שער ראשון

לפני אירועי אוקטובר:

רקע, גורמים, צפי האירועים ומוכנות המשטרה

פרק א' -

תהליכי הסלמה במגזר הערבי ברקע פרוץ המהומות

1. מטרתו של פרק זה היא להצביע על סוגיות ובעיות שהופיעו במהלך השנים, בחייהם של הערבים אזרחי ישראל וביחסיהם עם היהודים ועם מוסדות המדינה, שהזינו בקרבם תסיסה המתקשרת, במישרין או בעקיפין, עם פרוץ האירועים של אוקטובר 2000. אין הכוונה בפרק זה להקיף את מכלול התופעות והתהליכים הנוגעים למצבה ולהתפתחותה של החברה הערבית בישראל. המטרה היא רק לציין את אלה מהם היכולים לספק באופן סביר הסברים להלכי הרוח, אשר שררו בקרב הערבים אזרחי ישראל או בקרב חלקם, ערב פרוץ האירועים, ואשר באו לכלל ביטוי באירועים עצמם. לצורך זה יהיה הדגש בדיון על זוויות הראייה של האזרחים הערבים. כפי שפרק זה יראה, תהליכי ההחמרה בבעיותיו של המגזר הערבי ובתסיסה בקרבו הסלימו לקראת אירועי אוקטובר. בהתאם לכך, יתרחב הדיון בפרק זה לפירוט רב יותר, ככל שסוגיותיו מתקרבות למועד האירועים. לא יידונו כאן התפתחויות שהתרחשו לאחר אירועי אוקטובר 2000, אלא במידה שיש בהן כדי לשפוך אור על אלה שקדמו להן.

2. פרק זה, וכן דין וחשבון זה כולו, משתמש במונחים "הערבים אזרחי ישראל", "המיעוט הערבי" או "המגזר הערבי". הוועדה מודעת לכך שהמינוח בתחום זה שנוי במחלוקת וכי זרמים שונים בציבור זה מעדיפים להיקרא בשמות כמו פלסטינים, מוסלמים, או ערבים-ישראלים, כל אחד על פי נטיותיו והשקפותיו. הטרמינולוגיה האמורה נבחרה משיקולי נוחות על יסוד ההנחה שהיא נייטרלית באופן יחסי, ומכל מקום אין היא באה לבטא כל העדפה אידיאולוגית. הוועדה מודעת גם לכך שדבריה בפרק זה מוצגים בדרך של הכללות נרחבות ואינם מתייחסים אל מלוא המגוון של הציבור הערבי, על עדותיו וזרמיו השונים. לדוגמה, מצבם הפוליטי והמשפטי של הדרוזים והצ'רכסים שונה מזה של שאר המיעוטים; הנוצרים שונים מהמוסלמים על פי מספר מדדים חברתיים-כלכליים; מצוקת הבדווים קשה יותר מזו של שאר המגזר הערבי, ועוד. ברם, האילוצים הכפויים על הפרק הזה, מכורח אופיו התמציתי, מאפשרים לו לדון רק במה שנראה כרוב מניינו ובניינו של המגזר הערבי, תוך ויתור מראש על התייחסות פרטנית לכל מרכיביו השונים.

3. ביסוד בעיותיו וקשייו של המגזר הערבי עומדת שאלת מעמדו במדינה בהיותו מיעוט גדול השונה מקהילת-הרוב מבחינה לאומית, אתנית, דתית, לשונית ותרבותית. הימצאו של מיעוט זה במדינה המוגדרת כיהודית ודמוקרטית כרוך בשאלות סבוכות. אלה, כפי שיוסבר בהמשך, נעשו בהדרגה מרכזיות יותר בחיי הציבור הערבי, ובמהלך שנות התשעים הלכו והסעירו את החיים הפוליטיים במגזר הערבי, לעתים - עד לרמה משברית.

החרפת הבעייתיות של מעמד המיעוט הערבי במדינה

הבעייתיות הבסיסית

4. יחסי מיעוט ורוב הם בעייתיים בכל מקום, ובמיוחד במדינה המגדירה את עצמה על פי לאומיותו של הרוב. לדילמות המתעוררות במדינה כזו אין למעשה פתרונות מושלמים ויש גם הטוענים כי קיים ניגוד מהותי בין עקרונות מדינת-לאום רובנית לבין עקרונותיה של דמוקרטיה ליברלית. בכל מקרה, כינון הרמוניה סבירה ביחסי רוב ומיעוט היא משימה קשה המוטלת על כל מגזרי החברה. משימה זו מחייבת מאמץ מיוחד מצד מוסדות המדינה המבטאים את ההגמוניה של הרוב, וזאת על מנת לאזן את היפגעותו של המיעוט כתוצאה מנחיתותו המובנית - מספרית והשפעתית. הימנעות ממאמץ כזה, או עשייתו באופן בלתי מספק, יוצרת בקרב המיעוט תחושות של קיפוח ומציאות של קיפוח, אשר עלולות להחמיר במרוצת הזמן. מאפיינים אלה תופסים גם לגבי מצבו של המיעוט הערבי במדינת ישראל, אשר מבחינות רבות מופלה לרעה. למעלה מזאת: במקרה של הערבים אזרחי ישראל קיימים כמה גורמים ייחודיים המחריפים עוד יותר את הבעייתיות של מעמדם הסוציו-פוליטי במדינה.

5. ראשית, אוכלוסיית המיעוט הערבי בישראל היא אוכלוסייה ילידה, הרואה עצמה נתונה תחת הגמוניה של רוב שבעיקרו אינו כזה. בהבחנה המקובלת בספרות המקצועית בין "מיעוטים ילידים" לבין "מיעוטי הגירה", המיעוט הערבי בישראל שייך בבירור לקטיגוריה הראשונה[1]. בדרך כלל, אופיו הילידי של מיעוט מעצים את מודעותו העצמית ואת תוקף תביעותיו במידה רבה מֵעבר לאלו של מיעוטים המתהווים, למשל, מהסתפחות מהגרים אל חברות רווחה כדי לשפר את מצבם. הוא הדין במקרה של המיעוט הערבי בישראל. הערך "צֶמוד", דהיינו, ההיאחזות הנחושה בנחלת האבות לנוכח האתגרים שמציב הרוב היהודי, אשר דווקא אותו הם תופשים כחברת מהגרים, מצוי במקום גבוה בדמות עולמם של הערבים. משוואה זו, של מיעוט "ילידי" מול רוב "מהגר" - יש בה פוטנציאל של מתח גובר.

6. שנית, המיעוט הערבי בישראל הוא גלגול של אוכלוסיית רוב. בניגוד למיעוטים אחרים באזור, המצויים בסטטוס של מיעוט מזה מאות בשנים, הפך המגזר הערבי בישראל למיעוט רק בימינו. הוא נושא עימו את המורשת, את העמדות והציפיות של אלה שהיו תמיד שותפים בחברת רוב (לפחות המוסלמים שבהם), ואשר גם עם התרחבות היישוב העברי בזמן המנדט עדיין עלה מספרם על מספר היהודים פי שניים. המהפך שעשה אותם למיעוט של פחות מ-20% מתוך אוכלוסיית המדינה לא היה קל להפנמה. התקוממותם נגדו התבטאה, בין השאר, בסירוב לקבל את תיוגם כ"בני מיעוטים" בלשונם של מוסדות המדינה. גם מודעותם לכך שהם שלוחה של קיבוץ אנושי גדול, המהווה רוב במזרח התיכון, הזינה את מורת רוחם מהגדרתם כמיעוט.

7. שלישית, המהפך הזה היה תוצאה של תבוסה קשה שנחלו הערבים במלחמתם נגד היישוב היהודי. המדינה שבתוכה מצאו את עצמם במעמד של מיעוט מהווה, בעצם קיומה, תזכורת קבועה למפלתם הצורבת; או, כדברי אחד ממנהיגיהם, "המדינה קמה על חורבותיה של הקהילה הפלסטינית". הקמת מדינת ישראל, שהעם היהודי חגג אותה כהתגשמות חלום הדורות, כרוכה בזכרונם ההיסטורי בטראומה הקולקטיבית הקשה ביותר בתולדותיהם - ה"נַכְבָּה". גם אם אין הם מזכירים זאת כיום השכם והערב, הורתה ולידתה של המדינה כרוכות לבלי הפרד בעימות קוטבי בין שתי תנועות לאומיות, אשר הוליד סכסוך דמים ממושך. תכניה וסמליה של המדינה, המעוגנים גם בחוק והמעלים על נס את הנצחונות בסכסוך זה, מציינים בעיני בני המיעוט הערבי את תבוסתם, וספק אם יש להם דרך להזדהות עימם, הזדהות של אמת. הזמן יכול אולי להעלות ארוכה לכאב, אך ככל שמתחזקת התודעה הלאומית - כך גוברת בקרבם המודעות לבעיה זו, המלווה את עצם הקמת המדינה.

8. רביעית, להכרעה שהתנועה הציונית השיגה במאבק על הקמת המדינה היה מימד דינמי מתמשך. האידיאלים הציוניים של התיישבות וקיבוץ גלויות היו לעקרונות מארגנים בחייה של המדינה היהודית. משמעותו של היישום המעשי של מדיניות זו היתה השתלטות על מירב הקרקעות במדינה ופינוי מקום להמוני העולים. הרוב היהודי ראה בתכניות כמו "ייהוד הגליל" יעדים לגיטימיים למדינת ישראל. המיעוט הערבי שמצא עצמו במציאות של הפקעת קרקעות, של "נפקדים-נוכחים" ושל הגבלות בנייה, ראה את המדינה כמייצגת אינטרסים הפוגעים בזכויותיו. הוא גם התקשה לקבל את המדרש והמעשה של הגדרת ישראל כמדינת העם היהודי כולו, דבר אשר הקנה לעולים ולמתאזרחים יהודים זכויות שהוא עצמו לא נהנה מהן. מצב עניינים זה הזין בקרבו את התחושה שהדמוקרטיה הישראלית אינה דמוקרטית כלפי הערבים באותה המידה שהיא דמוקרטית כלפי היהודים (או שהיא, כפי שהדבר כונה בשיח האינטלקטואלי, "דמוקרטיה אתנית" או "אתנוקרטיה"). הדבר הביא להתגברות מחאותיהם של הערבים נגד נחיתות זו של מעמדם.

9. חמישית, המיעוט הערבי בישראל משתייך מבחינה לאומית לעם הפלסטיני (בהגדרה המצומצמת) ולאומה הערבית (בהגדרה הרחבה), ואילו מדינת ישראל נתונה בסכסוך קשה עם שניהם. אמנם בשש המלחמות שישראל נלחמה נגד מדינות ערב נמנעו הערבים בישראל מלפגוע בחוק ובסדר, אך אין ספק שרבים מתוכם חשו אהדה לשאיפות הלאומיות שייצגו המשטרים הערביים. חוזי השלום שישראל חתמה עם שתיים משכנותיה צמצמו את הקוטביות בה מצוי המיעוט הערבי, אך המשך הסכסוך עם שאר מדינות ערב, ואיומי המלחמה הכרוכים בו, מנעו את ביטולה הגמור. קשה עוד יותר היה השסע שנגרם על ידי התמשכות המאבק הישראלי-פלסטיני. מאז הקמת המדינה עמדה ישראל מול פשיטות הפדאיין, הפיגועים של ארגוני אש"ף וההתנגשויות של האינתיפאדה. בכל העימותים האלה נהרגו רבים משני הצדדים ונגרם סבל רב. את תחושותיהם של הערבים אזרחי ישראל, אשר זיקתם לפלסטינים מעבר לגבול ולקו הירוק אינה לאומית בלבד אלא גם חברתית ומשפחתית, הביעה אמירתו הידועה של עבד אל-עזיז אל-זועבי, "מדינתי במצב מלחמה עם בני עמי". אין פירושו של דבר, שהמגזר הערבי בכללותו תומך בכל שיטות המאבק של הפלסטינים. רובו המכריע דוגל בעקביות בתהליך השלום. אולם בעת ובעונה אחת הוא מזדהה לחלוטין עם השאיפה להקמת מדינה פלסטינית ורואה את המדיניות הישראלית כמכשול העיקרי בפני הגשמתה.

סתירה בסיסית זו יצרה סיחרור שלילי, שהטביע את חותמו על מעמדו של המיעוט הערבי בישראל. בשל זיקתם של האזרחים הערבים ליריביה של המדינה הם עוררו בקרב הרוב - במידות שונות גם אצל יהודים שונים - תחושה של איום פוטנציאלי. תחושת האיום הביאה להפעלתה של מערכת פיקוח על המגזר הערבי. בשנותיה הראשונות של המדינה התגלמה מערכת זו בעיקר בממשל הצבאי, אולם גם לאחר ביטולו ב-1966 נמשך הפיקוח, בשיטות גלויות או סמויות, באמצעות מנגנוני הביטחון. מטבע הדברים, חשו האזרחים הערבים עצמם פגועים על ידי מה שהם הגדירו כגישה "בטחוניסטית" כלפיהם המביאה להפעלת אמצעי פיקוח ומניפולציה שאינם מתיישבים, לטענתם, עם זכויות אזרח. הדבר הגביר בקרב המיעוט את רגשי הניכור ואלה בתורם הגבירו את חשדנותו של הרוב.

10. ולאחרונה, מאפיינת ומחלישה את מעמדו של המיעוט הערבי בישראל העובדה שהוא חסר זכויות קיבוציות ממשיות. מדינת ישראל קבעה בבירור זכויות אזרח מלאות לכל בני המיעוט הערבי, אך זאת כפרטים בלבד. בניגוד למדינות אשר סדריהן החוקתיים קובעים זכויות קולקטיביות למיעוטים המצויים בקרבן, ישראל מעולם לא העניקה זכויות כאלה למיעוט הערבי. אמנם בפועל נהנה המגזר הערבי ממספר זכויות בעלות אופי קיבוצי: בולטות במיוחד ההכרה בשפה הערבית כשפה רשמית וההפעלה של תכניות חינוך מיוחדות לערבים; כמו כן קיימות זכויות קיבוציות המוקנות למיעוט הערבי על פי השתייכויותיו העדתיות, כגון מערכת משפט דתית לענייני מעמד אישי ואפשרות לימי מנוחה על פי הדת. אולם סידורים אלה נקבעו בעיקרו של דבר על פי שיקולים מעשיים, לגופו של כל מקרה, והם לא עוגנו בהכרה עקרונית בזכאותם של הערבים לזכויות קיבוציות כבני עם שונה. המדינה הכירה בקיום הנפרד של המגזר הערבי, כציבור שאינו אמור להיטמע בחברת הרוב, אך לא השתיתה את הקיום הנפרד על מסד משפטי מחייב. התייחסות זו לאזרחים הערבים הולידה בקרבם את הקובלנה כי המדינה רואה בהם קבוצה "דמוגרפית" בלבד ולא מיעוט לאומי. הדבר הגביר אצלם את תחושות הפגיע?ת והקיפוח. תחושות אלה ניזונו גם מקיומן הבולט של זכויות קיבוציות לרוב היהודי. זכויות אלה מצאו ביטוי בחוק השבות ובחוקי האזרחות, בהגדרות הנורמטיביות למערכות חינוך, תקשורת ומשפט, במוסדות ייחודיים לחברה היהודית, כמו הקרן הקיימת והסוכנות היהודית. הדבר התבטא גם בעצם הגדרתה החוקית של המדינה כמדינה יהודית, באופן המאפשר לרוב לאכוף בחקיקה על המיעוט את השלכותיה של הגדרה זו. על היעדרן של זכויות קיבוציות למגזר הערבי נאמר, כי "עקרון השוויון, המחייב דין שווה ליהודים ולא יהודים, חל במישור הזכויות האישיות. נראה שאין הוא חל במישור הזכויות הקיבוציות"[2].

תהליכי החרפה לקראת אוקטובר 2000

11. הבעייתיות של מעמד המיעוט הערבי, על כל היבטיה הסבוכים שנסקרו עד כה, אינה חדשה: היא מובנית לתוך מצבו של המגזר הערבי מזה למעלה מחמישים שנה. מדוע נעשתה סוגיית המעמד של מגזר זה במדינת ישראל שאלה כה אקוטית לקראת סוף המאה, עד שהיא הזינה תסיסה פוליטית במגזר הערבי ערב אירועי אוקטובר 2000? מטבע הדברים, התפתחות זו לא נגרמה על ידי סיבה אחת בודדת, אלא על ידי הצטברות של מגוון תהליכים וגורמים. אלה יידונו לגופם בחלקים הבאים של פרק זה. כאן הם יצוינו בראשי פרקים בלבד בהקשר הספציפי של התעוררות הדיון בשאלת מעמדו של המיעוט הערבי במדינה.

12. בראש ובראשונה יש להזכיר, כי בדרך כלל בעיות קשות שאין מתמודדים איתן כראוי, צוברות חומרה לאורך זמן. כך קרה עם בעיות היסוד של המיעוט הערבי. מעבר למשקלה העצמי של בעייתיות זו, הלכה והגבירה את מרכזיותה גם שורה של תמורות שחלו בתוך המגזר הערבי. החברה הערבית של סוף המאה העשרים היתה שונה מאוד מן החברה של אמצע המאה. תחת הרפיון, המפוררות והדמורליזציה שאיפיינו את שורדי מלחמת 1948, ניכרה עתה במגזר הערבי דינמיות וחיוניות שהביאוהו להציג את תביעותיו בנחישות. אוכלוסייה שהיתה כפרית-מסורתית בעיקרה הלכה ולבשה צביון עירוני. חל מהפך במבנה התעסוקתי של החברה הערבית והיא התחזקה באופן ניכר מבחינה כלכלית. המגזר הערבי, שמנה כ-150,000 ב-1948, הגיע בסוף המאה לקרוב ל-1,200,000 נפש. גם אם שיעורו באוכלוסייה לא השתנה באופן ניכר, הוא היווה עתה מסה קריטית, עובדה שנטעה בו תחושות ביטחון. בהתאם לכך הלכה ופחתה נכונותם של האזרחים הערבים להשלים עם המעמד הנחות בו מצאו את עצמם וגבר בקרבם הרצון לבחון מן השורש את הנחות הבסיס לגבי הסטטוס שלהם במדינה.

13. מודעותם הפוליטית של האזרחים הערבים גברה במידה רבה כתוצאה מעליית רמת ההשכלה ומהחשיפה המוגברת לתקשורת - הן התקשורת מתוך המגזר עצמו והן זו מארצות ערב. במגזר הערבי צמחה שכבת אינטליגנציה חדשה שהיתה ברובה דו-לשונית. באוניברסיטאות בישראל הופיעו חוקרים ערבים אשר התמחו בחקר החברה הערבית בישראל ובחנו, בפרדיגמות חדשות, את יסודות מעמדה במדינה. על רקע התחזקות החברה האזרחית ותהליכי ליברליזציה בחיים הפוליטיים והמשפטיים של הקהילה הישראלית בכללותה, ברבע האחרון של המאה התרחבה במגזר הערבי הפעילות הפוליטית. פעילותם מצאה ביטוי באפיקים של מפלגות, תנועות אידיאולוגיות, וארגוני NGO[3] שמספרם הלך ורב. השתפרה ההיכרות עם המערכת הפוליטית הישראלית ונלמדו דרכי הפעולה האפקטיביות בתוכה. קמו עמותות ואגודות כלל-ארציות, אשר ביקשו לייצג אינטרסים שונים של המגזר הערבי, ובפעילותן ניכר מפנה - מעמדה של התגוננות לטקטיקה של יוזמות. מפלגות ערביות עצמאיות דחקו רגליהן של "מפלגות הלווין" הנספחות למפלגות הציוניות. התפתחה שיכבה של פעילים פוליטיים רדיקליים שקראו תיגר על המדיניות של השלטונות כלפי המגזר הערבי וערערו על העקרונות המגדירים את מעמדו. פעילותם נתנה ביטוי להלכי רוח בקרב הציבור שלהם, ובתורה אף העצימה הלכי רוח אלה עוד יותר. פעילות זו זכתה לעידוד גם מצד חוגים אינטלקטואליים ופוליטיים במגזר היהודי, אשר הונעו על ידי מגוון של אוריינטציות רעיוניות - מליברליזם ועד פוסט-ציונות (ובעקיפין - גם מצד זרמים רעיוניים שהלכו ורווחו בארצות המערב בעידן הפוסט-קולוניאליסטי). על רקע זה עלתה בשנות התשעים הקריאה לתקן את מעמדו של המיעוט הערבי על ידי שינוי עצם הגדרתה של המדינה והפיכתה ל"מדינת כל אזרחיה". בקרב הזרם הזה, אשר המוליכה אותו היתה מפלגת בל"ד, ניכרה עתה נטייה לתת לתביעת ההגדרה-מחדש קדימות, אפילו על פני התביעות המסורתיות לשוויוניות בהקצאת משאבים וליחסי דו-קיום הרמוניים בין שתי החברות.

14. במקביל לעלייתו של הזרם הזה, שהנחת הבסיס שלו חילונית, עלה גם הזרם האסלאמי. בהיות זרם זה יונק מעולם המושגים והסמלים של האסלאם, היה לו פוטנציאל גיוס עממי נרחב, והוא אכן התחזק מאד בשנות התשעים. זרם זה, שמבטאיו המובהקים התארגנו בתנועה האסלאמית, תקף את בעיות המעמד של המגזר הערבי מזווית אחרת. נאמני התנועה הצהירו שהם מכירים במדינת ישראל, פועלים במסגרתה ומצייתים לחוקיה. עם זאת, במישור התודעתי קשה היה להפריד לגמרי בין מערכת האמונות שלהם לבין אלה של תנועות האסלאם הרדיקלי הנפוצות כיום בכל ארצות האסלאם (והדוחות מכול וכול את הלגיטימיות של מדינת ישראל ואת עצם המצב שבו מוסלמים מהווים מיעוט במדינת יהודים). דוברי התנועה, ובמיוחד אנשי הפלג הרדיקלי יותר שלה, הסבירו כי הם מקבלים אמנם את מדינת ישראל, אך יחד עם זאת הם מתקשים לקבל מדינה המוגדרת כיהודית או מדינה שהיא, בלשונם, "מדינת עושק". בניגוד לזרם החילוני המבקש להשתלב במדינה על יסוד תפישה חדשה של אזרחות, ניכרו בפלג הרדיקלי של התנועה האסלאמית מגמות של התבדלות ושאיפות לאוטרקיה של המגזר הערבי. המשותף לשני הזרמים היה בכך שבשלהי המאה הם נעשו ספקניים לגבי האפשרות של שיפורים משמעותיים במצבם של האזרחים הערבים, כל עוד לא נעשה שינוי מהותי במסגרת המדינתית ובמעמד המגזר הערבי בתוכה.

15. התפתחויות אחרות שהעלו בתקופה זו על סדר היום הציבורי, באינטנסיביות רבה, את בעיית מעמדו של המיעוט הערבי בישראל, הופיעו במישור היחסים בין ישראל לבין הפלסטינים. את ראשיתן של התפתחויות אלה ניתן לראות ב-1967, כאשר שליטת ישראל בכל הארץ, מן הים עד הנהר, שינתה את ההקשר של הבעיה הפלסטינית ורבים סברו שהיא "פתחה מחדש את תיקי 1948". הסכם אוסלו, שביסודו עמדה התפישה של שתי מדינות לשני עמים, הביא את הערבים בישראל לתהות מה יהיה מעמדם במציאות החדשה העומדת להיווצר. ההנהגה הפלסטינית, אשר לאחר שנות התנכרות רבות החלה לגלות עניין

בערבים אזרחי ישראל, לא הציעה פתרונות לשאלת הסטטוס שלהם במדינה היהודית. הקמת מוסדותיה של הרשות הפלסטינית, על כל סממני הריבונות שלהם, נתנה השראה לערבים בישראל וחיזקה בקרבם את ההזדהות הלאומית הפלסטינית. המרכיב הפלסטיני בתחושת הזהות של ערביי ישראל התחזק במיוחד בתקופת האינתיפאדה, כאשר התקוממותם וקרבנותיהם של הפלסטינים בשטחים עוררו בקרב המגזר הערבי רגשי סולידריות עמוקים. התגבשותו של רוב במגזר הערבי בישראל, המגדיר את לאומיותו כפלסטינית, הזינה בקרבם את המגמה הגורסת, כי החברה הישראלית היא דו-לאומית וכי יש להגדיר מחדש את מעמדו של המיעוט הערבי, ואת אופיה של המדינה בהתאם לכך.

16. את התסיסה סביב סוגיית המעמד במדינה הגבירה גם העובדה שבעיית האפליה של ערבים על ידי מוסדות המדינה נותרה בשלהי המאה בעיצומה. כמה מן הפערים אמנם הצטמצמו בהדרגה, אך בנושאים מרכזיים היו השיפורים איטיים מדי, או לא קיימים כלל. על רקע זה התרבו החיכוכים והעימותים בין אנשי המגזר הערבי לבין הרשויות. אלה התרבו במיוחד סביב הסוגיות המבטאות את לב-ליבה של בעיית מעמד הערבים במדינה, דהיינו, הסוגיות הקשורות בבעלות על אדמות ובזכויות בנייה ומגורים. "יום האדמה" ב-1976 ציין את ראשית הדרך בהסלמה בעימותים שנסבו על סוגיות אלה. הציבור הערבי, אשר מודעותו ורגישותו הפוליטיות היו עתה מפותחות יותר, נטה להפנות את מחאותיו נגד עצם יחסה של המדינה אליו. האשמתה ב"גזענות" נעשתה רווחת בפי דובריו. חוסר השוויון בהקצאת משאבים הלך והפך משאלה כמותית לשאלה מהותית של סטטוס וזכויות. הוא נעשה על כן לבעיה עמוקה ומשברית יותר, וזו תרמה, ערב אירועי אוקטובר 2000, לאווירה של התמרמרות ותסיסה.

17. בשלושה תתי-הפרק הבאים נעמוד על שלושה גורמי ההסלמה או תהליכיה העיקריים, שהתרחשו במגזר הערבי עובר לאירועי אוקטובר. תחילה נעסוק בסוגיות ההפליה והקיפוח, אשר תרמו לתהליך ההסלמה, אחר כך נעמוד על תהליכי הרדיקליזציה האידיאולוגית-פוליטית במגזר הערבי. לבסוף, נצביע על תהליך ההסלמה של ההפגנות האלימות.

הפליה, קיפוח ומצוקה

18. ההתמרמרות ואי השקט בקרב האזרחים מן המגזר הערבי נובעים במידה רבה, הגם שלא בלבדית, מייחסה של המדינה אליהם בכמה מישורים. בהיבטים שונים של יחס זה ניכרות לא אחת תופעות של הפליית הציבור הערבי לרעה. ניכרות גם תופעות של היעדר מענה מספק למצוקות שונות. ניתן גם לקשור את תחושת הקיפוח וההתמרמרות לדחיית טענותיו של המגזר הערבי, בדבר הצורך בהכרה בזכויותיו הקיבוציות, בתחומים כמו דת, תרבות וחינוך. נתייחס תחילה לנושאי ההפליה והקיפוח, שהם, לדעתנו, הנושאים המרכזיים.

19. אזרחי המדינה הערבים חיים במציאות שבה הם מופלים לרעה כערבים. חוסר השוויון תועד במספר רב של סקרים ומחקרים מקצועיים, הוא אושר בפסקי דין ובהחלטות הממשלה וכן מצא את ביטויו בדו"חות מבקר המדינה ובמסמכים רשמיים אחרים. אף שרמת המודעות להפליה זו בקרב הרוב היהודי היא לעתים קרובות נמוכה למדי, בתחושותיהם ובעמדותיהם של האזרחים הערבים היא תופשת מקום מרכזי. היא מהווה, לדעת רבים, הן במגזר הערבי והן מחוצה לו, כולל בקרב גורמי הערכה רשמיים, גורם מתסיס מרכזי. כך גם לגבי מישורים שונים, בהם לא נעשה די כדי להתמודד עם מצוקותיו וקשייו המיוחדים של המגזר הערבי. לפיכך, יש לראות תופעות אלה כגורמי יסוד העומדים ברקע לחיכוכים ולהתנגשויות שפרצו בין אנשי המגזר הערבי לבין השלטונות. בשל חשיבותו ומרכזיותו של נושא זה נרחיב מעט את הדיון בו, תוך שימת דגש, כמתבקש מן הנושא בו אנו עוסקים, על ראייתם ותחושותיהם הסובייקטיביות של האזרחים הערבים. ראשית, נעמוד על קיומו של עקרון השוויון במדינת ישראל ועל חשיבותו.

עקרון השוויון - תשתית נורמטיבית

20. מדינת ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית. עקרון השוויון הוא אחד הנדבכים המרכזיים במבנה החוקתי של המדינה. עיקרון זה קיבל ביטוי מפורש כבר בהכרזת העצמאות, היא המסמך המכונן של המדינה. בהכרזה נקבע, בין היתר, כי "מדינת ישראל ... תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל, תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת גזע ומין...". כמו כן, קראה הכרזת העצמאות לתושביה הערבים של המדינה להשתלב בה "על יסוד אזרחות מלאה ושווה".

במשך שנות קיומה של המדינה, התבסס עקרון השוויון כעיקרון משפטי בעל עוצמה רבה. על יסוד עיקרון זה מפעילים בתי המשפט מזה שנים רבות פיקוח שיפוטי על פעולות המינהל ועל חקיקת המשנה. לא אחת בוטלו פעולות השלטון, אשר נקבע לגביהן כי היו מפלות, וניתן סעד אשר נועד להסיר את אי השוויון. עד לחקיקת חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, בשנת 1992, לא עוגן עקרון השוויון במסמך חוקתי בעל תוקף על-חוקי, המאפשר לבית המשפט לבחון את תוקפם של חוקים לאור הטענה כי הם מפלים[4]. לאחר קבלת חוק היסוד הביעו שופטים ופרשנים רבים את הדעה, כי ניתן לעגן בו את עקרון השוויון, באופן שיאפשר ביקורת שיפוטית על תוקפם של חוקים (שנחקקו לאחר חקיקת חוק היסוד) בשל היותם פוגעים בעיקרון זה, בפרט כשהפגיעה היא על רקע גזע, דת או לאום. אך עניין זה עודו שנוי במחלוקת משפטית וטרם הוכרע על ידי בית המשפט העליון.

21. בכך אין כדי לגרוע ממעמדו המיוחד של עקרון השוויון במערך החוקתי הדמוקרטי במדינת ישראל, אשר מזה עשרות שנים הפך לחלק מהמשפט הישראלי מכוח הפסיקה. על עיקרון זה נאמר, עוד לפני יותר מ-30 שנים, כי הוא "מנשמת אפו של המשטר החוקתי שלנו כולו"[5]. במקום אחר נאמר, כי "השוויון מונח בבסיס הקיום החברתי"[6]. כן נאמר, כי השוויון הוא "מעמודי התווך של המשטר הדמוקרטי"[7]. על מהותו של השוויון ופגיעתה הרעה של ההפליה נאמר, כי "...השוויון הוא ערך יסוד לכל חברה דמוקרטית ... הוא מבוסס על שיקולים של צדק והגינות ... הצורך לקיים שוויון הוא חיוני לחברה ולהסכמה החברתית שעליה היא בנויה. השוויון שומר על השלטון מפני השרירות. אכן, אין לך גורם הרסני יותר לחברה מאשר תחושת בניה ובנותיה, כי נוהגים בהם איפה ואיפה. תחושת חוסר השוויון היא מהקשה שבתחושות. היא פוגעת בכוחות המאחדים את החברה. היא פוגעת בזהותו העצמית של האדם"[8]. באותה רוח נאמר גם, כי "...הפליה (אמיתית או מדומה) מוליכה אל תחושה-של-קיפוח ותסכול, תחושת-קיפוח ותסכול מישירים אל קנאה. ובבוא קנאה תאבד תבונה ... נכונים אנו לשאת בעול ובסבל ובמצוקה אם נדע כי גם זולתנו - השווה לנו - כמותנו ועימנו; אך נתקומם ולא נשלים במקום בו יקבל זולתנו - השווה לנו - את שאנו לא נקבל"[9].

דברים אלה כולם, ובמיוחד אלה האחרונים, יפים ונוגעים במישרין לעניין שבפנינו.

22. על פי עקרון השוויון אסור לרשות ציבורית במדינת ישראל להפלות, היינו - אסור לה לנקוט יחס שונה לשווים, בלא שיש לכך הצדקה עניינית[10]. איסור זה חל על כל פעולה של השלטון, בין בחלוקת תקציבים, בין בהקצאת משאבים אחרים, בין במינויים לתפקידים ובין בכל פעולה אחרת. הרשות הציבורית נתפשת כנאמן של כלל הציבור. אסור לה להעדיף, בלא סיבה מוצדקת, מגזר אחד של הציבור על פני מגזר אחר. המבחן לקיומה של הפליה אסורה הוא מבחן מהותי. הוא אינו מתמקד בעצם קיומה של דרך פעולה שונה של השלטון בהקשר זה או אחר, כי אם בשאלת קיומה של הצדקה עניינית לדרך פעולה כזו[11]. בהקשר זה צוין, כי ההפליה הפסולה מתאפיינת ב"אי-הגינות שבנהיגת אי-שוויון בשווים"[12], וכי ההפליה, "להבדיל מהבחנה בין פלוני למשנהו, משמעותה מנהג שרירותי של איפה ואיפה, שאין לו הצדקה בשל העדר שוני הגיוני משמעותי בנסיבות בין האחד למשנהו".

23. הגרעין הקשה של האיסור על הפליה כולל איסור על טיפול שונה המבוסס על טעמים של לאום, דת או השתייכות אתנית. האיסור להפלות מטעמים של לאום או דת הוגדר עוד כ"עקרון יסוד חוקתי, השלוב ושזור בתפישות היסוד המשפטיות שלנו ומהווה חלק בלתי נפרד מהן"[13]. זאת ועוד. מתן יחס שונה המבוסס על דת או לאום נתפס כ"...טיפול 'חשוד' והוא לכאורה טיפול מפלה"[14]. אכן, הפליה כזו, המכונה לעתים "הפליה גנרית", נחזית כמשפילה ופוגעת בכבוד האדם, ואף נאמר עליה כי היא

"פוצעת אנושות בכבוד האדם"[15]. ברור, על כן, כי בישראל אסורה הפליה לרעה של בני הציבור הערבי בישראל, על רקע השתייכותם האתנית, או הלאומית או הדתית.

24. יש להדגיש, כי עקרון השוויון אינו מונע יחס שונה כלפי בני אדם או קבוצות בני אדם שונים, כאשר מטרת השוני בהתייחסות היא לסייע למי שנמצא בעמדה של צורך או נזקקות. על פן זה בעקרון השוויון נאמר, כי "...עיתים יש צורך להפלות בין מי שאינם שווים כדי להגן על החלש או הנזקק, לעודדו ולקדמו. שוויון בין מי שאינם שווים אינו, לעיתים, אלא לעג לרש. לפיכך, השאלה המתעוררת כשנטענת טענת הפליה אינה רק אם פלוני מופלה לטובה לעומת אלמוני, אלא יש גם לברר אם ההפליה היא בלתי מוצדקת"[16].

25. כעקרונות חוקתיים אחרים עקרון השוויון אינו בעל מעמד מוחלט. יתכנו מקרים, בהם יתנגש עיקרון זה עם ערכים או עם עקרונות חשובים אחרים. במצב זה עשוי להידרש איזון בין העקרונות או הערכים המתנגשים, וכתוצאה מכך - פגיעה מסוימת בכל אחד מהם. לעניין זה צוין, כי "השוויון אינו העיקרון היחידי שיש להתחשב בו. לעיתים קרובות ניתן להצדיק תוצאה בלתי שוויונית על יסוד שיקולים אחרים, כגון שיקולי בטחון, יציבות פוליטית וכיוצא באלה שיקולים אחרים, שבעיני השוקל טובים הם ויפים מעקרון השוויון"[17].

בין השיקולים, אשר יש להביא בחשבון במימושו של עקרון השוויון, נמצא השיקול התקציבי. שיקול זה עשוי להקשות על מימושו של השוויון, שכן לרשות ציבורית אין אפשרות לחרוג מתקציבה ועליה לקיים את עקרון השוויון במסגרת המשאבים הנתונים לה[18]. עם זאת, משקלו של שיקול זה בהגשמת השוויון המהותי קטן יחסית. הכלל הוא, כי השיקול התקציבי נסוג שעה שמדובר בתביעה למימוש זכות יסוד. "הגנה על זכויות אדם עולה כסף, וחברה המכבדת זכויות אדם צריכה להיות נכונה לשאת במעמסה הכספית"[19]. נציין בהקשר זה, כי תיקונו של אי שוויון בתחום התקציבי יכול להיעשות לא רק בדרך של העדפה מתקנת על ידי הפניית תקציבים חדשים נוספים למגזר המקופח. עקרון השוויון מחייב הקצאה של המשאבים הנתונים לחלוקה על פי עקרונות שוויוניים. פירושו של דבר הוא, כי בדרך כלל מקום בו מגבלות תקציביות אינן מאפשרות הגדלת תקציב למי שקופח בעבר, יש לפעול לחלוקה מחודשת של המשאבים הקיימים, באופן שחלוקה זו תיעשה בדרך שוויונית. בשל כך, ההצדקה לפגוע בשוויון על יסוד שיקול תקציבי הוגבלה למקרים חריגים, בהם הפגיעה הצפויה בשוויון היא קלה והמחיר הנדרש, לצורך מימושו של השוויון, הוא גבוה באופן מיוחד[20].

הכרת הרשויות בקיום הפליה וקיפוח של המגזר הערבי

26. טענות המגזר הערבי מופנות לא רק כלפי תופעות של אי שוויון במובנו המשפטי, אלא גם כלפי תופעות נוספות הנתפשות כהזנחה וקיפוח. לא אחת, נכרכים נושאים אלה יחדיו. נדון להלן בתלונות אלה, תוך הבחנה בין התחומים העיקריים אליהם נוגעות הטענות. בטרם נידרש לדוגמאות קונקרטיות, נייחד מילים אחדות לעמדת הרשויות בנושא זה, כפי שבוטאה עובר לאירועי אוקטובר.

27. עוד בטרם אירועי אוקטובר, היו גורמי הרשויות מאוחדים בדעה, כי תחושות קיפוח והפליה במגזר הערבי מהוות גורם משמעותי בתהליך הרדיקליזציה של הציבור הערבי במדינה. ברוח זו חיווה את דעתו היועץ לענייני ערבים של מפכ"ל המשטרה, תת ניצב ראובן לוי, במסמך שחיבר ביום 16.5.00[21], ובו הוא עומד על "תחושת קיפוח ודרישה לשוויון" של המגזר הערבי ומציין, כי "זה שנים רבות קיימת תחושה בקרב רבדים רחבים בציבור הערבי בישראל כי המגזר הערבי מקופח ע"י המדינה ורשויותיה".

באופן דומה צוין בנייר שחיבר השר דאז, מר מתן וילנאי, לקראת הצגת תכנית רב שנתית בעניין המגזר הערבי לאישור הממשלה, כי "הערבים הופלו לרעה שנים ארוכות והגיע הזמן לשנות את הקו. יותר מכל עלינו לזכור כי להמשך ההזנחה יהיה מחיר כבד"[22]. אכן, התכנית הרב שנתית האמורה נועדה להביא ל"צמצום הפערים", על ידי השקעות במגזר הערבי, בשורה של פעילויות ופרויקטים[23]. על כך החליטה גם ועדת השרים בראשותו של השר דאז וילנאי, בהחלטה מיום 14.5.00, אשר קיבלה תוקף של החלטת ממשלה ביום 31.5.00, ולפיה "יעד מרכזי של התכנית - צמצום הפערים הקיימים בכל תחומי החיים בין המגזר הערבי למגזר היהודי".

28. בטרם האירועים, זיהתה גם המועצה לביטחון לאומי בעיה דומה. במסמך מיום 9.7.00[24] של המועצה, אשר נערך כנייר מטה לקראת פגישה עם השר וילנאי, צוין כיעד עבודה "צמצום הניכור ותחושת הקיפוח של האוכלוסייה הערבית כקולקטיב וכפרטים, וכפוטנציאל לפעילות כנגד השלטון ומוסדותיו ... בצד הקטנת תחושת הקיפוח וההפליה". במסמך מאוחר יותר, מיום 14.9.00, המפרט הצעות שונות של המועצה לביטחון לאומי לראש הממשלה, במטרה "להרגיע את הרוחות", מוצע, בין השאר, כי "ראש הממשלה יודה בקיפוח המתמשך של האוכלוסייה הערבית (כפי שעשה רבין בזמנו) ויבטיח הבטחות המעוגנות בתקציבים ובמעשים לתקן את המעוות בתקופת כהונתו"[25].

29. נושא הטענות לקיפוח והפליה של המגזר הערבי, והתסיסה שנושא זה מעורר, עלה גם בשירות הביטחון הכללי בדיונים ובמסמכים מן התקופה שקדמה לאירועי אוקטובר[26]. בהערכת מודיעין לקראת שנת 2000, הובלטה התחושה העמוקה במגזר כי "...מערכת השלטון, על מוסדותיה השונים, ממשיכה להתנכר למגזר הערבי, ואינה עושה די כדי להיענות לתביעות המגזר לשוויון אזרחי מלא"[27]. על רקע זה הוצבע במסמך האמור על סיכון של הפרות סדר, נוכח "התחושה ... כי גם תחת הממשלה הנוכחית סובלים ערביי ישראל מיחס מפלה, ומכל מקום, תקוותם לשיפור מהיר בתחומים הכלכלי-חברתי נכזבת"[28]. גורמי מחקר בשירות הציגו את נושא השוויון כבעיית יסוד של ערביי ישראל ועמדו על מצוקה תקציבית וכן מצוקה בנושא הקצאת קרקעות[29]. נושא זה אף עלה כעניין ראשון במעלה בסקירת ההתפתחויות המרכזיות בקרב ערביי ישראל, שנעשתה באמצע שנת 2000[30]. בדיון שנערך באמצע שנת 2000, ציין ראש המרחב הצפוני, כי "למרות מאמצים להביא לשוויון זכויות והזדמנויות של ציבור זה עם שאר אזרחי מדינת ישראל וניסיון להקצות משאבים למגזר, הוא עדיין רואה עצמו מקופח, נתון במצב קיצוני של אי שוויון בהזדמנויות, במשאבים, אי שוויון אזרחי ואי שוויון כמיעוט לאומי בתוך המדינה. לא משולב נכון ומספיק במוסדות המדינה. על רקע הפקעת קרקעות בעבר ובהווה, ציבור ערביי ישראל חש ... כמי שאין ברשותו עתודת קרקעות פרטיות וציבוריות כמענה להווה ולהתפתחות עתידית. נושאי הבניה הבלתי חוקית, נכסי ההקדש המוסלמי ומצב הרשויות המקומיות מטרידים מאוד את הציבור הזה"[31].

ברוח זו צוין במסמך של גוף מחקר בשירות, שהוכן זמן קצר לאחר אירועי אוקטובר, כי האירועים הם, בין היתר, פרי של הבשלת תהליכים ארוכי טווח, וראשון בהם "תסכול מתמשך במגזר הערבי נוכח המצוקה הכלכלית ... לצד טענות לקיפוח, הזנחה ו'דחיקה לשולים' מצד השלטונות, שאינם עושים די, לדעתם, לפתור את בעיות היסוד של המגזר הערבי ... מצב זה יצר ניכור מהמדינה עד כדי דה לגיטימציה שלה, בחוגים מסויימים במגזר הערבי"[32].

30. אי השוויון בטיפול המדינה באזרחיה הערבים עולה גם מהחלטת הממשלה, סמוך לאחר אירועי אוקטובר, לאשר תכנית רב שנתית המתייחסת למגזר הערבי. בהחלטה עצמה צוין, כי "ממשלת ישראל רואה חובה לעצמה לפעול למתן תנאים שווים והוגנים לערביי ישראל בתחום החברתי-כלכלי ובפרט בחינוך, דיור ותעסוקה ... הממשלה תפעל לפיתוח ולקידום חברתי-כלכלי של יישובי המגזר הערבי ולצמצום הפערים בינם לבין היישובים והמגזר היהודי, בהתאם לתכנית דלהלן..."[33]. בהודעה רשמית, בה הובא בפירוט הרקע להחלטה נאמר, כי "התכנית מבקשת לצמצם את הפערים הקיימים בין יישובי המגזר הערבי למגזר היהודי ... כמו גם להאיץ מגמות של שינוי, אשר יחשפו את יישובי המגזר הערבי להטבות כלכליות ממשלתיות שמיעטו להינות מהן עד כה, כמו סיוע במשכנתאות לזוגות צעירים, עידוד השקעות הון ועוד"[34]. אף דברים אלה מלמדים על מודעות לאי שוויון ביחס כלפי האוכלוסייה הערבית.

31. גם בתי המשפט הכירו בתקופה שלפני האירועים, ולאחריה, בחוסר שוויון בטיפול במגזר הערבי מבחינות שונות. כך קבע בית המשפט, כי יש ממש בעתירה בה דרשו עותרים כי תינתן אפשרות מעשית להחזיק עבריינים בני נוער ערבים, במעון נעול המופעל לפי חוק הנוער. היעדרו של מעון כזה, המיועד לבני נוער ערבים, מנע אפשרות זו. בית המשפט ציין, כי "אין כל מקום להסכים למצב בו בית משפט יהיה סבור כי האמצעי המתאים ביותר לקטין פלוני הוא המעון הנעול, אולם חלופה זו תישלל ממנו אך ורק בשל כך שהוא מבני המיעוטים ... אמת המידה החלה על הפעלתו (של המעון הנעול) היא עניינית, עונשית או טיפולית, שאיננה יכולה להימדד לפי השיוך הלאומי"[35].

ברוח דומה קבע בית המשפט בעתירה בה דרשה ועדת המעקב כי בית המשפט יורה למשרד החינוך להפעיל את כל תכניות האגף לשירותי חינוך ורווחה במוסדות החינוך הערביים בישראל[36], כי "הרקע להגשת העתירה ... חושף תמונה קשה של קיפוח המגזר הערבי בתחום החינוך. במסגרת העתירה לא היתה מחלוקת כי החינוך במגזר הערבי קופח משך שנים רבות ואף לא היתה מחלוקת כי יש לעשות לתיקון מצב זה." עם זאת, העתירה נדחתה, לנוכח העובדה שמתשובות המדינה עלה כי ננקטו צעדים של ממש להקצאת תקציבים למגזר הערבי, על מנת להשיג את היעד של שוויון באמצעים בתחום הנדון, בהתאם לחלקה היחסי של האוכלוסייה הערבית בישראל.

בעתירה אחרת[37], בעניין אי שוויון ביחסו של משרד הדתות כלפי המיעוט הערבי בהקצאת כספים לצורך החזקת בתי עלמין, נקבע, כי התקציבים שהוקצו לבתי עלמין בתקציב המשרד לענייני דתות לשנת 1999 לא חולקו באופן שוויוני. נקבע, כי על המשרד לענייני דתות לפעול על פי עקרון השוויון בתחום זה, וניתן צו שהורה למשרד לענייני דתות להקצות את הכסף שנקבע בתקציב המשרד לשנת 2000, לצורך בתי עלמין של בני דתות שונות באופן שוויוני. עתירה זו באה כהמשך לעתירה קודמת נגד השר לענייני דתות, בה נטען, כי המגזר הערבי מופלה לרעה בקבלת תקציבים מן המשרד, שעה שחלקו בתקציב המשרד עומד על 1.86%, בעוד שחלקו באוכלוסייה עומד על כ-20%[38]. בית המשפט קבע, כי "אין כיום שוויון בהקצאתם של משאבי כסף בידי משרד הדתות לעדות השונות בישראל ... הנה כי כן, העדות הערביות מהוות כ-20% מאוכלוסיית המדינה, אך משרד הדתות אינו מקציב לצורכי הדת שלהן אלא כ-2% מתקציבו בלבד. על פער זה ייאמר כי הדבר מדבר בעדו." עם זאת, העתירה נדחתה, שכן הסעד שנתבקש בה היה כללי באופיו.

-

פסקי דין אלה ניתנו עוד לפני אירועי אוקטובר. הם מדגימים יחס של אי שוויון כלפי המגזר הערבי בתחומים שונים. גם מפסיקה שניתנה לאחר אירועי אוקטובר עולות קביעות בדבר אי שוויון כלפי המגזר הערבי, במשך שנים קודם להגשת העתירות. לשם הדגמה, בעתירה, שעניינה היה תיקצוב פרויקט שיקום שכונות במגזר הערבי[39], ואשר הוגשה לפני אירועי אוקטובר, צוין כי גם המשיבים לעתירה מודים, כי "...היתה הפליה היסטורית בהקצאת תקציבים במסגרת פרוייקט שיקום השכונות". בית המשפט הוסיף וקבע, כי "השוואת התקציבים כפי שהוצגו על ידי המשיבים מלמדת כי שיעור התקציבים שהוקצה למגזר המיעוטים במסגרת הפרוייקט עומד על 10% בלבד". בית המשפט פסק, כי "הקצאת תקציבי מדינה צריכה להיעשות על בסיס שוויוני ועל פי קריטריונים ברורים ... הדברים נכונים שבעתיים כאשר מדובר בהקצאת תקציבי המדינה לצורך מימוש זכויות בסיסיות כזכות לחינוך, לדיור או לבריאות". נוכח קביעות אלה, התקבלה העתירה.

32. הדברים המובאים לעיל מלמדים, כי גורמי הערכה ורשויות שלטון שונות קלטו, בתקופה שלפני אירועי אוקטובר, תחושות קשות של מצוקה, קיפוח והפליה בקרב רבים במגזר הערבי. גורמי ההערכה אף ראו בתחושות אלה גורם בעייתי ומתסיס, אשר מן הראוי לטפל בו. בדיעבד, הוצבע על קשר בין גורם זה לבין ההתפרצות האלימה שהתרחשה באירועי אוקטובר. הוועדה סבורה, כי קשר כזה אמנם היה קיים, וכי לתחושות הקיפוח וההפליה במגזר הערבי תפקיד מהותי בגורמים לאירועי אוקטובר.

נראה לנו, כי לתחושות האמורות אף היה בסיס איתן במציאות, בשורה של הקשרים ותחומים. נרחיב מעט בנושא זה,

על מנת להמחיש את הרקע הנטען לתחושות ההפליה והקיפוח של המגזר הערבי בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר.

קרקעות

33. בעבור האזרחים הערבים, הקרקעות הן הנושא הרגיש, המסעיר והמלכד ביותר. האדמה מהווה מצד אחד משאב חומרי יקר וחיוני, במיוחד בחברה הערבית שהיא חקלאית במקורה, ומצד שני היא ערך סמלי-לאומי, המייצג את היאחזות הערבים בארץ ואת מאבקם על זכויות ומעמד במדינה. בשנים הראשונות לקיומה נטלה המדינה לידיה שטחים נרחבים של אדמות ערבים. חלק הארי של שטחים אלה היה רכוש נטוש שהועבר (בשלב ראשון) לידי האפוטרופוס לנכסי נפקדים. אדמות אחרות הועברו לידי המדינה במגוון של עילות משפטיות, ובכלל זה אדמות שהוכרזו כשטחים סגורים לצורכי ביטחון או אימונים צבאיים, ואדמות שהופקעו לצורכי ציבור ולצורכי פיתוח. כן הועברו לניהול המדינה נכסי ההקדש המוסלמי.

פעולות ההפקעה היו רתומות בבירור ובמוצהר לאינטרסים של הרוב היהודי. האדמות הועברו לידי גופים, כמו הקרן הקיימת, המיועדת על פי הגדרתה לשרת את ההתיישבות היהודית, או מינהל מקרקעי ישראל, אשר על פי דפוסי ניהולו שירת אותו היעד. על האדמות המופקעות קמו מאות יישובים יהודיים, כולל ערים חדשות כנצרת עילית וכרמיאל. בתודעה הקיבוצית של החברה הערבית נתפשו ההפקעות המסיביות של שנות החמישים והשישים כמפעל נישול. כיום מכונים יישובים יהודיים שקמו על אדמות אלה באופן שגרתי על ידי אישי ציבור מן המגזר הערבי ובכלי התקשורת הערביים, כ"התנחלויות".

34. ברבע האחרון של המאה היו ההפקעות "נקודתיות" יותר, מצומצמות בהיקפן יחסית לעבר, אולם הן חוללו תגובות מחאה חריפות ללא תקדים. בשלהי 1975 הוקם במגזר הערבי "הוועד להגנה על האדמות", שהציב לעצמו כמטרה להיאבק בהפקעת אדמות. במארס 1976 פרצו מהומות דמים בעקבות הודעת הממשלה על הפקעת כ-20,000 דונם בגליל. המהומות פרצו אף שפחות משליש מן האדמות המופקעות היו בבעלות פרטית של ערבים. יום ההתנגשויות, בהן נהרגו שישה אזרחים ערבים, הוכרז כ"יום האדמה"[40]. יום זה מצוין כל שנה באירועים שונים, ובהם הפגנות מחאה.

אף שבתקופה זו ניכרה במערכות הממשל הבנה רבה יותר לטבעה הנפיץ של שאלת האדמות, עדיין התרחשו חיכוכים ועימותים לא-מעטים סביב נושא זה. כך היה לגבי מתקן צבאי שהוקם ליד העיר סח'נין, וכך היה לגבי הפקעת קרקעות לצורך סלילת כביש "חוצה ישראל". דוגמה בולטת לסערה שחולל נושא זה בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר היתה בספטמבר 1998. בסוף אותו חודש פרצו מהומות רחבות-היקף, אשר נמשכו שלושה ימים, בתגובה להכרזה על צירוף 500 דונם בסמוך לאום אל-פחם לשטח אש 107 והגבלת כניסתם של בעלי האדמות לשטח. בעקבות המהומות הסכימו השלטונות לנהל משא ומתן לשם צמצום מגבלות הגישה לשטח[41].

35. אחת התוצאות של הפעולות שבוצעו בנושא המקרקעין היתה צמצום דרסטי בשטחי היישובים הערביים. לדוגמה, בסח'נין היה "שטח אדמות הכפר" בתקופת המנדט ועד סוף שנות השבעים כ-70,000 דונם. שטח השיפוט בסוף המאה היה 9,700 דונם, ושטח תכנית המיתאר - 4,450 דונם בלבד[42]. בשל כך, נמצאו בסח'נין בתחום תכנית המיתאר רק 191 מ"ר לנפש, שעה שבכרמיאל היו 524 מ"ר לנפש[43]. יישובים ערביים רבים "הוקפו" בשטחים כמו אזורי ביטחון, מועצות אזוריות יהודיות, גנים לאומיים ושמורות טבע, כבישים מהירים וכיוצא באלה, המונעים או הפוגעים באפשרות התרחבותם בעתיד. עם גידול האוכלוסייה ביישובים הערביים גבר הצורך בשטחים לצורכי מלאכה ותעשייה, אזורי מסחר ומבני ציבור. ביישובים רבים לא נמצאו עתודות הקרקע הנחוצות לשם כך[44].

36. בחמישים השנים הראשונות למדינה גדלה האוכלוסייה הערבית פי שבעה לערך. במקביל, נשאר השטח המאפשר בנייה למגורים בעיקרו כמעט ללא שינוי. כתוצאה מכך גדלה הצפיפות ביישובים הערביים במידה ניכרת. מצוקת השטחים לבנייה פגעה קשות בזוגות צעירים שחיפשו להם דיור. הבנייה הציבורית לא סייעה להם באופן משמעותי. יישובים חדשים לא קמו (להוציא את יישובי הבדווים) וקרקעות מינהל לא שוחררו בדרך כלל לבנייה ביישובים ערביים. האזרחים הערבים גם לא זכו לתנאים שווים בקבלת משכנתאות, שכן רובם לא היו יוצאי צבא. תושבי יישובים ערביים שביקשו לבנות על אדמות בבעלותם, שנכללו בשטחי רשויות אזוריות יהודיות שכנות, נחסמו על ידי חוקי רשויות אלה.

37. מכשול עיקרי בפני הבנייה למגורים בתוך שטחי היישובים הערביים היה חסרונן של תכניות מיתאר ותכניות אב. ההכנה והעדכון של תכניות כאלה דורשים תמיד זמן, אך במגזר הערבי היו לעתים עיכובים בלתי סבירים. לכך התווסף גם חוסר ייצוג אפקטיבי לנציגים מן המגזר הערבי בוועדות התכנון והבנייה. בוועדה הארצית ובוועדות המחוזיות לא שותפו נציגים ערביים כלל, או שניתן להם ייצוג סמלי בלבד. במקרים רבים לא הוקמו ביישובים ערביים ועדות מקומיות, ותחת זאת שויכו היישובים לוועדות מרחביות המנוהלות בידי יהודים. התוצאה היתה, כי ההחלטות בדבר התפתחותם של היישובים הערביים לא גילו רגישות מספקת לצרכיה של האוכלוסייה הערבית. גם לאחר שהואצה הכנת התכניות בשנות התשעים, עדיין היו כמחצית היישובים הערביים בסוף המאה ללא תכניות אב מאושרות המאפשרות את הרחבת השטח הבנוי בהם, ולרבים מהם לא היתה תכנית מיתאר מאושרת. כתוצאה מכך, בחלקים גדולים של שטחי השיפוט לא ניתן היה לבעלי אדמות פרטיות לבנות בתים באופן חוקי. התפתחה תופעה נרחבת של בנייה ללא רישיון, אשר חלקה נעוץ באי היכולת לקבל היתר לבנות. זו היתה בנייה בלתי מסודרת ובדרך כלל של בתים חד-משפחתיים. צווי הריסה הוצאו לגבי בתי ערבים בגליל, בנגב, במשולש ובערים המעורבות. אף כי לא תמיד אי האפשרות לקבלת היתר עמדה ברקע הבנייה הבלתי חוקית, נטען, כי מאחורי המצב החוקי בסוגיה זו מצויים מניעים פוליטיים-אידיאולוגיים, וכי נוצר מצב של איפה ואיפה כלפי האזרחים הערבים. התושבים החלו נערכים להתנגד להריסת בתים. אישי ציבור נטלו חלק פעיל בגיוס הציבור להתנגדות זאת, עודדו אותם להגן בגופם על הבתים מפני הריסה ואף קראו להפעיל אלימות נגד השוטרים.

38. העימות הקשה ביותר סביב נושא זה פרץ באפריל 1998 בעקבות הריסת שלושה בתים שנבנו ללא רישיון באום אל-סחאלי, ליד שפרעם. ההתנגשויות הסלימו כאשר המשטרה ניסתה למנוע בכוח את בנייתם מחדש של הבתים. המוני מפגינים זרמו לאזור והמשטרה הביאה מאות שוטרים לעמוד מולם. בסופו של דבר, נסוגה המשטרה והבתים נבנו מחדש. פרשת אום אל-סחאלי המחישה את הקשיים בהתמודדות עם תופעה זו ואת תוצאותיהם הקשות של נסיונות האכיפה בכוח. גם בציבור היהודי גברה הספקנות באשר לתועלת ולחכמה שבהריסת הבתים. היו מפקדי משטרה בכירים שהביעו הסתייגות מהתפקיד המתסכל שהוטל עליהם לאבטח הריסות בתים, ואף פעלו למנוע ביצועם של צווי הריסה. מכל מקום, איום ההריסה המשיך לרחף על ראשיהם של תושבים ערבים רבים, וסוגיית הבתים הלא-חוקיים המשיכה להסעיר את החברה הערבית.

39. סכסוך קרקעות קיים מאז ימיה הראשונים של המדינה בין המדינה לבין הבדווים. המדיניות הממשלתית חתרה לרשום את מרבית האדמות שהיו בשימוש הבדווים בגליל ובנגב על שמה, ולרכז את הבדווים במספר יישובים מתוכננים. מדיניות זו נתקלה בהתנגדות הבדווים, אשר טענו לזכויות בקרקע. המדינה השקיעה מאמצים בנסיונות להגיע להסדרים על הקרקעות השנויות במחלוקת, אך עד שנת 2000 הושגו הסדרים לגבי 140,000 דונם בלבד, המהווים חלק קטן מן המקרקעין שבמחלוקת. עיקר המחלוקת מתייחס לשטח קרקע גדול, המשתרע בנגב על רוב שטחי המשולש רהט-דימונה-ערד. הציבור הערבי תומך בתוקף בעמדת הבדווים ומזדהה עימה.

40. בעיה אחרת, הנוגעת בעיקרה לאזרחים הבדווים, היא בעיית היישובים הערביים שלא קיבלו הכרה רשמית ממשרד הפנים. יישובים צמחו כתוצאה מבנייה בלתי-מאושרת, לרוב על אדמות מדינה, של מי שביקשו להקים בתי מגורים בסמוך או בתוך אדמות, אשר לטענתם נמצאות בשימושם. במשך השנים קמו כמה עשרות ריכוזי בתים כאלה, ומתגוררים בהם כ-70,000 איש בנגב וכ-10,000 בגליל. מאחר שהיישובים אינם מוכרים, לא סופקו להם תשתיות ושירותים, ובמקומות רבים הם חסרו מים זורמים, חשמל, כבישים או ביוב, ולא קמו בהם מרפאות ובתי ספר. הרשויות הכירו בדיעבד במספר קטן של יישובים כאלה בצפון. הרוב הגדול של תושבי היישובים הבלתי מוכרים נדרשו לעבור למספר יישובים מרכזיים שתוכננו בעבורם. המדינה פעלה לאכיפת החוק ביישובים אלה ובשטחים המשמשים את תושביהם, לרבות על ידי הגשת תביעות משפטיות לסילוקם מהשטח וביצוע צווי

הריסה של מאות בתים. כדי לקדם את מאבקם של תושבי היישובים הבלתי חוקיים קמו כמה אגודות ציבוריות. בנגב קמה "האגודה להגנה על זכויות הבדווים" ובגליל קמה "אגודת הארבעים". המגזר הערבי התגייס למאבקם של תושבי היישובים הבלתי-מוכרים, ובכך התווסף גורם סכסוך נוסף המעיב על יחסיו עם המדינה.

41. לנוכח מצוקות הדיור ואיכות החיים ביישובים הערביים ניסו תושבים רבים לעבור לערים המעורבות, או אף ליישובים יהודיים. הדבר עורר לא פעם התנגדות בקרב האוכלוסייה היהודית. על רקע זה עורר נסיונם של בני הזוג קעדאן לגור ביישוב הקהילתי קציר עניין רב בקרב שני המגזרים, שראו בפרשה מקרה בוחן. בשל היותם ערבים, נדחו בני הזוג קעדאן על ידי האגודה השיתופית של קציר - יישוב שנבנה על קרקעות שהמדינה הקצתה לסוכנות היהודית, כגוף המיישב יהודים. הם עתרו ב-1995 לבית המשפט הגבוה לצדק. פסק הדין בפרשה זו ניתן בחודש מארס 2000. בית המשפט קבע, בהסתמכו על עקרון השוויון, כי המדינה לא היתה רשאית להקצות קרקעות לסוכנות לצורך הקמת היישוב על בסיס של הפליה בין יהודים ללא-יהודים. החלטה זו היתה בבחינת פריצת דרך חשובה. עם זאת, נמנע בית המשפט מלהורות במפורש שיותר לעותרים להתגורר ביישוב, והסתפק בנסיבות המקרה בהוראה למדינה לשקול את בקשתם. הוא החליט כך לנוכח העובדה שהעתירה הוכרעה 14 שנים לאחר הקצאת המקרקעין, ולאחר שהמתיישבים במקום והסוכנות היהודית פעלו "על סמך ציפיות שהיו מקובלות במקומן ובשעתן"[45].

42. מעבר לסכסוכים על שטחים ספציפיים, קיימים חששות במגזר הערבי לגבי כוונותיה של המדינה בנושא זה. הקולות, שנשמעו מתוך החברה היהודית על הצורך "לייהד" אזורים שיש בהם ריכוזי אוכלוסייה ערבית, ועל "הסכנה הדמוגרפית" הקיימת בהם, הזינו תחושה של חוסר ביטחון. הדרתם של ערבים ממוסדות התכנון המוסמכים הגבירה את החשדנות. בעיית האדמות נשארה אפוא גורם מחולל מתיחות קבוע.

43. בעיה קשה אחרת, הקשורה בסוגיות הקרקעיות, היתה בעייתם של הפליטים הפנימיים המכונים גם "נפקדים נוכחים". חוק נכסי נפקדים, התש"י-1950, יצר מנגנון של העברת רכוש של מי שהוגדרו בחוק כנפקדים, לידי רשות של המדינה שכונתה "האפוטרופוס על נכסי נפקדים". הגדרה המונח "נפקדים" כוללת, בעיקרו של דבר, את אלה שאחרי יום 29.11.47 החזיקו רכוש בתחומי המדינה, בהיותם אזרחים או נתינים של מדינות ערביות שונות, או שנמצאו באותו מועד באחת מאותן מדינות; וכן מי שהיו אזרחים בארץ ישראל ויצאו לפני יום 1.9.48 ממקום מגוריהם הרגיל בארץ-ישראל אל מקום שמחוץ לארץ-ישראל, או אל מקום בארץ-ישראל שהיה מוחזק אותה שעה בידי כוחות שביקשו למנוע את הקמתה של מדינת ישראל או שנלחמו בה לאחר הקמתה.

על יסוד חלופה אחרונה זו הוקנה לאפוטרופוס רכושם של נפקדים, אשר במועדים הרלוונטיים נמצאו בתוך שטחי המדינה אך לא במקום מגוריהם הרגיל. מדובר בתושבים של כ-60 יישובים. רבבות ערבים מצאו עצמם בסטטוס הזה ונמנע מהם, לעתים בכוח, לשוב לכפריהם. הם מצאו להם מקומות מגורים בשולי יישובים ערביים אחרים, שם סבלו ממצוקה כלכלית וממעמד חברתי נחות. רשויות המדינה עשו מאמצים להסדיר בהסכמה את מצבם, אך הדבר הסתייע עם חלקם בלבד.

מצבם של ה"נפקדים הנוכחים" (אשר לעתים נאלצו לחכור מהמדינה בכסף מלא אדמות שהיו שלהם) עורר בקרבם מרירות רבה. במגזר הערבי כולו ראו את מצבם כמצב של "פליטים במולדתם". ככל שעלתה בציבור רמת המודעות וההתארגנות הפוליטיות, גבר המאבק על זכויות הנפקדים הנוכחים. בשנת 1995 הוקם "הוועד הארצי להגנת זכויות העקורים בישראל" תחת חסותו פעלו 30 ועדים מקומיים. הוועד פועל לייצוג תביעותיהם של הנפקדים הנוכחים ודואג לכך שבעייתם לא תרד מסדר היום הציבורי. קוימו עליות לרגל ועצרות בכפרים הנטושים, ואורגנו פעולות לשימור ולטיפוח אתרים ששרדו. בפעולות אלה נטלו חלק גם בני הדור השני והדור השלישי.

44. פרשה, אשר הפכה לסמל של בעיית הנפקדים הנוכחים, היתה פרשת איקרית ובירעם. עניינו של היישוב איקרית נדון, מזה למעלה מ-50 שנה, בערכאות השונות. הכפר איקרית נכבש בידי צה"ל ביום 31.10.48. ביום 8.11.48 נדרשו תושביו על ידי הצבא לפנות את הכפר ולעבור למקום אחר. נאמר לתושבים, כי הפינוי הוא למשך זמן קצר, עד שמצב הביטחון יאפשר להם

לשוב. בפועל, נמנע מהם לחזור לכפר. במצב זה, עתרו התושבים לבג"צ. בפסק דין שניתן ביולי 1951 קבע בית המשפט, כי "לא היה כל יסוד חוקי לשלול מהמבקשים את זכותם לחזור" וכי הם רשאים לשבת בכפריהם, כל עוד לא ניתן נגדם על ידי רשות מוסמכת צו יציאה, על פי תקנות לשעת חירום שנגעו לעניין[46]. בהמשך לכך, הוציאו שלטונות הביטחון צווי יציאה שמנעו את שובם של התושבים[47]. הכפר איקרית וכן הכפר בירעם, אשר עניינם נכרך יחדיו, נהרסו ונחרשו, ואדמותיהם הופקעו. תביעות התושבים לשוב המשיכו להתגלגל במסדרונות הרשויות עד שהממשלה בראשות גולדה מאיר החליטה ב-1972 שלא להרשות את החזרתם. ב-1997 הוגשה לבית המשפט העליון עתירה נוספת בעניין תושבי איקרית. בית המשפט הוציא צו-על-תנאי המורה לממשלה, בין היתר, ליתן טעם "מדוע לא תפעל הממשלה להשלמה ויישום החלטתה להחזיר את עקורי הכפר איקרית לכפרם"[48]. התקיימו כמה דיונים בעתירה, אך הטיפול בה טרם הסתיים. נראה, כי החשש מיצירת תקדים של שיבת פליטים גרם למוסדות המדינה שלא להכיר בתביעות תושבי איקרית ובירעם. השתלשלות העניינים בפרשה זו הביאה רבים במגזר הערבי לייאוש מהמערכת הממלכתית הישראלית. הללו טענו, כי אם במקרה כה מיוחד כפרשת איקרית-בירעם לא השיג המאבק בדרכים לגיטימיות כל תוצאה, יתכן כי יש לחפש דרכים אחרות. בינתיים ניתן פסק הדין בעתירה הנ"ל ביום 26.6.03[49].

תקציבים

45. אפליית המגזר הערבי בהקצאות תקציבים ממשלתיים מתועדת בספרי התקציב, אשר מן הנתונים שבהם ניתן לעמוד על חלוקה בלתי שוויונית של תקציבים בתחומים שונים. במשך השנים, ובמיוחד בתקופה 1992-1996, השתפר באופן משמעותי האיזון בין המגזרים במספר נושאים, אך טרם הושג שוויון. אי השוויון בתחום זה עולה מעתירות אשר סקרנו לעיל את ההחלטות בהן[50]. נמחיש עניין זה במספר נושאים נוספים.

46 . נושא בו חוסר השוויון עורר התמרמרות מיוחדת, וזו התבטאה גם בהפגנות, היה ההקצאות לחינוך. פעולות משרד החינוך לצמצום הפער התפתחו בהדרגה, ובשנות התשעים הן צברו תאוצה משמעותית. בין הנושאים שהושגה בהם התקדמות בלטה עליית שיעור הלומדים מגילאי 6-13, כולל בנות, אשר השתווה כמעט לגמרי עם שיעורם בחברה היהודית. עם זאת נמשך, עד סוף שנות התשעים, מצבם המופלה לרעה של בתי הספר הערביים, בעניינים רבים: מספר תלמידים למורה, מספר תלמידים לכיתה, שיעור כיתות תקניות, מתקני ספורט, מעבדות, מספר מחשבים לתלמיד ועוד. התבססות גני החובה, ולאחר מכן חינוך קדם-חובה לגילאי 3-4, החינוך המיוחד, מערכת שיעורי הטיפוח, חוגי ההעשרה, החינוך המקצועי - כל אלה פיגרו בהרבה אחרי המגזר היהודי. על רקע המצב האמור, התקיימו פעולות מחאה שונות, ביוזמת ועדת המעקב של ערביי ישראל[51]. יצוין, כי ועדה ממשלתית (ועדת בן פרץ) המליצה בשנת 1997 על תכנית חומש, במסגרתה הוצע להקציב בכל אחת מחמש שנים 50,000,000 ש"ח להדבקת פיגורו של החינוך הערבי בתנאים פיסיים ובהישגים אקדמאיים. בשנת 2000 טרם ניכרו תוצאות מעשיות מיישום התכנית.

47. חוסר שוויון ניכר גם בתחום התקציבים שהוקצו לרשויות מקומיות ערביות, במיוחד עד שנות התשעים. מיעוט ההקצבות הממשלתיות לא היה הגורם היחיד המסביר את מצבם הירוד של התשתיות והשירותים ביישובים הערביים. המקורות העצמיים היו אף הם מועטים באופן בולט יחסית ליישובים היהודיים, בין היתר, בשל מיעוט הפעילות העסקית הניתנת למיסוי וכתוצאה משיעורי גבייה נמוכים של מסים. בכך אין כדי לגרוע מחוסר השוויון בטיפול הממשלתי בנושא זה. גם לאחר שיפור מסוים בשנות השמונים, ההקצאה לנפש ביישובים הערביים לא עלתה על 30-25% מהממוצע במגזר היהודי.

בשנות התשעים חל שיפור של ממש בנושא זה והמענקים שהוקצו ברגיל לרשויות הערביות גדלו פי 5.5. למרות זאת, בסוף העשור עדיין נותרה ההקצאה לנפש ברמה ממוצעת של שני-שליש מההקצאה לנפש במגזר היהודי. המענקים שהתקבלו בפועל נפלו מן הסכומים המובטחים בהסכמים. מצבן של הרשויות המשיך להיות קשה ובדצמבר 1999 הן פתחו בשביתה, שנמשכה 45 יום, בדרישה לשוויון מלא עם הרשויות היהודיות.

48. מצב התשתיות הירוד ביישובים ערביים, אשר אי השוויון בהקצאת המשאבים תרם לו, הגביר את תחושת הקיפוח של האזרחים הערבים. תופעה בולטת ביישובים אלה הוא הביוב העולה על גדותיו. על פי נתוני דו"ח מבקר המדינה משנת 2001, נושא הביוב לא הוסדר כהלכה בכ-70% מן הרשויות המקומיות במגזר הערבי[52]. לכך יש השלכות שליליות ברורות, הן לעניין איכות החיים והן לעניין רמת התברואה ביישובים אלה. ביישובי המגזר ניכר מחסור בכוח אדם ובמתקנים רפואיים[53]. גם מצב הדרכים בתוך היישובים הערביים וסביבם היה ירוד. מבקר המדינה מתח ביקורת נוקבת על מחדלי הממשלה, ובעיקר משרד הפנים, בתכנון, בתקצוב ובביצוע של פיתוח התשתיות במגזר הערבי[54]. הפיגור בתשתיות בלט גם ברבות מן השכונות הערביות בערים המעורבות, כמו ביפו, בלוד, ברמלה ובעכו. שכונות אלה, בהן התרכזו אוכלוסיות חלשות, התאפיינו בהידרדרות תשתיות עירוניות, שירותים ירודים ושיעורי עבריינות נוער ופשיעה גבוהים. חוסר התאמה בין אחוז האזרחים הערבים באוכלוסייה לבין אחוז ההקצאות המופנות למגזר הערבי בלט גם במשרדי הדתות, העבודה והרווחה, הבינוי והשיכון, החקלאות והתעשייה והמסחר.

49. כמו בתחומים אחרים, קופח הציבור הערבי גם בקבלת שירותי משטרה[55]. מתוך מודעות לבעיה ומרצון לתקן את הטעון תיקון, ובמטרה לשפר את השירות המשטרתי לאזרחי המגזר הערבי במדינה ולהשוותו ככל האפשר למקובל במגזר היהודי, הקימה המשטרה בשנת 1995 צוות לבחינת היערכותה של משטרת ישראל במגזר הערבי ישראלי. הצוות המליץ על תגבור כוחות המשטרה במגזר הערבי, תוך התחשבות בהיקף האוכלוסייה ובאופיה. בין היתר, המליץ הצוות על הקמת תחנות משטרה ונקודות משטרה חדשות במגזר הערבי ועל עיבוי יחידות קיימות בתוספת של אזורי סיור ומודיעין. במחוז הצפוני, לדוגמה, המליץ הצוות על תגבור ב-527 תקני כוח אדם וב-60 תקני רכב, בין היתר, לשם הקמת תחנות משטרה בבאקה אל-גרבייה, אום אל-פחם, כפר יאסיף, טמרה וכפר כנא. המלצות נוספות לשיפור השירות לאזרחי המגזר הערבי נגעו להפעלת קציני קהילה, להכשרת אנשי המשטרה המשרתים במגזר הערבי בקורס מיוחד ולהקמת משמר אזרחי[56]. התכנית נבנתה על שני שלבים: תכנית לטווח קצר (כשנתיים-שלוש), ותכנית לטווח ארוך (כארבע-חמש שנים). עד לחודש מארס 1997 יושם חלק קטן מן התכנית. במחוז צפון, לדוגמה, תוגברה תחנת עירון ב-38 תקנים, ונקודות המשטרה של באקה אל-גרבייה ואום אל-פחם עובו ל-27 תקנים. במהלך שנת 1998 נפתחו ביישובים ערביים ארבעה מרכזי שיטור קהילתיים (מש"קים), ובמהלך שנת 1999 הוקמו עוד 11. התוצאה היא, כי בעת האירועים היתה התכנית רחוקה מיישום מלא, ורמת השירות שניתנה לציבור הערבי על ידי המשטרה היתה נמוכה מן המקובל במגזר היהודי.

תעסוקה

50. גם בנושא זה ניכר אי שוויון ביחס לאוכלוסייה הערבית. אף כאן, לאחר עשרות שנים של הזנחה, חל שיפור ניכר במהלך שנות התשעים. אולם גם לאחר השיפור לא הוסר מצב אי השוויון לגמרי בסוף העשור. ב-1993 הכריזה הממשלה על מבצע לשילוב ערבים ודרוזים בשירות המדינה, בו קבעה את הצורך בהעדפה מתקנת לטובת מועמדים ערבים. המבצע הביא לעליית מספר המועסקים הערבים במשרדי הממשלה פי 2.5 בתקופה מ-1992 עד 2000, ולעליית שיעור המועסקים הערבים בשירות המדינה מ-2% ליותר מ-5%. גם שיעור זה אינו ייצוג הולם של המגזר הערבי, המהווה 20% מאזרחי המדינה.

51. גם בתפקידיהם של המועסקים הערבים ניכר אי שוויון. בשנת 2000 היו הערבים כ-1% מעובדי המדינה בדרגים הבכירים (מחציתם שופטים). אף לא ערבי אחד הגיע לדרג של מנכ"ל משרד ממשלתי. בודדים מונו כסמנכ"לים. בלט היעדרם הגמור-כמעט של מועסקים ערבים במשרדי ממשלה קובעי מדיניות.

52. שיעור המועסקים בחברות הממשלתיות והמעורבות היה פחות מ-2%. מספר החברים הערבים בדירקטוריונים של חברות ממשלתיות היה בקו עלייה, אך בסוף התקופה הנדונה עדיין עמד על 3.3% בערך. במרבית החברות הממשלתיות לא היו כלל דירקטורים ערבים[57]. מועמדים ערבים שהתבקשו להתקבל לחברות, כמו חברת החשמל, בזק, רשות שדות התעופה, נדחו בטיעון של שיקולי ביטחון. גם בתעשיות פרטיות התקשו מהנדסים ובעלי כישורים מתאימים אחרים מהמגזר הערבי להתקבל לעבודה, וגם כאן התבססה לעתים הדחייה על קיומם של קשרים עם מערכת הביטחון. נוצר מצב שבו בוגרי אוניברסיטאות רבים

נאלצו לעסוק בתפקידים נחותים מכישוריהם.

53. יצוין, כי הפליה על רקע לאומי או דתי בקבלה לעבודה אסורה על פי עקרון השוויון, כמפורט לעיל. זאת ועוד, חוק שוויון הזדמנויות בעבודה, התשמ"ח-1988, כולל מאז שנת 1995 הוראה מפורשת האוסרת להפלות בין דורשי עבודה על יסוד לאומיותם או דתם. לאלה התווספה בשנת 2000 חקיקה אשר קבעה עיקרון של ייצוג הולם לערבים. עיקרון זה מחייב, למעשה, העדפה מתקנת של ערבים על מנת להגשים את היעד של ייצוג הולם[58]. על הרקע לחקיקת הוראה זו ועל תכליתה עמד היועץ המשפטי לממשלה בהנחיה מיום 24 באוקטובר 2000, לראש הממשלה וחברי הממשלה, שם הסביר, כי "אין לכחד כי תיקון החקיקה האמור בא על רקע מיעוט מינויים מקרב האוכלוסייה הערבית לתפקידים מן הסוג הנדון. הוראה זו באה, אפוא, להשיג תוצאה שראוי היה לחתור אליה, בגופים הללו ובאחרים, מכוח כללי יסוד של שוויון והוגנות, גם אלמלא עוגן כאן הדבר בחקיקה של הכנסת"[59].

54. גם במגזר הפרטי קיימות תופעות של אי שוויון בתעסוקת ערבים. מעסיקים יהודים רבים מעדיפים לא פעם עובד יהודי על פני ערבי, אם בשל שיקולי ביטחון ואם כביטוי לעמדות מושרשות. החקיקה האוסרת הפליה בתעסוקה לא שינתה באופן משמעותי את המצב בשטח, שכן החקיקה לא נאכפה במידה מספקת, וממילא קיים ספק אם האכיפה היתה מסוגלת להתמודד בהצלחה מלאה בבעיה שהיא חברתית ביסודה. ההפליה לרעה בקבלה לעבודה היתה אחד מגורמי ההתמרמרות בקרב האזרחים הערבים ונושא למאבקים ציבוריים ומשפטיים של נציגיהם.

55. במהלך תקופת כהונתו של אהוד ברק כראש ממשלה, הוחל בעבודת מטה לגיבושה של תכנית חומש, אשר נועדה לתקן חלק ניכר מאי השוויון הנדון. נציגים בכירים מן המגזר הערבי היו חברים בפורומים שפעלו במסגרת עבודת מטה זו. התכנית כללה צעדים לקידום תכניות לפי חוק התכנון והבניה, התשכ"ה-1965, במטרה לאפשר בנייה כדין ביישובי המגזר הערבי; תכניות לפיתוח תשתיות בשכונות ותיקות, ולפיתוח שכונות חדשות ביישובי המגזר הערבי; תכניות לפיתוח מוסדות ציבור בתחומי תרבות, חברה וספורט ביישובי המגזר הערבי; תכניות להסדרת תשתיות ביוב ביישובי המגזר הערבי; תכנית לפיתוח כבישים פנימיים ואזוריים; תכנית לפיתוח אזורי תעשייה, מלאכה ושירותים, וכן הטבות לאזורי תעשייה; תכניות להקמת תשתיות תיירותיות ביישובי המגזר הערבי; תכנית לבניית כיתות לימוד במגזר הערבי, ולהכנת תכניות פדגוגיות; תכנית להכשרה מקצועית; תכנית להקמת תחנות בריאות המשפחה; תכנית להקמת נקודות משטרה ותחנות משטרה ביישובי המגזר הערבי[60].

התכנית האמורה לא אושרה אלא זמן קצר לאחר אירועי אוקטובר 2000. מימושה היה תלוי בהקצאת תקציבים ניכרת, כמפורט בה. בפועל, לא מומשו עיקרי התכנית, והדבר הוסבר כקשיים תקציביים.

עוני

56. הפליית האזרחים הערבים לרעה לא היוותה את הגורם היחיד למצוקות העוני, אך היתה אחד הגורמים שהחמירו אותו. העוני במגזר הערבי חמור מזה שבחברה הישראלית כולה. על פי נתוני המוסד לביטוח לאומי לשנת 2000, מתוך 305,400 משפחות עניות בישראל (לאחר תשלומי העברה ומסים), היו 85,900 משפחות עניות של "לא-יהודים", דהיינו 28.1%[61]. שיעור זה גבוה משיעור הערבים באוכלוסייה (כ-20%). תמונה דומה עולה מבחינת הנתונים הנוגעים לחלוקת האוכלוסייה לפי עשירונים הנקבעים לפי גובה ההכנסה. ב-1999 היה שיעור ה"לא-יהודים" בעשירון התחתון 46.1%, ובזה שמעליו 32.3%. בבדיקת הרמה החברתית-כלכלית על פי יישובים הסתבר, כי מתוך עשרה אשכולות היה האשכול התחתון מורכב כמעט כולו מתושבי יישובים ערביים, והללו היוו רוב גדול גם בשני האשכולות שמעליו. גורם נוסף לעוני הוא שיעורי האבטלה הגדולים במגזר הערבי. בשנת 2000 היה שיעור הלא-מועסקים במגזר הערבי 11.9%, בהשוואה ל-8.3% בקרב היהודים. שיעורי הלא-עובדים בגילאים 25-34 שיקפו הבדלים חריפים עוד יותר - פי שניים לערך מהשיעורים בקרב היהודים. בטבלת האבטלה על פי יישובים היו 15 היישובים

מוכי-האבטלה ביותר כולם יישובים ערביים (בשיעורי אבטלה שבין 12% ל-23%).

המצוקות המתוארות קשורות במספר מאפיינים חברתיים-פוליטיים של התעסוקה באוכלוסייה הערבית. חלק מן הגורמים אינם קשורים בהכרח להפליה או לקיפוח של המגזר הערבי. למשל, מיעוט נשים עובדות, בין היתר, על רקע מספר ילדים ממוצע גבוה למשפחה. עם זאת, יש להניח, כי חלק מן התופעות שעליהן עמדנו תורמות למצוקות העוני המתוארות והדברים אמורים במיוחד במיעוט היחסי של אפשרויות תעסוקה ביישובים הערביים, בין היתר, בשל הרמה הבלתי-מספקת של פעולות תיעוש ושל הקצאות עידוד ממשלתיות.

57. סוגיית העוני בולטת באופן מיוחד במגזר הבדווי. האוכלוסייה הבדווית בנגב היא האוכלוסייה העניה ביותר בישראל. בתקופה הנדונה חיו 65%-70% מתוכה מתחת לקו העוני. שישה מתוך שבעה היישובים הבדוויים דורגו באשכול הנמוך ביותר מבחינה חברתית-כלכלית. הבדווים נמצאים בראש טבלאות האבטלה בישראל. תנאי החיים של אוכלוסייה זו קשים ביותר. תושבי הפזורה, שרבים מהם מתגוררים בפחונים ובצריפים, לא נהנו מאספקת חשמל סדירה, ממים זורמים, מפינוי אשפה ומסלילת דרכים. זרימת הביוב היתה פתוחה ונוסף לכך - הוזרמו שפכים מן הערים בנגב לנחלים שבאזורי מגוריהם. גם שירותי הבריאות, החינוך והרווחה רחוקים מן הנדרש. מצוקת הבדווים הועלתה על ידי מנהיגי המגזר הערבי והצטרפה לשורת הנושאים שהסעירו את הרוחות בחברה הערבית ערב אירועי אוקטובר 2000.

58. אמנם במהלך השנים חלו שיפורים רבים בתנאי המחייה של האזרחים הערבים, רמת חייהם עלתה ואפשרויות הצריכה שלהם התרחבו. היתה זו תוצאה של הצמיחה הכלכלית במשק הישראלי ושל רפורמות שהונהגו על ידי הרשויות, בעיקר בשנים 1992-1996[62]. שיפורים אלה באו לאחר תקופה ארוכה של קיפוח ולא היה בהם כדי לסגור את הפערים הקיימים בין החברה הערבית לבין החברה היהודית. יתר על כן, גם כאשר היתה נכונות מצד הרשויות ליזום פעולות לצמצום ההפליה, והופעלו גופי התכנון להכנת תכניות רב-שנתיות לפיתוח המגזר הערבי, או הוקמו ועדות מקצועיות להתווית רפורמות לקידום המגזר הערבי בנושאים ספציפיים - גם אז היה הביצוע המעשי של התכניות וההמלצות, במקרים רבים, מזערי בלבד. הרבה כוונות טובות נשחקו בתהליכי טיפול ביורוקרטיים נוקשים. אשר על כן, לא היה בכך כדי לשכך את תחושות הקיפוח ואי השוויון של רבים במגזר הערבי, ואת האפקט המתסיס של תחושות אלה.

סוגיית מעמדו של המיעוט הערבי במדינת ישראל

59. תחושת הקיפוח רווחה בקרב אזרחי ישראל הערבים גם בשל חוסר שביעות רצון מן המעמד של תרבותם ולשונם במדינה, ממעמדם המשפטי, ממעמדם במערכת הפוליטית וממעמדם בחברה הישראלית. מדובר בסוגיות הנוגעות בחלקן העיקרי למעמדם של הערבים כקבוצת מיעוט בתחומי המדינה. שיטת המשפט הישראלי סיווגה סוגיות אלה כחורגות בחלקן מגדר עקרון השוויון. עיקרון זה מחייב שוויון ביחס כלפי פרטים בחברה. לא נגזרה ממנו חובה של רשויות השלטון כלפי קבוצות כאלה או אחרות בחברה. אכן, גם כאשר ניתן בבית המשפט סעד על יסוד אי שוויון בתקציבים הניתנים למגזר הערבי, לא נכרך הדבר בהכרה בזכות של המגזר הערבי כקבוצה. אף באותם מקרים, בהם העניק בית המשפט סעד ליישובים שלמים, או בעניינים בעלי תחולה רחבה, תורגם הדבר למהלך של מניעת הפלייה לרעה של פרטים או של ארגונים ספציפיים. סוגיות הנוגעות לשאלת מעמד הערבים במדינה מעוררות במגזר הערבי טענות ותחושות של התמרמרות וקיפוח, וחשוב לעמוד על האופן בו הציבור הערבי ומנהיגיו רואים את הדברים. נמחיש את העניין בכמה דוגמאות.

60. מעמד התרבות וסמלים. בשנותיה הראשונות והמעצבות של מדינת ישראל התקבל העיקרון שהמדינה לא תשאף לבולל את המיעוט הערבי בתוך חברת הרוב היהודית, אלא תאפשר לו לקיים מערכות נפרדות של תרבות, חינוך ודת. הבחירה הזאת, שאינה נהוגה במדינות-לאום אינטגרטיביות, היתה נוחה לשני הצדדים. היהודים ראו בטיפוח הזהות היהודית הייחודית והבלעדית את עצם תכליתה של המדינה, והערבים מצידם ראו בשימור זהותם הנפרדת משימה לאומית עליונה. אלה לא רצו להטמיע והללו

לא רצו להיטמע. עם השנים עלו טענות שונות מצד הציבור הערבי ומנהיגיו ביחס למעמד התרבות הערבית במדינה. כך, לדוגמה, טענו כי על השטרות ומטבעות הכסף של המדינה ועל בוליה הופיעו רק דיוקנאות ואיקונין יהודיים ואף לא סמל אחד מן המורשת הערבית. החגים הממלכתיים שנקבעו היו קשורים כולם בתכנים יהודיים-ציוניים ואף לא אחד ביטא תכנים ערביים, או לפחות תכנים משותפים לשני המגזרים. חוקים מיוחדים אימצו מוסדות תרבות יהודיים - כמו חוק יד יצחק בן-צבי - אך לא נחקקו חוקים דוגמתם לגבי מוסדות תרבות ערביים. נטענה איפוא הטענה, כי המדינה מאפשרת פעילות תרבותית ערבית אך אינה מקבעת אותה רשמית באופן שהיא עושה זאת במגזר היהודי.

הפיקוח הממלכתי על חיי התרבות עורר גם הוא תרעומת. כדוגמה לכך הובאה העובדה, שערוצי השידור בשפה הערבית, המופעלים על ידי המדינה, מצויים בשליטה של יהודים. בין היתר על רקע זה, אך גם על רקע לאומי, עלתה וגברה בשנות התשעים דרישתם של ארגונים ומפלגות ערביים לשנות את מעמד התרבות הערבית במדינה, לתת לאזרחים הערבים שליטה מלאה במוסדות התרבות שלהם ולכונן "אוטונומיה תרבותית".

61. מוסדות דת. מעמדן המוכר והמוגן של דתות המגזר הערבי נקבע כבר במגילת העצמאות ומאז אושר פעמים רבות. בין היתר, הוקנו לבתי הדין הדתיים בחוק סמכויות שיפוט רחבות, בעיקר בענייני המעמד האישי, על פי ההלכה של הדתות השונות.

עם זאת, אין בכך כדי למנוע את קיומן של טענות ובעיות בתחום זה. הקובלנות הקשות ביותר נשמעו בסוגיית נכסי ההקדש. השליטה על מרבית נכסים אלה היתה בידי המדינה מראשיתה. במהלך השנים ניכרה תופעה של הזנחה של בתי תפילה ובתי עלמין בשטחים שהועברו לבעלות המדינה. היו מקרים לא מעטים של הרס או של שימושים בבתי תפילה למטרות כמו גלריות, מסעדות, אורוות, מחסנים ובתי כנסת. זאת ועוד. משרד הדתות נמנע במשך שנים רבות מלתקצב באופן נאות את אחזקתם של בתי עלמין מוסלמיים ונוצריים. כמו לגבי מוסדות התרבות, כך גם לגבי מוסדות הדת, דרש המגזר הערבי למסור את ניהולם, כולל ניהול נכסי ההקדשים, לגוף דתי נבחר מטעמו. תביעה זו נדחתה. לא התאפשרה גם הקמת "מועצות דתיות" ביישובים הערביים, דוגמת המועצות ביישובים היהודיים המקבלות מימון מן השלטון המקומי ומן הממשלה. מצב לא-שוויוני זה חיזק את תחושת הקיפוח והזין את התביעות הגוברות לאוטונומיה תרבותית-דתית.

62. מוסדות חינוך. מדינת ישראל הקימה מערכת בתי-ספר נפרדת למגזר הערבי בה שפת ההוראה היא ערבית ותכנית הלימודים הינה מיוחדת לתלמידים ערבים. בשנות קיומה של המדינה התפתחה מערכת זו באופן מרשים מכמה בחינות, אך מבחינות אחרות עוררה ביקורת קשה בקרב אזרחי ישראל הערבים.

מעבר לנושא התקציבי, עליו עמדנו לעיל, הובע כעס על הפיקוח הבטחוני שהוטל על עובדי ההוראה, אשר הביא לפסילת מורים אשר פעילותם הפוליטית נחשבה עוינת למדינה. סוגיית המחלוקת, שהיתה אולי הרגישה ביותר, היתה העיצוב של תכניות הלימודים ודרכי התייחסותן לתרבות הערבים בישראל ולזהותם. בשנותיה הראשונות של המדינה ניתן בתכניות החינוך שלה מקום שולי בלבד למגזר הערבי, לנושאי מורשתם וזהותם של הערבים והמוסלמים בישראל וזמן רב יותר הוקדש בתכניות להוראת נושאים יהודיים ועבריים. הגדרת מטרות החינוך לכלל התלמידים בישראל בסעיף 2 של חוק חינוך ממלכתי, התשי"ג-1953, התעלמה לחלוטין מן הנושא הערבי. החל בשנות השבעים, חלה תמורה בעניין זה ובהדרגה הוכנסו לתכניות הלימודים תכנים של ערכי תרבות ערבית ובצורה זהירה - גם תכנים של שייכות לאומה הערבית ולעם הפלסטיני. בפברואר 2000 תוקן סעיף 2 לחוק חינוך ממלכתי ובין מטרות החינוך נכללה המטרה של הכרת "השפה, התרבות, ההיסטוריה, המורשת והמסורת הייחודית של האוכלוסייה הערבית". דוברים של הציבור הערבי הכירו בהתקדמות שהושגה, אך גרסו שתכניות הלימודים עדיין אינן נותנות ביטוי מלא והוגן לערכי חברתם. בין היתר נטען, כי תכניות הלימודים מדגישות את הייחוד של האוכלוסייה הערבית בישראל במקום להצביע על המשותף לה עם העם שהיא חלק ממנו, וכי אין הוראה שיטתית של ההיסטוריה הפלסטינית ושל הסופרים והמשוררים שנתנו לה ביטוי.[63] כן נטען להיעדר סימטריה בין תכניות הלימודים במגזר הערבי לבין אלה במגזר היהודי, באופן שהתלמידים הערבים נחשפים לתכנים יהודיים וציוניים, בעוד שתלמידים יהודים לומדים מעט מאוד על הערבים והאסלאם. בין היתר, על רקע זה, הובעה התחושה שתכניות החינוך בשני המגזרים מעוצבות על פי צרכיו הפוליטיים של

הרוב היהודי.

גם על רקע דברים אלה, דורשים נציגים של המגזר הערבי כי תינתן לו אוטונומיה בתחום החינוך, על ידי הקמת מינהל חינוך ערבי עצמאי במשרד החינוך. דרישה זו הוצגה לאור היעדרם של מקבלי החלטות ערבים בצמרת משרד החינוך, והשיתוף המועט של אנשי חינוך ואנשי ציבור ערבים בעיצוב תכניות הלימודים. בדומה לדרישות אחרות לאוטונומיה בתחומים שונים, גם לדרישה זו מימד לאומי. דרישות אלה נדחו על הסף על ידי הרשויות, ובכך נוצרו קווי חיכוך נוספים בין המגזר הערבי לממשלה.

63. לשון. ללשון הערבית מעמד רשמי בישראל. מעמד זה מעוגן בסעיף 82 של דבר המלך במועצתו משנת 1922, אשר קבע כי הוראות השלטון יפורסמו באנגלית, בערבית ובעברית, וכי שפות אלה יהיו בשימוש במועצה המחוקקת, במשרדי הממשלה ובבתי המשפט. ההוראות המחייבות שימוש בשפה האנגלית בוטלו בחוק, וכך נותרו העברית והערבית כשפות רשמיות במדינה.

השימוש בשפה הערבית בישראל מותר בכנסת, בפניות למשרדי הממשלה ובבתי המשפט (אשר הליכיהם מתקיימים בעברית אך הם חייבים להעמיד מתורגמן לזקוקים לכך). המדינה מציגה כתוביות בערבית על בולים, מטבעות ושטרות כסף, ועל כרזות ושלטים. היא מפעילה ערוצים ותכניות בערבית באמצעי התקשורת שלה, וכאמור, היא מקיימת מערכת חינוך בשפה הערבית. עם זאת, מעמדה של השפה הערבית אינו שווה לזה של השפה העברית. למשל, פנייה בערבית למשרדי ממשלה רבים היא למעשה בלתי אפשרית. עברית נלמדת בכל בתי הספר הערביים אבל הוראת הערבית במגזר היהודי מתפתחת באיטיות. השילוט בערבית במקומות ציבוריים שונים חלקי ופעמים לא מעטות אינו עונה על הצרכים.

בסוף שנות התשעים הוגשו עתירות ובקשות שונות להרחבת השימוש בערבית בתחומים שונים, כמו שילוט דרכים, הגשת מסמכים רשמיים וכתיבת בחינות במוסדות רשמיים. חלק גדול מהן נענה בחיוב. עם זאת, לא הועמדה השפה הערבית כשפה שוות מעמד לשפה העברית. התביעה לכך שמעמד השפה הערבית יוכר כחלק מהכרה בזכויות קיבוציות של המגזר הערבי כמיעוט לאומי, לא התקבלה, אף כי הרשויות נענו לתביעות שונות בשם זכות הפרט לשוויון וכביטוי של כבוד למיעוט בעל חשיבות במדינה. גם על רקע זה חש המגזר הערבי מפח נפש ותסכול.

64. כמוסבר לעיל, התביעות השונות של המגזר הערבי בתחום החינוך, הלשון, התרבות והדת, כוללות בחובן תביעות לשוויון על בסיס קיבוצי. ככל שתביעות אלה מבוססות על טענה לשוויון במובן האמור, הן לא נתקבלו. זכות היסוד לשוויון במשפט הישראלי הוכרה על בסיס של זכות הפרט לשוויון. היא לא הוכרה, בחקיקה או על ידי בתי המשפט, כזכות קיבוצית, הנתונה לקבוצה כזו או אחרת להבדיל מפרטים מסוימים בה[64].

65. מעמד פוליטי. במשקלה הפוליטי של הנציגות הערבית, אשר ראשיתו היתה מצער, ניכרה עלייה מדורגת עם השנים. אחרי בחירות 1992 נעשתה תמיכתם של חברי הכנסת הערבים חיונית להרכבת הממשלה, והיתה זו הפעם הראשונה בה נערך עימם הסכם בכתב, אשר קבע את תנאי התמיכה בממשלה. התקשרות זו איפשרה לחברי הכנסת הערבים להשיג, במשך ארבע השנים הבאות, הטבות שונות למגזר הערבי, כמו השוואת קצבאות הילדים, הגדלת סכומי ההקצאות הממשלתיות ומספר המשרות במינהל. ההתקדמות במעמדם של הנציגים הערבים התבטאה במינוים לתפקידי סגני-שרים, סגני-יו"ר הכנסת וחברי ועדות, וב-1999 נפתחה בפניהם לראשונה גם ועדת החוץ והביטחון. התקדמות ניכרה גם במעמד הערבים בשלטון המקומי ובהסתדרות.

בקרב חלקים גדולים בציבור היהודי היה מקובל כי אין לשתף ערבים בממשלה[65], ועל רקע זה לא התאפשר להם להיות חברים בקואליציה. נוסף לכך, לא עלה בידי נציגי המגזר הערבי בכנסת, בדרך כלל, להשיג באמצעות עבודת הכנסת שיפורים

יסודיים במצבם של בוחריהם. מיעוט ההישגים תרם לתחושות התסכול ולהתרופפות האמון באפיקי הפעולה המוסדיים. זאת ועוד. תהליכים של רדיקליזציה בקרב תנועות פוליטיות של ערביי ישראל יצרו איום מתמיד של פסילת רשימות מהתמודדות לכנסת, על רקע טענות כי מטרתן של תנועות אלה לפעול נגד הגדרת המדינה כמדינתו של העם היהודי (סעיף 7א לחוק יסוד: הכנסת)[66]. גם עניין זה יצר תסיסה על רקע פוליטי.

66. יחס חברתי פוגעני. רבות מן התופעות, עליהן עמדנו לעיל, תרמו למעמדו החברתי הנמוך של הציבור הערבי בישראל. לכך מצטרפת עובדה נוספת. בשנות התשעים רבו התייחסויות והתבטאויות פומביות בפורומים שונים, המבטאות יחס סטריאוטיפי שלילי, ואף גזעני, כלפי ערבים. בתקופה זו נעשו התייחסויות כאלה רווחות יותר ונחזו כלגיטימיות יותר. אמירות גזעניות חמורות נשמעו גם מצד אישי ציבור. בסוף העשור התרבו המקרים של הפצת כרוזים גזעניים על ידי גורמים קיצוניים. המראה של צעירים משולהבים הקוראים "מוות לערבים" בעקבות פיגועי טרור נעשה חיזיון נפרץ. תופעה חברתית אחרת שצצה היתה מניעת כניסתם של ערבים למקומות ציבוריים, ובמיוחד למקומות בילוי[67].

החקיקה פעלה לבלימת תופעות של גזענות. שורה של חוקים, החל ב-1985 ובמרוצת שנות התשעים, אסרה התארגנויות, פעילויות, דברי הסתה, פרסומים ושידורים שהם גזעניים באופים. בהתאם לכך הוצאה מחוץ לחוק מפלגת "כך". בשנת 1998 פסל בית המשפט הגבוה לצדק את רשימת מולדת-גשר-צומת בנצרת עילית מלהשתתף בבחירות, בשל אמירותיו של ראש הסיעה שהוגדרו "ביטויים גזעניים שקשה להעלות על הדעת חמורים מהם"[68]. זמן קצר לאחר אירועי אוקטובר התקבל חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000. ברם, למרות התחזקותו של החוק כנגד הגזענות הממוסדת, קצרה ידו מלעקור תופעות קשות בחיי יום יום, אשר שורשיהן החברתיים עמוקים ומסועפים. העלבה ויחס מפלה על ידי פקיד ציבור או השפלה בעת בידוק בטחוני, שאין בינה לבין צרכים אמיתיים ולא כלום, וכך גם יחס מעליב במגעיהם של אזרחים ערבים עם ישראלים מן השורה, עלולים לגרום למשקעים של עלבון צורב אשר לא בנקל יימחו.

סיכום

67. הזכרנו לעיל שורה של נושאים במישור הטענות של המגזר הערבי להפליה ולקיפוח, בלי להתיימר למצות נושא זה. תופעות ההפליה והקיפוח השונות שנדונו עד כאן, כולל בהקצאת המשאבים למיעוט הערבי, וכן הטענות הנוגעות לסוגיית מעמדו במדינה ובחברה, התנקזו במגזר הערבי לתחושה כללית של קיפוח. ניתן להמחיש זאת באמצעות שני סקרים: סקר סמוחה-גאנם (אוניברסיטת חיפה)[69] שנערך במגזר הערבי בשנת 1995 - שנה שהתאפיינה בהלכי רוח חיוביים ואופטימיים לגבי ההשתלבות במדינה - מצא ש-84.2% מהנשאלים גרסו שהערבים בישראל מקבלים במדינה פחות מן המגיע להם. בסקר ברזילי (אוניברסיטת תל אביב)[70], שנערך בשנת 1998 באותו מגזר, נמצא ש-49% גרסו שאין שוויון בין אזרחים יהודים לערבים בישראל, ועוד 16.6% גרסו ששוויון קיים בתחומים מסוימים בלבד. מטבע הדברים, לעניין אירועי המחאה במגזר הערבי, יש לתחושות אלה משקל רב.

האזרחים הערבים דחו בשתי ידיים את הטיעון, שנשמע מפי היהודים, כי מצבם שפר מאוד יחסית למצבם בעבר או יחסית למצבם של הערבים בארצות שכנות. הם דרשו, בצדק, כי המשאבים שמקצה להם המדינה יושוו לאלה של שאר האזרחים במדינה כפי שהם היום, ללא קשר לרמת המחייה בארצות ערביות שכנות, וכי הפערים ייסגרו בתוקף הזכות ולא כמעשה של חסד. בסיכום הכולל מתקבל, כי הדרך לספק דרישה זו עוד ארוכה. יש לעשות עוד הרבה כדי להגיע לשוויון אמיתי של המגזר הערבי עם המגזר היהודי. קשה להתחמק מן המסקנה, כי המערכת השלטונית בישראל טרם הוכיחה את עצמה במבחן היחס הראוי למיעוט. בהקשר זה ראוי לזכור את דבריו של נשיא ישראל הראשון חיים ויצמן בספרו מסה ומעש[71]:

"... עורק-החיים של חברה יציבה, הוא הצדק ... והוא צריך להיות שוה לכל אדם. אסור שתהיה חוקה אחת ליהודי וחוקה אחרת

לערבי. עלינו להחזיק בעיקר שמצא את ביטויו בתורה: 'תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם'. באמרי זאת, אין כוונתי שקיימות נטיות לאי-שויון או הפלייה. זוהי רק אזהרה בעתה, הדרושה מפני שיהיה לנו מיעוט ערבי גדול מאוד. בטוח אני, שהעולם ישפוט על המדינה היהודית לפי מה שתנהג עם הערבים, כשם שהמשפט על העם היהודי יהיה תלוי הרבה במה שנעשה ונחדל במדינה זו, בה ניתנה לנו הזדמנות נפלאה לאחר אלפי שנות נדודים וסבל".

בסופה של סקירה זו ניתן לומר, כי בשורה של נושאים חש הציבור הערבי מקופח. בעניינים שונים, הקיפוח הוא תוצאה, בין היתר, של הפליית הציבור הערבי לרעה על ידי רשויות השלטון. כאמור, גורמים ברשויות היו מודעים לקיומן של תחושות הקיפוח וההפליה של המגזר. תחושות אלה תרמו תרומה ממשית לתסיסה במגזר הערבי, אשר אובחנה במהלך שנת 2000 בטרם אירועי אוקטובר, ואשר היוותה גורם משמעותי, יחד עם גורמים אחרים לפריצתם של האירועים ולעוצמתם החריגה.

תהליכי רדיקליזציה אידיאולוגית-פוליטית

68. את פרוץ המאורעות של אוקטובר 2000 יש לראות גם על רקע תהליכי ההסלמה הפוליטיים במגזר הערבי, בשנים שקדמו להם. מומחים למגזר הערבי מקרב הרוב היהודי, העוקבים אחרי התפתחויות בחיים הציבוריים הערביים, נוהגים לתאר תהליכים אלה כ"הקצנה". בפרק זה נימנע מלהשתמש במונח "קיצוניות", שכן המונח חשוף לטענה שהוא מבטא את הטיותיו של הרוב היהודי, טעון משמעויות שליליות, ולגבולותיו אין שיעור. תחת זאת ייעשה כאן שימוש במונח "רדיקליזם" וזאת במשמעותו המילונית-הניטרלית, דהיינו, כמציין מגמות רעיוניות-פוליטיות החותרות להתמודד עם בעיות מן השורש.

פוליטיזציה רדיקלית במגזר הערבי

69. ברבע האחרון של המאה, ובמיוחד במחצית השנייה של שנות התשעים, ניכרו במגזר הערבי מגמות של פעילות רבה בחיים הפוליטיים ורדיקליזציה של צביונם, באופן שהגביר את הקוטביות בין המגזר לבין הרוב היהודי ומוסדותיו. הגורמים לתהליך זה מפורטים בחלקים שונים של הפרק הזה וייזכרו כאן בראשי פרקים בלבד: התחזקות המגזר הערבי מבחינה השכלתית, כלכלית ודמוגרפית; התמשכות הקיפוח, ההפליה והמתיחות סביב נושא הקרקעות, כולל הבנייה עליהן; השלכותיו של התהליך המדיני עם הפלסטינים, של התגבשות היישות הפלסטינית בשטחים ושל האינתיפאדה; השפעת זרמי האסלאם הרדיקלי; עלייתם של גורמים יהודיים המחזיקים בעמדות שליליות כלפי המיעוט הערבי; עליית המרכזיות של סוגיית המיעוטים האתניים בשיח הליברלי הישראלי והבינלאומי; ולבסוף, הנסיגה במחצית השנייה של שנות התשעים, ממגמת ההתקרבות למגזר הערבי שהונהגה בימי רבין, ומשבר האמון שנוצר בציבור הערבי כלפי ראש הממשלה ברק.

70. האקטיביזם החדש ניכר היטב בחיים המפלגתיים. תמורה חדה סימנה העובדה שאזרחים ערבים חדלו להצביע בעד מפלגות הלווין הציוניות ואלה נעלמו מן הזירה. תחתן גדלה והתחזקה במגזר הערבי המפלגה הקומוניסטית - מפלגה יהודית-ערבית שהונהגה בעבר על ידי יהודים והפכה למפלגה ערבית בעיקרה, אשר מבטאת שאיפות לאומיות ערביות-פלסטיניות ומתמקדת במאבק על זכויות המיעוט הערבי (רק"ח/חד"ש). ב-1996 הופיעה התנועה האסלאמית במערכת הבחירות, כשהפלג המיליטנטי מנהל תעמולה נמרצת נגד ההשתתפות בבחירות ואילו הפלג המתון מצליח להכניס שני נציגים לכנסת. באותה שנה הופיעה גם מפלגת בל"ד שמצעה הרדיקלי דרש תמורה מהותית בהגדרת המדינה, ומנהיגיה בלטו בהתבטאויותיהם הבוטות. מספר הסיעות הערביות העצמאיות הלך וגדל ועימן עלה גם מספר החברים הערבים בכנסת (אך שיעורם עדיין נפל משיעור המגזר הערבי באוכלוסייה). ריבוי הסיעות הערביות ותהליך הפיצול בתוכן הגביר את התחרות בין חברי הכנסת הערבים והדבר תרם להחרפת התבטאויותיהם ופעילויותיהם. מבקריהם אף טענו, כי בשל חולשת בסיסיהם הפוליטיים (בניגוד למנהיגי הרשויות

המקומיות, הפרגמטיים יותר) הם נזקקו להחרפה זו כדי למשוך תשומת לב ציבורית. העובדה שלא ניתן להם להשפיע באופן מוחשי על שיפור מצב המגזר הערבי, תרמה אף היא לרדיקליזציה של התנהלותם. במישור החוץ-פרלמנטרי התבלטה תנועת "אבנא אל-בלד" (המקורבת לבל"ד), אשר מאז שנות השבעים ייצגה את הקו הלאומני המיליטנטי ביותר נגד המדינה. במספר מקרים, אף התגלתה מעורבות של חבריה בפעילות חבלנית[72].

71. הפוליטיזציה של המגזר הערבי התבטאה גם בכך שבתקופה זו קמו, לראשונה בתולדות המגזר, ארגונים אזרחיים כלל-ארציים. באמצע שנות השבעים נוסדו ועד ראשי המועצות המקומיות הערביות, הוועד להגנת האדמות, ההתאחדות הארצית של הסטודנטים הערבים והוועד הארצי של תלמידי התיכון הערבים. ב-1982 הוקמה ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל כארגון העליון של המגזר הערבי, אשר מיוצגות בו הרשויות המקומיות, חברי הכנסת הערבים ומפלגות וארגונים של המגזר. מטרתם של ארגונים אלה היתה להיאבק נגד קיפוחם של האזרחים הערבים ולפעול לקידום ענייניהם. רשויות המדינה, אשר חששו מפני פתיחת חזית פוליטית נוספת ומפני ההשלכות האפשריות של התארגנות ערבית בדלנית על בסיס ארצי-לאומי, נטו לא להכיר בארגונים אלה (אף שלצרכים מעשיים לא-פעם שיתפו עימם פעולה). בכך נפתח ציר קיטוב נוסף. ועדת המעקב העליונה, יחד עם ארגונים ארציים אחרים ובשיתוף פעולה עם מפלגות ערביות, נעשתה הגורם היוזם והקובע בעריכת הפגנות ושביתות בכלל יישובי המגזר הערבי במחאה נגד רשויות השלטון. פעולות מחאה אלה, אשר הלכו ורבו, הידרדרו לרוב להתנגשויות אלימות ובכך הזינו את התסיסה ברחוב הערבי. נדון בכך בהרחבה להלן[73].

72. ההתעוררות הפוליטית בקרב האזרחים הערבים השתקפה גם בצמיחתן בשנות השמונים, ועוד יותר בשנות התשעים, של מאות עמותות שיועדו לשרת את צרכי הקהילה הערבית ולהגן על זכויותיה. בין היתר, פעלו העמותות גם במישור המשפטי בעתירות שהוגשו לבית המשפט הגבוה לצדק, במטרה להיאבק בעוולות הנגרמות למגזר הערבי. מכל מקום, עמותות אלה היוו כתובת ליחידים ולקבוצות במגזר הערבי, אשר טענו לקיפוח ולהפליה.

73. במקביל להתפתחויות אלה חלה עלייה בתביעות שנשמעו בקרב המגזר הערבי. העמדות שהוצגו לא עסקו עוד רק בסוגיות של המגזר הערבי בישראל אלא, במידה גדלה והולכת, גם בסוגיות מדיניות לאומיות-כלליות הנוגעות לסכסוך הישראלי-ערבי ובמיוחד לשאלה הפלסטינית. התביעות בנושאי המגזר הערבי בישראל היו בחלקן תביעות ותיקות אשר הוצגו עתה ביתר נחישות ובחלקן תביעות חדשות שהושמעו על ידי הגורמים הרדיקליים החדשים. ניתן לסכם את האופייניות שבתביעות אלה בתקופה הנדונה - כפי שהופיעו בדבריהם של אנשי ציבור ערבים, בהצעות חוקים של חברי כנסת, ובמסמכים שגובשו על ידי מפלגות וארגונים[74] - בנקודות הבאות: ביטול חוסר השוויון בהקצאת משאבים; ביטול ההפליה בכל צורותיה, כולל ההבחנה בין יוצאי צבא ללא משרתים; הפסקת ההפקעה של קרקעות וביטול הפקעות קודמות; החזרת העקורים "הנוכחים" לכפריהם; רישוי והקצאת שטחים לבנייה חדשה והכשרת הבנייה הלא-חוקית; הכרה ביישובים הבדווים ובתביעותיהם הקרקעיות; החזרת כל נכסי הווקף, המסגדים ובתי העלמין לרשות העדה המוסלמית; ייצוג מתאים במינהל הציבורי, בחברות הממשלתיות, במועצות התכנון והבניה, במינהל מקרקעי ישראל, בהסתדרות וכיו"ב; הכרה בארגונים הארציים המייצגים את המגזר הערבי; הפסקת הדרתם של חברי הכנסת הערבים ממסגרות קואליציוניות; הקמת מנהל חינוך ערבי עצמאי; כיבוד מעמדה של השפה הערבית; ייסוד אוניברסיטה ערבית; וניהול עצמאי של מערכות התקשורת הערביות.

74. מעבר לתביעות אשר התמקדו במישור המינהלי, התבטאה מגמת הרדיקליזציה בהעלאת דרישות שונות מצד אנשי ציבור שונים, לכינון "סדר חדש" במישור החוקתי. דרישות אלה טיפסו לעתים לקדימות גבוהה יותר מהדרישות המסורתיות לשיפורים כמותיים בהקצאות ובמשרות. הבולטות בין דרישות אלה - אשר בחלקן משלימות ובחלקן סותרות זו את זו - היו הבאות: עיגון מפורש בחוק ובחוקה של זכותם של האזרחים הערבים לשוויון; שינוי חוק האזרחות; הכרה במיעוט הערבי כקולקטיב לאומי, כפתח לקראת הגדרת ישראל כמדינה דו-לאומית; מתן אוטונומיה מוסדית, תרבותית או פרסונלית (ולדידם של אחדים - גם טריטוריאלית) למיעוט הערבי; הסכמה לבחירת מוסד עליון (פרלמנט) לכלל המגזר הערבי; וביטול הגדרת המדינה כמדינה יהודית והפיכתה ל"מדינת כל אזרחיה".

75. דרישה אחרונה זו, שצמחה באידיאולוגיה של בל"ד, הלכה וכבשה לה מקום מרכזי בפוליטיקה של המגזר הערבי ורוב המפלגות שילבו אותה במצעיהן בצורה זו או אחרת. היא היתה כרוכה בדרישה לבטל את חוק השבות ואת זיקתה של המדינה ליהדות התפוצות, בתביעה לבטל את זכויותיהם המיוחדות של מוסדות יהודיים דוגמת הקרן הקיימת, קרן היסוד והסוכנות היהודית, וכמובן בהתנגדות נחרצת לציונות. התביעה לכינון "מדינת כל אזרחיה" עוררה בציבור היהודי, כנראה יותר מכל תביעה אחרת, חשדנות ומורת רוח, והיא חוללה מתיחות ביחסים הפוליטיים בין יהודים לערבים. כמחסום בפני מגמה זו הוכנס תיקון בחוק, כבר בשנת 1985, אשר כלל בין הקריטריונים לפסילת רשימה מלהשתתף בבחירות את "שלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי". מכאן ואילך נעשתה סוגיית הפסילה של רשימות ערביות ומועמדים ערבים לסוגיה המטלטלת את החיים הפוליטיים ומסעירה את הציבור הערבי. הגם שנסיונות לפסילת רשימות ערביות מלהשתתף בבחירות לכנסת נכשלו, בסופו של דבר[75].

76. תהליך הרדיקליזציה היה כרוך גם בהחרפת התבטאויותיהם הפוליטיות של אנשי ציבור ערבים. להתבטאויות אלה היו כמה סייגים ברורים: ככלל, הן לא ערערו על זכות הקיום (בשונה מזכות ההקמה) של מדינת ישראל ועל שלמותה הטריטוריאלית בגבולותיה המקוריים, לא קראו למרי אזרחי של חרמות וטרור ולא ביקשו להסתפח למדינה פלסטינית כאשר תקום. אולם מעבר לכך ניכרה בדבריהם של אנשי הציבור, וכמובן - במיוחד בדברי הרדיקלים שבהם, החרפה משמעותית הן בתכנים והן בסגנון. הם יצאו נגד הלכי רוח של השלמה עם מצב ההפליה הקיים. הקריאות לצאת למאבק על הזכויות, שהושמעו בלהט מחד גיסא ובעמימות מסוימת לגבי השיטה מאידך גיסא, נעשו מוטיב מרכזי במסריהם. אזרחים ערבים נקראו להתנגד בכוח להריסת בתים ולהפקעות קרקע. נשמעה הטענה, כי אין עוד תקווה לכך שממשלות ישראל ישפרו מרצונן את מצב המגזר הערבי. גם אין תוחלת למפגשי ה"דו-קיום" הוולונטריים ורק דרך המאבק הנחוש תישא פירות. פניותיהם של אנשי ציבור ערבים לגופים בינלאומיים כדי לגייס את תמיכתם התרבו בהתאם. דברי גינוי קשים הושמעו נגד המדינה, ממשלתה ומוסדותיה. לעתים קרובות נאמרו דברי הזדהות עם אויביה של מדינת ישראל בשטחים, בלבנון ובסוריה והובעה הערצה ל"שהידים"; כן הועלתה התביעה לשחרר את האסירים הבטחוניים[76]. הניכור מן המדינה התבטא גם בהתנגדות גוברת לדגל, להמנון ולחגיגות יום העצמאות. תחת זאת נקבעו אירועים וטקסים שהתמקדו ביישובים הערביים, שננטשו ב-1948, והועלו סמלים שנועדו לחזק בציבור את תודעת ה"נכבה". ההכרזה ש"הערבים הם בעלי הארץ המקוריים" הלכה ורווחה בנאומים ובמאמרים.

77. באיזו מידה שיקפו תהליכי הרדיקליזציה של אנשי הציבור את הלכי הרוח של הציבור עצמו? לצורך מענה על שאלה זו ניתן להסתייע בסקרי דעת-קהל. בסקר משנת 1999, בהישאלם על "הפתרון המועדף לבעיית ערביי ישראל", רק כ-21% מהנשאלים הביעו הסכמה להמשך קיומה של ישראל כמדינה יהודית-ציונית, וזאת גם בתרחיש שבו מוענקים למיעוט הערבי זכויות דמוקרטיות, שוויון בהקצאות ויכולת לנהל את מוסדות הדת, החינוך, והתרבות שלהם. לשם השוואה, בסקר מקביל, שבו הוצגו אותן שאלות, אשר נערך בשנת 1995 (בתקופת ממשלת רבין), עמד על שני שליש שיעורם של אלה שקיבלו את הדגם האמור של המשך קיומה של ישראל כמדינה יהודית-ציונית, כפתרון אפשרי (לא-בהכרח בלבדי)[77]. ניתן למצוא, על כן, בסקר משנת 1999, השתקפות ברורה של מגמות רדיקליזציה. עם זאת ממצאים אחרים הראו כי באותה שנה השיבו כ-55% "כן" או "כן בהסתייגות" לשאלה "האם יש לישראל שבתחום הקו הירוק זכות קיום כמדינה יהודית-ציונית" (שאלה שהיא מציאותית יותר ואוטופית פחות מן השאלה הקודמת)[78]. נראה אפוא, שהרדיקליזציה שהתרחשה באליטה ניכרה גם בציבור הרחב, אולם לא הפכה לנחלת הכלל.

עליית ההזדהות עם המאבק הפלסטיני

78. ראשית צמיחתה של הזהות הלאומית הפלסטינית שנויה במחלוקת בין החוקרים, אך אין ספק כי במהלך שנות השלטון הבריטי נוצקו לתוך החברה בגבולות המנדט של פלשתינה תכנים ברורים של לאומיות פלסטינית. התפוררותה של הקהילה הפלסטינית ב-1948, ועלייתה של הפאן-ערביות בשנות החמישים (אשר ראתה את הזהויות הלאומיות המקומיות כבדלנות מגונה), הביאו לנסיגתה של הזהות הפלסטינית. בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל, אשר מצאה עצמה במצב של מיעוט מותש המנותק מסביבתו הקודמת, שררה מבוכה רבה בשאלת ההגדרה הלאומית. כפי שהראו סקרים שונים, שיעורם של אלה שראו עצמם בראש ובראשונה כפלסטינים, היה נמוך ביותר. כך, למשל, בסקר שנערך ב-1966 בין תלמידי תיכון, הופיע התיאור-העצמי כ"פלסטיני" רק במקום רביעי אחרי "ישראלי", "ערבי-ישראלי" ו"ערבי"[79].

79. התמונה השתנתה ב-1967 לאחר שהמלחמה פתחה את הקו הירוק למעבר. מכאן ואילך היתה הזדהותם של אזרחי ישראל הערבים כפלסטינים בקו עלייה. תהליך זה הונע על ידי כמה גורמים. הקשרים החברתיים והמשפחתיים עם תושבי השטחים קירבו את אזרחי ישראל הערבים לאוכלוסייה, אשר תודעתה הפלסטינית היתה מפותחת יותר. המוהר הנמוך בשטחים והביקוש לתעודת זהות כחולה עודדו את קשרי הנישואין בין שתי החברות. פועלים מהשטחים עבדו בצוותא עם פועלים מן היישובים הערביים בארץ. במישור הכלכלי התפתח שיתוף פעולה במלאכה ובמסחר. ערבים מישראל נמשכו לאירועי תרבות בערי הגדה. נוצרו התחברויות בין ארגוני נשים וארגונים מקצועיים, ואקדמאים ערבים ישראלים קיבלו משרות הוראה באוניברסיטאות הפלסטיניות. ירושלים המזרחית הפכה לנקודת מפגש לאינטליגנציה ולאנשי הדת של שתי החברות.

80. התפתחויות בזירה הפוליטית הגבירו את התודעה הלאומית הפלסטינית. כשלונם של משטרי מדינות ערב במלחמת ששת-הימים הביא לאבדן האמון בדרכם, וצדדים שונים במדיניותם ובהתנהלותם בשנים שלאחר מכן הגבירו את הניכור מהן. במקביל דרך כוכבו של ארגון השחרור הפלסטיני והוא נעשה מוקד הזדהות עטור הילה הרואית. הלאומיות הפרטיקולרית נעשתה שוב לגיטימית וערביי הארץ גילו מחדש את זהותם הפלסטינית. קריסת הקו הירוק החזירה את הגלגל לאחור ל-1948, ובקרב הערבים בישראל התפתחה התעניינות ערנית בכפרים שפונו ושנהרסו בנכבה, בפליטים ובעקורים מן היישובים הערביים, ובגיבורי ההתקוממויות ומערכות המלחמה של העבר.

81. התחזקות הזהות הפלסטינית באה לביטוי בסקרים. השוואת הממצאים, שהתקבלו בתשובה לשאלה כיצד מגדירים הנסקרים את עצמם, מעלה שבשנת 1976 היוו אלה שכללו מרכיב פלסטיני בהגדרתם העצמית כ-45% מהמדגם, ב-1980 - כ-55%, ב-1985 - כשני שליש, ורמה זו נשמרה גם בסקרים של 1988 ו-1999 (הסקר של 1995 היה יוצא דופן בשיעורו הנמוך: הוא נערך בתקופת ממשלת רבין בה התחזקה בקרב האזרחים הערבים הזהות הישראלית)[80]. בסקרים שנערכו בקרב האינטליגנציה נמצאו שיעורי הגדרה-עצמית פלסטינית גבוהים עוד יותר[81]. ביטוי עז להזדהות הפלסטינית ניתן ביצירותיהם של סופרים ומשוררים הפועלים בחברה הערבית בישראל.

82. ככלל, הגדרת זהות היא נושא מורכב ביותר, ונחשבת לעניינו ולזכותו של כל פרט. במציאות הפוליטית השוררת בישראל היו הדברים מסובכים יותר. בחברה היהודית וברשויות השלטון ראו רבים בדאגה את מה שנקרא בפיהם ה"פלסטיניזציה" של הערבים בישראל, וחששו מהתוצאות של הזדהות אזרחים ישראלים עם יריבים של מדינת ישראל. ואכן התהליך חידד את הניגודים בין המימד האזרחי למימד הלאומי בחייו של המגזר הערבי וסיבך את יחסיו עם היהודים. ההזדהות הפלסטינית לא נשארה בתחום של הראייה-העצמית בלבד אלא גלשה לעולם העשייה הפוליטית. הפגנות של תמיכה בתביעות הפלסטינים והתנגדות למדיניות הישראלית בשטחים, הלכו ורבו. מאז אמצע שנות השבעים התקיימו קשרים שונים בין אנשי ציבור ערבים להנהגת אש"ף. קשרים אלה נעשו אינטנסיביים וגלויים יותר אחרי ועידת מדריד ומספר המבקרים בתוניס הלך ועלה. הפעילים בשטח זה היו ראשי מפלגות ערביות ואישים עצמאיים, ביניהם בלט במיוחד ד"ר אחמד טיבי. זה האחרון מילא תפקיד חשוב בחצרו של יאסר ערפאת ולבסוף אף מונה רשמית כיועצו המיוחד. הגם שד"ר טיבי הפעיל את השפעתו גם לביצוע משימות תיווך (ולעתים דווקא בשל כך), היו בישראל רבים שראו את המצב בו אזרח ישראלי מסייע לאויב של המדינה כתופעה פסולה ומרגיזה. ההתפתחות הזאת בכללותה הזינה מתחים בין המגזר הערבי לבין רשויות המדינה.

83. ראוי לציין, כי עמדתו של אש"ף עצמו כלפי הערבים בישראל לא היתה נקייה משניות. לאחר שנים ארוכות של התנכרות לעצם קיומם, החלו אנשי אש"ף לגלות עניין באלה שהם כינו "הפלסטינים של 48", ולציין את חשיבות תפקידם בחזית העמידה האיתנה. עם זאת הם לא שיתפו אותם במוסדות הארגון, לא שילבו אותם בתהליכים מדיניים, לא התייחסו לבעיותיהם המיוחדות ולא הזכירו אותם בתכניות לעתיד. הפעילים הפוליטיים בישראל מצידם, עם כל הזדהותם עם אש"ף, הבהירו היטב את העקרונות המפרידים בינם לבינו, ובראשם - השמירה על האזרחות הישראלית וההימנעות ממאבק במדינה בדרכים אלימות.

84. ככל שההתנגשויות בין פלסטינים בשטחים לישראלים נעשו אלימות יותר, הגבירה ההזדהות הפלסטינית של הערבים בישראל את הקיטוב הפנימי במדינה. בימי האינתיפאדה שפרצה בסוף 1987, הביעו הערבים בישראל סולידריות עמוקה עם המתקוממים. ההזדהות עם האינתיפאדה היתה לנושא מרכזי בחיי המגזר הערבי ונקודת מוקד לרגשות הציבור. במישור המעשי התבטאה ההזדהות בארגון משלוחי מזון ותרופות לשטחים, ואף בהעברת תרומות דם בעבור פצועים בהתנגשויות. ביטויים אחרים להזדהות זו היו התמיכה באסירים הבטחוניים, ובמקביל - ההחרמה של משתפי פעולה עם גורמי הביטחון הישראליים. רגשות ההזדהות גאו מחדש כל אימת שנהרגו פלסטינים בעימותים עם כוחות הביטחון, והפגנות המחאה בעקבות אירועים כאלה הפכו לא פעם להתפרעויות אלימות. הנפת דגלי פלסטין בהפגנות אלה נעשתה חזון נפרץ. המשקל המצטבר של התנסויות אלה העלה את המתח הפוליטי במגזר הערבי.

85. הסכם אוסלו וכינון מערכת השלטון של הרשות הפלסטינית בעקבותיו, המריצו עוד יותר את ההזדהות עם הפלסטינים, אשר יכלה מעתה לשאוב השראה גם מהיווצרות המסד של מדינת פלסטין שבדרך. הזדהות זו נעשתה גם פחות בעייתית, לפחות לפי שעה, שכן הניגוד הקוטבי בין השיוך ללאום הפלסטיני לבין ההשתייכות למדינת ישראל הוקהה במידה רבה. הקשרים הפוליטיים עם אש"ף נעשו לגיטימיים והם אכן התרחבו באין מפריע. אנשי ציבור ערבים מישראל תיווכו בסכסוכים פנימיים ברשות ואנשי הרשות פעלו להשפיע על הבחירות במגזר הערבי.

86. התפתחות זו השפיעה על החיים הפוליטיים במגזר בשני כיוונים מנוגדים, או מנוגדים לכאורה. מצד אחד, הסכם רבין-ערפאת הפיח באזרחים הערבים רוח של אופטימיות ופיוס, ועודד בקרבם את מגמות ההשתלבות במדינה (מה שמשקיפים כינו "ישראליזציה"). מצד שני, הם נוכחו לדעת שההסכמים הישראליים-פלסטיניים מתעלמים מבעיותיהם המיוחדות ושהתפישה של שתי מדינות לשני עמים מזניחה אותם לגורלם. מודעות זו דירבנה מנהיגים ערבים לצאת למערכה עצמאית כדי למצוא פתרון שורשי לבעיות מעמדו של המיעוט הערבי במדינה וכדי לממש את זכויותיו. במלים אחרות, המאבקים הפוליטיים של נציגי המגזר הערבי עברו תהליך של הסלמה. מאבקים אלה נוהלו מכוחה של הזהות הפלסטינית, אולם בשינוי מסוים: ההזדהות הפלסטינית כבר לא היתה רק ביטוי של סולידריות עם האחים "בחוץ", אלא נעשתה הבסיס למאבקים "בפנים", דהיינו, התפתחה הזדהות פלסטינית המעוגנת בהקשר ישראלי.

87. ירח הדבש שלאחר אוסלו לא ארך. אחרי רצח רבין נחלו הערבים בישראל אכזבה קשה, הן בשל התמשכות הכיבוש בשטחי הרשות הפלסטינית והן בשל התמשכות הקיפוח וההפליה של המגזר הערבי בישראל. ככל שגבהו הציפיות בימי רבין - כן עמקו התסכולים בימי יורשיו.

הלוך הרוח בקרב הערבים בישראל נעשה מריר ולוחמני יותר. גם על רקע זה, נראה, כי המגזר הערבי הגיע בשלהי שנות התשעים לסף התפרצות.

התגברות התסיסה האסלאמית

88. בשליש האחרון של המאה ניכרה בקרב המוסלמים בישראל, כמו במקומות אחרים בעולם המוסלמי, התחזקות הדרגתית של הדתיות ושל ההזדהות האסלאמית. התהליך הזה ניזון משורה של גורמים כלליים ומיוחדים. הבעיות והמצוקות של ההתמודדות עם תנאי העולם המודרני, המוקרנים מן המערב, דחפו מוסלמים בכל מקום למצוא מפלט בחיקה של הדת. בישראל השפיעו גם נסיבותיה המיוחדות של הקהילה המוסלמית. לא היה זה מפתיע, שהמוסלמים בישראל - אשר כפופים לשלטונם של לא-מוסלמים, חשים פגועים מהפליה ומקיפוח, חשופים לאורחות החיים המתירניות בסביבתם, נתונים בתהליכי מעבר כלכליים וחברתיים מהירים, שסועים בסוגיות הזהות, וחסרי אפיקים פוליטיים מספקים - יצמיחו מתוכם זרם שיראה בהיאחזות באסלאם את הדרך להיחלץ מן הקשיים.

89. העיתוי לא היה מקרי. בתקופה זו גברה בעולם הערבי כולו האכזבה מאידיאולוגיות ומתנועות פוליטיות רווחות – כמו ליברליזם, לאומיות וסוציאליזם. אלה הציגו, כל אחת על פי דרכה, אך תמיד על בסיס חילוני במהותו, חזון של שחר חדש, אשר בסופו של דבר קצרה ידם מלהגשימו. למשבר האכזבות הזה היה צביון מיוחד בקרב הערבים בישראל. רבים מהם ניצבו בשנות החמישים והשישים בשורה הראשונה של המאמינים ביכולתה של הפאן-ערביות בגרסתה הנאצריסטית (ובמידה מעטה יותר גם הבעת'יסטית) להביא גאולה לעולם הערבי ובתוך זה - גם פתרון לבעיותיהם הספציפיות. התבוסה הערבית ב-1967 הביאה לאבדן האמון במשטרים הערביים, ברעיונותיהם וביכולותיהם. בשנים שלאחר מכן, עם שקיעת ברית-המועצות ודרכה הסוציאליסטית, נכזבה גם תוחלתם של רבים מאלה שתלו תקוות בתנועה הקומוניסטית. הלכה איפוא והתחזקה הנטייה לראות את התקווה באסלאם.

90. מספר התפתחויות במצבם של המוסלמים בישראל עודדו את זיקתם לדת. ב-1967 נפלה החומה שהפרידה ביניהם לבין אחיהם בגדה וברצועה. הקהילה המוסלמית בישראל, אשר איבדה ב-1948 את האליטה הדתית שלה, התוודעה אל המערכת המסועפת של מוסדות אסלאמיים בשטחים, שירותי דת, בתי ספר שרעיים, מנהלת וקף, והיררכיה של עולמא. נוצרו קשרים עם המועצה המוסלמית העליונה במזרח ירושלים וזו התקבלה כסמכות דתית עליונה. בעידודה נשלחו אנשי דת לפעול במסגדים בישראל ובאו תלמידים מישראל להשתלם במוסדות החינוך האסלאמיים בערים הפלסטיניות. את הרגשות הדתיים הגבירו גם הביקורים במסגדים בירושלים ובחברון אשר היו מעתה נגישים. בשנת 1978 ניתנה לראשונה למוסלמים בישראל האפשרות להשתתף בחג' השנתי למכה ומדינה. רבבות עלו לרגל והביאו עימם בשובם את מטען חוויותיהם הדתיות והתרשמויותיהם הבלתי-אמצעיות מעוצמתו של האסלאם. ולאחרונה, עם חתימת הסכמי השלום, נפתחו הגבולות בין ישראל לשכניה, ולאזרחים הערבים ניתנה האפשרות לבקר במעוזי האסלאם, בעיקר בקהיר, להתרשם מהם וליצור קשרים.

91. על ראייתם העצמית של המוסלמים בישראל השפיע גם הגידול במספרם - הן שיעורם באוכלוסייה הערבית והן מספרם במונחים מוחלטים: אם בראשית המדינה הם מנו כ-110,000, שהיו כ-70% מהאוכלוסייה הערבית, הרי שבאמצע שנת 2000 היה מספרם 950,000 שהיוו 82% מן הערבים בישראל[82]. על רקע כל ההתפתחויות האלה, הלך וגדל מספרם של הערבים בישראל שהצהירו כי האסלאם עומד במקום הראשון בזהותם. בסקר שנערך בשנת 1995 התברר, כי הקבוצה שבחרה את הזהות הדתית כזהות החשובה ביותר היתה בבירור גדולה מיתר הקבוצות (45.6%) ואלה שהשיבו כי הגדרתם על פי הדת מתאימה לתיאור זהותם האישית היו רבים אף יותר (74.2%)[83]. התגברות הדתיות העממית ניכרה גם בנוף היישובים הערביים: רבו המתפללים במסגדים בימי השישי ומקיימי הצום ברמדאן ומצוות אחרות, וברחובות נראו יותר ויותר גברים עטורי זקנים ונשים עוטות צעיפים.

92. התארגנותה של המגמה האסלאמית כתנועה צמחה בשנות השמונים, בעיקר ביישובי המשולש, בהנחייתו של השיח' עבדאללה נמר דרויש. אנשי "האגודות האסלאמיות" שהקימה התנועה עסקו בעיקר בפעילות קהילתית בעלת צביון דתי-חברתי. הם בנו מסגדים, הטיפו לקיום המצוות ולשמירת הצניעות, פעלו נגד הפשיעה וצריכת הסמים, הפעילו את השפעתם על החינוך בבתי-הספר, הקימו גני ילדים, קייטנות, ספריות ומרפאות, יסדו מועדוני ספורט, עסקו בצדקה ועודדו ביישוביהם עזרה עצמית שאינה תלויה במדינה. התנועה הפיצה את דעותיה באמצעות המכללה האסלאמית, שיעורי ערב, חנויות ספרים, עיתונים, שבועונים, קלטות שמע ווידאו ואמצעי תקשורת אחרים. המימון בא בעיקרו מתרומות, ופעילויות רבות התבססו על מתנדבים.

93. את פעילותה הפוליטית ניתבה התנועה למישור המוניציפלי. מאז בחירות 1989 הצליחה התנועה בכל מערכת בחירות להעמיד את אנשיה בראשות חמש-שש רשויות מקומיות ולהכניס כ-50 איש למועצות המקומיות. לעומת זאת, על ההשתתפות בבחירות לכנסת ניטש בתוכה ויכוח קשה והסוגיה הפכה לסלע מחלוקת בין הזרם המתון של שיח' דרויש ואברהים צרצור לבין המתנגדים בראשות השיח'ים ראיד סלאח וכמאל ח'טיב (הראשונים נודעו בכינוי "הפלג הדרומי" ומתנגדיהם בכינוי "הפלג הצפוני"). השתתפותם של המתונים בבחירות 1996 הביאה לכנסת שני נציגים של התנועה (מן "הפלג הדרומי"), ואילו המתנגדים החרימו את הבחירות והוליכו קו של רדיקליזציה גוברת בפעילות התנועה ובמצעה הרעיוני.

94. במישור העקרוני, אין בעצם כל מיתאם מחייב בין התחזקות הדתיות לבין רדיקליזציה פוליטית. במציאות של המגזר הערבי בישראל ובנסיבות ההיסטוריות של שלהי המאה, נוצרה זיקה בין השתיים. שלושה גורמים עיקריים יצרו זיקה זו: קיומן של מחלוקות קשות בין המוסלמים בישראל לבין רשויות השלטון בנושא נכסי הווקף, חריפותם של הניגודים והעימותים בין מוסלמים לבין ממשלת ישראל בנושא הר-הבית, והקיצוניות של התנועות האסלאמיסטיות באזור (ובעולם המוסלמי כולו), אשר מהוות את הסביבה האידיאולוגית-פוליטית של הזרם האסלאמי בישראל.

95. סוגיות מחלוקת בין המוסלמים לבין הרשויות. המחלוקות בין רשויות השלטון לבין הקהילה האסלאמית, אשר נתגלעו כבר בשנותיה הראשונות של המדינה, החריפו ככל שמודעותה העצמית ופעילותה המאורגנת של הקהילה התגברו. סוגיית החיכוך הוותיקה ביותר היתה השתלטות המדינה על נכסי ההקדש המוסלמי. ב-1950 נמסרו נכסי הווקף, אשר מנהליהם נפקדו מן הארץ, לאפוטרופוס לנכסי נפקדים. חלקם של הנכסים (הווקף העירוני) נמסר לניהול משרד הדתות, חלק נשאר בניהול האפוטרופוס וחלק אחר הועבר לרשות הפיתוח. נקבע כי ההכנסות מהנכסים המנוהלים על ידי רשויות המדינה, יופנו למימון שירותי דת, תוך היעזרות בייעוץ של נכבדים מוסלמים; ואילו כספי התמורה בעבור נכסים שהועברו לפיתוח ישמשו להקמתם ולהפעלתם של מוסדות חינוך, דת ורווחה, על פי צרכי הקהילה המוסלמית. ב-1965 התקבלה רפורמה בחוק שהביאה למינוי ועדי נאמנים מוסלמיים בערים כתאגידים בעלי סמכויות רחבות. הם הופקדו על ניהול נכסי ההקדש הציבורי ששוחררו מעתה לבעלותם, וכן על כספי התמורה, והוסמכו לממן באמצעותם שירותים ומוסדות דתיים וחברתיים (כמו כן שוחררו ברפורמה זו נכסי הווקף המשפחתי לידי נהניהם).

המוסלמים קבלו על כך שבפועל בוצעה הרפורמה באופן חלקי בלבד. לטענתם, שחררה המדינה בעיקר נכסים דתיים, מסגדים ובתי קברות, אשר מהווים נטל כספי ולא מקור הכנסה, ואילו את השליטה על עיקר נכסי הווקף היא השאירה בידיה. כן טענו שכספי התמורה מנכסים אלה משוערכים באופן שרירותי בסכומים נמוכים מדי שאינם מאפשרים לקהילה המוסלמית לכסות את הוצאותיה בגין השירותים שהיא מספקת. התנועה האסלאמית נרתמה למאבק על הווקף כשהיא מתמקדת בטענה העקרונית, כי נכסי ווקף מוקדשים לאלוהים ולעולם אין להוציאם מידי הקהילה המוסלמית ובוודאי לא לידי לא-מוסלמים. לפיכך, טענו, כל עסקות המכירה וההחכרה שנעשו בהם אינן חוקיות. הם דרשו לקבל לידיהם את כל נכסי הווקף המקוריים (לפי טענתם - 1/16 משטחה של ישראל) ואת ההכנסות שהמדינה הפיקה מהם. אנשי התנועה אספו חומר ארכיוני על נכסי הווקף המקוריים, עקבו אחר הפעולות הנעשות בהם ופעלו להשתלטות על ועדי הנאמנים. הם הציגו את תביעותיהם במישור הפוליטי ובמישור המשפטי.

96. סוגיה אחרת שיצרה חיכוך בין הקהילה האסלאמית לבין הרשויות היהודיות היתה סוגיית שימורם של בתי קברות, מסגדים וקברי קדושים מוסלמיים המצויים מחוץ לשטחי השיפוט המוניציפליים של היישובים הערביים, ואשר היו במקורם נכסי ווקף. בשיטות ובטענות שונות, התירו הרשויות ליהודים בנייה ושימוש ציבוריים בשטחים של בתי קברות מוסלמיים נטושים ומוזנחים. כמחצית מהמסגדים וקברי הקדושים הנטושים נאטמו, התערערו או נהרסו, ובמחציתם השנייה נעשה שימוש על ידי יהודים למטרות שונות (חמישה משמשים כגלריות וכמוזיאונים, ארבעה משמשים כמסעדות וכאתרי תיירות, שלושה כאורוות ורפתות, שלושה כמחסנים וכמקום מגורים פרטיים, ו-11 משמשים לפולחן יהודי בלעדי)[84].

97. התנועה האסלאמית נטלה על עצמה את המאבק להחזרת המקומות הקדושים לידי הקהילה האסלאמית. לצורך זה הוקמה בראשית שנות התשעים "עמותת אל-אקסא לשמירת ההקדשים והמקומות המקודשים האסלאמיים" (על רקע המאבקים בין שני הפלגים על השליטה בעמותה הקימו "הצפוניים" במקביל את "חברת אל-אקסא לפיתוח ושימור נכסי ההקדש המוסלמי בישראל"). אנשי התנועה האסלאמית פעלו למיפוי ולתיעוד אתרים מוסלמיים ברחבי הארץ. עורכי הדין של התנועה הגישו קובלנות למשרד הדתות ולמשטרה ואף פנו לערכאות כדי להפסיק את הפגיעה במקומות קדושים למוסלמים, אך בדרך כלל לא נענו בקשותיהם. בשלהי 1996 עתרו אנשי התנועה לבית המשפט העליון כדי להפסיק את בנייתו של אולם ספורט על שטח בית קברות מוסלמי בנתניה; בג"צ קבע שהבנייה היא כבר עובדה קיימת ובלתי-הפיכה.

98. פעולותיהם של אנשי התנועה האסלאמית לארגון תפילות מרובות-משתתפים במסגדים נטושים הביאו לחיכוכים עם יהודים מקומיים. אולי הקשים ביותר בין עימותים אלה היו האירועים שהתרחשו בטבריה בינואר-אפריל 2000. בעקבות ידיעה כי למבנה של מסגד אל-בחר (אשר שימש בעבר כמוזיאון עירוני) פלש חסר-בית, אשר גם הבעיר אש בתוכו, החלה התנועה האסלאמית לארגן תפילות יום שישי המוניות ליד שני המסגדים הנטושים בעיר, תוך שלהוב הרוחות נגד "שריפת" המסגד. רבים מתושבי העיר היהודים, אשר אין בה קהילה מוסלמית, ראו בהצפת רחובותיהם כל שבוע על ידי מאות מוסלמים, פרובוקציה פוליטית שאין לה דבר עם צרכים דתיים אמיתיים. באחד מימי חודש מארס 2000 יצאו מתפרעים צעירים מתושבי טבריה נגד המוסלמים ופרצו התנגשויות אלימות אשר פוזרו על ידי המשטרה.

99. מתח רב עוררה גם פרשת המסגד של הכפר הנטוש וההרוס סרפנד. אנשי התנועה האסלאמית החלו לשפץ את המסגד, אך ב-25 ביולי 2000, באישון לילה, הרסוהו אלמונים באמצעות דחפורים. אנשי התנועה האסלאמית פינו את ההריסות מרצפת המסגד, הקימו שם אוהל תפילה ארעי והביאו אליו מאות מתפללים. בית משפט השלום נעתר לבקשת מינהל מקרקעי ישראל וציווה לפנות את אוהל המחאה. הנסיונות לבנות את המסגד מחדש ברישיון לא נשאו תוצאות. המקרה עורר בקרב המוסלמים מחאות רבות נגד רשויות המדינה, אליהן הצטרפה גם ועדת המעקב העליונה. נראה, כי הנסיונות לחזור אל מסגדים נטושים ולהפעילם מחדש עוררו פעולות מצד יהודים לחסימת האפשרויות לשיקומם ובכך נוצרה דינמיקה של הסלמה.

100. לשרשרת זו של מחלוקות בין מוסלמים לרשויות, אשר לובו על ידי אנשי התנועה האסלאמית, שייכת גם פרשת כיכר המריבה בנצרת. סמוך לחג המולד 1997 נכנסו מוסלמים לרחבה שליד כנסיית הבשורה, הקימו מעליה אוהל והכריזו על המקום כבית תפילה שיהיה זמני עד להגשמת תכניתם לבניית מסגד גדול בכיכר שיכלול צריח המתנשא לגובה רב. פעולתם הסלימה את המתיחות בעיר נוצרית-מוסלמית זו ונכרכה במערכת הבחירות הסוערת על השליטה בעיריה. המוסלמים, ובמרכזם אנשי התנועה האסלאמית, טענו כי באזור זה מצוי קבר הקדוש שהאב אל-דין, וכי בעבר פעלו בכיכר מסגד ובית-ספר ועל כן האדמה היא אדמת הקדש. תכניתם התנגשה עם תכניות העיריה לבנות במקום כיכר שתשרת את התיירות והצליינות לעיר, ובמיוחד לקראת שנת המילניום. הסכסוך המוסלמי-נוצרי המקומי התפתח לסוגיה בינלאומית שהתערבו בה הוותיקן, הרשות הפלסטינית וגורמים אחרים. עמדתה של ממשלת ישראל, אשר ביקשה להפיס את דעת המוסלמים, היתה להתיר להם לבנות מסגד על חלק מהשטח, אך תומכי התנועה האסלאמית, אשר עשתה את פרשת הכיכר למנוף בתעמולתה, לא נטו לצמצם את תביעותיהם. לא נרחיב עוד בנושא זה. נזכיר רק, שעמדתה של ממשלת ישראל בנושא זה לא נשארה כמתואר לעיל, וכי לאחרונה נהרסו, על פי צו בית משפט, יסודות למסגד, אשר נבנו ללא היתר כחוק.

101. בסיכומו של דבר מתברר, כי אנשי התנועה האסלאמית, אחרי שנכזבה תוחלתם להשיג היענות לתביעותיהם מהמערכת הפוליטית והמשפטית של המדינה, פנו לדרך אסרטיבית יותר. אנשי התנועה, ובמיוחד הרדיקלים שבהם, נטו להסלים מחלוקות לכלל מאבק פוליטי נמרץ, נקטו שיטות אקטיביסטיות של קביעת עובדות בשטח, וחתרו לעורר את הרוחות בקהילה האסלאמית סביב נושאי מאבקם ולהסעירן. דפוסי פעולה אלה תרמו לרדיקליזציה הפוליטית של הרחוב הערבי במחצית השנייה של שנות התשעים.

102. הקיטוב בנושא הר-הבית. גורם שני שהפנה את הזרם האסלאמי בישראל לכיוון רדיקלי היה הניגוד הקוטבי בין עמדת המוסלמים לבין מדיניות ממשלת ישראל בסוגיות הר-הבית - באסלאם: אל-חרם אל-שריף - והשפעת ההתנגשויות החמורות שהתחוללו בין מוסלמים לכוחות הביטחון ברחבת ההר. מעורבותה הרבה של התנועה האסלאמית בישראל בסוגיות אלה נבעה במישרין מהקו הפרוגרמטי שלה. בפעילותה של התנועה בשטח זה, עוד יותר מאשר בשטחים אחרים, באו לכלל ביטוי מאפייני האסטרטגיה שלה: הסלמת מאבקים, אקטיביזם מבצעי והתססת הציבור[85]. התנועה העמידה את אל-אקסא בראש מעייניה - כנקודת מוקד רגשית לליכוד המוסלמים בישראל סביבה, וכגשר אל החברה הפלסטינית בשטחים ואל עולם האסלאם בכלל.

103. באוקטובר 1996 התפרסם, כי התנועה האסלאמית, בהנהגת השיח' ראיד סלאח, עוסקת במסגדי הר-הבית בעבודות נרחבות, אשר מתבצעות באמצעות תרומות כספיות ומספר רב של מתנדבים שגויסו בישראל. הפעולה העיקרית של

אנשי התנועה היתה בנייתו של מסגד בחלל שמתחת לרחבה הדרומית-מזרחית של ההר, הידוע בשם "אורוות שלמה". המבנה, המכונה אל-מוסלא אל-מרואני, רוצף וטויח, ונקבעו בו מערכות חשמל ומיזוג אוויר. פעולות אחרות היו ריצוף שטחים של הרחבה בצד המזרחי ושיפוצים במבנה הקרוי אל-אקסא הקדום. הגורם היוזם בפרויקטים אלה היה בדרך כלל התנועה האסלאמית של ישראל ולאו דווקא רשות הווקף הפלסטינית האחראית על ניהול המסגדים שעל הר הבית. לפעולות אלה היה היבט ברור של חידוד יחסים עם רשויות השלטון הישראליות. אנשי התנועה האסלאמית נמנעו מלבקש מן הרשויות את הרשיונות המתחייבים והפרו בעליל הוראות חיקוקים שונים בתחום הבנייה. היתה בכך התרסה מכוונת נגד טענת ישראל לריבונות על הר הבית.

104. זמן קצר לאחר התנגשויות הדמים שפרצו בספטמבר 1996 בעקבות פתיחת מנהרת החשמונאים ליד הר הבית, ערכה התנועה האסלאמית ("הפלג הצפוני") באום אל-פחם את העצרת ההמונית (מהרג'אן) הראשונה שלה תחת הסיסמה "אל-אקסא בסכנה". מכאן ואילך נערכו עצרות אלה כל שנה באיצטדיון אום אל-פחם והן משכו אליהן רבבות משתתפים. מגמה מרכזית בדברי הנואמים היתה להוקיע את ממשלת ישראל על כך שהיא זוממת, לפי הטענה, להרוס את המסגדים שעל הר הבית ולהקים תחתם את בית המקדש היהודי. קריאותיהם של מנהיגי התנועה להיאבק עד חרמה ולהקריב את הנפש למען הצלת המסגדים ושחרורם, הושמעו בסגנון לוחמני. הן שילהבו את רוחותיהם של ההמונים באיצטדיון והללו הגיבו בקריאות מתלהמות. עצרות אלה נתנו בולטות רבה לתנועה האסלאמית במגזר הערבי וליכדו סביבה תמיכה עממית ניכרת; כן נתנו לה מסגרת נוחה לאיסוף תרומות לשם מימון פעולותיה. המארגנים הצליחו לשלב בכנסים אישים מן המפלגות הערביות ומן העדות הנוצריות, ובכך לשוות לפעולתם אופי של מאבק כלל לאומי. כנס רב-משתתפים ונרגש במיוחד היה המהרג'אן החמישי שנערך באמצע ספטמבר 2000 (בצל דיוני קמפ דייויד) - שבועיים בלבד לפני פרוץ אירועי אוקטובר.

אזהרותיהם של אנשי התנועה האסלאמית לא היו לגמרי נטולות בסיס. במגזר היהודי צצו ארגונים קיצוניים, שהציבו לנגד עיניהם את חזון הקמת בית המקדש, והללו נקטו פעולות הפגנתיות שונות כדי לבטא את שאיפותיהם. גם בממסד הרבני והפוליטי היו אישים שביקשו לאתר מקום כלשהו בהר הבית לתפילת יהודים או אף להקמת בית כנסת. אולם לא היה יסוד לייחס למדינת ישראל כוונה להרוס את המסגדים שעל הר הבית, ואין להעלות על הדעת שמנהיגי התנועה האסלאמית לא היו מודעים לכך. המתבקש מכך הוא, שמטרת המהרג'אנים היתה במידה רבה להגביר את כוחה של התנועה האסלאמית ולהחריף את המאבק במוסדות המדינה[86].

105. הזיקה האידיאולוגית-פוליטית לסביבה האסלאמיסטית. הגורם השלישי שהביא את התנועה האסלאמית, או לפחות את הפלג המיליטנטי שלה, לתרום לתהליכי רדיקליזציה במגזר הערבי היו קשריה הרעיוניים, ולא פעם גם המעשיים, עם זרמי האסלאמיזם (המכונה לעתים, באופן לא-מדויק, פונדמנטליזם) במרחב הגיאוגרפי. בצורה זו או אחרת, כל התנועות האסלאמיסטיות באזור הן נצרים של תנועת "האחים המוסלמים" שקמה במצרים בשנות השלושים. המכנה המשותף של תנועות אלה מתבטא במספר עקרונות אשר "האחים" היו מבשריהם: ראיית האסלאם כיישות חובקת כל שפסיקתה חלה על כל שטחי החיים; חזרה לדגם של קהילת האסלאם הקדומה (סלפיה); כינון המדינה על יסוד ההלכה האסלאמית (שריעה); התלכדות כל עמי האסלאם (אומה) למחנה אחד; התנגדות לשלטון או להגמוניה של מעצמות המערב (סליביה); שלילת הציונות ומדינת ישראל; עקירת ההשפעות התרבותיות המערביות וביעור תופעות החילוניות; הפצת הרעיונות באמצעות מערכת של הטפה ותעמולה (דעוה) נמרצות; פעילות נרחבת בקהילה בשטחי החינוך, החברה והסעד; ולגיטימציה של השימוש באלימות להשגת היעדים של התנועה.

106. התנועה האסלאמית בישראל שותפה למערכת הקונצפטואלית הזו, עם כמה הסתייגויות הנובעות מן התנאים האובייקטיביים בהם היא פועלת. מטבע הדברים, הסתייגויות אלה ברורות יותר בפי אנשי הזרם הפרגמטי ועמומות למדי בפי הזרם הרדיקלי. התנועה תומכת אמנם ביישום השריעה בארצות המוסלמיות, אך רואה מטרה כזו כבלתי-מציאותית בישראל בה מהווים היהודים רוב. השיח' דרויש אף נתן ביסוס הלכתי לכך שהמיעוט המוסלמי רשאי לקבל את מרות המדינה הלא-מוסלמית ולהשתלב במוסדותיה, כל עוד אין היא פוגעת בחיי הדת של המוסלמים ועושקת אותם. הזרם הרדיקלי, לעומת זאת, שואף לצמצם את השתתפות המוסלמים במערכת המדינה למינימום ההכרחי על פי האינטרסים של הקהילה המוסלמית, ולהפחית ככל האפשר את התלות במוסדות המדינה. התנועה האסלאמית מכירה במדינת ישראל כבעובדה קיימת, הגם שהיא דוחה את הציונות ואינה מסכימה להגדרתה כמדינה כיהודית. בדבריהם של אנשי הזרם הרדיקלי מורגשת יותר ראייתה של ההכרה הזו

כהוראת שעה אופרטיבית שאינה מבטלת את העיקרון של היות הארץ כולה "וקף אסלאמי". כל פלגי התנועה גינו את פעולות הטרור והדגישו שכל פעולותיהם נעשות במסגרת החוק אולם, שוב, דברי הזרם הרדיקלי בעניין זה אינם נקיים משניות ומערפול, במיוחד כשהדברים אמורים בעמדה כלפי פעולותיהם של הארגונים הפלסטיניים.

למרות הסתייגויות חשובות אלה, לא חסרו בדברי התנועה ובפעולותיה אלמנטים שיצרו חיכוך עם החברה היהודית ועם רשויות המדינה. בנאומים שנישאו באסיפות התנועה, ובמאמרים שפורסמו בבטאוניה (בעיקר ב"סוות אל-חק ואל-חוריה" של הזרם הרדיקלי) הופיעו, בצורות שונות, דברי אהדה לארגונים אסלאמיסטיים שהם אויביה של ישראל - במיוחד לארגון החזבאללה ולארגונו של אוסאמה בן-לאדן. ביקורת חריפה נמתחה על משטרים ערביים הפועלים לדיכוי ארגוני הטרור האסלאמיסטיים. דברי שבח הורעפו על השוהדא, על כל המשתמע ממושג זה. התנועה פעלה למען האסירים הבטחוניים בישראל והעלתה אותם על נס כ"אסירי מצפון". ראוי גם לציין, שאת צעדיה הראשונים צעדה התנועה האסלאמית בישראל כארגון מחתרת אסלאמיסטי אשר הוקם ב-1979 בשם "אוסרת אל-ג'יהאד" על מנת לנהל ג'יהאד לשחרור הארץ מן הציונים. הארגון נחשף לאחר זמן קצר, פוזר ומנהיגיו (ביניהם השיח' עבדאללה נמר דרויש) שינו כיוון לעבר פעילות במסגרת החוק. אולם עצם הקשר ההיסטורי הזה משקף את קיומם של מכנים משותפים.

107. אולי הגורם הבעייתי ביותר, מבחינת תקינות היחסים בין התנועה האסלאמית לבין המדינה, היה הקשר המתמשך של התנועה לארגון החמא"ס. אנו מתייחסים כאן לקשר שהיה ידוע עד אירועי אוקטובר 2000. פעילי התנועה התגאו בהישגי החמא"ס, קיימו קשרים עם הארגון בשטחים ואף נעשו מעורבים בפוליטיקה של יחסיו עם הרשות הפלסטינית. שעה שהפלג הפרגמטי בחר לפעול כמתווך בחיפוש אחר פשרה בין החמא"ס לרשות הפלסטינית, צידדו אנשי הפלג הרדיקלי בחמא"ס נגד מדיניותו של ערפאת. האחרונים, כמו אנשי החמא"ס, ביקרו את ההסכמים עליהם חתמה הרשות עם ישראל או עליהם נשאה ונתנה עימה, והאשימו אותה בפייסנות. בבטאונם נתנו במה לאנשי חמא"ס בולטים, ופגישות עם מנהיגי הארגון נערכו בחו"ל. בימי האינתיפאדה הראשונה החלה התנועה האסלאמית לפעול בהיקף רחב להזרמת סיוע של ביגוד, מזון וכספים לשטחים בכלל ולחמא"ס בפרט. התנועה הגישה עזרה ליתומים, למשפחות פגועות, לנזקקים לאשפוז ולנכים, וכפי שהתברר, רבים מהנעזרים היו אנשי חמא"ס ומשפחותיהם. ביולי 1995 סגרה המשטרה את משרדיה של ועדת הסיוע של התנועה והחרימה מסמכים וציוד. היה זה ביטוי נוסף לתהליך אשר ניתב את ההתעוררות הדתית בקהילה האסלאמית בישראל לרדיקליזציה פוליטית.

צמיחת המיליטנטיות בדור הצעיר

108. גורם נוסף המצוי ברקע לתהליכי ההסלמה לקראת אוקטובר 2000, הוא הופעתו של דור צעיר אשר רבים בקרבו מגלים בעמדותיהם ובנטיותיהם מיליטנטיות רבה יותר מקודמיהם. בקווים כלליים, הכוונה היא לילידי השנתונים שלאחר אירועי "יום האדמה" ב-1976, דהיינו אלה אשר היו בעת האירועים בני נוער בגילי העשרה וצעירים במחצית שנות העשרים לחייהם ("דור שלישי במדינת ישראל"). יחסית לקודמיהם, צמחו בני הדור הזה באווירה של פוליטיקה אינטנסיבית יותר, נחשפו יותר לרעיונות רדיקליים וחיו במציאות משוחררת יותר מאשר בעבר. על דרך ההכללה ניתן לומר, כי הם מודעים יותר לזכויותיהם, נכונים פחות להשלים עם קיפוחם, מגלים קוצר-רוח לגבי הבטחות של השלטון הישראלי אשר אינן ממומשות, ודבקים יותר בזהותם הלאומית. הם נוטים לאסרטיביות, דוגלים במאבק פוליטי נחוש ומבקרים את קודמיהם שהיו פייסניים מדי לטעמם.

מודעותם העצמית של הצעירים מקבלת עידוד גם מחלקם המסיבי באוכלוסייה הערבית בעלת שיעורי הריבוי הטבעי הגבוהים (3.4% בממוצע שנתי): בסוף המאה היוו הצעירים בני 24 ומטה 61.5% מכלל האוכלוסייה הערבית, וקבוצת הגילאים 15-24 שבתוכם היוותה ה-20%, דהיינו בערך 230,000 נפש[87]. הלכי הרוח המיליטנטיים בקרבם ניזונים גם ממצוקות חברתיות. לנוכח מצבם החומרי הנחות של היישובים הערביים הם מודאגים באשר לסיכוייהם למצוא תעסוקה הולמת ולהתבסס מבחינה כלכלית. את קשייהם משקפת גם העובדה ששיעורי הנשירה מבתי הספר ושיעורי עבריינות הנוער גבוהים אצלם הרבה יותר מאלה הקיימים במגזר היהודי. אלפים מבני הנוער הערבים מוגדרים על ידי רשויות הרווחה כ"נוער מנותק", דהיינו, שאינו לומד ואינו עובד. פערים בין-דוריים ולחצי הנורמות החברתיות המסורתיות מגבירים אף הם את המתחים בחיי הצעירים.

109. את עמדותיהם של המיליטנטים מבני דור זה מאפיינות האכזבה וההסתייגות משיטות הפעולה הפוליטית של ההנהגה המסורתית בעבר, אנשי "דור המוח'תארים". לדידם, הפעילות במסגרת המערכת הפוליטית הישראלית לא הניבה פירות. חברי הכנסת הערבים לא הצליחו לתרגם את כוחם האלקטורלי להשפעה על תהליך קבלת ההחלטות במדינה ולא עלה בידיהם לקדם בצורה משמעותית שוויון בין המגזר הערבי לבין המגזר היהודי. בקרב הצעירים דעך האמון באפשרות לשפר את מצבם באמצעות הפעילות המפלגתית הממוסדת, ואפילו הפרוגרמה של הגדרת האזרחות מחדש מעוררת אצלם ספקות. רבים חדלו להאמין שההנהגה הישראלית נכונה, ביסודו של דבר, לשים קץ להפלייתם לרעה, ובהתאם הלכו והחריפו בקרבם רגשי הניכור כלפי המדינה בכלל. לא היה בכך כדי לגרוע מאמונתם, כי המאבק על זכויותיהם האישיות והקיבוציות חייב להימשך.

110. בקרב בני הדור הצעיר הופיעה גם ספקנות לגבי התועלת שבמפגשים המאורגנים עם יהודים הדוגלים בדו-קיום הרמוני, ועצם המושג "דו-קיום" התחיל לקבל אצלם משמעות אירונית-שלילית. פחתו האמון והעניין בליברלים הישראלים וביכולתם להשפיע באופן מעשי על מצב האזרחים הערבים והועלה גם החשד שהם מספקים בעצם עלה תאנה להתמשכותם של הסטטוס-קוו וההגמוניה הציונית. בתוך כך נחלשה המוטיבציה להשקיע מאמצים בשכנוע הציבור היהודי בצדקת טענותיהם והתגברה בקרבם הנטיה לחפש שיטות מאבק אחרות.

111. הלכי הרוח בקרב בני הדור הצעיר נעשו לאומניים יותר והם דבקו בנחישות בלאומיותם הפלסטינית. רבים מהם התנערו מהתווית "ערבים ישראלים" והם דורשים להיקרא פלסטינים. כל הגורמים שתוארו לעיל כמאיצי תהליך ה"פלסטיניזציה" השפיעו גם על הדור הזה, וכמקובל אצל צעירים בכל חברה הם נענו לכך בהתלהבות רבה יותר. האינתיפאדה שהחלה בסוף 1987 נישאה על כתפיהם של בני גילם בשטחים, ו"ילדי האבנים" מילאו את ליבם של רבים בגאווה. ככלל, הם גילו הזדהות מלאה עם המאבק בשטחים לסיום הכיבוש ולכינון מדינה פלסטינית.

112. בדפוסי הפעילות של הדור הצעיר ניכרה נטייה לעבר מסגרות חוץ-ממלכתיות וחוץ-פרלמנטריות, הגם שלא מעטים מהם נרתמו גם לפעילות במפלגות. אופיינית יותר היתה פעילותן, במספר גדל והולך, של אגודות ועמותות שמטרתן לשרת את הקהילה בתחומים כמו חינוך, רווחה, נוער, רפואה וכלכלה. בלטה גם פעילותם בארגונים חדשים השואפים לקדם את האינטרסים של המגזר הערבי באמצעות מחקר, הפצת ידע ומאבק משפטי. כאן באה לכלל ביטוי הכרתם בחשיבותה של מקצוענות, ואכן בין הפעילים במסגרות אלה בלטו משפטנים, כלכלנים, ומתמחים במדעי החברה. גם בשטח המוניציפלי הורגשה פעילות הדור הצעיר, ובשנות התשעים ניכרה עליה במספרם של הצעירים שהתמודדו בבחירות לרשויות מקומיות, לאו דוקא במסגרות חמולתיות או מפלגתיות.

113. משקל סגולי גבוה ועולה היה לפעילות הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות ובמכללות. מספרם הגיע ב-1999 ללמעלה מ-11,000, יותר מפי שניים ממספרם עשר שנים קודם לכן[88]. מטבע הדברים, ביטאו סטודנטים אלה, המהווים את האליטה של דורם מבחינת ההשכלה והמודעות הפוליטית, את הלכי הרוח של בני גילם. במצב שבו היו נתונים, כערבים בתוך סביבה יהודית זרה ובקמפוס דובר עברית, הם חשו בחריפות רבה יותר את הדילמות של חברתם הערבית השרויה בין שני עולמות ונאבקת על זהותה. הם התארגנו באוניברסיטאות על בסיס מקומי וארצי ונרתמו למאבקים שהתרכזו מצד אחד בבעיותיהם המיוחדות כסטודנטים ערבים ומצד שני בתביעות הפוליטיות הכלליות של המגזר הערבי. אף שאין להיתפש להכללות בדבר נטיותיהם הפוליטיות, מטבע הדברים בלטו מתוכם הפעילים הרדיקלים שקולם נשמע ברמה, גם באפיקי התקשורת, ונתן את הטון לגבי כלל ציבור הסטודנטים הערבים. דוברי הזרם הזה הביעו בתוקף את כעסם על ההפליה המתמשכת, את הסתייגויותיהם מן המדינה היהודית ואת הזדהותם עם המאבק הלאומי הפלסטיני. בשם עקרונות אלה הם יצאו מפעם לפעם להפגנות, והגיעו לעימותים אלימים עם סטודנטים יהודים ועם המשטרה שניסתה למנוע הפגנות ללא רישיון.

114. בני הדור הצעיר התבלטו בהפגנות של המגזר הערבי בכלל, ובייחוד באלה שהידרדרו להתנגשויות אלימות. הם דחו

בכעס את נסיונות הריסון של הוריהם ומנהיגי קהילותיהם, אותם ראו כביטוי של פייסנות שאבד עליה הכלח. בהפגנות ובהתנגשויות שהלכו ורבו בשנות התשעים, השתייכו כמעט כל רעולי הפנים, מיידי האבנים, תוקפי השוטרים ומניפי דגלי פלסטין על גגות ועמודים, לבני הדור הזה.

115. תהליך זה השתלב בהתבטאויותיהם של מנהיגים במגזר הערבי, אשר שלהבו את הרוחות. עניין אחרון זה יתואר בהמשך ונייחד לו פרק נפרד, במסגרת מספר נושאים בהם נדון בשער הרביעי[89].

תהליך ההסלמה של ההפגנות האלימות

116. במרוצת השנים שקדמו לאוקטובר 2000 הלכו ורבו ההפגנות במגזר הערבי אשר הידרדרו למעשי אלימות ולהתנגשויות עם המשטרה. בדיקתם של האירועים העיקריים מסוג זה על פני זמן מגלה שתכיפותם צברה תאוצה: שעה שבשני העשורים שלאחר "יום האדמה" של 1976 התרחשו כשבעה אירועים בולטים (ורובם לקראת סופה של התקופה), הרי בתקופה הקצרה של השנתיים ומחצה שלפני אירועי אוקטובר כבר התרחשו תשעה אירועים כאלה, ולא פחות מחמישה מהם בשנת 2000 עצמה. נראה איפוא, כי נוצרה דינמיקה המעודדת הפגנות אלימות נוספות. תהליך מואץ זה עמד ברקע להתפרצות של אוקטובר 2000. אירועיו שופכים אור על רבים מהיבטיה וראוי לבחנם מנקודת מבט זו.

להלן יוצגו האירועים העיקריים[90] בראשי פרקים בלבד, שכן תקצר היריעה מלתארם במלואם. לא נכללו בסקירה זו עשרות אירועים שהתרחשו בהיקף מצומצם יותר, או שלא היו כרוכים בגילויי אלימות חמורים.

"יום האדמה" - מארס 1976

117. האירועים פרצו לאחר שממשלת ישראל הודיעה על הפקעת כ-20,000 דונם לשם הרחבת יישובים בגליל - 80% מהם יישובים יהודיים. הקרקעות היו בחלקן קרקעות מדינה ובחלקן קרקעות פרטיות - כ-6,300 דונם מהן בבעלות פרטית ערבית (כ-4,400 ד' היו בבעלות יהודית). ביישובים הערביים הוקמו ועדות פעולה למחות נגד ההפקעות, ונגד עצם העקרון של "ייהוד הגליל", ושביתה כללית הוכרזה ליום השלושים במארס. כבר בערבו של אותו יום פרצו התנגשויות בין מאות מפגינים לבין כוחות הבטחון בסח'נין, בעראבה ובדיר חנא - כפרים שהיו בין הנפגעים מן ההפקעות. אישי ציבור ערבים ניסו להגביל את ההפגנות אך איבדו שליטה על המתרחש. המפגינים הבעירו צמיגים, חסמו דרכים ויידו אבנים ובקבוקי תבערה. כוחות הביטחון, ובהם גם יחידה צה"לית, נכנסו לכפרים והטילו עוצר. בהתנגשויות אלה נהרג תושב עראבה ונפצעו אחדים מאש חיה של כוחות הביטחון. למחרת, ביום השביתה, התפשטו ההפגנות ליישובים ערביים רבים בגליל ובמשולש. התנגשויות קשות נמשכו כל אותו יום ומאש אנשי ביטחון נהרגו חמישה אנשים נוספים. כן נפצעו רבים, משני הצדדים.

לאירועים אלה היתה תהודה רבה בארץ ומחוצה לה והם היוו אבן דרך בתולדות המיעוט הערבי בישראל. היתה זו הפעם הראשונה בה התארגנו אזרחים ערבים להגיב על צעד ממשלתי בהתנגדות אלימה שבמהלכה גם נפלו קרבנות. עבור רבים במיעוט הערבי היתה זו התנסות מעצבת וחוויה מכוננת. האירוע התמקד בנושא הכאוב ביותר למגזר הערבי, האדמה, והוא היה לסמלו של אידיאל העמידה הנחושה. מכאן ואילך צוין "יום האדמה" מדי שנה בעצרות ובהפגנות, שהתרחשו ברמות שונות של הפרות סדר. בכך הפך דגם המחאה של מארס 1976, דהיינו הפגנה המידרדרת לאלימות ומביאה להתנגשויות עם המשטרה, למופת שנתן השראה לאירועי מחאה במגזר הערבי בשנים שלאחר מכן.

1977-1996

118. לאורך תקופה זו אירעה שורה של עימותים אלימים, בתכיפות גוברת. נעמוד עתה על העימותים העיקריים, על פי סדר כרונולוגי ותוך ציון האירועים שעמדו ברקעם.

119. הריסת בית במג'ד אל-כרום - נובמבר 1977. תושבי הכפר ניסו למנוע ביצוע צו להריסת בית שנבנה ללא רישיון. הם חסמו דרכים ורגמו כלי רכב. השוטרים הפעילו גז מדמיע ואחדים מהם פתחו בירי של אש חיה, ממנו נהרג אחד התושבים. כן נפצעו בהתנגשויות מספר מפגינים ושוטרים.

120. הטבח בסבארא ושתילא - ספטמבר 1982. בתגובה לטבח במחנות הפליטים סבארא ושתילא הכריז ועד ראשי הרשויות המקומיות על יום אבל. ביום זה שבתו החיים ונערכו הפגנות ברוב היישובים הערביים בגליל, במשולש ובנגב. התנגשויות פרצו בין מפגינים לבין כוחות משטרה ומג"ב בנצרת, בוואדי עארה, ביפו, ברהט ובמקומות אחרים. המפגינים חסמו כבישים ויידו אבנים, והמשטרה הפעילה גז ובמספר מקרים ירי חי. היו עשרות פצועים משני הצדדים ובוצעו מעצרים רבים.

121. האינתיפאדה בשטחים - דצמבר 1987. עם הגעת ידיעות על הרוגים פלסטינים באינתיפאדה, הכריז ועד ראשי הרשויות הערביות על "יום שלום" כמחאה על פעולות הממשלה. התקיימה שביתה כללית במגזר הערבי וההפגנות המאורגנות התפתחו להתפרעויות. היו התנגשויות עם המשטרה בנצרת, באום אל-פחם, בעכו, ביפו, בלוד וברמלה, ברהט, בלגיה ובמקומות רבים אחרים. צעירים הקימו מתרסים, רגמו שוטרים באבנים ובבקבוקי תבערה, הבעירו צמיגים ותקפו אוטובוסים וכלי רכב אחרים; אנשי המשטרה ומשמר הגבול הגיבו בירי גז, השתמשו במכונה להתזת מים (מכת"ז) וביצעו מרדפים. עשרות נפצעו מבין המתפרעים והשוטרים. חודש לאחר מכן שוב נערכה הפגנת אלפים בנצרת לתמיכה באינתיפאדה.

122. ההרג בראשון לציון - מאי 1990. בעקבות רצח שבעה עובדים ערבים, שביצע עמי פופר בראשון לציון, הכריזה ועדת המעקב העליונה על שביתה כללית ועל שלושה ימי אבל. תהלוכות האבל הידרדרו במספר מקומות בגליל ובמשולש להתפרעויות שהשתקפה בהן השראתה של האינתיפאדה בשטחים. צעירים, חלקם רעולי פנים, הניפו דגלים פלסטיניים, יידו אבנים ובקבוקי תבערה, חסמו כבישים והתנגשו עם המשטרה. בנצרת הוצת בנק ונופצו חלונות ראווה. השוטרים מצידם הפעילו גז מדמיע, מכת"ז, ובמקרה אחד בנצרת גם ירי של אש חיה. מנהיגים ערבים ניסו להרגיע, אך ללא הצלחה. היו עשרות פצועים ועצורים.

123. ההתנגשויות בהר הבית - אוקטובר 1990. ההתגודדויות ויידויי האבנים של מוסלמים בהר הבית, כתגובה אלימה לכוונת "נאמני הר הבית" לעלות להר (למרות שהיה כבר ידוע שעלייתם נאסרה), הביאו לפריצה בכוח של המשטרה לתוך מתחם הר הבית, תוך ירי אש חיה, שהסתיימה בעשרים הרוגים פלסטינים, בהם אזרח ישראלי מטמרה, ופצועים רבים משני הצדדים. ועדת המעקב העליונה הכריזה על שביתה כללית ועל יום אבל, והתהלוכות שוב הידרדרו ביישובי הגליל והמשולש להתפרעויות ולהתנגשויות עם המשטרה במתכונת של חודש מאי ובתוצאות דומות.

124. הטבח במערת המכפלה - פברואר 1994. בתגובה לטבח שביצע ברוך גולדשטין במתפללים מוסלמים במערת המכפלה (באסלאם: אל-חרם אל-אבראהימי), הכריזה ועדת המעקב העליונה על שלושה ימי אבל ועל יום שביתה כללית, במחאה נגד ההתנחלויות ומחדלי הממשלה וכוחות הביטחון. עוד בטרם התכנסה ועדת המעקב יצאו אנשים לרחובות להפגין את מחאתם. בהמשך התפשטו ההפגנות וההתפרעויות למקומות נוספים ופרצו התנגשויות קשות עם המשטרה שנמשכו ארבעה ימים. מוקדי ההתנגשויות היו ביישובי הבדווים, ביפו, בנצרת ובאום אל-פחם. המשטרה הפעילה ירי של גז מדמיע, של גלילוני גומי וכנראה גם ירי חי. מיריות אלה נהרג צעיר תושב רהט. בהתנגשויות נפצעו רבים.

125. פתיחת מנהרת החשמונאים - ספטמבר 1996. ועדת המעקב העליונה הגיבה על ההתנגשויות רבות-ההרוגים בין פלסטינים לכוחות הביטחון בירושלים ובשטחים, בעקבות פתיחת מנהרת החשמונאים לרגלי הר הבית, בהכרזת שביתה כללית ובקריאה לקיום עצרות ותהלוכות מחאה. ברוב היישובים הערביים עברו ההפגנות בשקט, אבל בנצרת, ביפו, בלוד וברמלה התפתחו הפרות סדר והמשטרה הפעילה גז וגומי כדי לפזר את המתפרעים. בהתנגשויות אלה היו עשרות פצועים.

1998-2000

-

126. הריסת בתים באום אל-סחאלי - אפריל 1998. בראשית אפריל נהרסו, על פי צווי הריסה שאושרו בבית המשפט העליון ובגיבוי כוחות משטרה, שלושה בתים שנבנו ללא רישיון על אדמה חקלאית בגבעת אום אל-סחאלי, ליד שפרעם. התושבים, אשר עד לבניית בתים אלה התגוררו באוהלים, החלו לבנות את בתיהם מחדש. תהלוכות בראשות אנשי ציבור ערבים באו לעודדם תוך הנפת דגלים פלסטיניים. ביומיים לאחר ההריסה רוכזו כוחות משטרה גדולים לביצוע הפסקת הבנייה ומולם התגודדו אנשים שבאו מן המקום ומשפרעם אשר תקפו את השוטרים באבנים ובמקלות. המשטרה פיזרה אותם תוך שימוש בגז, בגומי, ובירי חי באוויר והיו פצועים רבים משני הצדדים. ההתנגשויות התפשטו למספר צמתים על כביש שפרעם-נצרת והכביש נסגר לתנועה. ועדת המעקב העליונה הכריזה על שביתה כללית ל-24 שעות וערכה הפגנות מחאה. בין היתר, על רקע אהדה ציבורית לאנשי אום אל-סחאלי, כולל מצד נשיא המדינה, נמנע משרד הפנים מלבצע את צווי ההריסה, ובנייתם של שלושת הבתים (ולאחר מכן של בתים נוספים) התבצעה ללא הפרעה.

127. אדמות אל-רוחה - ספטמבר 1998. אירועי אל-רוחה התרחשו בעקבות צו הרמטכ"ל ליצור שטח אש רציף שייקרא "107" על ידי צירוף כ-500 דונם אדמות עיבוד ומרעה, בסמוך לאום אל-פחם, אל שטחי אש קיימים והגבלת גישתם של החקלאים לאדמות אלה. המחאות נגד צו זה הגיעו לשיאן בשלושת ימי התנגשויות קשות עם המשטרה בסוף ספטמבר. בארבעה החודשים שבין ההודעה על הצו לבין ימי ההתנגשויות עלה המתח בהדרגה. הוקמה ועדה עממית להגנת אדמות אל-רוחה וזו יזמה, יחד עם ועדת המעקב העליונה, עצומות, תהלוכות וצעדי מחאה אחרים. הפגנות נערכו ביישובי ואדי עארה ואף בתל אביב. מוקד הפעילות היה באוהל מחאה שהוקם באל-רוחה ובו נערכה שביתת-שבת תוך קיום תפילות ודיונים פוליטיים.

ב-27 בחודש רוכזו כוחות משטרה גדולים לאבטח את פירוק האוהל. מספר רב של תושבים, אליהם הצטרפו מאות תלמידי בית-ספר, התגודדו מול המחסומים על הדרך המובילה לאל-רוחה ורגמו את השוטרים באבנים. ההתנגשויות התפשטו לעבר צמתי אום אל-פחם ועין אבראהים, וכביש ואדי עארה נחסם. המתפרעים השתמשו בקלע דוד, בבקבוקי תבערה, בזיקוקים, הבעירו צמיגים ובלוני גז והציתו שדות ובנייני ציבור. השוטרים השתמשו באלות, ירו כמות גדולה של גומי וגז והפעילו פרשים. כוח של שוטרים נכנס לתוך העיר, כדי לחלץ מספר חיילים לכודים, התעמת עם צעירים, מיידי אבנים ובקבוקי תבערה. בזירת ההתנגשויות נכחו מספר חברי כנסת ערבים. ההתנגשויות נמשכו עד שעות הלילה המאוחרות ונפסקו בעקבות משא ומתן בין המשטרה לאנשי ציבור. בין הפצועים הרבים בהתנגשויות היה ראש העיר שיח' ראיד סלאח ובין העצורים היה סגנו ד"ר סולימאן אגברייה. המהומות הביאו לסגירת כביש ואדי עארה לפרקי זמן ארוכים.

למחרת התקיימה שביתה כללית ביישובי ואדי עארה על פי הוראותיה של ועדת המעקב העליונה, אשר קראה לעריכת הפגנות מחאה. ההתנגשויות התחדשו במתכונת היום הקודם. נסיונותיהם של אנשי ציבור להרגיע את המצב הביאו רק להפוגות זמניות. ביום השלישי להתפרעויות התקיימה שביתה כללית במגזר הערבי על פי החלטת ועדת המעקב. ההתנגשויות התרחבו ליישובים ערביים נוספים ועימותים קשים התנהלו בנצרת. גם בימים אלה נסגר כביש ואדי עארה לתנועה לפרקי זמן ממושכים. המשטרה דיווחה על 39 פצועים בצידה בשלושת ימי ההתנגשויות, והתושבים המקומיים מסרו כי מספר פצועיהם בימים אלה הגיע למאות[91]. דווח, כי אחד הפצועים נפגע מירי של אש חיה. עם תום השביתה שככו המהומות. התקבל הסדר לפיו ימשיכו בעלי האדמות להיכנס לשטחיהם ללא שינוי עד לסוף השנה, ובמקביל ייערך משא ומתן למצוא פתרון לבעיה. הסתמנה מגמה של

ויתורים ניכרים לבעלי האדמות. בסופו של המשא ומתן הושג הסדר.

פעולות המחאה, כולל שימוש באלימות, באל-רוחה, כמו באום אל-סחאלי, נתפשו במגזר הערבי כפעולות מופת אפקטיביות שהשיגו את מטרתן, והן הצטרפו למערכת הסמלים של מאבק המגזר הערבי בנושאי הקרקעות והבינוי. עוד נתייחס אליהן בהמשך ונראה, כי מנהיגים ערבים חזרו והזכירו אותן כדוגמאות ראויות לשבח ולחיקוי.

128. הריסת בית בלוד - יוני 1999. ב-22 ביוני הרסה עיריית לוד בית על פי צו שיפוטי, תחת שמירה כבדה של משטרה ומשמר הגבול. בערב אותו יום קראה הוועדה השכונתית לערוך הפגנת מחאה נגד מדיניות הריסת הבתים הלא חוקיים. מאות מתושבי לוד ורמלה, וביניהם גם חברי כנסת ערבים, השתתפו בהפגנה שהתפתחה להתנגשות אלימה עם השוטרים. המפגינים יידו אבנים וחסמו כביש ראשי. ההפגנה פוזרה תוך ירי של גז מדמיע וגלילני גומי וכעשרה מפגינים נפצעו, ביניהם ח"כ עזמי בשארה.

129. ההפגנות בנושא אפליית הרשויות הערביות - נובמבר, דצמבר 1999. ב-24 בנובמבר 1999 הפגינו כאלף ערבים מול משרד ראש הממשלה במחאה על הפליית הרשויות הערביות בתקצוב הממשלתי. בראש ההפגנה עמדו אנשי ציבור ערבים - ראשי רשויות מקומיות, חברי כנסת ואחרים. ההפגנה התפתחה להתנגשות קשה עם המשטרה כשהמפגינים פרצו את מחסום המשטרה והחלו לנוע לעבר בניין ראש הממשלה תוך יידוי אבנים. השוטרים, חלקם רכובים, הדפו את המפגינים בכוח. חבר הכנסת ד"ר אחמד טיבי הוכה באלה ואושפז. כן נפצע שוטר. המפגינים חזרו לאוהל המחאה.

ב-8 בדצמבר נערכה הפגנה נוספת ושוב פרצו המפגינים את מחסומי המשטרה תוך יידוי אבנים. אף הפגנה זו נהדפה בכוח. בשני המקרים עצרה המשטרה מפגינים אך אלה שוחררו בו ביום.

130. הצבת אנטנות בעוספיא - מארס 2000. תושבי עוספיא הקימו ועד פעולה להתנגדות להקמת אנטנות של חברת תקשורת סלולרית בשטחם, מחשש שהן מהוות סיכון בריאותי. ב-14 במארס ניסו התושבים למנוע את עבודות ההקמה בכוח והרסו מיתקנים של החברה. בעימותים עם המשטרה נפצעו תושבים מאמצעים לפיזור המון, אשר לפי עדות התושבים כללו גם ירי חי. כן נפצעו מספר שוטרים, ובשלב מסוים אף נחטפו שוטרים אחדים. השרה לאיכות הסביבה הורתה להסיר את האנטנות, פרט לאחת שהוקמה ברישיון.

131. יום האדמה - מארס 2000. ועדת המעקב החליטה לרכז את הפגנות המחאה ביום האדמה ה-24 בחמישה מקומות, ובראשם אלה המסמלים את המאבק על האדמות - סח'נין, מועאוויה-אל-רוחה, וכפרי בדווים בלתי-מוכרים בנגב. דוברי הוועדה הדגישו במסיבת עיתונאים, כי האירוע יעמוד בסימן "השבת האדמות שהופקעו ולא רק הגנה על מה שנותר מהן". יום השביתה הכללית והתהלוכות ב-30 במארס עברו בשקט יחסי, מלבד בסח'נין, שם נעו מאות צעירים, אשר השתתפו בעצרת ההמונית שנערכה במקום, לעבר המיתקן הצבאי המשיק לבתי הכפר ממערב, עקרו את הגדרות, חדרו למחנה והניפו בו דגל פלסטיני. אנשי הציבור (אשר מחלק מהם נמנע לשאת דברם בשל התפרעות זו) ניסו להשיב את המתפרעים לאחור, אך הם נדחו בחרפות ובמכות. כוח מג"ב שהגיע לתגבר את מגיני המחנה נתקבל במטר אבנים ומספר רעולי פנים הציתו את החורשה במקום. כוחות המשטרה הפעילו גז מדמיע וגלילוני גומי והצליחו, לאחר מאבק קשה, להדוף את המתפרעים, אך ההתנגשויות נמשכו עוד זמן רב על הכביש הראשי. בין הפצועים בעימותים אלה היה ראש ועדת המעקב העליונה מוחמד זידאן. ועדת המעקב טענה, כי תושבת סח'נין בת 72 שנפטרה בבית חולים נפגעה משאיפת גז[92].

132. מחאות בקמפוסים - אפריל 2000. ב-3 באפריל הפגינו הסטודנטים הערבים באוניברסיטת חיפה כדי להביע הזדהות עם

אירועי סח'נין, ובכלל זה פרשת הנפטרת הנזכרת. ההפגנה, בה הונפו דגלים פלסטיניים ודגלים שחורים, נערכה בלא לקבל רשות מהאוניברסיטה. סטודנטים יהודים ניסו להפריע להפגנה. המשטרה נכנסה לקמפוס והתעמתה עם המפגינים. שישה סטודנטים ערבים נפצעו. למחרת פרצו התנגשויות נוספות עם המשטרה שבאה לערוך מעצר. הסטודנטים הערבים צרו על רכב המשטרה, בו נמצא עצור, ולאחר משא ומתן בתיווך אנשי ציבור ערבים הוסכם לשחרר את העצור. גם ביום שלמחרת נמשכו ההפגנות, הפעם תחת הסיסמה של חופש המחאה, ובימים שלאחר מכן הן התפשטו לאוניברסיטה העברית בירושלים ולשתי מכללות.

ב-11 לחודש נערכה (ללא רישיון) הפגנה של סטודנטים ערבים מול אחד משערי קמפוס האוניברסיטה העברית. המפגינים קראו קריאות נגד הפקעת קרקעות, הפליה וגזענות, והניפו דגלים פלסטיניים. מולם נערכה הפגנה של סטודנטים יהודים. הסטודנטים הערבים התנגדו לדרישת המשטרה להוריד את הדגלים והתעמתו עם המשטרה שהשתמשה בכוח והפעילה פרשים כדי לפזרם. שני סטודנטים נפצעו ו-13 נעצרו. למחרת נערכו, ביוזמת ועד הסטודנטים הערבים, הפגנות הזדהות באוניברסיטאות תל אביב וחיפה, ולאחר מכן גם באוניברסיטת בן-גוריון, ואף בהן הונפו דגלים פלסטיניים. המשטרה נמנעה מלהתערב גם כאשר נגרמו הפרעות לתנועה. חברי כנסת ערבים שחברו למפגינים באירועים העיקריים קראו לתמוך במה שכינו "מרד הסטודנטים".

133. יום העצמאות בשפרעם - מאי 2000. ועד ראשי הרשויות הערביות, ועדת המעקב העליונה, מפלגות ותנועות ערביות וארגוני סטודנטים ערבים קראו להחרים את קבלת הפנים שזימן משרד הפנים ב-7 במאי בשפרעם עבור מנהיגי המגזר הערבי, לרגל יום העצמאות. הם הסבירו זאת כ"החרמה נגדית" מול התעלמותו, לטענתם, של ראש הממשלה ברק מן המיעוט הערבי. המנהיגים קראו לערוך הפגנה בו-זמנית שתמחה נגד מדיניות הממשלה והתנהגות המשטרה. ליד מקום הטקס, אשר מלבד ראש עיריית שפרעם השתתפו בו רק קומץ של ראשי רשויות, פרצו תגרות בין המשתתפים למפגינים, אשר הניפו דגלים פלסטיניים. השוטרים ניסו להפריד בין שני המחנות, ומספר חברי כנסת אף ניסו לסייע בכך, אולם משלא עלה הדבר בידם התפתחה ההפגנה להתנגשות עם המשטרה. המפגינים, חלקם רעולי פנים, יידו אבנים וחיבלו במכוניות של משתתפי הטקס. המשטרה פעלה להדפם תוך ירי של גז וגומי והפעלת פרשים. בהתנגשויות נפצעו מפגינים מירי גומי ושוטרים נפגעו מיידוי אבנים.

134. סכסוך המחצבה בנצרת עילית - ספטמבר 2000. עיריית נצרת עילית הוציאה צו לסגירת מחצבה של קבוצת כינרת בטענה של זיהום סביבתי. הפועלים, כמעט כולם ערבים, הפגינו נגד הסגירה, בימים 14-11 בספטמבר, מול המחצבה ומול בניין העיריה. בשיאן של ההפגנות חסמו המפגינים את הכביש הסמוך ושיבשו את התנועה בצומת גולני; במקום פרצו התנגשויות עם המשטרה. חברי כנסת ערבים שנכחו במקום עודדו את המפגינים והציגו את שביתתם כחלק מן המאבק הערבי על האדמה והזכויות. הם טענו שהמשטרה הפעילה כוח בלתי סביר ושהם עצמם הותקפו על ידי שוטרים.

סיכום תהליכי ההסלמה

135. סקירת ההתרחשויות האלימות מאשרת, כי בתכיפותן ובחומרתן היתה הסלמה ברורה עובר לאירועי אוקטובר 2000. בהתרחשויות אלה ניכרים מספר דפוסים קבועים. בין העילות העיקריות לפעולות המחאה בלטו, בראש ובראשונה, הסוגיות של הפקעת קרקעות והריסת בנייה בלתי חוקית; המחאות בנושאים אלה בלטו גם בהיקפן וגם במידת אלימותן. המחאות בנושאי הקרקע והבתים היו כרוכות תמיד גם בהעלאת קובלנות על הפליית המגזר הערבי, וכמה מפעולות המחאה אף יוחדו לנושא זה. במקום השני עמדו הפגנות הסולידריות עם הפלסטינים בשטחים ועם מאבקם בכיבוש הישראלי. בין אלה היו נסערות במיוחד המחאות על הריגת פלסטינים בעימותים הקשורים במסגדים בהר הבית (ופעם אחת במערת המכפלה). הזעם היה רב במיוחד בכל המקרים בהם ההרוגים היו אזרחי ישראל. את ההסלמה בהתרחשויות אלה ממחישה העובדה שבשנה האחרונה לפני אירועי אוקטובר, גם מחאות בנושאים אזרחיים רגילים (אנטנות, מחצבה) הידרדרו לכלל התנגשויות אלימות.

לשלבי התפתחותן של ההתנגשויות האלימות היתה מתכונת קבועה. בשלב ראשון, מכריזים ארגונים מייצגים של המגזר

הערבי על עריכת שביתות והפגנות; לרוב יוצאת ההכרזה מטעם ועדת המעקב העליונה ומצטרפים אליה ארגונים אחרים. יצוין, כי האמצעי של הכרזת שביתה כללית, שהשימוש בו היה בעבר נדיר, הלך ורווח בתקופה הנסקרת. בשלב שני מתקיימות ביישובים שנקבעו לכך, עצרות ולעתים תהלוכות, או נערכות שביתות שבת ופעולות התנגדות פסיבית. אלה מנוהלות על ידי המנהיגים ועוברות בדרך כלל בשקט. בשלב השלישי, נחלצים צעירים מתוך קהל המפגינים ומתחילים לרגום כלי רכב בכבישים, לשרוף צמיגים ולפגוע במיתקנים המסמלים לדידם את השלטון. בשלב זה מתפתחות התנגשויות אלימות עם המשטרה, אשר מגיעה למקום כדי להשליט סדר. תחילת התנגשויות אלה היא ביידוי אבנים ובקבוקי תבערה בידי המתפרעים לעבר השוטרים. אלה מצידם מפעילים בתגובה אמצעים לפיזור המון (אלפ"ה), בעיקר גז מדמיע וגלילוני גומי.

136. פרשה בפני עצמה היא נושא הקריאות והמסרים המסלימים, אשר הופנו מצד מנהיגים במגזר הערבי כלפי הציבור אותו הנהיגו, עובר לאירועי אוקטובר. מבחינת תוכנם, אלה נכללים בין הנושאים הנדונים בפרק זה, אשר עניינו תהליכי הסלמה במגזר הערבי, אשר תרמו את חלקם לפרוץ אירועי אוקטובר. מסרים אלה מצאו את מקומם לא רק לפני האירועים אלא גם במהלכם. נושא זה מצדיק, על כן, שנייחד לו פרק נפרד וכך עשינו בדין וחשבון זה[93]. כאן נסתפק בדברים קצרים בלבד בנושא זה.

בנוסחים של הכרוזים וההודעות של המנהיגים הערבים הקוראים לצאת לרחובות קשה למצוא המרצה חד-משמעית למעשי אלימות מן הסוג שנזכר לעיל. עם זאת, יש ברטוריקה המתלהמת של הכרזותיהם ובקריאותיהם למאבק נחוש משום הכוונה לדרכי מחאה תוקפניות אשר, במעין סתירה, מוליכות לכך שהמנהיגים עצמם מאבדים את השליטה עליהן. השניות הזו מתבטאת בהתנהלותה של ההנהגה בימי האירועים. מצד אחד, חשים חברי כנסת ומנהיגים ערבים אחרים לזירת ההתרחשויות ומשלהבים בנאומיהם את המפגינים, מצד שני, כאשר גואה האלימות לרמה מסוכנת, הם מנסים לעמוד בפרץ ולתווך בינם לבין המשטרה – לרוב ללא הצלחה או בהצלחה מועטת. סקירת האירועים מראה בבירור, כי למרות שהגלישה הזו מהפגנות מסודרות להתפרעויות בלתי-מרוסנות חוזרת על עצמה בעקביות שוב ושוב, לא הופיעה בקרב ההנהגה הערבית כל נטייה להפיק לקחים; היא לא נקטה מראש אמצעים למניעת ההידרדרות לאלימות, ולא כללה בהוראותיה להפגנות ולשביתות אזהרות מפני הפרת החוק.

למעשה, הרחיקו הדברים לכת יותר. בימים שלאחר כל אירוע נהגו אנשי ציבור, במאמריהם ובנאומיהם, להרעיף שבחים על פעולות המחאה בלי להפריד בין סוגיהן. כך נהגה גם ועדת המעקב של ערביי ישראל. למעלה מזאת, כאשר נדרשו ספציפית לתופעות יידויי האבנים וחסימות הכבישים, הם טענו שבנסיבות הקיימות אלה מעשים טבעיים ולגיטימיים. דבריהם אפפו את ההתפרעויות בהילת גבורה והקרינו גאווה בנחישותם של מבצעיהן. מטבע הדברים, צעירים הנוחים להתרשם, שאבו השראה משבחים אלה וראו עצמם יותר ויותר כלוחמים בשירות חברתם.

137. סקירת האירועים מראה גם, כי משנה לשנה החריף העימות בין האזרחים הערבים לשוטרים. המשקעים המצטברים של העימותים מרובי-הנפגעים הגבירו את העוינות למשטרה. המנהיגים והתושבים טענו, כי הם רואים את השוטרים רק כשהם באים לכפות עליהם את מדיניות ההפליה והנישול, וכי לדידם השוטרים הפכו לקלגסי דיכוי. תקיפת שוטרים הפכה יותר ויותר למטרה בפני עצמה, והתפתחה תופעה של מתפרעים המחפשים את כוחות המשטרה כדי להתעמת עימהם. תקיפת שוטרים התקבלה בקרב צעירים כנורמה לגיטימית, כמעט כחובה פטריוטית. אנשי ציבור הוקיעו, אחרי כל אירוע, את מה שהוגדר על ידיהם כתוקפנות המשטרה, ודרשו חקירה אמינה של מה שתואר כשימוש-יתר בשיטות כוחניות ואמצעים קטלניים. נתקבלה אצלם גישה של דה-לגיטימציה של עצם נוכחות המשטרה בזירת ההתרחשויות. התפישה אותה הציגו בהתדיינות עם קציני המשטרה גרסה, כי המפתח להרגעת המצב הוא בהרחקת השוטרים מן המקום ולאו דווקא בבלימת המתפרעים, שכן, לטענתם, זו אינה יכולה להיעשות כל עוד מצויים השוטרים בשטח. קשה להניח שמצב עניינים זה וההשפעה המצטברת של העימותים לא הזינו רגשי עוינות גם בקרב השוטרים. כפי שנציין עוד בהמשך, השוטרים אכן הפעילו לא פעם אמצעים לפיזור המון, אשר היו בלתי מוצדקים בנסיבות הפעלתם. בחינתה של סדרת ההתנגשויות מגלה, כי גם במשטרה לא נעשתה הפקת לקחים כראוי, והיא שבה ופעלה באמצעים לפיזור המון מסוג ובכמות שלא תאמו את הנסיבות. התוצאה מכל אלה היתה קיטוב גובר והולך בין המגזר הערבי לבין משטרה.

138. העיון בשרשרת האירועים מעלה גורם נוסף שתרם להסלמת העימותים. מתברר, כי במקרים רבים השיגו ההפגנות האלימות את מטרותיהן: הריסת בתים התבטלה, הפקעת קרקעות הושעתה, המשטרה נסוגה מן הזירה ומתפרעים שנעצרו - שוחררו. מנהיגים במגזר הערבי הבליטו עובדה זו לאחר אירועים אלימים שהתרחשו ולקראת עימותים צפויים. בכך אותתו על הדרך בה יש ללכת. כללית, התפתח האיום בהתנגדות אלימה ופעל כגורם בהחלטות הממשל והוא השפיע גם על יכולת הממשל לאכוף את החלטותיו. הפגנות אלה שירתו גם מטרות פוליטיות של חברי כנסת ושל אנשי ציבור, אשר מעורבותם באירועים נתנה להם בולטות וחשיפה שבלעדיה היו מתקשים להשיג כמותן. ניתן היה לראות, כי בקרב רבים שררה תחושה שהמגזר הערבי יצא מן ההתמודדויות האלה מחוזק.

139. הלכי הרוח האלה משתקפים בסקרים שנערכו בקרב המגזר הערבי. הממצאים הראו מיתאם בין ריבוי ההתנגשויות לקראת סוף שנות התשעים לבין עליית התמיכה העקרונית בהפרת חוק, כאמצעי למאבק פוליטי: שיעור "המצדדים ללא הסתייגות בשימוש בהפגנות לא-חוקיות לקידום ענייניהם של ערביי ישראל" עלה מ-6% ב-1995 ל-21% ב-1999; שיעורם של אלה, אשר "אינם מאמינים בשימוש בדרכים דמוקרטיות מקובלות", עלה מ-4.4% ב-1995 ל-13.9% ב-1999; ושיעורם של אלה, שהיו נכונים להצהיר בגלוי שהם תומכים בשימוש באלימות, עלה מ-6% ב-1995 ל-9% ב-1999[94]. במשאל אחר, אשר נערך ב-1998, נשאלו הנסקרים על דרך הפעולה היעילה ביותר להשגת מטרותיהם הפוליטיות של הערבים הישראלים: 12.4% ראו בהפגנות בלתי-חוקיות דרך יעילה ו-15.8% ראו באלימות נגד רכוש ונגד פוליטיקאים דרך יעילה (נוסף לכך, ראו שיטות אלה כיעילות יחסית - 15% ו-11.8%, בהתאמה)[95].

140. קשה היה שלא להבחין כי לריבוי ההתנגשויות היתה השפעה מצטברת. מאירוע לאירוע הלכו ונשחקו העכבות נגד התפרעויות, ירד סף ההתנגדות להפרת החוק והשימוש באלימות כמעט הפך לנורמה. הדינמיקה הזו, אשר ניזונה מרגשי התסכול והכעס בשל התמשכות ההפליה והקיפוח (המתוארת בחלקיו הקודמים של פרק זה, פיסקה 18 ואילך), לא נעלמה מן העין. התרחישים של האירועים, אשר שבו ונשנו כמעט בדרך של שגרה, כבר היו מוכרים ותוצאותיהם צפויות מראש. אפשר היה לראות, כי אם לא ייעשה דבר לבלום את ההידרדרות הזאת, יביאו תהליכי התאוצה וההסלמה במוקדם או במאוחר לאסון. הכתובת היתה על הקיר.

פרק ב' -

אירועי הימים 30-28 בספטמבר 2000

141. על רקע כל האמור לעיל - תיסכול ומרירות בשל הקיפוח וההפליה המתמשכים, טענות המגזר הערבי בדבר מעמדו הנחות של הציבור הערבי בישראל, התחזקות המגמות הפוליטיות הרדיקליות, התגברות הסולידריות עם המאבקים והמצוקות של הפלסטינים בשטחים, ועל רקע האכזבות ממדיניותו של ראש הממשלה ברק כלפי המגזר הערבי והכישלון המסתמן בשיחות השלום בין ישראל לבין הפלסטינים - נוספו בסמוך לתחילת אירועי אוקטובר מספר גורמים אשר היוו גורמים מיידיים, זרזים ומאיצים, להתפרעויות אשר החלו באחד באוקטובר 2000.

142. הגורם האחד קשור בעלייתו של חבר הכנסת אריאל שרון לביקור במתחם הר הבית. כפי שהוסבר בהקדמה, לא חקרה הוועדה באופן ממצה את ההיבטים השונים הנוגעים לעלייתו של שרון להר הבית, שכן הדבר חורג ממשימותיה של הוועדה על פי כתב המינוי (המנדט) שניתן לה. בגדר זה, לא נדרשה הוועדה לסוגיות כגון התבונה שבעצם ההחלטה לעלות להר הבית, מה היה ידוע למודיעין ולרשויות בדבר תגובה פלסטינית אפשרית לעליית שרון, באיזו מידה היו ההתפרעויות פרי התארגנות מוקדמת, ואם פריצת כוחות המשטרה להר הבית ביום 29.9.00 היתה מוצדקת על פי הנסיבות ובוצעה תוך שימוש בכוח סביר. עם זאת, פרשה זו נזכרת כאן בשל היותה אחד הגורמים האפשריים לאירועי אוקטובר. בהתאם לכך תתואר עלייתו של שרון בקצרה בלבד ובהסתמך על העובדות כפי שהן עולות מן החומר שבפנינו.

143. עלייה זו של מר שרון עם חברים מסיעתו בליווי ארכיאולוג התקיימה ביום 28.9.00. הידיעה בדבר הביקור פורסמה בכלי התקשורת כבר ביום 25.9.00, והוגשה פנייה למשטרה בנושא זה למחרת[96]. עילת הביקור, על פי הפרסומים בתקשורת, היתה בדיקתם של האתרים הארכיאולוגיים בהר הבית בעקבות שיפוצים שביצע הווקף[97]. עיתוי הביקור בעיצומו של המו"מ המדיני, בעוד סוגיית ירושלים טרם הוכרעה, גרם להתנגדות עזה לביקור בצד הפלסטיני[98]. גורמי דת[99] והנהגה פלסטיניים[100] ואנשי הווקף[101] גינו את הביקור, אשר היווה לדעתם פרובוקציה, והזהירו מפני כך שהביקור עלול לגרום להסלמה, לשפיכות דמים ולמתיחות שתוביל לפיצוץ. במשטרה התקבלו ידיעות כי צפויים לבוא להר הבית מאות אנשים שאורגנו על ידי תנועת הפתח וגורמים פלסטינים נוספים, במטרה למנוע את כניסת המשלחת להר הבית[102]. מוסדות ההנהגה הפלסטינית בירושלים קראו לפלסטינים תושבי השטחים ולערבים בישראל להגיע להר הבית[103]. תנועת הפתח פרסמה הודעה, שבה קראה לעם הפלסטיני ולתלמידי בתי הספר מהכפרים העוטפים את ירושלים להגיע להר הבית ולמנוע את כניסת חבר הכנסת שרון[104]. הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית פרסם הודעה שבה הכריז, כי "אם הקיצוני שרון ינסה לתקוף את מסגד אל-אקסא, הרי שחברי התנועה האסלאמית ואגודת אל-אקסא ימתינו לו וימנעו את כניסתו בכל מחיר"[105].

144. ביום 27.9.00 הוצגו בפני המפכ"ל התכניות של עליית ח"כ שרון להר הבית[106]. המפכ"ל ציין, כי הנחת העבודה היא שיהיה עימות, אולם תפקיד המשטרה הוא לאפשר לאישיות להיכנס, וכי אין אופציה קבילה למניעת הביקור. באותה עת היה השר לבטחון פנים בחו"ל, וראש המטה המבצעי במשרדו, תת ניצב דוד צור, עדכן אותו בפרטי הביקור. השר אישר את ההיערכות שהותוותה על ידי המפכ"ל[107]. גם ראש הממשלה, כממלא מקום השר בהיעדרו, עודכן ישירות על ידי המפכ"ל. מגרסתו של ראש הממשלה מר ברק[108] עולה, כי התמונה, כפי שהצטיירה בפניו ערב הביקור היתה, כי הביקור אושר על ידי המשטרה, השב"כ והמשרד לבטחון פנים, אשר לא צפו מהומות בעקבותיו. גורמים אלה נערכו לקראתו ותיאמו אותו עם אנשי הווקף ועם גורמים פלסטיניים. במצב זה, ובפרט לאחר שמארגני הסיור הסכימו, בתגובה לפניית המשטרה, לצמצם את אופי הביקור ולקצץ בו, על מנת שיגרום לחיכוך מופחת, היתה עמדתו שאין עילה שלא לאשר את קיומו.

145. לקראת הביקור נערכה המשטרה בכוחות מתוגברים באזור הר הבית, כאשר בחישוב הכולל נטלו חלק במבצע כ-1,500 שוטרים[109]. בבוקר יום 28.9.00, בשעה 6:00, התקיימה ישיבה להערכת מצב מיוחדת במחוז ירושלים, בראשות ניצב יצחקי, מפקד מחוז ירושלים של המשטרה[110]. בסיכום הישיבה הנחה מפקד המחוז, כי יש לתדרך את השוטרים ולהיות צמודים אליהם כדי למנוע חיכוך, וכי עימות ייגרם רק אם תהיה הפרעה פיסית לביקור. עוד הנחה מפקד המחוז, כי עליית השוטרים להר הבית תיעשה לקראת השעה 7:20 באופן שקט, לאחר שתתקיים הערכת מצב נוספת בשעה 7:00. מפקד המחוז פירט את מסלול הסיור המתוכנן של חבר הכנסת שרון ופמלייתו.

146. לקראת השעה 7:00 החלו להגיע חברי כנסת מסיעת הליכוד, חברי כנסת ערבים ואישים פלסטינים שונים לשטח הר הבית. כן החלה נהירה של צעירים למתחם, ואלה השמיעו קריאות שונות ובכלל זה קריאות "אללהו אכבר"[111].

חבר הכנסת שרון ופמלייתו נכנסו למתחם בשעה 7:47 דרך שער המוגרבים, הסמוך לרחבת הכותל, מלווים במאות אנשי משטרה ואבטחה. מדיווחי העיתונות[112], מדיווחי המשטרה[113] ומתוך העדויות[114] עולה, כי במקום היו כ-1,400 פלסטינים, בעיקר מבוגרים. ביניהם היו נציגי התנועה האסלאמית, ראש הפלג הצפוני של התנועה, השיח' ראיד סלאח, נציגי ההנהגה הפלסטינית בשטחים, פייסל חוסייני, ומספר חברי כנסת ערבים. חברי כנסת אלה כללו את ד"ר אחמד טיבי, מוחמד ברכה, ד"ר עזמי בשארה, טלב אל-סאנע, מוחמד כנעאן ועבד אל-מאלכ דהאמשה. הפלסטינים קראו לשחרור "אל-קודס" וקראו קללות לעבר שרון ומלוויו. חברי הכנסת הערבים, אשר עמדו במעגל הקרוב ביותר לשרון, הזכירו, כי מדובר ביום הזיכרון לאירועי סברא ושתילא וצעקו לעברו קריאות גנאי. כשהמשלחת הגיעה לאזור הסמוך לאורוות שלמה, בלי להיכנס למסגד, ניסו עשרות פלסטינים לפרוץ את החייץ המשטרתי, אך נהדפו על ידי השוטרים, אשר השתמשו, בין היתר, באלות להודפם[115]. מספר חברי כנסת, וביניהם ח"כ דהאמשה[116], התעמתו פיסית עם השוטרים, בניסיון למנוע מח"כ שרון להמשיך בביקורו ולדחוף אותו מחוץ למתחם.

בשעה 8:30 סיים שרון את ביקורו בהר וירד עם פמלייתו לכיוון הכותל. עם צאתו של שרון מן המתחם, החלו מאות צעירים פלסטינים ליידות אבנים, קרשים, בקבוקים ושולחנות לעבר השוטרים, תוך קריאות "אללה אכבר". שוטרי יחידת סיור מרחבית (להלן: יס"מ) ירו בתגובה שני כדורי גומי באוויר[117]. בסביבות השעה 10:00 יצאו הפלסטינים מהר הבית והמהומות התפשטו למזרח ירושלים ולאזורים נוספים בעיר. ברחוב סלאח אל-דין היו מספר יידויי אבנים, נגרם נזק לאוטובוס של "אגד" ונפצעה אחת הנוסעות[118]. כתוצאה מהמהומות נפצעו חבר הכנסת טיבי, כ-25 פלסטינים ו-28 שוטרים, ושלושה מבין השוטרים פונו לקבלת טיפול בבית חולים. שני מתפרעים נעצרו.

147. ביקורו של ח"כ שרון בהר הבית לא נמשך אלא כ-45 דקות. ביקור קצר זה נתן אותותיו באירועים שלא איחרו לבוא, והוא העלה את המתח במגזר הערבי. עלייתו של חבר הכנסת להר הבית תוארה בכלי תקשורת ערביים ובפי כמה ממנהיגי הציבור הערבי כטימוא המסגד וחילולו. עוד נדון בכך בהמשך. נושא זה של עליית ח"כ שרון להר הבית נקשר על ידי רבים במגזר הערבי, בעיקר על ידי אנשי התנועה האסלמית, לטענה על פיה "אל-אקסא בסכנה".

148. אירועי יום 28.9.00 על הר הבית גררו תגובות קשות במגזר הערבי, וב-29.9.00 שרר במגזר זה הלך רוח של כעס וזעם רב. בעיתונות הערבית פורסמה ביקורת קשה על הביקור, אשר נתפס בעיני הכותבים כפרובוקציה וכחילול המקום. הרשות הפלסטינית והמועצה המחוקקת הפלסטינית פרסמו הצהרות בתקשורת, בהן תיארו את שרון כ"צמא דם" וכ"טרוריסט הרוצה לנצל את המוסלמים ולפגוע בהם"[119]. חברי כנסת מהמפלגות הערביות תיארו את ח"כ שרון כפרובוקטור מועד, שאינו מסוגל לנשום בלי להצית אש ולשפוך דמם של חפים מפשע, וכמי ש"רוצה לחזור לשלטון כשהוא חותר בנהר של דם ורוכב על גלים של פרופגנדה פשיסטית נגד העם הפלסטיני"[120].

149. המשטרה היתה מודעת לתגובות רבות ברוח זו. יום ה-29.9.00, היה גם יום שישי בשבוע, בו היתה צפויה תפילת צהריים של מוסלמים על הר הבית. היה זה גם ערב ראש השנה והיתה צפויה תנועה ערה של יהודים בעיר העתיקה. המשטרה ייעדה לקראת יום זה כוחות מתוגברים בירושלים, וכ-1,100 שוטרים היו ערוכים סביב הר הבית. השוטרים התמקמו בכל תשעה שערי הר הבית. הכוחות העיקריים רוכזו בשער המוגרבים (שער המערבים) ובמחכמה - בסיס משטרתי הצמוד לשער השלשלת. יש לציין, כי שער המוגרבים הוא השער היחיד שבו אין כניסה למתפללים מוסלמים במהלך ימי השבוע. השער משמש לכניסת תיירים ומבקרים ולכניסת כוחות הביטחון[121]. השוטרים עברו תדריך במקום למקרה שתהיה התפרעות גדולה בתום התפילה והם ייאלצו לפרוץ להר הבית[122].

באותו יום בשעה 9:00 נערכה ישיבת הערכת מצב שבועית בתל אביב, בראשות ראש הממשלה, בה נדונו נושא ביקור שרון והשלכותיו. בשעה 11:00 נערך טקס במשרד לבטחון פנים בירושלים, בו הודיע השר לבטחון פנים, שחזר אותו בוקר מחו"ל, על בחירתו של המפכ"ל החדש מר אהרונישקי, אשר אמור היה להיכנס לתפקידו ב-1.1.01. מאירוע זה נסע המפכ"ל וילק ללשכתו בירושלים, ומשם בשעה 12:30 - לכיוון תל אביב.

150. לקראת תפילת הצהריים במסגד אל-אקסא, התקיימו במסגד שני שיעורי דת שניתנו מפי שיח'ים שונים ואשר בסיומם נשא השיח' חיאן אדריסי את הדרשה המרכזית[123]. דבריהם של הדרשנים נשמעו באמצעות רמקולים שכיסו את כל תחום הר הבית וסביבתו. במסגרת אחד מהשיעורים נשא השיח' דברי שבח לפלסטינים ולמוסלמים שהגנו, לדבריו, יום קודם לכן על המסגד ויצאו נגד חבר הכנסת שרון בעת ביקורו במקום. הוא הצהיר, כי הם מוכנים להמשיך ולהגן על המסגד בעתיד באותו אופן. השיח' אדריסי הדגיש בדבריו, כי כל הדיבורים לגבי כוונות לבנות בית כנסת בהר הבית, הנם מסווה לתוכנית היהודים לבנות את בית המקדש במקום.

151. בשעה 13:00 נערכה תפילה המונית בהר הבית, בה נטלו חלק כ-20,000 פלסטינים[124]. עם סיום התפילה בשעה 13:15 נכנסו קצינים בכירים של מחוז ירושלים, ובהם מפקד המחוז, סגנו, ראש אגף המבצעים המחוזי ומפקדים נוספים[125] לתוך

שער המוגרבים עצמו, כדי להתרשם מהנעשה על הר הבית. שאר הכוחות נותרו מחוץ לשער[126]. בשלב זה החלו ההמונים לידות אבנים גדולות ומוטות ברזל באופן מסיבי לעבר כוח המשטרה שבשער ולעבר רחבת הכותל. המתפללים שהיו ברחבת הכותל פונו על ידי השוטרים במהירות לתוך מנהרת הכותל, תוך שנעשה שימוש בירי של גז מדמיע[127].

במהלך אירוע זה נפגע מפקד המחוז, ניצב יצחקי, מאבן בראשו, הוא איבד את הכרתו ונלקח לבית חולים. במצב זה סגנו, תת ניצב דוד קראוזה, מילא את מקומו כמפקד הכוחות במקום. דקות אחדות לאחר מכן, בסביבות השעה 13:20, הורה תת ניצב קראוזה על פריצה לתוך מתחם הר הבית. במהלך הפריצה ועם ההשתלטות על המתחם נורו, בין היתר, כדורי גומי מטווח קצר. כמו כן, היה שימוש בירי צלפים נגד שניים שניסו, לטענת אחד הצלפים, להשליך בלוק ומוט ברזל על שוטרים שנמצאו במקום סמוך, נמוך יותר. זמן לא רב לאחר הפריצה להר, לאחר שהכוחות השתלטו על המתחם, הורה תת ניצב קראוזה לחדול מהירי ודיווח על שאירע במקום למפכ"ל וילק, שהיה אז כבר בדרכו חזרה לירושלים, לאחר שדווח לו כי ניצב יצחקי נפצע. לאחר שכוחות המשטרה השיגו שליטה על הר הבית, החל להתקיים משא ומתן עם המנהיגות הדתית במקום בדבר פינוי נפגעים ומתפללים מתוך המסגדים והסגת כוחות המשטרה לכיוון השערים. בשלב זה הגיע להר הבית מפקד מחוז ש"י (שומרון ויהודה), ניצב מיקי לוי, לשעבר סגן מפקד מחוז ירושלים, אשר המשיך בניהול המשא ומתן והוביל לכך שהכוחות נסוגו מעט לאחור והמתפללים חזרו לכיוון המסגדים[128]. במקביל הגיעו למקום גם המפכ"ל ועוזרו.

152. בשעה 14:00 דווח, כי נפסקו יידויי האבנים בשטח ההר וכי מתבצע פינוי של הפצועים מהמסגד. עם פינוי הנפגעים נשארו במקום כ-4000 איש[129]. כחמש דקות לאחר מכן שוב החל יידוי אבנים מסיבי על ההר, תוך קריאות "אללה אכבר", אשר בעקבותיו נעשה שימוש באמצעים לפיזור הפגנות (גז מדמיע, גלילוני גומי). המפכ"ל הורה להפסיק מייד את ירי גלילוני הגומי. בשעה 14:40 הגיעו להר הבית ג'יבריל רג'וב ומספר מעוזריו ובהמשך הגיע למקום גם ח"כ ד"ר טיבי. ניצב מיקי לוי חבר אל ג'יבריל רג'וב, וסוכם ביניהם כי השוטרים יחלו לסגת לאחור. יידויי האבנים נמשכו, אולם בשלב זה לא נעשה שימוש באמצעים לפיזור המון[130]. כעשר דקות לאחר מכן יצא כוח משטרה מהר הבית ונערך בשערים לקראת התפילה הצפויה לשעה 16:00.

153. יצוין, כי מיד לאחר הפריצה להר הבית, החלו אירועים נוספים באזור ירושלים המזרחית, שכונת אל-טור, צומת רוקפלר, שועפאט ואזורים נוספים בירושלים וסביבותיה. אירועים אלה כללו יידויי אבנים, הבערת צמיגים, הבערת כלי רכב ואמבולנס, פריצת גדר שדה התעופה עטרות והבערת צמיגים במקום[131]. כוח משמר הגבול נשלח לתגבור ובהמשך אף נשלח כוח של יס"מ לחלץ כוח משטרה שכותר ליד אוגוסטה ויקטוריה, והיס"ם חילץ אותו תוך שימוש באמצעים לפיזור המון[132].

154. כתוצאה מהעימות על הר הבית, נהרגו מירי כוחות הביטחון שבעה פלסטינים ונפצעו למעלה מ-100. בנוסף לכך, נפצעו גם 16 שוטרים ובכללם מפקד כוח הפריצה, מפקד משמר הגבול ירושלים, תת ניצב עאטף דגש, אשר ידו נשברה כתוצאה מזריקת האבנים, בעת שעמד בשער המוגרבים. כמו כן, נפגעו חייל ומספר אזרחים ישראלים. הרשות הפלסטינית הכריזה על שביתה ואבל כהזדהות עם ההרוגים.

155. בסביבות השעה 16:00 נערכה תפילה נוספת על הר הבית, ועם סיומה החל שוב יידוי אבנים מסיבי לעבר כוח המשטרה. תת ניצב קראוזה הורה לפנות את הכותל ממתפללים. באותו הזמן לא היו כוחות משטרה על ההר[133]. ההתפרעות באזורים שונים במזרח ירושלים המשיכה גם בשלב זה. ההתפרעות כללה זריקות אבנים ובקבוקי תבערה בשכונת אל-טור ולכיוון ישיבת בית אורות וזריקת בקבוק חומצה לכיוון השוטרים[134].

156. ביקורו של שרון על הר הבית היה, כאמור, קצר. האירועים שהתרחשו בעקבותיו ביום הביקור על הר הבית היו מעטים ולא התפתחו לאלימות קשה. מדוע, אם כן, גרם ביקור זה להתלהטות הרוחות למחרת היום על ידי צעירים ערבים על הר הבית ולתקיפת שוטרים? היו שביקשו לתאר זאת כהתפרצות לא-מאורגנת על רקע האווירה של התנגדות לעלייתו של ח"כ שרון להר הבית. כנגדם, היו שראו בכך התנהגות מאורגנת על רקע דברים וקריאות של מנהיגים ערבים משני עברי הקו הירוק, שהרבו

להתבטא בדבר הסיכון והחומרה, שהיה לדבריהם בעליית מר שרון להר הבית יום קודם לכן.

גישה הרואה בכך התנהגות מאורגנת מוצאת ביטוי גם בעדותו של ראש הממשלה מר אהוד ברק[135], לפיה היו גורמים בתנועה האסלאמית ובמזרח ירושלים, אשר היו מעוניינים לעורר מהומות ועשו שימוש מושהה בביקור שרון בהר הבית לצורך כך. עם זאת, העיד מר ברק, כי הוא לא צפה שהביקור ישמש בפועל עילה לפלסטינים לעורר מהומות[136].

כך או כך, בין אם האירוע ביום 29.9.00 היה פעולה מתוכננת ובין אם לאו, היה בפרסומים השונים משני צידי הקו הירוק, נגד עלייתו של חבר הכנסת שרון להר הבית, כדי להגדיל ולהגביר הן את מספר המשתתפים בתפילה באותו יום שישי, והן את הנכונות להתעמת עם אנשי המשטרה.

157. העימותים על הר הבית ובחלקים אחרים של ירושלים המזרחית, בהם כאמור נהרגו שבעה ונפצעו לא מעטים, העלו את המתח בקרב ערביי ישראל. בתחילה נפוצה שמועה שאחד ההרוגים הוא תושב אום אל-פחם, ודבר זה הגביר את החששות להתפתחות אירועים אלימים בתחומי המדינה. שמועה זו הופרכה כעבור זמן לא רב. מכל מקום, לדרג המדיני והבטחוני הבכיר בישראל היה ברור שההתרחשויות של הימים 28.9.00 ו-29.9.00 על הר הבית עלולות לגרור תגובות אלימות במגזר הערבי בתחומי מדינת ישראל. כך עולה בישיבת הערכת מצב שהתקיימה ביום 29.9.00 בשעה 16:00 בתל אביב, בראשות ראש הממשלה ובהשתתפותם, בין השאר, של בכירים מן המשטרה והמשרד לבטחון פנים. במהלך הישיבה נמסרה סקירה אודות התפתחות האירועים על הר הבית, ואחרי כן ברחבי ירושלים וסביבותיה, ונמסר דיווח על מספר הנפגעים, כולל ההרוגים, כפי שהיה ידוע אותה שעה.

ראש הממשלה אהוד ברק ביטא בדבריו את הנחת העבודה, שלפיה קיימת אפשרות שהאירועים יתפשטו למקומות נוספים במהלך אותו יום, או למחרתו
(30.9.00), ויתכן אף שיפרצו ביום ראשון, כגל מושהה, ואולי אפילו ביום שני, היום שבו אמורים להתחדש החיים התקינים בתום שלושת ימי האבל. על רקע זה הוסיף, כי קיים צורך בכל מערכות הבטחון, ובכלל זה המשטרה, לקיים כוננות ברמה גבוהה וכן לדאוג לזמינות גבוהה של אנשים. מר ברק הדגיש, כי אם קיים צורך להביא אנשים - יש לעשות כן, גם אם הדבר כרוך בהשבתת החג עבורם ועבור משפחותיהם (ראש השנה חל בימים 30.9.00 ו-1.10.00), וכי אין לחסוך בעניין זה. מר ברק הסביר גישה זו, בכך שמדובר במצב עדין שתוצאותיו עלולות להיות חמורות. לפיכך, אין לקבל ששיקולי רחמנות, כהגדרתו, יגרמו לכך שבמקומות הדרושים לא יהיו אנשים במספר הדרוש לצורך ביצוע המשימה.

לדברים אלה עוד נשוב.

בין היתר, הפנה ראש הממשלה את תשומת הלב ליישובים ערביים רגישים בישראל, וביניהם אום אל-פחם. כפי שמסר מר ברק בהודעתו, הוא אמר את דבריו על יסוד התמונה הכוללת והאירועים הקשים בהר הבית.

158. מר ברק מסר בעדותו[137], כי במהלך הישיבה לא עמדה בפני המשתתפים כל התרעה קונקרטית לאפשרות של התפרצות מקיפה במגזר הערבי, כפי שאכן אירעה בהמשך. למרות זאת, צפו המשתתפים שיתפתחו אירועים, ואפילו אירועים בעוצמה גבוהה יותר מאשר האירועים "השגרתיים", אם כי הם לא צפו את מלוא היקפם ועצמתם. תת אלוף גדי אייזנקוט, המזכיר הצבאי של ראש הממשלה, מסר בהודעתו[138], כי במהלך הישיבה דובר על אפשרות שבעקבות האירועים ייתפתחו הפרות סדר שייכללו חסימות צירים וקיום תהלוכות הזדהות, בעיקר במקומות כמו אום אל-פחם, אזור המשולש וכפרי הבדווים בנגב וכי רוח הדברים היתה כי הם הולכים לקראת אירועים מסוג "יום אדמה אלים פלוס"[139].

הערכה דומה כלולה במברק שיצא ביום 29.9.00 מהמטה הארצי, שם נאמר כי האירועים שהתרחשו ביום 29.9.00 על הר הבית והמתיחות הקיימת בעקבות הנפגעים, מהווים גורמים לכך שאירועי פח"ע (פעילות חבלנית עוינת) ואירועי הפרת סדר ציבורי יימשכו.

159. יום 30.9.00 היה יום שבת, החג הראשון של ראש השנה התשס"א. בתאריך זה התרחשו אירועים והתקבלו החלטות שהיה בהם כדי להשפיע על מהלך אירועי אוקטובר, אשר החלו למחרת היום. בין אלה ניתן לציין, בין היתר, עימותים בין פלסטינים לבין כוחות הביטחון בשטחי איו"ש, הפגנות ואירועים אלימים ביישובים ערביים בתחומי המדינה, כרוזים בעלי אופי מיליטנטי שפורסמו במגזר הערבי, החלטה שהתקבלה על ידי ועדת המעקב של ערביי ישראל על שביתה כללית ותהלוכות למחרת היום, וצעדים שננקטו על ידי רשויות מקומיות ותנועות פוליטיות ליישום החלטות ועדת המעקב. על כל אלה, על התייעצויות ופעילויות של כוחות הבטחון ביום 30.9.00 ועל מכלול האירועים של 30.9.00 אשר שימשו תשתית למהומות אשר החלו למחרת היום והיו בין הגורמים להם, נעמוד בתמצית להלן.

160. ביום 30.9.00 הוכרזה בשטחי יהודה ושומרון וחבל עזה שביתה כללית לאות אבל על האנשים שנהרגו במהלך האירועים בהר הבית יום קודם לכן. במהלך היום פרצו בשטחים אלה עימותים אלימים ביותר עם כוחות הביטחון. היתה זו תחילתם של אירועים קשים, שנודעו תוך זמן קצר בשם "אינתיפאדת אל-אקסא". מדיווחי העיתונות[140] עולה, כי ההנהגה הפלסטינית התכנסה ביום זה ברמאללה ודנה באירועים שהיו במסגד אל-אקסא ביום הקודם. ההנהגה סיכמה בפגישתה, כי: "הניסיונות הישראליים לפגוע במסגד אל-אקסא, בהר הבית, ברחבה שלו ובכל המקומות הקדושים לאסלאם או לנצרות, יביאו לכך שהעם הפלסטיני בכל רחבי פלסטין ייצא להתנגדות (במקור בערבית: מוקאומה), עימותים והקרבה עצמית". ההנהגה הפלסטינית פנתה בישיבתה גם "אל האומה הערבית והאסלאמית שלנו, ואל כל הנוצרים בעולם, וכל בעלי הכבוד, שיעמדו לצדו של העם הפלסטיני בהתמודדות עם ההתקפות החוזרות ונשנות על אל-אקסא".

על פי דיווחים בעיתונות, נהרגו בשטחי יהודה שומרון ועזה במהלך העימותים עם כוחות הביטחון ביום 30.9.00 שבעה פלסטינים, ביניהם חמישה אנשי המשטרה הפלסטינית.

161. המשטרה היתה ערוכה באותו יום על פי פקודת "חגי תשרי", היא הפקודה הקובעת סדרי היערכות לתקופת החגים. בבוקרו של אותו היום התקיימה ישיבת הערכת מצב בראשות המפכ"ל במטה מחוז ירושלים[141]. הערכת המצב התקיימה לקראת התפילות המתוכננות בהר הבית ולנוכח ההערכה והחשש שהמהומות שהחלו יום קודם לכן בהר הבית ובירושלים יימשכו גם ביום זה[142]. על רקע זה נשאר מחוז ירושלים מתוגבר באותו יום בכאלף שוטרי תגבור שהגיעו מרחבי הארץ. במהלך הישיבה נמסר, כי יש בכוונת צעירים להגיע להר הבית ולהתעמת עם השוטרים, וכי התקבל מידע על כוונה ליידות אבנים לעבר מתפללים בהר הבית. בסיכום הישיבה ציין המפכ"ל, כי "המטרה שלנו לא להגיע לעימות והיום צריכים לגלות איפוק וסבלנות מירבית", וכי "אין ירי של שוטרים ואין שימוש באמצעים ללא אישור מפורש, ורק כאשר סכנה לחיים - ירי אמצעים באוויר, ולאחר מכן גומי לכיוון הרגליים".

במהלך הבוקר התקיימה גם ישיבה להערכת מצב בראשות סגן מפקד מחוז ירושלים[143]. הנחת העבודה אותה הציג תת ניצב קראוזה היתה, כי האירועים יימשכו גם בימים הקרובים ובמעגלים רחבים יותר (עוטף ירושלים, איו"ש ועזה), וכי לאחר אירועי היום הקודם, רמת הרגישות היא גבוהה ביותר. גם הוא הנחה לנהוג באיפוק ובהבלגה.

162. במהלך אותו היום היה המפכ"ל עם כוחות המשטרה באזור המתחם של הר הבית. הנחיות השר לבטחון פנים והמפכ"ל

היו, כי אם יתחילו לזרוק אבנים לכיוון הכותל, יש לפנות את רחבת הכותל ולהימנע בכל דרך מלפרוץ לתוך המתחם של הר הבית[144]. כמו כן, הורה המפכ"ל על פינויה של נקודת המשטרה שעל הר הבית, והנחה את השוטרים להיות במגמה אחת לאחור (הכוונה לנקודה מרוחקת יחסית) כדי למנוע חיכוך בשערי ההר[145]. באשר להבדל בין ההנחיות שניתנו לגבי הר הבית ביום 29.9 לבין ההנחיות שניתנו ביום זה, הסביר דוד צור בהודעתו בפני אוספי החומר[146], כי "ב-30.9, בגלל שהעצבים היו מגורים אחרי האירוע הטראומטי יום קודם, נעשו מספר פעולות. לא נתנו לכל אחד להיכנס, היה דילול. היה סגר. פינו את הנקודה. ויתרו על סממנים ריבוניים. הלכו על טקטיקה של מיזעור נקודות החיכוך". בשעות הצהריים החלו זריקות אבנים לכיוון רחבת הכותל ובשער המוגרבים[147]. הרחבה פונתה בהנחיית המפכ"ל, וזמן קצר לאחר מכן פסקו יידויי האבנים. על הר הבית לא היו אירועים חריגים נוספים באותו היום וזירות העימות בירושלים התמקדו בעיקר באזור שער האריות, אל-טור, עיסאוויה, שועפאט, מקאסד, מזרח ירושלים וסמטאות העיר העתיקה[148].

163. בשעות הבוקר והצהריים התקיימו כשלושים הפגנות באזור הגליל והמשולש, וחלקן התפתח בהמשך להפרות סדר. מפלגת בל"ד בראשותו של ח"כ עזמי בשארה, פירסמה הודעה בעיתונות[149], לפיה נערכו ביוזמתה ביום זה עשרות הפגנות מחאה וכן הופצו סיסמאות ברחובות הראשיים ובצמתים בגליל ובמשולש, במחאה על מה שכונה בפיה "טבח" שערכה הממשלה באל-אקסא ביום הקודם. במספר מקומות סגרו תלמידים, ביוזמת המפלגה, את בתי הספר והכריזו על שביתה ועל יציאה בתהלוכות מחאה.

164. בשעה 11:00 התקיימה עצרת מחאה בכיכר המעיין בנצרת[150]. מדיווחי העיתונות[151] עולה, כי העצרת התקיימה בעקבות קריאתם של סניפי החזית הדמוקרטית והמפלגה הקומוניסטית בעיר לצאת להפגנה. עשרות המפגינים שהגיעו למקום קראו סיסמאות ונשאו שלטים אשר כללו בין היתר את הסיסמאות הבאות: "אנו מגנים את טבח אל-אקסא", ו"נצעד על שבילי גחלים בגו זקוף ובדם לוהט". בהפגנה השתתפו גם חבר הכנסת מוחמד ברכה וראש עיריית נצרת, ראמז ג'ראייסי. כחצי שעה מאוחר יותר קרבו כשלושים צעירים נושאים דגלים פלסטיניים לאזור תחנת המשטרה בנצרת, הסמוכה לכיכר המעיין והחלו ליידות אבנים לעבר התחנה ולעבר השוטרים במקום. באותה העת היו בתפקיד בסך הכל עשרה שוטרים מתחנת נצרת, אשר חלקם יצאו לכפר כנא על מנת לבצע חסימה בכביש עקב האירועים שהתפתחו במקום[152]. יוזכר בהקשר זה, שכל שוטרי יס"מ עמקים ועשרה שוטרים "כחולים" מן התחנה, יצאו בשעה 6:00 לכיוון ירושלים, כדי להוות כוח תגבור לבירה[153]. השוטרים סגרו את הכניסה הראשית לתחנה וניסו למצוא בה מסתור[154] מפני מטר האבנים שחדר פנימה[155]. בהמשך נזרקו אבנים על הכביש ברחוב הראשי של נצרת, הוא רחוב פאולוס, סמוך לחנות המשביר לצרכן, שם נערכה עצרת מחאה נוספת, בה הונפו דגלים פלסטיניים. כמו כן, מצלמות המשטרה, אשר היו ממוקמות ברחובות העיר והושמו שם מספר חודשים קודם לכן לרגל ביקורו של האפיפיור בעיר, כוסו או ניזוקו על ידי המתפרעים, על מנת למנוע תיעוד של האירועים[156]. האירועים בעיר הסתיימו בלא התערבות מצד המשטרה. היה זה בהתאם להנחייה שקיבל סגן מפקד התחנה, רב פקד דני הקר, אשר שימש כמפקד התחנה בפועל (עד 2.10.00), ממטה מרחב העמקים, לפיה יש לסגור את צירי התנועה מרחוק ולא להוציא ניידות לאירועים.

165. האחריות על כל גזרת נצרת והכפרים הסובבים אותה, ובכלל זה כפר כנא, היתה מוטלת על תחנת נצרת. בשעה 9:35 התקבלה הודעה מסגן ראש מועצת כפר כנא כי בשעה 10:30 תתקיים עצרת ליד בית הספר התיכון שבתוך הכפר וצפויים להגיע למקום כאלף איש[157]. בשעה 10:30 נזרקו אבנים לעבר אוטובוס תיירים, שעבר בתוך הכפר. למקום נשלחה ניידת משטרה[158]. מיד לאחר מכן נפתחה העצרת. מדיווחי העיתונות[159] עולה, כי מאות המשתתפים הניפו דגלים פלסטיניים וקראו סיסמאות המגנות את "מבצעי הטבח". בין השלטים שהניפו המפגינים נראו השלטים: "מוכנים להגן על אל-אקסא בנפשותנו", "ברק הוא האחראי לטבח באל-אקסא" ו"משטרת בן עמי שופכת דמם של חפים מפשע". עם תחילת העצרת בכפר סגרה המשטרה את כביש כפר כנא (754) לתנועה מצומת בית רימון ועד לכיכר ריינה החדשה, כדי לחסום את הגישה לכפר[160]. על פי המתואר בעיתונות, חסמו צעירים את הכביש הראשי למשך שעתיים על ידי הצתת צמיגים וגלגול אבן גדולה לכביש באזור של מוסד הממוקם סמוך לצומת כפר כנא[161]. כמו כן, דווח על זריקות אבנים מכיוון הכפר על כלי רכב חולפים[162]. כוח של 20-25 שוטרים מתחנת טבריה בפיקודו של מפקד תחנת טבריה, סגן ניצב יעקב זיגדון, ביצע חסימה בצומת, על כביש 77, לשני הכיוונים[163]. בשעה 12:40 נפתח כביש 754 לכיוון כיכר ריינה לתנועה, אולם ארבע דקות לאחר מכן העביר קצין מודיעין נצרת מידע, לפיו משליכים אבנים אל כל כלי רכב המזוהה כשייך ליהודים. בעקבות זאת החליט מפקד מרחב העמקים, ניצב משנה משה ולדמן, לחסום מחדש את הכביש ולאפשר מעבר לערבים[164] בלבד. בשעה 13:03 שוב דווח על זריקות אבנים בכפר כנא וחסימת הכביש, ובעקבות זאת נחסם הציר הרמטית[165]. גם במשך הלילה דווח על זריקות אבנים בכביש הראשי לעבר ניידת של תחנת נצרת עילית ולעבר מכונית פרטית[166].

166. במקומות רבים נוספים, נערכו עצרות מחאה בעקבות האירועים בהר הבית ביום הקודם. מדיווחי העיתונות[167] עולה, כי בסח'נין השתתפו כ-5,000 איש בתהלוכת מחאה על ה"טבח" בירושלים. תהלוכת המחאה היתה בהשתתפות תלמידים, אנשי דת ומנהיגים פוליטיים, כשלצדם אלפי תושבים שנשאו דגלים פלסטיניים ודגלים שחורים. התהלוכה הסתיימה בהפגנה בה נשא דברים ראש העיר שאמר כי: "דם בנינו בירושלים הוא דמנו, וירושלים היא בירת הנצח של פלסטין", כמו כן הוא הזמין את הציבור הערבי שלא לשתוק לנוכח, מה שהגדיר, כמעשי טבח שטופי דם המתחוללים בשטחים הפלסטיניים. העירייה והוועדה העממית קראו למחויבות להחלטות של ועדת המעקב, שהכריזה על שביתה כללית שתתקיים למחרת, כפי שיפורט בהמשך.

בשפרעם ארגנה החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון הפגנה ליד בית העירייה, שבה השתתפו עשרות פעילים, וביניהם חבר הכנסת מוחמד בּרכּה. הם פרסמו הצהרה המגנה את ה"טבח" ומטילה אחריות לכך על "המסתערב אהוד ברק ועל ממשלתו". נטען, כי ברק ושרון הם חלק מהממסד השליט שאינו מבין אלא את שפת ההרג ושפיכות הדמים. עצרות נוספות התקיימו במהלך היום באום אל-פחם, בבאקה אל-גרבּייה, בכפר קרע, בטמרה, בחיפה ובמקומות נוספים[168]. פרט לדיווחים על מספר זריקות אבנים על כביש ואדי עארה[169], בכל המקומות הנוספים הללו נשמר הסדר, בדרך כלל.

167. במהלך יום ה-30.9.00 פרסמה מפלגת בל"ד כרוז שהופץ באום אל-פחם[170], אשר נאמר בו, בין היתר, כי מה שאירע יום קודם לכן במסגד, בו נהרגו ונפצעו פלסטינים, אירע עקב מאבקים ב"חיילי יחידות מיוחדות שמתנהגים בברבריות והרג מכוון" וכי התוצאה היא דבר "מתוכנן ומכוון". בהמשך הכרוז קראה המפלגה לאיחוד השורות, למאבק ולהגנה על המקומות הקדושים הערביים, האסלאמיים והנוצריים, על ירושלים, ועל הבנים והבנות של העם הפלסטיני. כמו כן הפנתה המפלגה דרישה אל ועדת המעקב "להכריז על שביתה כללית ומקיפה במחאה על הטבח הזה וחילול קדושת מסגד אל-אקסא הקדוש".

168. בעקבות עלייתו של חבר הכנסת שרון להר הבית והאירועים שהתרחשו במקום ביום המחרת, ולבקשתו של אחד מחברי הכנסת הערבים, התכנסה ועדת המעקב של ערביי ישראל לישיבת חירום. ההתכנסות התקיימה בשעות אחר הצהריים של 30.9.00 בכפר מנדא ונכחו בה 44 חברים, ובכללם חברי כנסת ערבים, ראשי רשויות וראשי תנועות פוליטיות[171]. במהלך הישיבה הוסכם[172], כי מה שאירע על הר הבית הוא "טבח מתוכנן" וכי הממשלה אחראית לאירועים. הוועדה הכריזה על יום אבל ומאבק[173] לאומי ועל שביתה כללית למחרת, ביום 1.10.00, בכל היישובים הערביים ובערים המעורבות. נקבע מפורשות, כי השביתה תחול על בתי הספר. עוד הוחלט על תהלוכות והפגנות מחאה שיתקיימו במהלך אותו יום בכל היישובים. כל זאת, לדבריהם, במחאה על ה"טבח המתמשך", לאות סולידריות עם העם הפלסטיני הנאנק תחת עול הכיבוש, להגנה על הקודשים ולהגנה על השלום. בסוף הישיבה הוחלט, כי הוועדה תהיה במצב של כינוס חירום מתמיד, על מנת שתוכל לדון ולהחליט, כפי שיידרש, על פי ההתפתחויות.

החלטה בדבר שביתה כללית במגזר הערבי, המלווה בתהלוכות ובהפגנות בכל מקום ומקום, היוותה מתכונת די חריגה (אם כי לא ראשונה בסוגה) בנוף של החלטות ועדת המעקב לאורך השנים. בדרך כלל, נהגה הוועדה בימי מחאה להכריז על שביתה, ואם הוחלט לערוך תהלוכות ועצרות בנוסף, אזי רוכזו תהלוכות אלה במקום אחד או במספר מקומות מצומצם. כך, למשל, בימי אדמה, נהגה הוועדה להכריז על שביתה כללית ולערוך תהלוכות ועצרות מרכזיות בשלושה מקומות: בנגב, במשולש וב"משולש יום האדמה"[174].

169. אשר להלך הרוח של הציבור באותו הזמן, דווח בעיתונות[175], כי ישיבתה של ועדת המעקב הפכה לכינוס המוני רב משתתפים, אליו הגיע גם ציבור גדול של תושבי כפר מנדא והכפרים הסמוכים, וכי ניתן היה לחוש בזעם המתגבר שהיה בלב האזרחים הערבים על ההרוגים הפלסטינים שהיו יום קודם לכן במסגד אל-אקסא. חבר הכנסת עזמי בּשארה מסר בהודעתו[176], כי "הלך הרוח ברחוב, ואנו מכירים אותו, היה מאוד קשה על מה שקורה באל-אקסא. זה מקום רגיש. [היה כעס] כלפי הביקור של שרון, כלפי הדיכוי האכזרי שהיה בהפגנות יום אחרי". עוד עבּד אל-פתאח, מזכ"ל מפלגת בל"ד[177], התבטא אף הוא, כי "האווירה

היתה טעונה מאוד, ובכל רגע היה המצב עלול להתפוצץ". גם חבר הכנסת עבד אל-מאלכ דהאמשה אישר בעדותו[178], כי "האנשים היו מן הסתם עם יותר מוטיבציה. יותר מחוממים. יותר מוכנים לגלוש". במצב כזה, טענו חלק מחברי ועדת המעקב, לא היתה ברירה אלא להחליט על שביתה כללית. ח"כ האשם מחאמיד מסר[179], כי הוא אינו יודע איזה משקל יכול היה להיות לדבריו של מי שהיה מתנגד להכרזת השביתה של הציבור הערבי למחרת היום, שכן ההמון הוא זה שהכתיב את ההתפתחות ולא המנהיגות.

מרבית חבריה של ועדת המעקב שהעידו בפני הוועדה[180] גם ציינו, כי ההחלטה בדבר השביתה וקיום התהלוכות התקבלה, למרות שהם צפו שהמחאה תהיה מיליטנטית וצפו את האפשרות שהתהלוכות יגלשו למצבים של סגירות צירים ובכלל זה ציר ואדי עארה, שריפת צמיגים, זריקות אבנים ועימות עם שוטרים, כפי שאף אירע במקרים שונים בעבר, בהם הוכרזה שביתה כללית. בהקשר זה התבטא ח"כ עזמי בשארה[181], כי "צפינו ... סגירת ארבעה צמתים, או שאנשים ירדו באום אל-פחם ובטמרה לסגור". מזכ"ל מפלגתו מסר בהודעתו[182] ברוח דומה, כי: "אנחנו צפינו שביום הראשון יהיה עימות של איזה שעה-שעתיים עם המשטרה". רג'א אגבאריה, יו"ר תנועת בני הכפר, ציין בהודעתו[183], כי חברי ועדת המעקב תמיד לוקחים בחשבון שייקרו דברים שההנהגה לא מעוניינת בהם. דברים אלו הם, לטענתו, בגדר ה"סביר והנורמלי" ואינם מהווים, לדעתו, טעם להימנע מלצאת להפגנות. גם חבר הכנסת טלב אל-סאנע, החבר בוועדת המעקב, התבטא עוד במהלך אירועי אוקטובר כי החלטת ועדת המעקב על היציאה לרחובות נעשתה מתוך אמונה בדרך זו ומתוך מוכנות "לשלם את המחיר", כהגדרתו, בנושא הזה[184].

170. בתום הישיבה, בין השעות 17:00-18:00, הוציאה ועדת המעקב גילוי דעת מטעמה, שהופץ לציבור ופורסם בעיתונות[185], ובו פורטו החלטותיה בדבר השביתה הכללית ביום 1.10.00 והיציאה לתהלוכות ולהפגנות[186]. בשל חשיבותו של גילוי דעת זה, ראוי להביא דברים מתוכו. בין היתר, נאמר בו:

"... מנגנוניהם של ברק ובן עמי, ביצעו טבח נורא ברחבת אל-חרם אל-שריף, ועמנו בגדה, בעזה ובירושלים עדיין משלם את מחירו של אותו טבח ביצאו לבלום את כוחות הכיבוש וקלגסיו. דמם של פצועינו התמזג בדמם של בני עמנו בהגנה על אל-אקסא המבורך וחצה את הקו הירוק. אין גבולות בינינו ובין בני עמנו בכל האמור להגנה על קודשינו ובהתנגדות לכיבוש ... אנו מטילים על ברק וממשלתו, בן עמי והמשטרה שלו ושרון וחבר מרעיו את האחריות הישירה לכל טיפת דם טהורה אשר נשפכה בחרם הירושלמי המכובד וכל טיפת דם שנשפכה בתגובה לטבח הזה ... העם הפלסטיני כתב בדם את המילה 'לא' לכל פגיעה בריבונות הפלסטינית בירושלים הקדושה ולכל פגיעה בקודשים. אנו, בני העם העומד איתן, הנאחז באדמתו תוך הגנה על זכותו להתקיים ולחיות בכבוד, אנו, בני העם הזה, אשר נאבק להגן על אדמתו וזהותו הלאומית, לא יעלה על הדעת שנשב בחיבוק ידיים נוכח מעשים אלה של ישראל. זוהי אחריותנו כפלסטינים וכאזרחים בישראל. המצב זועק לגלות עמדה של גאווה וכבוד ... אנו קוראים לכל הכוחות והאישים הפוליטיים להשקיע מאמצים ולהתגייס להצלחת השביתה המקיפה והכוללת על מנת שממשלת ישראל תדע מהי עמדת בני עמנו נוכח המעשים הברבריים בירושלים והניסיון לטמא את החרם בירושלים ולכפות עליו את הריבונות הישראלית".

יש לציין, כי גילוי הדעת שיצא מטעם הוועדה לא כלל קריאות לציבור לשמור על הסדר במהלך קיומן של ההפגנות ולנהוג באופן אחראי, וזאת למרות שניסיון העבר הראה, כי רבות מההפגנות שהחלו כתהלוכות מחאה מסוג זה התפתחו לעימותים אלימים עם המשטרה, כפי שאירע למשל ביום האדמה בשנת 2000 בסח'נין[187]. היעדר זה בולט עוד יותר על רקע החלטת ועדת המעקב מאוקטובר 2001, לקראת ציון שנה לאירועי אוקטובר, אשר הכריזה על קיום שביתה כללית ותהלוכות בכפרים ובערים ויחד עם זאת קראה לציבור במפורש לשמור על הסדר ולהתנהג באופן אחראי[188]. באשר לשאלה, מדוע לא קראה הוועדה לשמירה על הסדר, מסר ח"כ האשם מחאמיד בהודעתו[189], כי "נוסח כזה היה נקרע לחתיכות ונשרף ברחובות. אתה לא יכול

במצב של אל-אקסא, עם הקדושה שלו, עם כל מה שמסביב, ההרוגים באל-אקסא, להגיד להם זהירות. זה כלאם פאדי".

171. הוועדה דאגה להעביר את גילוי הדעת לכל התנועות הפוליטיות ולראשי הרשויות המקומיות במגזר הערבי, כדי שיפיצו אותו לציבור. היא קראה להן לפעול ולהתארגן במהירות האפשרית ליישם את ההחלטות[190]. ואכן, עיריות ומועצות מקומיות קראו לאמץ את החלטת הוועדה, לשבות ביום למחרת ולצאת לתהלוכות בכפרים ובערים. הן נרתמו לביצוע ההחלטה למחרת בדרך של ארגון עצרות ותהלוכות, כפי שהוחלט.

נוסף לפעילויות העיריות והמועצות, פעלו גם תנועות פוליטיות שונות וגופים אחרים אשר הפיצו כרוזים לציבור וקראו לאמץ את החלטות ועדת המעקב. מועצת השורא של התנועה האסלאמית פרסמה כרוז[191], המטיל אחריות ל"טבח הנורא אתמול והיום" על "ראש הממשלה ברק ועל שרון, הרוצח מסברא ושתילא". בכרוז נאמר, בין היתר: "התנועה האסלאמית רואה בטבח אל-אקסא אות קלון על מצחה של הממשלה הישראלית ועיטור כבוד לעמנו הפלסטיני, שאינו מקמץ בדם נוסף של בניו, בנשמותיהם וברוחם כדי לפדות את אל-אקסא, המסמל את הקיום הערבי והאסלאמי בעולם כולו. התנועה האסלאמית רואה עצמה כחלק בלתי נפרד מקרב הכבוד והגבורה על אל-אקסא המבורך ועל ירושלים". בכרוז נוסף שיצא מטעם התנועה באותו היום, שכותרתו: "טבח חדש אל-אקסא"[192], הודגש כי האירועים שהיו יום קודם לכן בהר הבית מהווים טימוא של מסגד אל-אקסא וחילולו והיו מתוכננים מראש: "הכוונה לבצע טבח פשיסטי חדש של כיבוש במסגד אל-אקסא תוכננה משעות הבוקר המוקדמות. מסגד אל-אקסא כותר ורחבותיו מלאו מאות חיילים וכוחות מיוחדים, חמושים בנשק ואלות מכף רגל ועד ראש".

אחת המפלגות הערביות הוציאה כרוזים שהופצו בנצרת[193] ובטירה[194]. במסגרת הכרוזים הודגשה הריבונות הפלסטינית על אל-אקסא וירושלים הערבית, והובא גינוי ל"טבח" של המתפללים במסגד. בכרוז שהופץ בטירה נאמר בין השאר: "מחר נקום צעירים כזקנים יחד, ובהחלטה נחושה, לשאת את קולנו ולהוקיע את מדיניותם התוקפנית של שליטי ישראל. נכריז על הסולידריות שלנו עם בני ארצנו בשטחים הכבושים ... התהילה והנצח לחללים הצדיקים של עמנו, שבדמם הטהור מגלמים את התקווה לעתיד של חירות וחיי כבוד".

172. באותו יום, בסביבות השעה 17:00, התחולל קרב קשה ביותר באזור נצרים בין חיילי צה"ל לבין שוטרים פלסטינים. מחילופי האש במקום נהרג נער פלסטיני כבן 10, בשם מוחמד אל-דורה, אשר נקלע למקום עם אביו. מות הילד הונצח על ידי מצלמות הטלוויזיה ושודר פעמים רבות במהלך אותו יום ברשתות הטלוויזיה השונות. תמונת הילד הירוי בחיק אביו פורסמה בהבלטה רבה אף למחרת, ביום 1.10.00, בעיתונות היוצאת בשפה העברית והערבית. למותו של מוחמד אל-דורה, כפי שהשתקף בצילומי הטלוויזיה, היתה השפעה ניכרת על הלך הרוח ברחוב הערבי ביום זה וביום למחרת. הדגישו זאת רבים מבין המנהיגים מן המגזר הערבי אשר הופיעו בפני הוועדה. הדעה הרווחת של מרביתם היתה, כי תמונתו של מוחמד אל-דורה, שהופצה בכלי התקשורת, שימשה אחד הגורמים שהובילו אנשים מהמגזר הערבי לצאת לרחובות ב-1.10.00. גם גורמי משטרה וגורמי ביטחון אחרים העריכו, כי היה משקל גדול לפרסומן של התמונות, כגורם לפרוץ האירועים.

173. במהלך היום התקבלו בתחנת נצרת של המשטרה שישה דו"חות של מידעים[195] מודיעיניים הנוגעים למרחב העמקים[196], באשר לצפוי ביום המחרת בנצרת ובכפרים בסביבה. באחד מהמידעים, אשר עסק באופן כללי בהלך הרוח במגזר הערבי, צוין כי יש צפי להפרות סדר וחסימת צירים. במידעים אחרים נאמר, כי התנועה האסלאמית בנצרת מארגנת הפגנת מחאה שתתחיל בתהלוכה ממסגד השלום בעיר עד לאתר שיהאב אל-דין, וכי צפויים להשתתף בה אלפי אנשים ובכללם גם תושבי עזה והשטחים. דווח, כי אימאם אחד המסגדים קרא ברמקול של המסגד לתושבי השכונה להגיע בהמוניהם לתהלוכה זו, וכי נשמעו קריאות מהמסגד מצד מספר אנשים הקוראים: "בדם וברוח נפדה את אל-אקסא". על פי אותו מידע, קיים צפי להפרות סדר החל מבוקר יום המחרת, כולל חסימות צירים, וכי האנשים מאוד "חמים ועצבניים" והם ינקטו אלימות נגד השוטרים. במידע אחר שהתקבל, והתייחס להלך הרוח בכפר טורעאן נאמר, כי ישנה קריאה של התנועה האסלאמית במסגדים שבכפר, שלא ללכת לעבודה למחרת ולצאת להפגין בשעות הצהריים. נאמר עוד, כי ישנו חשד כי במסגרת התהלוכה יגיעו המפגינים גם לכביש הראשי. במידעים שהתייחסו לכפר כנא, נאמר כי היתה קריאה במהלך הערב במסגדים שבכפר להשתתף בהפגנת יום המחרת,

וכי יש לצפות לסגירת הכביש, ליידוי אבנים, לשריפות צמיגים ולפגיעה בכלי רכב ציבוריים.

באותו יום גם נתקבלו שמונה מידעים בדבר הצפוי ביישובים שונים במרחב הגליל. הידיעות שהתקבלו ממקורות משטרתיים בגליל, מדווחות על תהלוכות והפגנות המתוכננות למחרת היום ביישובים שונים. לגבי שלושה יישובים - בענה, מג'ד אל-כרום ודיר אל-אסד - מוזכר במידעים במפורש, שיש כוונה להגיע עם התהלוכות לכביש 85, הוא כביש עכו-צפת[197]. במידע אחר, הנוגע לשפרעם, מוזכר, בין היתר, שצפויה תהלוכה רבת משתתפים וכי קיים חשש להפרות סדר. חשיבותם של כל המידעים האמורים היתה בכך, שהיה בהם כדי לאשש את הצפי לאפשרות של התפתחות הפגנות ותהלוכות במגזר הערבי להפרות סדר, לחסימת צירים ראשיים ולעימותים עם המשטרה. האמור במידעים התאמת באירועים שהחלו למחרת היום.

קיומם של מידעים אלה מהווה תשובה לכל אלה מן הקצונה הבכירה במשטרה, שטענו שלא היה כל מידע קונקרטי על התפרעויות הצפויות למחרת היום. שאלה אחרת היא, אם מידעים אלה הגיעו לידיעת הגורמים המוסמכים כנדרש. לכך נתייחס כשנדון בפרק הבא בצפי של אירועי אוקטובר. לדיון זה נעבור עתה.

פרק ג' -

הצפי של האירועים

174. ראינו לעיל את גורמי הרקע לתסיסה שהיתה במגזר הערבי, עובר לאירועי אוקטובר. הזכרנו לעיל גם שורה של עימותים שהיו בעבר בין המשטרה לבין מתפרעים מהמגזר הערבי. עמדנו על כך, שתדירות העימותים ועוצמתם הלכה וגברה בשנתיים האחרונות, עובר לאירועים. הוזכרו לעיל גם המסרים המתסיסים של מנהיגות המגזר הערבי באותה תקופה והשפעתם על המגזר. סקרנו את האירועים של שלושת הימים האחרונים בחודש ספטמבר 2000, אשר שימשו גורמים מאיצים מיידיים לפרוץ המהומות בתחילת אוקטובר. ברקע עמדו גם היחסים הקשים בין מנהיגי המגזר הערבי לבין ניצב רון, מפקד המחוז הצפוני במשטרה (שיתוארו להלן). על רקע כל אלה ועל רקע כלל הנסיבות האחרות אשר קדמו לאירועים, עולה השאלה, אם הדרג המדיני ופיקוד המשטרה לא צריכים היו לצפות את אירועי אוקטובר עובר לתחילתם. תשובתנו לשאלה זו, כפי שיובהר בהרחבה בהמשך פרק זה, היא, כי בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר, ניצפו בפועל מהומות במגזר הערבי כתוצאה אפשרית של אירועי הפרות סדר מן הסוג שהתרחש בטרם אירועי אוקטובר: מהומות קשות עם קרבנות בשטחים ובהר הבית. גם בימים לפני אירועי אוקטובר, ואף בבוקר יום 1.10.00, נצפתה האפשרות של אירועי הפרות סדר נרחבים במגזר הערבי. צפי זה חייב, כמובן, היערכות מתאימה של כל גורמי הביטחון, ובראש ובראשונה של המשטרה. לפירוט נושא הצפי נפנה עתה.

175. האירועים שהתחוללו בחודש אוקטובר 2000 במגזר הערבי היו חסרי תקדים בחומרתם, בכל ההיסטוריה של המדינה מאז הקמתה. הדברים קיבלו ביטוי הן בפריסה הגיאוגרפית של האירועים, במספר המקומות בהם התרחשו בו זמנית, במספר המתפרעים שלקחו בהם חלק ובעוצמה ובנחישות של מעשי האלימות אשר הופגנו בהם.

בטרם נדון בשאלת צפייתם בפועל של אירועים מסוג זה בטרם התרחשו באוקטובר 2000, יש להעיר הערה בעלת אופי כללי. בפני הוועדה באו עדויות וראיות רבות המלמדות כי אירועים של מחאה ושל הפרות סדר, מעצם טיבם, הם דינמיים. האפשרות של הסלמתם ויציאתם משליטה היא מובנית. תחילתם עשויה להיות ידועה או צפויה, אך סופם לעולם אינו ידוע מראש. התפתחותם עלולה להיות מושפעת משורה של משתנים, ובכלל זה אירועים חיצוניים (למשל, אירוע חמור עם פלסטינים בהר הבית), הלכי הרוח בציבור הרלוונטי, דפוסי התגובה של גורמי האכיפה וגם התפתחות אקראית הנוגעת להפרות סדר במקום זה או אחר (פציעה או חלילה מוות של מי מן המשתתפים בהן). הידיעה, כי צפויות הפרות סדר טומנת בחובה הבנה כי קיים פוטנציאל של הסלמה, אשר את שיעורו לא ניתן לחזות באופן מדויק, והוא נגזר, בין היתר, ממשתנים אלה. אכן, ברוח זו נקבעה גם מתכונת ההיערכות של המשטרה לקראת ימים של שביתה כללית במגזר הערבי. היערכות זו נעשית מתוך קידום האפשרות

של "הסלמה באירועים ... ולמקרה של התפתחות הפרות סדר נרחבות"[198]. לעניין זה נאמר בנהלי המשטרה במפורש, כי "גם בהעדר מידע מודיעיני קונקרטי יש לקיים רמת היערכות גבוהה ... אשר תיתן מענה הולם למקרה של התפרצות פתאומית של אלימות והפרות סדר וחוק במוקדים השונים". היינו, במקרה של שביתה כללית במגזר הערבי אין נדרש מודיעין קונקרטי כדי לגרום למשטרה להיות ערוכה לאפשרות של הפרות סדר נרחבות.

בשל כך, אין נדרשת צפייה מדויקת מראש של אופן התפתחותם של אירועים מן הסוג שהתרחשו בתחילת אוקטובר, על מנת שעל האחראים לכך תוטל חובה לוודא שהמשטרה ערוכה לקדם את פניהם של אירועים כאלה. צפייה מדויקת כזו, מעצם טיבה, אינה אפשרית. מה שדרוש הוא מודעות לפוטנציאל ההידרדרות של הפרות הסדר, מבחינת סדר הגודל הצפוי. השאלה היא לא מה צפוי בתחילתם של אירועים, אלא לאן דברים עלולים להגיע. השאלה העולה, עליה יש להשיב, אינה אפוא אם אירועי אוקטובר נצפו במדויק בתור שכאלה, אלא אם אירועי אוקטובר שיקפו מימוש של פוטנציאל אשר זוהה בעיקרו בתקופה שקדמה להתרחשותם. לדעתנו, התשובה לשאלה אחרונה זו היא חיובית.

176. בטרם ניגש לדיון בדברים לגופם, נוסיף הערה. כמה מהאישים אליהם נשלחו אזהרות על ידי הוועדה, הזכירו לחברי הוועדה בסיכומיהם את החשש בפני הסקת מסקנות במסגרת "חכמה שלאחר מעשה". חשש זה קיים באותם מקרים בהם בודקים בדיעבד את הסתברות התרחשותם של אירועים, אשר ידוע כי כבר אירעו בפועל. הוא מתבטא בכך שהידיעה לאחר מעשה על קיומם של האירועים, עשויה להשליך בכיוון הערכה מוגזמת של יכולת הידיעה מראש, כי יש הסתברות לאירועים שקרו. טיעון כזה נטען בעבר בפני ועדות חקירה. הוא קיים כל אימת שפורום שיפוטי או מעין-שיפוטי נדרש לקבוע את הסבירות של מעשה או מחדל על פי נסיבות שהיו קיימות בעבר בעת התרחשותם. בנושא זה מקובלים עלינו - ולא נוסיף - הדברים שנקבעו על ידי הוועדה לעניין הטבח במערת המכפלה בחברון תשנ"ד, דהיינו:

"דעת הוועדה היא, כי יש לנהוג זהירות רבה בהסקת מסקנות לאחר מעשה, וכי על המבקר להיות מודע לסיכון שבהשלכה מן המאוחר אל המוקדם. ואולם, אין פירושו של דבר שיש לשלול את תקפותה של חקירת אירוע מכל וכל רק בשל החשש להיכשל בחוכמה שלאחר המעשה. בתי המשפט עוסקים לא אחת בבדיקות כגון אלה, בבואם לקבוע סבירותו - בשעתו - של מעשה או מחדל, והם יודעים להבחין בין מה שהתחייב 'בעת ההיא' לבין מה שידוע 'בעת הזאת'. אין סיבה לכך שועדת חקירה לא תוכל לנהוג באורח דומה. הקושי המתעורר בסוגיה כגון זו אינו מצדיק כשלעצמו את ההימנעות מבדיקת סבירותה של החלטה ברטרוספקטיבה, וממצאי הפסיכולוגיה הקוגניטיבית בוודאי לא נובעת מסקנה כזו. הימנעות מחקירה עלולה לסכל את בחינתם של מהלכים מן העבר לצורך הפקת לקחים לעתיד, ולשבש את תהליך הלימוד החיוני המבוסס על 'הניסוי והטעות' ועל יישום לקחים".

177. מן החומר שהוצג לוועדה עולה, כי בפורומים שונים נצפתה, כתולדה אפשרית של אירועים חמורים בשטחי הרשות הפלסטינית או על הר הבית, פריצתן של הפרות סדר קשות ורחבות היקף במגזר הערבי אשר עלולות להיות במתכונת, בעוצמה ובהיקף הדומים לאלה שהיו בפועל באירועי אוקטובר. הדבר מצא את ביטויו במספר לא קטן של מסמכים מזמן אמת אשר הוצגו בפנינו. הדבר עולה מהערכות שונות של גורמי ביטחון שונים ומאמירות ואזהרות שהושמעו בשנתיים-שנתיים וחצי שקדמו לאירועי אוקטובר ועד סמוך ממש להתרחשותם. אלה גברו והחמירו בשנת 2000. כבר בתחילת האירועים, במהלכם ובעקבותיהם, נשמעו גורמים מדיניים ובטחוניים מודים ברורות שה"פיצוץ" (בלשונם) שאירע היה צפוי. הכתובת היתה על הקיר. נעמוד להלן על עיקר הראיות שבפנינו בנושא זה.

178. נתחיל בראיות הנוגעות להערכות המשטרה בתקופה הרלוונטית לקראת הצפוי. המשטרה מחזיקה מערכת של יועצים

לענייני ערבים. יועצים כאלה נמצאים בחלק מהמחוזות, והם כפופים למפקדי המחוזות. גם בלשכת מפכ"ל המשטרה מכהן יועץ לענייני ערבים. מי ששימש כיועץ למפכ"ל בעת הרלוונטית הוא תת ניצב ראובן לוי, אדם בעל ידע וניסיון רב בכל הקשור למגזר הערבי. בתאריך 6.5.98 הפיץ תת ניצב לוי מסמך מפורט שכותרתו "הערבים במדינת ישראל - תהליכים ומגמות"[199]. המסמך הועבר, בין היתר, גם למפכ"ל, למפקדי המחוזות, לשר לבטחון פנים ולנושאי התפקידים הבכירים במשרד, למשרד ראש הממשלה ולמשרד הביטחון. במסמך סקר היועץ ארבע מגמות ותמורות מרכזיות במגזר ערביי ישראל, והן התעוררות לאומית, התעוררות איסלאמית, מאבק לשוויון והתעבות הקשרים עם הפלסטינאים בשטחים ועם הרשות הפלסטינית. בסיכום המסמך כתב תת ניצב לוי, בין היתר, "לסיכום, מערכת היחסים בין מדינת ישראל לאזרחיה הערבים מתקרבת, בתהליך איטי אך ברור, לצומת מסוכן המחייב קבלת החלטות מבעוד מועד. המצב הקיים בין המדינה לאזרחיה הערבים משתנה בהדרגה למצב משברי בו לא ניתן יהיה עוד להדחיק את הבעיה." בסעיף הבא הוא כותב "אפשרי בהחלט, כי בשילוב מסויים של נסיבות ותנאים, יתרחשו 'פיצוצים' בעוצמות שונות במערכת היחסים הזאת עד כדי מעשי אלימות על גווניהם השונים".

179. ביום 2.6.98 הוציא תת ניצב לוי מסמך נוסף, בהמשך למסמך הקודם, ובו הרחיב בנושא התעבות הקשרים בין ערביי ישראל לבין האוכלוסייה הערבית בשטחים והרשות הפלסטינית[200]. הסעיף האחרון במסמך מפרט משמעויות של הסקירה, והוא מחולק למשמעויות כלליות ומשמעויות פרטניות. במשמעויות הפרטניות, בחלק שכותרתו תחום הסדר הציבורי, כתב היועץ "1) ההסתברות גדלה להיווצרות מאיצים להפרת הסדר הציבורי על רקע אירועים חריגים (בדרך כלל הריגה של ערבים ב'שטחים' או בישראל). סף הרגישות של הערבים משני עברי הקו הירוק הולך ונעשה נמוך יותר. במקביל, גדלים תחושת ההזדהות ותחושת הבטחון העצמי של ערביי ישראל. 2) בהקשר זה ניתן להניח כי, כשלון מוחלט של התהליך המדיני עלול לגרום להתפרצויות אלימות ב'שטחים' ואחריהם גם בקרב המגזר הערבי בישראל". מסמך זה הופץ בין היתר למפכ"ל, לשר לבטחון פנים ולגורמים בכירים במשרד.

רוח דומה מנשבת ממסמך נוסף של תת ניצב לוי מיום [201]24.6.98.

180. ביום 14.12.99 התקיים דיון אצל השר לבטחון פנים בנושא ערביי ישראל[202]. בישיבה נכחו השר, המפכ"ל, ראש המטה המבצעי של השר, קציני משטרה בכירים ויועץ המפכ"ל לענייני ערבים. המפכ"ל ציין, כי "בחברה הערבית גבר פוטנציאל האלימות. ראינו זאת בבחירות האחרונות לרשויות המקומיות ובסכסוכים בין מוסלמים לנוצרים. לכן דפוס המחאה שלהם אלים". הוא הוסיף, כי "המנהיגות מחפשת תחומי חיכוך וקונפליקטים ומשתמשת בהם להתססה. כולם מתיישרים לפי הגורם הקיצוני ביותר. [אני] חושש שבעתיד הקרוב לאור התהליכים המדיניים תהיה החמרה בפעילות ובהפרות סדר, וזאת על מנת למשוך תשומת לב ולהשיג תקציבים".

181. ביום 8.4.00 שלח תת ניצב לוי למפכ"ל מסמך שחיבר וכותרתו "אי שקט במגזר הערבי בישראל"[203]. לדברי תת ניצב לוי, הוא הכין את המסמך לבקשת המפכ"ל, לאחר שבפגישת עבודה של השניים ביום 6.4.00 הוא סקר בפני המפכ"ל סימנים של אי שקט במגזר הערבי[204]. בפתיח של המסמך כותב היועץ "לאחרונה ניכרים סימנים של אי שקט במספר מוקדים במגזר הערבי בישראל. בתוך כך, בולטת פעילותם של גורמים שונים המנסים 'להצית' את האוכלוסייה הערבית ולהניעה לקיים פעילות מחאה, מרדנות ואף פעילות אלימה כלפי השלטונות". בסיום המסמך, בסעיף הערכה והמלצות, כותב היועץ, כי "האוכלוסייה הערבית בישראל נמצאת בתהליכים מואצים של פלסטיניזציה והתבדלות מהמדינה. שעת האמת בעניין זה מתקרבת". ועוד הוא כותב "בהתפתחויות האחרונות במגזר הערבי קיים פוטנציאל להתדרדרות ביחסים בין השלטונות לאוכלוסייה עד כדי עימותים אלימים מקומיים שיובילו לגל מחאות בכלל המגזר הערבי בארץ".

182. מה שהעלה לדיון את נושא ההסלמה במגזר הערבי בעוצמה מיוחדת בשנת 2000, היו אירועים אשר אירעו במגזר זה החל בחודש מארס 2000. המדובר ברצף של אירועים, שתחילתם ביום האדמה 2000, המשכם בהפגנות סוערות של סטודנטים ערבים בקמפוסים שונים, ואחרי כן אירועים אלימים ביום העצמאות, ואירועים קשים ביום שכונה "יום הנכבה". סידרה זו של אירועים הולידה אצל גורמי ההערכה מחשבה, כי מתרחש לנגד עיניהם תהליך מסוכן, אשר הולך ומחריף, וסופו עימותים קשים

עם אזרחים מהמגזר הערבי. נעמוד עתה על עיקרי הראיות מהן עולה הערכה זו.

183. ביום 1.5.00 העביר השר לבטחון פנים לראש הממשלה סיכום של הדיון שנערך ב-18.4.00 ונזכר לעיל. בעקבות הדיון האמור, פנה מ"מ ראש המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים למזכיר הצבאי של ראש הממשלה, במזכר שכותרתו "ערביי ישראל". במזכר, אליו צורף סיכום הדיון הנדון, ביקש השר מראש הממשלה לזמן בדחיפות דיון בנושא ערביי ישראל, בין היתר בשל ההתרחשויות האחרונות ביום האדמה, ריבוי מוקדי החיכוך וההקצנה בהתבטאויות השונות ובתקשורת הערבית.

184. בתאריך 12.5.00 הוציא אגף המודיעין/מחלקת המחקר מסמך הנושא את הכותרת "אי שקט ועליית מדרגה בפעילות המגזר הערבי ישראלי"[205]. מתחת לכותרת נכתב "לדיון מפכ"ל 15.5". נראה, שהכוונה היא לדיון שהתקיים אצל המפכ"ל, לא ביום 15.5.00 אלא ביום 21.5.00, בנושא אי השקט במגזר הערבי. בסעיף הראשון של המסמך, הנושא את הכותרת "רקע", נכתב, בין היתר, כי "מאז אירועי ה-30.3 מסתמנת מגמה של אי שקט, בלשון עדינה, בקרב המגזר הערבי בישראל אותה יש לראות, לטעמנו, אף כמגמת הקצנה." בהמשך נכתב "התמונה המצטיירת באירועים השונים: דפוסי ומתווי פעילות של מיני-אינתיפאדה". בהמשך המסמך נכתב, כי "בחינת היקף האירועים, נושאי המחאה, הלכי הרוח וההתבטאויות מצביעים על התעוררות ועליית מדרגה בפעילות הסדר הציבורי של מגזר זה. התחושה הרווחת הינה של תהליך התבדלות המגזר והקצנה בפעילותו נגד הממסד". בסעיף "סיכום וצפי" נכתב, בין היתר, כי "בהתאם לציר זמן ההתקדמות המדינית ואי העשייה הישראלית לעצירת תהליך ההתבדלות וההקצנה בקרב חוגים שונים במגזר הערבי ישראלי קיימת אפשרות לכך שנהיה עדים להתגברות המאבק. בראשית, על ידי הניצים שבמגזר תוך התבססות על ה'שבאב' והמיליטנטים תוך הצטרפות האינטלקטואלים, וכלה במגזר כולו". בסיום המסמך, בסעיף "המלצות", נכתב, בין היתר, כי "בהתפתחויות האחרונות במגזר הערבי ישראלי טמון פוטנציאל רב לאלימות". מסמך זה הועבר לראש אמ"ן ולסגנו.

185. בתאריך 16.5.00 הוציא היועץ לענייני ערבים של המפכ"ל מסמך שעניינו "הקצנה בקרב המגזר הערבי בישראל"[206]. במסמך סוקר היועץ את ההתפתחויות במגזר ואת הסיבות להקצנה. בסיום המסמך, בסעיף הסיכום, כתב היועץ "עם זאת, בהתפתחויות האחרונות במגזר הערבי קיים פוטנציאל להידרדרות ביחסים בין השלטונות לאוכלוסייה עד כדי עימותים אלימים מקומיים שיובילו לגל מחאות בכלל המגזר ולעימותים קשים עם השלטונות".

186. בעקבות הוצאת המסמך התקיים ביום 21.5.00 דיון אצל מפכ"ל המשטרה בנושא אי השקט במגזר הערבי[207]. היועץ לענייני ערבים של המפכ"ל ציין בדיון, בין היתר, כי "אלימות משתלמת. זה לקח שהם למדו. חכם, לאט ובהתשה ואתה משיג את שלך. לומדים מהחיזבאללה, מעטים כנגד רבים". כל הדוברים, ובהם בכירים מאגף המודיעין ומן המחוזות השונים, תיארו מצב של אי שקט והסלמה במגזר הערבי, ומקריאת המסמך עולה הרגשה של מצב חירום בכל הנוגע לערביי ישראל.

187. בדיון שנערך ביום 30.5.00 השתתפו אנשי מודיעין מן המשטרה ומשירות הביטחון הכללי. הרקע המיידי לדיון היה חשש מפני מהומות רחבות היקף במגזר הערבי, בעקבות כוונה לבצע הריסה של שלושה בתים באזור סח'נין. תת ניצב לוי ציין בדיון כי אירועי יום האדמה בסח'נין[208], הפגנות הסטודנטים, החרמת יום העצמאות והאירועים האלימים בו, אשר כללו שריפת דגל המדינה ואירועי הנכבה, הם כולם אירועים המבטאים הקצנה במגזר הערבי. על רקע זה, ציין היועץ ביחס למגזר הערבי כי "אין מדובר בשטח כבוש אך הסימנים הם לכיוון של הדרדרות חמורה". עוד אמר, כי "בעיית ערביי ישראל אינה חדשה, אולם בחודשים האחרונים ניכרת החמרה בהיקף ובעוצמה של האירועים".

בסיכום השר לדיון זה, ציין השר כי הוא חושש מפני "אינתיפאדה", כהגדרתו, במגזר הערבי. השר אמר, כי "בעיית סח'נין קשה ואם לא יהיה ביטול צווים או התערבות של ראש הממשלה, לא יהיה מנוס מביצוע, וזאת חרף ההשלכות הצפויות. עניין זה יחודד בפני ראש הממשלה, כולל ההשפעות שיהיו לאירועים בנושאים פנימיים ובנושא תהליך השלום. [אני] חושש שצפויה אינתיפאדה פנימית". עוד נאמר, כי סיכום הדיון בצירוף דוחו"ת מפכ"ל ושב"כ יוגשו לראש הממשלה.

188. בחודש יולי 2000 התקיימה ועידת קמפ דייוויד, בה נטלו חלק נשיא ארצות הברית, ביל קלינטון, ראש הממשלה אהוד ברק ויאסר עראפת, ראש הרשות הפלסטינית. מטרת השיחות היתה, להגיע להסדר שלום בין ישראל לבין הפלסטינים. קודם לוועידה ובעקבותיה התקיימו דיונים והערכות-מצב במשטרה, מהם עולה מודעות לצורך בכוננות ובמוכנות גבוהות, גם באשר לזירה של ערביי ישראל, בשל החשש שכשלון השיחות עלול לגרום להידרדרות מול הרשות הפלסטינית ואף למלחמה[209]. ביום 27.7.00 התקיימה ישיבה במחוז הצפון שנושאה "אישור תוכניות למחוז הצפוני בראשות המפכ"ל לתרחיש קסם המנגינה"[210]. ראש אגף המבצעים במטה הארצי, ניצב יהודה בכר, ציין בישיבה, כי "השטח רווי אדי דלק ולכן אנחנו צריכים להיות רגישים, להפעיל שיקול דעת ולהימנע מאירועי ניצוץ (הריסות וכו')". הוא הוסיף, כי "צריכים להיות ערוכים לנוהל קרב קצר". בסיכום אותה ישיבה אמר המפכ"ל, כי "אנחנו בשלב האי וודאות. יש אין סוף תרחישים שיכולים להתפתח", וכי "תרחיש שבו יהיו הרבה הרוגים ופצועים לפלסטינאים יכולים לעורר את ערביי ישראל".

בהמשך לאווירת חירום המשתקפת בישיבות האחרונות, אמר המפכ"ל בעת הישיבה השבועית של סגל הפיקוד הבכיר של המשטרה, בתאריך 31.7.00[211]: "השבועות הקריטיים יהיו סוף אוגוסט עד סוף ספטמבר. סביר להניח שהרחוב, הן היהודי והן הפלשתינאי, יהווה בבואה להישג הסכם אם לא." ועוד הוסיף, כי "אירוע בצד כזה או אחר יכול לטרוף את הקלפים". שבועיים אחר כך, בישיבת סגל הפיקוד ביום 14.8.00, אמר המפכ"ל, כי "סביר להניח כי בתחילת חודש ספטמבר יתחיל הסד"צ [אירועי סדר ציבורי]". בשלב זה אין כל ויכוח על כך שהמדינה והמשטרה עומדים בפני תקופה של מהומות. הדבר ברור. כל שנותר הוא, לאתר את המועד בו יפרצו המהומות. באותה ישיבה אומר גם המפכ"ל כי "בכל הערכת מצב הר הבית הוא המוקד".

עד כאן לחלק מהאמירות וההערכות במסגרת המשטרה, אשר צפו אירועים במגזר הערבי, בפרק הזמן עד מספר ימים לפני אירועי אוקטובר.

189. על האירועים במגזר הערבי בחודשים הראשונים של שנת 2000, נתן את דעתו גם שירות הביטחון הכללי. בדיון שקיים בעקבות האירועים הנזכרים של תחילת שנת 2000, נדונה השאלה אם צפויה אינתיפאדה במגזר הערבי. העלאתה של שאלה זו, במועד בו הועלתה, מלמדת כי לדידם של המעריכים חל שינוי בכל מה שקורה במגזר הערבי, המצריך דיון וליבון. בסיכום הדיון האמור, שנערך במרחב הצפוני של השירות, היתה ההערכה כי באותו שלב אין צפויה אינתיפאדה, כפי שמונח זה מוכר מן האירועים שהתרחשו בשטחים בשנים 1987-1991. הכוונה היתה, כי אין צפויה התקוממות עממית כוללת נגד מוסדות השלטון והמדינה תוך גילוי אלימות והקמת מוסדות חלופיים. ברוח זו העיד ראש המרחב הצפוני של השב"כ גם בפני הוועדה[212].

עם זאת, ציין ראש המרחב בדיון האמור, כי מול אירועים נקודתיים קיצוניים, למול אירוע חמור בהר הבית, יתכן פרץ אלימות חריג בהיקפו ובעוצמתו. ראש המרחב העיד, כי תרחיש זה התממש באירועי אוקטובר. הוא גם הסביר, כי "...אלימות חריגה היתה בעבר, קרתה באוקטובר ותקרה בעתיד לדעתי גם פעמים נוספות. עד כמה היא מתרחבת ונהיית יותר אלימה, זו תוצאה של הרבה מאד מרכיבים שאף פעם אי אפשר להגדיר ולצפות את כולם מראש"[213].

על רעיון זה, שלפיו אין אפשרות לצפות מראש את פרטי האלימות ואת מידת התפרשותה או עוצמתה, עמדנו לעיל.

190. בדיון שהתקיים במסגרתו של שירות הביטחון הכללי ביום 14.9.00, בהשתתפות ראש השב"כ והמפכ"ל, הועלתה לדיון דרך האלימות שנוקטים גורמים מן המגזר הערבי. דובר על דינמיקת ההקצנה הקשורה באלימות במגזר זה. המפכ"ל דיבר על החיכוך היומיומי בו נמצאת המשטרה עם המגזר, חיכוך אשר הולך ונעשה אלים. בסיכום של אותו דיון נאמר ברורות, כי "בשנתיים-שלוש האחרונות תם עידן האירועים המקומיים/ הגזרתיים של ערביי ישראל. כל אירוע מקומי הופך מיד לאירוע

לאומי/לאומני. ההתגייסות הינה טוטלית. כל אירוע כזה מקבל 'תעודה' של חברי הכנסת וכן של המנהיגים הקיצוניים - שילוב זה הינו קבוע ומתעצם".

191. בהמשך לדיון במרחב הצפוני במאי 2000, התקיים דיון בראשות ראש שירות הביטחון הכללי, וזאת - כהכנה לדיון בראשות ראש הממשלה בעניין ערביי ישראל. בסיכום הישיבה ציין ראש השירות את הדמיון בין אירועים שהתרחשו בטרם פריצת האינתיפאדה בשטחים בשנת 1987, לבין אירועים שהתרחשו עובר לישיבה האמורה. הוא ציין, כי התפתחויות שונות, ובהן הנסיגה מלבנון, עלולות להאיץ התקוממות נרחבת של ערביי ישראל[214].

192. לאשר עלול לקרות במגזר הערבי התייחס באותה תקופה גם היועץ לענייני ערבים, ד"ר אלי רכס. במכתב ששלח לראש הממשלה ביום 18.4.00 עמד על כך, שהאירועים ביום האדמה ובאוניברסטאות הם "עדות למצב הנפיץ"[215]. הוא הוסיף, כי "לא אופתע אם מחר יידרדר המצב בקרב הבדווים בדרום, או סביב אחת מסוגיות הקרקע הרבות העומדות על הפרק...". ד"ר רכס עמד על "מפלס זעם גואה והולך" במגזר הערבי, על רקע היעדר נכונות, בדרג המיניסטריאלי, לקבל את הצורך לבצע שינוי של ממש בהקצאת משאבים. התייחסות זו של היועץ זכתה לתגובה לקונית, המאשרת בתודה את קבלת המכתב על תוכנו.

193. סמוך לאירועי אוקטובר, הביעה המועצה לביטחון לאומי, אשר גם היא עסקה באפשרות של הכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית, בפני ראש הממשלה דאגה מפני התפרצות אלימה במגזר הערבי. כך עולה ממסמך של המועצה, אשר נמסר לראש הממשלה, ונשא את התאריך 18.9.00. עניינו של מסמך זה ב"מהלך לבלימת ההסלמה מול ערביי ישראל"[216]. המסמך עומד על כך, ש"גובר המתח ביחסים בין רשויות השלטון ואזרחיה היהודים של מדינת ישראל לבין האוכלוסייה הערבית, לרוב בהובלת מנהיגותה הפוליטית". המסמך עומד על כך, ש"מתח זה עלול להסלים בזמן הקרוב באופן מהיר ופתאומי, כתוצאה מהשלכת התפתחויות במסלול הפלסטיני - הן בהסדר והן בעימות - על רקע הכרזה חד צדדית". בשל כך, נאמר במסמך, כי "חשוב לנסות לעצור הידרדרות מהירה כזו מבעוד מועד".

ראוי לעיין גם במסמך של המועצה לביטחון לאומי מיום 26.9.00, תאריך סמוך ביותר לתקופת אירועי אוקטובר[217]. מסמך זה מתאר את הערכותיה של המועצה לגבי הצפוי במקרה של הכרזה על מדינה פלסטינית. המועצה לביטחון לאומי חזתה, כי "פעילויות אזרחי ישראל הערבים, עשויות לשאת אופי דומה, אך בעוצמה גבוהה יותר, לפעילויות שננקטו על ידיהם בעתות המשבר הקשות של תקופת ה'אינתיפאדה'"[218]. נאמר, כי עוצמת התגובות תלויה במצב שיתפתח, והיא עלולה לכלול הפגנות אלימות, חסימת צירים, פגיעה במוסדות מסמלי שלטון כמו תחנות משטרה, סניפי בנק ודואר. עוד צוין, כי "תגובת ישראל לפעילות הפלסטינית [עלולה להביא] תגובת-נגד פלסטינית, הסלמה והתרחבות רבתי של פעולות איבה ב'שטחים' ... [ואלו] עשויות להעצים את אופי המחאות/פעילויות של ערביי ישראל; וככל שיירבו נפגעים פלסטינים, כן תגבר עוצמת התנגדות ערביי ישראל, וזאת תוך סחיפת יותר ויותר מתונים לביצוע הפרות סדר אלימות". נאמר גם, כי "תרחיש בו עשויים להיות מעורבים (וכן להיפגע) גם ערבים ישראלים אגב מהומות ביישובי הערבים הישראלים או בירושלים, עלול להעצים את מודוס התגובה של ערביי ישראל". ימים אחדים בלבד לאחר מכן התממשו עיקרי התחזיות האמורות באירועי אוקטובר.

194. עד כאן עמדנו על דברים שהושמעו בגופי ההערכה המוסמכים, ואשר זיהו עוד קודם לכן, אך בעיקר במהלך שנת 2000, עד סמוך לפני אירועי אוקטובר, תהליכים של שינוי מהותי אשר יצרו סיכון ל"מעין-אינתיפאדה". ההתבטאויות בהן משתמשים הדוברים השונים הן שונות, אך עם זאת, תוכנן המהותי דומה: בחודשים הראשונים של שנת 2000 ניכר סיכון מוגבר לאירועים אלימים נרחבים במגזר הערבי. מדובר בתהליך אשר הלך וקיבל משמעות דחופה, תוך הערכה כמעט ודאית שאירועים חמורים צפויים במגזר הערבי. הרחבנו מעט בנושא זה, כדי להצביע על כך שהעומד לקרות היה ברור לגורמים המוסמכים במשך חודשים ארוכים. העילה המיידית המדויקת והמועד המדויק, לא היו ידועים באותם חודשים. במסגרת ההתייעצויות הרבות הוזכר גם המועד של סוף ספטמבר כמועד אפשרי לאירועים כאלה, והוזכרו גם מקורות ומוקדים אפשריים למהומות, והם הר הבית או המהומות בשטחי יהודה שומרון ועזה.

על רקע כל זה אף יזם השר לבטחון פנים דיון דחוף במעמד ראש הממשלה. לכתחילה נקבע הדיון בדחיפות לחודש מאי 2000. בסופו של דבר, לא יצא הדיון אל הפועל במועד זה. הוא נדחה פעמים אחדות והתקיים בפועל רק לאחר אירועי אוקטובר 2000. לנושא הדיון במעמד ראש הממשלה, אשר לא התקיים, ולמטרותיו של הדיון, נתייחס במקום אחר[219].

195. על התהליך והצפי, שעליהם עמדנו לעיל, ניתן ללמוד גם מתרגילים שנערכו במשטרה. במשך השנתיים שלפני פרוץ האירועים, נערכו מספר תרגילים משטרתיים גדולים. התרגילים בוצעו תחת שם הקוד "קסם המנגינה". מדובר בתכנית עבודה למימוש היערכות המשטרה למקרה שהרשות הפלסטינית תכריז חד-צדדית על הקמת מדינה פלסטינית. ניתן ללמוד מתוך התרחישים שתוכננו לאותם תרגילים בפני מה האמינה המשטרה שהיא עתידה לעמוד, ומה היו האירועים, אשר לדעת מכיני התרגילים - אנשי המשטרה, עלולים להתרחש, ולקראתם על המשטרה להתכונן.

196. בין התרגילים ניתן למנות את "שינה טרופה"[220], אשר נערך בימים 17.6.98 ו-18.6.98; משחק מלחמה "חליל צד", שנערך ביום 17.2.99[221]; "שינה טרופה 2"[222], אשר נערך בימים 19-20.10.99; "דרך הצפון"[223], שהתקיים ביום 12.7.00; "דרך ארץ"[224], שנערך ביום 8.8.00. כל אלה כללו תרחישים של עימותים עם הערבים בישראל, על רקע של עימות עם הרשות הפלסטינית. דפוסי העימותים בתרחישים דומים, מוקדי העימות חוזרים על עצמם, ועוצמת האירועים ורמת אלימותם נמצאות במגמת עלייה בולטת ככל שמתקדמים בזמן לקראת שנת 2000 ובמהלכה. לא נפרט כל תרגיל ותרגיל ונסתפק בהבאת פרטים על התרגיל האחרון, שהיה במתכונת משחק מלחמה, נשא את הכותרת "רוח סערה", פחות מחודש לפני אירועי אוקטובר.

197. במסגרת ההכנות לפקודת "קסם המנגינה", שעיקרה הכנת המשטרה לקראת אירועים העלולים לנבוע מהכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית, התקיים בתחילת ספטמבר 2000 משחק מלחמה תחת הכותרת "רוח סערה". משחק המלחמה נועד לתרגל את הקצונה הבכירה של המשטרה בהתמודדות עם התרחישים הצפויים עקב אירוע אפשרי של הכרזה חד-צדדית כאמור. השתתפו בו קציניה הבכירים של המשטרה, יחד עם בעלי תפקידים בכירים מן הצבא ומן המועצה לביטחון לאומי, וכן השר לבטחון פנים ובעלי תפקידים בכירים במשרדו. במסגרת משחק המלחמה נצפו תרחישים קשים אצל ערביי ישראל, במתכונת ובהיקף דומים לאלה שהיו באירועי אוקטובר[225]. עיקרי ההערכות עליהן התבסס משחק המלחמה יפורטו להלן.

ביסוד משחק המלחמה עמדה ההערכה כי הצבת ירושלים במרכז המשא ומתן עם הפלסטינים הופכת את הסוגיה לרגישה במיוחד, והיא תרכז סביבה מאבק על סמלים וריבונות. ההערכה היתה, כי אזרחי ישראל הערבים עלולים להצטרף למאבק ככל שתגובת ישראל על ההכרזה תהיה מיליטנטית יותר. התרחיש כלל פנייה מצד ערפאת לערביי ישראל להכיר במדינת פלסטין ולהזדהות באורח פעיל עם המדינה החדשה. הצפי היה, שאזרחים ערבים של מדינת ישראל יגלו מעורבות פוליטית ויקראו למדינת ישראל להכיר בפלסטין, וכי ועדת המעקב העליונה תכריז על שלושה ימים של שביתה כללית במגזר.

התרחיש מניח[226], בין היתר, כי בתחום המחוז הצפוני, כל המגזר הערבי יהיה בשביתה כללית. בשעת הצהריים תהיה אמורה להתקיים הפגנה של 10,000 משתתפים באזור סח'נין ליד בסיס לשם. בתרחיש נזכרת גם כוונה של מפירי סדר לפרוץ לכיוון תרדיון, איזור התעשייה שליד סח'נין, ולהגיע לצומת כביש 805.

על פי התרחיש, בסמוך לצומת אום אל-פחם יבוצעו זריקות אבנים על כלי רכב חולפים, וכביש 65 יהיה חסום כתוצאה מהבערת צמיגים בצומת. התרחיש צפה, כי במקום יהיו 5,000 מתפרעים, והוא כולל פגיעה קטלנית בנוסעת יהודייה אשר עוברת במקום ונהרגת כתוצאה מן האירועים. בתרחיש מוצגים גם אירועים של הפרות סדר המוניות בנגב (רהט וכסייפה), ביישובים ערביים נוספים, וכן התפרעויות ביפו.

על פי התרחיש, היו האירועים צפויים להימשך ימים אחדים, במגמת הסלמה. האירועים שנצפו היו נרחבים. אכן, על רקע פריסתם הרחבה של האירועים, ציין מפקד המחוז הצפוני, בהתייחסותו לתרחישים, כי קיים קושי בהתמודדות במקביל בכל איזורי פוטנציאל ההתלקחות. אגב, הערה זו של המחוז הצפוני מלמדת, שאין יסוד לטענה, שהמשטרה סברה, כי יש בידה די כלים על מנת להתמודד עם האירועים החמורים שנצפו בתרחיש האמור.

198. יש להוסיף ולהעיר, כי בדברי הסיכום למשחק המלחמה[227] התבטא השר לבטחון פנים, בהתייחסו לתרחישים שהועלו במסגרת משחק המלחמה, כי "פה אנחנו מדברים על משהו שיכול להיות בהחלט סביר". בהערה אחרת, הזהיר מפכ"ל המשטרה במשחק המלחמה כי יציאה של ערביי ישראל לרחובות, באווירה הקיימת, יכולה להגדיל בהרבה את עוצמת העימות. לדבריו: "...אם ערביי ישראל יצאו לרחובות יהיה עימות, כי היום על תרחישים יותר קטנים, של הריסת בית, של סגירת או אי תשלום משכורות ... במתח הקיים היום, אנחנו רגילים לנקודות עימות. תוסיפו לזה, אם יהיו תרחישים מהסביבה, עוצמת העימות תהיה הרבה הרבה יותר גדולה. כעת, זה מתגלגל, זה מאד מאד מיליטנטי...".

יוער, כי העתק מעיקרי הסיכום של תרגיל "רוח סערה" הועבר, לאחר משחק המלחמה, למזכיר הצבאי של ראש הממשלה[228].

199. עיון בפרטי התרחישים, אשר נמנו לעיל, מלמד עד כמה אלה דומים לאירועים אשר אכן קרו באירועי אוקטובר. חוזר ונשנה הצפי לאירועים אלימים בצומת אום אל-פחם, באזור סח'נין, בנצרת, וכן במקומות רגישים אחרים. מוזכרת גם האפשרות של אירועים במספר רב של מקומות בו-זמנית. ניכר מכל הראיות, שנזכרו לעיל, שההסלמה בתגובות המגזר הערבי עלתה עם הזמן, וכן שהיתה ידיעה על כך שהשיח של המגזר הערבי הפך אלים יותר, וכי בנסיבות מסוימות קיימת אפשרות לאלימות רבה מצד המגזר הערבי. אכן, סקירת התרחישים שבתרגילים מלמדת, כי המשטרה ידעה והבינה שעליה להכין את עצמה לאירועים קשים שיפרצו במגזר הערבי. לפיקוד המשטרה היה ברור, כי ערביי ישראל לא יעמדו מנגד אם יתרחש אירוע חריג ברשות הפלסטינית. המשטרה צפתה גם, שההשתתפות של ערביי ישראל תבוא לידי ביטוי בשביתה כללית, בעצרות ובהפגנות, שיובילו להתפרעויות ולמהומות. סדרת התרגילים נועדה להכין את המשטרה לאותם תרחישים של מהומות, לסייע לה להבחין ברקע בו הן עומדות לפרוץ וגם להכין את המענה הטוב ביותר להן אם יתרחשו.

200. ויודגש, תרחישים אלה שנדונו במסגרת משחק מלחמה "רוח סערה" לא היו פרי הדמיון. הם היו מבוססים על הערכות מודיעין. ניצב חיים קליין, ראש אגף המודיעין במשטרה, ציין בהודעתו בפני אוספי החומר מטעם הוועדה[229], כי אגף המודיעין תכנן, ביחד עם מנהלת התרגיל, את התרחישים. בהתייחסו לתרגילים אלה, ובהשוותו את התרחישים שהועלו בהם לאירועים שהתרחשו בפועל באוקטובר 2000, אומר ניצב קליין במפורש, כי: "התרגיל של 'רוח סערה', וגם 'דרך ארץ', מראה שאת התרחישים ראינו. זה היה על רקע מגמות ההקצנה שראינו בשטח. התרחישים ב'דרך ארץ' ו'רוח סערה' הם ביטוי לזה שראינו את ההקצנה ואת התרחישים הצפויים. אני לא בטוח ששנתיים לפני כן היינו מגיעים לתרחישים כאלה. התרחישים שבתרגיל הזה הביאו לביטוי את הפוטנציאל שגלום באירועים ... כן ידענו לומר ב'רוח סערה' שאירועים במגזר הערבי יכולים להגיע לנקודות מסוימות ... תרחישי 'קסם המנגינה' המחישו שראייתנו את המתרחש במגזר הערבי, היתה נכונה"[230].

201. לא נעלם מעיני הוועדה, כי תרחישי "רוח סערה" נגעו להכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית. בתחילת אוקטובר, לא היתה הכרזה כזו. ברם, אין בכך כדי להחליש את הרלוונטיות והחשיבות של תרחישים אלה בכל הנוגע לפוטנציאל האירועים במגזר הערבי. התרחישים שעוצבו הצביעו על פוטנציאל זה באופן קרוב. עם זאת, הם לא הגבילו את אפשרות מימושו של הפוטנציאל האמור רק להכרזה חד-צדדית. לעניין זה ניתן להפנות למסמך המסכם שנשלח למזכיר הצבאי של ראש הממשלה[231], לפיו מטרת משחק המלחמה היתה לעסוק בבעיות אשר עלולות לנבוע מהידרדרות בשטחים, כתוצאה מפיצוץ במשא ומתן עם הפלסטינים או מהכרזה חד-צדדית שמסלימה מצב. היינו - הכרזה חד-צדדית היתה טריגר אפשרי, אך לא יחיד, לאירועים שנצפו. אירוע ההדק (הטריגר) הכללי לאירועים מסוג זה היה הידרדרות במצב בשטחי הרשות הפלסטינית.

על רקע זה יש חשיבות רבה לעובדה, כי היה קיים צפי בתקופה עובר לאירועי אוקטובר להידרדרות חמורה בשטחי הרשות הפלסטינית. צפי כזה עולה מגרסתו של מר ברק. בסיכומיו מציין מר ברק, כי סוף ספטמבר 2000 היה נקודה קריטית במשא ומתן עם הפלסטינים, בה ניתנה על ידי ישראל "הזדמנות אחרונה" למשא ומתן. לטענתו, בימים שבין סוף ספטמבר לתחילת אוקטובר 2000 היתה כבר סכנה שהמשא ומתן עומד לקרוס. מר ברק מבהיר, כי העריך שקריסת המשא ומתן המדיני תביא בעקבותיה התפרצות של אלימות חסרת תקדים בשטחים וכן פעולות טרור חמורות. מר ברק צפה, לטענתו, והתריע בפני אחרים, כי האלימות תגבה מחיר כבד של הרוגים רבים משני הצדדים גם יחד.

תרחיש מסוג זה, אותו צפה מר ברק עובר לאירועי אוקטובר, שייך במישרין למסגרת התרחישים שעשויים להוות אירוע הדק לאירועים המפורטים בתרגיל "רוח סערה". ניתן לומר, במלוא הזהירות, כי צפי לאירועים כה חמורים בשטחים שקול, מבחינת הקרנתו על ערביי ישראל, לפחות לצפי להכרזה חד-צדדית על הקמת מדינה פלסטינית. אכן, ההערכה שיהיו אירועים קשים בקרב ערביי ישראל בעקבות הכרזה חד-צדדית היתה קשורה קשר עמוק לאלימות קשה בשטחים, שתבוא בעקבות הכרזה כזו. לא ההכרזה כשלעצמה היתה צפויה לחולל אירועים אלימים בקרב ערביי ישראל, כי אם האלימות בשטחים, שנצפתה כחלק אינטגרלי מהכרזה כזו.

נוכח התהליכים, שעברו על המגזר הערבי בתקופה עובר לאירועי אוקטובר, ובמיוחד במהלך שנת 2000, קיומו של צפי בפועל לאירועים כה קשים בשטחי יהודה שומרון ועזה, גורם לכך כי חובה שיתנו את הדעת בדחיפות לנגזר ממנו אל מול המגזר הערבי בתחומי מדינת ישראל.

202. ראינו לעיל, שהאירועים משך התקופה שלפני אירועי אוקטובר, ועד מועד סמוך אליהם, הצביעו על מגמה צפויה של הסלמה ואלימות רחבת היקף במגזר הערבי. האירועים בשלושה הימים שקדמו ל-1.10.00, עליהם עמדנו לעיל, הביאו למימוש התנאים שיש להם הפוטנציאל להסלמה. אירועים אלה כללו את עליית שרון להר הבית ביום 28.9.00 והמסרים המסלימים הקשים שהועברו במגזר הערבי עקב כך. הם כללו גם את האירועים ב-29.9.00 על הר הבית בהם נהרגו שבעה פלסטינים ורבים נפצעו. אירועים כאלה על הר הבית הם מירשם מוכר לתגובות קשות במגזר הערבי, וראינו לעיל שזו תופעה צפויה ומוכרת.

ביום 30.9.00 נצברו גורמים נוספים אשר היה בהם כדי לזרז ולהסלים את הצפוי לקרות. בתאריך זה נמשכו העימותים החמורים ביהודה ושומרון שהסתיימו במותם של פלסטינים לא מעטים, וכן בפציעה של רבים מהם. אף אירועים מסוג זה, כפי שראינו, יש בהם כדי לגרור תגובות אלימות במגזר הערבי. נוסף לכך, הוקרנו בשידורים חוזרים בטלוויזיה תמונות של הילד מוחמד אל-דורה אשר מצא את מותו באזור עזה. נוסף לכל אלה, ביום 30.9.00 הוכרז על שביתה כללית ליום המחרת במגזר הערבי וכן על תהלוכות בכל היישובים הערביים. משמעותה הכמעט בלתי נמנעת של יציאה כזו לרחובות, על רקע כל המתואר לעיל, ועל רקע ניסיון העבר, היא סגירת צירים, יידוי אבנים על כוחות המשטרה ועימותים קשים של מתפרעים מהמגזר הערבי עם כוחות המשטרה. עדים לא מעטים מבין גורמי הביטחון שבאו בפנינו, הבהירו והודו במפורש שהאירועים כשלעצמם היו צפויים גם צפויים. רק עוצמתם והיקפם המדויקים לא נצפו על ידם.

203. אכן, על הצפי של אירועי אוקטובר, בעיקרם, ניתן ללמוד מכך שרבים העידו על שבעצם לא הופתעו מהם, ביניהם גם גורמי הערכה וגורמי ביצוע. כך, למשל, העיד ראש אגף המודיעין במשטרה, ניצב חיים קליין, כי חסימת כביש ואדי ערה, יידוי בקבוקי תבערה, מעשי אלימות, ניסיונות לעלות על יישובים יהודיים, עלייה על מתקן לשם באזור סח'נין, כל אלה נצפו קונקרטית על ידי אגף המודיעין בהקשרים שונים. ניצב קליין העיד, כי אגף המודיעין של המשטרה לא היה מופתע ממה שהתרחש באירועי אוקטובר 2000. קליין ציין, כי לדעתו "...את האלמנטים השונים שבאו לידי ביטוי באירועים ראינו. השתוללות אלימה והמונית, התעמתות קשה עם המשטרה, תקיפת שוטרים, גרימת נזק רב. שימוש באמצעים כלפי המפגינים. איומים לעלות על יישובים יהודיים, על מתקנים. המרכיבים היו מוכרים וידועים, וגם נצפו שיקרו, בתרחישים, של אירועים בכמה מוקדים". ובמקום אחר הוא

אומר, כי "...גם במשטרת ישראל לא היתה צריכה להיות הפתעה. אני חושב שאחת האינדיקציות לכך היא שעיקרי התרחישים, והחמורים בהם, הועלו בשני תרגילים שהיו אמורים להיערך במהלך שנת 2000 לקראת 'קסם המנגינה'"[232].

למען השלמות נציין, כי ניצב קליין העיר, כי "אני בכל זאת חושב, שראינו את הלהבות, אבל בפועל הן היו יותר גבוהות ממה שחזינו. אני חושב שהעוצמה היתה יותר גבוהה ממה שאני צפיתי וראיתי"[233]. דברים אלה דומים או תואמים לדברים שאמר סגנו של קליין בהערכת מצב שהתקיימה ביום 2.10.00 בבוקר, בראשות ראש אגף המבצעים במטה הארצי, ניצב יהודה בכר[234]. סגן ראש אמ"ן של משטרת ישראל עמד על כך, ש"עוצמת האירועים בקרב ערביי ישראל היתה צפוייה, אך לא במינון שבא לידי ביטוי בשטח. מדובר במצב חדש המחייב ביטוי ותרגום מבצעי"[235].

204. באופן דומה לעמדתו של ניצב קליין, ביטא ראש המרחב הצפוני של שירות הביטחון הכללי היעדר הפתעה מן המתרחש, עוד בעיצומם של האירועים. בהערכת מצב ביום 1.10.00 בערב, ציין ראש המרחב הצפוני כי האירועים תואמים את תרחישי ההכרזה החד-צדדית של מדינה פלסטינית שיובילו לאלימות בשטחי מדינת ישראל, וכן את התחזית בדבר ההרוגים בהר הבית, כדבר שעלול להדליק את השטח[236].

בהמשך לכך, ביום 2.10.00 בבוקר, הביע ראש המרחב הצפוני היעדר הפתעה מן האירועים, הן מבחינת טיבם, הן מבחינת עוצמתם והן מבחינת היקפם. בדיון פנימי ציין ראש המרחב[237], כי: "צריך לומר שהאירוע של אתמול הוא הגדול ביותר מבחינות כמות המשתתפים והפיזור הגיאוגרפי, מאז קום המדינה ... עם זאת, האירוע לא מפתיע. נכון שהעוצמה חריגה - אך בדיעבד גם היא לא הפתיעה. הכתובת היתה על הקיר והדברים הועלו בצורה ברורה בשנה האחרונה (וראה גם הנייר בנושא התגובות הצפויות של ערביי ישראל לאפשרות של הכרזה חד-צדדית על הקמת מדינה פלסטינית). לא מפתיע שאירועי הר הבית והדרך שהוצגו בתקשורת וכן האירוע בנצרים והילד שנהרג באזח"ע [אזור יהודה וחבל עזה] - אירוע שהשליך רבות וקשות, גרמו לתבערה".

דברים אלה, במשקלם המצטבר, מעידים על צפייה של עיקרי הדברים שהתרחשו בראשית אוקטובר 2000. גם אם עולה מן הדברים פער מסוים בעוצמת האירועים כפי שהתרחשו, לבין מה שנחזה, הפער הוא של מידה, אך לא של סדרי גודל וגם לא של אופן או תוכן. עולה מן הדברים, כי מה שנחזה היה אירועים הדומים להפרות סדר שנראו באינתיפאדה, אם כי לא נחזתה אינתיפאדה ממש, שבמהותה היא התמרדות מתמשכת נגד השלטון.

205. גם השר בן עמי ביטא, בעיצומם של האירועים, היעדר הפתעה מן המתרחש. בריאיון לתקשורת, השיב פרופ' בן עמי לשאלה אם הוא מופתע מהם, כך: "אני לא מופתע, בוא נאמר כך, אפשר בהחלט לראות כבר כמה זמן תהליך בכיוון הזה"[238]. דברים דומים אמר בעדותו. הוא הסכים שהכל צפו שהולך לקרות דבר רציני. לא היתה בעניין זה הפתעה. אך לא ידעו בדיוק "איפה" ו"כמה" הולך לקרות[239].

206. נזכיר, שגם המפכ"ל אמר שהוא אינו הופתע מהתרחשות האירועים. בעדותו בפנינו הדגיש, שלא צפה את עוצמת האירועים, אך צפה את עצם התרחשותם. כך, בריאיון רדיו ביום 3.10.00 הוא אומר: "אני לא הופתעתי מכך שיהיה פרץ אלימות. ברגע שהכריזו על שביתה כללית ועל מחאה במגזר הערבי, על רקע ההסתה שנשמעה, על רקע השידורים ב'קול פלסטין' כולל דברים שנאמרו על ידי ערבים ומנהיגים ישראלים ב'קול פלסטין', היה ברור לי שיהיה פרץ אלימות"[240]. דברים דומים מאוד אמר המפכ"ל וילק בישיבת הממשלה ביום 2.10.00 בבוקר[241]. באותה ישיבה ציין המפכ"ל, שבדיון משותף עם שירות הביטחון הכללי, שהתקיים שבועיים קודם לכן, הם חזו את המתרחש ברגע זה. גם בסקירה שהציג בישיבת הממשלה שהתקיימה ב-29.10.00, חזר ואישר שאירועים אלימים במגזר הערבי היו צפויים.

207. נשמעה טענה, שהואיל ולא היו ידיעות קונקרטיות ביום 30.9.00 על הצפוי לקרות ב-1.10.00 במגזר הערבי, לא ניתן היה להגיע למסקנה בדבר העומד להתרחש. על פי הטענה, קודם לאירועים כדוגמת אירועי אוקטובר מגיע, בדרך כלל, מידע מוקדם לרכזי המודיעין, או בדרך אחרת, על העומד לקרות.

כבר עמדנו על כך לעיל[242], כי היו מידעים על התפרעויות צפויות ב-1.10.00 במהלך התהלוכות וההפגנות עליהן החליטה ועדת המעקב. מידעים כאלה היו הן לגבי מרחב העמקים והן לגבי מרחב הגליל, שניהם במחוז הצפוני של המשטרה. שמענו מפי מפקדים בכירים במשטרה, שמידעים אלה לא הגיעו לידיעת הפיקוד הבכיר במשטרה. ניצב חיים קליין, ראש אמ"ן במשטרה, העיד[243], כי פרט לאחד מן המידעים כל היתר לא הובאו לידיעתו באותה עת - דבר שהוגדר על ידו כ"תקלה". דוד פרץ, סגן ראש המטה המבצעי של השר לבטחון פנים, מסר בעדותו[244] כי מידעים אלו לא הגיעו לידיעתו בכל מהלך האירועים, למרות שבדרך כלל חומרים מסוג זה מגיעים לידיעתו. גם מעדויות המפכ"ל והשר לבטחון פנים[245] עולה, כי מידעים אלה לא הגיעו לידיעתם.

208. אם אכן מידעים אלה לא הגיעו לידיעת פיקוד המשטרה, הדרג המדיני וגורמי ההערכה, זהו מחדל קשה עד מאוד. המצב ב-30.9.00 היה כזה, שהכל ציפו לבאות, הכל חששו מהתפרצות אלימה ותרו אחר כל בדל מידע. בשטח התרחשו דברים שיכלו לשמש זרזים אפשריים להתפתחות אלימה והכל ביקשו לדעת אם יש ראיות או סימנים לעומד לקרות. והנה, במצב דברים זה, הגיעו ידיעות שהיה בהן כדי להצביע, או לפחות לרמוז, על העומד לקרות, ולסייע סיוע של ממש בהערכת העומד לקרות, אך מידע זה לא הגיע אל יעדו. יתכן שתרמה לכך העובדה, שיום 30.9.00 היה יום שבת ויום חג. יתכן ששאננות והיעדר יוזמה תרמו אף הם לכך שהמידע לא הגיע ליעדו. כך או כך, לא היתה הצדקה למחדל האמור.

לדברינו כאן ראוי שנוסיף שתי הערות. ראשית, לניצב רון היתה ידיעה על המידעים הנזכרים. בעת חקירתו של ניצב רון היתה התייחסות למידעים הנוגעים למרחב העמקים בלבד, והוא העיד שאלה מוכרים לו ואין צורך להראותם לו[246]. אם מקטע זה עדיין לא ברור אם הוא מכיר את המידעים מזמן אמת או שמא ממועד שלאחר האירועים, הדבר מתברר מהמשך חקירתו. כשהוא נשאל על הידיעות שהגיעו, אשר מסרו כי במספר מקומות עלולים לקרות דברים חמורים, ואשר כללו מידע לגבי המגזר הערבי כולו, אין הוא טוען שאלה לא הגיעו לידיעתו. אדרבה, הוא מבהיר שהמעט שידע הוא פרי אותן ידיעות, וכן שאותה אינפורמציה הנוגעת למידע המקומי נמסרה לראש אגף המבצעים בשיג ושיח שהיה לרון במטה הארצי עת ביקש להקצות כוחות נוספים למחוז הצפוני[247].

נוסף לכך, גם ללא המידעים הנזכרים לעיל, די היה באינפורמציה האחרת שהיתה לנגד עיני הגורמים הקובעים, עליה עמדנו לעיל, כדי להביא, ברמה גבוהה של סבירות, לחשש ולצפי לאירועים אלימים ב-1.10.00, ולמודעות לצורך להתכונן בהתאם.

209. לסיכום נושא הצפי ייאמר, כי האירועים שפרצו ב-1.10.00 לא היו בגדר הפתעה. אלה היו אירועים צפויים כללית, אם גם לא בפרטיהם ובעוצמתם, וחובה היתה על הגורמים הממונים, כל אחד במסגרת תפקידו, להתכונן לקראתם. מכיוון שלא ניתן לצפות מראש כיצד יתפתחו אירועים מסוג זה, אסור היה לגורמים אלה לצאת מהנחה שמה שהיה, דהיינו, אירועי אלימות במגזר הערבי בעוצמתם בעבר, הוא שיקרה ולא דבר חמור מהם. חוסר הידע על מה שיקרה בפועל צריך היה להביא לכך שלא תישלל אפשרות התרחשותם של אירועים חמורים מאלה שאירעו בעבר. מה גם, שבימים האחרונים לקראת תחילת אוקטובר הצטברו גורמי רקע וגורמים מיידיים אשר היה בהם להצביע על אירועים קשים העלולים להתרחש במגזר הערבי. האם פעולות המשטרה עובר לאירועי אוקטובר תאמו צפי זה? לשאלה זו נפנה עתה.

בפרק הבא נעסוק בשאלת המוכנות של המשטרה לאירועים מסוגם של אירועי אוקטובר. נעסוק בו בשאלת המוכנות

הכללית מבחינת כוח אדם, אימונים, ציוד וכיוצא באלה. לאחר מכן - בפרק ה' - נעסוק בפעולות המשטרה עובר ממש לתחילת אירועי אוקטובר, דהיינו, בשאלת היערכות הכוחות לפעילות ערב ב-1.10.00 נוכח האירועים העומדים ממש בפתח.

פרק ד' -

מוכנות המשטרה לאירועי אוקטובר

210. עמדנו על הגורמים שהביאו והחישו את אירועי אוקטובר. ראינו, כי אירועים מסוג זה נצפו בתקופה שקדמה להתרחשותם ובימים טרם התפרצותם. על רקע זה, יש חשיבות לשאלת מוכנות המשטרה לקראת אירועים אלה. האם היתה מוכנות מספקת מבחינת כוח האדם שעמד לרשותה? מבחינת האימונים שעברו הכוחות? האם היה די בציוד ובתחמושת שעמדו לרשות כוחות המשטרה?

בשאלות אלה נדון בפרק זה. מבנה הפרק יהיה כדלקמן: תחילה נסקור את המצוקות התקציביות מהן סבלה המשטרה בכלל, ועובר לאירועי אוקטובר בפרט. לאחר מכן נעמוד על מצוקת כוח האדם שעמד לרשות המשטרה, ונתמקד במספר השוטרים המסוגלים לטפל באירועים של הפרת סדר ופיזור המון. בהמשך, נתייחס להכשרת השוטרים לקראת אירועים מן הסוג שהתרחש, ונדון במצב הציוד והאמצעים שעמדו לרשות המשטרה לצורכי הטיפול באירועי סדר ופיזור המון.

ייאמר כבר עתה, כי הקשיים והכשלים בהכנת המשטרה לאירועים מסוג זה השפיעו על אופן התנהלות המשטרה במהלך האירועים ועל דרך טיפולה באותם אירועים, ובסופו של דבר, גם השפיעו על האירועים עצמם - היקפם, התמשכותם ועוצמתם.

תקציב המשטרה

211. "המשטרה קטנה על משימותיה", "המשטרה בהידוק חגורה", "המשטרה נקלעה לאחרונה לחוסר מימון כבד בתקציבי הרכש והתפעול השוטף", "החלטות ממשלה ... הנוגעות לעידכון כוחה של המשטרה לצרכים המתגברים ... נשארו מונחות כאבן שאין לה הופכין" - ביטויים אלה ודומיהם הושמעו בפני הוועדה מפי אנשי ממשל ומשטרה רבים. התבטאויות דומות אף נמצאו במסמכים שהוגשו לנו. כל אלה מתארים נכוחה את המצוקה התקציבית הקשה בה היתה נתונה המשטרה בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר.

212. כבר במחצית שנת 1999 נמצאה המשטרה בגרעון תקציבי כבד, שנגרר משנים קודמות ונבע, בעיקר, מנטל תשלום השכר למשרתים במשטרה[248]. חרף השלמות שהגיעו מן האוצר, נפתחה שנת 2000 בגרעון תקציבי של 59,000,000 ש"ח.

חרף זאת, גדל גרעון המשטרה והגיע לכ-200 מיליון ש"ח כבר במחצית שנת 2000[249]. התקציב הכולל של משטרת ישראל לשנת 2000, בהתבסס על תכנית העבודה, היה כ-5.08 מיליארד ש"ח[250]. במעבר לתקציב 2000 נדרשה המשטרה לקצץ את תקן כוח האדם שלה ב-265 תקנים, ותקציב המשטרה קוצץ בכ-150 מיליון ש"ח. תת ניצב דוד צור, אשר שימש עד כחודש לפני האירועים כסגן ראש אג"מ וראש המטה ליחידות המיוחדות, תיאר את המצב בתקציב שנת 2000 כדלקמן:

"ביולי 2000 המשטרה עמדה במצב שלא היה די נייר טואלט. היא עמדה בפני קריסה. גרעון של 200 מיליון ש"ח. ניידות עמדו. הדלק עצר ... המפכ"ל בנה יחידות מג"ב אבל לא צייד אותן, לא היה לכך כסף. היה להם נשק בסיסי. חסרים להם אפודים, אין להם ציוד פיזור...".[251]

213. דבריו האחרונים של תת ניצב צור אודות יחידות מג"ב שבנה המפכ"ל, מתייחסים להחלטת המפכ"ל בינואר 1998 על הקמת 11 יחידות מיוחדות חדשות. תפקידן העיקרי של יחידות אלה היה לטפל בפשיעה ולשמור על הסדר הציבורי. היחידות הן: רותם מג"ב דרום, אלון מג"ב צפון, לביא מג"ב ירושלים, ברק מג"ב תל אביב, צבר מג"ב מרכז, מג"ב מרכז, יס"מ דרום שהפך לשתי יחידות: יס"מ נגב ויס"מ לכיש, ארז ימ"ג צפון, אלמוג ימ"ג מרכז ודקל ימ"ג דרום.

תקן כוח האדם של המשטרה לא הוגדל כדי לאפשר את הקמת היחידות החדשות. היחידות כולן הוקמו בדרך של הזזת תקנים בתוך המשטרה, איוש תקנים פנויים, ביטול או צמצום יחידות מבצעיות אחרות או אזרוח תקנים. דא עקא, שהקמת היחידות המיוחדות, שהתבססו ברובן (שני שליש) על אנשי קבע ומיעוטן (שליש) על משרתי חובה, היתה בעלת היבט תקציבי משמעותי והעלתה את נטל השכר בתקציב המשטרה, שהיה ממילא בגרעון.

214. המשטרה מימנה את גרעונות השכר מתוך תקציבי הקניות והרכש[252]. המפכ"ל וצמרת המשרד לבטחון פנים התריעו במהלך המחצית הראשונה של שנת 2000 בפני שר האוצר ואנשי משרדו, הן בכתב והן בעל פה, על החשש מפני "קריסת מערכת התפעול המשטרתית" ומפני אילוץ המשטרה "לצמצם באופן דרסטי את פעילותה". על רקע זה ועל רקע פעילות קדחתנית של ראשי המשטרה, נעתר האוצר חלקית לדרישות המשטרה לתוספת תקציב.

215. החוסר התמידי בתקציב המשטרה השפיע, בין היתר, על מוכנות המשטרה להתמודדות עם אירועים מסוג אירועי אוקטובר 2000. ראיות שהובאו בפני הוועדה הצביעו על מחסור קשה בכוח אדם, חוסר באימונים, מחסור בתחמושת לאימונים ומחסור בציוד לפיזור המון מסוג גז מדמיע וגלילוני גומי, שעל פי תפיסת המשטרה בשנת 2000 היו חוד החנית של התמודדות המשטרה עם מפרי סדר. עם זאת, הליקויים במוכנות המשטרה לאירועים מסוג זה אינם תולדה בלעדית של קשיים תקציביים, והם נובעים גם מכשלים תכנוניים ותפיסתיים עליהם נעמוד בהמשך. נפרט עתה את עיקרי התחומים בהם התגלו קשיים במוכנות המשטרה לאירועי אוקטובר 2000.

חוסר בכוח אדם

216. קצינים בכירים בפיקוד המשטרה מסכימים כולם, כי כוח אדם בהיקף גדול במהלך אירוע מגדיל, בדרך כלל, את הסיכוי לכך שהמשטרה תוכל להשליט סדר בלא להפעיל אמצעים דרסטיים כלפי פורעי הסדר. כוח שוטרים בכמות מספקת המצויד כדבעי, הוא נוסחה המביאה ברוב המקרים להרתעה[253]. ביטוי לתובנה זו ניתן על ידי מי שהיה קצין אג"מ צפון, ניצב משנה דב לוצקי, אשר כתב בספטמבר 2000, זמן קצר לפני אירועי אוקטובר, כך[254]:

"יחסי הכוחות במוקדי הפס"ד [הפרות סדר] [היו] מרכיב הכרחי להחלטה אם לפעול או להכיל אירוע תוך המתנה לצבירת כוחות

(כביש 65, אירועי שגב). כניסה לפעולה ביחסי כוחות שאינם נכונים יגררו לשימוש באמצעים קטלניים, או לחילופין, אי הצלחה שתסלים את נכונות היריב לעימות".

217. לרשות המשטרה לא עמד די כוח אדם כדי לספק מענה הולם לתרחיש של הפרות סדר נרחבות. מול מצב זה, קיימת החלטה שנתקבלה בשנת 1974, שבה הוטל על המשטרה להתמודד עם בטחון הפנים במדינה, בנוסף לתפקידי השיטור המסורתיים של לוחמה בפשיעה. נוכח מטלה זו, הכל מסכימים כי מצבת כוח האדם המבצעית הזמינה של המשטרה לזמן שגרה, כפי שהיתה באוקטובר 2000, לא היתה מספקת על מנת שתוכל לעמוד בכל משימותיה[255]. משימות אלה כללו לא רק התמודדות עם נושאים של סדר ציבורי. על כתפי המשטרה מוטלות מטלות במגוון רחב של נושאים. המשטרה מופקדת על מניעת עבירות, חקירת עבירות וגילוין, תפיסת עבריינים והעמדתם לדין, פיקוח והסדרה של התנועה בדרכים, קיום הסדר הציבורי ובטחון הנפש והרכוש ושמירה אפקטיבית של אסירים ועצורים[256]. על מנת להמחיש מטלות אלה, די להתבונן בתכנית העבודה השנתית של המשטרה לקראת שנת 2000[257]. בתחום בטחון הפנים צפתה המשטרה נפח איומים גבוה, בשל חוסר היציבות המתלווה לתהליך המדיני, לנוכח סוגיית קו התפר ובשים לב לחיכוך בין האוכלוסייה היהודית לבין זו הערבית משני עברי הקו הירוק. בתחום עבירות הרכוש צפתה המשטרה התגברות הפשיעה (רכוש ואלימות) עקב התפשטות תופעות של עבריינות נוער אלימה, החרפת מצוקות חברתיות-כלכליות, פשיעת סמים, עבריינות פלסטינית, עבריינות עובדים זרים ועוד. בתחום הסדר הציבורי צפתה המשטרה גידול בהיקף האירועים ובחומרתם לנוכח מתחים פוליטיים, גידול בפער החברתי, האפשרות של הכרזה חד-צדדית מטעם הרשות הפלסטינית על מדינה עצמאית, והסכנה כי אירועי הפרות סדר שיחלו בשטחי הרשות יגלשו אל תחומי המדינה. בתחום הפשיעה החמורה צפתה המשטרה אפשרות של הידרדרות למצב של "פשע מאורגן", גידול בפשיעת הסמים, גידול בפעילות של כנופיות השולטות בענפי פשיעה של זנות, יבוא והברחת נשים, אלימות, זיוף והונאה, וכן צפתה גידול בפשיעה הטכנולוגית. בתחום תאונות הדרכים צפתה המשטרה גידול במספר התאונות. כל אלה, ועוד, הם נושאים המצויים באחריות המשטרה ומחייבים את טיפולה. קברניטי המשטרה, כמו גם השר לבטחון פנים[258], היו מודעים, כמובן, לחסר בכוח אדם. חסר זה הורגש בכל התחומים, החל מהיעדרם של חוקרי נוער ומערך לטיפול בחקירות אלימות במשפחה[259], וכלה בחוסר כרוני של שוטרים למתן שירותי קהילה במגזר הערבי.

218. חסר זה בא לידי ביטוי חד גם בכוחות הזמינים במשטרה לצורך התמודדות עם הפרות סדר. המצבה הפעילה של היחידות המיוחדות במשטרה, המשמשות ככוח תגבור בשעת הצורך (יס"מ, סמ"ג, ימ"ג, ימ"ג כפרי, אתגר וימ"ר), עמדה באותה עת על כ-1,500 שוטרים[260]. במחוז הצפוני, בו התרכזו עיקר האירועים הנחקרים על ידי הוועדה, עמדה מצבת כוח האדם הזמינה על פחות מ-3,000 שוטרים, מהם ביחידות המיוחדות (יס"מ, סמ"ג, ימ"ג וימ"ג כפרי) פחות מ-300 שוטרים. מן העדויות ששמענו עלתה עמדה ברורה, לפיה כוח האדם שעמד לרשות המשטרה, אינו עומד בשום יחס סביר למטלות עימן היא נדרשת להתמודד. הדבר נכון גם בנוגע ליחס בין מספר השוטרים ביחידות המיוחדות (יס"מ, סמ"ג וימ"ג) המיועדות לטיפול בהפרות סדר, לבין המשימות בתחום זה המוטלות על כתפי המשטרה.

במקום אחר בפרק זה הזכרנו, כי בתקופה שלפני האירועים יצר המפכ"ל וילק שורה של יחידות, אשר על פי הגדרת תפקידן נועדו להתמודד, בין היתר, גם עם הפרות סדר. ברם, גם ביחידות אלה לא היה מענה ממשי למחסור שהיה במשטרה בכוח אדם מיומן לטיפול בסוג זה של אירועים. כפי שהוזכר, ליחידות האמורות לא היה, בפועל, ציוד להתמודד עם הפרות סדר, שכן תכניות ההצטיידות של היחידות לא מומשו בהעדר תקציב[261]. מתברר, כי גם ההכשרה שניתנה לכוחות אלה בתחום הפרות הסדר לא היתה שונה מזו שניתנה לשוטרים רגילים, "כחולים", וכי לא היה לכוחות חדשים אלה כל ייתרון יחסי בנושא הסדר הציבורי, בין בציוד ובין בהכשרת השוטרים[262]. על רקע זה, לא ניתן לקבל את טענתו של מר וילק כי בהקמת יחידות אלה שיפר באופן מהותי את יכולת ההתמודדות של המשטרה עם הפרות סדר בתחומי המדינה.

219. מצבה של המשטרה מומחש בנייר מטה[263] שהוכן על ידי תת ניצב מרדכי נחמני, סגן ראש אג"מ, בחודש אוקטובר 2001, שנה לאחר האירועים. במסמך זה נבחנה יכולתה של המשטרה להתמודד עם אירועי הפרות סדר קיצוניים בפריסה ארצית, בהתבסס על הניסיון של אירועי אוקטובר 2000. תרחישי הייחוס אליהם התייחס תת ניצב נחמני היו זהים לאירועי

אוקטובר 2000, כפי שאלה תוארו לעיל.

בסיכום המסמך כותב תת ניצב נחמני, כי כדי להתמודד עם אירועים כאלה נדרשת למשטרת ישראל תוספת של 9,838 שוטרים, מתוכם 2,500 שוטרי יחידות מיוחדות. על פי הערכת תת ניצב נחמני, למחוז הצפוני בלבד נדרשים 6,000 שוטרים כדי לטפל בו-זמנית בהפרות סדר חמורות הפורצות ברוב היישובים של המגזר הערבי בתחומי המחוז. לשם פתיחת צירים והחזקתם פתוחים לתנועה אזרחית, העריך תת ניצב נחמני כי נדרשת הגדלת סדר הכוחות בכאלף שוטרים נוספים לפחות.

יתכן שיימצאו חולקים על נתון זה או אחר במסמך זה. עם זאת, לא נמצא מי שיחלוק על מסקנתו העיקרית. אכן, הערכות דומות הושמעו בפני הוועדה מפי קצינים בכירים מן המחוז הצפוני של המשטרה. מפקדי מרחב עמקים ומרחב גליל, שניים מתוך שלושת המרחבים של מחוז צפון, קבלו על היחס הבלתי סביר בין שוטרים ובין מספר התושבים במרחב עליו הם מופקדים. לטענתם, מצב זה מונע מן המשטרה לתת שירות ברמה סבירה לקהילה, לשמש גורם הרתעה, או להתמודד בשעת צורך עם הפרות סדר המוניות והתפרעויות[264]. לדברי ניצב משנה משה ולדמן, היחס בין שוטרים לבין אוכלוסייה במרחב עמקים, עומד על שוטר אחד לכל אלף תושבים. לדברי תת ניצב יהודה סלומון, במרחב גליל היחס הוא של חצי שוטר לאלף אזרחים. לשם השוואה, היחס המקובל במדינות אירופה הוא כארבעה שוטרים לאלף תושבים.

דברים דומים נשמעו גם מפי ניצב אליק רון, שפיקד על המחוז הצפוני באירועי אוקטובר 2000. לדעתו, יחסי הכוחות הבסיסיים שחייבים להתקיים בין שוטרים ומתפרעים עומד על שוטר אחד לכל שלושה מתפרעים, והכל בהנחה שהשוטרים מאומנים ומצויידים כנדרש. להערכת ניצב רון, "היתה צריכה משטרת ישראל לתגבר אותי בכ-7,000 שוטרים כדי שאוכל לעמוד ביחס הזה..."[265]. במחוז הצפוני, להערכת ניצב רון, כ-700,000 בני מיעוטים, ומתוכם השתתפו במהומות, על פי הערכתו הסובייקטיבית, לפחות 25,000 איש ביום 1.10.00, ומספר כפול ביום 2.10.00[266]. ראוי להזכיר בהקשר זה, שלא כל המשתתפים בתהלוכות המחאה נטלו חלק פעיל בהתפרעויות. מכל מקום, אין חולק על צידקתה של העמדה העקרונית שביטא רון.

חוסר באימונים ובתחמושת אימונים

220. כפי שראינו בפרק שדן בנושא הצפי, המשטרה וגורמי ביטחון אחרים, הביעו חשש כי הכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית או אירוע חמור באזור המסגדים שבהר הבית עלולים לגרום ל"גלישת" הפרות סדר נרחבות אל תחומי הקו הירוק. על רקע זה הכינה המשטרה פקודה שכינויה "קסם המנגינה", שנועדה למימוש היערכות מבצעית של המשטרה לקראת הכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית. היערכותה של משטרת ישראל לתרחישי "קסם המנגינה" החלה בחודש יוני 1998[267]. לפני מועד זה לא אומנו השוטרים "הכחולים" של המשטרה בירי גלילוני גומי, למעט צוותים של מחלקות בבית הספר הארצי בשפרעם. נושא הטיפול בהפרות סדר היה חלק מתכנית ההכשרה ביחידות היס"מ ומשמר הגבול בלבד[268].

221. במסגרת הכנת המשטרה לאירועי "קסם המנגינה", קבע המפכ"ל, יהודה וילק, כי כל השוטרים המבצעיים של המשטרה יאומנו בנושא של פיזור המון. האחריות על ביצוע האימונים לכל יחידות המשטרה הוטלה על מפקדת משמר הגבול. נקבע, כי בביצוע האימונים תינתן עדיפות ראשונה ליחידות יס"מ, עדיפות שנייה - לתחנות קו התפר, עדיפות שלישית - לתחנות בערים מעורבות ועדיפות רביעית - לשוטרים מתחנות אחרות.

המפכ"ל החליט, כי יחידות היס"מ יקיימו אימונים בני יומיים וכי שאר היחידות יקיימו אימונים בני יום אחד. האימונים כללו לימוד חומר תיאורטי וכן אימון ירי באמצעים לפיזור הפגנות (אלפ"ה) על ידי מקצת השוטרים. הם לא כללו הכשרה מעשית

של ממש, אשר תוכל להכין את כוחות המשטרה להתמודדות עם הפרות סדר קשות. ההכשרה כללה בעיקר שיעורים תיאורטיים שונים באשר לאמצעים ולאופן פיזורן של הפרות סדר. ליחידות היס"מ הוכנו מערכי שיעור ביחס לכשלים ולקשיים בטיפול בהפרות סדר. לא נעשתה סימולציה של עמידה מול המון ולא תורגלו פיזור המון או כל תרגול מעשי אחר. תרגילים כאלה גם לא נעשו כחלק מן האימונים השוטפים במשטרה, לרבות אלה של יחידות הנחשבות מיוחדות, כמו היס"מ או הסמ"ג. יוצא, כי החלק המעשי של האימונים היה דל ובלתי מספק בעליל. החסר באימונים מעשיים לא היה מקרי. ניתן בהקשר זה להפנות למכתב שנשלח על ידי ראש מחלקת מבצעים במטה הארצי בתשובה לפנייה של מרחב עמקים לקבלת תחמושת לצורך אימונים, ובה נאמר כי "הקצאת התחמושת לאימונים לא אמורה לתת לך מענה לצפי התרחישים בשטח, אלא לשם ריענון ואימון השוטרים והמחשה"[269]. התוצאה היא, כי כלל המשטרה, לא עברה אימון משמעותי אשר עשוי היה לשפר באמת את יכולת השוטרים להתמודד עם האירועים הצפויים.

222. נושא מרכזי אשר לא מצא ביטוי הולם באימוני השוטרים להתמודדות עם הפרות סדר, היה המוכנות הנפשית הנדרשת משוטרים המטפלים באירועים מסוג זה. בפיזור הפרות סדר כרוכים אתגרים מנטליים לא פשוטים. מדובר באירועים המתמשכים, לעתים על פני שעות רבות, בהם חשופים השוטרים לקריאות גנאי, להתגרויות ולסכנות שונות. המתח באירועים אלה רב. הפיתוי לראות בצד שממול אויב, הוא גדול. העומס על יכולת האיפוק והריסון העצמי, עצום. כל אלה מחייבים השקעת מחשבה מצד פיקוד המשטרה ובניית מערך אימונים מתאים, בכל הנוגע לבניית היכולות של שוטרים לעמוד באירועים אלה, בלא לאבד את השליטה העצמית ולגרום לפגיעה בלתי נחוצה במי שעומד מולם, ואף לא להסלים את האירוע. מובן, כי נדרשת גם בנייה של מיומנות מקצועית, על מנת לפתח יכולות לפזר אירועים כאלה באופן אפקטיבי, בלא להרבות פגיעות שלא לצורך, ובדרך זו להשיג את המטרה של החזרת הסדר ושמירתו במינימום של מחיר. ברם, אימוני המשטרה בתקופה לפני אירועי אוקטובר לא טיפלו בנושא זה. לא טופל גם אופן ההתייחסות של השוטרים אל אזרחים המשתתפים בהפרות סדר בכלל ואל אזרחים בני מיעוטים בפרט, במקרים מסוימים גם כתוצאה מדעות קדומות הרווחות בחלקים בחברה הישראלית. חסר זה לא נבע ממחסור בתקציבים. נושא זה טופל באופן יסודי רק אחרי האירועים, במסגרת "תורת לחימה" (תו"ל) שהוכנה לאחר אירועי אוקטובר ואושרה בחודש ספטמבר 2001. סעיף 1.4.2 למסמך זה מוקדש לנושא של התנהגות השוטרים ולתחושות העלולות להתעורר בהם עקב הפרות סדר שעליהם להתמודד עימן. בין היתר, הוזכרו ההשפעות הצפויות הבאות: "התעוררות ברמה הרגשית וכתוצאה מכך ירידה ברמת האיפוק", "ירידת הריסון עלולה לאפשר פעולות שלרוב הן מודחקות", "התייחסות למפגינים כ'הם' והשוטרים 'אנחנו', תחושה שמסירה את האנושיות של האנשים בהמון לכדי 'גוש' אחד שמטרתו הרס", "תחושת סלידה מהמתפרעים" וכדומה.

כאמור, היבטים אלה לא טופלו טרם האירועים, אף כי הבעיה היתה שרירה וקיימת. דומה, כי לעניין זה התייחס תת ניצב דוד צור אשר הסביר, כי שוטר היוצא לאירוע מול מתפרעים ערבים חושב שהערבי מתייחס לשוטר כאל אויב[270]. בהתחשב באופיים של חלק מן האירועים כפי שתוארו לעיל, ואשר בהם היה ניסיון לפגוע בשוטרים, חשש כזה יכול להשפיע באופן ממשי על דפוס התגובה של השוטר ועלול להיות גורם לתגובה חמורה יותר של שוטרים באירועים של הפרות סדר במגזר הערבי.

223. היבטים אחרים של אימוני "קסם המנגינה" הושפעו במישרין מן המצוקה התקציבית של המשטרה. כך, בדיונים תקציביים שנערכו בחודשים ינואר ואפריל 2000[271], הוחלט על הקפאת 2,000,000 ש"ח מתקציב תחמושת האימונים של שנת 2000, תוך כוונה להסתמך על מלאי תחמושת הכוננות שבמחסני צה"ל ומחלקת אספקה (מח"א) של המשטרה[272]. בעקבות ערעור מחלקת האספקה, צומצמה בחודש אפריל 2000 ההקפאה ל-1,800,000 ש"ח[273]. בשל פעולות אלה היה צמצום בתחמושת האימונים שהוקצבה במסגרת "קסם המנגינה"[274].

224. כתוצאה, לא ניתן היה לאמן את כל השוטרים בירי של אמצעים לפיזור המון, והיחידות נדרשו לבחור מתוכן שוטרים אשר יתאמנו בכך. במסגרת האימון, אחד מתוך חמישה או עשרה שוטרים ירה גלילון גומי אחד או כדור גז אחד. שאר השוטרים צפו באימון[275]. למותר לציין, כי אין בכוחו של אימון כזה להקנות מיומנות ממשית לשוטר אשר בפועל ירה יריה בודדת של גלילון גומי או יריה בודדת של טיל גז, וקל וחומר שזהו המצב ביחס לשוטרים אשר הסתפקו בצפייה.

225. במחצית שנת 2000 חל שינוי בעמדת המשטרה ביחס לאימונים לקראת הפרות סדר. המשטרה החליטה להקים צוותי אלפ"ה במחוזות, בהתאם למספר כלי הנשק בכל יחידה ובהתאם לצרכי המחוז. על פי תכנית זו, השימוש באמצעי פיזור היה אמור להיות מותר רק לשוטרים שעברו הכשרה מתאימה והיו חלק מן הצוותים האמורים. במסגרת זו, היו השוטרים שנבחרו לצוותי האלפ"ה אמורים לעבור אימונים, ולתרגל שימוש באמצעים הנדונים. מספר גלילוני הגומי שאמור היה לירות כל שוטר שנמנה עם צוות הגומי, במסגרת האימונים, עלה לעשרה. התכנית התבצעה באורח חלקי ביותר. עקב בעיות תקציב וחוסר בתחמושת אימונים, ירה כל שוטר מצוות הגומי רק שלושה גלילוני גומי במהלך האימונים. נדגיש, כי לדעת ראש מחלקת הדרכה, תת ניצב דובי יונג, גם כמות של עשרה גלילונים ליורה אינה מספקת לאימון רציני.

קביעת החוליות הללו נעשתה כפשרה, בשל העובדה שלא ניתן היה להקצות אמצעים מרובים יותר לאימונים ולתחמושת אימונים. חרף זאת, היא הוצגה (אולי בדיעבד) על ידי קציני המטה כ"פיתרון ההולם מבחינה מקצועית, אשר יוצר יחידות מאומנות כמו שצריך, לא כל אחד בא ויורה..."[276]. כפי שהוברר לעיל, גם צוותי האלפ"ה לא אומנו מספיק. לא למותר לציין, כי בפני הוועדה נשמעו ראיות מהן עולה, כי למעשה גם שוטרים שלא נמנו עם אותם צוותים ואשר לא התנסו באימונים בירי גומי, וחלקם אף לא היו מודעים לכללי הבטיחות לשימוש בתחמושת זו, ירו במהלך האירועים גלילוני גומי לעבר המון[277]. התוצאה היא, כי גם שינוי זה לא הביא עימו רמה נאותה של אימונים או של מוכנות בתחום של פיזור הפרות סדר.

226. הליקויים בתחום האימונים לא פסחו גם על יחידות היס"מ, שנחשבו במשטרה ליחידות עילית, המהוות את חוד החנית של המשטרה בהתמודדות עם הפרות סדר. סמוך לאירועי אוקטובר נערכו ביקורות מטעם לשכת מבקר המשרד לבטחון פנים, בשתיים מיחידות אלה במחוז הצפוני. בתאריך 7.8.00, כחודשיים לפני פרוץ האירועים, ביקרה חוליית ביקורת ביס"מ עמקים. בממצאי הביקורת הובאו דברי מפקד היחידה, רב פקד רפאל בן דוד, באשר לנושא האימונים: "ישנו חוסר בתחמושת לצורך אימונים או לחילופין לוקח זמן רב עד שמתקבלת תחמושת במקום זו שנעשה בה שימוש מבצעי"[278]. אשר לאימון לקראת "קסם המנגינה", מצאה חוליית הביקורת (בביקורת מעקב שנערכה בתאריך 20.11.00), כי "האימון היה יותר ברמה תאורטית ולא בתרגול, כי לא היתה מספיק תחמושת לאמן את כלל השוטרים והסתפקו בהצגות תכלית בלבד"[279].

דברים דומים ואף חריפים יותר שמעה חוליית הביקורת בתאריך 10.7.00, בעת שביקרה ביס"מ גליל, מפי מפקד היחידה, רב פקד יקי עובד: "אחד היעדים העיקריים של יס"מ זה פיזור המון, אך בנושא זה יש בעיה קשה משום שהלוחמים ביחידה לא מאומנים ולא מיומנים. זאת ועוד, שאין לנו תחמושת לאימונים (כדורי גומי וגז) ואין בכלל אימונים"[280].

סגן מפקד המחוז הצפוני, תת ניצב אבי טילר, שנדרש להתייחס לדו"ח הביקורת הנוגע ליס"מ גליל, כתב בתאריך 5.9.00, פחות מחודש לפני פרוץ אירועי אוקטובר, דברים חמורים באשר להכשרת היס"מ: "נושא התחמושת מהווה בעיה בכל יחידות משטרת ישראל, שכן הכמות גבולית ואילו כדורי גומי וגז אין. אשר על כן, היס"מ אינו מתאמן באמצעים אלו עקב מגבלות בתחמושת. בכוונת המחוז לפנות לגורמי חימוש ולמה"ד בדרישה להספקה מתאימה להכשרת כלל לוחמי היס"מ"[281].

ודוק: הבעיה באימוני היס"מ לא היתה נקודתית. מתברר, כי האימונים של יחידות אלה - בין האימונים הסדירים, ובין האימונים לקראת "קסם המנגינה" - לא כללו הכשרה מעשית בנושא של הפרות סדר. תת ניצב דובי יונג, ראש מחלקת ההדרכה במשטרה בעת האירועים, העיד בעניין זה באופן ברור, בציינו:

"תוכנית האימונים של היס"מים בנויה על אימון אחד בשנה במג"ב ... זה אימון של שבוע ... הוא לא כולל הפרות סדר ... בנוסף לזה יש להם אימון תלת בבסכ"מ [בית ספר לכושר מבצעי], פעם בשנה. זה אימון של שלושה ימים. שם האספקטים הם בעיקר מיומנות באקדח, הגנה עצמית, כושר גופני. לא היה להם משהו מסודר או מרוכז בהפרות סדר ... בנושא של הפרות סדר הם לא [282]

התאמנו. המיומנות שלהם היא בהיבט של בטחון פנים, לא בהיבט של הפס"ד" .

דברים אלה מציירים תמונה קודרת, לפיה אפילו יחידות העילית, שנחשבו למיומנות בטיפול בהפרות סדר, לא אומנו באופן משמעותי בתחום זה. דבריו של יונג מצביעים גם על הגורם למצב זה. מתברר, כי היעדר אימונים ליחידות היס"מ בנושא הפרות סדר לא היה תוצאה של חסר תקציבי גרידא. הוא היה תוצאה של תפיסה בדבר מהותן של יחידות אלה ותפקידן. עצם תפיסה זו אינה מעוררת קושי, לעצמה. אילו היו במשטרה יחידות אחרות לטיפול בהפרות סדר, לא היה בחסר זה בהכשרה כדי להטריד.

ברם, עמדת הפיקוד הבכיר של המשטרה בתקופה הרלוונטית היתה, שיחידות היס"מ הן יחידות העלית של המשטרה, אשר תפקידן לעסוק בפיזור הפרות סדר. שילובה של מטרה זו, עם היעדרם של אימונים מעשיים ממשיים לצורך ביצועה, יוצר תמונה מטרידה ביותר. מתברר, כי לא היתה התאמה בין התפקיד לבין הקונצפציה אשר עליה היו מבוססים האימונים שמבצעות יחידות אלה.

227. אין להתפלא, על כן, על כך שביחידות יס"מ שונות, אשר תפקודן עלה בעדויות שבפני הוועדה, התגלו באירועי אוקטובר קשיים וכשלים תפקודיים בהתמודדות עם הפרות סדר. הקושי המרכזי שהתגלה הוא שימוש בכוח מופרז, ובעיקר שימוש רב, שלא לצורך ובלא שהיתה סכנת חיים ממשית למאן דהוא, בתחמושת של גלילוני גומי בעלי פוטנציאל קטלני. בתוך כך, במקרים לא מעטים, לא תאם השימוש בגלילוני גומי גם את המרחקים שנקבעו בהנחיות לעניין זה.

אכן, מעדויות לא מעטות, ובהן גם עדויות של אנשי יס"מ בעצמם, עולה באופן ברור כי תפיסת התפקיד של יחידות אלה היתה לוחמנית. השוטרים ראו עצמם כלוחמים. ביסודו של דבר, הם אומנו לקראת אירועים של לוחמה. היחידות שלהם מאורגנות בצוותים מעין-קרביים. מאפיינים אלה מעוררים קושי רב, כאשר מדובר ביחידות אשר תפקידן הוא לפזר הפרות סדר.

228. הבעיות שהתגלו באירועי אוקטובר 2000 בתפקוד יחידות היס"מ באירועים של הפרות סדר לא היו צריכות להפתיע את פיקוד המשטרה. בחודש ספטמבר 1998, עת היו אירועים קשים באזור אום אל-פחם, נצפו בעיות של שליטה בכוחות המשטרה, ושל שימוש מופרז באמצעים לפיזור הפגנות. ברם, אירועים אלה לא הביאו לשינוי מהותי ועמוק בהכשרת הכוחות האמורים לטפל בהפרות סדר. הגם שנעשו פעולות מסוימות בכיוון הנכון, ובכלל זה הפצת ערכת הדרכה ליחידות היס"מ, לא נעשו פעולות של אימון והכשרה מעשיים בהיקף ועוצמה, אשר יכלו להביא להטמעה של ממש של התובנות המורכבות הנדרשות לצורך התמודדות נחושה, אך גם אחראית, עם אירועים של הפרות סדר. רק אחרי אירועי אוקטובר 2000, חל שינוי משמעותי בנושא זה והמשטרה קבעה לעצמה, לראשונה, תורת לחימה מפורטת באשר להפרות הסדר, הכוללת גם מרכיב משמעותי של הכשרת כוחות מיוחדים.

229. לעניין הכשרתם המתאימה של הכוחות המטפלים בהפרות סדר, נטען על ידי המפכ"ל וילק כי הנוהל החדש שאומץ בשנת 1999 בנושא הפרות סדר, נתן מענה הולם לנושא ההדרכה[283]. בנוהל האמור נמצא סעיף "תרגילים". בסעיף זה נכתב, כי:

"א. על מנת להטמיע את עקרונות הטיפול המשטרתי בהפגנות - מה"ד באמצעות בתי הספר הארציים בא"ח [בסיס אימונים חילי] ובבסכ"מ, יעבדו ויכינו מערכי הדרכה במסגרות הקיימות לאימון, הכשרה והדרכת השוטרים בנושא.

ב. במסגרת ההדרכה כאמור ירכשו שוטרים מיומנויות הטיפול המשטרתי בהפגנה, ובפיזור המון, הטמעת הטיפול המשטרתי הנכון בהיבטים השונים בדגש על: ההיבט החוקי, סמכויות, הפעלת אמצעים קיימים ומגבלותיהם, לחימה מושכלת של אמצעים ועוד.

ג. מחוזות יתכננו תרגילים פנימיים ביחידות בנושא פיזור המון במתארים השונים ובהתאם לסוגי ההפגנות, תוך הקפדה על שימוש בידע קיים, הטמעת הוראות הנוהל בטיפול המשטרתי בהפגנה, ולימוד מתוך לקחים שהופקו מהפגנות בעבר".

כפי שהוזכר לעיל, הוכנו במשטרה, כחלק מן ההכנות במסגרת פקודת "קסם המנגינה", ערכות הדרכה המיועדות ליחידות היס"מ בלבד[284]. כל ערכה כזו כוללת קלטת וחומר כתוב ובו מערכי שיעורים ודגשים בדבר המסרים שחשוב להעביר לשוטרים. יש לציין, כי, ככלל, רוח הדברים בערכות הדרכה אלה היא ראויה. המסר הכולל קורא לשוטרים להתנהל באופן מאופק, שקול ומידתי, להיות מודעים לכעסים ולדחפים, אשר עלולים להתעורר בשל פרובוקציות מצד מפרי הסדר, ולרסן דחפים וכעסים אלה.

בתאריך 13.7.00 חולק מערך השיעור ליחידות. ערכות ההדרכה הוגבלו ליחידות היס"מ. הדרכה דומה לא בוצעה ביחידות אחרות. יצוין, כי גם לגבי יחידות היס"מ לא עולה מן הראיות כי בפועל הועברו השיעורים אצל מי מן היחידות. לשם ההדגמה, כאשר נתבקשה אחת מיחידות היס"מ של המחוז הצפוני להעביר לוועדה חומר ששימש אותה בהכשרת אנשיה לקראת הפרות סדר עובר לאירועי אוקטובר 2000, לא נמסרה לוועדה ערכת ההדרכה בנושא הפרות הסדר. במקום זאת, הועברה לוועדה קלטת המתעדת את אירועי המנהרה של שנת 1996. קלטת זו הופצה בין יחידות היס"מ כחלק מן ההכשרה לאירועי "קסם המנגינה". האירועים המתועדים בה הם, בעיקרם, עימותים חמושים בין אנשי כוחות הביטחון לבין שוטרים מן הרשות הפלסטינית וחברים בארגוני מחבלים שונים. האמצעי העיקרי המשמש בעימותים אלה הוא ירי של אש חיה. ברור, כי אין בקלטת זו כל הכנה להתמודד עם אירועים של הפרות סדר, אשר אינם בעלי אופי של מאבק מזוין. לערכת ההדרכה, שהופצה בשנת 2000 במסגרת תכנית "קסם המנגינה" לא היה זכר.

בכל מקרה, ברור, כי אין בערכת ההדרכה האמורה, אשר אין בה כל מימד של תרגול מעשי, כדי להוות הכשרה מלאה, מסודרת ומקיפה, כנדרש, בנושא של הפרות סדר. אכן, הכל מסכימים כי הטיפול הנכון והמרוסן באירועים של הפרות סדר הינו מיומנות מורכבת, הטעונה ניסיון והכשרה. קשה עד מאוד לקבל, כי שיעורים תיאורטיים אחדים, גם אם תוכנם הכולל חיובי, יכולים לספק את התכלית של הכשרת יחידות היס"מ למשימה זו.

230. גם לעניין תוכנו מעורר השיעור האמור קשיים שאינם פשוטים. נעמוד על חלקם.

א. בסעיף העוסק בשימוש בכוח נאמר, כי "אין ספק שהמפגינים שקיבלו הוראת פיזור משמע שהם כבר נמצאים בהתקהלות אסורה, ויש על כך עונש. כמובן שהעונש בהתפרעות גדול יותר ואם מסרבים להתפזר או להפסיק את התפרעותם, יש למצות איתם את הדין"[285]. לא זו בלבד שאין בדברים מסר של איפוק או סובלנות, אלא, על פני הדברים, טמון בהם מסר כוחני שממנו יכול השוטר להסיק, כי מצפים ממנו להעניש את המפגינים המסרבים להתפנות.

ב. בסעיף "אמצעים", העוסק בשימוש באמצעים של גז מדמיע וגלילוני גומי, נכתב כי:

"יעוד האמצעים הוא להקל ולייעל את פעילות המערכת והשוטר תוך מתן דגש ככל הניתן להמעיט בשימוש כוח פיזי ישיר כנגד מפירי החוק, ואף יש להימנע ככל האפשר ממגע פנים מול פנים עימם במהלך השבת הסדר על כנו"[286].

בדברים אלה לא זו בלבד שאין למצוא אזהרה בדבר הסכנות הכרוכות בשימוש בגלילוני הגומי, או קריאה לריסון בשימוש באמצעי זה, אלא יש המלצה להעדפת השימוש באמצעי זה. כפי שנראה בהמשך, מדובר באמצעי אשר טמונה סכנה ממשית לתוצאות קטלניות בשימוש בו, אפילו נעשה השימוש בהתאם להנחיות שהיו בתוקף בעת אירועי אוקטובר.

ג. בסוגיות חשובות, כמו מהותה של סכנת חיים או הסייגים המדויקים בדבר שימוש באמצעים לפיזור המון, אין מערכי השיעור כוללים תכנים ברורים. העניין נותר לשיקול דעתו של כל מפקד ומפקד. אין בכך די כדי להבטיח העברת מסרים ברורים בדבר הצורך למנוע נפגעים ובדבר הקשיים עימם צפויים השוטרים להתמודד בטיפול בהפרות סדר.

231. באופן דומה, לא היה די בפרק ההדרכה שנקבע בדצמבר 1999 על ידי אגף המבצעים במטה הארצי כחלק מתכנית היערכות ל"קסם המנגינה". בנושא ההדרכה, נקבע כי יחידות היס"מ יעברו הדרכה של יומיים בנושא פיזור המון, וכי שאר היחידות יעברו הדרכה בת יום אחד בלבד. בפועל, כללו האימונים חומר תיאורטי של שמיעת הרצאות וכן ירי אמצעים לפיזור הפגנות. לא נעשתה סימולציה של עמידה מול המון, ולתרגולת של פיזור המון הוקצבו בסך הכל שעתיים לימוד.

לשם השוואה, לאחר אירועי אוקטובר 2000, הכינה המשטרה תורת לחימה (תו"ל) חדשה לנושא הפרות סדר[287]. כפי שראינו, בתורה החדשה ניתן למצוא, לראשונה, התייחסות כלשהי להיבטים הפסיכולוגיים של התמודדות עם הפרות סדר. הכוונה היא גם לפסיכולוגיה של המתפרעים וגם לזו של השוטרים שבכוח הפיזור. התו"ל גם נותן כלים למפקדים כדי שיוכלו להשפיע על היבט זה. נקבעו בו גם מסלולי הכשרה לשוטרים, ליחידות ואף למפקדים. התו"ל אף מדגיש לראשונה, כי הפעילות בפיזור הפרות סדר צריכה להתבצע "תוך שאיפה למינימום נפגעים".

232. נושא מיוחד אשר הורגש בו חסר הוא אימונים בנושא של הערכת מרחקים. כמפורט בהרחבה בפרק שעוסק בנושא גלילוני הגומי[288], השימוש באמצעי זה מותנה בכך שהירי נעשה למרחקים של 40-60 מטרים. נתון זה לא היה ידוע למרבית השוטרים אשר באו בפני הוועדה, ויש בכך כדי ללמד על ערכם המועט של השיעורים התיאורטיים שעברו השוטרים במהלך אימוני "קסם המנגינה". זאת ועוד. הערכת המרחקים עצמה, בלא אמצעי מדידה אמין, היא פעולה שאינה פשוטה, הדורשת אימון, ניסיון ותירגול. הדברים בוודאי אמורים באירועים של הפרות סדר, אשר הם, לא אחת, אירועים דינמיים ואף סוערים.

למיומנות בהערכת מרחקים חשיבות שלא ניתן להפריז בה[289]. הערכת מרחקים היא רכיב קריטי בשימוש בגלילוני גומי. גלילונים אלה עלולים להיות קטלניים במרחקים של עד 40 מטרים. השימוש בהם, על פי ההנחיות שהיו בתוקף בעת האירועים, היה אסור מתחת למרחק זה. יוצא, כי היכולת להעריך נכונה את המרחק האמור היא חיונית, על מנת למנוע פגיעה קטלנית בעת פיזור הפרות סדר.

מחומר הראיות עולה, כי לא נערכו אימונים בנושא זה. סגן ניצב יוסף בנבנשתי, קצין הקליעה הארצי של המשטרה, השיב בשלילה מוחלטת לשאלה אם הדרכת שוטר כוללת גם תרגול של אמדן מרחקים[290]. תת ניצב דובי יונג, קצין ההדרכה הראשי של המשטרה בתקופה הרלוונטית, העיד, כי אחרי האירועים קבע מפתח לפיו כל שוטר שאמור לירות גלילוני גומי יירה באימונים עשרה גלילונים, וזאת כדי שיוכל לירות מטווחים שונים "רוצים להרגיל את השוטר איך נראית מטרה מטווח של 40 מטר, מטווח של 50 מטר, 60 מטר ו-70 מטר, שזה הטווח המקסימלי"[291]. אימון מסוג זה, או דומה לזה, לא היה בנמצא בטרם אירועי אוקטובר.

טעות אפשרית בהערכת המרחקים יוצרת סיכון ממשי לשלומם של אזרחים העומדים מול כוחות המשטרה. בשל חומרתו של סיכון זה היה על הדרגים הבכירים במשטרה לתת את דעתם עליו ולדאוג לניטרולו. חרף טענתו של מר וילק כי בהנחייתו נעשה שידוד מערכות בהנחיות הנוגעות לירי הגומי, בעקבות אירועי אום אל-פחם 1998, לא פעלה המשטרה עובר לאירועי אוקטובר, על מנת לנטרל סיכון זה.

ודוק: עדים רבים מטעם המשטרה העידו, כי היו קשיי תקציב בתקופה שלפני האירועים, וכי הדבר גרם לצמצום בתחמושת האימונים במסגרת תרגילי "קסם המנגינה". על עובדות אלה אין מחלוקת. ברם, הדרכה אפקטיבית של נושא הערכת המרחקים אינה מחייבת בהכרח תחמושת רבה. לא חייבים לירות כמות גדולה של גלילוני גומי, על מנת להתנסות וללמוד כיצד יש להעריך מרחקים בשטחים ובמקומות מן הסוג בהם צפויה פעילות של פיזור הפרות סדר. למרות זאת, עובר לאירועי אוקטובר 2000, לא עברו השוטרים במשטרת ישראל אימון כלשהו כדי להתנסות באופן מבוקר בהערכת המרחקים הרלוונטיים.

233. גם הכשרה מעשית, הכוללת התנסות בתרחישים מן הסוג הצפוי בהפרות הסדר, ואשר מטרתה היא קניית כלים לשליטה, איפוק וריסון תחת תרחישים אלה, כמו גם מיומנות באופן ההתמודדות עימם, אינה מחייבת תחמושת רבה. היא מחייבת, בעיקר, הבנה של הקשיים מולם ניצבים השוטרים באירועים כאלה, והסברת המצופה מן השוטרים בהתמודדות עימם. ברם, לא זו היתה התפיסה שהנחתה את פעולת המשטרה בתקופה שטרם אירועי אוקטובר בהכשרת אנשיה. בפועל, באותו זמן לא נעשתה הכשרה מעשית של אנשי המשטרה, לרבות במישור הקשיים הפסיכולוגיים בהתמודדות עם אירועים של הפרות סדר.

על חשיבות עניין זה לא יכול להיות חולק. בנושא זה העיד ניצב דוד צור, מי שהיה בתקופת האירועים ראש המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים, ולפני כן שימש כסגן ראש אג"מ במשטרה, כי ככל שהאימונים יכשירו את השוטר להיכנס לאירוע של הפרת סדר עם רמת חרדה נמוכה יותר, וככל שהשוטר יהיה מיומן יותר, כך דרך הטיפול באירוע תהיה מאופקת יותר[292]. תובנה זו לא קיבלה ביטוי בהכשרת השוטרים עובר לאירועי אוקטובר 2000. רק לאחר האירועים נבנה תו"ל שעוסק גם בנושא זה[293].

234. לא יכול אפוא להיות ספק, כי בתקופה הנדונה לא היתה רמת אימונים מספקת לקראת הפרות סדר. דבר זה פגע באופן ממשי במידת מוכנותה של המשטרה לאירועים של הפרות סדר כדוגמת אירועי אוקטובר 2000. רמת האימונים קשורה לקשיי התקציב שהוזכרו. עם זאת, אין הקשיים האמורים מספקים הסבר ממצה או מספק לבעיה. גם במסגרת אילוצי התקציב ניתן היה לבצע הרבה יותר תרגילים, תדרוכים והשתלמויות אשר מטרתם לבנות מיומנות, מנטלית ומקצועית, בהתמודדות עם אירועי המון. היה ניתן לבנות תו"ל ראוי להתמודדות כזו. היה ניתן לערוך אימונים שמטרתם אומדן נכון של מרחקים, אשר ימנעו שימוש פוגעני, ואף קטלני, בגלילוני גומי, אשר פגיעתם בטווחים מסוימים עלולה להיות קטלנית. היעדרם של אלה אינו תוצאה של חוסר תקציב לתחמושת אימונים, אלא של אי מתן תשומת לב מספקת.

אם לסכם בנקודה זו, רמת האימונים לקתה בחסר. ככל החסרים האחרים ערב אירועי אוקטובר, אף חסר זה תרם את תרומתו לאירועים ולתוצאותיהם.

235. לא התעלמנו ממספר תרגילים שנעשו על ידי המשטרה בחודשים שקדמו לאירועי אוקטובר ואשר נועדו לתרגל את המענה המשטרתי הכולל, בעיקר ברמת המפקדים, לאירועי סדר נרחבים על רקע התפתחויות שונות. תרגילים אלה, דוגמת "רוח סערה", לא באו, ואינם יכולים לבוא, במקום אימונים שגרתיים, אשר לדעתנו לא התקיימו באופן ובמידה הנדרשים, כמבואר לעיל.

חוסר בתחמושת לפיזור המון - גז מדמיע וגלילוני גומי

236. מלאי תחמושת הכוננות של המשטרה נקבע על ידי מדור חירום במטה הארצי, בהתאמה למספר כלי הנשק שמחזיקה המשטרה, ובשלוש רמות של חימוש: מלאי המוחזק בכל יחידה לשם מתן מענה ראשוני לאירועים, מלאי המוחזק ברמת המרחב או המחוז לשם מתן מענה תוך 48 שעות, ומלאי המוחזק במחסני מחלקת האספקה. בשל בעיות התקציב של המשטרה, התקן של האמצעים לפיזור המון שהוחזקו ברמת היחידות בתקופת האירועים לא הניח את הדעת. בלשונו של המפכ"ל יהודה וילק[294], "התקן הוא לא תקן ריאלי ... התקן בסופו של דבר זאת פשרה".

תקן התחמושת לפיזור המון שהיה תקף בעת פרוץ אירועי אוקטובר נקבע בחודש ינואר 1999. תקן זה מתייחס לכלי הנשק שברשות היחידות ולתחמושת שמחזיקות היחידות. אשר לכלי הנשק, יחידות המשטרה החזיקו, עובר לאירועים ובמהלכם, שני סוגים עיקריים של כלי נשק המשמשים לירי תחמושת לפיזור המון, והם: 1. רובה גז מסוג פדרל או דיפטק; 2. מדוכה לירי גלילוני גומי (רומ"ה), המורכבת על רובה סער 16M, גליל או מגל. סוגי התחמושת שבשימוש יחידות המשטרה היו: 1. כדור גז (טיל) 1.5 לירי מרובה גז; 2. רימון מתפצל 515 לירי מרובה גז עם מדוכה באמצעות תחמיש; 3. כדורי גומי 37 מ"מ לירי מרובה גז; 4. גלילוני גומי (שלשות) לירי באמצעות רומ"ה ותחמיש 5.56.

237. החל מאמצע 1999 החלה במדור חירום במטה הארצי עבודת מטה להכנת הצעה לתקן חדש לאמצעי פיזור המון. ההצעה היתה להכפיל את הכמות של פריטי התחמושת הנרכשת מצה"ל. לאחר קבלת התייחסות המחוזות לתקן החדש המוצע, הוגשה הצעה למתווה התקציבי לשנת 2000, ובה דרישה להשלים את הפערים בין התקן הישן והמלאי הקיים, לבין התקן החדש. הדרישה התקציבית עמדה על 1,429,000 ש"ח[295]. בפועל, תקציב 2000 לרכש תחמושת אלפ"ה היה 139,000 ש"ח.

238. התוצאה היא, כי התקן נותר כשהיה. תקן זה לא היה מספק משתי בחינות חשובות. ראשית, הכמויות שנקבעו בו לא היו ריאליות. בפני הוועדה הוצגה התכתבות עניפה, בה חזר המחוז הצפוני ודרש, במשך קרוב לשנתיים בטרם אירועי אוקטובר, תוספת של ציוד לפיזור והצביע על החסר הקיים בתחום זה. לשם הדוגמה, כבר בינואר 1999 פנה ניצב משנה ראובן אריאב, אשר שימש קצין אגף המבצעים של מחוז צפון בזמן שנקבע התקן המפורט לעיל, אל המטה הארצי, וכתב, כי "...בתחומי המחוז אירועי סד"צ [סדר ציבורי] רבים המחייבים שימוש בגז, ויעידו על כך דו"חות הוצאת התחמושת ... המחוז דורש כי ייערך דיון רציני באמור להצעתנו וזאת על מנת שביום פקודה יהיה לנו מספיק ציוד לפיזור"[296]. מכתבים רבים נוספים באותו נושא, החוזרים כולם על הדרישה לתוספת אמצעים, נשלחו מהמחוז הצפוני לגורמי המטה הארצי האחראים על הנושא. דיונים בדרישת המחוז הצפוני להגדלת התקן התקיימו, אך דבר לא השתנה. בעיות תקציב מנעו הגדלת התקן. ניתן לכך ביטוי סמוך מאוד לאירועים. במחצית חודש ספטמבר 2000, כתב קצין האג"מ של המחוז הצפוני, ניצב משנה דב לוצקי, מכתב למפקד מלמ"ש [מרכז ללימודי משטרה]. המכתב נשלח בעקבות משחק המלחמה "רוח סערה". ניצב משנה לוצקי, מציין בו, כי:

"מחסור באלפ"ה עלול ליצור הסלמה כבדה עקב מעבר לשימוש באמצעים קטלניים.

א. יש לבחון את כמות האלפ"ה תוך ניסיון אמיתי ליצור מפתח ליום לחימה.

ב. בהיעדר אלפ"ה האיפוק ושליטת מפקדים בכוחות הינם תנאי בל יעבור לפעילות מול הפס"ד"[297].

ברם, רק לאחר האירועים נעשה ניסיון לפעול ברוח זו וליצור מפתח אמיתי של אמצעים לפיזור המון על פי "יום לחימה". כפי שיובהר בהמשך פרק זה, תוצאת פעולה זו היתה הגדלה חדה של כמות התחמושת וקני הגז שברשות המשטרה, והקטנה ממשית בכמות גלילוני הגומי שהוקצו לכוחות.

239. הקושי העיקרי השני בתקן המשטרתי באותה עת נוגע לסוג התחמושת עליו שמה המשטרה את יהבה. בחודש אפריל 1999, החליט מפכ"ל המשטרה, מר וילק, להפסיק רכש פריטי תחמושת שמקורם בחו"ל. הכוונה לרימון הגז המתפצל 515, וכן לכדורי גומי 37 מ"מ. שלושה טעמים עיקריים נמנו להפסקת הרכש: א. העלות הגבוהה של פריטי תחמושת הנרכשים בחו"ל; ב. רכישה בחו"ל אינה נותנת מענה לצורך ברכש מיידי בשעת חרום; ג. גורמי חוץ המהווים מקור לפריטי התחמושת עלולים להיות מושפעים מהחלטות מדיניות. ממכלול הראיות שבפנינו ברור, כי הטעם הראשון היה הטעם העיקרי למהלך זה.

מאותו מועד ואילך החלה המשטרה מתבססת (כמעט) רק על פריטי תחמושת הנרכשים מצה"ל ומיוצרים בארץ, שהם כדורי הגז 1.5 וגלילוני הגומי (שלישיות)[298]. ההחלטה לצמצם את מגוון אמצעי הפיזור שבשימוש המשטרה גרמה לצמצום הכמות הכוללת של התחמושת ביחידות. כל היחידות, שהשתמשו בתחמושת לפיזור המון מסוג שרכישתה הופסקה, לא קיבלו תחמושת חלופית בגין הצריכה השוטפת, והדבר גרם לירידת המלאי ביחידות באופן הדרגתי. הדבר נכון בעיקר לגבי מלאי הגז[299].

240. מהלך זה פגע במידה ממשית באפקטיביות של אמצעי הגז המדמיע שברשות המשטרה. עובר להחלטה האמורה היו ברשות המשטרה שני אמצעים עיקריים של גז מדמיע המשמש לפיזור הפרות סדר חמורות. האחד הוא רימון גז המכונה "רימון 515". ניתן לירות רימון זה לטווח של עד 80 מטרים, והוא מכיל 70 גרם גז. האמצעי השני היה טיל גז (טיל 1.5), המכיל כמות קטנה בהרבה של חומר פעיל (20 גרם). המפכ"ל וילק החליט להפסיק את ההצטיידות ברימוני 515. טילי ה-1.5, אשר יעילותם פחותה, נותרו כאמצעי הגז העיקרי במשטרה. ההחלטה על מהלך זה נבעה מכך, שרימוני ה-515 מיוצרים בחו"ל, מחירם גבוה והם אינם יכולים להיות זמינים מיידית במצב חירום. המשטרה בחרה להפסיק את ההצטיידות באמצעי זה ולהסתמך על אמצעי גז שניתן לקבל דרך מחסני הצבא. יצוין, כי תת ניצב נחמני, מי שהיה סגן ראש אג"מ בעת אירועי אוקטובר, העיד, כי מסיבות שונות, רימוני הגז אפקטיביים יותר מטילי הגז שהיו ברשות המשטרה בעת אירועי אוקטובר, וכי פער האפקטיביות בין שני אמצעים אלה "היה ברור גם לפני האירועים. ברימון יש הרבה יותר גז, ומה גם שהוא מתפצל"[300].

241. מהלך דומה נעשה באשר לתחמושת גלילוני גומי המצויה בידי המשטרה. עובר לספטמבר 1999, שני אמצעי הגומי העיקריים שברשות המשטרה היו גלילוני מתכת מצופים גומי (שלישיות), הנורים באמצעות התקן מיוחד המורכב על כלי נשק (ההתקן מכונה רומה). המדובר באמצעי בעל פוטנציאל קטלני, אשר השימוש בו נאסר, על רקע זה, מתחת לטווח של 40 מטרים. לצד אמצעי זה היה ברשות המשטרה אמצעי גומי נוסף, "37 מ"מ". אמצעי זה מצוי במארזים של 15 כדוריות גומי קטנות. השימוש בו גורם לירי של כל הכדוריות ביחד. פגיעתו של אמצעי זה חמורה הרבה פחות מזו של גלילוני הגומי. בדומה לרימון ה-515, מיוצר אמצעי זה בחו"ל והמשטרה החליטה להפסיק את ההצטיידות בו ולהמשיך להצטייד רק בשלישיות. אף מהלך זה היה מבוסס על זמינותו של האמצעי שנבחר, הוא השלישיות, במחסני הצבא ועל מחירו הנמוך. מהלך זה לא איין מיידית את המלאי הנותר של רימוני ה-515 וכדורי הגומי של 37 מ"מ. עם זאת, הוא הביא במישרין להפסקת ההצטיידות בפריטים אלה, להתיישנותם של האמצעים הקיימים ולאי חידוש מלאי האמצעים הללו לאחר שנעשה בהם שימוש.

242. התוצאה הכוללת של מהלכים אלה היתה העתקת מרכז הכובד של האמצעים שבשימוש המשטרה לגלילוני הגומי ולטילי הגז. ברם, בפועל הפכו גלילוני הגומי לאמצעי העיקרי לטיפול בהפרות סדר. הדבר נבע משורה של גורמים: א. טילי הגז מסוג 1.5 אינם אמצעי אפקטיבי במיוחד; ב. שימוש מסיבי באמצעי זה מחייב שימוש במסכות אב"כ על ידי השוטרים המטפלים בפיזור אירועי סדר. הדבר יקר, אינו נוח, ולמעשה כלל לא תורגל, באימונים או במבצעים; ג. כמות גלילוני הגומי אשר ברשות המשטרה היתה גדולה יחסית לכמות טילי הגז, וכך גם כמות הרומים, ביחס לקנים מהם ניתן לירות את טילי הגז; ד. גלילון הגומי זול מטיל הגז; ה. תוקפו של גלילון הגומי, בניגוד לטיל הגז, אינו פג לאחר תקופת זמן.

יוצא, כי אמצעי הגומי היה זמין לכוחות העוסקים בטיפול באירועים של הפרות סדר, יותר מאמצעי הגז. תופעה זו לא היתה לרוחם של דרגי השטח. אלה הצביעו על המחסור המסתמן באמצעים של גז מדמיע, אשר פגיעתם פחותה, ועל כמות גדולה מדי של גלילוני גומי שברשותם. כבר בינואר 1999 אמר סגן מפקד יס"מ עמקים, בנוכחות סגן ראש אג"מ, כי חלוקת האמצעים המשטרתית קובעת לגבי גז מדמיע כמות קנים ותחמושת מתחת לנדרש, ולעומת זאת, כמות גלילוני גומי העולה על הנדרש[301].

חרף זאת, המשיכה המשטרה להעדיף את ההצטיידות בגלילוני גומי. בהתאם לכך, לא נרכשו כלל אמצעי גז לצורך אימוני המשטרה במסגרת היערכותה להפרות סדר בעקבות הכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית ("קסם המנגינה"). התקציבים היו מיועדים בדרך כלל אך ורק לרכישת גלילוני גומי, תחמישים לשם ירי גלילונים אלה, וכן תחמושת חיה לצורך אימון צלפים[302].

243. ביטוי נוסף לגישת פיקוד המשטרה, אשר המעיטה בחשיבות הגז המדמיע כאמצעי לפיזור הפגנות, ניתן למצוא באי הצטיידות מספקת במסיכות המיועדות להגן על השוטרים בעת שימוש בתחמושת זו. בדיקת הנתונים מלמדת, כי מספר המסיכות שבידי המשטרה היה קטן בכ-2,000 ממספר השוטרים המבצעיים, באופן המפחית את היכולת לעשות שימוש אפקטיבי באמצעי זה. זאת ועוד, שוטרים לא תורגלו בפיזור המון כשהם חובשים מסכת גז על פניהם, ובפועל, באירועי אוקטובר כלל לא טרחו להגיע לאירועים עם מסיכות גז. לעניין זה אף לא היתה הנחיה כלשהי מצד דרג הפיקוד הבכיר של המשטרה. ממילא ברור, כי התפיסה לה היו שותפים כלל הדרגים במשטרה היתה כי אמצעי זה אינו משחק תפקיד משמעותי בטיפול בהפרות סדר.

244. המפכ"ל וילק טען, כי הוא הגדיל את כמות הגז המדמיע שברשות המשטרה. לטענתו, בדיקה שנערכה לאחר כניסתו לתפקיד מפכ"ל המשטרה העלתה כי תאריך התפוגה של מלאי הגז שברשות המשטרה חלף. בהמשך לכך, צוידה המשטרה במלאי גז כנדרש על פי התקן, ואף נחתם הסכם עם הצבא, אשר איפשר למשטרה להסתמך על המלאים שבמחסני הצבא, ולטענתו, העמיד בפועל לרשות המשטרה מלאי בלתי מוגבל של גז מדמיע.

אין בדברים אלה משום מענה לקושי שנוצר עקב מהלכיו של המפכ"ל וילק. מי שהיו סגני ראש אג"מ בתקופות הרלוונטיות, דוד צור ומרדכי נחמני, העידו כי המהלך האמור של שינוי באמצעים שברשות המשטרה הונע משיקולים תקציביים, אך היה בעייתי מבחינה מבצעית. מבחינה תקציבית איפשר המהלך לחסוך את הצורך במלאים, ואת העלות הכרוכה בחידוש המלאים לאחר התיישנותם. עם זאת, נוצרה בעיה מבצעית הנובעת מן השוני המהותי שבין משימות הצבא בשטחים לבין משימות המשטרה. פעילות הצבא בשטחים גורמת לכך שעיקר המשקל, מבחינת אמצעי פיזור, ניתן לגלילוני גומי. לעומת זאת, המשטרה אינה פועלת בתנאים של שטח מוחזק ושל התקוממות, אשר מחייבת באופן תדיר להתמודד עם רמות אלימות גבוהות ביותר.

245. תת ניצב צור הוסיף והסביר, כי הוצאתם משימוש של אמצעים מסוימים, כמתואר לעיל, לא לוותה בהגדלה מקבילה של כמות האמצעים שנותרו בשימוש. יוצא, כי בפועל גרם המהלך להקטנה במלאי האמצעים הזמין שברשות המשטרה. זה היה המצב בעת אירועי אוקטובר. לדבריו של תת ניצב צור, המהלך של הורדת המלאי גרם לכך ש"המדרגה בין הגז לגומי היתה מאד נמוכה. צריך היה להגדיל אותה"[303]. הוא הוסיף, כי האפקט של מהלך זה הוא להקטין "...את השרידות שלך באירוע עד שאתה יורה גומי". פירושם המעשי של הדברים הוא - שימוש מוגבר באמצעי של גלילוני הגומי, על הבעייתיות הרבה הכרוכה באמצעי

זה.

246. זאת ועוד. בניגוד למה שנטען על ידי המפכ"ל וילק, תת ניצב מרדכי נחמני, אשר החליף את צור בתפקיד, העיד כי ההסתמכות על הצבא לא יצרה מאגר בלתי מוגבל של אמצעים העומדים לרשות המשטרה. כך, העיד נחמני כי לקראת יום האדמה 2001 ביקשה המשטרה לקבל מן הצבא טילי גז, ונענתה בתשובה "אין". זאת ועוד, התברר מעדותו של נחמני כי רימוני גז מסוג 515 אינם נמצאים ברשות הצבא.

247. הכשל החמור בהחלטה שנתקבלה לפני אירועי אוקטובר, לסמוך בעיקר על גלילוני הגומי, מתחוור באופן בולט ממהלכיה של המשטרה לאחר האירועים. בעקבות האירועים ביצעה המשטרה שינוי דרמטי בהקצאות התחמושת של גז וגומי. בעוד שטרם האירועים, הקצתה המשטרה 70 יחידות תחמושת של גלילוני גומי לקנה, וכ-20 יחידות תחמושת של גז לכל קנה, הרי שלאחר האירועים הקצאת גלילוני הגומי ירדה
ל-45 יחידות לקנה, והקצאת הגז עלתה ל-130 לכל קנה[304]. היינו, לכל קנה נתון (ובמשטרה כמות גדולה בהרבה של קני גומי מאשר של קני גז), היחס השתנה מ-3.5 לאחד לטובת גלילוני הגומי, לכ-3 לאחד לטובת הגז: במילים אחרות, חלקו היחסי של הגז עלה בערך פי עשרה בעקבות אירועי אוקטובר.

למעשה, עלה חלקו היחסי של הגז המדמיע, לאחר אירועי אוקטובר, בשיעור תלול עוד יותר ביחס לאמצעי של גלילוני הגומי. בעקבות אירועי אוקטובר עלה מספר קני הגז במשטרה בכ-300[305], בעוד שמספר קני הגומי לא השתנה. על רקע נתון זה מתבהר, כי חלה עלייה דרמטית עוד יותר ביחס שבין תחמושת הגז לבין תחמושת הגומי. אין מדובר בשינוי קוסמטי או בהתאמה טכנית. מדובר בשינוי תפיסתי, הנובע מן ההבנה כי המדיניות של הטלת מרכז הכובד של פעילות המשטרה בפיזור הפרות סדר על גלילוני הגומי, אשר ננקטה עד לאירועי אוקטובר 2000, היא מדיניות שגויה, אשר נזקיה וסכנותיה רבים.

בעקבות האירועים החליטה המשטרה לבטל גם את החלטתו של המפכ"ל וילק, ולחזור ולרכוש רימוני גז מדמיע[306]. תת ניצב נחמני העיד, כי ביסוד החלטה זו עומדת המסקנה לפיה ההחלטה שנתקבלה לפני האירועים, להוציא משימוש את רימוני הגז, היתה "טעות"[307]. הוא הוסיף ואישר, כי שינוי התקנים לאחר האירועים שיקף את ההבנה, לפיה הפחתת מדרגות הגז קודם לאירועים "היתה שגויה"[308].

248. התמונה הכוללת העולה מן החומר היא, כי עובר לאירועי אוקטובר 2000, התפישה שהנחתה את הצטיידות המשטרה באמצעים לפיזור הפרות סדר היתה, כי האמצעי העיקרי המשמש למטרה זו הוא גלילוני הגומי. לנושא גלילוני הגומי נייחד פרק נפרד בהמשך דברינו[309]. די אם נציין כבר בשלב הנוכחי, כי הסיכון הכרוך באמצעי זה הוא רב. בשל מאפיינים שונים שלו ובמרכזם אי היכולת לכוון את השימוש באמצעי זה באופן מדויק, ובשל הקושי לאמוד נכונה מרחקים, קשה לקיים את ההוראות הנוגעות לטווחים המזעריים בהם מותר להשתמש באמצעי זה. יש להדגיש גם את טיבו המסלים של אמצעי זה, הנתפש בעיני מפרי הסדר, הן באפקט הוויזואלי והן באפקט הקולי, כירי לכל דבר. על רקע זה, בתפישה שהנחתה את פעולות ההצטיידות היה טמון סיכון מוגבר לפגיעה בלתי נחוצה בגוף ובנפש.

249. סיכון זה התממש באירועי אוקטובר. המחסור בתחמושת בכלל ובתחמושת גז בפרט, והתקן הלא ריאלי שנקבע, גרמו לכך שבפועל, באירועים לא מעטים באוקטובר 2000, נאלצו כוחות משטרה לעשות שימוש באש חיה, לאחר שהתחמושת אזלה או בנסיבות בהן מלכתחילה לא היו בידי הכוחות אמצעי פיזור ראויים. החוסרים עליהם עמדנו גם תרמו לכך, שנעשה באירועים שימוש רב ביותר בגלילוני גומי, לעומת השימוש באמצעי גז מדמיע. בימים הראשונים של האירועים מצב זה לא תוקן על ידי אספקת תחמושת מן המחסנים, שכן בשלבים הראשונים של אירועי אוקטובר 2000 היחידות לא היו יכולות למשוך מן המחסנים המחוזיים כמות אמצעים העולה על התקן הלא מספק שנקבע להן מלכתחילה. כך נוצר מחסור מתמיד באמצעים לפיזור המון. בשל כך, נוצר במהלך האירועים סיכון מתמיד שכוחות המשטרה יעשו שימוש באמצעים פוגעניים יותר, כמו גלילוני גומי, בשל

מחסור באמצעים פוגעניים פחות.

נושא זה עלה בעיצומם של האירועים בדו-שיח בכתב בין יוסי מלמד, היועץ לענייני ביטחון של השר בן עמי, לבין ניצב משנה לוצקי. הדבר היה ביום 2.10.00. מלמד היפנה אל לוצקי שאלה: "תמקד לי את בעיית חוסר האמצעים. מדוע בראייה מערכתית לא הצלחנו להשכיל כולנו (כל המערכת מלמעלה למטה) לשכנע להקצאת אמצעים ותקציב?" על כך השיב לוצקי: "יש לנו את כל ההתכתבות שנתיים ויותר אחורה, בהם אנו מתריעים כי התקנים (כמויות) וכמות הקנים אינה מספקת אפילו בשביל סופשבוע של כדורגל במגזר, כולל צורי בתפקידו הקודם"[310]. שאלה נוספת של מלמד היתה: "האם בגלל חוסר אמצעים אתה יכול לומר שהיה ירי חי וגומי"? ועל כך עונה לו לוצקי: "התרעתי במש"מ ("רוח סערה") מפני האפשרות הזו. אין לי ספק שזו הסתברות מוחשית ואיני רוצה להתייחס כרגע מעבר לזה"[311]. דומה, שהדברים מדברים בעד עצמם.

חוסר באמצעי מיגון ובאמצעי פיזור שפגיעתם פחותה (אלות, מכת"זים)

250. הטיפול בהפרות סדר מחייב בראש ובראשונה אמצעי מיגון לשוטרים. אמצעים אלה אינם מונעים לגמרי סיכון כי השוטרים ייפגעו, אך מקטינים את הסיכון להסלמה הנובע מפגיעה כזו, ומאפשרים לכוח המשטרה להימנע לפרק זמן ממושך מנקיטת פעולות אשר עלולות להסב פגיעה באזרחים. המשטרה מקצה לשוטרים המבצעיים המשרתים בה "ערכות מיגון אישיות", אשר תכליתן לענות על צורך זה. ערכה אישית כוללת: אפוד מגן קל לסייר אשר מגן על בית החזה מפני ירי של כדורי 9 מ"מ, פלטת טראומה, אלה, קסדה, מסיכת גז ומסנן גז.

גם בתחום ערכות המיגון, כבתחומים אחרים, ניכרו חוסרים מהותיים. התקן שהוגדר על ידי אגף המבצעים לערכות מיגון אישיות עמד בחודש מאי 1999 על 7,500 ערכות. מספר זה מספיק לכמחצית מסדר הכוחות המבצעי של המשטרה. לשם הדוגמה, ימים ספורים לפני פרוץ אירועי אוקטובר עמד התקן של ערכות מיגון במחוז הצפוני על 1,548 ערכות אישיות. ערכות אלה עמדו לשימושם של כ-2,800 שוטרים שהיוו את סדר הכוחות (הסד"כ) המבצעי של המחוז. זאת ועוד. המצאי בפועל במחוז הצפון של הפריטים שהיו כלולים בערכה האישית, לא חפף את התקן. ישנם פריטים (פלטת טראומה, אלות, מסכות גז) שהיו בעודף מול התקן, ופריטים אחרים (אפודי מגן, קסדות, מסנני גז) שהיו בחוסר.

זאת ועוד. ברוב מחוזות המשטרה לא היו בזמן האירועים מגיני פלסטיק ארוכים המיועדים למיגון מפני אבנים. במגינים כאלה נעשה שימוש במחוז ירושלים בלבד, והם נועדו להגדיל את יכולת הספיגה של השוטרים באירועי הפרות סדר בהר הבית[312]. לא היו בזמן האירועים בשימוש המשטרה חליפות מיגון שיתנו הגנה טובה מפני אבנים ומכות. חליפות כאלה נרכשו רק לאחר אירועי אוקטובר 2000, וחולקו ליחידות המיוחדות.

התקציב לצורך רכישת ציוד האלפ"ה של שנת 2000, שעמד על 139,000 ש"ח בלבד, מסביר חלקית את מצב ההצטיידות הדל המתואר לעיל. בחודש נובמבר 2000, לאחר אירועי אוקטובר, הוכנה תוכנית רכש ונרכשו בפועל אמצעי מיגון, ובהם חליפות מיגון משני סוגים, קסדות פיזור, סרבלים חסיני אש, מגיני ידיים ורגליים לחליפות, אפודי מגן, מגיני פלסטיק ועוד, בסכום כולל של כ-9,500,000 שקל[313].

התוצאה היא, שלא היו בידי המשטרה די אמצעי מיגון בעבור שוטריה, אשר יאפשרו טיפול בהפרות סדר בלא הסלמה הנובעת מפגיעה בשוטרים.

251. חסר זה באמצעי מיגון תרם אף הוא תרומה מהותית להסלמה חמורה של אירועים במהלך אירועי אוקטובר. בשורה של מקומות ומועדים - בלוטם ביום 2.10.00, באום אל-פחם באותו יום, בפטרוס באותו יום, באירוע הקניון ביום 8.10.00 - הסלימו אירועים עד כדי תוצאות קטלניות, לאחר ששוטר לא ממוגן נפגע מיידוי אבן.

252. נושא אחר בו יש לדון תחת ראש פרק זה הוא נושא המכונה להתזת מים (מכת"ז). על פי נוהל "הטיפול המשטרתי בהפרות סדר והפגנות"[314] שהיה תקף בזמן האירועים, השימוש באמצעי גז מדמיע ובגלילוני הגומי מותר רק אם השימוש באמצעים פוגעניים פחות לא הועיל. מדובר באלה ובמכת"ז. האלה רלוונטית רק לאירועים בהם נמצאת המשטרה בטווח מגע עם הקהל. מצב זה לא היה שכיח באירועי אוקטובר. נתמקד, איפוא, בנושא המכת"ז.

253. המכת"ז הינו רכב לפיזור הפגנות העושה שימוש בהתזה של מים. קיימת אפשרות טכנית להשתמש גם במים מהולים בגז מדמיע, מים מהולים בצבע או בגז וצבע יחד.

מספרם של המכת"זים שבשירות המשטרה בעת האירועים היה קטן. במועד פרוץ אירועי אוקטובר היו ברשות משטרת ישראל חמישה מכת"זים, אשר סופקו למשטרה בשנת 1988. שלושה מהם היו מדגם גדול יותר, ושניים מדגם קטן יותר, אשר כונה מכת"זון. המכת"זים הורכבו על שלדות רכב משנת יצור 1985, וחרף טיפולי השבחת מערכות והחלפת מכלולים עיקריים בשנת 1994, "השנים בהחלט ניכרות בהם", כדברי מנכ"ל המפעל המייצר את המכת"זים[315]. יצוין, כי בחודש יוני 2000, חודשים אחדים לפני האירועים, הזמינה המשטרה שני מכת"זים חדשים במחיר של 420,000 ש"ח כל אחד (ללא שלדה). המכת"זים הללו סופקו למשטרה רק בחודש פברואר 2001[316], לאחר האירועים.

254. על פי נהלי המשטרה[317], בעת האירועים הוצבו המכת"זים במחוזות השונים. מכת"ז אחד היה במחוז ירושלים, אחד במחוז תל אביב ואחד במג"ב בדרום-מזרח בנגב. ביס"מ נגב ובמרחב עמקים של המחוז הצפוני היה גם מכת"זון אחד לכל אחת מהיחידות. רמת התחזוקה של המכת"זונים היתה, ככל הנראה, טובה יחסית.

מעדויות מרבית קציני המשטרה שהעידו בנושא עולה, כי המכת"ז אינו מהווה פתרון למצבים רבים בהם נקלעים כוחות משטרה לעימותים קשים עם מתפרעים. המכת"זים שהיו בידי המשטרה בעת אירועי אוקטובר לא היו ממוגנים כמו אלה שסופקו לאחר האירועים. התוצאה היא, כי בעימות עם פורעים נחושים, נתונים מפעילי המכת"זים בחשש מתמיד מפגיעה, בין היתר מבקבוקי תבערה. בשל כך, התפישה היא כי המכת"זים טובים בעיקר לטיפול באירועים "רכים" יחסית, להבדיל מהפרות סדר קשות[318].

כפי שהדגישו חלק מן העדים, ניתן להשתמש במכת"ז במקומות פתוחים יחסית, המאפשרים לו להתחמק מתקיפה במקרה הצורך. הוא יעיל בעיקר נגד מפגינים שאין בכוונתם להתעמת עימות אלים עם מפעילי המכת"ז. מבין מפקדי המשטרה היו כאלה שראו בו אמצעי יעיל בנסיבות מסוימות, והיו כאלה שהתפעלו ממנו פחות. ניצב רון ראה בו מכשיר יעיל במצבים מסויימים, והוא ניסה לקדם את השימוש בו על ידי המשטרה[319]. הוא גם חיווה דעתו, שמדובר בכלי עם רמת סיכון נמוכה ואפקטיביות גבוהה בזירות מסויימות, גם אם לא בכל זירה. לדעתו, בתוך אום אל-פחם או בסימטאות עכו אין הוא כלי יעיל, ואילו בצמתים כמו טמרה ואום אל-פחם ניתן לעשות בו שימוש[320]. תת ניצב בנצי סאו סבר, לעומתו, שהכלי לא היה יכול להיות יעיל בצומת אום אל-פחם. הטעם לכך, לדבריו, הוא, שאת האבנים זרקו על השוטרים ממרחק של 180-200 מטר, ולמרחק כזה המכת"זון אינו יעיל (יעילותו היא למרחק 30-40 מטר[321]). גם דוד צור, ראש המטה המבצעי של השר, ראה שימוש במכת"ז בצומת אום אל-פחם כבעייתי[322]. ניצב משנה דב לוצקי, ראש אגף המבצעים של המחוז הצפוני, העיד כי מדובר בכלי שאינו יעיל, בלא רמת יכולת להתנייד כנדרש בתוך המחוז הצפוני, באופן המאפשר שימוש יעיל בו[323].

כך או כך, במהלך האירועים נעשה שימוש מועט ביותר במכת"זים. למעשה, במחוז הצפוני נעשה שימוש בכלי מסוג זה פעם אחת בלבד, בעת הפרות סדר בטבריה ביום 9.10.00. באום אל-פחם לא נעשה בו שימוש, על אף שביום 2.10.00 נמצא מכת"זון בקרבת מקום לאירועים (תחנת עירון). ניצב אליק רון לא ידע להסביר את הסיבה לאי השימוש במכת"זון בהזדמנות זו[324]. דומה, על כן, שאי השימוש במכת"זים לפיזור ההתפרעויות במגזר הערבי באירועי אוקטובר לא נבע בהכרח ממצבם התחזוקתי הירוד של המכת"זים או מקשיים בניודם. יש לזכור בהקשר זה, כי במהומות שפרצו סביב הניסיון לפנות את שטח אש 107, שהתרחשו בין 27.9.98 ל-29.9.98 באום אל-פחם[325], נעשה שימוש בשני מכת"זים, האחד הובא מירושלים והאחר מיס"מ עמקים[326].

255. ניתן לסכם בנושא המכת"זים, שאלה לא עמדו לרשות המשטרה במספר מספיק במועד אירועי אוקטובר. השימוש בכלי זה גם לא היה מעשי בהרבה מן האירועים. אכן, מכת"זים לא היו יכולים להיות בשום פנים פתרון מספיק לאירועי הפרות סדר קשים ביותר שהתקיימו, בעת ובעונה אחת, במקומות שונים במחוז הצפוני. עם זאת, יש יסוד לקבוע כי באירועים שונים ניתן היה לנסות שימוש במכת"ז, קודם או במקום השימוש בתחמושת בעלת אפקט קטלני.

סיכום בנושא מוכנות המשטרה

-

256. ניתן לסכם פרק זה, בכך שערב אירועי אוקטובר כוח האדם במשטרה, רמת אימונו והציוד שעמד לרשותו, לרבות האמצעים לפיזור המון, לא היה בהם לענות על סופת האירועים אליה נקלעו כוחות המשטרה באוקטובר 2000. הגורמים הממונים, ובהם המפכ"ל והגורמים האחראים במטה הארצי, היו מודעים לחסרים האמורים בזמן אמת. חלקם של החוסרים נבע מבעיות תקציב. חלק אחר שלהם נבע מכשלים תפיסתיים ומהחלטות שגויות, אשר תוקנו רק בדיעבד, לאחר שאירועי אוקטובר חשפו את הליקויים במלוא חריפותם. עדיין יש צורך בתיקונים ובשיפורים רבים, הן בהגדלת מצבת כוח אדם, הן בכמות האימונים וברמתם והן בשינויים באשר לציוד ולאמצעים אשר יעמדו לשימוש המשטרה במהלך הפרות סדר.

פרק ה' -

היערכות המשטרה ערב ה-1.10.00

257. בתקופה שלפני אירועי אוקטובר היה, אם כן, צפי להתפרצות אירועים במגזר הערבי. צפי זה הלך וגבר ביומיים שקדמו ל-1.10.00. לנוכח פני דברים אלה, כיצד היה על המשטרה לנהוג כדי לקדם את פני האירועים ולהיערך לקראתם? עד שנשיב על כך, נזכיר, שהצפי האמור נבע, בין היתר, מאירועי הר הבית מיום 29.9.00, בהם נהרגו שבעה פלסטינים ונפצעו רבים; מההתנגשויות הקשות ביהודה שומרון ועזה, בהן נהרגו ונפצעו פלסטינים, וכן מן ההכרזה ביום 30.9.00 על שביתה כללית במגזר הערבי ועריכת הפגנות ותהלוכות. כל אחד מאירועים או גורמים אלה צריך היה לאותת לפיקוד המשטרה על הצורך להגביר את דריכות המשטרה ומוכנותה לבאות, והיה צריך להצדיק את ריכוז מירב הכוח המשטרתי לקראת ה-1.10.00. כך עולה משורה של פקודות במשטרה, העוסקות בהיערכות המשטרה במצבים שונים, כמו המצבים אשר התרחשו, בו-זמנית, עובר לאירועי אוקטובר.

258. משטרת ישראל התכוננה לטיפול באירועים חריגים שונים, גם על ידי הכנה מראש של פקודות, אשר הסדירו את הדרך בה תתמודד המשטרה עם האירוע החריג בעת התרחשותו. כך, הוכנה במשטרה פקודה למקרה שבו יפרצו מהומות בשטחי יהודה ושומרון וחבל עזה, ומהומות אלו "יקרינו" על ערביי ישראל ויגרמו להם להפר את הסדר, או במקרה שיהיו מהומות

על קו התפר שמפריד בין מדינת ישראל לבין יהודה ושומרון. פקודה זו קיבלה את השם "קסם המנגינה 2"[327]. פקודה משטרתית נוספת קובעת את הפעולות להן נדרשת המשטרה למניעת הפרות סדר בהר הבית ובכל המגזר הערבי בעקבות ניסיון פיגוע או פיגוע בהר הבית. פקודה זו קיבלה את השם "מעיין מתגבר"[328].

בפקודות אלה ובפקודות נוספות, נקבעו רמת הכוננות והיקפי כוח האדם הזמינים הנדרשים במצבים שונים. המונח המתאר את צורת העבודה של המשטרה בכל שלב הוא פע"מ, ראשי תיבות של "פעילות מוגברת"[329]. על פי הנוהל, קיימים ארבעה מצבי הפעלה של כוח האדם במשטרה. המצב הראשון הוא של עבודה בשגרה. המצב השני הוא של הגברת פעילות הביטחון השוטף ללא הוספת שעות עבודה לשוטרים, והוא מכונה "פע"מ ב'". המצב השלישי הוא של מעבר השוטרים במגזר הייעודי (המבצעי) למשמרות בנות 12 שעות ביממה, והוא מכונה "פע"מ ג'" או "שלדי". המצב הרביעי הוא של מעבר כלל משטרת ישראל, כולל השוטרים הלא ייעודיים, למשמרות של 12 שעות ביממה, והוא נקרא "פע"מ ד'". הסמכות להעביר יחידות משטרה לרמת פעילות של פע"מ ב' או ג' נתונה למחלקת המבצעים במטה הארצי או לכל מפקד מחוז בתחום המחוז שלו. הסמכות להעביר את המשטרה לרמת פעילות של פע"מ ד' נתונה לראש אגף המבצעים במטה הארצי.

259. כאמור, עוסקת פקודת "קסם המנגינה 2" במקרה שבו מהומות נרחבות בשטחים גורמות לפרוץ מהומות בקרב ערביי ישראל, וכן למהומות באזור קו התפר. פקודה זו הופצה בחודש יוני 2000 והיתה תקפה בעת המהומות באוקטובר 2000. הנחת היסוד של הפקודה מובאת בתחילת הפקודה, וזו לשונה: "להתרחשויות בשטח איו"ש ואזח"ע עלולה להיות השפעה על מרחב התפר ותחום הפנים במדינת ישראל במישורים הבאים...". כאן מובאת רשימה של מקומות ומגזרים שיכולים להיות מושפעים. הראשון באותה רשימה הוא מגזר ערביי ישראל ומפורטות ההשפעות הצפויות:
"1. שביתה כללית. 2. הפרות סדר מוגבלות. 3. הפרות סדר בקנה מידה נרחב. 4. התעוררות קיני פח"ע". בפקודה נקבע, כי לשלב א' עוברים בעקבות "ידיעה/תרחיש שעלול להוביל לפריצת מהומות. היערכות המשטרה תתבצע בשלושה שלבים[330]. לשלב ב' עוברים בעקבות "פריצת גל מהומות אלימות בשטחי הרש"פ ובמרחב התפר שמטרתן פגיעה בשטחי איו"ש ואזח"ע[331]. לעומת "בישראלים/בכוחות בטחון". בסעיף "פירוט השיטה" נאמר, כי רמת הפעילות עם הפעלת שלב ב' היא של פע"מ ג[332]. זאת, בסעיף הדן בהיערכות המשטרה במקרה של שלב א', נכתב "מעבר משטרת ישראל לפע"מ ג' על בסיס הערכת מצב[333]. שלב ג' אינו רלוונטי לענייננו.

260. בחינת המצב שהיה במדינה בין הימים 28.9.00 ל-1.10.00, מלמדת כי אין ספק שביום 30.9.00 נמצאנו במצב המתאים להגדרה של שלב ב' בפקודת "קסם המנגינה 2". זאת, בגלל המהומות הקשות שהיו במשך כל אותו יום בכל שטחי יהודה ושומרון וחבל עזה, כולל אירועים קשים ביותר בצומת נצרים ובקבר יוסף, ובגלל חילופי אש כבדים בין כוחות הביטחון לבין פלסטינים, במהלכם נהרגו מספר פלסטינים וביניהם הילד מוחמד אל-דורה. גם יום קודם לכן נהרגו פלסטינים ונפצעו רבים בהר הבית. נוסף לכך, הוחלט ביום 30.9.00 על ידי ועדת המעקב על שביתה כללית במגזר הערבי. שילובם החריג של הגורמים האמורים חייב, על פי הפקודה הנ"ל, החלטה על מעבר למצב של פע"מ ג', ולא להסתפק, כפי שנעשה, בהוראה על הערכות מצב מחוזיות בעניין זה. על אף זאת, במברק ההנחיות[334], ששיגר אג"מ מטא"ר ביום 30.9.00 בשעה 20:29 לכל יחידות המשטרה, נכתב: "היערכות מוגברת על בסיס 'קסם המנגינה' מצב א' - שגרה מוגברת". מצב הכוננות שנקבע לא הלם את ההגדרות שנקבעו בפקודה, ושיקף מצב דברים קל בהרבה מזה שהיה בשטח בפועל ביום 30.9.00. בשל כך, ההחלטה על "שגרה מוגברת" בלבד לא תאמה את הנסיבות והחטיאה את הצורך לרכז לפעילות את שוטרי המגזר המבצעי לקראת יום 1.10.00.

נוסיף, כי על פי פקודת "קסם המנגינה 2", שלב א' של שגרה מוגברת, מחייב, בין היתר, גם ביצוע של ניתוח איומים ותרחישים תוך מיפוי נקודות תורפה, הכנת תכנית מבצעית מתואמת עם צה"ל לפריסה ולהצבת כוחות והכנת תכניות היערכות לטיפול בהפרות סדר במגזר הערבי. בפועל, לא בוצעו הנחיות אלו על ידי פיקוד המחוז הצפוני. על פי הראיות שבפנינו, הדבר היחיד שבוצע היה קיומה של ישיבה להערכת מצב של פיקוד המחוז בשעות הבוקר למחרת.

לסיכום עניין זה, למרות שהמצב בשטח ביום 30.9.00 תאם את מאפייני שלב ב' בפקודת "קסם המנגינה 2", ולמרות הצפי שהיה קיים, לפיו אירוע קשה בשטחים יגרור את ערביי ישראל להתפרעויות, ובמיוחד על רקע ההחלטה על שביתה כללית ועל תהלוכות בכל היישובים במגזר הערבי, פיקוד המשטרה החליט שלא להפעיל את פקודת "קסם המנגינה" שלב ב'. אם היו מחליטים, כמתחייב, להפעילה, היתה נמצאת משטרת ישראל, בשלב תחילת המהומות, כשהיא ערוכה טוב יותר מכפי שנערכה בפועל בבוקר יום 1.10.00. אילו נערכה המשטרה כנדרש, היו השוטרים עובדים במשמרות על פי פע"מ ג'. הדבר היה מביא לכך שכל השוטרים המבצעיים היו מועברים למתכונת עבודה שלדית, היו מכינים תכניות ובונים כוחות לקראת האירועים השונים הצפויים להתרחש. המוכנות של כוחות המשטרה היתה נעשית ברמה גבוהה יותר, על כל ההשלכות החיוביות שהיו יכולים להיות לכך על מהלך האירועים.

261. פקודה נוספת, אשר קשורה לאירועים שהתרחשו באוקטובר 2000, היא, כזכור, פקודת "מעיין מתגבר". פקודה זו הופצה בנובמבר 1996. הפקודה מטפלת בשני מצבים הנוגעים להר הבית. האחד, "מעיין מתגבר 1", אינו נוגע לענייננו. המצב השני הוא "מעיין מתגבר 2" והוא עוסק בהיערכות מתוגברת למניעת הפרות סדר בהר הבית ובכל המגזר הערבי בעקבות "ניסיון/פיגוע בהר הבית". יתכן שמחברי הפקודה התכוונו בעיקר לפיגוע של יהודים כלפי ערבים בהר הבית. זאת ניתן, אולי, להסיק מתוך פיסקה קודמת בפקודה, על פיה "הערכות מודיעיניות וניסיון העבר מלמדים כי הר הבית מהווה יעד לפיגוע בקרב גורמי ימין קיצוני". אם כך הוא, אזי הפקודה באה לטפל במצב, שבו הפיגוע כבר התרחש ובעקבותיו פורצות מהומות בהר הבית ובמגזר הערבי כולו. בהר הבית לא התרחש ביום 29.9.00 פיגוע של אנשי ימין קיצוני. אך באותו יום נהרגו על הר הבית שבעה פלסטינים ונפצעו עוד עשרות, וזאת במהלך התפרעויות על רקע עליית מר שרון להר הבית יום קודם. מבחינת הציבור הערבי, גם זה שבשטחים וגם זה שבתחומי הקו הירוק, האירוע היה טראומטי. מדובר היה באירוע חמור על הר הבית, שהשלכתו על הציבור הערבי היתה ידועה. ואם היה ספק בכך, ניתן היה להיווכח בדבר עם החלטתה של ועדת המעקב למחרת היום על שביתה כללית ועל תהלוכות ביישובי המגזר הערבי. לשון אחר - האירוע לא נתפס במגזר הערבי כחמור פחות מפיגוע. כפי שהובהר, ועוד יובהר, הוא הוגדר על ידי גורמים מרכזיים במגזר הערבי כ"טבח" ואף כ"טבח מתוכנן", והתייחסות זו עמדה ביסוד מהלכיה של הנהגת המגזר הערבי ותגובותיה לאירוע.

פקודת "מעיין מתגבר" הינה פקודה קצרה יחסית. היא אינה דנה בבעיות של כל מחוז ומחוז במשטרה. היא קובעת עקרונות, שעל פיהם אמור כל מחוז להכין תכנית מגירה. עם זאת, קובעת הפקודה כי כאשר מוכרזת ומופעלת תכנית "מעיין מתגבר 2", יעברו כל יחידות משטרת ישראל לפעילות ברמה של פע"מ ד', כלומר כל השוטרים במשטרת ישראל, כולל שוטרי המינהלה, עוברים מרגע ההכרזה לעבוד 12 שעות ביום, ללא חופשות וללא ימי מנוחה, ושוטרים הנמצאים בבית נדרשים לחזור מיד לעבודה.

נראה, שביום 29.9.00 היה מקום להפעיל את התכנית, או לפחות לגזור ממנה את הדרך בה יש לפעול.

262. למרות שהאירוע הקשה בהר הבית דמה מאוד באופיו לאירוע המחייב את המשטרה לעבור למצב של "מעיין מתגבר 2", הרי במברק[335] שהוציא אגף המבצעים במטה הארצי באותו יום וששוגר בשעה 22:30, אין כל אזכור לפקודה זו. זאת, למרות שבמברק נכתב "האירועים שהתרחשו בהר הבית היום 29.9.00 והמתיחות הקיימת בעקבות הנפגעים מהווים גורמים להמשך אירועי הסד"צ והפח"ע וכן ניסיון לממש איומים קיימים לפיגועים במתווים השונים". לא רק שלא הוכרז במברק על כניסה למצב של "מעיין מתגבר 2", ושלא הוחלט על מעבר לעבודה ברמה של פע"מ ד' כמותווה בפקודה, אפילו לא ניתנה הוראה לעבור למצב של פע"מ ג', הוא מצב של כוננות ברמה נמוכה יותר. נראה, איפוא, שגם פקודה זו לא היתה לנגד עיני פיקוד המשטרה, שעה שהיה עליו להחליט על היערכות כוח האדם במשטרה לקראת ה-1.10.00.

להשלמת התמונה יצוין, כי בהמשך אותו מברק, בסעיף "היערכות לאירועים/ ערביי ישראל", נכתב, בין היתר: "היערכות מבצעית לאפשרות של פריצת הפס"ד במגזר הערבי על בסיס הערכת מצב מחוזית ומיפוי מוקדי האירועים". כפי שכבר נזכר, [336]

למרות ההנחיה, לא ביצע פיקוד המחוז הצפוני ביום 30.9.00 הערכת מצב ובמקום זה הוציא מברק ליחידות המחוז. במברק זה הועתק המברק של המטה הארצי. מעבר לכך לא נעשה דבר.

263. כאן המקום להזכיר פקודה נוספת, אשר היתה צריכה להיות לנגד עיניהם של גורמי הפיקוד במשטרה. כוונתנו לפקודה בדבר היערכות מחוזית באירועי השבתה כללית במגזר הערבי[337]. פקודה זו, אשר תחולתה היא משנת 1989, מבוססת על ניסיון שנצבר במקרים קודמים של הכרזה על שביתה כללית במגזר הערבי, בהם התפתחה השביתה להפרות סדר קשות. בין הנחות היסוד של פקודה זו נקבע, כי במקרה של שביתה כללית "ההיערכות המשטרתית צריכה לאפשר מתן מענה ותגובה חזקים במוקדים הבעייתיים, גם בהעדר מידע מודיעיני קונקרטי"[338]. באשר לריכוז כוחות, נאמר עוד, כי "ריכוז כוחות מאסיביים במקומות הרגישים במיוחד ... על מנת שניתן יהיה להגיב באורח תקיף ומהיר ולחסל האירועים והפרות חוק בעודם באיבם"[339]. נאמר, כי "יחידות מ"י [משטרת ישראל] ירכזו מאמץ ויפעלו בסד"כ מלא, כולל ביטול חופשות כאשר הפעילות המבצעית תתבצע במערך שלדי[340]. לגבי הצורך בגיוס כל כוחות המשטרה, במקרה של שביתה כללית כאמור, נאמר עוד ש"הנחת היסוד היא כי באירועי השבתה כללית במגזר הערבי ... תפעל המשטרה במערך כוחות וסד"כ מלא..."[341].

הקו הלוחמני העולה מחלקים בפקודה זו מעלה כמה שאלות. עם זאת, אין בכך כדי לגרוע מן התובנה העולה בבירור גם מפקודה זו, לפיה היה מקום להורות על היערכות של כוחות המשטרה לקראת יום 1.10.00 במתכונת שלדית, לנוכח הידיעה על שביתה כללית הצפויה במגזר הערבי במועד זה. מה גם, שנוסף לה אמורות היו להתקיים גם תהלוכות בכל היישובים הערביים.

לכך יש להוסיף את דבריו המפורשים של ראש הממשלה ברק בהערכת מצב אשר התקיימה ביום 29.9.00, ואת הנחייתו על פיה יש להחזיר את כל השוטרים שהיו בחופשת חג, בשל הצורך בכוננות גבוהה[342]. דבר זה לא נעשה.

264. אירועי אוקטובר התחילו כשכוחות המשטרה לא נמצאו בכוננות גבוהה. חלק גדול מהשוטרים שהו בחופשה בבתיהם. מצב זה ראוי לביקורת. על רקע כל שאמרנו לעיל, על רקע הגורמים לאירועי אוקטובר, ובהתחשב באירועי הימים שלפני 1.10.00, ועל רקע ניסיון העבר במקרים של שביתה כללית, צריך היה להיות ברור לכל הגורמים האחראים, כי יש סבירות גבוהה לכך שהולך לקרות "משהו גדול", וכי נדרשת היערכות כוחות מקסימלית. אכן, לו פעלה המשטרה מתוך הנחה זו, ואם היתה פועלת כמותווה בפקודות "קסם המנגינה" ו"מעיין מתגבר 2", שהתרחישים של שתיהן, או בקרוב להן, התממשו בימים 29.9.00 ו-30.9.00, אזי כל השוטרים המבצעיים במשטרה היו במתכונת עבודה שלדית ביום פרוץ האירועים וברמת מוכנות גבוהה משהיו בפועל, ולא היה קורה, כפי שקרה בפועל, שמספר רב של שוטרי משטרת ישראל היו בחופשת חג בבתיהם באותו יום.

כשלון המשטרה נראה גדול עוד יותר, כשקוראים את הדברים שאמר המפכ"ל בישיבת הערכת מצב של מחוז ירושלים, שנערכה בשעות הבוקר של יום 1.10.00. באותה ישיבה אמר המפכ"ל לאנשי מחוז ירושלים, שמסתמנת מגמה של השתתפות פעילה וגוברת של ערביי ישראל ולכן יש להביא בחשבון שיילקחו שוטרים גם ממחוז ירושלים. דברים אלה מלמדים על חשש ממשי, אם לא על ידיעה ממש, כי ערביי ישראל עומדים להיכנס למעגל ההתפרעויות. ניתן להוסיף לכך את הדברים שאמר המפכ"ל בתרגיל "רוח סערה", שהתנהל פחות מחודש לפני אירועי אוקטובר, על העלול לקרות אם אנשים מהמגזר הערבי ייצאו לרחובות[343]. נוסיף לכך את שכבר אמרנו, שבעצם היה צפי לכך שיהיה פרץ אלימות, וכי המפכ"ל אישר שצפה זאת[344].

על רקע כל אלה, קשה להבין כיצד לא פעל פיקוד המשטרה, לכל המאוחר ב-30.9.00 לקראת יום 1.10.00, לגיוס כל הכוח שעמד לרשותו ולהעמדת כל כוחות המשטרה על סיכוני ההתפרעויות וההסלמה במגזר הערבי הצפויים ב-1.10.00. לא שמענו הסברים מניחים את הדעת אשר יצדיקו מחדל זה.

265. סקרנו לעיל את הגורמים - ארוכי הטווח וקצרי הטווח - לאירועי אוקטובר. מרגע שאלה פרצו, הצטרפו במהלכם גורמים מסלימים אשר שימשו חומר דלק נוסף לתבערה שפרצה. אלה תרמו להרחבת פרישתם של האירועים, להתמשכותם, לחומרתם ולעוצמתם. בין גורמים נוספים אלה ניתן לציין את העובדה שהיו נפגעים רבים ואף הרוגים מבין האזרחים כבר ביום הראשון של האירועים. דבר זה הגביר את המוטיבציה להתעמת עם המשטרה בקרב רבים מבני המגזר הערבי. הקשיים והחסרים, בהם היתה המשטרה, בכוח אדם, באמצעי מיגון, בציוד ובאמצעים בכלל, וכן היעדר מוכנות ומיומנות מספיקים מצד חלק מהכוחות, העמידו את כוחות המשטרה לא אחת במצב שבו הם נדרשו לשימוש מוגבר באמצעים פוגעניים יותר, ואלה הגדילו את מספר הנפגעים. תרמה לכך גם העובדה, שבמקרים רבים עמדו השוטרים מעטים מול רבים. תרם לכך גם השימוש המוגבר שעשו כוחות המשטרה בכלי נשק בעלי פוטנציאל קטלני, דהיינו, בירי של גלילוני גומי, ועוד נעמוד על כך בהמשך[345]. כן תרמה לכך המיליטנטיות של רבים מבין הצעירים מן המגזר הערבי, אשר נטלו חלק באירועים. הם שאבו עידוד, בין היתר, מדברי שבח מפי מנהיגיהם להתנהגותם במהלך האירועים, ולהתנהגותם בעימותים קודמים עם המשטרה.

266. כפי שקבענו, על יסוד כלל הגורמים שהביאו לתחילתם של אירועי אוקטובר, ניתן, וצריך היה, לצפות את האירועים המתרגשים לבוא. הם גם נצפו בפועל, אם גם לא לפרטיהם ובעוצמתם. הוברר, שהמשטרה לא היתה ערוכה מבחינת מספר אנשי המשטרה, ציודם ומיומנותם, שעמדו לרשותה לטפל באירועים בסדר גודל ובעוצמה כפי שהתרחשו. כבר בתחילת האירועים התברר שעסקינן באירועים חסרי תקדים מבחינת עוצמתם והיקפם, אף שגם אלה היו צפויים במהותם. בשני השערים הבאים נתייחס לאירועים עצמם. בשער האחד (השער השני) נתאר את מהלך האירועים, יום אחרי יום, תוך התייחסות לפעילותם של הגורמים השונים, אשר היתה להם מעורבות בהם. נזכיר את עיקרי הדברים בלי להיכנס לפירוט יתר. גם כך, יתארכו מעט הדברים. סברנו, שכדי לצייר תמונה של האירועים והאווירה שאפפה אותם בשעת מעשה, מן ההכרח להביא תיאור מינימלי של המהלכים השונים. נעשה כן, תוך התמקדות בזוויות הראייה של הגורמים השונים המעורבים, כמו הדרג המדיני, הדרג המשטרתי, אזרחים שנטלו חלק באירועים - ערבים ויהודים - ומנהיגות המגזר הערבי. בהמשך, במסגרת השער הנוסף (השער השלישי), נתמקד באירועים ספציפיים, כאלה שבהם מצאו אזרחים את מותם וכאלה אשר בגלל מאפייניהם מצדיקים התייחסות נפרדת.

267. על רקע זה ניתן לפנות לשער השני, בו נתאר את השתלשלות האירועים עצמם[346] על פי סידרם הכרונולוגי. בתוך כך נתאר את התנהגות האזרחים וכוחות המשטרה במהלך האירועים. נפרט גם את עמדות, החלטות ומעשיהם של הגורמים העיקריים שנטלו חלק באירועים, לרבות גופי השלטון השונים וגורמים במגזר הערבי.

לשער השני	חזור

---

[1] נשמעת לעתים הטענה, שהחברה הפלסטינית בכללותה צמחה מתוך גלי הגירה מן הארצות השכנות שהתרחשו במאה התשע-עשרה ובתקופת המנדט. טענה זו, אף אם היה בה ממש, אין לה כל השפעה על הראייה של הפלסטינים את עצמם כתושבי הארץ מימים ימימה, והראייה העצמית היא הרלוונטית לעניין הנדון.

[2] יצחק זמיר, הסמכות המינהלית (ירושלים, 1966) 44. ראו גם פסק דינו של השופט חשין בבג"צ 4112/99 עדאלה נ' עיריית תל אביב יפו, דינים עליון סב 271.

[3] Non Governmental Organization - היינו, ארגונים לא ממשלתיים.

[4] חריג לכך היה בחוק יסוד: הכנסת, אשר עיגן את עקרון השוויון בבחירות לכנסת כעיקרון בעל תוקף חוקתי. על יסוד חוק היסוד, בוטל עוד בשנות ה-60' חוק של הכנסת, אשר נקבע לגביו כי לא קיים את עקרון השוויון. ראו לעניין זה בג"צ 98/69 ברגמן נ' שר האוצר, פ"ד כג(1) 693.

[5] בג"צ 98/69 ברגמן נ' שר האוצר, פ"ד כג(1) 693, 698.

[6] בג"צ 6698/95 קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד(1) 258.

[7] בג"צ 869/92 זוילי נ' יו"ר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השלוש-עשרה, פ"ד מו(2) 692.

[8] דברי השופט ברק בבג"צ 953/87 פורז נ' ראש עיריית תל-אביב, פ"ד מב (2) 309, 330.

[9] דברי השופט חשין בבג"צ 1703/92 ק' א' ל' קווי אוויר למטען נ' ראש הממשלה, פ"ד נב(4) 193, 203-204.

[10] ראו בג"צ 5394/92 הופרט נ' יד ושם, פ"ד מח(3) 353.

[11] בבג"צ 528/88 אביטן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד מג(4) 297, 299.

[12] דברי השופט ויתקון בבג"צ 30/55(4), בעמ' 1265.

[13] דברי הנשיא שמגר בבג"צ 114/78 בורקאן נ' שר האוצר, פ"ד לב(2) 800, 806.

[14] ראו בעניין קעדאן לעיל, בהערת שוליים 6 לעיל.

[15] בג"צ 2671/98 שדולת הנשים בישראל נ' שר העבודה והרווחה, פ"ד נב(3) 630, 658.

[16] עניין אביטן, לעיל ה"ש 11.

[17] בג"צ 246/81 אגודת "דרך ארץ" נ' רשות השידור, פ"ד לה(4) 1, 13).

[18] דברי השופטת דורנר בבג"צ 1438/98 התנועה המסורתית נ' השר לענייני דתות, פ"ד נג(5) 337.

[19] דברי השופט מצא בבג"צ 4541/94 מילר נ' שר הביטחון, פ"ד מט(4) 94.

[20] דברי השופט זמיר בבג"צ 1438/98, לעיל ה"ש 18, בפיסקה 25 לפסק הדין.

[21] מ/1607.

[22] מ/2766 . הדיון נשוא המסמך היה ביום 6.8.00.

[23] מ/2768. ראו גם מ/2770, בעמ' 29.

[24] מ/4233.

[25] מ/4244.

[26] מ/2185.

[27] מ/2169.

[28] מ/2169.

[29] מ/2177.

[30] מ/2183.

[31] מ/2176.

[32] מ/2218.

[33] מ/2777.

[34] מ/2779.

[35] בשג"צ 6277/92 המועצה הלאומית לשלום הילד נ' שר העבודה והרווחה, פ"ד מז(1) 148.

[36] בג"צ 2814/97 ועדת המעקב העליונה לענייני החינוך הערבי בישראל נ' משרד החינוך, פ"ד נג(3) 233.

[37] בג"צ 1113/99 עדאלה נ' השר לענייני דתות ואח', פ"ד נד(2) 164.

[38] בג"צ 240/98 עדאלה נ' השר לענייני דתות ואח', פ"ד נב(5) 167.

[39] בג"צ 727/00 ועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל ואח' נ' שר הבינוי והשיכון ואח', פ"ד נו(2) 79.

[40] להלן, בפיסקה 117 לשער זה.

[41] ראו להלן, בפיסקה 127 לשער זה.

[42] דו"ח עמותת סיכוי במשגב, ספטמבר 2001, עמ' 24-27.

[43] דו"ח עמותת סיכוי במשגב, עמ' 26.

[44] מבקר המדינה, **דו"ח שנתי 52ב (2001)**, עמ' 8. בסקר שערך מבקר המדינה בקרב הרשויות המקומיות הערביות התקבל כי ל-43.5% מהן לא היו עתודות קרקע לצורכי ציבור.

[45] בג"צ 6698/95 קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד(1) 258.

[46] בג"צ 64/51 מבדא חנא דאוד נ' שר הבטחון, פ"ד ה 1117.

[47] עתירה נגד צווי היציאה נדחתה, והוצאת הצווים אושרה (בג"צ 239/51 דאוד נ' ועדת הערעורים לאזורי בטחון, פ"ד ו 229.

[48] בג"צ 840/97 סבית עאוני נ' ממשלת ישראל (טרם פורסם).

[49] בעתירה זו ניתן פסק דין ביום 26.6.03. אף כי קבע כי "התגבשה בעניין זה הבטחה שלטונית, או למיצער ניתן להניח כי הבטחה כזאת התגבשה", בית המשפט דחה את העתירה. בדחותו אותה קבע, כי נוכח עמדת ראש הממשלה, לפיה התקדים בהחזרת העקורים עלול לפגוע באינטרסים חשובים של המדינה, "אין עילה לאכיפת ההבטחה השלטונית". נוסיף, שבסוף פסק הדין העיר בית המשפט, כי התוצאה אליה הגיע היא "לעת הזאת", וציין כי "אותו חוב של כבוד של המדינה... שנוצר עקב הבטחות חוזרות ונשנות של הרשויות לדורות של עקורים אזרחים נאמנים למדינת ישראל, נותר בעינו. ראוי הוא, אם כן - אם יחול שינוי במצב המדיני - לשקול פתרון אחר, שיאפשר לעותרים להתיישב באותו אזור".

[50] ראו לעיל, בפיסקה 31.

[51] על ועדת המעקב והרכבה, ראו להלן בפיסקה 71 של שער זה ופיסקה 138 לשער הרביעי.

[52] מבקר המדינה, דו"ח שנתי 52ב (2001), עמ' 34 ו-50.

[53] שם, עמ' 540-564.

[54] שם, עמ' 58-59, 76, 89-95, 131.

[55] ראו עדות ניצב אליק רון, עמ' 5978.

[56] מ/1555, היערכות המשטרה במגזר הערבי, תכנית חומש.

[57] הדו"ח השנתי של רשות החברות הממשלתיות, 2001.

[58] בג"צ 6924/98 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' ממשלת ישראל (פ"ד נה(5) 15). ראו סעיף 18א(א) לחוק החברות הממשלתיות, התשל"ה-1975,

אשר התקבל ביום 30.5.00 וקבע עיקרון של ייצוג הולם של האוכלוסייה הערבית בדירקטוריונים של חברות ממשלתיות.

[59] מכתבו של א' רובינשטיין לראש הממשלה וחברי הממשלה, מס' 2000/0004/19824, מיום 24 באוקטובר 2000. יצוין, כי אחרי אירועי אוקטובר, ביום 18 בדצמבר 2000, קיבלה הכנסת תיקון לחוק שירות המדינה (מינויים) שקבע בסעיף 15א, כי "בקרב העובדים בשרות המדינה, בכלל הדרגות והמקצועות, בכל משרד ובכל יחידת סמך, יינתן ביטוי הולם, בנסיבות הענין, לייצוגם של [...] בני האוכלוסייה הערבית, לרבות הדרוזית והצ'רכסית".

[60] מ/2777.

[61] המוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון, ממדי העוני ואי-השוויון בהתחלקות ההכנסות במשק , ממצאים עיקריים (2000) 18, 21.

[62] שיפורים רבים הונהגו אחרי אירועי אוקטובר 2000, אולם אלה לא נכללו בדיוננו, שכן מטרתו היא הצגת ההתפתחויות ברקע לאירועים אלה.

[63] מאג'ד אלחאג', **"מגמות של שינוי ושימור במערכת החינוך הערבי בישראל"**, המזרח החדש לז (תשנ"ה) 87-107.

[64] ראו הדיון בפסק דינו של השופט חשין בבג"צ 4112/99 עדאלה נ' עיריית תל אביב יפו, פ"ד נו(5) 393. פסק הדין ניתן ביולי 2002.

[65] השר הערבי הראשון היה סלאח טריף מן המגזר הדרוזי, אשר מונה כשר בשנת 2001.

[66] ראו להלן, בפיסקה 75 לשער זה.

[67] ראו הצ"ח (רשומות) 2923, מיום 23.11.99.

[68] רע"א 6709/98 היועץ המשפטי לממשלה נ' רשימת מולדת-גשר-צומת, פ"ד נג(1) 351.

[69] סמי סמוחה, **"יחסי ערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית"**, בא' יער וז' שביט, מגמות בחברה הישראלית (תל אביב, 2001) 314.

[70] Gad Barzilai, "Fantasies of Liberalism and Liberal Jurisprudence: State Law, Politics and the Israeli Arab-Palestinian Community" **Israel Law Review** 34/2 (2000) 442.

[71] חיים ווייצמן, מסה ומעש (שוקן, ירושלים ות"א, תשכ"ג) 447.

[72] שם התנועה מתורגם לעברית בשגגה כ"בני הכפר" שעה שמשמעותו היא " בני הארץ" או "המקומיים".

[73] ראו להלן, בפיסקאות 120 ואילך לשער זה.

[74] ראו, למשל, את המסמך "דרישות האזרחים הערבים בישראל לשוויון זכויות" שהוגש לממשלה מטעם ועדת המעקב העליונה לענייני האזרחים הערבים וועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות באוגוסט 1996.

[75] ראו לאחרונה בפסק דינו של בית המשפט העליון א"ב 11280/02 ועדת הבחירות המרכזית נ' טיבי ואח' (טרם פורסם).

[76] למסרים של מנהיגי המגזר הערבי, בתקופה שקדמה לאירועים ובמהלכם, ראו בפרק שיוחד לכך להלן בפרק החמישי של השער הרביעי (פיסקאות 135 ואילך של השער האמור).

[77] ראוי לציין, כי הסקרים משנת 1995, בתקופה בה נעשו מאמצים מצד רשויות השלטון לצמצם את הפערים בין שני המגזרים, שיקפו מגמות ברורות של רצון להשתלב במדינת ישראל (מה שכונה בספרות המחקר "ישראליזציה") - יותר מכל תקופה אחרת קודם לכן או לאחר מכן. ממצאים אלה הוכיחו, לכאורה, את קיומו של קשר ישיר בין מדיניות הממשלה לבין עמדות הציבור הערבי, והטילו ספק בתקפותן של הפרשנויות המציגות את תהליך הרדיקליזציה במגזר הערבי כהכרחיות דטרמיניסטית.

[78] ראו הממצאים שהוצגו בהודעות לעיתונות של המכון לחקר השלום בגבעת חביבה, ב-20 במאי 2001, ושל פרופ' סמי סמוחה מאוניברסיטת חיפה, ב-19 בפברואר 2001.

[79] Y. Peres and N.Yuval-Davis, "Some Observations on the National Identity of the Israeli Arab", *Human Relations* (1969) 229. המדגם היה קטן מכדי שתהיינה לממצאיו תקפות מוצקה אולם התמונה הכללית המתקבלת בו מאושרת על ידי מחקרים רבים.

[80] ראו ממצאי הסקרים הנזכרים בהודעות לעיתונות לעיל, בה"ש 76.

[81] ראו הסקר שנערך על ידי המכון למחקר חברתי שימושי ב-1976 ומדווח באחד מכל ששה ישראלים (ירושלים, אלוף הר אבן, עורך, 1981) 171-172.

[82] על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2001, עמ' 2-9, 2-10. הנתונים לגבי המוסלמים אינם כוללים את הדרוזים.

[83] סמי סמוחה, **"הישראליזציה של הזהות הקיבוצית והאוריינטציה הפוליטית של הפלסטינים אזרחי ישראל - בחינה מחדש,"** בספר אלי רכס (עורך), הערבים בפוליטיקה הישראלית: דילמות של זהות (תל אביב, 1998) 43. תשובות אלה כללו גם את הנסקרים הנוצרים והדרוזים, אולם הרוב המכריע בסקר היו מוסלמים: שיעורם במדגם היה כשיעור המוסלמים במגזר הערבי. יצוין, כי העלייה התלולה בהזדהות כפלסטינים במחצית השנייה של העשור באה במידה ניכרת על חשבון ההזדהות על פי הדת.

[84] **דו"ח עמותת סיכוי: שוויון ושילוב האזרחים הערבי בישראל, 1998-1999** (אפריל 1999) 13. רשימה מלאה, בהבדלים לא-מהותיים, מוסר *כל אל-ערב*, 7 באפריל 2000.

[85] בנושא זה ראו להלן גם בפיסקה 177 ואילך לשער הרביעי.

[86] ראו בנושא זה בפרק על מסרים מסלימים, בפיסקאות 180-183 לשער הרביעי.

[87] הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **שנתון סטטיסטי לישראל 2001**, עמ' 2-10, 2-50.

[88] משוקלל מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, והמועצה להשכלה גבוהה/הוועדה לתכנון ותקצוב.

[89] ראו להלן בפיסקה 135 ואילך לשער הרביעי.

[90] אשר חלקם כבר נזכר לעיל.

[91] על פי נתוני המשטרה, היה מספר הנפגעים המקומיים כ-80.

[92] טענה זו לא אומתה, ולטענת המשטרה אין היא מבוססת (ראו גם להלן בפיסקה 139 לשער הרביעי, ובפיסקה 187 לשער החמישי).

[93] ראו להלן את הפרק החמישי של השער הרביעי, אשר כותרתו "מסרים מסלימים של מנהיגי המגזר הערבי בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר ובמהלכם" (פיסקה 135 ואילך לשער האמור).

[94] על פי ממצאי הסקרים שהוצגו בהודעות לעיתונות של המכון לחקר השלום בגבעת חביבה, ב-20 במאי 2001, ושל פרופ' סמי סמוחה, מאוניברסיטת חיפה, ב-19 בפברואר 2001.

[95] גד ברזילי, שם, 449. ממצאים קשים דווחו גם בסקר רטנר ופישמן: 26% מהנשאלים נטו להסכים כי כאשר החוק מתנגש עם האינטרסים שלהם יש להם הזכות להפר את החוק, ו-51% הסכימו שכאשר החוק ועושי דברו אינם יכולים להגן על האזרחים הם יכולים לקחת את החוק לידיהם. A. Rattner and G. Fishman, Justice for All? Jews and Arabs in the Israeli Criminal Justice.

[96] ראו סיכום יומי של מידע מודיעיני, הנחיות ואירועים הקשורים לערביי ישראל, אשר הוצא על ידי המשרד לבטחון פנים, לגבי יום 28.9.00 (מ/1239), וכן מ/2479.

[97] ראו סיכום יומי של מידע מודיעיני, הנחיות ואירועים הקשורים לערביי ישראל, שיצא מטעם המשרד לבטחון פנים (מ/1239).

[98] מברק אמארצ 17327 של משטרת ישראל מיום 27.9.00 (מ/2334).

[99] כתבה מעיתון "אל-מית'אק" מיום 29.9.00 (מ/3683).

[100] כתבה מעיתון "איאם אל-ערב" מיום 28.9.00 (מ/3714), וכן ראו דו"ח שבועי 40 של מוקד אגף המודיעין (להלן: אמ"ן) של משטרת ישראל (מ/3915), ומברק אמארצ 17327 (מ/2334).

[101] כתבה מעיתון "איאם אל-ערב" מיום 27.9.00 (מ/3715), וראו גם סיכום של מידע מודיעיני שפרעם המשרד לבטחון פנים לגבי ימים 26.9.00 ו-27.9.00 (מ/1239).

[102] דו"ח שבועי 40 של מוקד אמ"ן של משטרת ישראל (מ/3915).

[103] כתבה מעיתון "איאם אל-ערב" מיום 28.9.00 (מ/3714).

[104] כתבה מעיתון "איאם אל-ערב" מיום 29.9.00 (מ/3715), כתבה מעיתון "איאם אל-ערב" מיום 28.9.00 (מ/3714), ראו על כך גם ידיעה במסמך של מפלג המודיעין לגבי הביקור הצפוי (מ/2150), ומברק אמארצ 17327 (מ/2334).

[105] כתבה מעיתון "איאם אל-ערב" מיום 28.9.00 (מ/3714).

[106] הצגת תכניות למפכ"ל - מבצע "כובע קש" (מ/1701).

[107] ראה מסמך לגבי פעילות המשרד לבטחון פנים בקשר לעליית שרון (מ/3814).

[108] עמ' 8306, 8307, 8311 ו-8312.

[109] מברק ירושמ 4671 (מ/2749).

[110] מ/2747.

[111] מברק ירושמ 4671 (מ/2749).

[112] כתבה מעיתון "הארץ" מיום 29.9.00 (מ/3352), כתבה מעיתון "ידיעות אחרונות" מיום 29.9.00 (מ/3420), כתבה מעיתון "אל-מית'אק" מיום 29.9.00 (מ/3683), כתבה מעיתון "איאם אל ערב" מיום 29.9.00 (מ/2037) וראיון של ח"כ דהאמשה בעיתון "מעריב" מיום 20.10.00 (מ/3388).

[113]מברק ירושמ 4671 (מ/2749).

[114]הודעת ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה (מ/1407), הודעת ח"כ מוחמד כנעאן (מ/1805).

[115]הודעת ח"כ עזמי בשארה, עמ' 2 (מ/1398).

[116]הודעת ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה מיום 28.10.01, עמ' 17 (מ/1407).

[117]מברק ירושלמ 4621 (מ/2749). ראה גם דיווח על יידויי האבנים בכתבה מעיתון "הארץ" מיום 29.9.00 (מ/3352) ובכתבה מעיתון "איאם אל-ערב" מיום זה (מ/2037).

[118]טבלת רישומי מרד"מ מטה ארצי (מ/2735).

[119]כתבה מעיתון "איאם אל-ערב" מיום 29.9.00 (מ/2037).

[120]שם.

[121]הודעת סממ"ז ירושלים, ניצב דוד קראוזה, עמ' 5 (מ/2710).

[122]הודעת משה אזולאי, מ/1006 בעמ' 1.

[123]תוכן הדרשות והשיעורים מתוך תמליל של הקלטת הדרשות (מ/2717).

[124] מברק ירושמ 4689 (מ/2753).

[125]יחידת מקומות קדושים.

[126] הודעת סממ"ז ירושלים, ניצב דוד קראוזה, עמ' 6 (מ/2710); הודעת ממ"ז ירושלים, ניצב יאיר יצחקי, עמ' 6 (מ/2703).

[127]מברק ירושמ 4689 (מ/2753).

[128]ראו עדותו של ניצב מיקי לוי, עמ' 6997.

[129]דברי ראש השב"כ בהערכת המצב בראשות ראש הממשלה, עמ' 2 (מ/1650).

[130]הודעת דוד צור מיום 2.5.01, עמ' 9 (מ/776).

[131]מברק ירוש"מ 4689 (מ/2753).

[132]ריכוז אירועי הפרות סדר מחוז ירושלים (מ/2752).

[133]זאת מסר ראש השב"כ במהלך ישיבת הערכת המצב בראשות ראש הממשלה, עמ' 5 (מ/1650).

[134]ראה אירוע 129 ביומן מבצעים של מג"ב (מ/2755).

[135]עדות אהוד ברק, עמ' 8308.

[136]עדות אהוד ברק, עמ' 8309.

[137]עדות אהוד ברק, עמ' 8217, 8219 ו-8220.

[138]הודעת תא"ל גדי איזנקוט מיום 25.7.01, עמ' 6 (מ/818); וכן ראו עדותו בפני הוועדה בעמ' 7893-7895 לפרוטוקול.

[139]יש לציין, כי בפני הוועדה ציין תא"ל איזנקוט כי מונח זה הוא ביטוי שלו, ולא ביטוי שדובר עליו במהלך הישיבה.

[140] "איאם אל-ערב", 1.10.00 (מ/2038).

[141] מ/2739.

[142] ראה עדותו של יהודה וילק בעמ' 7408.

[143] מ/2740.

[144] עדות שלמה בן עמי, עמ' 8090; וכן ראה זכרון דברים שכתב ניצב דוד צור מיום 9.11.00 (מ/1243) והודעתו מיום 2.5.01, עמ' 10 (מ/776).

[145] הודעת דוד צור מיום 2.5.01, עמ' 11 (מ/776).

[146] שם.

[147] טבלת אירועים במחוזות השונים על פי ימים (מ/2894).

[148] הודעת דוד קראוזה, סממ"ז ירושלים, עמ' 16 (מ/2710); הודעת דוד צור מיום 2.5.01, עמ' 10 (מ/776); וראו גם בטבלת האירועים (מ/2894).

[149] "איאם אל-ערב", 1.10.00 (מ/3782).

[150] הודעת דני הקר, עמ' 4 (מ/379)

[151] "איאם אל-ערב", 1.10.00 (מ/2040).

[152] הודעת דני הקר, עמ' 4 (מ/379).

[153] יומן מבצעים מרחב עמקים (מ/1027).

[154] תחנת המשטרה בנצרת בנויה בצורה של חצר המוקפת במספר מבנים, כך ששוטרים העומדים בחצר עצמה חשופים למטר האבנים.

[155] ראו דיווח ביומן המבצעים של מרחב עמקים, אירועים 9 , 12, 14 (מ/1027); הודעת דני הקר, עמ' 4 (מ/379); וכן דיווח בעיתון "איאם אל-ערב" מיום 1.10.00 (מ/2041) אשר תיאר את פעולת הצעירים כהטלת מצור על תחנת המשטרה.

[156] ראו הודעת דני הקר, עמ' 4 (מ/379); וכן דיווח ביומן מבצעים מרחב עמקים, אירועים 12,14,26 (מ/1027).

[157] דיווח ביומן מבצעים מרחב עמקים, אירוע 5 (מ/1027).

[158] דיווח ביומן מבצעים מרחב עמקים, אירוע 6 (מ/1027).

[159] "איאם אל-ערב", 1.10.00 (מ/2040).

[160] יומן מבצעים מרחב עמקים, אירוע 7 (מ/1027) ויומן מבצעים תחנת נצרת, אירוע 2 (מ/1026).

[161] "איאם אל-ערב", 1.10.00 (מ/2040). יש לציין, כי באותה כתבה אף דווח, כי למקום הגיעו כוחות משטרה שניסו לפתוח את הכביש והנוער קיבל את פניהם במטר אבנים ובקבוקים ריקים, אך לא נמצא לכך ביסוס נוסף בחומר הראיות שהובא בפנינו.

[162] יומן מבצעים מרחב עמקים, אירוע 8 (מ/1027).

[163] הודעת יעקב זיגדון, עמ' 3-4 (מ/516).

[164] יומן מבצעים מרחב עמקים, אירועים 17, 18 (מ/1027).

[165] יומן מבצעים מרחב עמקים, אירוע 20 (מ/1027).

[166] יומן מבצעים מרחב עמקים, אירוע 41 (מ/1027).

[167] "איאם אל-ערב", 1.10.00 (מ/2041).

[168] טבלת אירועים מחוז צפון (מ/2270).

[169] ראו דיווחים על זריקות אבנים בין צומת עין אברהים וצומת מי עמי לבין צומת אום אל-פחם וצומת מי עמי, יומן מבצעים מרחב עמקים, אירועים 30, 37 (מ/1027).

[170] מ/4115.

[171] מ/3662.

[172] פרוטוקול הישיבה, סיכום והחלטות (מ/1842).

[173] על ההבדל בין ההכרזה על יום אבל לבין יום מאבק, אמר ח"כ האשם מחאמיד בהודעתו בפני אוספי החומר בעמ' 23 (מ/817) כי היו שצידדו בהכרזה על יום אבל והיו שצידדו בהכרזה על יום מאבק, כאשר מבחינה אופרטיבית ההבדל בין השניים הוא שיום אבל יכול להתנהל עם תהלוכות, אבל ללא הפגנות, "זה יום שבו אנשים עושים דברים בצורה מסודרת, שקטה ותוך שמירה על קדושת האירוע, בעוד שמאבק זה יותר הפגנות ודרישות ספציפיות לעתיד".

[174] הכוונה היא ליישובים עראבה, סח'נין ודיר חנא, בהם נהרגו אנשים ב"יום האדמה" 1976.

[175] "איאם אל-ערב", 1.10.00 (מ/2044).

[176] הודעת ח"כ עזמי בשארה, עמ' 3 (מ/1398).

[177] הודעת עווד עבד אל-פתאח, עמ' 7 (מ/1420).

[178] עמ' 9087.

[179] הודעת ח"כ האשם מחאמיד, מ/817 בעמ' 19; וכן עדותו בוועדה בעמ' 7879.

[180] ראה עדות ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה בעמ' 9085-9089; וכן את עדותו בשלב השני בעמ' 15015, עדות ח"כ טלב אל-סאנע בעמ' 8692-8693; עדות ח"כ מוחמד ברכה, עמ' 8818-8825; עדות עווד עבד אל-פתאח עמ' 9368. יחד עם זאת, ח"כ האשם מחאמיד ויו"ר ועדת המעקב העידו כי הם לא צפו שיהיו חריגות ושאנשים ירדו לכביש הראשי (עמ' 7852 ו-9416).

[181] עדותו בפני הוועדה, עמ' 8461-8468. יש לציין, כי בעדותו בפני הוועדה בשלב השני הכחיש בשארה, כי הם צפו סגירת כבישים ובכלל זה את כביש ואדי עארה. ראה 15275-15276, 15303.

[182] תמליל חקירתו של עווד עבד אל-פתאח בפני אוספי החומר, עמ' 18 (מ/1420).

[183] הודעת רג'א אגבאריה, עמ' 15 (מ/1804).

[184] שידורי רדיו 2000 - מ/1983, מ/1984.

[185] "איאם אל-ערב", 1.10.00 (מ/2044).

[186] מ/366.

[187] לגבי האירועים שהיו בסח'נין ביום האדמה ראה כתבות מהעיתונות: מ/3330, מ/3580 וכן הודעת ח"כ מוחמד כנעאן (מ/1805).

[188] מ/1849, מ/1850, מ/1851.

[189] הודעת ח"כ האשם מחאמיד, עמ' 19 (מ/817).

[190] הודעת עבד ענבתאווי מזכיר ועדת המעקב, עמ' 8 (מ/1806).

[191] מ/4135.

[192] מ/3558.

[193] מ/3585.

[194] מ/4134.

[195] מדובר בעגה משטרתית לידיעות המגיעות לידיעת המשטרה באמצעות ערוצי המודיעין השונים שהיא מפעילה.

[196] מ/754.

[197] מ/948.

[198] מ/1206.

[199] מ/1615.

[200] מ/1613.

[201] מ/1820.

[202] מ/1563.

[203] מ/1610.

[204] מ/1599.

[205] מתוך מ/2136.

[206] מ/1607.

[207] מ/1608.

[208] מ/1289.

[209] ראו דיונים 6.7.00 ו-12.7.00.

[210] מ/1095.

[211] מ/1733.

[212] מ/2163, בעמ' 14.

[213] מ/2163, בעמ' 15.

[214] מ/2177.

[215] מ/2788.

[216] מ/4240.

[217] ראו מ/4245.

[218] לפעולות אלה ראו לעיל בשער הראשון, בפיסקה 121. המדובר במהומות רחבות היקף, אשר גלשו במקומות שונים לאלימות קשה והתמשכו יומיים-שלושה.

[219] ראו בשער החמישי, פיסקה 8 ואילך.

[220] מ/1524.

[221] מ/1526.

[222] מ/1622, מ/1623.

[223] מ/1619.

[224] מ/1618.

[225] למעשה, בסיכומים שהוגשו לוועדה מטעם מר ברק, ראש הממשלה דאז, אין מחלוקת, כי במסגרת ההכנות ל"קסם המנגינה" נצפו תרחישים דומים לאלה של אירועי אוקטובר. ראו סעיף 48 לסיכומים מטעם מר ברק.

[226] מ/1531, מ/1533.

[227] מ/2438.

[228] מ/1534.

[229] מ/755, בעמ' 4.

[230] שם, שם.

[231] מ/1534.

[232] בעמ' 3 של הודעתו מ/755.

[233] שם, בעמ' 8.

[234] מ/1251.

[235] שם, עמ' 2.

[236] מ/2200.

[237] מ/2204.

[238] מ/3789.

[239] בעמ' 15392 ו-15470.

[240] מ/3989.

[241] מ/1646.

[242] בפיסקה 173.

[243] בעמ' 6606 ו-6609.

[244] עמ' 7347.

[245] עדות וילק בעמ' 14366 ועדות בן עמי בעמ' 7921.

[246] בעמ' 5995-5996.

[247] בעמ' 6001-6002.

[248] עמ' 7057, עדות ניצב דוד צור.

[249] עמ' 7127, עדות ניצב יעקב בורובסקי.

[250] מ/2820.

[251] מ/776, עמ' 18.

[252] מ/1755; וכן מ/772 הודעת אריה רמות שיפמן, עמ' 9 שורה 217.

[253] ראו, לדוגמה, עדות אליק רון, עמ' 6102; הודעת תת ניצב יהודה סלומון, מ/693, עמ' 1 שורות 12 ואילך.

[254] מ/732 סעיף 4.

[255] מצבה מבצעית זמינה היא סך כל הסד"כ המבצעי של המשטרה, משמע שוטרים ייעודיים שעברו הכשרה, בהפחתת שוטרים בחופשה, שוטרים מוגבלים רפואית, יחידות מופעלות צה"ל, יחידות מיוחדות, כגון חבלה ומסוקים, משימות קו אדום ביחידות המשטרה ואמהות.

[256] ראו סעיף 3 לפקודת המשטרה [נוסח חדש], תשל"א-1971, ומסעיף 2.01.01 להוראות המשטרה, תש"ן-1989.

[257] מ/2798.

[258] מ/4264, עמ' 1 סעיף 6.

[259] עמ' 7373-7374 לעדות יהודה וילק.

[260] מ/2805.

[261] הודעת דוד צוד, מ/776 שורות 950-951. ראו גם בשורות 412-413.

[262] הודעת מרדכי נחמני, מ/756, בשורה 242 ואילך.

[263] מ/3136.

[264] הודעת תת ניצב משה ולדמן, מ/710 עמ' 25 שורות 15 ו-17; ועדות תנ"צ יהודה סלומון בעמ' 5045 ובמ/692 עמ' 23.

[265] עמ' 6147, וכן בעמ' 5999.

[266] עמ' 6148.

[267] מ/1252.

[268] מ/792, הודעת יוסף בנבנישתי, עמ' 2 שורות 24 ואילך.

[269] מ/748.

[270] עמ' 7101.

[271] מ/1219 ו-מ/1220.

[272] מ/1219.

[273] מ/1220.

[274] מ/748.

[275] עדות תנ"צ דובי יונג, עמ' 6480.

[276] נצ"מ עזרא אהרון, ראש מב"צ, מ/745 שורה 172.

[277] לדוגמה, עדותו של קצין החקירות בתחנת עכו, יוסי ברבי, עמ' 4909.

[278] מ/1024, סעיף 7.

[279] מ/1391, עמ' 4.

[280] מ/4250 סעיף 7.

[281] מ/771 סעיף ד'.

[282] מ/751, בשורה 165 ואילך.

[283] בעמ' 14249.

[284] מ/3897.

[285] שם, בעמ' 10.

[286] שם, בעמ' 11.

[287] מ/2825.

[288] הפרק הראשון שבשער הרביעי.

[289] ראו בהרחבה בהמשך, בפיסקה 8 לפרק הדן בגלילוני גומי במסגרת השער הרביעי.

[290] עמ' 7248.

[291] מ/751, בשורה 145.

[292] עמ' 7100.

[293] מ/2825.

[294] בעמ' 7443.

[295] מ/750 סעיף 23.

[296] מ/722 עמ' 3.

[297] מ/732.

[298] מכתב מ/728 סעיפים 1 ו-2.

[299] מ/750 סעיף 13.

[300] מ/756, שורה 444 ואילך.

[301] מ/4038.

[302] ראו דרישה של סגן ראש אג"מ מיום 18.6.00, מ/1228. ראו גם בקשתו להפשרת סעיף תקציבי, מיום 3.7.00, מ/1227. עוד ראו מסמך של רמ"ד חימוש מיום 13.7.900, שנושאו רכש תחמושת אלפ"ה ל"קסם המנגינה" (מ/1232); ראו עוד, דרישה של סגן ראש אג"מ לפורום התקציבי, מיום 19.7.00, מ/1226, שם כמות הגז שרכישתו מתוכננת על פי מסמך זה היא כרבע מכמות גלילוני הגומי. ראו גם העידכון של רמ"ד חימוש בישיבה מיום 26.7.00 על הצטיידות בתחמושת גומי בלבד, במסגרת "קסם המנגינה" (מ/1208). ראו גם התחייבות תקציבית לצה"ל ל"קסם המנגינה", מתאריך 10.8.00, לפיה נרכשים מן הצבא

10,000 גלילוני גומי, ו,3000 כדורי גז מדמיע (מ/1230).

[303] בהודעתו, שורה 475 ואילך.

[304] עמ' 6653, עדות מרדכי נחמני.

[305] הודעת מרדכי נחמני, מ/756, שורות 452-456

[306] ראו הודעת נחמני, מ/756, שורה 444 ואילך.

[307] בהודעתו, מ/756, בשורה 447.

[308] מ/756, שורות 450-451.

[309] ראו להלן, הפרק הראשון לשער הרביעי.

[310] הכוונה לדוד צור, ראש המטה המבצעי של השר כשהיה בתפקידו הקודם כסגן ראש אג"מ במטה הארצי.

[311] מוצג מ/733. להתרעתו של לוצקי לפני האירועים, ראו מ/732 וכן לעיל, בפיסקה 238.

[312] הודעת ניצב יצחקי מ/2703 עמ' 5.

[313] מ/2103, נספח לב' עמ' 14.

[314] מ/1199.

[315] מ/1496.

[316] שם.

[317] מ/1500.

[318] וילק, 7576.

[319] וילק, 7576.

[320] בעמ' 6108.

[321] עדותו של סאו, בעמ' 357.

[322] בעמ' 7074.

[323] בעמ' 5883.

[324] עמ' 6109.

[325] מ/1110, לו"ז אירועים חריגים.

[326] מ/1110, "אמצעים שנוצלו במבצע 'רהיט ישן'".

[327] מ/1274.

[328] מ/2437.

[329] מ/1202, נוהל "צבירת כוחות להגברת פעילות במשטרת ישראל".

[330] עמ' 7.

[331] עמ' 14.

[332] בעמ' 11.

[333] בעמ' 18.

[334] מ/1255.

[335] מ/1254.

[336] מ/3278.

[337] מ/1206.

[338] פיסקה 9 לפקודה.

[339] פיסקה 13(ג)(2).

[340] פיסקה 13(ג)(14).

[341] פיסקה 13(ו)(5).

[342] בפיסקה 157 לעיל.

[343] ראו לעיל, בפיסקה 198.

[344] כמפורט בפיסקה 206 לעיל.

[345] להלן, בפיסקה 51 לשער הרביעי.

[346] לאתרי ההתרחשות העיקריים ראו המפה המצורפת לדין וחשבון זה כנספח ד'.

- **דו"ח ועדת אור**
- **שער ראשון - לפני אירועי אוקטובר: רקע, גורמים, צפי האירועים ומוכנות המשטרה**
- **שער שני - התפתחות האירועים ומהלכם**
- **שער שלישי - אירועים מיוחדים**
- **שער רביעי - נושאים מיוחדים**
- **שער חמישי - ההודעות שנשלחו לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה**
- **שער שישי - סיכום והמלצות**

חזור

פורסם כשירות לציבור ע"י אורי ברייטמן

דו"ח ועדת אור

שער שני

התפתחות האירועים ומהלכם

פרק א' -

ההתרחשויות ביום 1.10.00

1. יום 1.10.00 היה יום החג השני של ראש השנה, תשס"א. בבוקרו של אותו יום, נערך עיקר כוחות המשטרה, אשר לא היו בחופשת החג, בסביבות מיתחם הר הבית. על כוחות המשטרה במקום פיקד מפכ"ל המשטרה, רב ניצב יהודה וילק, בהיעדרו של מפקד המחוז, אשר נפצע בראשו ביום 29.9.00, באירוע שהיה במקום[1].

2. בבוקר היום, לפני העלייה להר הבית, התקיימה ישיבה להערכת מצב, בראשות המפכ"ל, במטה מחוז ירושלים. בסיכום הישיבה ציין המפכ"ל, כי מסתמנת מגמה של השתתפות פעילה וגוברת של ערביי ישראל בהפרות סדר[2]. כמו כן ציין, כי בהתחשב בדברים אלה, יש להביא בחשבון אפשרות של ירידה בסדרי הכוח של המשטרה בירושלים[3] ויש להיערך במסגרת זו בהתאם. דברים אלה, כפי שכבר צויין, מצביעים על צפי לאירועים בתחומי המדינה, אשר עלולים לחייב העתקת תשומת לבה של המשטרה לגזרות אחרות.

3. בהודעתו הסביר וילק, כי על רקע האירועים שהיו ביום 30.9.00 במגזר הערבי, אותם הגדיר כ"מינוריים", ובהיעדר מידע קונקרטי על העומד להתרחש במגזר הערבי, החשש העיקרי שלו לקראת החג השני של ראש השנה היה ממוקד בירושלים[4]. התפיסה היתה, כי הר הבית, באותו שלב, הוא הנקודה הקריטית, וזאת, גם על רקע ניסיון העבר[5]. וילק מסר, כי בבוקר יום 1.10.00 לא היו התראות מודיעיניות לאירועים על הר הבית, וההיערכות במקום היתה מבוססת על תחושתו כי יתכן שיתרחשו אירועים במקום[6].

4. באותו בוקר התקיימה הערכת מצב נוספת, במחוז הצפוני, בראשות מפקד המחוז, ניצב אליק רון. הערכת המצב התקיימה בתחנת משגב. היא נעשתה בהתאם להנחיות שבמברק משטרתי מן הערב הקודם, אשר הורה לקיים הערכות מצב מחוזיות, ולהיערך על פי העולה מהערכות המצב.

מן התיעוד הכתוב של הערכת המצב[7] עולה, כי נצפה שיתוף פעולה בין כל הפלגים במגזר הערבי. לגבי מקומות ספציפיים, הועלה צפי לאפשרות של הפרות סדר באזור כפר כנא, אשר יכולות להביא לסגירת ציר תנועה. נצפתה גם אפשרות של הפרות סדר באתר שהאב אל-דין בנצרת. לעניין זה, צפה מפקד מרחב עמקים, ניצב משנה משה ולדמן, אפשרות של "עימות רציני", כהגדרתו, בנצרת[8]. אף ניצב רון העריך, כי מרכז הכובד יהיה בנצרת, ברחוב פאולוס, והנחייתו היתה כי יש להפנות לשם את מרבית הכוח.

הערכות דומות היו גם ביחס למרחב גליל. לעניין זה מסר מפקד מרחב גליל, תת ניצב יהודה סלומון, כי יש מקומות אחדים שבהם קיים צפי להפרות סדר. הוא הזכיר, בהקשר זה, את עכו העתיקה והוסיף כי בכל השטח יש לחץ של ועדת המעקב לצאת ולהתעמת עם המשטרה[9].

אשר לאזור אום אל-פחם, ציין מפקד חטיבת משמר הגבול בצפון, ניצב משנה בנצי סאו, אשר בעת האירועים עמד בראש מפקדה משימתית האחראית על אזור זה, כי קיים מחסור באמצעים לפיזור המון, במיוחד ביחידת הסמ"ג, שהיא היחידה המיוחדת של משמר הגבול. הוא הוסיף, כי אם התהלוכה באום אל-פחם "תצא החוצה", כהגדרתו, הרי שבשלב הראשון תהיה המשטרה חייבת לסגור את כביש 65, הוא כביש ואדי עארה[10].

עוד צוין בהערכת המצב, על ידי ראש ענף המודיעין, כי בכל מקרה שבו מודיעים על הרוג באזור, צפוי שהדבר יתסיס את כל השטח[11].

בסיכום של מפקד המחוז צוין, כי למשטרה אין עניין להתערב ברוב המקומות. מפקד המחוז עמד על הרצון של יוזמי האירועים שתוכננו לאותו יום, ליצור מצב שבו "כאילו כל המגזר הערבי משתתף". הוא הוסיף, שאם יהיו בעיות בצירים ניתן יהיה לסגור אותם לתנועה, לרבות, במידת הצורך, את כביש 65. עם זאת הוסיף, כי המשטרה תמהר להגיע לכביש 65, על מנת לפעול בו. באופן דומה ציין, לגבי ציר 85 (כביש עכו-צפת), כי אם ייסגר לפרק זמן מסוים, תדאג המשטרה לפתוח אותו. אשר לערים מעורבות, הסביר מפקד המחוז את הצורך לפעול בעכו, על מנת למנוע חיכוך. לגבי נצרת ציין, כי גם במקרה של נזק מסוים לעיר, תקיים המשטרה הערכות מצב, עד שיוחלט כיצד לנהוג. מפקד המחוז ציין את הצורך בערוצי הידברות עם מנהיגי הציבור הערבי, על מנת למנוע טענות אפשריות כי לא דיברו עם מנהיגות המגזר.

לגבי כוחות המחוז ציין מפקד המחוז כי על פי סיכום שהושג, אין לקחת מן המחוז כוחות מעבר ל-30 שוטרים "כחולים"[12]. באותו הקשר הוסיף מפקד המחוז, כי הושג סיכום עם ראש אגף המבצעים במטה הארצי, כי אם יוודע למחוז על "משהו שעומד לגעוש או מצב שיצא משליטה", יקבל המחוז כוחות תגבור מן המטה הארצי. לגבי דברים אחרונים אלה יש להעיר, כי על פי עדותו של ניצב רון, עוד יום קודם לכן, בשעות הערב, דרש מראש אג"מ כי לא יעביר את היחידות המיוחדות של מחוז הצפון לצורך תגבור בירושלים, כפי שהלה ביקש לעשות מלכתחילה[13].

מן העדויות עולה, כי בחלוקת הכוח הורה מפקד המחוז להעדיף את הערים המעורבות. בקביעת סדרי העדיפויות הפנימיים של חטיבת מג"ב צפון, אשר היתה מופקדת על גזרת ואדי עארה, הוחלט לתת עדיפות לאבטחת היישובים שעל קו התפר. על כן, בניגוד לתוכנית המוקדמת, לפיה יוצבו איגודי כוחות בנקודות החיכוך המרכזיות בציר ואדי עארה, כמו צומת אום אל-פחם וצומת ערערה, הוחלט שלא להציב כוחות במקומות אלה. ניצב משנה סאו הסביר בעדותו, כי קו פעולה זה נבע מחששו של מפקד המחוז כי הצבת כוחות באותם מקומות תיצור נקודות חיכוך מיותרות בין כוחות המשטרה לבין תושבי האזור[14].

יצוין, כי ניצב רון אישר בעדותו כי גישתו הבסיסית, לרבות בהערכת המצב האמורה, היתה כי אם כביש ראשי ייסגר, יש לשלוח למקום כוח משטרה על מנת לפתוח אותו ולאבטח את המקום[15]. הוא הבהיר, כי גישה עקרונית זו לא השתנתה בזמן האירועים, וכי סגירת כבישים על ידי המשטרה במשך האירועים היתה אך תולדה של כורח מציאות, שבה, בהיעדר כוחות מספיקים, לא ניתן היה לשמור על שלום המשתמשים בכביש[16].

5. לא למותר לציין, כי באותו יום פעל מחוז צפון, ועימו כלל המשטרה, במתכונת של כוננות חגים, והוא לא עבר בתחילת היום למתכונת פעולה שלדית. כמוסבר לעיל, מתכונת שלדית כרוכה בהיקף מוגבר של פעילות, באופן שבכל רגע נתון מצויים בפעילות מחצית מן השוטרים המבצעיים במשטרת ישראל, העובדים לסירוגין במשמרות של 12 שעות. הסמכות להורות על מתכונת פעולה כזו נתונה למחלקת מבצעים באגף המבצעים במטה הארצי, שהיא זרועו הארוכה של המפכ"ל. הסמכות נתונה גם למפקד מחוז במחוזו[17]. רק בשעה 15:48 של יום 1.10.00, לאחר שכבר התרחשו אירועים קשים ברחבי המחוז הצפוני, הופצה באמצעות מערכת האיתוריות המשטרתית הוראה, לפיה "על פי הנחיית המפכ"ל משטרת ישראל עוברת לפע"מ ג'"[18]. משמעות הדבר היא, כי החל באותו שלב עברה משטרת ישראל למתכונת עבודה שלדית. בהמשך לכך, בשעה 21:30 של יום 1.10.00, הוציא המטה הארצי הנחיה אשר הורתה על מעבר לפעילות שלדית כאמור[19].

עם זאת, יש להעיר באשר לפעולות חטיבת מג"ב צפון באותם ימים, כי עוד בימים 29.9.00 ו-30.9.00, ולמרות היותם ימי חג, הורה ניצב משנה סאו על החזרת המפקדים ליחידותיהם ועל החזרת כל הלוחמים הסדירים (להבדיל מאנשי הקבע) מחופשותיהם, על מנת להגדיל את כוחות משמר הגבול בגזרה[20].

[21]

6. באותו בוקר לא היו אירועים חריגים על הר הבית, למעט זריקות אבנים מועטות . בשלב מסוים, ככל הנראה בסביבות השעה 11:00 בבוקר[22], יצר ניצב רון קשר טלפוני עם המפכ"ל ודיווח לו על תחילתם של אירועים בצפון ועל הפגנות והפרות סדר בתחומי המחוז הצפוני[23]. על פי עדותו של המפכ"ל וילק, מסר לו ניצב רון על אירוע המתרחש בטמרה[24]. המפכ"ל וילק העיד, כי בעקבות הודעה זו החליט לשלוח כוחות לצפון[25]. עוד העיד, כי באותו שלב לא ידע על המתרחש בוואדי עארה והורה לסגן ראש אג"מ, תת ניצב מרדכי נחמני, להעלות לצפון את מספר השוטרים המירבי האפשרי, וכן כוח של בסיס האימונים של משמר הגבול, בראשות תת ניצב משה קראדי, כמפקדה משימתית[26]. המפכ"ל וילק הסביר[27], כי לא נקב במספר שוטרים מדויק, שכן הדבר דורש עבודת מטה מדויקת, אך ציין כי הורה לתת עדיפות למחוז הצפוני[28]. תת ניצב נחמני העיד, כי הנחיית המפכ"ל להעביר את הכוחות לצפון, ניתנה בעקבות הערכת מצב שקיים המפכ"ל בהר הבית, בסביבות הצהריים[29]. כמו כן נקבע שטח-כינוס באנדרטת לוחמי מג"ב באזור צומת ברקאי, אליו יגיעו כוחות התגבור. נוסף לכך, החליט המפכ"ל להגיע בעצמו לצפון, ולשם כך הוחל בתיאומים לצורך הטסתו לשם במסוק.

7. כמפורט לעיל, מצויה ברקע האירועים במגזר הערבי באותו יום החלטת ועדת המעקב, מיום 30.9.00, הקוראת לשביתה כללית, לרבות בבתי הספר, וליציאה לתהלוכות בכל מקומות היישוב. הרקע להחלטה זו היה האירועים בהר הבית ביום 29.9.00, ובשטחי הרשות הפלסטינית בימים 29.9.00 ו-30.9.00. להחלטת ועדת המעקב ולפרסומים השונים שהיו ביום 30.9.00, לרבות כרוזים מטעם גופים שונים, נוספו תגובות פומביות חריפות לאירועים אלה מפיהם של מנהיגים במגזר הערבי.

בתגובות אלה תואר האירוע של יום 29.9.00 בהר הבית במילים "טבח מתוכנן". לעניין זה ציינו אישים שונים, כי הטבח הנטען נועד לאותת לפלסטינים כיצד יש בדעת ישראל להתייחס אליהם בעתיד, ובדרך זו לנסות להכניעם בכל הנוגע למחלוקות שבין ישראל לבינם. חלק מן הדוברים התייחס גם למתרחש בשטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה, ולהתנגשויות שאירעו שם בין כוחות הבטחון לבין התושבים הערבים, וראה אף בהן משום טבח מתוכנן. היה גם מי שצוטט כאומר, כי ערביי ישראל אינם נייטרליים ביחס למתרחש במסגד אל-אקסא וכי הקו הירוק אינו מפריד בינם לבין הפלסטינים השוכנים בצידו המזרחי. לעניין זה נאמר, כי מדובר בעם אחד וכי אם פורצות התנגשויות על רקע פגיעה בירושלים ובאל-אקסא, הן יגלשו לתוך הקו הירוק. יצוין, כי בטאוני הרשות הפלסטינית נקטו לשון דומה בדבריהם על אירועי הר הבית אותם תארו כ"התקפה מאורגנת". ציטוטים מתוך דברים שנאמרו על ידי אישים ערבים בישראל נמצאים בהמשך דו"ח זה, בפרק העוסק בנושא של מסרים מסלימים, שהועברו למגזר הערבי בתקופה עובר לאירועי אוקטובר 2000 ובמהלכם[30].

8. אשר לתיאור המתרחש בשטחי הרשות הפלסטינית באותה עת, צוין בעיתונות הערבית[31], כי ביום 30.9.00 נמשכה בכפרים ובערים הערביים אינתיפאדת אל-אקסא, אשר התרחבה עד שכללה את כל השטחים הפלסטיניים. דווח, כי ההנהגה הפלסטינית הכריזה על יום 30.9.00 כעל יום אבל ועל שביתה כללית. באחד העיתונים נכתב, כי נפילת החללים והפצועים נמשכה לאורך יום 30.9.00. שר הבריאות הפלסטיני צוטט כמי שהודיע על נפילת שבעה חללים במהלך העימותים אתמול, ביניהם חמישה אנשי המשטרה הפלסטינית. על פי הדיווחים, הגיע בכך מספר החללים של אינתיפאדת אל-אקסא ל-12ונפצעו יותר מ-600 איש, מתוכם 15 פצועים קשה.

9. על רקע דברים אלה ניתן לפנות לתיאור האירועים העיקריים שהתרחשו במגזר הערבי, החל ביום 1.10.00 בבוקר. חלקם של האירועים, ובמיוחד אלה שבהם נהרגו אזרחים, יתוארו בפירוט במסגרת השער השלישי. נסתפק עתה בהתייחסות קצרה אליהם, תוך הפנייה למספר פיסקאות בהמשך הדין וחשבון.

10. טמרה. ביום 1.10.00 הגישו חברי הנהלת העיר טמרה בקשה לרשיון לתהלוכה בתחומי העיר. הצפי היה להשתתפות של 500 איש. התהלוכה אושרה על ידי המשטרה, בתנאי שיהיו במקום 15 סדרנים, שהנתיב הראשי של העיר יישאר פתוח ושהתהלוכה תישאר בתחומי היישוב.

בהמשך לכך[32], התקיימה ביום 1.10.00 תהלוכת מחאה של אלפים מתושבי העיר. התהלוכה אורגנה על ידי העירייה המקומית, בהיענות לקריאה מצד המסגרות הפוליטיות השותפות בה. התהלוכה יצאה בשעה 10:00 בבוקר מרחבת העירייה, עברה דרך הרחוב הראשי והגיעה עד לכניסה לעיר[33]. במהלכה הושמעו קריאות "אללה אכבר" ו"ברוח בדם, נפדה אותך, יא אקסא" ו"הוי חלל, נוח נוח, אנו את המאבק נמשיך". התהלוכה הגיעה לכניסה לעיר, שם התקיימה תפילה לעילוי נשמתם של חללי אינתיפאדת

אל-אקסא מבני העם הפלסטיני. בשם העירייה נשא דברים בעל תפקיד בכיר בעירייה, אשר על פי הפרסומים קרא לציבור להתלכד סביב בעיותיו של העם הפלסטיני, וקרא בתוקף להגן על אל-אקסא ועל קודשי האסלאם.

בשעה 10:50 דווח, כי התהלוכה בטמרה מתקדמת לכיוון כביש [34]70 בקטע שבין צומת יגור לצומת סומך. על פי העדויות, בסביבות השעה 11:00 היתה בצומת טמרה התקהלות צעירים שעמדו בתוך הצומת וחסמו אותו. על פי הדיווח בעיתונות, עם תום התהלוכה הבעירו הצעירים צמיגים בכביש הראשי וחסמו אותו[35]. הצעירים הניפו מוטות ברזל ומקלות וקראו סיסמאות. לא נעשה נסיון לפזר את מפרי הסדר, הואיל וכוח המשטרה שבמקום לא היה ערוך לפזר התקהלות של מספר גדול של אנשים[36]. המשטרה חסמה את הכביש, כדי למנוע מכלי רכב להיקלע למהומה. אותם כלי רכב, שנקלעו למקום ההפגנה למרות חסימות השוטרים, עברו "בדיקה" על ידי המתפרעים, כדי לברר אם נמצאים בהם יהודים. כלי הרכב שבהם התגלו יהודים ספגו בעיטות וחבטות בחלונות, ובמקרים אחדים אף הוכו נוסעיהם על ידי ההמון[37]. בינתיים החלו המתפרעים לנפץ את הרמזורים ואת עמודי התאורה במקום[38].

ניסיון שנעשה על ידי מנהיגי הציבור לפנות לעבר הקהל ולהרגיעו - נכשל. כעבור רבע שעה הם באו אל מפקד כוח המשטרה ומסרו לו כי אין להם שליטה על הנעשה, וכי גם הם הותקפו על ידי ההמון, הוכו ונחבלו[39]. השוטרים במקום הותקפו על ידי המון מסתער אשר יידה לעברם אבנים[40]. בשל כיווני הרוח, לא היה ירי של גז מדמיע אפקטיבי. בידי השוטרים במקום לא היו אמצעים לירי גלילוני גומי, כיוון שבתחנת שפרעם לא היה תקן לנשק מסוג זה[41]. במצב זה ביצעו מפקדי המשטרה שבמקום ירי חי באוויר[42]. נוצר דפוס על פיו ההמון מסתער, נסוג עקב ירי של כדור חי באוויר וחוזר להסתער. במהלך ההסתערות לעבר השוטרים נזרקו אבנים ונשמעו קולות ירי, אשר לדברי השוטרים כוונו אליהם. מפקד מרחב גליל, תת ניצב יהודה סלומון, נפגע מאבנים בידו ובכתפו[43].

11. בשלב מסוים הגיע למקום גם מפקד המחוז, ניצב אליק רון. מן העדויות עולה, כי לאחר הערכת המצב בתחנת משגב, חזר ניצב רון למפקדת המחוז, המצויה בעיר נצרת. סמוך להגעתו למחוז, בסביבות שעות הצהריים, הוא קיבל ידיעות על ההתפרעות הקשה בטמרה[44]. בתגובה הוא הורה לתגבר את כוחות המשטרה במקום, והחליט להגיע בעצמו לשם[45]. ניצב רון שהה במקום כשעה, עד לשלב שבצומת עצמה לא היו מתפרעים, אף כי טרם ניתן היה לחדש את התנועה, בשל אבנים, צמיגים ואף יידויי אבנים שהיו במקום[46].

12. בסביבות השעה 13:00 הגיעו לאזור הצומת אישי ציבור ערבים, אשר על פי העדויות סירבו לבקשת מפקד התחנה, כי יפעלו להרגעת הרוחות, וביקשו כי המשטרה תעזוב את המקום[47]. בשלב זה של האירוע יידו רעולי פנים שהיו באזור אבנים ובקבוקים לעבר השוטרים[48], וכוח היס"מ במקום הגיב בירי של גז מדמיע וגלילוני גומי[49]. בד בבד, צברה המשטרה כוחות ועשתה שימוש בשוטרים מוסווים, אשר הסתננו אל בין שורות המתפרעים וביצעו מעצרים[50]. האירוע הסתיים לקראת השעה 17:30בעקבות הסתערות של כוחות המשטרה וביצוע מעצרים נוספים של מתפרעים[51].

באירוע בטמרה נפצע שוטר אחד מירי גלילון גומי ברגלו, כנראה עקב ירי גלילון מכלי נשק של שוטר. במהלך האירוע נעצרו 13 אנשים. נגד שמונה מהם הוגשו כתבי אישום והם הורשעו על פי הודאותיהם. במהלך האירוע נסגר כביש 70 מצומת יגור לצומת נעמה בשעה 10:50 לערך, ודווח על פתיחתו בשעה 12:10.

13. במקביל לאירוע בטמרה התקבלו במשטרה דיווחים על אירועים באעבלין, בשפרעם ובביר אל-מכסור. באירועים אלה לא היתה התערבות משטרתית, והם שככו.

14. עראבה. בעיתונות[52] פורסם, כי המשטרה הודיעה שמתפרעים בכפר עראבה הרסו לגמרי את נקודת המשטרה בכפר. עוד נמסר, כי אלפי תושבים בעראבה התקבצו ביום 1.10.00 משעות הבוקר במגרש המקומי וצעקו "ברוח, בדם, נפדה אותך, פלסטין" ו"אנחנו עם קשוח, אנו עם חללי פלסטין". תהלוכה המונית יצאה ועברה ברחובות הכפר עד לכניסה הראשית אליו, שם חסם ההמון את הכניסה לכפר והבעיר צמיגים.

15. מג'ד אל-כרום. דווח[53], כי בשעות הבוקר של יום 1.10.00 החלו הצעירים להתאסף ברחובות. בשעה 10:30 התמלאה חצר המועצה המקומית בהמונים. לאחר תפילת הצהריים נשא יו"ר המועצה המקומית דברים, והודיע על מסלול התהלוכה. בדברים נאמר, בין היתר, כי מה שאירע ביום 29.9.00 על הר הבית היה טבח, כי הטבח מעיד על מגעים בין ברק לבין הליכוד בדרך לממשלת אחדות, וכי ממשלת ברק היא האחראית. עוד נאמר, כי קיים צורך דחוף שהציבור הערבי יעמוד מאוחד בתנאים כגון אלה[54]. בתהלוכה הונפו דגלים פלסטיניים ודגלים שחורים ונשמעו קריאות בגנות "פשעי מלחמה". בשעה 11:30 הגיעה התהלוכה לכיכר המעיין שבמקום. באותו שלב הגיעה למקום שמועה, כי המשטרה יורה כדורים חיים על מפגינים באל-בענה ובדיר אל-אסד. נשמעו קריאות של צעירים, שקראו "היחלצו לעזרת אחיכם".

בהמשך לכך החלה התפרעות בכניסה המרכזית ובכניסה המערבית של מג'ד אל-כרום, שם יידו מתפרעים אבנים לעבר מכוניות חולפות בכביש עכו-צפת (כביש
85). בתוך דקות ספורות נסגר הכביש לתנועה. במקום נראו מאות צעירים שפניהם רעולים בבגדים ובכאפיות. בשני המסלולים של הכביש הובערו צמיגים. מכוניות נעצרו ואירעה תאונה, כאשר שתי מכוניות התנגשו זו בזו. כמה צעירים סייעו לנהגים לצאת מהמקום בשלום. כחמש דקות לאחר מכן הגיעו למקום אנשי משמר הגבול והמשטרה. כוחות אלה נרגמו באבנים ובמקום היה גם יידוי של בקבוקי תבערה[55]. בשלב מסוים הדפו כוחות המשטרה את ההמון לאחור תוך שימוש בגז מדמיע ובגלילוני גומי. במשך מהלך האירוע, היה כביש 85 חסום לתנועה באזור ההתפרעות. העימותים נמשכו עד שעות הערב במתכונת של תקיפה ונסיגה, בייחוד בצומת המערבית המוליכה ליישוב. לקראת השעה 20:00 החלו התפרעויות גם בכניסות המרכזית והמזרחית של מג'ד אל-כרום[56]. לאחר השעה 22:00 הגיעו לצמתים מתפרעים ושברו רמזורים, יידו אבנים וחפצים על השוטרים וחסמו את הכביש[57]. המתפרעים התפזרו בסביבות השעה 01:00 בלילה, ורק בשעה 05:00 לפנות בוקר של יום ה-2.10.00 שבה התנועה לסדרה[58].

16. יצויין, כי ניצב אליק רון הגיע למקום לאחר שהאירוע באזור טמרה החל להירגע. מלכתחילה התכוון ניצב רון לנסוע לכיוון צומת בית רימון. לאחר התייעצות טלפונית עם המפכ"ל הוחלט לשנות את התכנית המקורית ולנסוע לכיוון מג'ד אל-כרום, שכן מפקד המחוז התרשם מן הדיווחים שקיבל, כי האירועים שם קשים יותר[59]. המפכ"ל וילק המריא במסוק לכיוון הצפון בסביבות השעה 13:30, לאחר סיום תפילת הצהריים על הר הבית[60]. במהלך הטיסה נתקבלו דיווחים על אירועים במקומות רבים, ובכללם באום אל-פחם[61]. המסוק נחת במנחת ציקלון, המצוי בסמוך לאזור מג'ד אל-כרום, ושם נפגש המפכ"ל וילק עם ניצב רון[62]. רון סקר בפני וילק את תמונת המצב, לפיה היה מספר גדול של אירועים בצפון בעוצמה גדולה ובמקומות שבהם לא היו אירועים בעבר[63]. אופי האירועים, כפי שהצטייר באותה עת, היה קשה - ונדליזם, ניסיון לפגוע בכוחות משטרה, ניסיון לפגוע ביהודים, שריפת כלי רכב, בדיקת תעודות זהות ותחושה כוללת של כאוס במקומות שונים[64].

17. וילק ורון שהו יחד באזור מג'ד אל-כרום זמן קצר יחסית, אותו אמד רון בכחצי שעה[65], כאשר קיבל רון דיווחים על המתרחש בוואדי ערה ובפרדיס. הדיווח שהתקבל מניצב משנה בנצי סאו, שבגזרת אום אל-פחם, מסר על עימותים קשים מול המון פרוע, על שימוש באמצעים (הכוללים ירי של גלילוני גומי) על ידי המשטרה ועל אי יכולת לאפשר תנועה בטוחה במקום[66]. כן דווח לניצב רון על נפגעים מקרב השוטרים ועל מצוקה של שוטרים במקום.

ניצב רון העיד, כי התמונה הכוללת שעלתה מן הדיווחים היתה של הסלמה גוברת[67]. לדבריו, על רקע זה ועל רקע החשש לשלום השוטרים והפורעים, ולנוכח המצוקה באזור פרדיס, הוא הורה על חסימת ציר ואדי ערה לתנועה ועל שיגור תגבורות לאזור פרדיס[68]. ניצב רון מסר, כי על אף שציר ואדי ערה הוגדר בפקודת "קסם המנגינה" כקו אדום, הוא הפעיל את שיקול דעתו והורה לסגור אותו, שכן במצב הנתון לא ניתן היה להבטיח תנועה של אזרחים בלא פגע[69].

ההנחיה לסגור את ציר ואדי ערה ניתנה על ידי רון כאשר היה עם המפכ"ל וילק יחד במנחת ציקלון. הדבר היה בשעות אחר הצהריים המוקדמות[70] - להערכת ניצב רון, לפני השעה 16:00 אחר הצהריים[71]. לדבריו, אישר המפכ"ל את ההחלטה לסגור את כביש ואדי ערה[72]. כפי שיובהר בהמשך, נסגר כביש ואדי ערה ביום 1.10.00 כבר בסביבות השעה 12:00, והוראתו של ניצב רון לסאו, מפקד המשטרה במקום, הובנה על ידו כהוראה לפנות את הצומת ולהרחיק ממנו את כוחות המשטרה.

18. צומת דיר אל-אסד. בשעה 13:25 לערך החלה תהלוכה באזור צומת דיר אל-אסד. במהלך התהלוכה יידו המשתתפים אבנים, ברזלים ובקבוקים לכיוון כלי הרכב שבציר 85 ולכיוון השוטרים שהיו במקום. רכב של מפקד תחנת המשטרה המקומית הותקף על ידי ההמון, ניזוק ושמשתו האחורית נופצה. ההמון ירד לצומת הקרובה, יידה אבנים ופגע במכוניות חולפות, ואף גרם כתוצאה מכך לתאונות דרכים בהן נפצעו אזרחים[73]. אחרי כן, החל ההמון להיכנס לקניון סמוך (קניון דבאח), שם ערכו יהודים קניות באותה שעה. במוקד הטלפוני החלו להתקבל קריאות רבות לעזרה מתחום הקניון[74].

מכיוון שהצומת נחסם ומכוניות במקום הותקפו באבנים ובבקבוקים, נאלצו נהגים לברוח ממכוניותיהם ברגל. המתפרעים יידו אבנים לעבר כוח המשטרה וירו גולות מתכת מקלעים. בפיזור האירוע השתמשו השוטרים בירי של גז מדמיע, אשר לא היה יעיל בשל כיוון הרוח, ובירי של גלילוני גומי. העימותים בין השוטרים לבין המתפרעים נמשכו כמה שעות. המתפרעים המשיכו ליידות אבנים לעבר השוטרים. בשלב מסוים גלגלו המתפרעים צמיגים בוערים לכיוון השוטרים, ומטע הזיתים במקום החל לבעור. כבאית שהגיעה למקום בליווי שוטרים נרגמה אף היא באבנים.

19. בשל האירועים בדיר אל-אסד ובמג'ד אל-כרום, נסגר כביש 85 לתנועה בין צומת אחיהוד לצומת 7 בשעה 14:50, ונפתח שנית לתנועה רק בשעה 17:16[75]. מדי פעם הגיחו קבוצות מתפרעים ממג'ד אל-כרום ודיר אל-אסד ויידו אבנים לעבר מכוניות חולפות. כדי למנוע זאת הושארו שוטרים בשתי נקודות אלה[76].

20. במהלך אירועי היום נפגעו באזור כרמיאל 12 שוטרים, אשר אחד מהם פונה לבית חולים לאחר ששבר אצבע[77]. על פי החומר שבפני הוועדה, נפצעו גם כמה אזרחים. תושבת קריית שמונה, כבת שישים, אשר שהתה בקניון דבאח, נפגעה מגלילון גומי בראשה. היא הגיעה לבית החולים בצפת ושוחררה לאחר בדיקה. שני תושבי מג'ד אל-כרום הגיעו לבית החולים בנהריה עם פגיעות של גלילוני גומי בחזה ובפנים. תושב דיר אל-אסד הגיע לבית החולים בנהריה עם פצע ירי בירך (פצע כניסה ויציאה). כמו כן הגיעו לבית החולים בנהריה, ביום 2.10.00, ארבעה אנשים - זוג הורים, ילדה בת 12 ושכנתם - אשר נפגעו מיידוי אבנים ביום 1.10.00 שעה שנסעו ברכבם, דבר שגרם לתאונת דרכים. הם נבדקו ושוחררו.

21. ג'דיידה, כפר יאסיף. בפני הוועדה נשמעה עדות על רעולי פנים בצומת ג'דיידה, אשר חסמו את הכביש באזור הצומת ועצרו כלי רכב על מנת לברר אם הנוסעים בהם יהודים או ערבים. באחד המקרים, כשהוברר להם כי נהג רכב הוא יהודי, רגמו אותו ואת רכבו באבנים רבות, עד שהנהג חילץ עצמו בקושי רב מן האירוע, כשהוא פצוע ומדמם[78]. לאחר מכן הוצת רכבו. בסביבות השעה 20:00 החלה התגודדות באזור צומת ג'דיידה. כביש 70 העובר במקום נחסם לתנועה באמצעות סלעים, פחי זבל וצמיגים בוערים. במקום התפתח עימות עם שוטרים, שהשתמשו בגז מדמיע ובגלילוני גומי, אל מול המון, שהשתמש בחזיזים, בנפצים ובאבנים. העימות נמשך עד לסביבות השעה 03:00 לפנות בוקר[79]. תושבים מהמקום, כולל ראש המועצה המקומית ג'דיידה-מכר, טענו כי אנשי משטרה פגעו בכלי רכב, אשר היו בתוך הכפר ובשמשות של מרפסות. הם הציגו צילומים אשר לדבריהם תומכים בגרסתם. אנשי המשטרה הכחישו את הפגיעות. לוועדה נמסר, כי הוגשה תלונה למח"ש כדי שתחקור בעניין.

22. מכר. סמוך לשעה 17:30, לאחר שהתקיימה במקום תהלוכה, נעה קבוצה גדולה של רעולי פנים, אשר אחזו מקלות בידיהם, מכיוון היישוב לעבר כביש 85. במקום התפתח עימות, במהלכו יידו המתפרעים אבנים רבות לעבר השוטרים, אשר ניסו למנוע מהם מלהגיע אל כביש. השוטרים הגיבו על יידוי האבנים בשימוש בגז מדמיע ובגלילוני גומי. האירוע הסתיים בסביבות השעה 20:00. לסיום האירוע סייע ראש מועצת ג'דיידה-מכר, אשר חסם את דרכם של המתפרעים.

23. שפרעם. בשפרעם התקיימה הפגנת מחאה בהשתתפות אלפים. ההפגנה אורגנה על ידי המפלגות הפעילות בעיר, לאחר שבישיבה ביום 30.9.00 בערב החליטה המועצה פה אחד לאמץ את החלטות ועדת המעקב וגינתה בהחלטתה את מה שכונה "מעשי הטבח הנוראיים" נגד העם הפלסטיני. על פי הדיווחים[80], לאורך כל הלילה בין ה-30.9.00 ל-1.10.00, קראו פעילים מהחזית הדמוקרטית של שפרעם ברמקולים לציבור בעיר להשתתף בהפגנת המחאה.

ההפגנה יצאה מרחבת בית העירייה בשפרעם ועברה ברחובות המרכזיים בעיר. השתתפו בהפגנה גם ראש העיר וחברי המועצה. נשמעו בה קריאות המגנות את מעשי הטבח שנעשו והנעשים, לפי הטענה, נגד העם הפלסטיני בירושלים, בגדה המערבית וברצועת עזה. בהפגנה נאם איש ציבור, אשר בירך את המפגינים על מה שכינה עמידתם הלאומית מעוררת הכבוד. נאמרו דברי גינוי למעשי הטבח בעם הפלסטיני והודגש, כי "זהו עמנו. בשרנו מבשרו ודמנו מדמו ... שרון ניגן את ניגון הדם וברק את ניגון המוות. אנו נמשיך להפגין ולעמוד בפני המרצחים, ולמחות על פשעיהם"[81].

24. צומת מסלחית. מדובר בצומת המצויה באזור משגב. מזרחית לה נמצאים שלושה יישובים - אבטליון, יחד והררית. סגירת הצומת מנתקת יישובים אלה מתנועת כלי רכב. הצומת מצויה באזור הכניסה הדרומית של הכפר עראבה. בשעה 14:45 התקבלה בתחנת משגב הודעה על חסימת כביש ועל הבערת צמיגים בצומת. מפקד התחנה, רב פקד גיא רייף, וראש משרד הסיור בתחנה, פקד עאוני עטאללה, הגיעו לזירת האירוע. הם היו מצויידים בנשק אישי בלבד וללא כל אמצעי פיזור. בהגיעם למקום ראו צעירים רבים - להערכתם עשרות ואולי מאות - חלקם רעולי פנים. רייף ירד מהרכב והצעירים זרקו לכיוונו אבנים וברזלים. הוא ירה תחמושת חיה באוויר, חזר לרכבו ונסע מן המקום ביחד עם עטאללה.

בהמשך, חברו לרייף ולעטאללה כוחות נוספים. בשלב ראשון היה זה כוח של שוטרים אחדים מימ"ר גליל. רייף פיקד על האירוע וקיבל הנחיה ממפקד המרחב לפנות את ציר יודפת-הררית ובמידת הצורך - לפתוח את הציר בכוח[82]. בהמשך לכך, הגיע למקום קצין אג"מ גליל, סגן ניצב ירון מאיר, עם כוח שיטור כפרי של כ-15 שוטרים. מאיר הנחה את הכוח להיכנס לצומת ולפנות אותה. הכוח ביצע ירי של גז מדמיע, ולאחר יידוי אבנים, שפגע במפקד כוח השיטור הכפרי, וסמן שגוג, חש שגוג כי בפניו סכנת חיים ממשית וירה מספר יריות באוויר. גם הקצין שהיה איתו, סוהייל פוארסה, ירה באוויר. לאחר הירי נסוגו האנשים לכיוון עראבה[83].

בהמשך לכך יידו הצעירים אבנים, ואחדים מהם ניסו להתקרב לעבר הכוח המשטרתי. השוטרים ירו גז מדמיע וגלילוני גומי. העימותים נמשכו במתכונת זו זמן מה. סיכום דברים עם סגן ראש המועצה עראבה על נסיגה של הכוח וניסיון הרגעה מקומי לא עלה יפה, שכן הצעירים לא חדלו ממעשיהם, והאירוע חזר למתכונתו הקודמת. ניסיון נוסף של סגן ראש המועצה ואנשים אחרים להרגיע את המצב עלה יפה, ובשעה 17:18 דיווח קצין אג"מ גליל למרחב, כי צומת מסלחית שקט.

באירוע נפגעו מאבנים שני שוטרים, שלא נזקקו לטיפול רפואי. דווח גם על אשה שנפגעה כתוצאה מזריקת אבנים. מספר תושבים בעראבה נפגעו פגיעות קלות. ככל הנראה נפצע אדם בשם מוראד סח פגיעה קשה יותר מפגיעת קליע בבטן העליונה משמאל. על הנסיבות בהן נפגע ועל האחריות לירי, אין בידי הוועדה ראיות עליהן תוכל לבסס קביעות כלשהן.

25. תרדיון (סמוך לסח'נין). ביום 1.10.2000, סמוך לשעה 19:00, דווח על התקדמות המון לכיוון צומת תרדיון ליד סח'נין, ועל שריפה בחורש של הבסיס הצבאי הסמוך[84]. כוח של מספר שוטרים מתחנת משגב יצא למקום. הוא הגיע לצומת תרודיון, שם נתקל בצעירים אשר חסמו את כביש הכניסה לעיר סח'נין (כביש 805) באמצעות אבנים וחפצים שונים. הצעירים השליכו אבנים לכיוון השוטרים. כוח המשטרה עשה שימוש בגז מדמיע לצורך פיזור הצעירים, ולפרקים נעשה שימוש גם בגלילוני גומי[85].

סמוך לשעה 19:20 הגיע למקום כוח של יס"מ גליל, אשר הדף את הצעירים לכיוון סח'נין באמצעות גז מדמיע וגלילוני גומי. אחרי כן, התרחשו עימותים במתכונת זו בין השוטרים לבין הצעירים, אשר המשיכו ליידות אבנים, במשך מספר שעות. במהלך אירוע זה דווח על פגיעה בשוטר, אשר פונה על ידי מגן-דוד-אדום לבית החולים בנהריה[86]. סמוך לשעה 00:53 דיווח כוח סמ"ג 6, כי כתוצאה משימוש באמצעים לפיזור המון זוהו כ-12 פצועים מסח'נין[87]. בבתי החולים הרלוונטיים לא נמצא כל תיעוד, אשר ניתן לקשור אותו לפגיעות באותו אירוע. ניתן להסיק מכך, כי לא נגרמו באירוע זה פגיעות רציניות, אשר יכלו להצדיק פנייה לטיפול רפואי בבית חולים. האירוע הסתיים בשעות הבוקר המוקדמות.

26. כפר מנדא. ביום 1.10.00 התקיימה תהלוכה בכפר, באישור המשטרה. התהלוכה הגיעה, כמתוכנן, לכביש 784, הוא הכביש הראשי הסמוך לכפר. על פי הדיווחים בעיתונות[88] אלפי תושבים מן המקום נטלו חלק בשעות הערב בתהלוכה זועמת. התהלוכה הסתיימה בדברי הספד שנשא ראש המועצה המקומית, בו הודיע כי נער מאום אל-פחם נפל חלל באירועים של 1.10.00. כן נאמר, כי "החלל הזה והחללים שנפלו מכדורי צבא הכיבוש באיזורים הפלסטיניים ובאל-אקסא, הם הסימן הברור ביותר להתחלת התהלוכה

לשחרור אל-אקסא".

לאחר התהלוכה נשארו צעירים בכביש הראשי, חסמו אותו והבעירו צמיגים. בשעה 17:30 לערך הוזעק כוח משטרה למקום. השוטרים נתקלו בהתקהלות של מאות צעירים, אשר עלו על הכביש הראשי והחלו לצעוד לכיוון הצומת הראשית בכניסה ליישוב. בשלב זה ביקשו השוטרים כי הכביש ייסגר, ונסוגו לאחור. באותו שלב לא היה עדיין עימות בשטח. התקיימה הידברות בין המנהיגות המקומית לבין המפקד בשטח, כנראה רב פקד גיא רייף, שהגיע למקום האירוע. המנהיגות המקומית ביקשה מהמשטרה לא להתערב וניסתה להרגיע את הרוחות, אך לא הצליחה בכך. במצב זה, החלה המשטרה לפזר את מפרי הסדר. ההמון יידה אבנים לעבר ניידות של משמר הגבול. אנשי משמר הגבול הגיבו בירי של גז מדמיע ושל גלילוני גומי לפיזורם[89]. נעשו ניסיונות לבצע מעצרים של מתפרעים. כמו כן, שוטרים ירו באוויר 4-5 כדורים חיים, כיוון שלא היו להם אמצעי פיזור[90]. רב פקד רייף ירה צרורות באוויר מנשקו האישי[91]. כשהתקרבו השוטרים לכניסה הראשית ליישוב, הפילו המתפרעים שני עמודי תאורה וחסמו את הכביש לכיוון צפון. השוטרים הזיזו את עמודי התאורה מן המקום, ותוך כדי כך נפגעו מאבנים שהושלכו לעברם ולעבר הניידות[92]. אחד השוטרים נפצע מאבן בכתפו ופונה לבית חולים. בשלב זה נמשך יידוי האבנים לעבר השוטרים, שהמשיכו לסגת. תוך כדי הנסיגה בוצע ירי באוויר על ידי אחד הקצינים. בהמשך היתה במקום התנגשות, כאשר יידויי האבנים נמשכו והשוטרים הגיבו בירי של גז מדמיע ושל גלילוני גומי. בשעה 21:00 לערך, בעקבות הידברות עם מנהיגי הציבור המקומי, נסוגה המשטרה והמנהיגים החזירו את מפירי הסדר לכפר[93].

על פי נתונים שנמסרו מבתי החולים עולה, כי ביום 1.10.00 הגיעו לבתי החולים בצפון הארץ חמישה אנשים שנפצעו בכפר מנדא: מוחמד קדח, שנפצע בראשו; אחמד ראוף זידאן, שנפצע מגלילון גומי ברגלו; אחמד יאסין, שנפצע מגלילון גומי בחזהו; עבד אל-חלים פאדי מוחמד, שנפצע מגלילון גומי בראשו, ואסעד עאלם, שנפצע מרסיסים בבטנו וברגלו[94]. יצוין עוד, כי במהלך האירועים בכפר מנדא נעצרו נהגים יהודים, אשר עברו במקום, על ידי תושבים מקומיים. במקרה אחר דווח על תקיפת נהג באבנים ועל הפיכת רכבו[95].

27. עוד דווח על אירוע חריג שהתרחש במהלך הטיפול בהפרות הסדר במקום. עניינו של הדיווח במעצרו של תושב הכפר בשם מוחמד קדח, אשר נזכר לעיל כאחד הפצועים. האיש נעצר בתחילת האירוע, לאחר שהשוטרים נסוגו מצומת כפר מנדא בפעם הראשונה. לטענתו, הוכה על ידי השוטרים בקתות רובים, באלות ובבעיטות. לאחר מכן, לקחו אותו בג'יפ לתחנת משגב כשהוא מדמם, ובתחנת משגב היכו אותו שני שוטרים נוספים. הוא התעלף, והשוטרים הזמינו אמבולנס שהסיע אותו, ללא ליווי משטרתי, לבית חולים בנהריה. שם נתפר פצע בראשו[96]. גרסה דומה בעיקרה מוסרים גם קרובי משפחתו, אחמד קדח ועימאד קדח שהיו עימו.

על פי עדויות השוטרים, בוצע במקום מעצר של אחד ממפרי הסדר שהתקרבו לכיוון השוטרים ויידו אבנים[97]. אחד מן השוטרים מסר, כי העצור ברח והתחבא מתחת לניידת השיטור הכפרי, וכי כל אימת שהעצור ניסה לצאת ממקומו מתחת הרכב היכו אותו השוטרים באלות ובבעיטות[98]. לפי רישומי בית החולים בנהריה, הגיע מוחמד קדח בשעה 19:38 לבית החולים, כשבראשו פצע מדמם. הוא נחבש ושוחרר לביתו.

28. אבו סנאן. בעקבות תהלוכה שהתקיימה בכפר יאסיף, בסביבות השעה 14:30, החלה התגודדות בצומת אבו סנאן והוחל ביידוי אבנים רבות לעבר שוטרים, שהמתינו בכוננות בפאתי כפר יאסיף, ולעבר מכוניות שעברו בכביש 70 באזור. בעקבות זאת, סגרה המשטרה את כביש 70 באזור צומת בית העמק וצומת כפר יאסיף ופתחה אותו לסירוגין[99].

29. פרדיס. תיאור מפורט של אירועי יום 1.10.00 בפרדיס נמצא בשער השלישי בהמשך דין וחשבון זה[100]. בקצירת האומר ניתן לומר כאן, כי במקום התרחשו אירועים קשים משעות הבוקר ועד לשעות אחר הצהריים. האירועים גרמו לחסימת כביש ואדי מילכ, ובמהלכם הוצת אוטובוס. כוח השוטרים במקום נקלע למצוקה, הואיל ומנה שוטרים בודדים מול המון של מאות אנשים, ולא היו בידיו די אמצעים לפיזור ההמון. בשל כך ביצע כוח המשטרה, באישור מפקד המרחב, ירי חי באוויר ולאחר מכן - ירי לכיוון הרגליים. מן הירי נפצעו שישה אנשים. הירי הוצדק בכך שהיתה קיימת סכנה של ממש לחיי אזרחים בכלי רכב אשר נקלעו לצומת מבלי יכולת לצאת מתוכה. כאמור, פרטי האירועים שבמקום ינותחו בהרחבה בשער העוסק באירועים מיוחדים[101].

30. אום אל-פחם. האירועים שהתרחשו באום אל-פחם מתוארים במפורט בשער השלישי[102]. בקצרה ייאמר, כי האירועים החלו בשעות הבוקר, שעה שצעירים במספר גדל והולך ירדו לצומת אום אל-פחם, שעל כביש ואדי עארה, ויידו אבנים לעבר כלי רכב חולפים וכן על שלושה שוטרים של סיור מג"ב, שנע לאורך ציר ואדי עארה. המשטרה עצרה את התנועה בכביש, ובמקום החלו עימותים בהם הותקפו כוחות המשטרה על ידי מיידי אבנים. השוטרים הגיבו בירי של גז מדמיע ושל גלילוני גומי. בשלב מסוים עלה כוח משטרה מן הצומת לפאתי העיר, למקום המכונה "הבית האדום", והעימותים התמקדו באזור זה. הם כללו השלכת בקבוקי תבערה לעבר השוטרים, אשר השיבו, בין היתר, בירי חי. השוטרים לא הצליחו לפתוח את הציר לתנועה. מאחר שפיקוד המשטרה החליט לרכז את הכוחות באזור פרדיס, עזב כוח המשטרה באום אל-פחם את המקום. אחרי כן ביצעו מאות תושבים מעשי ונדליזם חמורים, שכללו עקירת עמודי חשמל ותאורה, גדרות ביטחון, הצתת מוסדות ציבור, בתי עסק וכלי רכב, והשלכת חפצים שונים לכביש הראשי שבמקום.

במהומות נפגעו באופן קטלני שני אזרחים. האחד, המנוח אחמד אבראהים ג'בארין, תושב כפר מועאוויה, נפגע בשעה 12:00 בצהריים לערך. הוא נהרג כתוצאה מפגיעת גלילון גומי, שחדר לעינו השמאלית. הוא נורה על ידי אחד השוטרים שעמדו על יד הבית האדום. מותו נקבע ביום 2.10.00 סמוך לשעה 12:30[103]. השני הוא המנוח מוחמד אחמד ג'בארין, תושב אום אל-פחם, שנפגע בסביבות השעה 14:30. הוא נפגע מכדור חי ומת כתוצאה מדימום. דבר מותו נודע בשעות אחר הצהריים של אותו יום.

נסיבות ההתנגשויות בין מתפרעים למשטרה ומותם של האזרחים יידונו בהרחבה בהמשך. נציין כבר עתה, בהקדמת המאוחר, כי על פי החומר שבפני הוועדה, ניתן לקבוע כי שניהם נהרגו כתוצאה מירי שבוצע על ידי כוח המשטרה שהיה באזור הבית האדום. עוד ניתן לקבוע, כי אילו היתה פעילות הכוח במקום מתבצעת על פי ההנחיות שניתנו, לפיהן נאסרה כניסת כוח המשטרה לתוך אום אל-פחם, קרוב לוודאי כי תוצאה קטלנית זו היתה נמנעת.

במהלך היום דווח, כי הגיעו למרפאת אום אל-פחם כארבעים פצועים, מתוכם כעשרים שנפצעו מגלילוני גומי, והשאר נפצעו משאיפת גז[104]. באירועי אותו יום נפצעו שבעה שוטרים כתוצאה מפגיעת אבנים. מדובר בעיקר בפגיעות בגפיים. בין הנפגעים היה גם מפקד מג"ב צפון, בנצי סאו, אשר כתוצאה מן הפגיעה שותקה מפעילות יד ימין שלו במשך ימים רבים[105]. כתוצאה מן האירועים באזור אום אל-פחם, החל מן השעה 12:11 בצהרי אותו היום, היה כביש 65 סגור לתנועה[106].

31. ג'ת. הכפר ג'ת נמצא באזור ואדי עארה. באירועים שהתרחשו בג'ת ביום 1.10.00 נהרג אזרח. לפיכך ייבחנו אירועים אלה בנפרד בהמשך[107]. לצורך פרק זה די לציין, כי ביום 1.10.00 התרחשו התפרעויות בכביש הכניסה לג'ת. כוח של משמר הגבול טיפל באירועים, אשר לא סיכנו את השוטרים או את העוברים בדרך. בשלב מסוים נשלחו שוטרים אחדים אל תוך היישוב. אחד מהם השתמש בגלילוני גומי מטווח קצר וגרם למותו של המנוח ראמי חאתם ג'רה, תושב המקום.

32. ואדי עארה. ביום 1.10.00 התרחשו אירועים קשים גם במקומות נוספים באזור ואדי עארה. בצומת ערערה יידו עשרות צעירים אבנים על כוחות משמר הגבול והמשטרה, והבעירו צמיגים. הצעירים העלו באש אוטובוס של אגד, לאחר שהכריחו את הנהג לצאת ממנו; בצומת כפר עארה הבעירו מפגינים רבים צמיגים וסגרו את הכביש הראשי באבנים; בכניסה לכפר קרע יידו צעירים אבנים על מכוניות של תושבים מן היישוב קציר, וסגרו את הכביש הראשי; בבאקה אל-גרבייה היו הפגנות סוערות. צעירים סגרו את הכביש הראשי לתנועה והעלו באש מכונית וצמיגים.

על רקע זה ועל רקע האירועים בצומת אום אל-פחם, נסגר כביש ואדי עארה לתנועה, מצומת מגידו עד צומת ברקאי.

33. נצרת. ביום 1.10.00 יצאו מאות אנשים להפגין בעיר[108]. בעקבות קריאה מן המסגד לצאת בתהלוכה ברחוב פאולוס ולהפגנה "הגדולה ביותר שידעה נצרת"[109], התקיימה גם תהלוכה בראשות התנועה האיסלאמית. התהלוכה יצאה ממסגד אל-סלאם לכיוון כיכר המעיין, ועברה ברחוב אל-אקסא[110]. על פי דיווחים, השתתפו בה כ-1,500 איש[111]. המפגינים קראו קריאות "אללה אכבר", "ברוח ודם נפדה אותך אל-אקסא", ו"ח'ייבר ח'ייבר[112] יהודים, צבא מוחמד עוד ישוב". אחרי סיום ההפגנה הבעירו המפגינים צמיגים והתעמתו עם השוטרים[113]. מדיווחי המשטרה עולה, כי בסביבות השעה 11:30, דווח על השלכות אבנים

ועל הבערת צמיגים ברחוב פאולוס, הוא הרחוב הראשי של העיר[114]. כן דווח, בשעה 11:40, על זריקת אבנים והבערת צמיגים באזור כיכר המעיין שבעיר, הנמצאת בסמוך לתחנת המשטרה[115]. ברחוב פאולוס התגודדו מאות צעירים, רבים מהם היו רעולי פנים. הרחוב נחסם לחלוטין לתנועה במחסומים שאולתרו מעץ ומפחי אשפה[116].

בשעות הצהריים דווח, כי סניף בנק הפועלים וכמה חנויות הועלו באש. גם פחים הועלו באש. נגד השוטרים נעשה שימוש באמצעים מגוונים, שכללו אבנים, קלע דוד, בקבוקי תבערה, חזיזים וזיקוקין[117]. כמו כן, ניסו עשרות אנשים להסתער לעבר תחנת המשטרה[118]. השוטרים, אשר התמקמו בכיכר המעיין ובתחנה עצמה, נאלצו לירות כמויות גדולות של גז מדמיע וכדורי גומי לעבר המתפרעים. במקביל, נשמעו קריאות של המואד'ין לתושבים ליטול חלק באירועים. בין השאר, קרא המואד'ין "ברוח ודם נפדה את אל-אקסא". ההמון קרא להרג ביהודים, וכן: "מוות לשוטרים הנאצים ורוצחי ילדים". העימותים האלימים בנצרת נמשכו לכל אורכו של יום [119]1.10.00 עד לשעת לילה מאוחרת. שני אירועים חריגים באותו יום ראויים לציון מיוחד.

א. בשעות הצהריים, בסביבות השעה 14:00 באזור כיכר המעיין, הוכתה תושבת המקום, נסרין אסילי, על ידי שוטרים של יס"מ (יחידת סיור מיוחדת) של מרחב העמקים[120]. אירוע זה נבדק על ידי המחלקה לחקירת שוטרים. במצב זה, לא נדון בשאלת אחריותו של שוטר זה או אחר לאירוע. עם זאת, יש לציין שלוש עובדות באשר לאירוע. ראשית, גם אם נכונה הטענה, כי נעשתה פרובוקציה כזו או אחרת מצד הגב' אסילי, או אחותה שהיתה עימה, ואפילו נכונה הטענה, כי הגברת אסילי דחפה שוטר מהשוטרים, הרי שלא היתה כל סכנה או איום על כוח המשטרה שהיה במקום. בהקשר זה יש להעיר, כי בשום שלב של האירוע לא טרחו השוטרים לעצור את הנשים או לשקול את מעצרן או לקחת את פרטיהן לצורך ביצוע מעצר בשלב מאוחר יותר. שנית, שתי הנשים הותקפו פיסית על ידי שוטרים שהיו בכוח, ובכלל זה הותקפו בבעיטות ובמכות אלות. צילומי וידאו של האירוע מלמדים, כי התקיפה, לרבות באמצעות אלה, אירעה גם לאחר שאחת מהן נפלה על הארץ. שלישית, כתוצאה מהתקיפה נחבלה הגב' אסילי חבלה של ממש[121].

ב. סמוך לשעה 19:30 בשעות הערב, נורה שוטר של משטרת נצרת באש חיה. באותה שעה היה כוח משטרה באזור רחוב פאולוס, בסמוך למסעדת בורגר קינג, אשר נבזזה קודם לכן, ועל פי עדויות גם הועלתה באש. לעבר השוטרים נורו מספר יריות של אש חיה, ממנה נפגע ברגלו השוטר מאיר אסולין ממשטרת נצרת[122]. כתוצאה מן הפגיעה אושפז אסולין בבית חולים.

34. כפר כנא. היישוב כפר כנא נמצא בסמוך לכביש 754, המחבר את העיר נצרת ואת נצרת עילית, עם כביש 77. כביש 754 עובר דרך הכפרים ריינה, משהד וכפר כנא. כביש 77 הוא כביש ראשי, המחבר את צומת המוביל במערב (ואחרי כן, עד לצומת ישי) עם צומת גולני במזרח (ואחרי כן, עד לטבריה). נקודת המפגש בין כביש 77 לבין כביש 754 היא צומת בית רימון. בתי כפר כנא מגיעים עד ל-450 מטר בקירוב מצומת בית רימון.

בסביבות השעה 10:15 של בוקר ה-1.10.00 דווח למשטרה, כי הכביש הראשי הסמוך לכפר כנא נחסם לתנועה באמצעות צמיגים ואבנים. כן תועדו, באותו שלב, זריקות אבנים לעבר הכביש[123]. מאוחר יותר, בסביבות השעה 11:00 בבוקר, התקיימה בכפר תהלוכה[124] בהשתתפות אלפי אנשים. היא יצאה ממסגד עומר בן אל-ח'טאב לעבר האנדרטה לחללי כפר כנא ליד מסגד עות'מאן בן עפאן. המפגינים הניפו דגלי אסלאם, דגלי פלסטין ושלטים המגנים את הכיבוש ואת מבצעי מעשי ה"טבח" בירושלים, באל-אקסא ובגדה המערבית. כמו כן, נשמעו קריאות כמו "שרון, ברק, אל-אקסא ואל-בוראק[125] שייכים לנו", "ברוח, בדם, נפדה אותך, ארץ אל-אסראא[126]" "עזה סלע איתן, לא נכנעת לטנק ולא לתותח", "ברק, בוגד, היזהר שלא לשחק באש", "בואו, ערבים, שמרו על אל-אקסא מפני הטמאים", "אחדות ערבית, מוסלמית ונוצרית", "חלל, הרוג, דמך לא נשפך לשווא" ו"ברק, העושק לא יזכה לחיים ארוכים".

בין הצועדים בראש התהלוכה היה ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה[127], תושב המקום. כשהתהלוכה הגיעה לאנדרטה לחללים, נשאו המשתתפים תפילה לעילוי נשמות החללים ועמדו בדממת אבל במשך כמה דקות[128]. לאחר מכן נישאו במקום נאומים. בין השאר, צוטט ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה כמי שאמר בנאומו, כי "הגיע הזמן שנגן על עצמנו ונראה שאנחנו יכולים לשבור את הידיים והרגליים של כל מי שיבוא להרוס את בתינו ולשבור את ידינו ורגלינו". בדברים שנישאו מפי איש ציבור אחר באותו אירוע, תוארה תמונת מותו של הילד מוחמד אל-דורה על מסך הטלוויזיה, ונאמר, כי המחזה הזה נתן כוח ורוח לאומית "לעם שלנו, לארצנו, לירושלים

ולאל-אקסא". עוד אמר, כי "האויב הכובש ייצא מן הארץ כמו שהקולוניאליסטים יצאו מאלג'יר ומלוב."

זמן קצר לאחר שהדוברים סיימו את נאומיהם החלו צעירים רבים מן המקום לרדת לכיוון צומת בית רימון[129]. במקום בוצעו מעשי ונדליזם, אשר כללו, בין השאר, ניפוץ רמזורים באבנים והפלת עמודי רמזורים לכביש[130]. לצומת הגיע כוח של יס"מ עמקים[131], אשר התמקם על ציר 754 לכיוון הכפר מכיוון צומת בית רימון. על פי עדויות השוטרים[132], ניצבו מולם מאות צעירים, ביניהם רעולי פנים, אשר זרקו לעברם אבנים וגלגלו לעברם צמיגים בוערים. על פי עדויות אלה, ירדו הצעירים לעבר השוטרים מכיוון כפר כנא. הם החלו להתקדם לעברם גם מכיוון מטעי הזיתים שמשני צידי כביש 754 והשליכו אבנים רבות לעברם, תוך גרימת פציעות לשוטרים[133]. במקום התפתחו עימותים קשים בין התושבים לבין שוטרי היס"מ[134]. במהלך האירועים התקיפו המתגודדים רכב עם נהג יהודי שעבר שם. נהג הרכב חולץ בשלום.

כוח היס"מ עשה שימוש בגז המדמיע שברשותו, ובגלילוני גומי, במטרה להשאיר את צומת בית רימון ואת כביש 77 פתוחים לתנועה בקטע שבין צומת המוביל לבין צומת גולני[135]. לאחר ירי של גז, אשר עצר את ההמון לפרק זמן קצר בלבד, נסוגו השוטרים לאחור עד שהגיעו לצומת בית רימון. הכוח ביקש תגבורת, לרבות תוספת של תחמושת גז מדמיע[136]. על פי הדיווח שביומן המבצעים, הודיע מפקד יס"מ עמקים בסביבות השעה 12:00, כי הוא "...במצוקה ונאלץ לעבור לירי חי"[137]. סמוך לכך, הונחה הכוח על ידי קצין האג"מ המרחבי, סגן ניצב אלכס דן, לעזוב את המקום[138]. יצוין, כי סגן ניצב דן נתן הוראה זו לאחר שהורה על סגירת ציר 77 מצומת המוביל לצומת גולני[139]. משנחסם הציר וכוח המשטרה עזב את המקום, הסתיים העימות בין המשטרה לבין תושבי המקום. בעיתונות דווח על שלושה נערים שנפצעו קל בעימותים עם המשטרה, בידיהם וברגליהם, ועל נער אחד שנפצע בראשו[140].

35. טורעאן. בדומה לכפר כנא, שוכן גם הכפר טורעאן בסמוך לכביש 77. לכפר כביש גישה, היוצא מכביש 77 בצומת המכונה צומת טורעאן. ביום 1.10.00 היתה בכפר תהלוכה ובה כאלף משתתפים[141]. אחרי כן, היו במקום עימותים בין תושבי הכפר לבין כוח משטרה אשר הגיע כדי למנוע את חסימת כביש 77. אנשי המשטרה הותקפו ביידוי מסיבי של אבנים, גולות וברזלים[142]. מנגד, עשתה המשטרה שימוש בירי של גז מדמיע ושל גלילוני גומי[143]. בשעה 16:11 דיווח מפקד הכוח, סגן ניצב שמואל מרמלשטיין, למרכז הדיווח כי ניתן לפתוח את הציר, שכן המצב שקט[144]. שני שוטרים נפצעו באירוע[145]. האירוע הגיע לסיומו המוחלט בסביבות השעה 20:00.

36. משהד. ביום 1.10.00, לאחר תפילת הצהריים, נערכה במסגד המקומי תפילת אשכבה לנשמות החללים של "טבח אל-אקסא". לאחר התפילה יצאה תהלוכה המונית שעברה ברחובות הכפר. המפגינים הניפו דגלי פלסטין, דגלי אסלאם ודגלים שחורים, גינו את הטבח ואת מבצעיו וקראו סיסמאות, כמו "ברוח, בדם, נפדה אותך, אל-אקסא", "שרון, ברק, אל-אקסא שלנו וכך גם אל-בוראק[146]". כאשר הגיעה התהלוכה לכניסה הראשית לכפר, פרצו הצעירים לכביש נצרת-טבריה וחסמו אותו באבנים ובצמיגים בוערים למשך כמה שעות. הדיווח הראשון על חסימת הכביש התקבל סמוך לשעה 16:00[147]. האירוע הסתיים סמוך לשעה 19:00, לאחר שהמועצה המקומית שלחה למקום דחפור לפינוי הכביש, והתושבים התפזרו[148].

37. עין מאהל. הכפר עין מאהל נמצא בסמוך לנצרת עילית. בסביבות השעה 12:00 בצהריים, החלו במקום הפרות סדר בהן השתתפו, על פי הערכות המשטרה, אלף עד אלפיים מתושבי הכפר. במהלך האירוע יידו המתפרעים אבנים לעבר כלי רכב שעברו במקום, עקרו גדרות ביטחון, אבני שפה, תמרורים, עצים, דירדרו סלעים וצמיגים בוערים מהגבעה שבמקום לעבר הכביש, וניפצו תאורת רחוב[149]. האירוע טופל על ידי שוטרים מתחנת נצרת עילית, אשר נשאו נשק אישי ואלות. לא היה ירי באירוע זה. לאחר שהובאו אנשי היס"מ, לקראת הערב, פיזרו אלה את המתפרעים לעבר פאתי הכפר, תוך שימוש בגז מדמיע ובגלילוני גומי[150].

38. ריינה. בעיתונות דווח[151], כי תושבי הכפר ריינה הבעירו צמיגים ועשבים יבשים בצידי הדרכים, וחסמו את הכניסות לעיר נצרת עילית. דווח גם על ניסיונות לפרוץ, מכיוון הכפרים משהד וריינה, אל שכונת הר יונה בנצרת עילית, שהוקמה על אדמות שהופקעו משני הכפרים. כוחות המשטרה ומשמר הגבול הדפו נסיונות אלה, בהם נפצעו חלק מהמתפרעים. בשעה 19:00 דווח שהמתפרעים חסמו את הכביש בצומת ריינה, על ידי מחסומי אבנים. בסביבות השעה 20:00 דווח שהם תקפו את הניידת באבנים,

והשוטרים השתמשו בירי חי באוויר לצורך חילוצה מן המקום[152]. סמוך לכך דווח גם על גרימת נזק לבנק מרכנתיל שבצומת ריינה.

39. "המשולש הקטן". עיריית טירה הכריזה על שביתה כללית[153], "מתוך סולידריות עם בני עמנו הפלסטיני, המתמודד עם חיילי הכיבוש בירושלים, שכם, טול כרם, עזה ושאר ערי הגדה המערבית ורצועת עזה, ומתוך היענות להחלטת הוועדה הארצית של ראשי המועצות המקומיות...". בהודעת העירייה צוין עוד, כי "אנו מכריזים על הסולידריות שלנו עם בני עמנו הפלסטיני שמתמודדים עם הכדורים של חיילי הכיבוש באמצעות אבנים, בנחישות ובהחלטה עיקשת לשחרר את ארצם ולהכריז על מדינה עצמאית שבירתה ירושלים". על הכביש הראשי בין טירה לטייבה התעמתו מפגינים, אשר הבעירו צמיגים וסגרו את הכביש, עם שוטרים[154]. בסביבות השעה 17:00 החלו מתפרעים ביידוי אבנים ובקבוקים באזור תחנת הדלק הסמוכה לטירה, לעבר אזרחים שנסעו על הכביש שבמקום ולעבר שוטרים שעמדו בצומת. כביש הכניסה לטירה נחסם בצמיגים בוערים[155]. בסביבות השעה 18:00 דווח על יהודי, אשר נקלע למקום, בתוך התקהלות של כ-300 איש, והוכה בפניו על ידי תושב מקומי, אשר וידא קודם לכן שהוא יהודי[156].

בטייבה פרצו האירועים לאחר היוודע דבר מותו של אזרח ערבי באירועים באום אל-פחם[157]. משעות אחר הצהריים ועד לשעות הערב התרחשה התגודדות של מאות אנשים, אשר יידו אבנים, הבעירו צמיגים וזרקו בקבוקי תבערה לעבר שוטרים שהוצבו במקום[158]. במהלך האירועים הבעירו המפגינים צמיגים בכניסה הצפונית לטייבה, קרוב לבית הספר התיכון. השוטרים עשו שימוש בגז מדמיע ובגלילוני גומי, והצליחו למנוע את חסימת הכביש. יצוין, כי על פי דיווחי השוטרים נפתחה אש חיה לעבר ניידת המשטרה במקום, שגרמה לפגיעות בחלקה האחורי של ניידת בסמוך לכביש [159]444.

40. יפו. תחילתם של האירועים בעיר היתה בהפגנה, שקיימו כ-15 מאנשי המועדון הערבי הלאומי, בראשותו של עו"ד אמיר בדראן. ההפגנה התקיימה באזור גן התמר ברחוב יפת, הוא הרחוב הראשי בעיר, והחלה בסביבות השעה [160]16:00. המשטרה היתה מודעת לקיומה[161]. כשהתפנו המפגינים החלה התגודדות של מאות אנשים במקום בו עמדו[162]. מרישומי מוקד המשטרה עולה, כי בסביבות השעה 17:45 התקבל דיווח על כך שברחוב יפת מתקהלים צעירים האוחזים באבנים וצועקים "אללה אכבר". זמן קצר לאחר מכן דווח, כי "מספר נערים בני מיעוטים אוחזים אבנים ליד גלידת אנדרי". מנקודת זמן זו ואילך התרבו הדיווחים על זריקות אבנים לעבר כלי רכב של אזרחים. דווח גם על השלכת אבנים לעבר ניידת. בין השאר, נמסרה בוועדה עדות על רכב דיפלומטי שעבר במקום, נרגם במטר של אבנים ואל שמשתו הקדמית הוטחה לבנת בניין ממרחק של מטר ספורים[163].

41. על רקע מצב זה, חסמה המשטרה לתנועה שני צמתים ברחוב יפת, באופן שמנע הגעת כלי רכב לאזור גן התמר. בשלב זה של האירועים, החל בסביבות השעה 19:00, הושלכו אבנים ובקבוקי תבערה לעבר כוח המשטרה שבמקום[164]. אחד השוטרים נפצע בראשו. שוטר אחר נפצע במרפקו. לטענת מפקד הכוח, הוא חש סכנה לחיי האנשים שבפיקודו, בשל המרחק הקטן והולך בין מיידי האבנים לבין הכוח[165] ולנוכח השימוש בבקבוקי תבערה[166]. במצב זה כרז למתפרעים באמצעות המגפון שברשותו, וביקש מהם לעזוב את המקום. עוד הורה מפקד הכוח על שימוש בירי של גלילוני גומי לעבר המתפרעים. בשעה 21:30 בקירוב הגיעו מפקדי המשטרה במקום להסכם עם אישי ציבור מן המקום, לפיו המשטרה תסיג את כוחותיה מרחוב יפת ואישי הציבור ירגיעו את הצעירים שברחוב[167]. המשטרה כיבדה את חלקה בהסכם ונסוגה מן המקום[168]. חרף זאת, כאשר הבחינו הצעירים בצוות של ערוץ 1 של הטלוויזיה אשר ביקש לצלם את הזירה, פנו לעבר אנשי הצוות והיכו אותם קשות[169].

בהמשך לכך ביצע המון של צעירים מעשי ונדליזם שונים, ובכלל זה שבירת שמשות של חנויות באזור גן התמר, הצתת חנויות, הצתת דוכן מפעל הפיס, הצתת סניף דואר, עקירת תחנת אוטובוס, פריצה לדירות של יהודים וזריקות אבנים לעבר שמשות "הבית הירוק" (מבנה ברחוב יפת המשמש, בין היתר, את הפרקליטות הצבאית)[170]. בשלב זה נוצר עימות נוסף עם המשטרה, לאחר שכוח יס"מ יצא מאזור הבית הירוק כדי להפסיק את המעשים[171]. האירוע הסתיים לאחר שבוצעו במקום מעצרים של 16 תושבי המקום, בהם 12 בגירים וארבעה קטינים.

באירוע האחרון נפצע עו"ד בלחה מיפו. עו"ד בלחה העיד, כי כאשר התגלו השוטרים שהיו ב"בית הירוק", השליך אחד הצעירים אבן לעברם. הוא מצידו התקדם לעבר הבחור, כדי לבקש ממנו שיחדול ממעשיו, ואז נפגע מגליל גומי שירה שוטר. הוא נפגע בשפתו, פונה לבית חולים, שפתו העליונה נתפרה ובאותו יום שוחרר לביתו.

42. חיפה. ביום 1.10.00 נערכה בעיר הפגנה סוערת נגד מעשי ישראל בשטחים ובמחאה על ההרוגים בירושלים ובשטחים. את ההפגנה ארגן סניף חד"ש בחיפה, והשתתפו בה גם חברים בבל"ד ובבני הכפר[172]. בהפגנה נישאו דברים על ידי איש ציבור, אשר חזר על הרעיון של איחוד הכוחות בין שטחי הרשות הפלסטינית לבין שטחי המדינה. בדברים נאמר למי שהוגדרו כ"מרצחים" - הכוונה היא, ככל הנראה, לשלטונות המדינה - כי "מעשי הטבח" שלהם ייכשלו. עוד נאמר, כי "עמנו יודע כיצד לצאת נגד תוקפנות ברברית זו של כיבוש." ברוח דומה נאמרו דברי הלל לחללים, אשר נפלו בשכם, בעזה ובאום אל-פחם. בסיכום נאמר, כי "היום רוחצים אנו את השתייכותנו הלאומית בדם החללים הפצועים. הדם הפלסטיני אשר ניגר ברחבי ירושלים הינו רישום במקרקעין הפלסטיני הטבוע בחותם של דם על זכותנו על העיר והאדמה. הריבונות הישראלית הינה אשלייה של ברזל ודם. היא איננה ריבונות על ירושלים הערבית של זכות, היסטוריה והשתייכות לאומית"[173].

43. נגב. ביישוב לאקייה נערכה תהלוכה לכיוון כביש 31. תושבים רבים נאספו בקרבת הכביש הראשי שליד היישוב[174], הבעירו צמיגים ויידו אבנים לעבר מכוניות חולפות. לחלקן נגרמו נזקים כבדים. המתקהלים יידו אבנים על כוח משטרה, אשר הגיע למקום, ופצעו שני שוטרים. על כוחות המשטרה הושלכו גם בקבוקי תבערה[175]. כוחות המשטרה ירו רימוני גז מדמיע וגלילוני גומי רבים והכביש הראשי בקרבת היישוב נחסם. בסביבות השעה 21:00 התחדשו האירועים במקום. המתפרעים יידו אבנים על כלי רכב שעברו בכביש 31 מצומת שוקת לכיוון להבים, באזור צומת לאקייה. על פי עדות אנשי המשטרה, עמדו כמה עשרות תושבים בצד אחד של הכביש והשוטרים עמדו בצד השני של הכביש, על תלולית עפר[176]. השוטרים ביקשו להדוף את המפגינים פנימה לכיוון היישוב, כדי למנוע את זריקת האבנים לעבר המכוניות בכביש. ניסיון להפסיק את יידוי האבנים, על ידי ריצה של השוטרים לעבר המתפרעים ועל ידי ירי גז מדמיע, לא צלח, בין השאר, לנוכח העובדה שמלאי הגז של הכוח נגמר במהירות[177]. בשלב מסוים נשמעו קולות של ירי. מאוחר יותר התברר, כי תושב לאקייה, שהיה בין המתפרעים במקום, ירה באקדחו באוויר תשע יריות.

שני שוטרים נפגעו בידיהם כתוצאה מיידוי האבנים, אשר נעשה, בין השאר, גם באמצעות קלע. השוטרים ירו גלילוני גומי לעבר הצעירים. הירי הבריח את הצעירים לכיוון לאקייה. בשלב זה הצליח כוח המשטרה להשתלט על הצומת. עם זאת, יידוי האבנים נמשך, הפעם לעבר השוטרים, עד שהגיעה למקום קבוצת מבוגרים, אשר סילקה את הצעירים המתפרעים מן המקום במכות מקל[178]. העימות במקום הסתיים בסביבות השעה 23:30.

אירועים דומים דווחו גם ביישובים טראבין, אל-סאנע וכסייפה. בשני היישובים הראשונים דווח על עשרות תושבים, אשר יידו אבנים לעבר כביש באר שבע-חברון. לגבי כסייפה דווח על חסימה של כביש באר שבע-ערד, הבערת צמיגים ויידויי אבנים לעבר מכוניות שעברו במקום. כן דווח, שהמשטרה הצליחה לפתוח את הכביש לתנועה לאחר שתגברה את כוחותיה במקום.

לגבי היישוב ערערה דווח, כי אוטובוסים של אגד נרגמו באבנים. בתל שבע התקיימה שביתה כללית וראש המועצה המקומית מסר כי הושבתו כל העבודות והעסקים, מתוך היענות להחלטתה של ועדת המעקב[179].

44. רהט. ביום 1.10.00, בסביבות השעה 19:15, דווח על הבערת צמיגים במרכז המסחרי במקום. החלה התקהלות של כ-150 איש, אשר נעו לכיוון נקודת המשטרה בעיר[180]. אותם אנשים, חלקם רעולי פנים, רגמו באבנים את בניין המשטרה ואת כלי הרכב שחנו בחניה[181]. אירוע זה תואר בעיתון "איאם אל-ערב" כ"התקפה של צעירים על תחנת המשטרה בעיר". השוטרים מסרו, כי אבנים שהושלכו חדרו לנקודת המשטרה, ניפצו שמשות והיוו, לגרסת מפקד הנקודה, איום ממשי על בטחון השוטרים[182]. בנסיבות אלה, ניתן למפקד הנקודה אישור מאת סגן מפקד מרחב נגב לירות גז מדמיע וגלילוני גומי לעבר המתפרעים[183]. עקב יידוי האבנים נגרמו לנקודת המשטרה נזקים שונים, ובהם חבלות למכוניות שחנו בחצר הנקודה, לשלט הכניסה, לחלון, לדלת כניסה ולקירות[184].

לאחר הירי מתוך נקודת המשטרה יצאו כוחות המשטרה אל מחוצה לה. במהלך יציאתם נפגע מאבן בראשו שוטר מג"ב דרום, קייס עבאס. ירי של גז מדמיע וגלילוני גומי בוצע גם מחוץ לנקודה. השוטרים השתלטו על סוללה הנמצאת דרומית לנקודה, ממנה הושלכו קודם לכן אבנים לעברה. בין כוחות המשטרה היו 75 שוטרי תגבור[185]. העימות נמשך עד לשעה 23:30 בקירוב. דפוס העימות היה כזה, שהמתפרעים מצידם יידו אבנים ובקבוקים וקיללו את השוטרים, ובתגובה, רצו שוטרי היס"מ ויחידת "רותם" בקו

אחד לעברם כשהם יורים גז מדמיע וגלילוני גומי[186]. בשלב מסוים, שמעו השוטרים קול של ירי מכיוון המתפרעים. לא זוהה מקור ירי, לא היו נפגעים ולא היתה תגובה מצד המשטרה[187]. חומרת האירועים עולה מן התיאור בעיתונות, אשר הגדירה את רחובות רהט במהלכם כ"זירת קרב". המתפרעים חסמו כבישים ראשיים במקום. במהלך הערב הם גם גרמו נזקים חמורים לרכוש בתחום העיר. בשעה 20:45 הוצתו סניף בנק מרכנתיל במקום וסניף קופת חולים מכבי הנמצא מעל הבנק[188]. הם נשרפו כליל[189].

יצוין, כי איש ציבור מקומי צוטט בעיתונות כמי שאמר, בהמשך לאירועים אלה, כי הפעולות במקום היו בגדר תגובה לגיטימית "להתנהגותו המתגרה" של אריאל שרון. עוד נאמר, כי שרון וממשלת ישראל, צריכים להבין כי אי אפשר להתעלם מן הפגיעה במסגד אל-אקסא, כי הערבים בישראל הם חלק בלתי נפרד מן האומה הערבית ומן העם הפלסטיני, וכי תגובתם למה שהתרחש במסגד אל-אקסא ובשטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה היא תגובה חיובית, ולא ניתן להפריד בין הנגב לבין המשולש, הגליל או יפו לעניין זה. "כולנו", סיים הדובר, "בנים לעם אחד וכל אירוע בגדה וברצועה משפיע עלינו"[190].

45. יצוין, כי במהלך יום 1.10.00, פרסמה ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל גילוי דעת. גילוי הדעת פורסם בשעות אחר הצהריים של אותו יום, בסביבות השעה 15:30-16:00[191]. מגילוי הדעת ומן העדויות שבפני הוועדה עולה, כי ועדת המעקב יזמה מעקב שוטף ופעיל אחר המתרחש, וקיבלה דיווחים מן השטח[192].

בגילוי הדעת נאמר, כי ביום 1.10.00 התקיימה שביתה כללית בכל הערים, הכפרים הערביים והשכונות הערביות בערים המעורבות בגליל, במשולש ובנגב. צוין, כי מאז שעות הבוקר התקיימו תהלוכות והפגנות רבות ברוב הערים והכפרים הערביים, בהן השתתפו עשרות אלפים מבני הציבור הערבי: גברים, נשים, זקנים וטף. בכרוז נאמר, כי התהלוכות התקיימו במחאה על הטבח במסגד אל-אקסא, אשר על פי הנטען "נמשך עד עכשיו". כן נטען, כי התהלוכות התקיימו נגד מעשי הדיכוי וההרג של "כוחות הכיבוש הישראלי" בגדה המערבית, ברצועת עזה ובירושלים הקדושה, ו"לאות הזדהות עם בני עמנו הפלסטיני במאבקו נגד הכיבוש ולמען השחרור והעצמאות וקדושת המקומות הקדושים". ועדת המעקב הכריזה בגילוי הדעת, כי במהלך היום התגלתה בבירור האחדות הלאומית של "הציבור הערבי שלנו". עוד נטען, כי נחשפה האמת, לפיה "במקומות, בערים ובכפרים שבהם נרשמה נוכחות מוגברת ופרובוקטיבית של כוחות המשטרה ומשמר הגבול, התפתחו עימותים בין כוחות המשטרה והמפגינים אשר גרמו לפציעתם של עשרות אזרחים ערבים[193]".

ועדת המעקב הטילה את האחריות לעימותים הנזכרים ולתוצאותיהם על המשטרה ועל מקבלי ההחלטות במערכת הביטחון הישראלית. גילוי הדעת משבח את הציבור הערבי בישראל ומציין כי מן הדיווחים שהגיעו לוועדה עולה, כי ציבור זה הוכיח, ללא יוצא מן הכלל, מחויבות להחלטותיה של ועדת המעקב העליונה. מכך משתמעים דברי שבח גם לאירועים, בהם היו עימותים קשים עם כוחות הבטחון. עם זאת, יש להעיר, כי מגילוי הדעת עולה, שבשלב בו נכתב לא תוכנן כי האירועים יימשכו וכי כוונת ועדת המעקב, בהמשך ובהתאם לאמור בהחלטתה מיום 30.9.00, היתה לקיים ביום 2.10.00 פעולות הזדהות שונות, אשר היו אמורות לכלול מפגש עם הנהגה פלסטינית בירושלים וביקור בבית החולים אל-מקאסד בירושלים.

46. במהלך יום 1.10.00 נודע על כך שיש הרוג באירועי היום, וכי יש לפחות פצוע אנוש אחד[194]. ההרוג היה המנוח מוחמד אחמד ג'בארין מאום אל-פחם. להערכת מזכיר ועדת המעקב, נודע דבר מותו לוועדת המעקב בסביבות השעה 16:30 באותו יום[195]. באותו שלב היה ידוע גם על פציעתו של המנוח אחמד אבראהים ג'בארין, גם הוא מאום אל-פחם. לגביו נאמר כי הוא נפצע מכדור בראשו ומצוי במצב של מוות קליני.

47. לסיכום האירועים ביום 1.10.00. בחינת האירועים ביום 1.10.00 מלמדת על פריסתם הרחבה במקומות רבים, בעיקר במחוז הצפוני. האירועים כללו יציאה לרחובות של מתפרעים, מניעת תנועה בכבישים ובצמתים ונקיטת אמצעי אלימות שונים כלפי שוטרים אשר באו להשליט סדר, וכלפי עוברי דרך יהודים תמימים. עוצמת האירועים ופריסתם מצאו את כוחות המשטרה בלתי מוכנים. לא היו די כוחות משטרה באזור הצפוני כדי להתמודד עם הפרות הסדר וההתפרעויות במקומות הרבים בהם אלה התקיימו. לא הוצבו מבעוד מועד שוטרים בנקודות הידועות כמועדות לחיכוכים ולעימותים. ההתפרעויות שהתרחשו היו ללא תקדים מבחינת עוצמתן. הצגת האירועים כאילו המשטרה השתמשה בכוח כנגד מפגינים תמימים, אשר כל מטרתם היתה להביע מחאה, אינה נכונה. בחינת האירועים מקרוב מעידה בבירור שתחילתם במעשים אלימים של מתפרעים כלפי אזרחים יהודים וכלפי שוטרים. אלה חייבו את המשטרה, במסגרת חובתה לשמור על שלום הציבור ועל הסדר הציבורי, להגן על ציבור המשתמשים בדרכים ולעשות כמיטב יכולתה להשלטת הסדר. העימותים נכפו על המשטרה, בלי שהיא היתה ערוכה לקראתם כהלכה. אמנם, אופי התגובות וההתנהלות של כוחות

המשטרה בעניינים כאלה ואחרים ראויים לביקורת, כפי שיוברר עוד בהמשך, אולם צריך שייאמר ברורות שהאירועים נכפו על המשטרה, ואין ממש בטענות בדבר התגרות כוחות המשטרה במפגינים, ובטענות כאילו התגרות כזו היא שגרמה לאירועים.

ביום 1.10.00 נפצעו באירועים השונים ברחבי הארץ 58 שוטרים, אחד מהם מירי של אש חיה. נפצעו גם עשרות אזרחים, בעיקר בעת שרכביהם הותקפו על כבישים בהם התרחשו הפרות סדר וחסימות. נגרמו נזקים לכלי רכב רבים בכבישים בהם היו אירועים. היו מקרים רבים של פגיעה ברכוש ציבורי בשווי כולל של מליוני שקלים. בין השאר, נרשמו פגיעות ברמזורים, בעמודי תאורה ובאביזרי דרך אחרים בצמתים רבים, ובהם צומת טמרה, צומת בענה, צומת עדי, צומת שפרעם, צומת ביר אל-מכסור, צומת בית רימון, צומת טורעאן, צומת עין מאהל, צומת אום אל-פחם, צומת פרדיס, ועוד. נרשם אירוע של גרימת נזק במזיד לרכוש חקלאי (בקיבוץ הסוללים). נפגעו סניפים של בנקים באום אל-פחם, בבאקה אל-גרבייה, בריינה, ברהט, בנצרת וביפיע. כן הוצתו סניפי דואר באום אל-פחם וביפו.

באותו יום בוצעו גם הצתות יער רבות. דווח על יערות שהוצתו באזור עין מאהל, צומת מסלחית, יער ציפורי (בשתי פעמים שונות), יער עילוט, יער גלבוע (בשתי פעמים שונות), חורש באזור ברטעה/קציר, שריפות בשטח מרעה ובחורש באזור ביאדה (שלוש פעמים באותו יום), חורש באזור אום אל-פחם וחורש באזור מושי'רפה.

48. לקראת שעות הערב של אותו יום נסעו מפכ"ל המשטרה ומפקד מחוז הצפון, בנפרד, מאזור פרדיס לכיוון צומת ברקאי, אשר בוואדי עארה. צומת זה שימש כאזור כינוס לכוחות התגבור, שהופנו לאזור הצפון. להערכתו של המפכ"ל וילק, הוא הגיע לצומת ברקאי בסביבות השעה 18:00-19:00 בערב, לאחר תום האירועים בפרדיס[196]. בצומת ברקאי חברו המפכ"ל וילק וניצב רון לראש אג"מ במטה הארצי, ניצב יהודה בכר, אשר היה במקום. כן נכח במקום ראש אגף תנועה באותה עת, ניצב יעקב גנות. הקצינים קיימו הערכת מצב, בראשותו של המפכ"ל, באשר ליום המחרת.

בעת שהתקיימה הערכת המצב היה ידוע למשתתפים על נפגעים ועל הרוג באירועי אותו יום[197]. בהערכת המצב הנחה המפכ"ל לפתוח את כביש ואדי עארה ביום המחרת לפנות בוקר, ולעשות בהמשך היום מאמצים על מנת להותירו פתוח. נקבע, כי מפקד הכוח במקום מוסמך להפעיל שיקול דעת בהתאם להתפתחויות, לרבות סגירת הכביש, אם לא ניתן יהיה להבטיח באופן סביר את המשך התנועה בו. לא הותוו גבולות ברורים בדבר הנסיבות שיצדיקו את סגירת הכביש, אך ברור היה, כי לא בנקל יהא זה מוצדק לסגור את הכביש וכי ייעשה מאמץ להותירו פתוח. בהערכת המצב סוכם גם על הקצאת כוח משטרה גדול לצורך ביצוע המשימה. המפכ"ל וילק ניסה בעדויותיו להתנער מכך שידע, כי במקום ירוכז כוח משטרה גדול. ברם, ממכלול העדויות, ובהן אלה של ניצב רון, ושל ניצב יהודה בכר[198]

שער שלישי

אירועים מיוחדים - 1.10.00, 2.10.00

פרק א' -

פרדיס - 1.10.00

1. ביום 1.10.00, לקראת שעות הצהריים, החלה התפרעות של תושבי כפר פרדיס (פוריידיס). התפרעות זו הגיעה לכדי עימות עם שוטרים ולקראת סופה נורתה, באישור מפקד המרחב, אש חיה אל המתפרעים. נפרט להלן את השתלשלות ההתפרעות ואת נסיבותיה.

2. הכפר פרדיס שוכן בצד כביש חדרה-חיפה הישן[1], סמוך לצומת המסתעף לוואדי מילכ. הכפר נמצא בגיזרת האחריות של תחנת המשטרה בזכרון יעקב, אשר בתחום מרחב חוף שבמחוז הצפוני. בעת המקרה מנתה מצבת השוטרים בתחנת זכרון יעקב 45 שוטרים, רובם שוטרים מבוגרים יחסית. לדברי ראש משרד הסיור בתחנה, פקד אבי דניאלי, לאחר שמפחיתים מרשימת השוטרים את המוגבלים מבחינה בריאותית, את הנשים ואת השוטרים המבוגרים, ישנם בין 23-20 שוטרים שניתן להפעילם במקרה של הפרות סדר. תחנה קטנה זו אמורה לטפל באירועים שבתחום היישובים זכרון יעקב, בנימינה, המושבים והקיבוצים שבתחום מועצה אזורית חוף הכרמל, וכן היישובים הערביים פרדיס וג'סר אל-זרקא. יחידת היס"מ המרחבית היא הכוח העיקרי, אשר צריך לתת מענה הולם במקרה של אירועים חריגים, כמו הפרות סדר. אך מן העדויות עולה, כי לא אחת נלקחת יחידת היס"מ למקומות אחרים מחוץ למרחב, ואז לא נותרו בתחנה די שוטרים מיומנים וכשירים שיכולים לטפל כראוי באירועי הפרת סדר. מתברר גם, כי על פי פקודות שונות, מרחב חוף אמור לתגבר יחידות אחרות במחוז הצפוני ואף מחוץ למחוז, לנוכח העובדה שהמרחב לא נתפס כבעל פוטנציאל לבעיות סדר ציבורי יוצאות דופן.

3. האמצעים לפיזור המון בתחנת זכרון יעקב היו מעטים. רומה וגלילוני גומי לא נמצאו בתחנה, מאחר שעל פי התקן המשטרתי לא היתה התחנה אמורה להחזיק ציוד כזה. היו בתחנה שני רובי פדרל שמיועדים לירי של אמצעי גז מדמיע. אמנם התקן של התחנה הוא של רובה פדרל אחד בלבד, אך מפקד המרחב הורה להעביר מתחנת חדרה לתחנת זכרון יעקב רובה פדרל נוסף. זאת, לדבריו, בגלל ש"היו הרבה מהומות בג'סר אל-זרקא בעבר וכן בגלל שכל משחק כדורגל באותו אזור הוא פוטנציאל למהומות"[2]. התקן לכל רובה פדרל הוא אפוד אחד של אמצעי גז. אפוד כזה מכיל שישה או 12 פריטי גז. על פי התחקיר שנערך על ידי התחנה לאחר האירועים, היו ברשות הכוח, כשהחל האירוע, שישה טילי גז בלבד. לגבי רובה הפדרל השני, שהתקבל מתחנת חדרה, הרי שזה הגיע ללא אפוד וללא תחמושת גז, כך שלמעשה היה חסר תועלת. לגבי ציוד פיזור אישי - קסדה, אלה ומסכת גז - היו בתחנה 13 תיקי ציוד אישי. ניתן אולי להסיק מכך, שהדרישה מהתחנה היא שתוכל להציב, לכל היותר, 13 שוטרים למשימה של טיפול בהפרות סדר.

4. להלן נציין את כוחות התחנה שהיו בפעילות באותו יום. תחנת זכרון יעקב מפעילה ניידת סיור אחת בשגרה. בגלל ראש השנה שחל ב-1.10.00, שוטרי הסיור היהודים היו בבתיהם ובסיור הוצבו שוטרים שאינם יהודים. בפועל איישו את ניידת הסיור שוטר סיור אחד ועוד מתנדב, ערבי תושב היישוב פרדיס. נוסף לכך, הופעלה גם ניידת בילוש. הבלשים הקבועים של התחנה שהו בחופשה ובניידת הבילוש הוצבו שני שוטרים מבוגרים שאינם יהודים, האחד חוקר, והשני שוטר קהילתי מנקודת ג'סר אל-זרקא. כמו כן, הופעלה ניידת סיור כפרי של משמר הגבול, ובה שני שוטרים. היערכות דלילה זו לא שונתה למרות הנחיית קצין המבצעים של המרחב שהגיעה ביום 1.10.00 בשעה 03:12 לתחנת זכרון יעקב, שזה נוסחה:

"להודיע לתחנות כי בעקבות אירועי הסד"צ/הפס"ד בירושלים, איו"ש ואזח"ע בימים האחרונים, יש להודיע לתחנות (עפ"י מברק אמארצ 17439 מ-30.9) כי החל משעות הבוקר יש להערך בתחנות לאפשרות של הפעלת פקודת 'קסם המנגינה' ויש לערוך בדיקת רשימות שוטרים תחנתיות לאפשרות הפעלה/ תיגבורים עפ"י הפקודה. בבוקר יופץ מסמך/ מברק מפורט בנושא ע"י אג"מ/ קמב"צ חוף"[3].

מעבר לשישה השוטרים שנזכרו לעיל, שהיו בשלוש הניידות, לא הוקצו שוטרים אחרים מהמרחב או מהמחוז לתחנת זכרון יעקב, לא בפועל ולא בכוננות.

5. בתאריך 1.10.00 בשעה 11:00 לערך, דיווח יומנאי תחנת זכרון יעקב לניידת הסיור על התקהלות בכניסה הראשית לכפר פרדיס [א]. ניידת הסיור חלפה במקום והשוטרים ראו 30-20 צעירים מפגינים בכניסה ליישוב, כשהם מניפים דגלים שחורים לאות אבל ודגלים ירוקים של התנועה האסלאמית. השוטרים לא התעכבו במקום והמשיכו בדרכם. לאחר זמן קצר קיבלו שוטרי הסיור הודעה נוספת מהיומנאי, על כך שהמפגינים החלו "להציק" לכלי רכב שחולפים בכביש חיפה-תל אביב הישן והם מונעים כניסת כלי רכב של יהודים לפרדיס. נאמר לשוטרים שבניידת לחזור לכניסה לכפר ולעמוד שם. השוטרים חזרו למקום והבחינו, כי מספר המפגינים גדל בינתיים והוא מונה כ-100 איש, וכן הבחינו בכך שהגיעו למקום פעילים של התנועה האסלאמית והם נואמים בפני המפגינים. לשני שוטרי הסיור הצטרפה בשלב זה גם ניידת השיטור הכפרי ובה שני שוטרי משמר הגבול. בשלב מסוים הבחינו השוטרים ברכב של יהודי אשר הגיע לכניסה לפרדיס. מתפרעים מן המקום זרקו עליו אבנים ושברו את שמשות הרכב. שני שוטרים נכנסו אל בין ההמון וחילצו את הנהג עם רכבו. בינתיים, הלך וגדל מספר המפגינים. בשלב מסוים הצטרף אל השוטרים גם פקד דניאלי, ראש משרד הסיור.

זמן קצר אחר כך, נתקבל דיווח כי בתוך הכפר מתנהלת תהלוכה של מפגינים, שאותם מוביל השייח' עבד אל-רחמאן אבו אל-היג'ה מן התנועה האסלאמית. התהלוכה נעה בתוך הכפר לכיוון היציאה הצפונית של היישוב, שגם היא נמצאת על כביש חיפה-תל אביב הישן [ד]. כ-150 עד 200 מפגינים ירדו לכביש חיפה-תל אביב והלכו על השוליים לכיוון הכניסה הדרומית של פרדיס [א], שהיא הכניסה הראשית ליישוב, ובה היו מפגינים נוספים. המפגינים שהלכו על שולי הכביש צעקו "מוות ליהודים" ודפקו על הפח של מכוניות שחלפו לאיטן על הכביש. בשלב מסוים החלו לגלוש אל הכביש עצמו, וכן החלו לאסוף ולהחזיק בידיהם קרשים שמצאו בדרכם. כל אותו זמן נסע מאחוריהם רכז המודיעין והוא דיווח לראש משרד הסיור, דניאלי, שהיה בסמוך לכניסה הדרומית [א], על המתרחש[4]. דניאלי, ביחד עם עוד שישה שוטרים, עזבו את הכניסה הדרומית ונעו על הכביש לכיוון המתגודדים. זמן קצר לאחר שדניאלי ושוטריו הגיעו אל מפרי הסדר, חסמו הללו לגמרי את כביש חיפה-תל אביב הישן. הם הגיעו למסעדה שבשולי הכביש, הידועה בשם "מסעדת מירו" [ה], השייכת לתושב פרדיס. בעל המסעדה נהג לתלות דגל ישראל בחזית המסעדה. באותה שעה ישבו לקוחות יהודים בתוך המסעדה ואכלו. חלק מהצעירים המקומיים פרצו לתוך המסעדה, קרעו את דגל ישראל, הרסו כל מה שנקרה בדרכם ותוך קריאות "מוות ליהודים" ניסו להגיע אל הלקוחות היהודים ולפגוע בהם. בעל המסעדה ביחד עם בני משפחתו שהיו במסעדה חצצו בין המתפרעים לבין הסועדים, כשהם מחזיקים בידיהם קרשים וסכינים, ואיימו לפגוע במתפרעים. המתפרעים לא הצליחו להגיע אל הלקוחות שהיו במסעדה ובשלב מסוים עזבו את המסעדה[5]. במהלך אירוע זה, או זמן קצר לאחריו, חברו המתפרעים שנעו על הכביש למתגודדים שהיו בכניסה הדרומית של פרדיס [א]. מספרם הגיע בינתיים, לפי הערכות השוטרים, ליותר מאלף איש.

6. פחות או יותר בשלב זה שלח פקד דניאלי שוטרים אחדים לחסום את כביש חיפה-זכרון יעקב, בקטע הכביש הנמצא צפונית לפרדיס. הכוונה היתה למנוע מכלי רכב שמגיעים מצפון להמשיך בנסיעה ולהגיע לאזור ההתפרעות. באותו שלב החלה התחנה להזעיק שוטרים מביתם. מפקד התחנה ומפקד המרחב הגיעו לאזור והיו בתחנת זכרון יעקב. נוסף לכך, הורה מפקד המרחב לתחנות חדרה, חיפה וזבולון לשלוח כל אחת ניידת סיור לעזרת תחנת זכרון יעקב.

7. לאחר שחברו שתי קבוצות המפגינים, החלה התפרעות קשה וכמויות גדולות של אבנים נזרקו לעבר השוטרים. חלק מהשוטרים נפגעו והשוטרים, שבעה במספר, נסוגו לאחור לכיוון צומת פרדיס [ג]. תוך כדי כך ירה פקד דניאלי אל עבר המתפרעים את כל אמצעי הגז המדמיע שברשותו. מדובר בשישה טילי גז ובעוד מספר מועט של רימוני גז. לפני ירי אמצעי הגז הכריז מפקד התחנה, רב פקד עשור, באמצעות מערכת הכריזה שברכבו, כי מדובר בהתקהלות אסורה, ואם לא יתפזרו, יינקטו אמצעים נגד המתקהלים. ירי

הגז המדמיע לא הועיל והמתפרעים המשיכו להתקדם לעבר השוטרים, תוך כדי זריקת אבנים לעברם. בשלב זה, על מנת להרתיע את המתפרעים, שלף פקד דניאלי את אקדחו וירה מחסנית שלמה באוויר. גם השוטר רוני דקסה ירה באוויר 13 או 14 כדורים מרובה קרבין. הירי באוויר לא הרתיע את המתפרעים. השוטרים נאלצו להמשיך לסגת לאחור, כאשר תוך כדי כך דניאלי יורה באוויר מרובה מגל. לאחר שנגמרה התחמושת במגל, לקח פקד דניאלי רובה קרבין והמשיך לירות באוויר. גם ירי זה לא השפיע על המתפרעים, אשר המשיכו להתקדם לעבר השוטרים שהיו כל העת במגמת נסיגה לאחור. בעת נסיגת השוטרים נפל מכשיר הקשר של פקד דניאלי. המתפרעים תפסו את המכשיר, שברו אותו וזרקו אותו לצד הדרך. המתפרעים גם הציתו אוטובוס של חברת אגד שעמד בצד הכביש [ו]. בשלב זה נכנסו השוטרים לניידות המשטרה שהיו איתם במטרה לסגת לאחור. זרם האבנים הנזרקות גבר וכתוצאה מכך נופצו השמשות של ארבע ניידות שהיו במקום, שעה שהשוטרים היו בהן. השוטרים יצאו מהניידות ונסוגו לאחור, בעוד המתפרעים ממשיכים להתקדם לעברם. כך נסוגו השוטרים לאחור עד שהגיעו לצומת פרדיס [ג].

הצומת עצמה היתה מלאה בכלי רכב, אשר הגיעו מכיוון הצפון דרך ואדי מילכ. על רקע המצב באזור פרדיס ניתנה הוראה לסגור את כביש ואדי מילכ[6] מאזור בת שלמה. אך מאחר שהכביש היה עמוס, נשארו כלי רכב רבים בקטע הכביש שבין בת שלמה לבין צומת פרדיס, ונדרש זמן לא מועט כדי לפנות לגמרי את הכביש והצומת. על רקע מצב זה, בו היו לכודים כלי רכב בצומת ובקרבתה, דיווח פקד דניאלי למפקד המרחב, שהיה בתחנת המשטרה בזכרון יעקב, כי הירי באוויר שביצע לא עזר ולא הרתיע את המתפרעים, וכי אבנים החלו לפגוע במכוניות האזרחים התקועות בצומת. פקד דניאלי אמר למפקד המרחב, ש"אין לו כבר תחמושת, גז, ... וגם היריות באוויר לא עצרו את הפורעים, ואם לא נעצור אותם בדרך אחרת זה עלול לגרום לאסונות בנפש ליושבי המכוניות שחטפו אבנים ולא יכלו לברוח כי היה שם פקק אחד גדול"[7].

דניאלי עצמו אמר בהודעתו[8], כי "הבחנתי שאין ברירה, ואני חייב לירות לכיוון הרגליים, אחרת המפגינים יגיעו לצומת ויהיה לינץ' בנהגים". במצב זה ביקש פקד דניאלי ממפקד המרחב אישור לירי של אש חיה לעבר המתפרעים. מפקד המרחב אישר את הירי, בתנאי שרק פקד דניאלי בעצמו יירה וכי הירי יבוצע אל רגלי המתפרעים. כאשר המתפרעים הגיעו למרחק 20 עד 30 מטר מהצומת [ג], דיווח פקד דניאלי בקשר שהוא יורה, ואז כרע ברך על הכביש מול המפגינים וירה 10-15 כדורים מרובה קרבין. הירי בוצע דרך הכוונות לכיוון רגלי המתפרעים שהיו 20 עד 25 מטר ממנו. הירי היה מהיר והסתיים תוך שתיים עד שלוש דקות. כתוצאה מהירי הגיעו שישה נפגעים לטיפול בבתי חולים, כולם עם פגיעות ברגליים.

השפעת הירי היתה מיידית. בסוף הירי האמור וכתוצאה ממנו חדלו המתפרעים מלהתקדם לעבר השוטרים ונסוגו לאחור למרחק של 150-200 מטרים מהשוטרים, וממרחק זה המשיכו ליידות אבנים. זמן קצר לאחר הירי הגיעו כוחות סיוע לאזור, ביניהם כוחות מיס"מ חוף, יס"מ לכיש, אנשי ימ"מ ותגבורות נוספות. התגבור הרב הגיע למקום, בין היתר, בעקבות ידיעה שנפוצה בדבר ירי על שוטרים בפרדיס. כפי שהתברר אחר כך, ידיעה זו לא היתה נכונה. נוסף לכך הגיעו למקום גם המפכ"ל ומפקד המחוז הצפוני. כוחות המשטרה נערכו מול המתפרעים. כעבור זמן קצר נוצרה הידברות בין אישי ציבור מפרדיס לבין קציני המשטרה שבמקום, ובסופו של דבר, פונה הכביש ליד פרדיס מהמתפרעים, נוקה ונפתח לתנועה. במהלך הימים שלאחר מכן היו עוד אירועים בודדים של יידוי אבנים על כלי רכב שעברו בכביש, וכוחות יס"מ נכחו במקום במהלך כל אותו שבוע.

8. שקלנו את נסיבות המקרה, והגענו למסקנה כי הירי של פקד דניאלי כלפי המתפרעים היה מוצדק. בנסיבות העניין, נוצר צורך ממשי ואקוטי להגן על חיי האזרחים שהיו לכודים במכוניותיהם בצומת. אילו היו השוטרים לבדם במקום, הם יכלו להתרחק ולהסתלק מהמקום עד שתבוא עזרה, ואז להשתלט בכוחות מתוגברים על ההתפרעות. אך על השוטרים היה מוטל להגן גם על חייהם של אזרחים, ובהם משפחות עם ילדים, אשר חזרו מחופשת ראש השנה. אלה היו נתונים בסכנה ברורה לחייהם. המתפרעים גילו עקביות ועקשנות במעשיהם. קריאות באמצעות קולן (מגפון) לעברם לא הועילו. ירי גז מדמיע כלפיהם וירי חי באוויר של מספר לא קטן של כדורים - גם בהם לא היה כדי להרתיעם. המתפרעים גילו את נחישותם כששרפו אוטובוס, פגעו במכוניות השוטרים והמשיכו והדפו את השוטרים אל הצומת, תוך שהם זורקים עליהם אבנים ופוגעים בהם. החשש מפגיעה וממעשי לינץ' בנוסעי המכוניות מצד מאות המתפרעים, היה ממשי. בנסיבות אלה, דווח המצב למפקד המרחב ובעצה אחת עימו ועל פי אישורו נורו יריות לעבר רגלי המתפרעים. על פי האישור בוצע הירי על ידי שוטר אחד בלבד, פקד דניאלי, כשהוא כורע ומכוון את הירי לרגליים. במצב זה יכלו המתפרעים להיווכח שעומדים לירות וכי יורים לעברם ולהסתלק מהמקום מרצונם. כשלא עשו כן, וכל עוד לא עשו כן והמשיכו בהתקדמותם ובסיכון חיי האזרחים שבמכוניותיהם, היה הירי לרגליהם האמצעי הפחות פוגעני, בנסיבות המקרה, אשר היה בו כדי לנסות ולעצרם. אמצעי זה אכן השיג את מטרתו והמתפרעים נסוגו לאחר ששישה מהם נפגעו ברגליהם.

כאמור, אנו סבורים, שבנסיבות המקרה המיוחדות היה הירי מוצדק, על אף תוצאותיו, לנוכח פני הסכנה שאותה נועד למנוע. התקיימו בו תנאי הגנה עצמית במובן סעיף 34י לחוק העונשין, התשל"ז-1977, וכן תנאי פקודות המשטרה על פיהן יהיה ירי מוצדק כשקיים "חשש ממשי לפגיעה מיידית בחיים או בשלמות הגוף של השוטר או של אחרים, ואין כל דרך אחרת למנוע אותה פגיעה".

פרק ב' -

ג'ת - 1.10.00

9. בבוקר 1.10.00 התפתחו בוואדי עארה אירועים אלימים בשתי גזרות: בגזרת אום אל-פחם ובגזרת בּאקה אל-גרבּייה-ג'ת. כוח משמר הגבול, בפיקודו של פקד אבו ריש, הגיע תחילה לאום אל-פחם, שם סייע בחילוץ הצוות של השוטר יגאל סבג. לאחר מכן, פנה הכוח לבּאקה אל-גרבּייה, שם השתתף בפיזור התפרעויות שהיו במקום. לאחר שהגיע דיווח, סמוך לאחר השעה 15:00, לפיו זורקים בצומת ג'ת אבנים ומבעירים צמיגים, פנה הכוח לכיוון הכפר ג'ת. הכוח כלל שלושה צוותים בשלושה כלי רכב, ובסך הכל בין 10 ל-12 אנשי משמר הגבול.

10. הכוח נע בכביש המוליך מבּאקה אל-גרבּייה לטול כרם[9] והגיע לקטע כביש בו יש פנייה לכפר ג'ת. הכפר עצמו מרוחק כ-60 מטר מהצומת [א]. בהגיע הכוח למקום, היתה הכניסה לכפר ג'ת חסומה, צמיגים בערו ומתפרעים זרקו אבנים. המתפרעים עמדו כ-40-50 מטר מהצומת, והתקרבו מידי פעם אליו. הכוח של אבו ריש נע במהלך היום בין בּאקה אל-גרבּייה ובין ג'ת, כאשר בכל פעם שהכוח הגיע לאחד משני היישובים, המתפרעים בו התפזרו. לעומת זאת, בכל פעם שעזב הכוח את אחד היישובים, חזרו המתפרעים והפרו את הסדר. בשל מצב זה החליט אבו ריש לשלוח בהסתר חוליה בת שלושה לוחמים לצומת ג'ת [א], על מנת שתתפוס את אחד המתפרעים ותעצור אותו. החוליה כללה את ראשד מורשד (להלן: מורשד), אבי בר (להלן: בר) ואלכסנדר שבצינסקי (להלן: שבצינסקי). אבו ריש יידע את הדרג הממונה על פעילות זו. לטענת אבו ריש, נדרשה הפעילות כדי להימנע מהצורך לחזור כל פעם למקום לפזר את הפרות הסדר. החוליה ששלח אבו ריש הגיעה בהסתר לצומת ג'ת והסתתרה מאחורי גבעה קטנה. המתפרעים זיהו את שלושת הלוחמים, גלגלו צמיגים בוערים לעברם והבעירו את השטח בו שהו. אבו ריש הנחה את הצוות לסגת, ואז הורה לצוותים אחרים להיכנס לצומת באמצעות הג'יפים. השוטרים עשו כן, ירדו מהג'יפים והחלו לנסות ולתפוס מפרי סדר. המתפרעים זרקו אבנים, אשר פגעו בג'יפים. בשלב זה החלו אנשיו של אבו ריש לירות גלילוני גומי לעבר המתפרעים, תוך שהם מתקדמים כ-10 מטר לתוך כביש הגישה המוביל מהצומת לכיוון ג'ת. לטענת אבו ריש, בוצע הירי לנוכח תחושת סכנה של השוטרים ולנוכח ידיעתו על כלי רכב אזרחיים בכביש, אשר לא היו יכולים להמשיך בדרכם. השוטרים לא הצליחו לפנות את הצמיגים הבוערים מהכביש משום שלא היו להם כלים מתאימים לצורך זה.

כזכור, הכביש עליו נמצאת הצומת מקשר בין כפר ערבי ישראלי לעיר טול-כרם שבשטחי הרשות הפלסטינית. מדובר בכביש צדדי שנפח התנועה בו קטן.

עד כאן הרקע לאירוע שאירע בשלב מאוחר יותר, האירוע בו נורה למוות המנוח ראמי גרה, תושב ג'ת, בן 20.

11. במצב המתואר, החליט אבו ריש לשלוח שני שוטרים, מורשד ושבצינסקי, באיגוף מצד שמאל, לאזור פנצ'ריה [ה] שנמצאה לא הרחק מכביש הגישה לג'ת, על מנת להרחיק את המתפרעים שהשליכו אבנים לעבר הצומת. מבין השניים, רק למורשד היה רומה ממנו ניתן לירות גלילוני גומי. השניים הגיעו לפנצ'רייה, שהו באזור זמן מה וחזרו לאחר מכן אל הכוח בצומת [א]. בסמוך לחזרתם יצאה מכונית סובארו כחולה מכיוון תחנת הדלק שבמקום [ב], ובתוכה המנוח ראמי גרה, שהיה פצוע מירי גלילון גומי. מאוחר יותר נפטר גרה מפצעיו.

בפנינו עלתה השאלה, אם מורשד הוא זה שירה גלילוני גומי לעברו של גרה וגרם למותו. בנושא זה העידו כמה עדים תושבי ג'ת וכן אנשי המשטרה אבו ריש, בר, מורשד ושבצינסקי. כל אחד מאנשי המשטרה מסר הודעה בפני אוספי חומר מטעם הוועדה, העיד בפני הוועדה לבקשתה וגם העיד פעם נוספת, כשנקרא להעיד מטעם מורשד, במסגרת ראיותיו, לאחר שנשלחה אל מורשד אזהרה לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה. קיימים אי התאמות ואי דיוקים בין חלקים בעדויות של העדים השונים, כמו גם בגרסאות השונות שמסר כל אחד מן העדים. עם זאת, קיימות, כמפורט להלן, ראיות אחדות המצביעות בהשתלבן יחד על כך שירי גלילוני גומי של מורשד הוא שגרם לפגיעה בגרה.

12. קיימות ראיות, שעל פיהן הגיע מורשד לנקודה שבקצה הצפוני-מזרחי של מבנה הפנצ'רייה [ג]. מן הראיות עולה, כי ממקום זה ירה מורשד גלילוני גומי לכיוון תחנת הדלק [ב] הנמצאת מאחורי מבנה הפנצ'רייה, מרחק מטר ספורים ממנו. מורשד עצמו אישר בעדותו השנייה שירה גלילוני גומי לכיוון תחנת הדלק [ב], אך טען שביצע את הירי תוך כדי מנוסתו מאזור הפנצ'רייה אל הצומת. במקביל, עולה מן הראיות, שגרה עמד בתחנת הדלק סמוך לחומה שבקצה התחנה [ד], אשר מפרידה בין אזור תחנת הדלק לאזור הפנצ'רייה, וכשהיה שם נפגע מכדור גומי אשר חדר לעינו וגרם למותו. מבין שני השוטרים שהתקרבו לתחנת הדלק רק למורשד היה רובה עם רומה לירי גומי, ורק הוא ירה גלילוני גומי. אפילו היה ירי אחר של כדורי גומי בדיוק באותה שעה מהצומת - ועל כך אין בפנינו ראיות אמינות - הרי שירי כזה לא היה יכול להיות אפקטיבי, וודאי לא קטלני, לגבי מי שנמצא בתחום תחנת הדלק, לנוכח המרחק של תחנת הדלק מהצומת (כ-90 מטר). לכך יש להוסיף, שכאשר חזרו מורשד ושבצינסקי אל הצומת ופנו לאבו ריש, הם סיפרו לו שמורשד ירה גומי וכי כנראה מישהו נפגע. כך מסר אבו ריש בהודעתו. בר קשר מפורשות את מורשד לירי באדם שנפגע, באומרו בהודעתו לאוספי החומר מטעם הוועדה:

"ראשד הגיע באיגוף למקום שלו וירה גומי לעבר המתפרעים שבשלב הזה זרקו עלינו אבנים. ראשד פגע במישהו וראינו אותו נופל על הריצפה. נוצרה סביב הבנאדם התקהלות ובא רכב סובארו ולקח אותו. הסובארו בצבע תכלת עברה דרכנו בצומת במהירות לכיוון באקה אל-גרבייה. ראינו מבחוץ על הסובארו מלא דם. אבו ריש צעק לראשד לחזור אלינו חזרה. ראשד חזר אלינו"[10].

גם על פי ראיות אחרות, נלקח גרה מהמקום על ידי מכונית סובארו בצבע כחול.

דברים אלה של בר כאמור, ועדות אבו ריש על כך שמורשד ושבצינסקי דווחו לו על כך שמורשד ירה ופצע אדם אשר זמן קצר לאחר מכן נלקח מהמקום, קושרים את הירי של מורשד לפציעה של גרה. כך גם עדויות תושבי הכפר, ותד מוחמד עבד אל-רחמן ומוחסן מרואני אחמד, שהעידו כי מיד לאחר שנורה המנוח ראמי גרה הם ראו שוטר מג"ב באזור הפנצ'רייה. אם כך הוא, ומורשד ירה מהקצה הצפוני-מזרחי של מבנה הפנצ'רייה [ג], אזי מדידות שנעשו מלמדות שהירי שביצע לעבר גרה ואחרים שנמצאו על משטח תחנת הדלק נעשה ממרחק שאינו גדול מ-15 מטרים [ד]. זהו מרחק קצר ביותר, הקטן במידה רבה מן המרחק המזערי המותר לפי ההוראות לירי גומי (40 מטר). מתחת לרף האמור עלול ירי של גלילוני גומי להיות קטלני. נוסף לכך, על פי נסיבות המקרה, לא היתה כל הצדקה לירות גלילוני גומי לעברו של גרה.

13. בשולי עניין זה נזכיר, שנשמעו בפנינו עדויות מומחים, ד"ר לוי ופרופ' היס, בהן ניסו השניים להעריך, על פי עוצמת הפגיעה ומסלול הקליע בראשו של גרה, את המרחק

שער רביעי

נושאים מיוחדים

פרק א' -

כדורי גומי

1. במהלך אירועי אוקטובר עשו כוחות המשטרה שימוש רב בירי של כדורי מתכת מצופי גומי (להלן: גלילוני גומי, או כדורי גומי או גומי). על פי הראיות שבפנינו ניתן לקבוע, במידה סבירה של ודאות, כי השימוש בתחמושת מסוג זה גרם למותם של שניים: המנוח ראמי גרה מכפר ג'ת והמנוח אחמד ג'בארין, אשר נהרג באום אל-פחם. לגבי מספר נפגעים נוספים אשר נהרגו באירועי אוקטובר, לא ניתן לקבוע, לפי הראיות שבפנינו, אם הם נהרגו כתוצאה מירי של כדורים קונוונציונליים ("אש חיה") או מירי גלילוני גומי. יתכן מאוד שכמה מהם מצאו את מותם כתוצאה מירי כדורי גומי. נוסף לכך, פצועים רבים נפגעו מפגיעות של קליעי גומי, חלקם באופן קשה. בכ-20 מקרים נדרשה התערבות כירורגית כדי להוציא מגוף הנפגעים את גלילוני הגומי שחדרו לגופם. בחלק ממקרים אלה חדרו הגלילונים לאזורים רגישים בגוף כמו הראש, החזה או הבטן.

במהלך דיוני הוועדה עלו שאלות רבות הנוגעות לנסיבות בהן נעשה שימוש בירי כדורי גומי, וכן לסיכון הקיים לחייהם ולבריאותם של הנפגעים מכדורים אלה. הועלו שאלות בדבר עצם ההצדקה לשימוש בירי גומי; ואם היא קיימת - באלו נסיבות יש להתיר את השימוש בהם. עלו שאלות באשר להנחיות לשימוש באמצעי זה ולאופן יישומן, באשר להדרכה ולאימון בשימוש בו ולמידת הפיקוח על השימוש וכן שאלות נוספות. עדים רבים נחקרו בשאלות אלה. נוכל לומר כבר עתה, כי קיימות בפנינו ראיות למכביר על כך שהשימוש שנעשה בירי גלילוני גומי חרג במובנים רבים ממסגרת ההנחיות המחייבות - הן בזהות נותן ההוראה לשימוש בגומי, הן באי שמירת מרחק המינימום הנדרש לפי ההנחיות ממטרת הירי, הן בשימוש בירי גומי שעה שהיו אמצעים מסוכנים פחות בהם היה ראוי להשתמש בהתאם לנסיבות והן בשימוש בירי גומי על ידי מי שלא היו רשאים לעשות בו שימוש. על רקע זה, ולנוכח הבעיות הרבות והקשות שנתגלו בכל הנוגע לשימוש בכדורי גומי בידי אנשי משטרה כאמצעי להתמודדות עם הפרות סדר, ראינו לייחס דיון נפרד לנושא זה.

סוגי גלילוני הגומי וכדורי הגומי שנמצאים בשימוש בארץ

2. תחמושת המבוססת על גומי מופיעה במספר צורות, ולכל סוג של תחמושת כזו יש טווח ירי אחר ועוצמת פגיעה (אנרגיה) שונה. ניתן למנות ארבעה סוגים עיקריים של אמצעים כאלה, אשר היו או הינם בשימוש כוחות הביטחון.

3. שלישיית גלילוני גומי. מדובר בשלושה גלילוני גומי אשר עטופים בניילון דק. הגלילונים נורים מהתקן המורכב על קנה הנשק, ומכונה רומה. הם נורים בעזרת תחמיש. הניילון המאגד את הגלילונים יחד מתפרק עם יציאת הגלילונים מהרומה בזמן הירי והגלילונים עפים, כל אחד בנפרד. משקלו של כל גלילון גומי הוא 16 גרם. הגלילון עשוי מליבת מתכת המצופה בגומי בעובי של שלושה מילימטר. על פי הנוהל המשטרתי, במתכונתו בעת אירועי אוקטובר, אין לירות את הגלילונים למרחק של פחות מ-40 מטרים, משום שירי למרחק קטן מזה עלול להיות קטלני. מוצר זה מיוצר בתע"ש ישראל.

4. רביעיית גלילוני גומי. ארבעה גלילוני גומי אשר עטופים בניילון דק. בעיקרון, דומה אמצעי זה לשלישיית הגלילונים, בשני הבדלים עיקריים: (א) משקלו של כל גלילון גומי ברביעיות הוא 10.5 גרם ולא 16 גרם כמו בשלישיות. (ב) הגליל עשוי כולו מגומי

מעורב עם שבבי מתכת, ללא ליבת מתכת. המשטרה אינה משתמשת בסוג זה של תחמושת גומי ולכן אין בנמצא נוהל משטרתי לגביו. בנוהל הצבאי, אשר פורסם בספטמבר 1991 נכתב, כי טווח הרביעייה הוא 20-40 מטרים. מוצר זה מיוצר בתע"ש ישראל.

5. רימון רובה נגד מפגינים (ררנ"מ). גליל מתכת ובתוכו 15 כדוריות מתכת מצופות גומי. גליל המתכת מורכב ישירות על קנה הרובה. הירי מתבצע בעזרת תחמיש. בשעת הירי נקרע הקצה הקדמי של גליל המתכת, ומתוך הגליל עפות הכדוריות. משקלה של כל כדורית 16 גרם, והיא עשויה מפלדה בקוטר 15.75 מילימטר, מצופה פוליאתילן בעובי של 2 מילימטר. הררנ"מ מיוצר בישראל. בנוהל המשטרתי נכתב, כי יש לירות בררנ"מ בטווחים של 40-60 מטרים. בתקופת האירועים לא היה הררנ"מ בשימוש במשטרה, הוא אינו מופיע בטבלאות המצאי של מדור החימוש במשטרה וגם לא במפתחות התקן של אמצעי פיזור ביחידות השונות.

6. כדוריות 37 מ"מ. תרמיל גלילי מאלומיניום ובתוכו 15 כדוריות עשויות גומי דחוס במשקל של תשעה גרם כל כדורית. הירי מבוצע בעזרת רובה פדרל, שהוא רובה המשמש למטרות ירי של אמצעי פיזור בלבד. ירי כדוריות 37 נעשה ללא תחמיש. בנוהל המשטרתי נכתב, כי יש לירות את הכדוריות לטווחים של 40-60 מטר. המשטרה הפסיקה לרכוש אמצעי זה באפריל 1999, וסוכם, כי תמשיך להשתמש בו עד לגמר המלאי. על פי טבלה של מדור חימוש במשטרה, היו בתחילת אירועי אוקטובר ברשות המשטרה 3,249 יחידות של אמצעי זה[1]. הוא מיוצר במפעל בדרום אפריקה.

תחמושת הגומי העיקרית, בה עשו כוחות המשטרה שימוש באירועי אוקטובר, היא שלישיות גלילוני גומי, ובאלה יתמקד דיוננו. בכל איזכור ירי כדורי גומי או ירי גומי, תהא הכוונה לירי שלישיות גלילוני גומי, אלא אם כן יצוין או ישתמע במפורש אחרת.

7. סדר הדיון בנושא הגומי יהיה כזה: תחילה נדון בסיכונים הטמונים בירי של קליעי גומי. אחר כך ננסה להתחקות אחר הניסויים והבדיקות של תחמושת זו בטרם הוכנסה לשירות במשטרה, ומאז שהוכנסה לשירות. נעמוד בהקשר זה על היעדרן של בדיקות וניסויים הולמים, על אף שכבר נודעו תוצאות קשות לשימוש בגלילוני הגומי במהלך השנים שקדמו לאירועי אוקטובר. כמו כן נבחן את הנחיות המשטרה בנוגע לשימוש באמצעי זה, ונעמוד על ליקויים מהותיים בהנחיות וביישומן, הן בנושא הטווח המותר לשימוש, הן בנושא פיזור הגלילונים לאחר הירי והן בנושא מטרת השימוש באמצעי זה. לאחר מכן נזכיר כמה עניינים נוספים הנוגעים לירי כדורי הגומי הראוים להתייחסות. נזכיר גם את השימוש בתחמושת דומה מסוג זה בארצות אחרות, ולבסוף נביא את מסקנתנו בשאלה, אם ראוי הוא המשך השימוש בירי גומי על ידי המשטרה.

הסיכונים שבירי גומי

8. גלילוני הגומי נורים במהירות רבה. במרחקים מסוימים עלולה האנרגיה האצורה בהם לגרום, אם הם פוגעים במקום רגיש, למוות. לפיכך, מותנה ירי גלילוני הגומי בטווח מזערי בין היורה לבין המטרה. במהלך אירועי אוקטובר קבעו ההנחיות מרחק מינימלי של 40 מטרים לירי של כדורי גומי. בעקבות בדיקות שנעשו במשטרה אחרי האירועים, שונתה הנחיה זו למרחק מינימלי של 50 מטרים. ממצאי בדיקות אלה מלמדים, כי מי שירה בעת אירועי אוקטובר בהתאם להנחיות שהיו קיימות אז, פעל ברמת סיכון גבוהה מהראוי לנפגעים.

קושי נוסף, המגביר את הסיכון האמור, קשור ביכולתו של השוטר היורה כדורי גומי לאמוד את המרחק בינו לבין מי שהוא יורה לעברו. גם אם נקבע בהוראות מרחק מינימלי ראוי, שירי מעבר לו אינו יוצר סיכון לפגיעה קשה וחמורה, עדיין קיימת סכנה של ירי מטווח קצר מהמותר, בשל טעות באמדן המרחק על ידי היורה. משימה לא קלה היא לאמוד מרחק ולקבוע אם המטרה נמצאת במרחק 40, 30 או 50 מטר מהיורה. הדבר אינו קל גם בתנאי מעבדה. הדבר בוודאי קשה עוד יותר, אם אין מתאמנים באימונים של ממש לצורך רכישת מיומנות באמדן מרחקים. אכן, גם לאחר אימונים, טעויות בכגון דא הן לא-פעם אנושיות וסבירות. יש לזכור, שירי של גומי מתבצע בדרך כלל בעת עימותים לא-קלים של שוטרים עם מתפרעים. במצבים אלה, חשש, לחץ ופחד של השוטר היורה, עלולים

להשפיע עליו ועל יכולתו להתרכז ולאמוד מרחקים באופן מדויק. בנסיבות כאלה, גובר החשש לטעות באמדן. לכך יש להוסיף, שהירי נעשה לעתים גם בעת תנועה, בין תנועה של היורה ובין תנועה של איש המטרה, כך שלעתים, תוך שניות בודדות, גדלים מרחקים או קטנים במידה ניכרת. גם בכך יש כדי להגדיל את החשש של ירי ממרחק קטן מהמותר, ירי אשר יש לו פוטנציאל קטלני.

9. סיכון נוסף אשר כרוך בשימוש בקליעי גומי נובע מהיעדר הדיוק הטבוע באמצעי זה. גלילוני הגומי נורים שלושה ביחד. בעת הירי הם מתפזרים באופן בלתי מדויק ובלתי ניתן לצפייה מראש. בשל אי יציבות אוירודינמית והיעדר גיאומטריה בליסטית, הם אינם פוגעים במדויק במטרה אליה הם מכוונים, גם אם מדובר ביורה הפועל על פי כל כללי הכיוון, ואפילו הוא צלף מקצועי.

פיזור גלילוני הגומי לאחר הירי עלול להביא לכך שכיוון הירי לחלק מסוים בגוף אינו מונע בהכרח פגיעה בחלק רגיש ופגיע יותר. יתר על כן, בשל פיזורם של גלילוני הגומי עלול אחד הגלילונים לפגוע באדם הנמצא בסמוך לאדם שאליו כוון הירי. לפיכך, כשהירי נעשה לעבר המון, קיים סיכון ממשי שייפגע ממנו אדם אשר לא היתה כוונה או הצדקה לפגוע בו, ואשר כל חטאו היה בכך שנמצא סמוך למי שהיתה הצדקה להשתמש בירי לעברו.

10. בעת אירועי אוקטובר התגלה סיכון נוסף הכרוך בשימוש בכדורי גומי. סיכון זה נבע מכך, שבעת האירועים התייחסה המשטרה לכדורי הגומי כאל אמצעי מקובל ונפוץ למדי לפיזור הפגנות, ולא כאל תחמושת בעלת כוח קטלני. המשטרה לא הדגישה די הצורך את יסוד הסכנה שבשימוש בגלילוני גומי, בהיותם תחמושת בעלת פוטנציאל קטלני. לכתחילה, היה הרעיון מאחורי גלילוני הגומי הרצון לספק לכוחות המשטרה אמצעי ביניים לפני שמשתמשים בירי של אש חיה או של כדורים מפלסטיק, שהם מסוכנים יותר וגורמים למספר נפגעים גדול יותר[2]. מה שהוברר בפנינו הוא, שבפועל, ירי גלילוני גומי שימש תחליף לירי אש חיה אך לא רק במקרים שבהם מלכתחילה היתה הצדקה לירות אש חיה. למעשה, ירי גלילוני הגומי היווה אמצעי נוסף לפיזור מתפרעים. הובאו בפנינו ראיות משכנעות בעניין זה.

מן הראיות שבאו בפנינו, נקל להתרשם שלא היתה הקפדה לנסות תחילה ירי של גז מדמיע, לפני שנעשה שימוש בירי גומי. נוכחנו לדעת גם, שנעשה שימוש רב בירי גלילוני גומי, כפי שעוד יפורט להלן, זאת משום שכאמור תחמושת זו נחשבה כאמצעי עיקרי לפיזור הפגנות והתפרעויות, ולא כתחמושת לשעת דחק, אשר השימוש בה מוגבל למצבים בהם מבקש כוח המשטרה להימנע משימוש באש חיה. האווירה היתה כזו, שלא ראו בשימוש בתחמושת זו דבר-מה נדיר ומבוקר, כראוי לירי אשר הסיכון בו רב.

יש יסוד איתן לחשוש, כי אי הדגשת הסיכון הטמון בשימוש בגלילוני הגומי והעמדתו במדרגה אחת עם השימוש בגז מדמיע, גרמה להגברה ניכרת בשימוש בתחמושת זו. אכן, כאשר שוטר עומד לבצע ירי בתחמושת חיה הוא מודע לכך שהוא עומד להשתמש באמצעי חריף ביותר, אשר עלול לקטול חיי אדם. עניין זה מובהר היטב לכל שוטר מיומו הראשון במשטרה, בהדרכות, בקורסים ובהדרכות תוך יחידתיות, וכמובן בפקודות ובנהלים עצמם. כך, למשל, בפקודות המטה הארצי העוסקות בשימוש בכלי ירייה[3] נקבעה רשימה סגורה של שלושה מקרים שרק בהם מותר להפעיל כלי ירייה. נקבעו סייגים נוספים לשימוש בתחמושת חיה, ובהם דרישה כי ביצוע הירי ייעשה כמוצא אחרון, במידת הזהירות הראויה ורק בנסיבות שקיים בהן יחס הגיוני בין מידת הסכנה העולה מהשימוש בנשק לבין התוצאה שאותה מבקשים למנוע. עוד נקבע בפקודות, שנחיצות השימוש בכלי ירייה תיבחן בכל שלב משלבי האירוע, ועל השוטר להפסיק את הירי מיד משפסק הצורך בכך[4]. נוסף לכך, נקבע בנוהל דיווח אירועים ומבצעים, כי כל מקרה של ירי באש חיה בידי שוטר ידווח למטה הארצי. בנוהל פתיחה באש נקבע, כי יבוצע תחקיר על כל אירוע כזה.

כל אלה מצביעים על התייחסות מחמירה במשטרה לשימוש באש חיה. כל שוטר מודע לכך במסגרת ההנחיות וההדרכה שהוא מקבל. יש לכך אפקט מרסן ומגביל על השימוש באש חיה. לעומת זאת, אין במשטרה הטמעה של מסרים דומים בדבר השימוש בגלילוני גומי. הסכנה לחיים הכרוכה באמצעי זה לא הודגשה די הצורך ולא הונחלה לשוטרים. כתוצאה מכך, לא היו השוטרים ערים דיים לסכנות הכרוכות בירי גלילוני גומי. דומה, כי הדבר מצא את ביטויו בהיעדר ריסון כנדרש בשימוש באמצעי זה באירועי אוקטובר 2000.

11. עמדנו על הסיכונים הרבים הטמונים בירי גלילוני גומי. מדובר באמצעי בעל פוטנציאל קטלני, העשוי להתממש בנסיבות בהן הירי אל הנפגע מבוצע ממרחק קטן מדי. פיזור גלילוני הגומי בעת הירי שולל יכולת לכוון את הירי באופן מדויק, ויוצר סיכון לפגיעה באברים רגישים בגוף המטרה, אשר אין כוונה לפגוע בהם. כן נוצר סיכון לפגיעה באנשים תמימים העלולים להימצא בקרבת המטרה. ראינו גם עד כמה נסיבות האירוע ומגבלות אנוש עלולים לגרום לתוצאה קשה שאליה לא התכוון היורה. ראינו גם, כי המשטרה לא פעלה די כדי שהשוטרים יפנימו את הסיכון הרב שבירי גומי. בשל היעדר מודעות או ערנות לסכנות שבירי גלילוני גומי, נעשה באירועי אוקטובר שימוש רב בירי גומי. במהלך האירועים נורו עשרות אלפי כדורי גומי. תוצאותיו של ירי זה היו הרוגים וכן פצועים לא מעטים, ביניהם פצועים קשה.

בדיקות וניסויים של ירי בגלילוני גומי קודם הכנסתם לשימוש

12. אחת השאלות שהעסיקו את הוועדה היתה, אם לפני ההחלטה לעשות שימוש בכדורי גומי נעשו במשטרה בדיקות וניסויים כנדרש. במילים אחרות, השאלה היא מה מידת הידע שהיה בדבר הסיכון שבירי כדורי גומי לעבר גופו של אדם, עובר לתחילת השימוש בתחמושת זו, ועל יסוד אלו נתונים וידע נקבעו ההנחיות במשטרה לעניין זה. פנינו בנושא זה בשאלות המתאימות אל המשטרה. על פי האמור במכתב שהומצא על ידי המשטרה לוועדה[5], לא ידוע במשטרה ממתי החל השימוש בגלילוני גומי; לא ידוע כיצד ועל ידי מי הוחלט לראשונה על השימוש בהם; ואף כי יתכן שהתקיימו בדיקות לגלילוני גומי בטרם הכנסתם לשימוש במשטרת ישראל, אין למשטרה תיעוד או ידע אם אמנם התקיימו בדיקות כאלה. שאלנו גם לגבי זהות האחראי לניסוח ההנחיה 18/90, המתייחסת לשימוש בגלילוני גומי, ונענינו שלא ידוע מי כתב אותה.

ניסינו לברר פרטים בנושא זה גם בחקירתם של קציני משטרה בכירים בפנינו. כשנחקר המפכ"ל לשעבר, מר וילק, הוא נשאל אם ידוע לו מתי, ועל סמך איזה בדיקות ונתונים, הוכנסו לשימוש במשטרה שלישיות הגומי. תשובתו היתה, שאין הוא יודע. לדבריו, כבר כשמונה למפכ"ל היה השימוש בכדורי גומי על ידי כוחות המשטרה ידוע ומקובל, והוא מצידו לא מצא לנכון לבחון את העניין מחדש. גם מפקדים אחרים במשטרה לא ידעו למסור לנו ממתי, ועל סמך איזה בדיקות, הוכנס השימוש בירי כדורי גומי במשטרה.

המצב המתואר, על פיו אין אפשרות לברר את העובדות האמורות, בוודאי אינו מניח את הדעת. ניתן היה לצפות ששימוש בתחמושת קטלנית ייעשה לאחר בדיקה, בחינה וניסויים, אשר יצדיקו את השימוש בה וגם יהוו בסיס להנחיות בדבר השימוש בה, וכי יימצא על כך תיעוד במשטרה. מכל מקום, לנוכח היעדר תשובות מניחות את הדעת מצד המשטרה, ניסינו לברר את העובדות על ידי פנייה לגורמים אחרים, ובעיקר - צה"ל ותע"ש.

13. בטרם נידרש לפרטים, נוכל לקבוע כבר עתה, כי הן בטרם הוכנס האמצעי לשימוש והן במהלך התקופה, בה נעשה בו שימוש, לא נערכו בדיקות הולמות של תוצאות השימוש בו. הדברים נכונים במיוחד באשר לטווח בו האמצעי עלול להיות קטלני. בבדיקת נושא זה התברר לוועדה, כי ערכם של הניסויים ששימשו לקביעת טווח קריטי זה היה, בלשון המעטה, מפוקפק. נפרט עתה מעט בנושא זה.

14. גלילוני הגומי הם פיתוח ישראלי. בטרם פותחו עשה צה"ל שימוש בררנ"מ, אשר הופעל על ידו עם פריצת האינתיפאדה בשנת 1987. כבר בשלבים הראשונים של האינתיפאדה הגיע צה"ל למסקנה כי הררנ"מ אינו עונה על הצרכים, משתי סיבות עיקריות: האחת, עוצמת פגיעתו של גליל הגומי בגוף היא חלשה יחסית, ועל כן אין היא אפקטיבית דייה; השנייה, טווח המעוף של גלילי הגומי היה קצר מדי, 15-20 מטרים בלבד.

על רקע זה העלה מיקי לוי, אז מפקד פלוגה במג"ב ירושלים וכיום מפקד מחוז ירושלים, רעיון לייצר תוספת אשר תורכב על

קנה הנשק. לתוך אותה תוספת יוכנס בטור מספר גלילוני גומי ואותם ניתן יהיה לירות בעזרת תחמיש. המחשבה היתה להשתמש במספר גלילונים קטן, במקום המספר הרב של כדורי גומי שיש בררנ"מ, וכך להגדיל את האנרגיה של כל גלילון ובהתאם לכך - את טווח המעוף שלו ואת עוצמת פגיעתו. לוי אף בנה אב טיפוס של התוספת לקנה, ובעזרתו ביצע ניסויי ירי מאולתרים. באחד הניסויים ירה קצין אחר את הגלילונים במיקי לוי עצמו, ואלה פגעו בו באחוריו. הפיתוח החדש הועבר לתעשייה הצבאית, אשר החלה לייצר באופן סידרתי את התוספת לקנה שזכתה לשם "רומה".

15. בחודש פברואר 1989 הוציאה מפקדת חילות השדה בצה"ל חוברת הוראות הפעלה לרומה גלילי גומי. על פי הנתונים שבחוברת, מדובר היה ברביעייה של גלילוני גומי שעל פי משקלם (18 גרם) הם עשויים ממתכת מצופה בגומי. במארס 1989 הוחל בצה"ל בניסוי שימוש בשתי גרסאות של גלילוני גומי, האחת של שלישיית גלילונים, והשנייה של רביעיות.

16. כיצד נבדקו תכונותיהם של גלילוני הגומי? אחת הסוגיות הקריטיות הנוגעות לשימוש באמצעי זה היא טווח המינימום לשימוש בו. גלילוני הגומי הם קליעים, הנעים במהירות. בטווחים מסוימים פגיעתם קשה ואף קטלנית. בשל כך, נודעת חשיבות עליונה לקביעת הטווח בו האמצעי בטוח לשימוש, הווי אומר שאין חשש, כי הוא עלול לגרום לפגיעה קטלנית.

לידי הוועדה הגיע דו"ח ניסוי הבטיחות של אמצעי פיזור שונים שנערך בצה"ל ופורסם ביום 12.3.90. הדו"ח בחן כמה אמצעי פיזור, אך לוועדה חשובים היו הממצאים שנתקבלו לגבי גלילוני הגומי בשלישיות, אותו אמצעי שנמצא בשימוש עד היום במשטרה, ושהיה האמצעי העיקרי בו נעשה שימוש לפיזור מתפרעים באירועי אוקטובר. הצוות הבודק הניח מספר הנחות יסוד. ההנחה הראשונה נוגעת לצפיפות של אנרגיית הפגיעה בגוף של כדורי הגומי. אנרגיה זו נמדדת ביחידות ג'אול. הנתון הרלוונטי נוגע לכמות האנרגיה ליחידת שטח נתונה. על פי הנחת העבודה, אנרגיית פגיעה של מעל 30 ג'אול לסמ"ר היא קטלנית. הנחה נוספת שצוות הבדיקה עשה בה שימוש לצורכי הבדיקה היא, כי חדירת גליל גומי ללוח דיקט בעובי של 8 מילימטר מדמה חדירה קטלנית כאמור לגוף האדם.

17. נשאלת השאלה, מה טיבם ומידת יעילותם של מבדקים אלה בירי לכיוון דיקט? האם מבדקים אלה משקפים סיכון לפגיעה בבני אדם? מדוע דיקט? מדוע בעובי של 8 מ"מ דווקא? בנושא זה נחקרו מספר אנשים, אשר היו קרובים לתהליך הבדיקה והייצור של גלילוני גומי. התשובות שנתקבלו מפיהם מלמדות שהמבדקים לא היו מתאימים, ואין הסבר מניח את הדעת לשימוש בהם.

18. אחד העדים היה איסר וקסלר, מנהל המעבדה המרכזית של תע"ש. וקסלר העיד בפני הוועדה, כי השימוש במבחן האמור נעשה על יסוד ההנחה שחדירת דיקט בעובי של 8 מ"מ דורשת צפיפות אנרגיה של 30 ג'אול לסמ"ר[6]. אם אמנם היתה הנחה זו נכונה, לכאורה, מדובר במבחן המאפשר לקבוע אם האמצעי הנדון הוא בעל פוטנציאל קטלני בשימוש ממרחק נתון. דא עקא, שמדובר בהנחה חסרת יסוד מספק. בהמשך עדותו הבהיר מר וקסלר, כי אין תקן אחיד וברור לבחירת דיקט המבחן. בפועל, אין הדיקטים המשמשים לבחינות אחידים בתכונותיהם. התברר, כי חדירותו של הדיקט לפגיעת גלילוני הגומי מושפעת מטמפרטורה ומלחות. כן הסביר העד, כי צפיפות הדיקט שונה מדיקט אחד למשנהו. בעדותו עלה, כי יתכנו מקרים בהם יבוצע ירי לעבר דיקט ותהיה חדירה, ולמחרת יבוצע ירי זהה ואז לא תהיה חדירה - הכל בשל השתנות התנאים המשפיעים על הדיקט. כשנשאל על ידי הוועדה אם הוא מתייחס ברצינות לבדיקה בעזרת דיקט, השיב כי "הדיקט הוא לא מהווה קריטריון אם זה קטלני או לא קטלני"[7]. תמונה דומה עולה מהודעתו של מר ארז מלמד, ראש ענף תחמושת בחיל החימוש בצה"ל, אשר העיד[8], כי הבדיקה האמורה מובילה לתוצאות שונות בהתאם לעונת השנה, חורף או קיץ, וכי נצפו תוצאות שונות גם בהתאם לשינויים בזהות היצרן של הדיקט, "לבוד" או "קלת אפיקים".

מהודעה אחרת, של מר אפרים יערי, היום מנהל מחלקת נשק מיוחד בתע"ש, אשר היה מעורב בעבר בפיתוח הגלילונים[9], עולה, כי השימוש בדיקט למטרה האמורה נבע משיקול מעשי גרידא. לדבריו, "עשינו את הניסויים על דיקטים כי זה מה שהיה לנו תחת היד שיהיה מספיק גדול לבדוק גם פיזור וגם חדירות בצורה כל שהיא". מכך עולה, כי השימוש בדיקט אינו קשור לתכונות החדירות שלו, אלא להיותו זמין דיו וגדול דיו על מנת לבדוק את פיזור הגלילונים בעת הירי.

לנוכח כל האמור לעיל ברי, שהניסוי של ירי לעבר לוח דיקט לא יכול היה לשמש בסיס מהימן לבדיקת הסיכון הטמון בירי של גלילוני גומי לעבר גופו של אדם. מכאן, שהבדיקה שבוצעה לצורך קביעת המרחק המינימלי ממנו מותר לירות גלילוני גומי בלי חשש לפגיעה קטלנית במטרה, לא ענתה על הדרישות של בדיקה ראויה לשמה. נזכיר, כי מדובר בירי אשר עלול להיות קטלני אם הוא נעשה ממרחק קטן מדי. מדאיג לחשוב שבדיקות אלה שנערכו כפי שנערכו, היוו תשתית עיקרית לקביעה מתי הירי עלול להיות קטלני ומתי לא.

19. גם לאחר שהשימוש בגלילוני גומי הוכנס לשורות המשטרה, לא נעשו כל בדיקות או ניסויים כדי לבדוק את סיכוניו ותוצאותיו. מחדל זה של היעדר בדיקה יסודית של הסיכונים הכרוכים בירי גומי חמור במיוחד, לאור האינדיקציות שחייבו בדיקה כזו.

20. ראשית, השימוש בירי של גלילוני גומי בעבר והתגברות השימוש בו בשנים הקרובות לאירועי אוקטובר, הצביעו על הסיכון שבו ועל תוצאותיו הקשות בהרוגים ובפצועים. נעמוד על נקודות הציון החשובות לעניין זה.

21. הפעם הראשונה בה נמצא אזכור לירי גלילוני גומי על ידי המשטרה, היא באירועים שהיו בהר הבית ב-1.10.90. באותו אירוע פרצה המשטרה בכוח להר הבית ובעימותים שאירעו במקום מצאו את מותם 25 אנשים. מדו"ח של "ועדת הבירור לבדיקת האירועים בהר הבית" (הידועה כ"ועדת זמיר"), שהוקמה לבדיקת אותו אירוע, עולה כי השוטרים ירו כדורי גומי.

22. הפעם הבאה בה מתועד שימוש בגלילוני גומי על ידי המשטרה, היתה ביום 27.2.94, בו נערכו הפגנות ברחבי הארץ בעקבות הטבח שביצע ברוך גולדשטיין במערת המכפלה. אז דווח בעיתונות על כך שהמשטרה בדרום הארץ ירתה גלילוני גומי על מפגינים בדווים.

23. כשנתיים וחצי לאחר מכן, נעשה שימוש בגלילוני גומי בעת ההתמודדות עם אירועים שהיו בהר הבית, ביום 27.9.96, בעקבות פתיחת מנהרת הכותל[10]. מפסק דין שניתן בבית המשפט המחוזי בירושלים עולה, כי לגבי אחד ההרוגים באירועים אלה, אישרה המדינה שהוא נפגע מכדור גומי בראשו. לגבי אדם נוסף שנהרג באירועים אלה, טענה המדינה כי קיימת סבירות שגם הוא נפגע במקום בנסיבות דומות.

24. ביום 5.9.98 הגיע כוח משטרה למחנה הפליטים שועפאט כדי לחלץ כוח שוטרים ואנשי מגן-דוד-אדום שהיו נצורים בתוך סניף קופת חולים שבמחנה. הכוח ירה גלילוני גומי. כתוצאה מהירי נהרגה אישה.

25. בספטמבר 1998 עשתה המשטרה שימוש רב בגלילוני גומי בעת שהתמודדה עם מהומות באזור אום אל-פחם. אירועים אלה תוארו לעיל[11]. מדובר במהומות שנמשכו שלושה ימים, כתוצאה מפינוי שטח אש 107. על פי דיווחי המשטרה, ירו יחידות משמר הגבול שטיפלו באירועים 965 גלילוני גומי, יחידת יס"מ עמקים ירתה 100 גלילוני גומי. גם שוטרים מיחידות אחרות ירו גלילוני גומי, אך אין דיווח על כמויות גלילוני הגומי שירו. ניתן להניח, כי מדובר במאות נוספות של גלילוני גומי. על פי דיווחי המשטרה, נפצעו במהומות אלה 81 אזרחים; יש הטוענים שמספרם היה גדול בהרבה, וסביר להניח שחלק גדול מהם נפצעו מפגיעות של גלילוני גומי.

המסקנות מאירועי אום אל-פחם היו, כי נעשה שימוש מוגזם, ולעתים אף בלתי מבוקר, בגלילוני גומי. ברוח זו, צוין בתחקיר

משטרתי שנערך זמן קצר לאחר האירועים, בסעיף "סיכומים", כי "באירוע נעשה שימוש רב באמצעי גז/גומי". בסיכומו של מפקד המחוז אליק רון נאמר, כי "שוטרים פעלו בחוסר משמעת, כגון: ירי בלתי מבוקר למרות ההוראה בשטח על הפסקת אש". בסיכומו של מפקד חטיבת מג"ב צפון בנצי סאו נאמר, כי "השימוש המופרז בגז ובגומי נבע מחוסר ניסיון של השוטרים שלא השתתפו בהתפרעויות או מפחד טבעי במצבים כאלה". התחקיר האמור נשלח אל מפכ"ל המשטרה וילק. עוזר המפכ"ל ניצב משנה אילן פרנקו מצא לנכון לצרף אל התחקיר מזכר משלו, בו חידד את הדברים בציינו, כי "כחוט השני עוברות מספר הערות - שימוש מופרז בגז/גומי". המפכ"ל היה, אם כן, מודע לשימוש המופרז בגלילוני גומי[12].

26. ביום 29.1.99 ירה כוח שוטרים שאיבטח הריסת מבנה בכפר עיסאוויה גלילוני גומי וכתוצאה מכך נהרג צעיר.

27. ביום 21.6.99 שמר כוח שוטרים על הסדר סמוך למקום בו בוצע צו הריסה בעיר לוד. בשלב מסוים של האירוע החלו צעירים מקומיים לזרוק אבנים על השוטרים, ואלה הגיבו בירי של גלילוני גומי. כתוצאה מהירי נפגעו לפחות עשרה אנשים, ובהם גם חבר הכנסת עזמי בשארה, אשר היה במקום[13].

28. יצוין, כי המשטרה עשתה שימוש בגלילוני גומי גם באירועים בשנת 2000, בטרם אירועי אוקטובר - באירועי יום האדמה בסח'נין ובאירועי יום העצמאות בשפרעם.

29. מכאן עולה, כי היו מקרים של שימוש בירי גומי על ידי אנשי משטרה שגרמו לתוצאות קשות, כולל מקרי מוות. גם בתקופתו של וילק כמפכ"ל היו מקרים של שימוש רב, ולא תמיד מושכל, של ירי גומי. היו מקרים של ירי כזה שגרם למקרי מוות וכן לפצועים רבים. בתקופה מאז 1998 נעשה שימוש מוגבר באמצעי זה וחלה עלייה חדה בשימוש בו לצורך התמודדות עם הפרות סדר במגזר הערבי בתוככי המדינה. כל אלה חייבו, באותה תקופה, בירור יסודי יותר של השימוש באמצעי זה ומשמעויותיו.

30. שנית, בתחילת שנת 2000 נדרשה המשטרה להתייחס לחוקיות השימוש בירי גומי לפיזור התפרעויות מהיבט נוסף. ביום 20.12.99 הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק פרטית, של חברת הכנסת זהבה גלאון, לאסור את השימוש בכדורי גומי. בדברי ההסבר להצעה צוין, כי "כדורי הגומי גורמים לפגיעות קשות ואף למוות, ומהווים אמצעי בלתי סביר לפיזור הפגנות". מתכתובת שהומצאה לנו עולה שגורמים במשטרה התייחסו להצעה זו. כך, במכתב מיום 20.2.00[14], בוטאה עמדת אג"מ במשטרה, אשר התנגד להצעת החוק. זו היתה גם עמדת לשכת היועצת המשפטית למשטרה, כפי שהובאה בפני המשרד לבטחון פנים[15]. נציין כבר עתה, כי עמדת המשרד לבטחון פנים, אשר בוטאה במכתב השר לבטחון פנים מיום 10.10.00 (עובר לסיום אירועי אוקטובר), היתה דומה.

אנו סבורים, שגם הצעת החוק עליה ביקשה המשטרה להגיב הצדיקה, ואולי אף חייבה, בירור יסודי יותר של סיכוני ירי הגומי ואיתור מגבלותיו, כדי שעמדת המשטרה, כפי שהוצגה בפני השר לבטחון פנים, תהיה מבוססת ומושכלת יותר. למרבה הצער, לא נוצלה הזדמנות זו לביצוע "שיעורי בית" כנדרש עוד לפני אירועי אוקטובר. רק לאחר האירועים, ובעקבות שאלות רבות שהופנו על ידי הוועדה ועל ידי אוספי החומר מטעמה אל רבים מהקצונה הבכירה במשטרה אשר נחקרו בפניה, הוחלט במשטרה על קיום בדיקה יסודית של נושא הגומי.

ההנחיות לשימוש בגלילוני גומי - הטווח המזערי לשימוש

31. נוסף לשאלות הקשות המתעוררות לנוכח המחדלים בבדיקת תכונותיהם של גלילוני הגומי, מתעוררת שאלה קשה הנוגעת לאי התאמות, על פני הדברים, בין ממצאי הבדיקות של גלילוני הגומי לבין ההנחיות שנתנה המשטרה. אי התאמה אחת, בה נעסוק בתת-פרק זה, מתייחסת לטווח המזערי בו מותר השימוש בתחמושת זו. כמוסבר לעיל, סוגיה זו היא קריטית. מדובר בתחמושת שהיא קטלנית בטווחים מסוימים. בשל כך, נודעת חשיבות עליונה לקביעת הטווח המזערי בו השימוש בתחמושת אינו עלול לגרום לתוצאות קטלניות. טווח זה - בתוספת מרווח ביטחון למקרה של טעות באמדן מרחק - מהווה בסיס הכרחי להנחיות השימוש בתחמושת זו, אשר אינה אמורה להיות בעלת תוצאות קטלניות.

32. בעת האירועים התירו הנחיות המשטרה ירי גלילוני גומי בטווחים של 40 עד 60 מטר. ברם, מן הממצאים שעלו בבדיקות שנערכו בסמוך להכנסת תחמושת גלילוני הגומי לשימוש עולה, כי מדובר באמצעי, אשר עלול להיות קטלני בטווח שהוא פחות מ-50 מטר. יוצא, כי ההנחיות התירו ירי של גלילוני גומי בטווח, אשר היה עלול להיות קטלני.

הנתון לפיו גלילוני הגומי עלולים להיות קטלניים בטווח שהוא נמוך מ-50 מטר עולה מבדיקות אחדות שנעשו במהלך שנות ה-90'. הזכרנו לעיל את הדין וחשבון של צה"ל, שפורסם ביום 12.3.90 ואשר בחן את מאפייניהם של גלילוני הגומי. הצוות שערך את הדין וחשבון נדרש, בין היתר, לטווח בו גלילוני הגומי עלולים להיות קטלניים. לשם כך, הניח הצוות מספר הנחות יסוד.

ההנחה הראשונה נוגעת לאנרגיית הפגיעה בגוף של כדורי הגומי. כנזכר לעיל, אנרגיה זו נמדדת ביחידות ג'אול. הנתון הרלוונטי נוגע לצפיפות האנרגיה, היינו, כמות האנרגיה ליחידת שטח נתונה. על פי הנחת העבודה, אנרגיית פגיעה של מעל 30 ג'אול לסמ"ר היא קטלנית. לקביעה זו הגיעו כנראה גורמים רפואיים כלשהם, והיא כנראה מקובלת על מפקדת קצין רפואה ראשי בצה"ל. הוועדה ניסתה להגיע אל הדו"ח הרפואי אשר קבע זאת, אך מאמציה לא נשאו פרי. בכל אופן, אין מחלוקת, כי הנחה זו היתה מקובלת על הגורמים שטיפלו בנושא זה, ויש לה גם הדים בספרות זרה העוסקת בו. בדו"ח הצבאי בו עסקינן נאמר "בהתאם לנתוני מקרפ"ר, גבול אנרגיית הפגיעה הקטלנית היו שלושים ג'אול לסמ"ר".

ממצאי הבדיקה משנת 1990 העלו, כי בהתאם להנחה שאנרגיית פגיעה מעל 30 ג'אול לסמ"ר היא קטלנית, יש לקבוע שירי של גלילוני גומי מסוג שלישיות יהיה מותר רק ממרחק של 50 מטר ומעלה. ירי ממרחק קטן מזה עלול להיות קטלני. תמונה דומה עולה גם ממסמך אשר הוצא על ידי מפקדת קצין חימוש ראשי בתאריך 13.8.91. במסמך זה, המהווה מפרט טכני לגלילוני הגומי, נכתבה בסעיף "תכונות וביצועים", הדרישה "צפיפות האנרגיה שווה לשלושים ג'אול/סמ"ר בטווח חמישים מטר"[16].

33. הוועדה קיבלה מתע"ש את תקן הקבלה של שלישיות גומי[17], אשר מפרט, בין היתר, גם את בחינות הקבלה לפריט. המסמך הוצא על ידי מפקדת קצין חימוש ראשי בתאריך 1.6.93. בין השאר נכתב, כי הדרישה לצפיפות אנרגיה היא 30 ג'אול לסמ"ר בטווח 50 מטר. אם נחבר נקודה זו למה שיוחס לקצין הרפואה הראשי בדו"ח מחודש מארס 1990, משתמע מדרישה זו, כי הכוונה היתה לוודא כי גלילוני השלישייה אינם קטלניים בטווח של מעל 50 מטר, אך עלולים להיות קטלניים בטווח קצר יותר.

מעניין לציין, כי דרישה זו אינה עולה בקנה אחד עם דרישה אחרת במפרט האמור. בין הבחינות הרבות שעל השלישיות לעבור בשלב "בחינות קבלה סידרתיות שוטפות", קיימת גם "בדיקת חדירת/אי חדירת הגלילונים". על פי המפרט, על הגלילונים לחדור דיקט בעובי של 8 מ"מ ממרחק של 30 מטר, וצריכים שלא לחדור דיקט בעובי 8 מ"מ בטווחים של 40, 50 ו-60 מטר. לנוכח ההנחה ששימשה את הגורמים הרלוונטיים, לפיה חדירת דיקט כאמור שקולה לצפיפות אנרגיה העולה על 30 ג'אול לסמ"ר, עולה מדרישה זו כי נדרש שבטווח 40 מטר תהיה צפיפות האנרגיה של הגלילונים נמוכה מן הנתון האמור - היינו, תהיה בלתי קטלנית. ממסמך זה עולה, אפוא, אי בהירות ביחס לטווח המזערי בו נדרש כי גלילוני הגומי יהיו בלתי קטלניים - 40 מטר או 50 מטר.

34. עוד נזכיר, כי בספטמבר 1996 הגיש מרק ארמן, מהנדס אווירונאוטיקה ועובד בענף תחמושת בצה"ל, חוות דעת לבית

המשפט בקשר לעניין אזרחי שנדון שם. בחוות דעתו הוא כתב, כי המרחק המינימלי לירי שלישיות גומי הוא 50 מטר. המומחה מציין, כי הוא מסתמך על הנחות יסוד של מפקדת קצין רפואה ראשי, כי אנרגיה ליחידת שטח הגדולה מ-30 ג'אול לסמ"ר, עלולה לגרום לפגיעה חמורה באברים רגישים של הגוף[18].

35. בהנחיות המשטרה, נקבע מרחק מזערי של 40 מטר לירי גלילוני גומי. טווח זה נקבע בשורה של נהלים, ובהם הנוהל המשטרתי מפברואר 1990, נוהל משמר הגבול מ-1994 ובחוברת "תקציר נק"ל - רומה גלילי גומי" אשר הופקה על ידי משמר הגבול באפריל 1997. על רקע האמור לעיל, לא ברור על יסוד מה נקבע טווח זה. מכל מקום, ברור מן הבדיקות שנעשו, כי המרחק המינימלי המתבקש הוא 50 מטר. יוצא, כי הטווח המינימלי לשימוש בגלילוני גומי שנקבע בהנחיות שהיו בתוקף בעת אירועי אוקטובר, הוא, על פי הבדיקות שנעשו במהלך שנות ה-90', טווח שבו תוצאות השימוש בגלילוני גומי עלולות להיות קטלניות. לא מיותר להעיר, כי לאחר שהמשטרה קיימה בדיקות של נושא גלילוני הגומי בעקבות אירועי אוקטובר, התברר (שוב) כי ירי של גלילוני גומי למרחק קטן מ-50 מטר יוצר סכנה לפגיעה קטלנית. בשל כך, נקבע מרחק זה כמרחק מזערי לשימוש בתחמושת זו. נשוב ונידרש להנחיות החדשות בהמשך דברינו בפרק זה.

36. יתכן, כי מקורה של הקביעה לגבי המרחק המזערי נמצא בפרוספקט של יצרנית הגלילונים, חברת תע"ש, אשר הוצג כראיה בפני הוועדה[19]. במוצג זה, הכתוב בשפה האנגלית, פורטו האמצעים המוגדרים כבלתי קטלניים (Non Lethal). בין האמצעים ישנה קטגוריה של תחמושת גומי - Rubber Ammunition. בכל הנוגע לטווח בו ניתן לעשות שימוש באמצעי, מצוין בפרוספקט זה, כי הטווח האפקטיבי של גלילוני הגומי, כשהם נורים מרובה M16, הוא 40 עד 70 מטר. מכך ניתן להסיק, כי הטווח של 40 מטר הוא הטווח המזערי הבטוח לירי, וכי אין הסתייגות באשר לשימוש בתחמושת הנדונה לטווח זה. הואיל ובטווח נמוך יותר הפגיעה של גלילוני הגומי היא בעוצמה חזקה יותר, וממילא אין הם אפקטיביים פחות בטווח זה, נראה כי ציון הטווח המזערי אינו נובע משיקולים של אפקטיביות, כי אם, ככל הנראה, משיקולי בטיחות. עם זאת, אין הדבר נאמר מפורשות בפרוספקט. לא נאמר בו, למעשה, דבר על תוצאות השימוש בגלילוני הגומי בטווחים שהם פחותים מ-40 מטר, או על האפשרות שהאמצעי עלול להיות קטלני בטווח כלשהו.

ההנחיות לשימוש בגלילוני גומי - פיזור הגלילונים לאחר הירי

37. עמדנו לעיל על כך, שאחד הסיכונים הכרוכים בגלילוני הגומי נעוץ בפיזור רב לאחר הירי, באופן העלול לפגוע בחלקי גוף רגישים גם כשלא היתה כוונה לכך, ובאופן העלול להביא לפגיעה במי שכלל לא ביקשו לפגוע בו. אף שעובדת הפיזור היתה ידועה, היא לא מצאה ביטוי כלשהו בהנחיות המשטרה. נרחיב מעט בסוגיה זו.

38. הזכרנו לעיל דו"ח בדיקה שנערכה בצה"ל ופורסם בתאריך 12.3.90[20]. בדו"ח נאמר, כי בירי של שלישיית גלילוני גומי למרחק של 30 מטר נמצא פיזור ממוצע של 128 ס"מ. בירי למרחק של 40 מטר נמצא פיזור ממוצע של 115 ס"מ. בירי למרחק של 50 מטר נמצא פיזור ממוצע של 170 ס"מ. בירי למרחק של 60 מטר נמצא פיזור ממוצע של 250 ס"מ. בירי למרחק של 70 מטר נמצא פיזור ממוצע של 280 ס"מ.

תמונה דומה עולה מחוות דעת של מומחה של תע"ש, המהנדס גבריאל ברנשטיין, שהוגשה מטעם המדינה בשנת 1997 לבית המשפט המחוזי בירושלים, במסגרת תביעת נזיקין שהוגשה נגד המדינה. באותה חוות דעת צוין, כי קוטר הפיזור של שלישיית גלילוני גומי הוא בטווח של 30 מטר כ-160 ס"מ ובטווח של 60 מטר כ-180 ס"מ. נתונים אלה אינם זהים לממצאי הבדיקה משנת 1990, אך מלמדים גם הם על תופעה של פיזור משמעותי של הגלילונים לאחר הירי.

תופעה דומה נצפתה גם במהלך בדיקה של גלילוני הגומי שנעשתה על ידי המשטרה לאחר אירועי אוקטובר[21]. בין השאר,

נבדקה "התנהגות" שלושה גלילוני הגומי במהלך מעופם. הניסוי נערך בירי למרחק 90 מטר ומעוף הגלילונים צולם במצלמת וידאו בעשר נקודות מרחק שונות: מנקודת טווח אפס עד נקודת טווח 50 מטר. מניתוח צילומי הווידאו עולה, כי הגלילונים יוצאים מהרומה כגוף אחד ולאחר 250 ס"מ הם נפרדים. במהלך המעוף מתערבלים הגלילונים ואין להם זווית מועדפת. דבר זה גורם לפתיחת רווחים בין הגלילונים שמרכיבים את השלישייה, עד לרווח מקסימלי של 253 ס"מ. נתונים נוספים שעלו במהלך הבדיקה החשובים לענייננו כאן הם, כי בירי לעבר מותני מטרת דמות נמצא שבירי ממרחק 40 מטר רק 64% פגיעות היו בדמות, מתוכן 5% בפלג גוף עליון (אך לא בראש), והפיזור המירבי של הקליעים היה 226 ס"מ. ממרחק 50 מטר 39% בלבד היו בדמות, מתוכן 2.5% בפלג גוף עליון (אך לא בראש), והפיזור המירבי היה 292 ס"מ.

המסקנות של עורכי המחקר בנושא פיזור הגלילונים חשובות ביותר לענייננו. המסקנות הן: "1. גלילוני הגומי מהווים אמצעי מוגבל מאוד בדיוק ובפגיעה במטרה בודדת; 2. הגלילונים מתחילים להתפזר בטווח קצר לאחר יציאתם מקנה הרובה;
3. היות והגלילונים נעדרי גיאומטריה בליסטית, מהלך מעופם איננו מדויק; 4. גלילון גומי אינו מתאים ואינו מדויק לפגיעה במטרת דמות בודדת; 5. הניסיון לכוון את הפגיעה לפלג הגוף התחתון אינו יכול להבטיח כי לא תהיה פגיעה במטרה אקראית בפלג גוף עליון וראש".

עוד עולה מתוך הדו"ח, שבטווחים אשר אין כיום מחלוקת שהם עלולים להיות קטלניים - 30 מטר ו-40 מטר - קיימת כמות משמעותית של גלילוני גומי אשר "בורחים" כלפי מעלה, כשהמשמעות היא אפשרות של פגיעה באזור החזה ואולי אף בראש של מי שמכוונים אליו את הירי לעבר חלק גופו התחתון.

39. פוטנציאל הפיזור של גלילוני הגומי לא מצא ביטוי בהנחיות המשטרה בעת אירועי אוקטובר. השוטרים לא הוזהרו באשר לאפשרות של פגיעה שלא במקום שאליו הם מכוונים. אדרבא, ההנחיות הטעו את השוטרים לחשוב, כי מדובר באמצעי מדויק אשר ניתן לכוונו לעבר אדם מסוים ולפגוע בו, ורק בו. אכן, מההנחיות השונות עולה, שירי כזה צריך להיות מכוון כלפי פרט בקרב המתפרעים אשר מסכן, הוא אישית, את כוחות המשטרה, וכי אין לירות את הירי כלפי המון המתפרעים.

כך מצוין בהנחיה 18/90 של המשטרה ובהנחיה 60.210.018 של משמר הגבול, שהירי מבוצע למטרת נקודה. גם בהנחיה 90.221.012, כפי שהיתה בתוקף בעת האירועים, מצוינת נקודת הכינון כ"פלג גוף תחתון". משמע, שהירי מכוון כלפי אדם מסוים. שמענו בנושא זה גם עדויות רבות של אנשי משטרה, על פיהן - לפי מה שהוסבר להם או לפי הידוע להם - מיועד ירי הגומי כלפי גופם של המנהיגים המסיתים וכלפי המסוכנים שבין המתפרעים. זו היתה גם עמדתו של גבריאל ברנשטיין, איש תע"ש, אשר השתתף באופן פעיל בפיתוח גלילוני הגומי. בחוות דעתו שהוגשה לבית המשפט המחוזי בירושלים הבהיר ש"גלילי הגומי פותחו כדי לפגוע במיוחד במתפרעים בודדים (כגון: מנהיגי ההפגנות) ולא עבור כלל המתפרעים, על מנת להקטין את מספר הנפגעים, בד בבד עם הפסקת ההתפרעות". משמע, שגלילי הגומי נועדו למטרת נקודה, היא האדם הבודד אשר מהווה את הסיכון, ולא נועדו לפגוע בציבור של מתפרעים.

אם אכן זוהי המטרה, במרבית המקרים היא לא היתה בת ביצוע. בהפגנות רבות משתתפים האדם המהווה מטרה נמצא בתוך המון; כשמתבצע ירי לעברו, רב הסיכון שייפגעו אחרים הסמוכים אליו, בשל הפיזור של שלושה גלילוני הגומי כמתואר לעיל. גם בהנחה שהיורה מצליח לכוון לעבר המטרה, דהיינו, לפלג הגוף התחתון של האדם המסוים, עדיין קיים סיכון ממשי שייפגע אדם אחר המצוי בקרבתו, אשר לא היווה כלל מטרה. משמע, בהפגנות רבות משתתפים ירי גלילוני הגומי אינו יכול, בדרך כלל, לשמש את ייעודו בלי לסכן אחרים.

וגם זאת. ההדגשה בהנחיות שעל הירי להיעשות לעבר נקודה מסוימת או לעבר חלק גוף מסוים, ללא מתן הסבר או הדרכה בדבר עצם הפיזור של גלילוני הגומי ומידתו, יוצרים אצל המעיין בהנחיות את הרושם המוטעה, כאילו כאשר מצליחים לכוון לנקודה מסוימת אכן יפגעו בה גלילוני הגומי; לא ייפגעו אנשים אחרים וגם לא ייפגע אותו האדם המהווה מטרה בחלקים אחרים של גופו. אכן, בהיעדר הנחיה והסבר בנושא הפיזור של גלילוני הגומי, טמון מחדל אשר יש בו כדי להכשיל את כוחות המשטרה המשתמשים

באמצעי זה. נושא זה של הפיזור בירי הגלילונים, והיעדר היכולת למנוע פגיעת גליל גומי במקום אליו היורה לא התכוון, שב ועלה בחקירתם של אנשי משטרה רבים בפני הוועדה. הקשינו וביקשנו הסברים, אם, וכיצד, הובא נושא זה של פיזור גלילוני הגומי בחשבון על ידי מי שירו כדורי גומי ומפקדיהם. כמעט כל הנשאלים השיבו שנושא הפיזור אינו מוכר להם כלל.

40. לא מיותר להעיר, כי גם בנושא זה יתכן שהפרוספקט שנזכר לעיל, של יצרנית הגלילונים, חברת תע"ש, תרם את תרומתו לכשל שבהנחיות המשטרה. בפרוספקט זה אין התייחסות לפיזור של גלילוני הגומי בטווחים שצוינו כאפקטיביים. אדרבא, צוין בו במפורש, כי האמצעי מיועד לשימוש סלקטיבי נגד מתפרעים או טרוריסטים בודדים (individual). מכך משתמע, שמדובר באמצעי מדויק, וזאת בניגוד לממצאים החד-משמעיים בדבר הפיזור הרב הנוצר בשימוש בו.

41. על רקע זה לא הופתענו לגלות שבמסקנות החלקיות של צוות הבדיקה שמונה על ידי המשטרה לאחר אירועי אוקטובר נמצא, כפי שצוטטו כבר לעיל, כי "גלילון גומי אינו מתאים ואינו מדייק לפגיעה במטרת דמות בודדת", וכן ש"הניסיון לכוון את הפגיעה לפלג הגוף התחתון אינו יכול להבטיח כי לא תהיה פגיעה במטרה אקראית בפלג גוף עליון וראש". עם זאת, אנו חוששים שמסקנות אלה לא מצאו ביטוי הולם בנוהל הזמני מחודש מארס 2002. כקודמיו, גם נוהל זה אינו כולל כל אמירה או מסקנה בנושא פיזור גלילוני הגומי. תמוה הוא, שבתיאור גלילוני הגומי[22] אין מצוינת מידת הפיזור שלהם, בעוד שלגבי כדורי גומי דגם 355 תוצרת ארצות הברית נזכר הדבר. גם בהוראות השימוש בגלילוני גומי אין אמירה או אזהרה כלשהי הנוגעת לפיזור של גלילוני הגומי.

הנחיות המשטרה לשימוש בגלילוני גומי - מטרת השימוש בגלילונים

-

42. על רקע כל הסיכונים שהוזכרו לעיל, הכרוכים בשימוש בירי גומי, עולה השאלה כיצד הוגדרה מטרת השימוש בו בהנחיות אל המפקדים והשוטרים האמורים לעשות בו שימוש. ביקשנו מהמשטרה את ההנחיות השונות שהוצאו במהלך השנים וניסינו לברר את מטרת השימוש מתוך המסמכים שהומצאו לנו ואת השינויים שחלו עם השנים בהגדרת המטרה. ניתן להעיר, עוד בטרם נפרט בנושא זה, כי תחילה הוגדרו גלילוני הגומי כאמצעי לפיזור הפרות סדר והמשטרה אף כרכה בהנחיותיה תחמושת זו עם הגז המדמיע, אשר פגיעתו פחותה לאין ערוך. בשנת 1999 אימצה המשטרה הנחיות חדשות, בהן נקבע כי מדובר באמצעי אשר השימוש בו מותר במצבים של סכנה לחיים בלבד. ברם, בהנחיות אחרות, אשר לא בוטלו, המשיכה המשטרה לכרוך את הגז המדמיע עם גלילוני הגומי גם אחרי שינוי זה, לרבות במהלך אירועי אוקטובר. זאת ועוד. השימוש שנעשה בפועל בגלילוני הגומי חרג פעמים רבות ממצבים של סכנה לחיים, ומטרת השימוש בו נותרה, בפועל, כשהיתה לפני כן - היינו, אמצעי לפיזור המון. נעמוד עתה על עיקרי הדברים.

43. המסמך הראשון מבחינה כרונולוגית הוא נוהל הפעלת אמצעים להשלטת סדר ציבורי, נוהל מס' 90.221.057[23], אשר הוצא על ידי אג"מ/מס"מ/מדור מבצעים, שתחולתו מחודש יולי 1989. בין האמצעים להשלטת סדר המפורטים בנוהל זה, במסגרת האמצעים הקשורים בשימוש בכוח "שתכליתם היחידה הינה פיזורי מפירי סדר", נזכרים כדורי גומי בצד פריטי גז ומכת"ז. במסגרת הגדרת מטרותיהם של האמצעים השונים נאמר לגבי האמצעי של כדורי גומי ש"אמצעי זה נועד לחיסול הפרות סדר חמורות במיוחד, באמצעות גרימת כאב למפירי הסדר" (סעיף 5(ד)(1) לנוהל). ועוד נכתב "אמצעי זה נחשב לחמור ביותר, בגלל הסיכון האפשרי לחייהם של מפירי הסדר" (סעיף 5(ד)(ג)).

המסמך הרלוונטי הבא הוא הנחיה מס' 18/90. הנחיה זו הוצאה על ידי אג"מ/מס"מ/מדור מבצעים במשטרה לשימוש ברומה ג' ג' (גלילוני גומי) המתייחס לשלישיית גלילוני הגומי בה עסקינן[24]. על פי האמור במסמך, תחילת תוקפו היתה בחודש פברואר 1990. בהנחיה זו נאמר שניתן להשתמש בגלילוני הגומי במצבים הבאים בלבד: "1. התפרעות אלימה המלווה ביידוי אבנים, חפצים או אמצעים פוגעניים אחרים, לרבות הנחת מחסומים והבערת צמיגים בנתיבי תחבורה; 2. יידוי אבנים, חפצים או אמצעים פוגעניים אחרים בכוונה לפגוע באדם או ברכב נוסע". אגב, בנוהל גם נכתב, כי "הירי מבוצע בכינון למטרת נקודה" וכי "אין לכוון לעבר ראשו של המתפרע" - משפטים שמהם ניתן להבין כי ניתן לפגוע בגלילוני גומי במטרה בצורה מדויקת, דבר שכאמור אינו מבוסס כלל ועיקר.

על הנחיה 18/90 מבוסס נוהל 60.210.018[25], שהוצא על ידי אג"מ משמר הגבול, אשר תחילתו היא מ-6/94 ואילך. נוהל אחרון זה זהה להנחיה 18/90.

מסמך נוסף הנוגע לענייננו הוא נוהל ההיערכות המבצעית לטיפול בהפגנות ובהפרות סדר, נוהל מס' 90.221.012[26], אשר תחולתו היא החל ב-2/96. השימוש בגלילוני גומי נועד, על פי נוהל זה, "לטיפול בהפרות סדר והתפרעויות חמורות במיוחד"[27]. באשר להפעלת אמצעי זה מפנה הנוהל לנוהל מס' 90.221.057 אשר נזכר לעיל. עוד נכתב בו, כי שימוש לא נכון ובניגוד לכללי הזהירות, עלול לגרום לנזקים קשים עד כדי אבדן חיי אדם, וכי לפני יציאה לפעילות יש לשנן בפני הכוחות את הוראות הבטיחות.

44. נוהל 90.221.012 שונה, ובדצמבר 1999 הוצא נוהל חדש[28]. על פי נוהל זה, תנאי לשימוש בכדורי גומי או בגלילוני גומי הוא קיומו של "חשש ממשי לפגיעה בחיי אדם"[29]. זו הפעם הראשונה שגלילוני הגומי מוזכרים בהקשר של מניעת סכנת חיים. בנוסח מתוקן של הנחיה 90.221.012, שתחולתו מדצמבר 2000, לא שונה דבר בנושא מטרת השימוש בירי גומי.

45. להשלמת התמונה הנוגעת לעניין זה נוסיף, כי מהנחיות אחרות של המשטרה עולה, כי המשטרה כרכה את גלילוני הגומי עם הגז המדמיע אשר בדרך כלל אין בו פוטנציאל קטלני ממשי. כך, לדוגמה, בנוהל המשטרתי "הפעלת אמצעים של גז מדמיע"[30] בסעיף "סוגי האמצעים והשימוש בהם", מפורטים חמישה סוגים של אמצעי גז מדמיע. ביניהם נמצאים גם "כדורי גומי". ברור, כי גלילוני גומי אינם אמצעי של גז מדמיע. ואולם, מה אמור להבין מכך שוטר המעיין במסמך, כאשר במדרג של הפעלת אמצעי פיזור הפגנות והתפרעויות, הגז המדמיע וגלילוני הגומי מופיעים באותה מדרגה ומופעלים יחדיו?

דוגמה נוספת נמצאת בנוהל "הטיפול המשטרתי בהפרות סדר והפגנות"[31], שיצא לאור בדצמבר 1999. בסעיף "הפעלת אמצעים וסמכות מאשרת" דרים גלילוני הגומי והגז באותו תת-סעיף. גם במערך השיעור "טיפול בהפס"ד מתפתח לירי"[32] נכרכים גלילוני הגומי והגז המדמיע בצוותא חדא. במערך השיעור מצוין, שבשלב שבו המפגינים אינם מתפזרים אלא מתחילים להתקרב למחסום, וכן מיידים אבנים ובקבוקי תבערה, המפקד "יחל בפקודתו בירי גומי (טמפונים) וגז"[33]. גם בהנחיות של המטה הארצי מעת אירועי אוקטובר, בהן הונחו המפקדים פעם אחר פעם למעורבות ב"שימוש באמצעים", נכרכו בצוותא חדא, הגז והגומי.

מן ההנחיות עליהן עמדנו עולה, כי מטרת השימוש בגלילוני גומי השתנתה עם הזמן. לאחר שבתחילה הוגדרה מטרת האמצעי כפיזור המון, הרי שבהמשך הוצאה הנחיה המגבילה את השימוש בו למצבים של קיום סכנת חיים. דא עקא, גם לאחר שהוצאה הנחיה זו, כרכה המשטרה בהנחיות שונות מטעמה את השימוש באמצעי זה עם השימוש בגז מדמיע, באופן שאינו עולה בקנה אחד עם הגבלת השימוש בגלילוני גומי, לפחות להלכה, למצבים של סכנת חיים בלבד. יש לציין עוד בעניין זה, כי התברר לנו שהוצאת נוהל חדש במשטרה לא הביאה לכך שהנהלים האחרים העוסקים באותו נושא, או בנושאים דומים, יעודכנו בהתאם לקביעות שבנוהל החדש, דבר שעלול היה לגרום לבלבול. מן העדויות הרבות שנשמעו בפנינו יכולנו להתרשם, כי ריבוי המטרות והיעדר העקביות בהן אכן גרמו לבלבול בקרב אנשי המשטרה ומפקדיה. כך, אף שבנוהל משנת 1999 נכתב כי השימוש בגלילוני הגומי מוגבל למצבים של סכנת חיים, קביעה זו אינה מתיישבת עם עיקריו של הנוהל והיא ריקה מכל תוכן ממשי. נבהיר על מה מבוססת מסקנתנו זו.

46. ראשית, מעצם טיבם ומתנאי השימוש בהם, גלילוני הגומי אינם מיועדים לשימוש במצבים של סכנה לחיים. על פי ההנחיות, כפי שהיו בתוקפן בעת אירועי אוקטובר, מותר היה ירי גומי אל מטרה הנמצאת במרחק של 40 מטר לפחות מן היורה. במצב זה, ככלל, אין מדובר בסכנה לחיים. כך אף אישר המפכ"ל וילק בסיכומיו, בהם ציין, כי "...מרחק זה [40 מטר] הוא מעל לטווח זריקת אבן באירועים". מכך עולה, כי בטווח בו מותר השימוש באמצעי, בדרך כלל אין סכנת חיים לכוח, שכן אין הוא מצוי אף לא בטווח של פגיעת

אבן כשזו נזרקת ביד.

47. שנית, מצבים של סכנת חיים ממשית אינם כפופים, מעצם טיבם, לדרישה לטווח מינימום, כפי שנקבע באשר לגלילוני גומי. אכן, אם סכנה היא ממרחק של פחות מ-40 מטר, מותר להגיב לה בכוח קטלני, אם יש בה משום סכנת חיים ממשית. דרישות המרחק המזעריות שנקבעו ביחס לגלילוני גומי נועדו למנוע תוצאה קטלנית בשל השימוש בהם. אין בדרישות אלה כל היגיון, אם השימוש באמצעי נועד להוות מענה למצב של סכנת חיים ממשית.

48. שלישית, יש סתירה פנימית בין הדרישה בהנחיה, לפיה ירי גלילוני גומי ייעשה באישורו של מפקד מחוז לבין הקביעה כי ירי כזה יבוצע רק במצבים של סכנת חיים ממשית. במצבים של סכנת חיים ממשית נודעת על פי רוב חשיבות מכרעת למהירות התגובה. אין זה מתקבל על הדעת להתנות תגובה זו באישור מוקדם של בעל סמכות כלשהי.

49. רביעית, אף בעיני הדרג הבכיר ביותר במשטרה לא נחשבו גלילוני הגומי, בזמן אירועי אוקטובר, כאמצעי שנועד להתמודד עם מצבים של סכנת חיים. כך, כשנחקר ראש אגף המבצעים במשטרה בעת האירועים, ניצב יהודה בכר, על משמעות ההנחיה שניתנה במברקי המשטרה ולפיה "הפעלת אמצעים באירועים עפ"י הוראות מפקדים ובמקרים של סכנה לחיי השוטרים", ציין, כי על פי הבנתו הנחיה זו אינה מתייחסת כלל לגלילוני הגומי[34]. דברים דומים אמר גם ראש המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים, תת ניצב דוד צור[35]. ואם כך הובנו הדברים על ידי הדרג הבכיר ביותר, אין לתמוה, כי הרוב המכריע של אנשי המשטרה, בכל הדרגים, אשר הופיעו בפני הוועדה, לא סבר כי השימוש בגלילוני הגומי מוגבל למצב של סכנת חיים ממשית.

50. חמישית, התמונה העולה מן החומר שבפני הוועדה היא, כי הקונצפציה של שימוש בגלילוני גומי אינה מבוססת על מצב של סכנת חיים לשוטרים, אלא על ניסיון להכיל אירוע בטרם יתפתח למצב של סכנת חיים ממשית. בדרך כלל, מדובר באירוע בו המון משליך אבנים או חפצים אחרים, מתקיים בו פוטנציאל להסלמת ההתפרעות ונוצר חשש להתקרבות של המתפרעים לעבר השוטרים או לעבר ציבור אנשים עליו שומרים השוטרים. החשש הוא, שאם המתפרעים יהיו קרובים אל השוטרים או אל הציבור עליו מגינים השוטרים, יהיו מעשי האלימות מצידם מסוכנים יותר ואז יהוו סיכון ממשי לחיים. יהיה, על כן, נכון לומר, שלא בשל סכנה מיידית וקונקרטית לחיי השוטרים או הציבור הותר השימוש בירי גומי, אלא כדי לפזר התפרעויות המוניות וכדי למנוע כניסה למצב של סכנה העלולה להיווצר אם יתקרבו המתפרעים אל השוטרים למרחק קטן מ-40 מטר.

כך הוצגו הדברים בטיעוניו של מפכ"ל המשטרה בעת האירועים, מר וילק, אשר ציין כי גלילוני הגומי נועדו "... לאפשר לשוטר להגן על חייו שלו או על חיי אדם אחר שנמצא בסכנה, לפני שהשוטר נמצא בטווח פגיעת זריקות אבנים על ידי מתפרעים". ברוח זו גם הוצג הנושא במסמך של ראש מדור מבצעים במשטרה מיום 20.2.00, אשר היווה חלק מהתייחסות המשטרה להצעת החוק לביטול השימוש בכדורי גומי[36]. המסמך נכתב זמן קצר לאחר שההנחיות מדצמבר 1999 נכנסו לתוקפן. נאמר בו, כי השימוש בכדורי גומי מתבצע רק בהפרות סדר חמורות המסכנות את שלום הציבור ואינן מאפשרות ליצור מגע פיסי עם המפגינים בלא סכנה לפגיעה בשוטרים. מטעם זה, הוסבר במסמך, יש צורך בשמירת מרחק בין השוטרים למתפרעים ואת זאת ניתן לבצע על ידי ירי גומי ממרחק של 40 מטר ויותר. ירי כזה מיועד למנוע את התקרבות המתפרעים אל השוטרים. ברוח דומה ציין תת ניצב מרדכי נחמני במכתב מיום 14.7.02[37], כי התכלית בשימוש בגלילוני גומי היא ליתן

"...פיתרון מבצעי הולם לפיזור התפרעויות אלימות והחזרת הסדר הציבורי על כנו, במצב בו קיים חשש ממשי לפגיעה חמורה בציבור הרחב או בשוטרים, ובטרם יווצרו המצבים של סכנת חיים ממשית שתחייב פתיחה באש חיה".

51. שישית, תקצר היריעה מלתאר את הראיות הרבות שבידי הוועדה אשר מהן עולה, כי השימוש בגלילוני הגומי באירועי אוקטובר נעשה במצבים הרחוקים עד מאוד מסכנת חיים. ייאמר לשם הדגמה בלבד, כי נתגלה מן הראיות שהיה שימוש באמצעי זה במצבים שבהם ניצבו שוטרים במרחק של עשרות מטרים ממתפרעים בודדים, אשר הטרידו אותם מסימטה זו או אחרת. נתגלה שימוש באמצעי זה כלפי מתפרע כזה או אחר, אשר לא סיכן איש ואף היה במגמת מנוסה מכוח השוטרים. נתגלה שימוש באמצעי זה לטווחים ארוכים אשר אין בהם כל סכנת חיים. התמונה הכוללת היא, שבהתמודדות מול הפרות סדר במהלך האירועים עשו כוחות המשטרה, כדבר שבשגרה, שימוש ב"אמצעים", כפי שהדבר מכונה בעגה המשטרתית. אמצעים אלה כללו, כנדבך עיקרי, ולא פעם בלעדי, את גלילוני הגומי.

52. ניתן לסכם, כי חרף האמור בנוהל משנת 1999, בפועל לא הוגבל השימוש בגלילוני הגומי על ידי דרישה לקיומה של סכנת חיים ממשית למאן דהוא, אלא מדובר היה באמצעי לפיזור המון, אשר לא נתפס כאמצעי קיצוני או חמור באופן מיוחד. נוהל זה לא הביא עימו, אפוא, שינוי מהותי בהתייחסות לתחמושת זו. על רקע ההתייחסות אליה כאל אמצעי שגרתי להתמודדות עם הפרות סדר, אין להתפלא על כך, שבפועל נעשה בה שימוש רב ביותר, ובמקרים רבים - שלא לצורך. כפי שכבר ציינו, השימוש בה הוביל, ביותר ממקרה אחד, לתוצאות קטלניות.

53. לא יהא זה למותר להתייחס, בשולי נקודה זו, להתפתחויות שחלו בנהלי המשטרה לאחר אירועי אוקטובר. בעקבות האירועים הוקם צוות בראשות ראש אגף המבצעים במטה הארצי לבחינת השימוש בכדורי גומי במשטרה. הצוות טרם השלים את מלאכתו. נוכח ממצאי הבדיקות שנעשו עד כה, לרבות בדיקת גלילוני גומי לפיזור הפגנות ודו"ח שהוצא בנושא זה, הוחלט על נוהל חדש, זמני בשלב זה, בדבר השימוש בגלילוני/כדורי גומי לפיזור התפרעויות בתחומי מדינת ישראל[38]. נוהל זמני זה נכנס לתוקף ביום 13.3.02. נזנחה בו הקביעה בדבר הגבלת השימוש בתחמושת זו למצבים של סכנת חיים ממשית. במקום זאת, נקבע כי:

"אין להשתמש בכדורי/גלילוני גומי לפיזור התפרעויות אלא בנסיבות חריגות וקיצוניות ביותר".

לעניין זה, הוגדרו נסיבות חריגות וקיצוניות ביותר כ"התפרעות מספר רב של אנשים המלווה בגילויי אלימות קשים כלפי שוטרים או כלפי ציבור העלולים לגרום לחבלות בגוף או לנזק חמור לרכוש".

הערות ביקורת נוספות בנושא של ירי כדורי הגומי

54. כאן המקום להתייחס לכמה עניינים נוספים, המחדדים את הקושי הטמון בשימוש בגלילוני גומי.

מיומנות. ירי גלילוני גומי דורש מיומנות מיוחדת. יש חשיבות רבה לאמדן המרחק בין היורה לבין המטרה. הדבר אינו פשוט, במיוחד במהלך אירוע אשר לעתים מתפתח לאלימות קשה, כשהשוטר נמצא לא-אחת בתנאים של לחץ, פחד וסכנה, ובמצב בו גם השוטרים וגם המתפרעים נמצאים בתנועה. כל אלה מצדיקים שימוש בירי גומי רק בידי שוטרים בעלי כושר ומיומנות בשטח זה. הדבר מוצא את ביטויו בהנחיות שהתקבלו בדצמבר 1999. נקבע בהן, כי גלילוני הגומי יימצאו "... ביחידות יס"מ, סמ"גים וימ"גים אשר עברו אימון והכשרה ונושא הטיפול בהפרות סדר מצוי בהגדרת תפקידם". בעדותו בפנינו הצביע המפכ"ל וילק על הוראה כעל הוראה זו המלמדת על הגבלה של השימוש בירי של גלילוני גומי, וכהישג של ההנחיות החדשות מדצמבר 1999[39]. בפועל, הוראה זו לא נשמרה. לא נעשתה שום פעולה כדי לאסוף את גלילוני הגומי מהיחידות אשר אינן מוזכרות בנוהל החדש כרשאיות לעשות בהם שימוש. יש בפנינו ראיות למכביר בדבר שימוש שנעשה בירי גלילוני גומי במהלך אירועי אוקטובר על ידי שוטרים שאינם נמנים עם

היחידות הנזכרות בהנחיה שצוטטה לעיל, והדבר נעשה בידיעת מפקדיהם ועל דעתם.

55. לא זו בלבד שהשימוש בירי גומי נעשה במהלך אירועי אוקטובר על ידי שוטרים מיחידות שאינן נמנות עם היחידות הנזכרות לעיל, אלא שנתקלנו במקרים רבים בהם עשו שוטרים שימוש בכדורי גומי בלא שההנחיות המחייבות ידועות להם, לרבות מרחקי הירי המזעריים המותרים. הוכח בפנינו, שלא היתה הדרכה מספקת של השוטרים שהיו אמורים לעשות שימוש בירי גומי, וכי לא היו אימונים מספיקים בירי של גלילוני גומי. בכלל זה, כפי שהוזכרה כבר העובדה, גם השוטרים שיועדו להשתמש בירי גלילוני גומי כלל לא אומנו במהלך הכשרתם לאמוד את הטווח של 40 מטר[40].

56. דיווח. כבר ציינו לעיל, שההתייחסות אל גלילוני הגומי היתה כאל אמצעי אחד מבין האמצעים לפיזור הפגנות בלי שהיתה מודעות מספקת להיותו אמצעי קטלני. עניין זה התבטא גם בהיעדרה של חובת דיווח על השימוש בתחמושת זו, עד אירועי אוקטובר[41]. מטעם זה גם לא נעשו פעולות כלשהן לריכוז נתונים כמותיים אודות השימוש בגלילוני גומי באירועים. עצם הצורך בדיווח על ירי גלילוני גומי, וידיעת השוטר על חובת הדיווח, היו יכולים למתן במידה מסוימת את השימוש בתחמושת זו. היעדרם של ביקורת ופיקוח עשויים להתפרש כהתייחסות שאינה מחמירה אל השימוש בירי כזה. מכאן חשיבות הצורך בדיווח. אך לא רק זאת, דיווח כזה יכול היה להביא לידיעת המפקדים פרטים נחוצים על מידת השימוש בירי גומי ועל נסיבות השימוש בו, וכך לאפשר להם לבחון אם הירי היה מוצדק באותן נסיבות ואם יש מה לתקן או להבהיר בכל הנוגע לשימוש בו.

תיקון המצב בנושא הדיווח בא לאחר אירועי אוקטובר במסגרת הנוהל הזמני מ-13.3.02. על פי הנוהל, מחייב כל ירי של גומי תיעוד על ידי היורה לגבי הסיבות לירי וזהות המפקד שהורה על הירי. מפקד היחידה בה התקיים הירי חייב בדיווח מיידי בכתב. הנוהל מפרט את הפרטים הנדרשים, כמו מקום האירוע ומהותו, תאריך האירוע ושעתו, תיאור האמצעים שנעשה בהם שימוש, דיווח על הנפגעים, ועוד. אכן, ככל שיימשך השימוש בירי גומי[42], דיווח מפורט על השימוש בו הוא הכרחי.

לסיכום נקודה זו ייאמר, כי יתכן מאוד שהיעדרו של נוהל דיווח באשר לירי גומי והיעדר דיווח בפועל על ירי כזה, תרם גם הוא לירי של כדורי גומי בכמות גדולה.

57. ההיבט האזרחי של השימוש בגלילוני הגומי. היבט זה עלה לדיון עוד לפני פרוץ אירועי אוקטובר. במהלך עבודת מטה בזרועות הביטחון השונות לקראת תרחישים שונים העלולים לנבוע מהכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית, העלו גורמי ביטחון שאלה אם ראוי לעשות שימוש בירי של גלילוני גומי אם תהינה הפרות סדר בתחומי המדינה. עניין זה עלה לנוכח העובדה, שבאזורי יהודה ושומרון נעשה שימוש בגלילוני גומי בידי צה"ל. השימוש בתחמושת זו הועתק מצה"ל אל שורות המשטרה. פעולתה של המשטרה היא בתחומי המדינה כלפי אזרחיה, ואין להשוות בין שם לכאן. אכן, חלק גדול מהפעילות בשטחי יהודה ושומרון וחבל עזה על ידי צה"ל נעשה בנסיבות ובתנאים קשים, אשר לא אחת כמותם כמלחמה ממש. בנושא זה נדרשים בתי המשפט לא אחת להחליט אם הפעולה נעשתה בתנאים של לחימה אם לאו, שכן "אין המדינה אחראית בנזיקים על מעשה שנעשה על ידי פעולה מלחמתית של צבא הגנה לישראל"[43]. בנושא זה, יושב בית המשפט העליון על המדוכה במספר ערעורים בהם, על פי נסיבותיהם, יהיה עליו להכריע אם עומדת למדינה הגנת "פעולה מלחמתית" אם לאו. באחד הערעורים כבר ניתן פסק דין[44]. אנו מזכירים זאת, כדי להבהיר ולהדגיש שלא כל מה שמותר במסגרת פעולה מלחמתית מותר במסגרת השלטת סדר ופיזור הפגנות של מתפרעים.

ישיבה בעניין השימוש בירי גלילוני גומי בתחומי המדינה התקיימה זמן קצר לפני פרוץ האירועים, ביום 18.9.00, אצל סגן שר הביטחון, מר אפרים סנה. בישיבה נכחו, בין היתר, גם נציגי המשטרה והמשרד לבטחון פנים. בסיכום הדיון קבע סגן השר בהקשר של ערביי ישראל, בין היתר, "הימנעות משימוש באמצעים לפיזור הפגנות המופעלים בשטחים"[45]. הכוונה היתה בעיקר לאמצעי של ירי גלילוני גומי. מסמך זה הועבר לעיונו של המפכ"ל וילק. ואולם, כעבור 13 ימים, כאשר פרצו המהומות, לא יושמה הנחיית סגן השר כלל, ואף לא נזכרה, ולו פעם אחת, על ידי איש מבין המשתתפים בדיונים שנערכו במהלך האירועים. כאשר נשאל על כך המפכ"ל וילק

על ידי חברי הוועדה, תשובתו היתה, כי סגן השר אינו סמכות שיכולה להורות לו כיצד לפעול[46]. לנקודה זו עוד נשוב בהמשך, כשנדון באזהרות שנשלחו אל המפכ"ל וילק[47].

ראוי להזכיר, כי עמדה דומה, על פיה אין לעשות שימוש באמצעים הננקטים בשטחי יהודה שומרון וחבל עזה, וביניהם ירי גומי, בעת פיזור הפגנות והתפרעויות של אזרחים ערבים בישראל, היתה גם לשירות הביטחון הכללי. עמדה זו הועברה למשטרה במכתבו של ראש מרחב צפון בשב"כ אל ראש ממ"ן במשטרה, בתאריך 17.9.00.

58. עוד על ההנחיות החדשות. כפי שכבר נכתב לעיל, התוצאות הקשות של ירי גומי במהלך אירועי אוקטובר לא נעלמו מעיניהם של גורמי פיקוד במשטרה והגורמים הממונים במשרד לבטחון פנים. שאלות רבות שנשאלו במהלך דיוני הוועדה, אשר לא ניתנה להן תשובה מניחה את הדעת, פעלו את פעולתן. מונה גוף לבדוק את נושא השימוש בירי גומי. בעקבות חלק מהבדיקות שבוצעו על ידו הוצא הנוהל הזמני לשימוש בירי גומי, אותו הזכרנו לעיל. נוהל חדש זה מדגיש את חומרת התוצאות האפשריות של ירי גלילוני גומי. בנוהל זה תוקנו ההנחיות הקודמות, בניסיון למנוע ככל הניתן ירי שאינו מוצדק או שתוצאותיו קשות. יש להצטער על כי פעולות אלו לא ננקטו עוד לפני פרוץ אירועי אוקטובר.

בהנחיות החדשות נבנה מדרג לשימוש באמצעים. במדרג קיימת הפרדה בין גלילון הגומי, בעל ליבת המתכת, לבין כדור 37 מ"מ, אשר אין לו ליבת מתכת, והסיכון הטמון בו נמוך במידה ניכרת מזה של גלילוני גומי. נקבע, כי כדור ה-37 מ"מ הינו אמצעי נוסף לפני השימוש בגלילוני הגומי. הזכרנו כבר את חובת התיעוד והדיווח של כל ירי גומי, אשר קבועה בנוהל.

59. עניין נוסף שראוי להזכיר, נוגע לטווח המינימלי ממנו מותר ירי הגומי. כפי שכבר נזכר, בנוהל החדש נקבע מרחק של 50 מטר כטווח ירי מינימלי, במקום 40 מטר שהיה בהנחיות קודמות. טווח זה נקבע, על פי האמור בנוהל, הואיל וירי גלילוני גומי ממרחק קטן מ-50 מטר עלול לגרום לפגיעה קשה או קטלנית. ההנחיה החדשה גם קובעת שאין לירות גומי לטווח שמעבר ל-60 מטר בשל חוסר יעילותו של האמצעי מעבר לטווח זה.

יוצא, שהשוטר אשר יורה כדורי גומי מונחה לירות לטווח של בין 50 ל-60 מטר, לא לטווח קטן מזה ולא גדול מזה. מרחב התימרון הצר שניתן בהוראה זו מעלה תמיהות, אם זוכרים אנו את הקושי לאמוד את המרחק הנכון מן המטרה, ובפרט במהלך ניסיון להשליט סדר. כאמור, קיים, כמובן, קושי רב לאמוד מרחק זה וטעות של 10-20 מטר לכאן או לכאן עשויה להיות, במקרים לא מעטים, טעות סבירה. למעשה, משמעותה המעשית של הוראה זו היא הוצאת האמצעי של כדורי גומי משימוש כאמצעי אפקטיבי לצורך פיזור המון, שכן יקשה עד מאוד לעמוד בה במציאות של הפרות סדר.

60. עמדת היועץ המשפטי לממשלה והמשטרה כיום. בהמשך להוצאת הנוהל (הזמני) החדש במארס 2002, התקיים ביום 30.6.02 דיון אצל היועץ המשפטי לממשלה בנושא ההנחיות לשימוש בכדורי גומי. הדיון התקיים בעקבות אירועי אוקטובר ועל רקע קיומה של הצעת חוק לאיסור שימוש בירי כדורי גומי. נכחו בו גורמים ממשרד המשפטים, מצה"ל ומהמשטרה. השימוש בירי גלילוני גומי הוצג על ידי המשטרה כנועד למנוע את הצורך לעשות שימוש באמצעי חמור יותר - הירי באש החיה - על ידי כך שהוא ימנע קרבה יתרה בין המתפרעים לשוטרים. בדיון הוסבר, כי הגעתם של שוטרים וחיילים לקרבה יתרה אל ההפגנה הצועדת לעברם עלולה להביאם למצב של סכנת חיים, שיחייב שימוש באש חיה. לפיכך, נועד השימוש בגומי למנוע מעבר מהיר יותר לירי של אש חיה. עמדה זו הוצגה על ידי המשטרה, בניסיון לשכנע בצורך בהמשך השימוש בירי גומי. בסיכום הדיון הנחה היועץ המשפטי את כוחות הביטחון לבחון מעבר מהפעלת גלילוני הגומי, שליבתם מתכת, לכדורי גומי שאין בהם מרכיבי מתכת והם פוגעניים פחות.

61. לאחר הדיון האמור, היתה התכתבות בין מר רובינשטיין, היועץ המשפטי לממשלה, לבין המפכ"ל רב ניצב אהרונישקי. מציטוט של עדותו של ניצב משנה לוצקי בפני הוועדה, התברר ליועץ המשפטי לממשלה שקיימת הוראה במחוז הצפוני במשטרה לא לעשות

שימוש בירי כדורי גומי. על רקע זה פנה למפכ"ל[48] וביקשו להודיע אם אין מקום לנהוג כך בכל הארץ. במכתבו ציין היועץ, כי הגישה שביטא ניצב משנה לוצקי מן המחוז הצפוני "תואמת את הגישה שניסיתי להנחיל בסיכום הדיון ... אודה אם תודיעני אם אין לדעתך מקום שהנחיית מפקד המחוז הצפוני תוחל באופן כולל".

המפכ"ל השיב במכתב, בו פירט את ההנחיות החדשות בדבר ירי גלילוני גומי, וציין, כי מאז אירועי אוקטובר 2000 לא עשתה המשטרה שימוש בגלילוני גומי שליבתם מתכת. בגלילונים ללא ליבת מתכת נעשה שימוש בירושלים בלבד. הוא הוסיף, כי גם אם מפקד המחוז הצפוני החליט להפסיק את השימוש באמצעי זה, הדבר אינו מצביע על אי נחיצותו המוחלטת. לדבריו, טרם בשלה העת להפסיק את השימוש באמצעי האמור, ויש להתירו במקרים חריגים וקיצוניים[49]. המפכ"ל הדגיש במכתבו את הצורך באמצעי זה, ולשם כך הבהיר, כי ייעוד ירי הגומי הוא, בין היתר, למנוע ממתפרעים להתקרב לכוחות השיטור באופן העלול לגרום למצב של סכנת חיים שיחייב שימוש באש חיה. כן הדגיש, שאחד השיקולים החשובים בהחלטה להפסיק את השימוש בגלילוני גומי בהתפרעויות הוא "מידת יכולתו של כוח המשטרה במקום לשלוט באירוע ממרחק בטוח בלא שייווצר בינו לבין המתפרעים חיכוך ישיר שיעמיד את כוח השיטור בפני סכנת חיים ממשית". נחיצות השימוש בגומי היא, אם כן, לשמור על "מרחק בטוח" כדי להימנע מסכנת חיים ממשית ולא לפעולה כשסכנה כזו קיימת.

גם בכך לא הסתיים הדו שיח. ביום 1.8.02 שב היועץ המשפטי ופנה למפכ"ל, והציע כי בשלב הנוכחי, עד לפרסום הדין וחשבון של ועדת החקירה, "לא ייעשה שימוש בכדורי גומי אלא באישורך האישי במקרים חריגים וקיצוניים". אף הצעה זו נדחתה על ידי המפכ"ל, אשר הזכיר כי על פי ההנחיות נתונה הסמכות להורות על שימוש באמצעי זה למפקד מחוז, וגרס, כי אין מקום לאישור אישי של המפכ"ל לשימוש באמצעי זה אם מפקד מחוז סבור כי יש צורך בו.

תיארנו את הדו שיח האמור כדי ללמד על הסיכון הרב הטמון באמצעי זה, ועל הצורך שראה היועץ המשפטי לממשלה, אשר חוות דעתו מחייבת את כל גורמי הרשות המבצעת, להגביל באופן דרסטי, ולמעשה להפסיק, את השימוש באמצעי זה. בה בעת, מצביע הדו שיח על אי נכונותה של המשטרה לשנות מעמדתה בדבר הצורך להותיר את האמצעי האמור בשימוש, חרף הסיכונים הידועים לגביו.

62. האם קיימות חלופות זמינות לגלילוני הגומי המצוים כיום בשירות? בחינת המצב בעולם מלמדת, כי קיימים סוגים שונים ומגוונים של אמצעים המשמשים לצורך פיזור המון. מן החומר שבפנינו עולה, כי המשטרה בוחנת את הכנסתם של חלק מן האמצעים הללו לשימוש. בנושא קליעי הגומי קיימים בעולם סוגים מגוונים, הנכנסים תחת הכותרת הרחבה של "כדורי גומי". לכל אחד מהם מאפיינים ייחודיים הנוגעים למסת הקליע, לצורתו, להרכב החומרים מהם הוא עשוי (לעתים מפלסטיק או מחומרים דומים), למהירות הפגיעה שלו ולסיכון הכרוך בו לתוצאות קטלניות. בשל כך, התייחסות ל"כדורי גומי" או "גלילוני גומי" אינה יכולה להיעשות באופן גורף לגבי קליעי הגומי כולם, והיא מחייבת דיון ספציפי במוצר מסוים, הנופל לקטיגוריה הרחבה של אמצעים שניתן לכנותם "כדורי גומי". מן החומר עולה, כי לגבי חלק מן האמצעים האמורים קיימות הנחיות הקובעות מרחק מזערי לשימוש במקרים של הפרות סדר באין סכנה ממשית ומיידית לחיי אדם, ומונעות שימוש לעבר פלג גופו העליון של אדם. יצוין, כי על פי החומר שבפנינו, לא נלווה לחלק מסוגי תחמושת הגומי האמורים הסיכון הכרוך בפיזור ובאי הדיוק הניכרים של הגלילונים המצויים כיום בשימוש המשטרה, וקיימים אמצעים מדויקים יותר בידי משטרות שונות בעולם.

ההמלצה בנושא כדורי הגומי

63. עמדנו בהרחבה על הסיכונים הכרוכים בשימוש בגלילוני הגומי בהם השתמשה המשטרה באירועי אוקטובר, והמצויים בשימוש המשטרה גם כיום. אנו סבורים, כי סיכונים אלה מחייבים להפסיק את השימוש באמצעי האמור. השימוש בירי שלישיות גלילוני הגומי כרוך בסיכון של פגיעה קטלנית עקב טעות בהערכת טווח. כרוך בהם סיכון לפגיעה קטלנית עקב סטייה של הגלילון ופגיעה באיבר רגיש. כרוך בהם סיכון לפגיעה קטלנית במי שאינו מסכן את כוחות הביטחון, בשל הפיזור של הגלילונים לאחר הירי. סיכונים אלה,

בוודאי במשקלם המצטבר, חורגים מן הסביר ומחייבים להפסיק את השימוש בגלילוני הגומי האלה.

בכך אין אנו מתעלמים מן הצורך, המקובל עלינו, לצייד את השוטרים באמצעים אשר יתנו בידם כלי אפקטיבי להתמודד עם אירועים קשים, בלא שייאלצו לעשות שימוש באש חיה אשר עלולה לגרום, בהסתברות גבוהה, לתוצאות קטלניות. הצורך באמצעי כזה יכול לעלות בשני מצבים שונים. המצב האחד הוא התמודדות עם הפרת סדר, לעתים קשה ואלימה, אך לא כזו היוצרת סיכון ממשי לחיי אדם. כאן, אין הצדקה לשימוש בכלי בעל פוטנציאל קטלני משמעותי, והדבר נכון גם לגבי אמצעים קינטיים (הפועלים על ידי פגיעה מהירה בגופו של אדם), כמו כדורי גומי לסוגיהם.

המצב האחר הוא, זה של סכנה ממשית לחיי אדם אשר יש בו הצדקה, בהתאם לדין הקיים, לעשות שימוש באש חיה. אין מניעה, כי במצבים אלה יוכנסו לשימוש אמצעים, כמו כדורי גומי, אשר יש להם פוטנציאל קטלני מופחת ביחס לזה של קליעים חיים. אמצעים כאלה יספקו למשטרה שלב ביניים בטרם יעברו לשימוש באש חיה. בדרך זו ניתן יהיה למנוע את הסכנה, בלא לגרום, בדרך כלל, לפגיעה קטלנית. אכן, גם המשטרה עמדה על הצורך בקליעים מסוג זה קודם לשימוש בתחמושת חיה. עם זאת, אלה חייבים להיות מדויקים, כדי להבטיח, כי הפגיעה לא תחרוג מזו המתוכננת, הן לעניין חלק הגוף הנפגע והן לעניין זהותו של הנפגע. הכוונה היא לכדורי גומי, או אמצעי דומה, הנורים כל אחד בנפרד, שכן אז מנוטרלים הסיכונים הנוספים הכרוכים באי היכולת לדייק בקליעה למטרה ובפיזורם של כדורי או גלילוני הגומי. ירי גומי במצב בו ניתן להסתפק בירי לעבר פלג גופו התחתון של אדם, אך בשל פיזור רב של הגלילונים עלולה להיגרם פגיעה במקום רגיש, עם תוצאה קטלנית אפשרית, אינו עולה בקנה אחד עם הצורך להפחית למינימום את הפגיעה הכרוכה בפעילותם של כוחות המשטרה. פגיעה קטלנית מצד כוחות המשטרה באדם שאינו מסכן אותם, הנובעת מאי הדיוק של התחמושת בה נעשה שימוש, יוצרת סיכון בלתי סביר לשלומם של אזרחים. את אלה יש למנוע על ידי בחינת אמצעים קינטיים שונים, כולל כאלה המצויים בשימוש בחו"ל, ואימוצם של אמצעים בדרגת דיוק סבירה, אשר יבטיחו התאמה בין כוונתו של היורה לבין תוצאות הירי.

יש להבהיר. כל האמור לעיל אינו מכוון להמליץ על שימוש באמצעי זה או אחר, או לבוא במקום עבודת מטה של המשטרה בנושא זה. התכוונו להתוות קו ברור באשר לסיכון הטמון באמצעי מסוים (גלילוני גומי), אשר אין להתיר את השימוש בו מן הטעמים המפורטים בהרחבה לעיל.

פרק ב' -

השימוש בירי צלפים

64. במהלך אירועי אוקטובר 2000 הופעלו צלפים של הימ"מ שירו תחמושת חיה בשלושה אירועים: באום אל-פחם ביום 2.10.00, בנצרת ביום 2.10.00 ובנצרת גם ביום 3.10.00. להלן נתייחס לכל אחד משלושה האירועים, תוך עמידה על הנורמות המחייבות החולשות על השימוש באמצעי זה.

ירי הצלפים באום אל-פחם

65. ביום 2.10.00 קיבל הכוח האחראי על כביש 65 (כביש ואדי עארה) צוות של הימ"מ, הכולל צלפים, כתגבור. צוות הימ"מ התמקם בצומת ברקאי ושימש ככוח עתודה. צוות הצלפים, ביחד עם מפקד המחוז ניצב אליק רון ומפקד חטיבת מג"ב צפון, ניצב משנה בנצי סאו, יצא לאזור צומת אום אל-פחם בשעת בוקר מוקדמת כדי לאתר עמדות לצלפים, אם יתעורר הצורך להפעילם בהמשך. עמדה כזו אותרה על גבעה ממערב לכביש 65, הנמצאת מול כביש הכניסה לאום אל-פחם [ג][50]. באותה הזדמנות הסביר מפקד המחוז לצלפים את הוראות הפתיחה באש. הוראותיו היו שאין לפתוח באש אלא במצב של סכנת חיים או כשמזהים מישהו

חמוש שעלול להשתמש בנשק. לאחר שסיימו את הסיור והתדריך, חזרו שני צלפים לצומת ברקאי ושניים אחרים נשארו באזור צומת אום אל-פחם, במקום הקרוי "בית הבד", שם שהו בהמתנה למקרה ששירותם כצלפים יידרש. בשעה 11:00 בבוקר, או בסמוך לשעה זו, התחלפו ביניהם זוגות הצלפים והזוג שהיה בצומת ברקאי החליף את הזוג שהיה עד אז בבית הבד. על פי יומן המבצעים של מג"ב, בשעה 12:56 בדיוק, הורה מפקד המחוז לכוח הצלפים להתמקם בעמדה שנקבעה לכך בסיור הבוקר. ההוראה הועברה ממפקד המחוז רון למפקד חטיבת מג"ב סאו, לביצוע. הנחיות מפקד המחוז, כפי שנרשמו ביומן המבצעים[51], היו "למקם כוח עם צלף לכיוון מקומי ערבי שיירה קלע דוד לכיוון הציר ולכיוון הכוח המשטרתי. אישור של "צפון 1" (שהוא קוד הקשר של מפקד המחוז) לבצע ירי לעבר הרגליים, לכיוון היורה". חשוב לציין, כי שמונה דקות לפני כן, בשעה 12:48, נפגע שוטר של יחידת "אלון", יזיד נסר אל-דין שמו, שהיה מוצב על כביש 65, מאבן בפניו ונגרמה לו חבלה חמורה. על פי עוצמת הפגיעה, ניתן להניח - אם כי הדבר לא הוכח בוודאות - כי האבן הושלכה בעזרת קלע. בעקבות הנחיית מפקד המחוז, התמקמו שני צלפים בעמדה שנקבעה לכך בסיור הבוקר [ג]. פקד עמי מועלם, מפקד יחידת "ארז" של מג"ב צפון, הצטרף אל הצלפים ושימש איש קשר בין הצלפים לבין מפקד המחוז ומפקד חטיבת מג"ב. לדברי מועלם, לפני שעלה עם הצלפים הוא קיבל תדריך ממפקד החטיבה בנצי סאו, שאמר לו כי הוא, מועלם, ייתן אישור לצלפים לירות רק לאחר שיקבל אישור ממפקד המחוז או מבנצי עצמו. כפי שהבהיר מפקד החטיבה למועלם, הירי ייעשה לכיוון הרגליים בלבד, והוא יתבצע רק לכיוון יחידים ורק לעבר מי שיזוהה על ידי הצלפים כמי שזורק אבנים בעזרת קלע דוד או שיורה בעזרת נשק. מועלם סיפר, כי אחרי שהצטרף לצלפים דיבר עימו מפקד המחוז, והוא נתן לו אותן הנחיות שנתן לו קודם לכן בנצי סאו. על פי עדות מועלם והצלפים שהיו במקום, מרחק המתפרעים מן השוטרים שהיו בקרבת צומת אום אל-פחם לא היה גדול, והם העריכו אותו ב-40-15 מטר.

66. בשלב הראשון שהו בעמדה שני צלפים בלבד, אשר אחד מהם, המכונה ר', היה מפקד צוות הצלפים. לדבריו, הוא ירה רק פעם אחת או פעמיים עד שחבר אליהם הזוג השני של הצלפים. לאחר הגעתם הוא הפסיק לירות ושימש כמפקד על שלושה הצלפים האחרים. תהליך אישור הירי התבצע כך: הצלפים, ביחד עם מפקדם ועמי מועלם, היו מחפשים מיידי אבנים עם קלע דוד. כאשר היו מאתרים אדם כזה, היה מועלם מתקשר בטלפון הנייד ומוסר פרטים מזהים על מפר הסדר לדובר המחוז סגן ניצב בועז גולדברג, שעמד ליד מפקד המחוז וסייע לו. מפקד המחוז, באמצעות גולדברג, הוא שהיה נותן, בדרך כלל, אישור לכך שהצלפים יירו בו ברגליים, ומועלם מצידו היה מעביר את האישור לצלפים. נוסף לכך, עידכן מועלם כל הזמן במכשיר הקשר את מפקד החטיבה בנצי סאו. בדומה לצלפים ומפקדיהם, ניסה סאו גם הוא לאתר מתפרעים. מועלם העיד, כי בחלק מהמקרים סאו הוא שנתן את אישור הירי לצלפים ולא מפקד המחוז. מועלם הוסיף, כי היו מקרים בהם הם הציעו לירות על מפר סדר מסוים, אך מפקד המחוז או מפקד החטיבה לא אישרו את הירי מאחר שחשבו כי אותו מפגין אינו מסכן את כוחות המשטרה במידה שתצדיק את הירי לעברו. בשלב מסוים במהלך ירי הצלפים, הורה מפקד המחוז על הפסקת הירי, ולאחר הפסקה לפרק זמן נוסף שב וחידשו. ירי הצלפים האחרון בוצע בערך בשעה 14:20. בשעה 14:25 ניתנה הוראה מטעם מפקד המחוז לפנות את צומת אום אל-פחם.

ניצב רון נחקר בפנינו בשאלה אם לפני כל ירי שאושר ראה את מי שעמדו לירות בו ונוכח לדעת שהוא מסוכן. על כך הוא השיב: "בחלק מהמטרות - כן, באופן אקראי לחלוטין, זיהיתי את אותה המטרה וכשנאמר הייתי מכוון לאותה המטרה, שכפי שצוינה, מבחינת פרטי לבוש ומיקום במקום כזה או אחר. במקרים אחרים - לא בהכרח, אבל הדיווח הניח את דעתי, על מנת לאפשר ולאשר את הירי"[52]. לשאלה, אם ירי הצלפים היה רצוף או שהיו בו הפוגות, השיב ניצב רון כי "לעיתים עצרתי הירי כדי לבחון את המצב. במספר מקרים, כשלוש פעמים, עצרתי את הירי, כי התרשמתי מדי פעם שיש רתיעה בקרב המתפרעים. היה לי חשוב לראות אם הירי מצדיק את עצמו"[53].

גרסתו של ניצב רון, כי בחלק מן המקרים דחה בקשה לאשר ירי צלפים, מוצאת סיוע בעדות דוברו סגן ניצב גולדברג, אשר גם הוסיף שבחלק מן הפעמים לא אישר מפקד המחוז ירי, כאשר ביקש לבדוק אם פחתו עוצמת האלימות ורצון המתפרעים להתעמת.

גם בנצי סאו העיד, שלאחר ירי הצלפים שככו האירועים למשך מספר דקות, ואז ניתנה הוראה לצלפים לחדול מירי. אשר לחלקו במתן הוראות לצלפים לירות כלפי מתפרעים, הוא הודה בעדותו השנייה בפנינו כי במקרה אחד הוא הורה לצלפים באמצעות מועלם שיירו לעבר אדם שהשתמש בקלע.

ביומן המבצעים של מג"ב צפון קיים רישום תמציתי על ירי הצלפים ב-2.10.00 באום אל-פחם[54]. על פי רישומים אלה נצפו לפחות שבע פגיעות כתוצאה מירי הצלפים.

67. האם היתה הצדקה לעשות שימוש בירי צלפים בנסיבות המקרה? ניצב רון הוא שהחליט על השימוש בצלפים. הוא לא התייעץ לפני החלטתו עם הממונים עליו. ככלל, שימוש כזה אינו מוכר בהפגנות ובהתפרעויות שהיו ברחבי המדינה[55]. הוא אינו נכלל, על פי הוראות המשטרה ונהליה, ברשימת האמצעים לפיזור הפגנות והתפרעויות או לטיפול בהפרות סדר.

טענתו של ניצב רון לגבי הצורך בשימוש בצלפים היא, שהיתה סכנה לחיי אדם, סכנה שנשקפה מהשימוש בקלע מצד מפרי הסדר. האמצעים הרגילים לפיזור המון לא יכלו, לטענתו, להוות תשובה מספקת לאותה סכנה, משום שהגורמים לסכנת החיים - מיידי האבנים בעזרת קלע - עמדו מחוץ לטווח היעיל של האמצעים הרגילים. לכן, הדרך להתמודד עם אותה סכנת חיים היתה באמצעות הפעלת הצלפים[56]. עמדתו היא, שהוא לא חרג מהמותר כשהורה על ירי הצלפים, וכי דאגתו לכוחות המשטרה שהיו במקום הצדיקה את הפעלת הצלפים.

68. הצלפים ביצעו ירי של תחמושת חיה. לירי זה היה פוטנציאל, אשר במקרה אחד אף התממש, לתוצאה קטלנית. ביסוד הירי האמור עמד הצורך הנטען להגן על חיי השוטרים שהיו באזור הצומת. האם מכוח הדין וההוראות המחייבות את אנשי המשטרה היה הירי מוצדק בנסיבות המקרה?

ניתן לתאר כמה מערכות דינים העשויות לחול על מצב זה. מערכות דינים אלה מובילות כולן לתוצאה, כי ירי כאמור יכול להתבצע רק במצב של סכנת חיים ממשית ומיידית, ורק אם אין די באמצעים חמורים פחות כדי להשיג את המטרה האמורה. נעמוד בקצרה על מערכות הדינים האמורות.

69. נדבך אחד הוא סעיף 34י לחוק העונשין, התשל"ז-1977. סעיף זה קובע, כי:

"לא יישא אדם באחריות פלילית למעשה שהיה דרוש באופן מיידי כדי להדוף תקיפה שלא כדין שנשקפה ממנה סכנה מוחשית של פגיעה בחייו, בחירותו, בגופו או ברכושו, שלו או של זולתו...".

הוראה זו מקנה הגנה למי שפועל להדוף תקיפה שלא כדין, גם אם תקיפה זו מופנית כנגד אדם שלישי. להוראה זו מצטרפת הוראת סעיף 34טז לחוק העונשין, הקובעת כי:

"הוראות סעיפים 34י, 34יא ו-34יב לא יחולו כאשר המעשה לא היה סביר בנסיבות הענין לשם מניעת הפגיעה".

הוראות אלה, כשהן נקראות יחד, מתנות את הפעולה המבוצעת בשל הגנה עצמית בכמה דרישות: א. קיומה של תקיפה שלא

כדין; ב. התקיפה יצרה סכנה מוחשית לפגיעה בחייו או בגופו של המבצע או של זולתו; ג. המעשה דרוש באופן מיידי, על מנת להדוף תקיפה זו; ד. המעשה הוא סביר בנסיבות העניין לשם מניעת הפגיעה.

70. לצד הוראה זו, קיימת בחוק העונשין הגנה אחרת, היא הגנת הצידוק. הגנה זו, שבסעיף 34יג לחוק, שוללת קיומה של אחריות פלילית למעשה, כאשר האדם שביצע אותו היה מוסמך, או חייב, לפי דין לעשותו. בפסיקה[57] נדונה בהקשר להגנה זו שאלת הסמכות של אנשי כוחות הביטחון לעשות שימוש בכוח קטלני לשם ביצוע מעצר. תכלית השימוש בכוח במקרה הנדון כאן, שונה. עם זאת, הטעם למגבלות שהוטלו על השימוש בכוח קטלני יפה אף לכאן.

הדגש בפסק הדין המנחה בעניין זה בפרשת אנקונינה[58], הוא בקביעת תנאים לשימוש בכוח בעל פוטנציאל קטלני. בית המשפט ציין, שתכליתם של תנאים וסייגים אלה היא ליצור רציונליזציה של השימוש בכוח, אשר תוצאתו עלולה להיות חמורה. בהקשר זה עמד בית המשפט על הצורך, כי תהא סכנה גופנית מיידית, על מנת שהשימוש בכוח קיצוני על ידי איש כוחות הביטחון ייחשב לשימוש סביר. נקבע, שהאינטרס הציבורי, בשמו פועל איש הרשות, כולל לא רק את מניעת הסכנה לחיי אדם ושלמות גופו של הקרבן הפוטנציאלי, אלא הוא משפיע גם על הסייגים להפעלת כוח כלפי העבריין. גם הפעלת כוח זו מבוססת על "השאיפה למניעתה ככל האפשר של הפגיעה בחיי אדם". על רקע תכלית זו, הסייג היסודי החל על פעולת איש המרות הוא כי "יש להימנע מקיפוח חיי אדם או מפגיעה בשלמות הגוף, כאשר הדבר איננו עומד ביחס סביר למידת הסכנה אותה מבקשים למנוע".

בפסק הדין עוצבה מערכת כללים, השואבת את השראתה מן הדינים כפי שהיו אז בתוקף וחלו על ההגנה העצמית והגנת הצורך. אחד מהם הוא כלל של יחסיות, הדורש את קיומה של "זיקה סבירה בין מידת הסיכון לבין מידת הכוח המופעלת". כלל זה דורש שיתקיים "יחס הגומלין ההגיוני בין האמצעי המופעל לבין הרעה אשר אותה מבקשים למנוע". עוד נקבע, כי "תגובה העלולה לפגוע בחיים או בשלמות הגוף תוגבל לנסיבות אשר בהן נוצר חשש סביר לכך שאי נקיטת אמצעי קיצוני יביא לתוצאה אשר בה טמונה סכנה בעלת אופי כמתואר לעיל" - היינו, סכנה לתוצאה קטלנית. תנאי נוסף הנזכר בפסק הדין הוא, כי "אין להפעיל כוח אלא אם הוא האמצעי האחרון בו ניתן לנקוט בנסיבות העניין". על פי דרישה זו, "אין לנקוט באמצעי הקטלני אלא אם קיים הכרח לנקוט בו, מאחר ואמצעים פחות חמורים לא נשאו פרי ולא ניתן היה למנוע את התוצאה בדרך אחרת". עוד הוסף שם בהקשר זה, כי "הצורך מן הראוי שיהיה מיידי, היינו המדובר בנקיטת צעד הנדרש על אתר, והצעד צריך להיות הפחות חמור האפשרי, המשרת את המטרה". עם זאת, הודגש כי סדר הפעולות וההגבלות האחרות אינו חל אם צפויה סכנה מיידית חמורה לאיש הרשות או למי שהוא מגן עליו, המצדיקה, על אתר, נקיטתו של כל אמצעי הדרוש להגנה עצמית או להגנתם של אחרים.

71. מערכת שלישית של דינים קבועה בהוראות מיוחדות המחייבות את אנשי המשטרה. השימוש בכלי ירייה מוסדר בהוראות המשטרה בפרק 4.03.03, אשר נקבע בו תחת הכותרת "גבולות המותר והאסור"[59]:

"א. השימוש בכלי ירייה לא יהא מותר, אלא אם החוק מסמיך לעשות שימוש כזה, תפקיד השוטר מחייב זאת והשימוש בכלי ירייה הכרחי ומוצדק בנסיבות העניין.

ב. אנשי משטרה רשאים להפעיל כלי ירייה רק בהתאם למפורט בפקודות המטה הארצי.

ג. השימוש בכלי ירייה לא יהא מוצדק, אלא אם ברור, שאין בידי השוטר אמצעי כוח אחרים, כדי להבטיח את ביצוע התפקיד וכי טיבו של התפקיד מצדיק את השימוש באמצעי קיצוני זה".

פקודות המטה הארצי בנוגע לשימוש בכלי ירייה מצויות בפרק 06.02.14[60]. באשר לסייגים לשימוש בכלי ירייה, נאמר בפקודות אלה, בין היתר, כך:

"ב. השימוש בכלי ירייה נועד לסייע לשוטר בביצוע מעצר, בפיזור התקהלות פרועה ובהגנה על החיים ועל שלמות הגוף מפני סכנה מיידית - הכל בכפוף להוראות ולסייגים בפקודה זו.

ג. השימוש בכלי ירייה לצורך מילוי תפקיד ייעשה כמוצא אחרון, במידת הזהירות הראויה, ורק בנסיבות שקיים בהן יחס הגיוני בין מידת הסכנה העולה מהשימוש בנשק לבין התוצאה שאותה מבקשים למנוע - הכל בהתאם למפורט בפקודה זו".

שלושת השימושים המוכרים בכלי ירייה הם: א. במהלך ביצוע מעצר;
ב. בפיזור התקהלות פרועה; ג. בהגנה על החיים ועל שלמות הגוף מפני סכנה מיידית. השימוש הראשון אינו נוגע לענייננו. כך גם השימוש השני, שכן, על פי הפקודות, השימוש המותר בירי חי לצורך פיזור מתפרעים הוא ירי באוויר בלבד, ולא ירי המכוון לעבר מתפרעים. באשר לשימוש השלישי, קובע סעיף 4 של הפרק הנ"ל:

"4. השימוש בכלי ירייה לצורך מניעת סכנה מיידית לחיי אדם.

א. השימוש בכלי ירייה - מותר, כאשר יש חשש ממשי לפגיעה מיידית בחיים או בשלמות הגוף של השוטר או של אחרים, ואין כל דרך אחרת למנוע אותה פגיעה.

ב. השימוש בכלי ירייה, לפי סעיף זה, ייעשה במידה שלא תעלה על מה שסביר לעשות למניעת אותה פגיעה, וכך שהנזק, העלול להיגרם, יהיה שקול כנגד הנזק, שאותו מבקשים למנוע".

הנה כי כן, צריכים להתקיים שלושה תנאים מצטברים כדי שיהיה היתר לשימוש בירי של אש חיה: ראשית, קיימת סכנה ממשית לפגיעה בחיים או בשלמות הגוף; שנית, הסכנה היא מיידית; שלישית, אין כל דרך אחרת למנוע אותה פגיעה. גם כשמתקיימים שלושה התנאים, צריך השימוש בכלי הירייה להיעשות במידה סבירה למניעת אותה פגיעה בגינה מותר הירי, וכן שהנזק העלול להיגרם יהיה שקול כנגד הנזק אותו מבקשים למנוע. כללית, מדובר בתנאים הדומים לתנאי קיומה של הגנה בפלילים, והם מבוססים, מן הבחינה הנורמטיבית, על ההגנות המוכרות בדיני העונשין[61].

72. למסקנה דומה מגיעים מעיון בנוהל המשטרתי המתייחס, בין היתר, לשימוש בכלי ירייה לצורך הגנה עצמית[62]. על פי נוהל זה, נתונה לאיש משטרה הסמכות להשתמש בכלי ירייה להדיפת תקיפה בנשק חם או קר, אם זו העמידה בסכנת פגיעה ממשית ומיידית את חייו או את שלמות גופו של השוטר או של אחרים, ואין דרך אחרת למנוע את הפגיעה. על פי נוהל זה, הדרישות הקיימות

במצבים אחרים של הפעלת כלי ירייה והנוגעות למתן אזהרה, אינן חלות על פעולה במצב של הגנה עצמית. הנוהל דורש עוד, כי "הירי יהיה לכיוון התוקף, במגמה לפגוע בו, כך שיימנע ממנו להשלים את ביצוע מעשה התקיפה". למעשה, משקף הנוהל את עיקרי התנאים שנקבעו בפרשת אנקונינה. יש בו משום הנחיה כללית, החלה גם על עניינו ומהווה יישום של סייג ההגנה העצמית לנסיבות של שימוש בכוח קטלני על ידי אנשי המשטרה.

73. ודוק: לא ניתן לנתק בין המצב של הסכנה לכוחות המשטרה לבין הסיבה שגורמת לעצם הימצאם במקום בו נגרמת הסכנה. למשטרה תפקיד, על פי חוק, בשמירת הסדר הציבורי. בגדר זה, תפקיד המשטרה הוא לפעול להפסקתן של מהומות ולתפיסת האחראים והמשתתפים בהן. בהקשר זה כבר נאמר, בפסק הדין בפרשת רעד[63], כי על מנת שאנשי המשטרה יוכלו להגשים תכלית רצויה זו,

"רצוי שלא להצר, יתר-על-המידה, את צעדיהם ואת השימוש בשיקול-דעתם באשר לאמצעים שהם רואים אותם כנחוצים כדי שתיפסק המהומה ולשם הבטחת הבאתם לדין של האחראים לה, מה עוד שהם מצווים לפעול, לעתים, בתנאים של מתיחות ושעת חירום".

כפי שנפסק בפרשת רעד הנ"ל, לאנשי המשטרה הסמכות שלא לסגת במצב כזה אל מול ההתקפה המופנית כלפיהם. בהקשר זה צוין, כי אם כתוצאה מן ההחלטה להישאר במקום, נשקפת לחיי השוטרים או לגופם סכנה,

"כי אז יהיו מוצדקים להשתמש באותם האמצעים הנראים להם כדרושים למניעת הסכנה ולהתגברות על המתפרעים כאחד, כולל השימוש בנשק חם ואף אם זה עלול לגרום מוות או נזק גופני אחר לאלו מהמתפרעים או לאדם 'תמים', שנזדמן למקום באקראי".

לצד זה, הודגשה חשיבותו הרבה של הצורך, כי "אנשי המשטרה יפעלו, ככל האפשר, בדרך שאינה מסכנת את חייהם ושלמות גופם של אחרים, אף אם מדובר בחייו או בשלמות גופו של אדם שהיתה לו יד במהומה". לפיכך נקבע, כי "לעולם אין להצדיק פעולת יריה מכוונת או לא-איכפתית מצד איש המשטרה" אשר גרמה לתוצאה קטלנית, "...ואשר נעשתה אמנם בלהט המהומה אך מתוך רצון ענשי-נקמני גרידא, אשר אין בינו לשימוש בכוח סביר ולא כלום". בית המשפט בפרשת רעד מסכם את הנושא בהנחיה כללית, אשר חשובה עד מאוד גם לסוגיה הנדונה כאן:

"השימוש בנשק חם כמו רובה טעון, כדי לדכא מהומה, טומן בחובו לעולם את הסכנה של גרימת תוצאה קטלנית או מזיקה לזולת, גם אם השימוש בו נעשה בזהירות הראויה בנסיבות המקרה, וזאת בגלל האפשרות של התערבות סיבה מקרית, שאין לחזותה מראש. על-כן, מוטב, וגם הכרחי, שלא להפעיל את האמצעי האמור אלא אם אין מוצא אחר, לאחר שלא הועילו שכנוע מילולי ואמצעים פיסיים פחות מסוכנים ...".

74. פסקי הדין בעניין רעד ואנקונינה ניתנו בטרם קבלת חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. עקרונות היסוד בדבר קדושת החיים ובדבר חובתה של הרשות להימנע מפגיעה בלתי נחוצה בחיי אדם נקבעו עוד לפני קבלת חוק היסוד, והנחו את בית המשפט באותן פרשות. עם זאת, עוצמתם של עקרונות אלה עלתה בדרגה לאחר קבלת חוק היסוד. בשל כך, היו הדברים יפים אף ביתר שאת במהלך אירועי אוקטובר. הם חלים במלואם גם על ירי של אש חיה המבוצע בידי צלפים.

75. כיצד מוצאים הדברים ביטוי בנסיבות ששררו עובר להפעלת הצלפים ביום 2.10.00 באום אל-פחם? לדעתנו, לא נמצאו השוטרים או הנוסעים בדרך בסכנה אשר הצדיקה ירי אש חיה לעבר זורקי האבנים. נזכיר תחילה, שזריקת אבנים, לרבות באמצעות קלע, אינה תופעה שנולדה באירוע אום אל-פחם ביום 2.10.00. עובדה היא, שעד לאירועי אום אל-פחם ב-2.10.00 לא נקטה המשטרה אמצעי של ירי צלפים כלפי מתפרעים בהפרות סדר, כולל מיידי אבנים, באמצעים השונים[64]. כבר ראינו לעיל, שהאמצעים לפיזור התקהלות פרועה אינם כוללים ירי של אש חיה לכיוון מפגינים, אלא רק, ובמקרים המתאימים, ירי באוויר. אכן, השימוש בירי צלפים בעניינו היה מקרה חריג. מכל העדויות שבפנינו יכולנו להבין, שהוא היה נקודת מפנה רגישה לגבי הנהוג במשטרה ולגבי המותר והאסור בירי לכיוון מתפרעים.

מכל מקום, התנהגות השוטרים במקום, עובר לירי הצלפים ובמהלכו, מלמדת שלא היה חשש ממשי מפגיעה של אבנים שהצדיק ירי של אש חיה לעבר זורקי האבנים. עובדה היא, שעל אף זריקת האבנים לא הורו המפקדים לשוטרים במקום למצוא מחסה או להתרחק מן המתפרעים. במשך פרק זמן לא קצר של יידוי אבנים, עד לפגיעה שנפגע שוטר, לא ראו בכך סכנת חיים ואף לא ניתנה הוראה על הצבת הצלפים בעמדותיהם. אכן, ניתן היה להתמודד עם משליכי האבנים בדרכים אחרות, פוגעניות פחות מירי צלפים לכיוון הרגליים. לגבי המתפרעים שהיו במרחק גדול מהשוטרים, החשש שאלה ידייקו בפגיעה לא היה כזה שהצדיק ירי מכוון על ידי צלפים אליהם.

נזכיר עוד, שגם אנשי המשטרה שחיוו את דעתם שהשימוש בצלפים היה מוצדק, הצדיקו זאת כלפי משתמשים בזריקת אבנים באמצעות קלע בלבד. והנה, לא השתכנענו, כי ירי הצלפים כוון רק אל מיידי אבנים בדרך האמורה. בחלק מהעדויות נזכר שנעשה שימוש בירי צלפים נגד משליכי אבנים, אשר לא בהכרח עשו שימוש בקלע דוד. יכולנו להיווכח בכך גם בקטע של קלטת שהוצגה בפנינו ואשר מההסבר לנראה בה, עולה שנפגע מירי צלפים מי שזרק אבן ללא שימוש בקלע. גם מעיון ברישום ביומן המבצעים[65] למדים שהירי נעשה לעבר משתמשים בקלע או "מיידה אבנים", ובמקרה אחד נזכר שהצלפים הופעלו כנגד "שלושה שנצפו על ידי המסוק", בלי שנזכר כי אלה עשו שימוש דווקא בקלע.

אכן, קיימות ראיות מהן ניתן ללמוד ולהסיק שביסוד ירי הצלפים עמדה למעשה כוונה להרתיע את המתפרעים מלהמשיך בהתפרעותם. כך עולה מהודעתו של ניצב רון, אשר מסר, כפי שציטטנו כבר לעיל, כי "לעיתים עצרתי את הירי כדי לבחון את המצב. במספר מקרים, כשלוש פעמים, עצרתי הירי, כי התרשמתי מידי פעם שיש רתיעה בקרב המתפרעים. היה לי חשוב לראות אם הירי מצדיק את עצמו"[66]. כאשר העיד ניצב רון בוועדה, נקרא הקטע הזה בפניו, והוא שב ואישר כי כך אמנם היו הדברים[67]. דברים אלה ודברים דומים מפי עדים אחרים מלמדים, כי התכלית שעמדה לנגד עיניו של ניצב רון היתה להרתיע את המתפרעים. גם עובדה היא, שכדי לבחון את השפעתו המרתיעה של ירי הצלפים, מוכן היה ניצב רון להורות על הפסקת הירי, אף שזריקת האבנים לא חדלה. אילו היה ירי הצלפים נחוץ באמת כאמצעי הגנה בפני סכנת חיים ממשית ומיידית, יש להניח שלא היתה ניתנת הוראה להפסקת הירי. הוראה כזו מלמדת לכאורה שסכנה אמיתית כזו לא נתקיימה.

76. על הנסיבות שהביאו את ניצב רון להשתמש בצלפים, ניתן ללמוד גם מריאיון טלפוני שקיים עמו העיתונאי דן מרגלית בסמוך לשעה 15:00 ביום 2.10.00, דהיינו, כשעה לאחר שהסתיים ירי הצלפים[68]. ניצב רון נשאל על ידי מר מרגלית מה המצב באום אל-פחם, כשמרגלית מזכיר בשאלתו כי נהרג שם אדם נוסף במהלך היום. ניצב רון השיב: "אנחנו, בשעתיים אחרונות, שמרנו על כביש ואדי ערה-נחל עירון פתוח במחיר התעמתויות עם מיידי האבנים. יש לנו שוטר שנפצע קשה בפניו מאבן ממקלע". אין בדבריו אף לא מילה אחת על כך שהוא ושוטריו חשו בסכנה לחייהם, למרות שמר מרגלית מעמת אותו עם העובדה הקשה, כי אזרח נהרג באותו יום באום אל-פחם. ניצב רון גם אינו מזכיר ירי על ידי צלפים.

באותו ריאיון נשאל ניצב רון אם הונחה לנקוט יד קשה. בתשובה הוא מבהיר, שלא הונחה לכך וכי הוא עצמו נותן את ההנחיות. הוא מוסיף, ש"כשנפגע ילד פה ברכב ונפגע שוטר, ומרסקים לו את הפרצוף, אז אני נוקט ביד קשה יותר". נקל להבין ש"ביד קשה"

כוונתו לירי הצלפים בעקבות פגיעת השוטר, אף כי אין הוא מזכיר בפני העיתונאי את ירי הצלפים. ניצב רון אישר בהודעתו, ש"יד קשה" אינה כוללת רק ירי צלפים אך היא מגיעה גם "עד המצב הקיצוני ביותר, כמו זה שהתרחש באום אל-פחם, של שימוש בצלפים"[69]. ניתן להסיק מדברים אלה, שנוסף לרצון להרתיע, אין לשלול שגם יסוד של ענישה או של לימוד לקח שיחק תפקיד כלשהו בהחלטה להשתמש בירי הצלפים.

77. לכל האמור לעיל יש להוסיף, שעמדה בפני ניצב רון דרך להימנע מירי הצלפים, גם אם זריקת האבנים באמצעות קלע היוותה סיכון ממשי ומיידי לשוטרים ולעוברי אורח. הדרך הראויה היתה להתפנות מהצומת. כפי שתואר לעיל בהקשרים אחרים, סגירת ציר ואדי עארה לא הוגדרה כ"קו אדום", דהיינו, מצב שצריך היה למנעו בכל מחיר. היה גם צפי שעימותים עלולים להגיע להסלמה ולהביא לתוצאות קשות. על רקע זה לא נדרש ניצב רון לדאוג לפתיחת הציר בכל מחיר. במסגרת שיקול דעתו היה הוא רשאי להחליט על סגירת ציר ואדי עארה ועל פינוי אנשי המשטרה מהמקום על פי הנסיבות, ובהן ההלוויה שהיתה צפויה להתקיים תוך זמן קצר באום אל-פחם, כמו גם על פי עוצמת העימותים במקום. לא רק שהדבר היה נתון לסמכותו, אלא שיודעים אנו שפעמיים ניתנה הוראה לסגירת הציר מטעמו של ניצב משנה בנצי סאו. ניצב רון ביטל את ההוראה האחת וביקש לברר מי החליט על האחרת בניגוד לדעתו. על פי הוראתו, נמשך ירי הצלפים במקום, אף שלא קידם כל תכלית, עד שניצב רון הגיע למסקנה המתבקשת, שהמתיחות וההתפרעות במקום אינן מאפשרות את שמירת הציר פתוח אלא במחיר כבד של נפגעים נוספים.

78. ניצב רון הזכיר שהיו מקרים בעבר בהם ירו צלפים של הימ"מ על מתפרעים בתחומי המדינה, וטען שעל רקע זה אין הצדקה לטענות המופנות כלפיו בנושא זה, כשם שלא הופנו טענות דומות כלפי אחרים. על פי ראיות שבאו בפני הוועדה לגבי ירי קודם על ידי צלפים במתפרעים, אין להשוות בין אותם מקרים למקרה של ירי הצלפים באום אל-פחם.

79. שניים ממפקדי הימ"מ לשעבר נשאלו לגבי מקרים קודמים בהם צלפי הימ"מ ירו על אזרחים. המכונה פ' ג', שהיה מפקד הימ"מ בעת האירועים באוקטובר 2000, אמר בהודעתו לאוספי החומר של הוועדה, כי הוא חיפש בכתובים ומצא שני אירועים בהם צלפי הימ"מ ירו לעבר אזרחים. המקרה הראשון היה בתאריך 8.9.92, כאשר צלפי הימ"מ ירו למוות באדם שהרג קודם לכן ארבע נשים, והחזיק בידו תת-מקלע. המקרה השני היה בתאריך 10.5.94, כאשר במתחם של עוזי משולם ביהוד פתח אחד מחסידיו באש לעבר מסוק משטרתי שחג מעל המתחם, ואז צלפי הימ"מ ירו בו והרגוהו. פ' ג' הוסיף בהודעתו, כי "הימ"מ לאורך שנים, כמדיניות, מכשיר ומאמן ומנחה את אנשיו לעשות כל מאמץ, וודאי במתארים אזרחיים פליליים, לא לפתוח באש כל זמן שניתן"[70].

המכונה ד' ש', אשר היה איש ימ"מ שנים רבות והיה מפקד היחידה בין השנים 1995-1999, נשאל בוועדה אודות מקרים קודמים של ירי צלפים. גם הוא ציין את שני המקרים. בהמשך עדותו ציין מקרה נוסף שהתרחש בקטמונים בירושלים. לדבריו, חייל מילואים השתגע, עמד על גג וירה באוויר לכל הכיוונים. כאשר החל לכוון את הנשק, ירו בו אנשי הימ"מ והרגוהו. ד' ש' אינו מציין באיזו שנה התרחש אירוע זה.

עולה, אם כן, מהמידע שהתקבל ממפקדי הימ"מ לשעבר, שמספר המקרים בהם צלפי ימ"מ ירו באזרחים בתחומי המדינה הוא נמוך ביותר, שניים או שלושה מקרים. **בכל** אותם המקרים החזיקו בידם האנשים שנורו נשק חם, אוטומטי, ובכל אותם המקרים הם אף ירו בנשק לפני כן. אין בהיסטוריה של הימ"מ מקרה הדומה לזה של הפעלת הצלפים באירועי אוקטובר 2000, כאשר צלפים ירו במתפרעים שאינם אוחזים בנשק חם ואינם מהווים, כמבואר לעיל, סכנה מיידית.

80. ביום 29.9.00, באירוע בהר הבית, ירה צלף של הימ"מ לעבר שני מתפרעים. המשטרה ניצבה באותו יום בהיערכות מיוחדת בהר הבית, בעקבות ביקור ח"כ שרון במקום ביום הקודם, והחשש שביקור זה יביא בעקבותיו למהומות בהר. היערכות המשטרה סביב הר הבית לקראת אירועים מיוחדים נעשית על פי פקודה קבועה הנקראת "מעיין מתגבר". לגבי הצלפים נכתב בפקודה: "ימ"מ - יפרוס מערך צלפים סביב הר הבית על בסיס תוכנית מתואמת עם מחוז י-ם"[71]. באותו יום, כחלק מהתרגולת הקבועה, הוצבו צלפי ימ"מ על גג המחכמה. מדובר במבנה שנמצא בקצה רחבת הר הבית מעל הכותל. בשלב מסוים הבחין צלף של הימ"מ, המכונה פ' ט',

בשני צעירים על גג המוזיאון האסלאמי שצמוד לשער המוגרבים, שהוא השער שלידו עמד חלק ניכר מכוחות המשטרה. הצעירים נראו כשהם זורקים לבנים ומוטות ברזל כלפי מטה, למקום בו עמדו קציני המחוז. הצלף לא יכול היה לראות את הקצינים או לבדוק אם מי מהם נפגע, אך הוא העריך כי הם בסכנה חמורה. הצלף דיווח בקשר למפקדיו על מה שהוא רואה וקיבל מהם אישור לירות לכיוון רגליהם של אותם שניים שעל גג המוזיאון. יש לציין, כי עם פ' ט' היה צלף נוסף, ובבניין המחכמה עצמו היו שני צלפים נוספים. לאחר קבלת האישור ירה פ' ט' באופן מהיר שלושה כדורים לעבר השניים שעל גג המוזיאון. לדבריו, נמשך הירי שלוש או ארבע שניות והוא בוצע במהירות מאחר שהשניים עמדו, ממש באותו רגע, להשליך חפצים לכיוון מטה. לדבריו, הוא ראה כי השניים בהם ירה נפגעו והבחין כי הם שרויים בהכרה, אחד ניסה לזחול והשני התיישב ותפס את רגלו. לדברי פ' ט', רק הוא ירה באותו מקרה, ומלבד אותו מקרה, במשך כל אותו יום, לא ירו הוא וחבריו הצלפים. לדברי פ' ט', מספר שניות אחרי הירי שביצע, הוא הבחין בשוטרים רצים, שנשאו אלונקה עם פצוע, מכיוון שער המוגרבים. מאוחר יותר נודע לו, כי הפצוע שאותו פינו היה ניצב יאיר יצחקי, מפקד מחוז ירושלים, אשר נפגע בראשו. כתוצאה מהפגיעה איבד ניצב יצחקי את הכרתו ופונה לבית החולים, שם אושפז להמשך הטיפול בו. ניתן להניח, כי ניצב יצחקי אכן נפגע מהטלת החפצים לעברו מגג המוזיאון, שכן חבורת הפיקוד עם יצחקי בראשה עמדה ממש ליד קיר המוזיאון.

לנוכח המתואר לעיל, ברור ששני אירועי הירי, זה שבהר הבית וזה שבאום אל-פחם, שונים מאוד זה מזה, ואין להסיק מהירי ביום 29.9.00 כאילו היתה הצדקה גם לירי הצלפים באום אל-פחם.

81. אמנם, באשר לירי הצלפים הוצג בפני הוועדה, כי מדובר במכשיר מדויק מאין כמותו. היו אף שטענו, כי מדובר באמצעי בטוח יותר לשימוש מגלילוני הגומי, ועדיף עליו מנקודת המבט של מניעת פגיעה בלתי נחוצה באזרחים. ואולם, הדיוק המאפיין ירי זה אינו שולל את העובדה שמדובר בתחמושת חיה, אשר תוצאת השימוש בה עלולה להיות קטלנית. תחמושת חיה בשום פנים ואופן אינה מתאימה לשמש לפיזור הפרות סדר, וניתן להשתמש בה, כמוסבר לעיל, אך ורק במצבים של סכנת חיים ממשית ומיידית. אכן, גם ירי הצלפים חשוף לאי דיוקים. אלה נובעים לא רק מכך שהצלפים הם בשר ודם ועלולים לטעות, אלא גם מכך שהתפתחות בלתי צפויה עלולה לגרום לכך שהפגיעה תהיה קשה יותר מזו שהתכוונו לה, או שאדם שכלל לא התכוונו לפגוע בו ייפגע. די לראות את העובדות הנוגעות לירי הצלפים באירועי אוקטובר באום אל-פחם (שם נפגע אזרח פגיעות קטלניות מן הירי), או בנצרת (שם, כנראה, לא בכל שלוש ההזדמנויות בהן בוצע ירי צלפים ביום 3.10.00, היתה פגיעה), כדי להבין שאין מדובר באמצעי אשר הדיוק שלו הוא מוחלט. בשל כך, ובשל הפוטנציאל הקטלני הטמון בו, מתחייבת זהירות מופלגת בשימוש במכשיר זה, והגבלתו למצבים של סכנת חיים ממשית ומיידית. עוד אין לשכוח, שפגיעה ברגליים מירי של אש חיה, גם בה יש פוטנציאל לגרימת נזק קשה, ואין לעשות בכך שימוש אלא במקרה של סכנה ברמת סבירות גבוהה לכוחות המשטרה או לאזרחים, אשר אין אפשרות להימנע ממנה בדרך אחרת. לא זה היה המצב בצומת אום אל-פחם ביום 2.10.00.

82. סיכומם של דברים, לא היתה הצדקה, בנסיבות כפי שהיו בצומת אום אל-פחם ביום 2.10.00, לעשות שימוש בירי צלפים אל המתפרעים במקום.

83. קודם שהחל ירי הצלפים לא ניתנה כל אזהרה לציבור המתפרעים על כך שכוחות המשטרה עומדים לעשות שימוש בירי אש חיה בידי צלפים. השימוש בירי צלפים, בלא שקדמה לו כריזה כזו, נגד את ההוראות הנהוגות במשטרה. מה גם שלאזהרה באמצעות כריזה היתה עשויה להיות תועלת, במובן זה שהיא היתה עשויה להרתיע לפחות חלק מן המתפרעים מפני המשך מעשיהם.

נעמוד עתה בקצרה על ההוראות הרלוונטיות במשטרה בנושא זה.

84. בהוראות המשטרה, בפרק שכותרתו "השימוש בכלי ירייה"[72] כותרת המשנה של סעיף 2 היא "אזהרה על פתיחה באש", ולשון הסעיף היא:

"א. איש משטרה העומד להשתמש בכלי ירייה, יודיע תחילה על כוונתו לעשות כן.

ב. אופן ההודעה והנסיבות שבהן מותר לוותר על מתן אזהרה מוקדמת יפורטו בפקודות המטא"ר".

יוצא, שגם אם יש צידוק לפתיחה באש, הכלל הוא, שיש להזהיר מפניה. לענייננו, היה על מפקדי האירוע באום אל-פחם, על פי הוראות המשטרה, להזהיר את קהל המתפרעים לפני שהורו לצלפים לפתוח באש.

85. גם בנהלי המשטרה יש התייחסות לנושא הכריזה. על פי "נוהל פתיחה באש", הרי במקרה של ירי באוויר לפיזור מתפרעים, צריכה להינתן קריאה להתפזר לפני ביצוע הירי. נוהל "הטיפול המשטרתי בהפרות סדר והפגנות"[73] מפורט יותר ובסעיף, שכותרתו "צעדים מקדימים לפיזור התפרעות", נכתב כך:

"1. אזהרה (ההדגשה במקור) - המפקד הבכיר בשטח יפנה למפגינים באמצעות מערכת כריזה הולמת, יודיע להם על נוכחותו בציון שמו, דרגתו ותפקידו ויורה להם להתפזר בשקט, תוך ציון העובדות הבאות: שהם מבצעים עבירה פלילית של התפרעות, שהם יעצרו במידה ולא יחדלו לעבור על החוק, שהמשטרה תשתמש בכוח הדרוש לפיזור ההתפרעות ולביצוע המעצרים.

2. יש לשאוף כי תוכן האזהרה יגיע למירב ציבור המפגינים וכן למארגנים.

3. במקרים שהמפגינים יוצרים המולה ורעש יבוצע התהליך באותו אופן גם אם קיים יסוד להניח שהאזהרה נשמעת על ידי חלק קטן של הציבור המפגין".

86. ההיגיון שבהוראות האמורות - ברור. ייטב להימנע, ככל האפשר, מנקיטת אמצעי העלול לפגוע ולגרום נזק, ודאי נזק קשה, על ידי מתן אזהרה מתאימה. לפיכך, כשקיימת אפשרות להזהיר מתפרעים מפני אמצעים שיינקטו נגדם, יש לעשות כן. גם בירי לעבר רגלי מתפרעים יש סיכון רב לנזק חמור לנפגעים. לנוכח אחוז הקליעה הגבוה, עסקינן בנזק כמעט ודאי לאנשים אליהם הוא מכוון. בנסיבות כאלה, אם קיימת אפשרות לכריזה בדבר ירי אש חיה העומד להתבצע, ראוי-גם-ראוי שכריזה כזו תיעשה.

זאת ועוד. נסיון החיים מלמד עוד, שלאזהרות כאמור יש לעתים קרובות השפעה על האנשים הנוטלים חלק בהפגנות ובהתפרעויות, או לפחות על חלקם. אזהרה שלפיה עומדים לעשות שימוש בירי לעבר מתפרעים יכולה, על כן, היא כשלעצמה, להביא להסתלקות מתפרעים, או חלקם, מהמשך התפרעות. בנושא זה של השפעה אפשרית של אזהרה על מתפרעים, נוכל להזכיר את עדותו של המכונה ד' ש', מי שהיה מפקד הימ"מ. עד זה, שהוזמן מטעמו של ניצב רון, העיד, כי דעתו האישית היא שיש להזהיר לפני שצלפים פותחים באש. הוא אף סיפר מנסיונו כמפקד הימ"מ בטיפול באירועים פליליים. לדבריו, באותן פעמים בהן היה לו קשר עם העבריינים שהיו מושא האירוע, הוא דאג להצביע בפניהם על הצלפים בעמדות שלהם, דבר שגרם לסיום אותם אירועים ללא צורך בהפעלת הצלפים.

87. בנסיבות עניינו, לא היתה מניעה, ואף לא נעדרה הזדמנות, להזהיר על ידי כריזה את המתפרעים מפני ירי הצלפים קודם שזה התבצע. כשהורה ניצב רון לצלפים לגשת לעמדה שנקבעה בשבילם מבעוד בוקר, נותר לו די והותר זמן להזהיר את המתפרעים ואת ציבור המפגינים בכללו, באמצעות כריזה. הוא גם היה יכול לעשות כן בין ירי צלפים אחד למשנהו. לפי היומן המבצעי של מג"ב צפון[74], נמשך הירי החל מהשעה 12:56 ועד השעה 14:21. כבר הזכרנו, כי היו בו הפסקות בהן ביקש ניצב רון לבחון את השפעתו של ירי הצלפים. גם בהפסקות אלה ניתן היה להזהיר את המתפרעים. יש להעיר, כי בפועל עולה מהראיות שבפנינו כי המתפרעים והנפגעים מירי הצלפים לא הבינו שמבוצע ירי צלפים ולא עמדו על סיבת הפגיעה בהם. יוצא, כי ההימנעות מכריזה חיבלה בכוחו המרתיע של אמצעי זה, גם לפי הגישה (המנוגדת לדין) אשר ראתה בצלפים מכשיר להשגת הרתעה.

בהודעתו בפני אוספי החומר הסביר ניצב רון, שהוא לא ראה לנכון לעכב את ירי הצלפים עד לאחר שיזהיר את המתפרעים בכריזה על כוונתו לפתוח בירי. הסיבה לכך, לדבריו, היתה הסיכון הרב שבזריקת האבנים בעזרת קלע, ואי רצונו להשהות את תגובת הירי של הצלפים. כמבואר לעיל, אין בטיעון זה מענה לאי מתן אזהרה כאמור. ואמנם, כבר בעדותו הראשונה בפנינו, אישר ניצב רון שיכול להיות שראוי היה להזהיר לפני הירי או בין ירי לירי[75]. הוא חזר על הדברים בעדותו השנייה, וגם הסכים שיכול להיות שאזהרה מפורשת למתפרעים שהנה עומדים צלפים לירות היתה עוזרת[76]. גם בנצי סאו אישר בעדותו השנייה, כי אין לבטל את האפשרות שאזהרה מפורשת כאמור היתה עוזרת[77]. על סמך כל האמור לעיל, נכון יהיה לומר שהפעלת ירי הצלפים בידי האחראים לו, ללא אזהרה מוקדמת על הכוונה לעשות שימוש בירי כזה, נגדה את ההוראות ואת הנהלים המחייבים במשטרה והיא נגועה במחדל של אי נקיטת צעדים סבירים המתבקשים לשם מניעתו של נזק ירי הצלפים או הקטנתו.

88. באום אל-פחם השתמשו הצלפים בכדורים בקוטר 7.62 מ"מ. הועלתה טענה, כי היה ראוי שייעשה שימוש בתחמושת פוגענית פחות, בקוטר 0.22 מ"מ, וכי השימוש בתחמושת בקוטר גדול יותר גרם לנזקי גוף נוספים מיותרים. הוועדה שמעה מספר התייחסויות מאנשי מקצוע לנושא זה. התברר, כי כדור בקוטר 0.22 מ"מ יעיל רק עד למרחקים של 40-70 מטר[78]. בטווחים גדולים יותר (כפי שהיה המקרה באום אל-פחם), כדור 0.22 מ"מ אינו מדויק בשל משקלו המועט ומהירות הלוע הנמוכה שלו. בנסיבות האירוע באום אל-פחם, כאשר המתפרעים היו קרובים איש לרעהו, ראוי היה שהצלפים ישתמשו בכדורים שדיוקם רב יותר. מכל מקום, הוכח שלא היתה לצלפים באום אל-פחם אפשרות לירי כדורים בקוטר 0.22 מ"מ ביום האירוע, כי כאלה לא היו עימם. לפיכך, אין לבוא בטרוניה אל האחראים לשימוש בירי צלפים על שלא עשו שימוש בירי כדורים בקוטר 0.22 מ"מ דווקא. השאלה היא, אם היתה הצדקה לשימוש בירי צלפים מעיקרו של דבר.

89. מן העדויות אנו יודעים, שירי הצלפים היה מכוון כלפי רגליהם של מיידי אבנים וירי ישיר של הצלפים פגע אמנם ברגליהם. תחילה ירו שני צלפים לעבר כל מטרה. אחרי כן, כשהיו ארבעה צלפים ביחד, ירו שלושה לעבר כל מטרה. על פי תרגולת של הימ"מ, יורים מספר צלפים באותה מטרה כדי להגדיל את סיכויי הפגיעה. ניצב רון, אשר שירת בעבר כמפקד הימ"מ, העיד, שתרגולת זו מוכרת לו וכי הוא מבין שהדבר מגביר את הסיכון לפגיעה חמורה[79]. אכן, חלק מהנפגעים באותו יום נפגעו מיותר מכדור אחד, כפי שעולה מסקירת תוצאות הפגיעה בנפגעים באותו יום מירי ברגליים.

ח'ליל חוסאם, בן הכפר בעיינה, היה כבן 24 שנים ביום המקרה. הוא הצטרף אל זורקי האבנים. לדבריו, לאחר שזרק אבן אחת והתכופף להרים אבן נוספת, פגעו בו שני כדורים, אחד בכל רגל. בעת מעשה, כיסתה חולצה את פניו והוא היה במרחק של כ-40 מטר מצומת אום אל-פחם. הפגיעה ברגליו היתה קשה, ובעת מסירת הודעתו ביום 13.3.01 הוא היה מאושפז עדיין בבית חולים לצרכי שיקום ומרותק לכסא גלגלים. על פי התעודות הרפואיות, הוא סבל משברים פתוחים ומרוסקים בשתי הירכיים, וכן מקרע בעורק ברגל שמאל ומקרע בעצבים[80].

לבתי החולים הובאו נפגעים נוספים של אותו יום באום אל-פחם, ועל פי תעודות רפואיות הנוגעות להם[81] אנו יודעים את

הפרטים הבאים: כּבּהא פייסל, יליד 1977 מהיישוב בּרטעה, הגיע לבית החולים העמק ביום 2.10.00 בשעה 14:43. אובחנו אצלו פגיעות של שלושה קליעים, סך הכל שלושה חורי כניסה ושלושה חורי יציאה. אגבּאריה מוחמד, יליד 1980 מהיישוב מוסמוס, הגיע לבית החולים העמק ביום 2.10.00 בשעה 14:32. אובחנו אצלו פגיעות של שני קליעים ברגל ימין, האחת בשוק והשנייה בירך; אבּו בכר מוחמד, יליד 1982 מהיישוב זלפה, הגיע לבית החולים העמק ביום 2.10.00 בשעה 14:44. אובחנה אצלו פגיעת קליע בשוק של רגל שמאל. כּבּהא סאבּר, יליד 1977 מהיישוב ברטעה, הגיע לבית החולים העמק ביום 2.10.00 בשעה 14:07. אובחנה אצלו פגיעת קליע בירך שמאל. בשלושה מהמקרים היתה פגיעה של יותר מכדור אחד ברגליו של אותו נפגע.

90. אנו סבורים, שבכל מקרה, לא היה מוצדק בנסיבות העניין ירי של שלושה צלפים לעברו של כל זורק אבנים. ראינו שבפקודות המטה הארצי[82] נדרש, בין היתר, ש"השימוש בכלי היריה ... ייעשה במידה שלא תעלה על מה שסביר לעשות למניעת אותה פגיעה". הירי לעבר זורק האבנים נועד לנסות ולמנוע ממנו להמשיך במעשיו. די היה בירי של כדור אחד ברגלו כדי לנטרלו. ירי הצלפים הוא מדויק, והועד בפנינו על ידי מומחים לדבר שבמרחקים בהם נעשה הירי ביום המקרה, סיכויי הפגיעה היו של 100% או קרובים לכך. די היה, על כן, בירי של צלף אחד לעברו של כל זורק אבנים. לכך יש להוסיף, שקלע אינו כלי נשק בו ניתן לדייק ו"קצב האש" שלו הינו איטי. לפיכך, אם היה קורה שצלף היה מחטיא את המטרה, היתה לו אפשרות לירות בשנית לעבר אותו זורק אבנים אם היה ממשיך להוות סיכון, בלי שייגרם, קרוב לוודאי, נזק כלשהו על ידו בפרק הזמן בין שתי היריות. התרגולת של צלפי הימ"מ לירות שלושה במטרה אחת יכולה להיות טובה ומוצדקת במקרים אחרים. אלה המקרים הטיפוסיים שהצלפים מאומנים לקראתם. כך, כלפי מי שעמד לירות, מיידית, בכלי נשק כלפי אחר. וכך, במקרה של רצון לנטרל חוטפים של בני ערובה. במקרים אלה, הפגיעה היא באדם המהווה סכנה ברמה גבוהה, ונדרש לנטרלו ביעילות ובמהירות. לא כך בענייננו. מסקנתנו היא, על כן, שבאיזון שבין הסיכון שבזריקת אבן על ידי קלע לעומת הסיכון שבירי ברגל, לא היה זה מוצדק שיותר מצלף אחד יירה בכל זורק אבנים, אפילו היינו מגיעים למסקנה - בשונה ממה שקבענו - שהיתה, מעיקרו של דבר, הצדקה לירי צלפים כלפי זורק אבנים כאמור.

ניצב רון ידע על התרגולת כאמור. לפיכך, היה עליו, אם לא למנוע כליל את הירי כמבואר לעיל, לפחות לדאוג שהירי יהיה של צלף בודד אל כל זורק אבנים, ובכך להקטין את הפגיעה כתוצאה מן הירי. משלא פעל כך, גם זאת יש לזקוף לחובתו.

91. באותו יום נפגע באום אל-פחם המנוח מסלח אבּו ג'ראד. צעיר זה, תושב דיר אל בלח שברצועת עזה, הובא בשעה 15:05 לבית החולים העמק בעפולה, כשהוא ללא רוח חיים. הוא נפגע כשהיה באזור המכתש, הנמצא בצד הצפוני של כביש הכניסה לאום אל-פחם, באזור הנמצא מתחת לבית הידוע כ"בית האדום".

גופתו של מסלח אבּו ג'ראד נותחה במכון הפתולוגי. נמצא, כי מותו נגרם עקב חדירת שני רסיסי קליע בצד השמאלי של בית החזה, אשר פגעו בריאה, בכבד ובקיבה. מאחר שבגופה נמצאו שני רסיסי קליע, וכן נמצאו בגופו שני פצעי חדירה, התמונה המצטיירת היא, כי הקליע הקטלני פגע בעצם קשיח כלשהו שהיה במרחק קטן מהמנוח, וכתוצאה מהפגיעה הקליע התפרק למספר חלקים. אלה המשיכו לעוף בעוצמה ושניים מהם פגעו במנוח וחדרו לגופו.

רסיסי הקליע שהוצאו מגופתו של מסלח אבּו ג'ראד נשלחו לבדיקה במעבדה הבליסטית של המשטרה. עם הרסיסים נשלחו גם כדורים מקוטר 7.62 מ"מ שמשמשים רק את כלי הנשק המיוחדים של צלפי הימ"מ. נוסף לכך, נשלחו כל סוגי הכדורים האחרים שבשימוש המשטרה, בקוטר 5.56, 0.30 ו-9 מ"מ (ברובה M16 משתמשים בקליע בקוטר 5.56, ברובה מגל משתמשים בקליע בקוטר 0.30, ובאקדחים משתמשים בקליע בקוטר 9 מ"מ). הרכב המתכות של רסיסי הקליע הושווה עם הרכב המתכות של הקליעים השלמים שנשלחו למעבדה. נמצא, כי הרכב המתכת של רסיסי הקליע זהה להרכב המתכת של כדור ה-7.62 שבשימוש צלפי הימ"מ, ושונה מהרכב המתכת של שאר סוגי הקליעים. מבדיקות אלה מתבקש, ברמה גבוהה של ודאות, כי הקליע שרסיסים שלו גרמו למותו של מסלח אבּו ג'ראד, נורה על ידי צלפי הימ"מ[83].

92. ירי הצלפים לא סייע להרגיע או לפזר את המתפרעים הרבים באזור אום אל-פחם, ובסופו של דבר, נדרשו כוחות המשטרה

לסגור את ציר ואדי עארה ולפנות את צומת אום אל-פחם. למעשה, כבר לאחר הפעמים הראשונות של ירי צלפים ופגיעה במתפרעים, הוברר, שאין בכך כדי לסיים את ההתפרעות. במצב דברים זה, ולנוכח המחסור הגדול בכוח אדם בגזרות אחרות שבאזור הצפוני, אחת השאלות המתעוררות לעניין זה היא לשם מה המשיכו כוחות המשטרה להתעמת בצומת, כשצריך היה להיות ברור שאין בכך כדי להשבית את ההתפרעות. מה גם, שקיום ההלוויות באותו יום היה צפוי להגביר את העימותים וההתפרעויות.

93. קיימת ראיה, על פיה ניתנו הוראות לסגור את ציר ואדי עארה, דבר שהיה בו כדי להביא לפינוי כוחות המשטרה מהמקום, אך הוראות אלה לא בוצעו. כוונתנו להוראות הסגירה של ציר ואדי עארה, אשר מצאו את ביטוין ביומן המבצעים של מג"ב צפון[84], שהוזכר לעיל. על פי יומן מבצעים זה, עלה עניין סגירת ציר ואדי עארה שלוש פעמים. בפעם הראשונה עלה הדבר אחרי הירי הראשון שביצעו הצלפים. בשעה 13:21 הורה מפקד חטיבת מג"ב, בנצי סאו, לסגור את הציר. לכך באה תגובת מפקד המחוז אליק רון, אשר החליט לבטל את ההוראה והורה להשאיר את הציר פתוח. הפעם השנייה שבה ניתנה הוראה לסגור את הציר היתה בשעה 13:35. ההוראה ניתנת על ידי קצין אג"מ של מג"ב צפון, סגן ניצב חיים אבו חצירה. בנצי סאו אישר בעדותו שזו היתה הנחיה שלו. הוראה זו ניתנה לאחר שהצלפים ביצעו ירי אחד נוסף על מיידה אבנים. בפועל, גם הוראה זו לא בוצעה והציר נשאר פתוח. בפעם השלישית ניתנה הוראה לסגור את הציר בשעה 14:45. הוראה זו ניתנה על ידי מפקד המחוז עצמו, והיא ניתנה לאחר שהצלפים ירו על חמישה מיידי אבנים נוספים, והדבר לא הביא להפסקת ההתפרעות. מזמן מתן הוראת הפינוי על ידי מפקד המחוז, לא ירו עוד צלפי הימ"מ.

שמענו כמה עדויות בנושא ההוראות על סגירת הציר. בין השאר, העידו בנושא זה ניצב רון וניצב משנה בנצי סאו. לא נוכל לקבוע בוודאות איך קרה שבנצי סאו נתן הוראה לסגור את הציר, שעה שהדבר לא היה מקובל על מפקד המחוז, אשר היה באותו זמן לא רחוק ממנו, ומפקד המחוז הורה מיד בסמוך לבטל את ההוראה. גם לא נדע מדוע לא בוצעה ההוראה לסגור את הציר ב-13:35, ורק לאחר שהיו חמישה נפגעים נוספים מירי צלפים ניתנה על ידי מפקד המחוז ההוראה שהביאה לסגירת הציר, להפסקת ירי הצלפים ולפינוי צומת אום אל-פחם. מכל מקום, מה שמסתמן מההוראות האמורות הוא, שהיו שסברו שאת ההחלטה בדבר סגירת ציר ואדי עארה צריך היה לקבל לפני השעה שניצב רון קיבל אותה. אין גם לשלול, שלו היה חפ"ק בצידו של מפקד המחוז, אשר היה פועל כנדרש מחפ"ק, לא היינו תלויים בזכרונם של עדים בשאלות מי נתן הוראה ומדוע לא בוצעה.

-

ירי הצלפים ביום 2.10.00 בנצרת

-

94. ביום 2.10.00, בערך בשעה 16:00, הגיעו צלפי הימ"מ לנצרת. הצבת אנשי הימ"מ וצלפים בנצרת באותו יום היתה קשורה לצפי של התפרעויות עקב מותו של המנוח איאד לואבנה ותהלוכת האבל או ההלוויה אשר היו צפויות להתקיים באותו יום. היא גם היתה קשורה לירי של אש חיה בנצרת, יום קודם לכן, על השוטר מאיר אסולין, ופציעתו כתוצאה מירי זה.

מפקד מרחב העמקים בעת אירועי אוקטובר, נצ"מ משה ולדמן, העיד, כי הפעלת הצלפים בנצרת ב-2.10.00 נעשתה על ידו, לאחר שמפקד המחוז הודיע לו שאנשי ימ"מ יגיעו לגזרת נצרת[85]. מפקד המחוז ציין באזניו גם את הסיכונים המצדיקים, לדעתו, ירי של צלפים[86]. לדבריו, הוא גם דיווח למפקד המחוז באותו ערב או למחרת על הפעלת הצלפים בנצרת[87]. ניצב רון לא זכר את העברת הצלפים לנצרת ואת שיחתו עם ולדמן בנושא זה. עם זאת, אמר בעדותו ש"מישהו שוגה וזכרונו לא עומד לו, אפשר שזה אני, ובין אם כך ובין אם כך, אין הדבר גורע מאחריותי"[88].

עדותו של ולדמן בנושא זה מקובלת עלינו. היא מוצאת סיוע גם בנקודות חשובות בעדויות י' ט', סגן מפקד פלגת הימ"מ, שהגיע עם יחידתו לנצרת באותו יום, ובעדויות דב לוצקי, קצין האג"מ המחוזי, ואלכס דן, קצין האג"מ במרחב העמקים.

95. ביום 2.10.00, בסביבות השעה 16:00, בתחנת נצרת, נפגש ולדמן עם המכונה י' ט'. במהלך פגישה זו החליפו ביניהם ולדמן

וי' ט' אינפורמציה חיונית. ולדמן הסביר לי' ט' מה המצב בשטח, וי' ט' הסביר לולדמן, באופן כללי, את שיטת העבודה של צלפי הימ"מ, לרבות השימוש באיש קשר עם הצלפים. שני צלפי הימ"מ שפעלו בנצרת באותו יום היו המכונים א' וג', אשר היו גם בין הצלפים שפעלו באום אל-פחם. איש ימ"מ נוסף, המכונה ש', עמד על הגג עם הצלפים ושימש כמקשר בינם לבין המכונה ס', אשר עמד בצמוד לולדמן ואמור היה לקבל את אישורו ולהעבירו לכל בקשת ירי. ולדמן ומספר מפקדים מן הימ"מ והיס"מ יצאו לשטח כדי לקבל מן המפקדים המקומיים הסבר על מוקדי החיכוך. הם גם בחרו את המקום בו ימוקמו הצלפים.

96. קיימות מספר גרסאות באשר להוראות הפתיחה באש שניתנו לצלפים. נראה לנו, שנוכל לסמוך על דברים שהעלה על הכתב י' ט' סמוך לירי הצלפים, על אף שבחלק מחקירתו המדריכה של בא כוחו של ולדמן היה י' ט' נכון לשנות מן האמור בדו"ח שכתב. בדו"ח[89] כתב י' ט' כך: "הוראות פתיחה באש שניתנו על ידי הממ"ר היו: צלפים: א. סכנת חיים ממשית, ירי על מנת לנטרל. ב. בקת"ב [בקבוק תבערה] בטווח מסוכן - ירי לרגליים חלק תחתון. ג. קלע דוד בטווח מסוכן - ירי לרגליים חלק תחתון. הוחלט שמלבד סכנת חיים ממשית, כל ירי צלפים יאושר על ידי ממ"ר". כפי שהבהיר י' ט' בעדותו, "לנטרל" פירושו "להרים את הנשק, לכוון ולירות ... למרכז מסה"[90]. הירי לרגליים נועד, אם כן, למקרה שאין בו סכנת חיים ממשית, שאז הכוונה היא לא "לנטרל" את זורק בקבוק התבערה או אבנים בעזרת קלע, אלא למנוע הישנות המעשה. לדברי י' ט', נוהל הפתיחה באש וההוראות שניתנו בנצרת היו זהים לאלה שניתנו באום אל-פחם[91].

תהליך אישור הירי בנצרת התבצע בפועל באופן הבא: איש הקשר שהיה על הגג עם הצלפים, או מי מהצלפים, היה מזהה אדם המסכן ממשית את כוחות המשטרה. בהמשך לזיהוי, היה איש הקשר שעל הגג מודיע על כך בקשר לאיש הקשר הצמוד לולדמן. איש הקשר הצמוד לולדמן היה מעביר אליו את הדיווח שקיבל, וולדמן היה אמור להחליט אם לאשר את הירי על פי הפרטים שנמסרו לו. לולדמן לא היה קשר עין עם הזירה לעברה בוצע הירי. האישור היה מגיע אל הצלפים באותם צינורות[92]. בפועל, מנגנון הפיקוח והאישור של ולדמן לא היה ממשי. מן הראיות עליהן נוכל לסמוך עולה שהאישור ניתן על ידו בלא שידע במדויק אם נשקפת סכנה מן המתפרעים שהצלפים או איש הקשר סברו שראוי לירות לעברם. כמו כן, די היה בפרק הזמן שעבר מאז שנתבקש אישור הירי עד שנתקבל אישורו של ולדמן, כדי לשנות את המצב שהיה קיים בעת שהוחלט לבקש אישור לירי. לעניין זה ראוי לצטט את דברי מפקד הימ"מ, המכונה פ' ג', אשר אמר בעדותו:

"יש מצבים מסוימים שהמפקדים בגזרה מגדירים שגם במצב של סכנת חיים, אש תיפתח באישור שלהם. עכשיו, אין מצב כזה באמת. כי אם יש סכנת חיים שהיא ברורה, וודאית, מיידית, מוחשית, אתה חייב לפעול כדי לסכל אותה. אם יש לך זמן כדי [לפנות] למישהו ולקבל אישור, אז זו כנראה לא סכנת חיים ברורה, מיידית ומוחשית"[93].

97. השימוש בירי על ידי צלפים נעשה בנצרת ביום 2.10.00 לעבר זורקי אבנים בקלע. לא נעשה בו שימוש נגד משליכי בקבוקי תבערה. לגבי הסיכון שנבע מאותם מיידי אבנים, נוכל לומר בקיצור, כי לא שוכנענו מהראיות שבפנינו שהירי נעשה לעבר אנשים שסיכנו שוטרים שהיו בסמוך להם, כטענת הצלפים. גם אם נזרקו אבנים באמצעות קלע, אותם שיקולים שהוזכרו לעיל באשר לירי צלפים באום אל-פחם יפים גם כאן, כדי לשלול את ההצדקה לירי הצלפים. זאת ועוד. בשונה מהירי באום אל-פחם, לא היה בנצרת פיקוח של ממש על ירי הצלפים ב-2.10.00, מצד המפקד הטריטוריאלי בשטח, מפקד המרחב, שאיפשר לו לברר ולהשתכנע אם הירי מוצדק אם לאו.

ביום המקרה ירה כל אחד מהצלפים בנצרת שתי יריות. יודעים אנו על שניים שנפגעו באותו יום מירי - עלי בשתאווי סובחי, אשר נפגע בירך שמאל, והילאל סילאווי אשר נפגע בכתפו. שניהם עמדו ברחוב הבנקים או סמוך לו בעת שנפגעו. סביר להניח, שהשניים נפגעו מירי הצלפים.

ירי הצלפים ביום 3.10.00 בנצרת

98. גם ביום 3.10.00 בוצע ירי צלפים בעיר נצרת. בקשר לכך אף נשלחה אזהרה לקצין המשטרה, סגן ניצב שמואל מרמלשטיין, אשר פיקד באותו יום על כוחות המשטרה בעיר. בעת האירועים שהתרחשו בחודש אוקטובר 2000 היה סגן ניצב מרמלשטיין מפקד תחנת עפולה. ביומיים שקדמו ליום 3.10.00 פיקד סגן ניצב מרמלשטיין על כוחות משטרה שפעלו בגזרות כפר כנא וטורעאן. הוא נקרא על ידי מפקד המרחב לקראת יום 3.10.00 לפקד על גזרת נצרת באותו יום, לאחר שממלא מקום מפקד התחנה לא תפקד ברמה שהשביעה את רצון מפקד המרחב ביומיים הקודמים. סגן ניצב מרמלשטיין הוא קצין ותיק ששימש בעבר מפקד תחנת נצרת במשך ארבע שנים. לסגן ניצב מרמלשטיין יצאו מוניטין של מפקד שקול ומנוסה, ובשל כך הובא ביום 3.10.00 לנצרת.

99. חלק ניכר מן העובדות הצריכות לעניין אינו שנוי במחלוקת. ביום 3.10.00 בשעה 06:30 בבוקר הגיע למטה המחוז הצפוני כוח ימ"מ שכלל צוות בן 12 לוחמים. מפקד הכוח היה ג', ובכוח היו שני צלפים[94]. בסביבות השעה 11:30 התבקשו אנשי הכוח להגיע לתחנת נצרת ולהצטרף לכוחות המשטרה שכבר היו בתחנה. בהמשך לכך הגיע הכוח לתחנת המשטרה בעיר נצרת. ג' ושני הצלפים יצאו מהתחנה עם קצין משטרה מקומי. הצלפים מוקמו על גג של מבנה בסמוך לתחנה, אשר ממנו בוצע ירי הצלפים של הימ"מ גם ביום הקודם. על גג המבנה היה כוח קטן נוסף של משמר הגבול, וככל הנראה היו שם גם אנשי יס"מ אחדים. לאחר התמקמות הצלפים עזב ג' את המקום ושב אל התחנה, שם שהה עד סוף אותו יום עם שאר הלוחמים של צוות הימ"מ.

100. ביום 3.10.00 בצהריים היתה אמורה להתקיים בעיר נצרת הלוויתו של המנוח איאד לואבנה, תושב המקום שנהרג באירועי 2.10.00. מדיניות המשטרה באותו יום היתה להימנע מחיכוך ומשליחת אנשיה לרחובות העיר או לכיכר המעיין הסמוכה לתחנה, ולהתרכז בהגנה על תחנת המשטרה. עד שעות לפני הצהריים התרחשו בנצרת מספר אירועים של צמיגים בוערים, זריקות אבנים ובקבוקים והתגודדויות, אך אירועים אלה לא הפכו לעימותים או להפרות סדר המוניות[95].

לאחר שהסתיימה ההלוויה החל אירוע חמור יותר. בקרבת התחנה, ברחוב פאולוס, החלה התגודדות, בה נטלו חלק גם רעולי פנים. לעבר השוטרים נזרקו אבנים ובקבוקי תבערה, ובעזרת קלעים מאולתרים נורו גולות מתכת אל השוטרים, וכן הוצתה חנות ברחוב[96]. גם אל צלפי הימ"מ והשוטרים שהיו איתם על הגג נזרקו אבנים וגולות מתכת. צלפי הימ"מ דיווחו לג', עימו היו בקשר, כי הם והשוטרים האחרים שאיתם נמצאים בסכנת חיים על הגג בו הוצבו, וכי אין הם מוגנים באמצעי מיגון כלשהם. הם ביקשו אישור לירות לעבר מי שסיכנו אותם.

ג' העיד, כי הורה לצלפים להמתין, הוא יצר קשר עם מפקד התחנה וביקש אישור ירי עבור הצלפים. על פי עדותו, לאחר שבמשך דקות אחדות לא נענה, פנה שוב בבקשה לקבלת אישור לצלפים לירות לפלג גוף תחתון. לדברי ג', בפעם השנייה הוא קיבל תשובה "...שאם יש סכנת חיים - רשאים"[97]. בעקבות קבלת האישור אישר ג' לצלפים לבצע את הירי. לאחר קבלת האישור מג', ירה הצלף נ' ל' שניים או שלושה כדורים חיים. נ' ל' התקשה לשחזר את מספר הכדורים המדויק שירה. על פי עדותו, הוא לא ראה אם הירי שביצע פגע במטרתו. הוא הוסיף, כי המרחק בינו לבין האדם שאליו כיוון היה 50 מטר[98]. על פי הדו"ח שכתב ג' לאחר האירוע, בוצע הירי בסביבות השעה 15:00. לאחר הירי נשארו הצלפים על הגג עוד כשעתיים בערך ואז עזבו את הגג והצטרפו לחבריהם שבתחנת נצרת.

להשלמת התמונה יצוין, כי באותו יום הגיע לבית חולים בנצרת אדם פגוע ירי ברגל בשם רוקא פאהום. מעדותו עולה שהוא נפגע בהיותו במקום המרוחק כ-125 מטר מן הגג עליו ניצבו הצלפים. לטענתו, הוא נפגע בעת שעבר במקום במקרה והיה בדרכו למוסך בו התכוון לתקן את רכבו של דודו. על פי החומר שבפני הוועדה, נפצע פאהום קשה ברגלו. חומרת הפציעה מתיישבת עם האפשרות כי נפגע על ידי ירי הצלפים, אשר עשו באירועי אוקטובר שימוש בכדורים בקוטר של 7.62 מ"מ, אשר פגיעתם קשה. הגם שקיים פער בין עדותו של פאהום לבין עדותו של נ' ל' לעניין הטווח שבו בוצע הירי באותו יום, ניתן אולי להסבירו ברצונו של פאהום

להרחיק עצמו מאירועי הפרת הסדר. קיימת, על כן, אפשרות סבירה כי פאהום נפגע מירי של צלף.

101. לטענת הצלפים שהיו על הגג, היו הם והשוטרים שהיו עימם נתונים בסכנת חיים עקב יידוי אבנים וחלקי מתכת קטנים לעבר הגג בו נמצאו, לרבות באמצעות קלע. על רקע זה, הסבירו, ביקשו מג' אישור לירי. ברם, מעדויות שני הצלפים עולה ספק ממשי אם אכן נשקפה להם סכנת חיים כנטען. ראשית, על פי עדות אחד מן הצלפים הם המתינו כחצי שעה לקבלת אישור לירי. מצב של סכנת חיים ממשית אינו מתיישב עם המתנה לאישור כזה. מי שנמצא במצב של סכנת חיים ממשית ומיידית פועל באופן נחרץ ומיידי להגן על חייו. סייג ההגנה העצמית שבחוק העונשין, כמו גם הנחיות הפתיחה באש של המשטרה, מקנה לו את הזכות לכך. המתנה במשך זמן כה ארוך אינה מתיישבת עם קיומה של סכנה ממשית ומיידית, כנטען. זאת ועוד. חרף סכנת החיים הנטענת, בחר הצלף ע' ש' שלא לירות. הוא נימק את החלטתו זו בכך, שמיידי האבנים היו מאחורי חומה. על רקע זה, העיד ע' ש', כי חשש בזמן אמת לפגוע בחלק העליון של גופם, ירי אשר היה עלול להיות בעל תוצאות קטלניות. ע' ש' העיד, כי "בהפעלת שיקול הדעת, אני אחיה עם זה. אני אפצע, אני יודע מה. יקרה מה שיקרה, אני לא יכול לירות"[99]. מן הדברים עולה, כי ע' ש' הבין, כי אין מצב של סכנת חיים ממשית ומיידית המצדיק פגיעה קשה מצידו ועל כן בחר שלא לירות. לכך יש להוסיף, כי בהודעתו בפני אוספי החומר מטעם הוועדה העיד ע' ש', כי שוטרי מג"ב שהיו על הגג ירו גלילוני גומי וכי ירי זה הפחית את יידוי האבנים[100]. גם על רקע זה עולה, כי לא היתה הצדקה לירי של תחמושת חיה.

102. אשר לצלף שביצע את הירי, נ' ל', הרי שבתשובה לשאלה על פרק הזמן של חצי שעה שחלף על פי עדותו עד למתן האישורים לירי, אישר נ' ל' כי דובר בסכנה אשר ניתן לחיות עימה בשלום חצי שעה[101]. ממילא, גם על פי עדות זו לא נוצרה בנסיבות האירוע סכנת חיים ממשית ומיידית לכוח שעל גג המבנה. אכן, תיאור האירוע בהודעתו של נ' ל' אינו מצביע על סכנת חיים, אלא על מעין "משחק" של חתול ועכבר בין הצעירים המקומיים, אשר הגיחו מבין הסימטאות להרף עין על מנת ליידות חלקי מתכת באמצעות קלע דוד שבידיהם, לבינו, שהיה עסוק בניסיון לפגוע בהם בעת שהם הגיחו מבעד למקומות מסתור[102]. איש מבין השוטרים שהיו על הגג לא נפגע בכל פרק הזמן הממושך בו היו, לדבריהם, נתונים בסכנת חיים. כהגדרת נ' ל', הצעירים "שיחקו איתנו ... בין חצי שעה לשעה". באשר למצב דעתו שלו, מעיד נ' ל' כי "כל אותו זמן אני מחפש הזדמנות לפגוע בו [באחד הצעירים] מבלי לסכן אנשים בסביבה. בסוף נקרתה ההזדמנות"[103].

103. עד כאן הוצגו עיקרי העובדות הנוגעות לפעולת הצלפים ביום 3.10.00. מה היתה אחריותו של סגן ניצב מרמלשטיין לפעולה זו? לטענתו, הוא לא היה מודע להגעת הצלפים לתחנת המשטרה בנצרת, לא נטל חלק בתדרוך שניתן להם או בהצבתם על הגג הנזכר, לא ידע על הירי שביצעו וממילא לא אישר ירי זה. במלים אחרות, סגן ניצב מרמלשטיין כופר בכל קשר לפעולות הצלפים, בין בדרך של ידיעה ובין בדרך של אישור הצבתם ותפקודם. לבחינת הראיות הנוגעות לשאלות אלה נפנה עתה.

104. ג', מפקד כוח הימ"מ בנצרת באותו יום זיהה את סגן ניצב מרמלשטיין, כמי שבפניו התייצב באותו יום בתחנת המשטרה, וזיהה עצמו בפניו כמפקד של כוח צלפים של הימ"מ. בהודעתו ציין ג', כי בא בדברים עם מפקד התחנה. אין חולק, כי מפקד התחנה ביום 3.10.00 היה סגן ניצב מרמלשטיין. זאת ועוד. ממכלול העדויות עולה באורח חד-משמעי, כי סגן ניצב מרמלשטיין הטיל את מרותו ואת סמכותו במקום במהירות ובתקיפות, ולא נוצרו כל אי-ודאות או אי-בהירות ביחס לזהותו של הגורם הבכיר, המוסמך והאחראי במקום. אם לא די בכך, מציין ג' בהודעתו, כי למיטב זכרונו, מפקד התחנה עימו שוחח היה בדרגת סגן ניצב וחבש כיפה[104]. מאפיינים אלה תואמים את סגן ניצב מרמלשטיין ומחזקים את המסקנה המסתברת, כי מי שהציג את עצמו בפני ג' כמפקד התחנה, היה מי שבפועל שימש בתפקיד זה באותו יום, הוא סגן ניצב מרמלשיין. לכך יש להוסיף, כי על רקע הכחשתו של מרמלשטיין כי ידע על פעולת כוח הצלפים ביום 3.10.00 בנצרת, נערך מסדר זיהוי תמונות שבו התבקש ג' להצביע על תמונתו של הקצין, שלדבריו איתו הוא דיבר בשער תחנת נצרת. בפני ג' הוצגו שמונה תמונות של קצינים מן המחוז הצפוני, ובהן תמונתו של מרמלשטיין. ג' זיהה את תמונתו של מרמלשטיין כקצין עימו דיבר בשער של תחנת המשטרה בנצרת ביום 3.10.00. בהתחשב בכך שג' אינו שייך למחוז הצפוני, והיכרותו היחידה עם סגן ניצב מרמלשטיין היא מאירועי אותו יום, יש לזיהוי זה משקל רב. אליו מצטרף גם עימות שנערך לאחר הזיהוי בין סגן ניצב מרמלשטיין לבין ג', בו חזר ג' וטען בפני מרמלשטיין כי השניים נפגשו בתחנת המשטרה בנצרת ביום 3.10.00 ודיברו זה עם זה.

בהצטרף הזיהוי לפרטים שנמסרו בהודעתו של ג', ולנסיבות העניין, בהן אין זה סביר כי אדם אחר הציג עצמו בפני ג' כמפקד התחנה, הרי שאנו קובעים כממצא, כי ג' אכן נפגש עם סגן ניצב מרמלשטיין ביום 3.10.00 והציג עצמו כמפקד כוח הצלפים שהגיע לתחנה. אנו דוחים את גרסתו של סגן ניצב מרמלשטיין בנקודה זו.

-

בחומר הראיות קיימות אמנם כמה אי התאמות הקשורות לקורותיו של כוח הצלפים ביום 3.10.00 בנצרת. קיימות גם גרסאות שונות באשר לזהותו של הקצין שתדרך את כוח הצלפים במטה המחוז, בו שהו לפני שהגיעו לתחנה. כמו כן, קיימת אי בהירות באשר להשתתפות הצלפים בתדרוכים שונים שניתנו, לפי טענתו של ג', באותו יום. ברם, כל אלה אינם שוללים את משקל טענותיו של ג' בעניין זיהויו של הקצין עימו בא בדברים בתחנת המשטרה.

כאן המקום לעמוד על עניין נוסף. ג' העיד כבר בפני אוספי החומר מטעם הוועדה, כי האדם אותו זיהה כמפקד התחנה באותו יום אמר לו, כי "כל דבר חריג עובר דרכו... הוא גם אומר לי שהקפצה שלי לשטח תהיה דרכו. לא זכור לי שדיברנו ספציפית על ירי של צלפים... אני זוכר שהוא ביקש שכל דבר חריג יעבור דרכו, ויחכה להוראות ממנו... הוא אמר לי שכרגע אני נשאר בתחנה. אם יהיה משהו הוא יפעיל אותי"[105]. סגן ניצב מרמלשטיין, הוא ולא אחר, היה המפקד של גזרת נצרת באותו יום. הדברים המובאים מפיו תואמים גם את התרשמות הוועדה מאישיותו ומהתנהלותו כמפקד, וכן את הראיות אודות דברים דומים שאמר מרמלשטיין באותו יום לאחרים שהיו תחת פיקודו. לא הוצעה כל אפשרות סבירה המייחסת את הדברים למאן דהוא אחר. יש בדברים אלה כדי לספק חיזוק נוסף - ככל שחיזוק כזה היה נחוץ - לזיהויו של סגן ניצב מרמלשטיין בידי ג'.

105. עניין אחר נוגע לכך, שעל פי עדותו של ג' בשלב העדויות השני, עולה האפשרות כי כשקיבל אישור לירי הצלפים הוא לא דיבר במישרין עם סגן ניצב מרמלשטיין בקשר, אלא עם איש קשר שהיה עם מרמלשטיין[106]. על רקע זה הועלתה מטעמו של סגן ניצב מרמלשטיין האפשרות, כי מי שאישר את הירי היה אדם אחר, שאינו מרמלשטיין.

דא עקא, שג' העיד, כי יצר קשר בתדר שניתן לו על ידי סגן ניצב מרמלשטיין עוד בשלב קודם, בו דיווח לסגן ניצב מרמלשטיין על התמקמות הצלפים[107]. עובר לקבלת האישור יצר ג' קשר באותו תדר, תוך קריאה לסגן ניצב מרמלשטיין. אין זה סביר, כי במענה לקריאה זו ענה לו מאן דהוא, אשר אינו סגן ניצב מרמלשטיין או איש קשר מטעמו. נזכיר, כי ברשת הקשר יש לכל בעל תפקיד שם קוד לזיהויו. קוד הקריאה של סגן ניצב מרמלשטיין היה "51"[108]. ג' זכר עובדה זו במדויק.

אין כל ראיה, וגם אין זה סביר, כי אדם אחר, אשר אינו סגן ניצב מרמלשטיין, "התחזה" להיות סגן ניצב מרמלשטיין (או מי מטעמו), ענה לקריאה שהופנתה לשם הקוד של סגן ניצב מרמלשטיין ואישר ירי של צלפים, בלא שהיה מוסמך לאשרו. הדבר עוד פחות סביר, בהתחשב בכך שסגן ניצב מרמלשטיין היה מצוי בהאזנה רצופה לתדר זה, בו התנהלה פעילות כוחות המשטרה באותו יום. אכן, כל "מתחזה" בכוח היה חייב לצאת מהנחה כי סגן ניצב מרמלשטיין מאזין לרשת הקשר האמורה. במצב זה האפשרות, כי האישור לירי ניתן מפי אדם שאינו סגן ניצב מרמלשטיין ולא מי שפעל מטעמו, היא, בפשטות, כה בלתי סבירה עד שאין לייחס לה כל משקל.

נוסיף, כי אין זה חריג או מפתיע, שמפקד בכיר מסתייע בקַשָּר, אשר תפקידו הוא לנהל את התשדורות המתקבלות על ידו והיוצאות מאת המפקד במהלך ניהול אירוע. בדרך זו מתפנה המפקד הבכיר לעסוק בקבלת החלטות הנדרשות בעת ניהול האירוע, בלא שדעתו תוסח מן המתרחש ברשת הקשר. לכן, גם מבחינה זו, אין עדותו של ג' מעוררת סימן שאלה או תהייה.

106. לכל אלה יש להוסיף, כי גרסתו של סגן ניצב מרמלשטיין לפיה לא היה מודע לירי הצלפים, אינה מתקבלת על הדעת. כאמור, הותיר סגן ניצב מרמלשטיין רושם של מפקד מוכשר, קפדן וריכוזי. השטח בו פעלו כוחות המשטרה בפיקודו ביום 3.10.00 היווה תחום

גיאוגרפי קטן ומוגדר היטב. אין זה מתקבל על הדעת, כי כוח משטרה שהיה במקום ביצע ירי וסגן ניצב מרמשלטיין לא היה ער לעובדה זו. אין זה מתקבל על הדעת, כי כוח צלפים הוצב על גג במרחק קצר מן התחנה שעליה פיקד סגן ניצב מרמלשטיין, והוא לא ידע על כך. טענות אלה אינן מתיישבות כלל עם דמותו של סגן ניצב מרמלשטיין, ועם אופן תפקודו.

לא למותר להעיר, כי סגן ניצב מרמלשטיין טען, כי ביום 3.10.00 גם לא בוצע שימוש באמצעים, לרבות גז מדמיע או גלילוני גומי[109] בידי הכוח שפעל עימו כנגד מתפרעים ברחוב פאולוס. עדות זו עומדת בסתירה לעדות הצלפים, לפיה השוטרים שהיו איתם על הגג ירו גלילוני גומי. נשוב ונזכיר, כי מדובר בזירה קטנה. סגן ניצב מרמלשטיין שהה אמנם כל העת מחוץ לתחנה, אבל קרוב למוקד ההתרחשויות. אין זה מתקבל על הדעת כלל, כי לא שמע את ירי הצלפים.

נקודה מתמיהה נוספת נוגעת לכך, שעל פי עדותו שלו, שהה סגן ניצב מרמלשטיין מספר פעמים על הגג בו הוצבו הצלפים. אין זה סביר להניח, כי בהיותו על הגג לא הבחין סגן ניצב מרמלשטיין בשני צלפי הימ"מ, אשר היו ממוקמים עליו, כשהם חמושים בכלי נשק חריגים, כפי שמצוידים אנשי הימ"מ, מה גם שהם חמושים בתחמושת חיה. חשוב לציין, כי ברור מן הראיות שסגן ניצב מרמלשטיין היה על הגג הנדון באותה עת בדיוק בה היו במקום צלפי הימ"מ. לצורך זה די להפנות לעדותו של נ' ל', צלף הימ"מ, אשר העיד, כי היה על הגג בתום ההלוויה שנערכה ביום 3.10.00 בנצרת[110]. גם סגן ניצב מרמלשטיין העיד, כי שהה על הגג באותה נקודת זמן עצמה[111]. במצב זה לא יכול היה מרמלשטיין שלא להבחין בצלפים.

עוד נוסיף, כי נ' ל' העיד כי הצלפים שימשו, בשלבים מוקדמים יותר, ככוח דיווח, המצוי על הגג הנדון. הם צפו במתרחש ומסרו דיווחים לכוחות שמאחור[112]. מן הראיות עולה, כי מדובר במיומנות ידועה של צלפים ובשימוש מקובל בכוח מסוג זה. על רקע זה קשה עוד יותר לקבל את גרסתו של סגן ניצב מרמלשטיין, לפיה לא היה מודע לקיומו של הכוח במקום.

107. יוצא, כי יש לקבוע שסגן ניצב מרמלשטיין אישר את הצבת הצלפים ביום 3.10.00 ואת הירי שביצעו. עצם הצבת הצלפים אינו מעורר קושי בנסיבות העניין. ג', מפקד הצלפים, העיד, כי סגן ניצב מרמלשטיין הגדיר את משימת הימ"מ באותו יום כמשימת אבטחה, למקרה שהמון יבוא לשרוף את התחנה או לתקוף אותה. תפקיד אנשי הימ"מ היה לספק מענה במקרה של תקיפה בנשק חם בלבד[113]. הטיפול באירועים של זריקות אבנים או התפרעויות הופקד בידי אנשי משמר הגבול והיס"מ שהיו במקום. תפקיד הצלפים הוגדר, בעיקרו של דבר, כתפקיד של תצפית ודיווח[114].

יש לזכור, כי באותו יום היתה ידיעה מודיעינית, לפיה אחיו של איאד לואבנה המנוח נושא על גופו נשק ומבקש לנקום את מות אחיו באירועי 2.10.00. על רקע זה, על רקע השימוש באש חיה נגד שוטר ביום 1.10.00 בערב ועל רקע נסיון העבר, עצם הצבתם של צלפים חמושים בתחמושת חיה באזור התחנה אינו מהלך אשר יש לבקר אותו. מה גם שעיקר תפקידם של הצלפים הוא לבצע תצפית לקידום פניהם של אירועים אפשריים.

עם זאת, אישור הירי בנסיבות העניין נעשה שלא כהלכה. סגן ניצב מרמלשטיין נתן את האישור לירי הצלפים בלא שאיש קשר מטעמו היה במקום הרלוונטי, בלא שהוא עצמו ראה את הסיטואציה לגביה בוצע ירי הצלפים, ותוך הסתפקות בדיווח של ג', אף הוא מכלי שני בלבד, כי נשקפת סכנת חיים לכוח[115]. הדבר אף נעשה ללא בירור של העובדות הרלוונטיות. הדברים מצביעים על ליקוי בסיסי בתהליך אישור הירי. למעשה, אין מדובר באישור של ממש, שכן תהליך האישור היה כזה, שבפני הדרג המאשר לא היו פרושים נתונים שאיפשרו לו לבקר את ביצוע הירי ולהפעיל עליו פיקוח אמיתי. מצב דברים זה, באשר לביצועו של ירי באש חיה, אינו תקין, מה גם שנסיבות המקרה מלמדות, כי לא היה בפועל מצב של סכנת חיים ממשית, אשר הצדיק שימוש באש חיה. הנחייתו של סגן ניצב מרמלשטיין שהוא יהיה הנותן אישור לירי, מעידה כי מעיקרו של דבר, מדובר בירי שלא במצב של סכנת חיים מוחשית ומיידית. אכן, אין חולק שלא דרוש אישור לירי במצב של סכנת חיים כאמור[116]. יוצא מכך, כי הירי שאושר במצב זה נעשה בניגוד להנחיות

המחייבות, וממילא בניגוד לדין. יתר על כן, על פי הראיות שבפנינו היה המצב באותו יום באזור תחנת המשטרה שקט באופן כללי ולא היתה הצדקה לירי של אש חיה[117].

זאת ועוד. הצלפים מוקמו על גג חשוף, בלא מיגון או מחסה. כתוצאה מכך, במקום שהצלפים יספקו הגנה לאחרים, משעה שנוכחותם נחשפה, הפכו הם עצמם והכוח שעימם, למטרה, וכך נוצרה הסיטואציה שגרמה לירי הצלפים. ג' הגדיר מצב זה כ"תקלה מבצעית"[118]. מצב זה אף נגד את המדיניות המוצהרת באשר לאותו יום, היא המדיניות של מניעת חיכוך. אף עניין זה נותר בלא הסבר ברור, לנוכח גרסתו של סגן ניצב מרמלשטיין, המתכחשת באופן גורף לפעילות הצלפים ביום 3.10.00.

108. עניין נוסף הראוי לביקורת נוגע לקבלת דיווח על פרטי ירי הצלפים ביום המקרה ועל תוצאותיו. מתברר, שסגן ניצב מרמלשטיין לא דאג לקבל דיווח על הירי שביצעו על ידי צלפי הימ"מ אשר היו תחת פיקודו הטריטוריאלי, לא בסמוך לאחר ביצועו ואף לא בסוף אותו יום. כתוצאה מכך, ירי זה גם לא מצא את ביטויו בכתובים במסמכי תחנת נצרת, ועל פרטיו נודע למרמלשטיין רק כעבור זמן.

הדיווח על ירי הצלפים

109. אירועי הירי של צלפים לכיוון מתפרעים לא דווחו בצינורות הרגילים ולא נמצא כל רישום או דיווח בכתב אודותיהם במחוז הצפוני. נמצא לכך רישום רק ביומן המבצעים של מג"ב המתייחס לאירוע הירי באום אל-פחם, וכן דיווחו על כך בכתב מפקדי הימ"מ שהיו בשטח למפקדיהם. על פי המקובל בימ"מ, דיווח אחרון זה מיועד לצרכים פנימיים של הימ"מ בלבד ואינו מועבר לפיקוד המשטרה. היעדר דיווח כזה ראוי לביקורת. מתברר גם, שהדרג המדיני לא שמע דיווח על ירי כזה, לא מפי ניצב רון ולא מפי המפכ"ל וילק. לטענת וילק, גם הוא לא דווח אודות ירי הצלפים על ידי ניצב רון. הדבר נודע לו, לטענתו, ממפקד הימ"מ רק כעבור למעלה משבועיים. להלן נדון בשאלה אם ומתי דווח למפכ"ל וילק על ירי הצלפים. נתייחס גם לכך, שירי הצלפים לא דווח על ידי הדרג המשטרתי - המפכ"ל וילק וניצב רון - לדרג המדיני, לא לשר לבטחון פנים ולא לראש הממשלה, לרבות במסגרת ישיבות הערכת מצב או ישיבות ממשלה.

110. גרסתו של וילק בפנינו היא, שאליק רון לא דיווח לו על ירי הצלפים באירועי אוקטובר, וכי נודע לו על כך מפי מפקד הימ"מ בפגישה שקיים עימו בקשר לפעילות מסוימת של הימ"מ שאינה מעניינו כאן. לפי יומן הפגישות שלו, התקיימה פגישה זו ביום 19.10.00. וילק העיד, כי לאחר שהתברר לו הדבר, הורה מיד למפקד הימ"מ להעביר את כל הדו"חות בעניין זה לידי הייעוץ המשפטי של המשטרה. למחרת בבוקר הוא זימן אליו שתי עורכות דין מלשכת היועץ המשפטי במשטרה, אשר היו ממונות על הכנת החומר המשטרתי לוועדה. הוא הורה להן לקבל את החומר שנוגע לירי הצלפים מן הימ"מ ולהעבירו לידי הוועדה.

מפקד הימ"מ הגיש תצהיר ונחקר בוועדה על הפגישה הנזכרת עם המפכ"ל וילק. הוא אישר את מועד קיומה של הפגישה. הוא מסר, כי וילק הורה לו להשלים תחקירים בעניין זה. מפקד הימ"מ הכחיש את טענתו של וילק, לפיה הורה לו האחרון להעביר את המסמכים הנוגעים לירי הצלפים לידי היועצת המשפטית של המשטרה. יש להעיר, כי בפועל הגיעו דו"חות הימ"מ לוועדה רק לאחר פנייתם של אוספי החומר של הוועדה ישירות לימ"מ, ולא ביוזמת המשטרה.

אף שלפי גרסת מפקד הימ"מ ועל פי חלק מעדות וילק ניתן להתרשם כאילו רק בפגישה שבין וילק למפקד הימ"מ נודע לוילק לראשונה על ירי צלפי באירועי אוקטובר, לא נוכל לקבל גרסה זו. אין זה סביר, בנסיבות המקרה, שלוילק לא נודע על כך סמוך לאירועים עצמם מפי רון. מכל מקום נוכל לקבוע שהדבר נודע לו לפני פגישתו עם מפקד הימ"מ במועד סמוך לאחר יום 2.10.00. את נימוקינו למסקנה זו נביא להלן.

111. ניצב רון והמפכ"ל וילק שהו האחד במחיצת רעהו משך זמן לא-קצר במהלך יום 2.10.00, לאחר האירועים באום אל-פחם וגם לאחר ירי הצלפים בנצרת. הם נפגשו במטה המחוז הצפוני לאחר פינוי צומת אום אל-פחם וטסו יחדיו לישיבת הערכת המצב שהתקיימה באותו ערב בירושלים. לאחר השתתפותם בישיבה חזרו יחד לישיבת הערכת מצב של פיקוד המחוז. הם נפגשו גם למחרת היום. ברור, על כן, שהיו לאליק רון הזדמנויות למכביר לספר לוילק על אירועי אום אל-פחם ונצרת, ואלה בוודאי עניינו את המפכ"ל וילק. ירי הצלפים והנפגעים מירי זה היוו בוודאי מידע חשוב שניצב רון הבין שיעניין את המפכ"ל. כפי שצוין[119], היה זה ירי ראשון מסוגו של צלפים במהלך התפרעויות בתחומי הקו הירוק. רון בוודאי הבין את חשיבות הדיווח בנקודה זו למפכ"ל ואת חובתו לדווח על כך. בין השניים היו יחסים תקינים ולא היתה סיבה לכך שניצב רון יימנע מלמלא את חובתו.

עובדת הירי על ידי צלפים היתה ידועה לרבים מהנוכחים באירוע שבאום אל-פחם ביום 2.10.00. היו גם דיווחים בתקשורת על ירי צלפים באום אל-פחם. במהדורת החדשות המרכזית של הערוץ הראשון ביום 2.10.00 בערב, היה דיווח על כך שצלפי משטרה ירו באום אל-פחם. למחרת הוזכר ירי הצלפים גם בדיווח על האירועים בעיתון "ידיעות אחרונות". כך גם בעיתון "הארץ" של יום 3.10.00, בדיווח על אירועי היום הקודם. נכתב, כי באום אל-פחם "השוטרים שהשתמשו ברובי צלפים ניסו למנוע את חסימת כביש ואדי עארה". למחרת, ביום 4.10.00, נכתב בעיתון "הארץ" כי ראש עיריית נצרת, ראמזי ג'ראייסי, טוען שצלפים ירו על מפגינים מהגגות. יוצא, כי על הירי של צלפים בנצרת בשני ובשלישי באוקטובר ידעו אנשים נוספים.

הימנעות מכוונת של ניצב רון מלספר על ירי הצלפים למפכ"ל, אינה תואמת את התרשמותנו מאישיותו של אליק רון ומעדותו. בצד תכונות אחרות של מפקד, הקרין ניצב רון נכונות לקבל אחריות על מעשיו. לכן, על רקע האמור לעיל ועל רקע חובתו הראשונית לדווח למפכ"ל על האירועים והקשר הבלתי אמצעי בין השניים באותם ימים, מתקשים אנו עד מאוד להאמין שניצב רון לא סיפר על ירי הצלפים למפכ"ל וילק.

קשה להאמין בכך גם לנוכח העובדה שכבר ביום 3.10.00, כשנפגש רון עם ראש השב"כ אבי דיכטר בביקורו של האחרון בצפון, סיפר לו על האירועים עד אותו השלב, ובין היתר, על כך שהפעיל יום לפני כן צלפים באום אל-פחם. אין זה מתקבל על הדעת, כי ניצב רון כמס דווקא עניין זה ממפקדו הישיר ובה בשעה גילה אותו לראש גוף בטחוני אחר, אשר זיקתו לנושא רופפת.

112. על ידיעתו של וילק על ירי הצלפים בימים הסמוכים שלאחר הירי יודעים אנו מפי ניצב משנה שי עמיחי, אשר שימש אותה עת בתפקיד עוזר המפכ"ל. על פי הודעתו לאוספי החומר, נודע לו על ירי הצלפים ביום רביעי, 4.10.00, בעת שהיה עם המפכ"ל בסיור בצפון ובמועד זה אף שמע מפי המפכ"ל שהלה ידע על ירי הצלפים עוד לפני כן. כפי שניצב משנה עמיחי מוסיף, "הוא [וילק] כנראה דווח על זה ישירות מאליק. אני לא הייתי מעורב בכך"[120]. גם בעדותו בפנינו חזר על כך שהמפכ"ל ידע על ירי צלפים קודם הקרנת סרט על נושא זה שנעשתה בנוכחותו, והוא הסביר שהמפכ"ל אמר לו שהוא ידע על הצלפים "כנראה מדיווח שהוא קיבל מאליק"[121].

113. גרסתו של ניצב רון, שמסרה כשנשאל בהודעתו לאוספי החומר אם דיווח לוילק על ירי הצלפים, היא שעשה כן "לאחר מעשה"[122]. כשנשאל לתגובתו של וילק לדבר, השיב, שאין הוא זוכר מה היתה התגובה[123]. בעדות בפנינו גרס תחילה שלמיטב זכרונו לא דיווח לוילק[124], אך בהמשך דבריו אמר כי הרל"ש שלו זוכר שהוא אכן דיווח. בהודעתו לא הזכיר הרל"ש דיווח כזה. בעדותו השנייה בפנינו העיד ניצב רון, שלמיטב זכרונו הוא דיווח לוילק, אך אין הוא משוכנע בכך ואין הוא זוכר מתי. על אף חולשת הזיכרון הלא אופיינית שפקדה את ניצב רון בנקודה זו, הוא מבהיר עד כמה אין זה סביר בעיניו - כשם שהדבר אינו סביר בעינינו כמפורט בפיסקה א' לעיל - כי לא סיפר את הדבר למר וילק. כפי שהוא מעיד:

"תמוה בעיני. תמוה בעיני. תמוה בעיני. מאוד מוזר לי, שלא ... אם לא הזכרתי. אני אומר אם, ותחושתי קשה בעניין. אני אומר אם, כי תמוה מאוד בעיני"[125].

114. גרסתו של וילק בנקודה זו לא היתה עקבית. בעדותו בפנינו ייחס את ידיעתו על ירי הצלפים למידע שקיבל ממפקד הימ"מ בלבד, במועד שהוא כ-16 או 17 יום לאחר ירי הצלפים. לעומת זאת, גרסתו בפני אוספי החומר, חודשים קודם לעדותו, היתה שונה. מן הדברים שאמר לחוקרים ניתן להבין שהעניין נודע לו מספר ימים לאחר הירי, וכי הוא עודכן בעניין זה גם על ידי "המחוז הצפוני", כהגדרתו, וגם על ידי מפקד הימ"מ[126].

על סמך התרשמותנו מהעדים וממכלול הראיות, לא נוכל לקבל את הגרסה שרק ביום 19.10.00, שמע וילק לראשונה מפי מפקד הימ"מ על ירי הצלפים. ממכלול הראיות ניתן להסיק, שכנראה נודע לוילק על כך מפי ניצב רון סמוך לאירועים באום אל-פחם, כשהשניים נפגשו. לכל המאוחר ידע על כך וילק יום או יומיים לאחר ביצוע הירי.

115. פרשה בפני עצמה היא העובדה שגם כשנודע למפכ"ל וילק על ירי הצלפים, לא דיווח על כך לדרג המדיני. אין מחלוקת, כי וילק לא מסר לשר לבטחון פנים על ירי הצלפים לאחר שהדבר נודע לו, יהיה המועד בו נודע לו אשר יהיה. לטענתו, הוא נמנע מלעדכן את השר משום שחשב שמרגע שהאירועים נמסרו לבדיקתה של ועדת חקירה, הוא היה מנוע מלדבר עם איש אודותם, ובכלל זה עם השר[127].

טענה זו היא מוזרה, בלשון המעטה. נושא האירועים עלה בישיבת ממשלה (29.10.00) ובאירוע של הפקת לקחים פנים-משטרתית ביום 8.11.00. בשני אלה נכחו הן המפכ"ל והן השר. בשני הפורומים נמסר מידע על האירועים ונמסרו לקחים שהופקו לגביהם. המפכ"ל וילק לא ראה בהקמת ועדת הבירור מניעה לקיים את שני ההליכים הנזכרים. על רקע זה, אין זו טענה משכנעת שהקמת ועדת הבירור תשמש עילה שלא למסור לשר מידע אשר על חשיבותו אין חולק.

זאת ועוד. המפכ"ל וילק או השר לא היו מעורבים במישרין או בעקיפין בירי הצלפים. הם לא היו בזירת האירועים בשעת הירי, והם לא אישרו את הירי עובר לביצועו. ממילא, לא ברור כיצד עידכון של השר בנושא חשוב זה יכול היה לשבש, כביכול, את עבודתה של ועדת הבירור שהוקמה.

אכן, ניתן להניח, כי וילק חשש שתגובת השר למידע על ירי צלפים עלולה להיות שלילית ואף חריפה. ברם, אי נעימות כתוצאה מידיעה שאינה נוחה אינה יכולה להצדיק את אי מסירתה, כאשר יש לידיעה חשיבות. מדובר בפעולה תקדימית, חריגה בעוצמתה ובאופיה, בהתמודדות מול אזרחים בתוך שטחי המדינה, פעולה אשר יכולות להיות לה השלכות לא קלות על יחסי המשטרה והמדינה עם המגזר הערבי. חריגות השימוש בצלפים והרגישות לעניין זה, אף עולות מהתבטאויות בישיבות בהן לקח המפכ"ל וילק חלק, הן במהלך האירועים (ישיבת הערכת המצב ביום 2.10.00)[128] והן סמוך לסיומם (ישיבת הממשלה מיום 9.10.00)[129]. וילק היה מודע לכך, כפי שהדבר עולה מן הסיכומים מטעמו, בהם נאמר, כי וילק "היה מודע למשמעויות החמורות שיש לשימוש בצלפים, כמו גם לחריגותו של השימוש באמצעי זה בנסיבות של טיפול בהפרות סדר"[130].

116. לנוכח מהותיותו הרבה של המידע, עולה הסתרתו מן הדרג הנבחר בנסיבות העניין כדי הפרתה של חובת אמון שחב הדרג הביצועי לדרג הנבחר, הממונה עליו. חובה זו מחייבת מסירה של כל המידע המהותי הנוגע לפעילות הדרג הביצועי לדרג הנבחר, על מנת שזה יוכל לקבל החלטות מושכלות, הן בנוגע להתוויית מדיניות והן בנוגע להחלטות בדבר איוש תפקידים - בטווח הקצר ובטווח הארוך יותר. חובה זו הופרה בנסיבות העניין הפרה מהותית.

ודוק: חובתו של הדרג הביצועי לדווח דיווחי אמת לדרג הנבחר הממונה עליו, אינה נובעת רק מיחסי האמון שצריכים להתקיים בין השניים. חובה זו נעוצה אף בצורך לקיים הליך דמוקרטי תקין, שבו הדרג בעל האחריות כלפי הציבור הוא הדרג הנבחר, המתווה את מדיניותו ומקבל את החלטותיו על יסוד מלוא המידע הדרוש לעניין. הצפנתו של מידע חשוב כל כך מחבלת ביכולתו של הדרג המדיני למלא את תפקידו בפיקוח על הגורמים המבצעיים הכפופים לו. היא מחבלת גם ביכולתו לקבל החלטות מושכלות. אכן, באמרנו כי במשטר דמוקרטי כפופה פעולתם של כוחות הביטחון, יהיו מעמדם ועוצמתם אשר יהיו, לנבחרי הציבור, לא אמרנו אלא את המובן מאליו. לפיכך, הכשל בעניין זה היה כשל מהותי, אשר יש להדגישו.

בכך אין העניין מסתיים. כאמור, ביום 29.10.00 התכנסה מליאת הממשלה על מנת לדון, בין היתר, באירועי אוקטובר 2000. גם המפכ"ל וילק אינו מכחיש, כי במועד זה ידע על נושא ירי הצלפים. אין מחלוקת, כי לא מסר בישיבה דבר על נושא זה, אף כי סקר באופן מקיף את תקופת המהומות כולה, ואף כי היו לפניו, בעת הישיבה, טבלאות בהן פורטה הפעילות של יחידות מג"ב במחוז הצפוני, לרבות פירוט מלא של ירי הצלפים באום אל-פחם[131].

ושוב, גם כאן מנסה וילק לתרץ את אי מסירת המידע המהותי בעניין זה לדרג המדיני שאליו הוא כפוף, בחשש כביכול משיבוש הליכי ועדת הבירור. יש לדחות טענה זו כאן, כפי שדחינו אותה קודם. על פי קו חשיבה זה היה וילק מנוע מלמסור סקירה כלשהי בפני הממשלה בדבר אירועי אוקטובר 2000, שכן ועדת הבירור שמונתה לבדוק את האירועים לא מונתה לטפל דווקא בנושא הצלפים, כי אם במכלול ההיבטים הנוגעים לאירועים. לא היה כל חשש לשיבוש עבודת הוועדה על ידי מסירת דיווח על נושא הצלפים לממשלה.

117. וילק לא נקט כל פעולה על מנת להבטיח כי יוסקו המסקנות הנורמטיביות והפרסונליות הנדרשות מן השימוש בצלפים. כמוסבר, עולה מן הראיות, כי המפכ"ל וילק ידע על ירי הצלפים במועד בו טרם הסתיימו האירועים, אף כי הם שככו במידה ניכרת. היה חשש, כי הם יתפרצו שוב. בשל כך, נודעה חשיבות רבה לכך שבתאריך שנודע לוילק על ירי הצלפים, יועבר מסר חד-משמעי לכל כוחות המשטרה בדבר הסייגים החמורים לשימוש באמצעי חריג ומסוכן זה. הדבר לא נעשה.

המפכ"ל גם לא נקט צעדים כדי לסייג את השימוש באמצעי זה. הוא לא מצא לנכון להעביר הנחיה ישירות למפקד הימ"מ בדבר הנסיבות בהן מוצדק לעשות שימוש באמצעי זה. הוא לא מצא לנכון להנחות את מפקד המחוז הצפוני, שהוא זה אשר יזם את הירי והפעיל את הצלפים, בדבר חריגותו של אמצעי זה ובדבר חומרתו. הוא גם לא פעל כדי שהעובדה שצלפים ירו על אזרחים תובא לידיעת המחלקה לחקירת שוטרים, אשר להבנתו היתה אמורה לחקור את האירועים, כפי שהתבטא בפני הוועדה. לא ניתן לתרץ מחדלים אלה בחשש, כביכול, משיבוש הליכיה של ועדת הבירור. אם בכלל, הסתרת המידע מגורמי החקירה, ולא מסירתו, היא שהיתה עלולה להביא לשיבוש הליכי החקירה, והדברים ברורים מאליהם.

118. עניין נוסף קשור לכנס הפקת לקחים שנערך לאחר אירועי אוקטובר 2000. בעת הפקת הלקחים האמורה, גם וילק אינו חולק, כי ידע-גם-ידע על ירי הצלפים באירועי אוקטובר. לקראת כנס סיכום האירועים של פיקוד המשטרה בהשתתפות השר לבטחון פנים וגורמי חוץ נוספים, הוכנה על ידי מחלקת המבצעים במטה הארצי חוברת סיכום של האירועים[132]. בסעיף "מסקנות ולקחים ראשוניים" נכתב, בין היתר:

"שילוב מושכל של כוחות מקצועיים מיוחדים (צלפים, מסתערבים ועוד) באירועי הפס"ד חמורים, היווה נק' מפנה בטיפול באירועים".

מדובר בדברי שבח לשימוש בצלפים, כאמצעי יעיל לטיפול באירועים חמורים של הפרות סדר. מסר זה הועבר בשינוי נוסח קל

במסגרת תהליך הפקת הלקחים לקצונה הבכירה של המשטרה. שינוי הנוסח נעשה לאחר עיונו של המפכ"ל וילק בנוסח הקודם, באופן שבמקום המילה "צלפים" באה המילה "ימ"מ". במקום הסיפא של הנוסח המקורי, בא נוסח חדש ובו נאמר כי הכוחות המקצועיים האמורים "יצרו מימד הרתעה שהביא לירידה בהיקף וחומרת האירועים"[133].

מן הראיות ברור מעבר לכל ספק, כי באירועי אוקטובר 2000 לא היתה פעילות של ימ"מ, לבד מפעילות הצלפים, אשר הדברים היו עשויים להתייחס אליה. החלפת המילה לא שינתה, אפוא, דבר בכל הנוגע לתוכן הדברים. תוכן זה נותר כשהיה, דברי שבח לשימוש בצלפים לשם טיפול באירועים מסוג זה. עם זאת, שינוי המילה איפשר להמשיך ולהצפין את השימוש בצלפים מאת הדרג המדיני, אשר לא היה מודע למה שהסתתר מאחורי המילה "ימ"מ" בהקשר הדברים. מכל מקום, היה בהתנהגותו של וילק ובהצגתו כך את ירי הצלפים משום הבעת דברי שבח והסכמה לשימוש בהם כאמצעי הרתעה, בלא שבאה מצידו הסתייגות כלשהי מדרך פעולתם של הצלפים ומתוצאותיה. בתוך כך, המסר שהועבר לאנשי המשטרה הלא-מעטים, אשר היו מודעים למשמעות המקופלת במילה הסתמית "ימ"מ" בהקשר הנדון, היה כי ירי הצלפים הוא מעין אמצעי נוסף לפיזור מהומות, אשר אין לחשוף אותו.

119. לסיכום נושא ירי הצלפים נוכל לומר, שבשלוש הזדמנויות נעשה שימוש בירי כזה באירועי אוקטובר, כמתואר לעיל. בכל שלוש ההזדמנויות לא היתה לכך הצדקה, באשר השימוש בו נעשה בנסיבות בהן לא היתה סכנת חיים מיידית ממשית שהצדיקה ירי של אש חיה. תקוותנו היא, שנושא זה נדון על ידי פיקוד המשטרה והופקו ממנו הלקחים הראוים, וכי מקרים דומים לא יישנו. אנו ממליצים, כי האירועים המתוארים בהם נעשה שימוש בירי צלפים ייחקרו על ידי המחלקה לחקירות שוטרים במשרד המשפטים, על מנת שתתקבל החלטה אם יש מקום להליכים נוספים באשר למעורבים באירועים אלה.

פרק ג' - תחקירים

הנוהל של ביצוע תחקירים

120. קיים במשטרה נוהל המסדיר את נושא ביצוע התחקירים. מדובר בנוהל תחקירים מבצעיים שהוצא על ידי מדור מבצעים באג"מ מטה ארצי, ביולי 1995[134]. על פי נוהל זה, נועד התחקיר לבדוק את העובדות לאחר מעשה בצורה אמינה ומדויקת, כדי להפיק לקחים, הן שליליים והן חיוביים, וכדי להסיק מסקנות. הנוהל קובע, כי תחקיר יבוצע לאחר אירוע חריג, לאחר שימוש בנשק או באמצעים אחרים מהם נפגע אדם או נהרג, וכן לאחר שימוש בנשק על ידי איש משטרה, גם אם לא נגרמה פגיעה באדם כתוצאה מכך. לנוהל מצורף נספח, אשר מפרט את האירועים שעם סיומם יש לערוך תחקיר. בין היתר, נמצאים ברשימה זו גם "הפגנות והפרות סדר בקנה מידה נרחב", "אירוע בהיקף נרחב שבו הופעלו סדכי"ם [סדרי כוחות] ואמצעים בקנה מידה נרחב", וכן "בכל אירוע שבו נעשה שימוש בכלי יריה אשר גרם לפציעתו של אדם". לסעיף זה שבנספח יש כמה הוראות נלוות, בין היתר, נכתב שם כי "אין לנקוט בפעולות חקירה כלשהן ויש לדווח מיידית אודות האירוע למנהל המחלקה לחקירות שוטרים, אשר יחליט האם לפתוח בחקירה פלילית". ההוראה הבאה זו לשונה: "הועבר האירוע לחקירת המחלקה לחקירות שוטרים - ניתן לבצע תחקיר מבצעי במהלך החקירה רק לאחר קבלת אישור ממנהל המחלקה לחקירות שוטרים. התחקיר ייערך אודות עניינים הקשורים לאירוע (כגון נהלי דיווח, היערכות מבצעית, נהלי פריסת מחסומים, התנהגות מבצעית וכו')". ההוראה הבאה קובעת, כי "ניתן לקבל טלפונית אישור ראש המחלקה לחקירות שוטרים בכל שעה משעות היום והלילה".

הנוהל קובע גם מה צריך להיכלל בתחקיר. נקבע, כי התחקיר יכלול את פרטי האירוע באופן כללי, את לוחות הזמנים שלו, את פירוט הכוחות שהשתתפו ופעילותם של אותם כוחות, את הכוחות הנוספים החוץ-משטרתיים שהשתתפו, את התחקיר של חשודים, את פירוט הרישומים ביומן המבצעים, את ההיערכות, ההתנהגות, הפריסה המבצעית ונושא הקשר, ולבסוף - את המסקנות, הלקחים וההמלצות. נאמר במפורש בנוהל, כי לא ייכללו בו המלצות ומסקנות בתחום האישי. לגבי הגורם המוסמך שמבצע את התחקיר נקבע, כי התחקיר יבוצע על ידי מפקד היחידה שבתחומה התרחש האירוע. האחריות לכך שיבוצע תחקיר מוטלת על הפיקוד הממונה על היחידה שבתחומה התרחש האירוע.

121. הנוהל קובע, כי על התחקיר להסתיים לא יאוחר משבוע ימים מיום האירוע, כי יש להעביר שני העתקים של דו"ח התחקיר למחלקת מבצעים שבאג"מ מטה ארצי. במקרים בהם מדובר באירוע חריג ורחב היקף, יישלח דו"ח חלקי למחלקת המבצעים תוך שבוע, והדו"ח המלא יושלם תוך שבועיים. המפכ"ל וילק התייחס בעדותו בוועדה לנושא הזמן לעריכת התחקיר, וכאשר נחקר בפעם השנייה בוועדה אמר: "תחקירים רציניים לוקחים שבועות וחודשים"[135]. אמירה זו של המפכ"ל וילק סותרת את הוראת הנוהל. ספק גם אם היא משקפת את מצב הדברים בפועל. לשם הדגמה - התחקיר של הפגנת בני העדה האתיופית בירושלים בשנת 1996 הושלם בתוך תשעה ימים לאחר האירוע, ומדובר שם בתחקיר מעמיק שהשתתפו בו גורמים רבים שאינם שייכים למחוז ירושלים. תחקיר האירוע באום אל-סאחלי ב-1998 הסתיים לאחר תשעה ימים. תחקיר אירועי השנה למהומות אוקטובר, אשר קוים ב-2001, הסתיים לאחר שישה ימים. סביר להניח, שגישתו האמורה של וילק, על פיה תחקיר רציני צריך לארוך שבועות ואף חודשים, תרמה את תרומתה לכך שלגבי מרבית האירועים לא נערכו תחקירים עד 23.10.00, מועד בו ניתנה הוראה על הפסקת התחקירים, ועוד נדון בכך.

מעדויות אחרות יכולנו ללמוד שההתייחסות במשטרה לקיום תחקירים אינה הולמת את החשיבות שבעריכתם. ניצב משנה עזרא אהרון, ראש מחלקת מבצעים, המחלקה אשר כתבה והוציאה את הנוהל, מסר בהודעתו לאוספי החומר מטעם הוועדה, כי "יש נוהל ארצי שמחייב את היחידות לקיים את התחקירים השונים. לשאלה מי מפקח על קיומו של הנוהל, אני לא יודע במדויק. צריך לראות בנוהל. מבחינתי אין ספק שצריך לבנות גוף כזה שיטפל הרבה יותר צמוד בתחקירים השונים"[136]. כאשר נחקר בוועדה, ציין ניצב משנה אהרון בתשובה לשאלה, "אם קיבלנו תחקירים? לא קיבלנו תחקירים", וכשהוא נשאל, אם ביררו אם נעשו תחקירים הוא השיב בקצרה "לא"[137]. תת ניצב דובי יונג, ראש מחלקת ההדרכה במשטרה, אמר לאוספי החומר מטעם הוועדה בעניין זה "בעצם, לעצם קיום תחקירי אירוע, אין אבא. אין במטה הארצי גורם שמרכז תחקירים ומפיץ אותם". כן הוסיף ואמר, כי "יש למשטרה בעיה עם תחקירים. אין בה תרבות הפנמה של תחקיר אירוע, אמיתי. הכוונה לתחקיר בו מדברים בפתיחות על מה שחושבים, כולל טעויות שנעשו, בלי להינזק, על מנת ללמוד מטעויות, משגיאות"[138].

בעדותו אמר תת ניצב יונג דברים דומים. הוא הדגיש גם את החשיבות הרבה שהוא מייחס לקיום תחקירים. בהתייחסו לארגון המשטרה, אמר ש"אין שום דרך באירגון כזה שמתעסק בכל כך הרבה דברים מקצועיים וכל כך שונים, ללמוד ולהפיק לקחים ולהתקדם, אם לא נכניס לתרבות הארגונית את הנושא הזה של תחקירים כפק"ל, כדבר קבוע לכל דבר, לטוב ולרע"[139]. על אף זאת, ועל אף שבמהלך עדותו הדגיש את הצורך שיהיה מנגנון או פורום שידאג לקיומם של תחקירים ויוודא אותם בפועל, גם בעת עדותו בפני הוועדה לא היה פורום כזה במטה הארצי[140].

122. כיצד טופל נושא זה במהלך אירועי אוקטובר ובעקבותיהם? בתאריך 4.10.00 נערכה במטה הארצי הערכת מצב מיוחדת בראשות המפכ"ל. בסיומה יצא מברק "בהול" (דרגת הדחיפות הגבוהה ביותר במשטרה), בשעה 20:16, אל כל יחידות המשטרה[141]. המברק כולו כולל את הנחיות המפכ"ל להמשך היערכותה של משטרת ישראל. בין היתר נכתב שם, "<u>ביצוע תחקירים</u> - בכל יחידה יש לבצע תחקירים ברמת מפקדים (כולל שיתוף הכוחות הלוחמים), זאת לצורך הפקת לקחים ושיפור במקום שנדרש" (ההדגשה במקור). עולה מכך, כי המפכ"ל ייחס חשיבות לביצוע התחקירים כבר בשלב מוקדם זה של האירועים, וזאת כדי להפיק לקחים לקראת מהומות אם יהיו. מדובר לא רק בלקחים לטווח הרחוק, אלא גם בלקחים על רקע האפשרות של מהומות בטווח הקרוב. מכאן גם ברורה החשיבות הרבה לעריכת התחקירים במהירות, כפי שניתן להסיק גם מן הבהילות של המברק האמור.

באותו יום, בשעה 20:24, הוציא אג"מ מחוז צפוני מברק אל כל יחידות המחוז שנושאו: "מבצע גאות ושפל - תחקירים מבצעיים". בסעיף השלישי של אותו מברק נכתב "באחריות המרחבים, מג"ב, את"ן, הלשכות, הקצינים המתאמים וענפי המרחבים והמחוז, להיערך לביצוע תחקירים מבצעיים והשלמתם עם תום ההתרחשויות". בסעיף הרביעי נכתב "עם תום האירועים יערך תחקיר מחוזי כהכנה לתחקיר ארצי בראשות המפכ"ל".

התייחסויות נוספות לצורך לערוך תחקירים נעשו בשתי הזדמנויות. בישיבה השבועית של סגל הפיקוד המשטרתי הבכיר, ביום

8.10.00[142], אמר המפכ"ל וילק כי "יש להתחיל להיכנס לשלב התחקירים ולכן צריך לתעד את פעולות המשטרה על מנת לבצע תחקירים טובים והפקת לקחים יעילה". בכנס אג"מ מיוחד שנערך בתאריך 17.10.00[143], ציין ראש אג"מ בשלב הסיכום, כי "נדרש להקים בכל מחוז צוות לתחקור והפקת לקחים, על פי נוהל התחקירים הארצי, ולהעביר למב"צ תוך פירוט דגשים לשיפור".

בישיבת סגל הפיקוד המשטרתי השבועית ביום 23.10.00[144] חל שינוי בהוראות על רקע הקמתה של ועדת בירור (באותו שלב) לבדיקת אירועי אוקטובר. בישיבה זו הנחה המפכ"ל, כי "בשלב זה לעצור את התחקירים עד שנדע את המסגרת המשפטית של הוועדה, ועד שנקבל בכתב מהיועמ"ש לממשלה את מסגרת עבודת הוועדה שהוקמה על ידי ראש הממשלה". בישיבת סגל הפיקוד המשטרתי השבועית ביום 30.10.00[145] אמר המפכ"ל:

"עם מינוי ועדת הבירור על ידי ראש הממשלה ובהמשך להודעתי בספ"כ מיום 23.10.00, על הפסקת פעילות הצוותים שמונו לעניין בחינה וניתוח פעילות המשטרה במגזר הערבי במבצע גאות ושפל, אני מבקש לחזור ולהבהיר כדלקמן:

יש להימנע בכל הרמות מכל פעילות שעלולה להתפרש כהכנה מתואמת של גורמים במשטרה, לקראת הבירור שיעשה על ידי הוועדה. הוראה זו מחייבת שלא לקיים עתה: תחקירים; תיעוד בדיעבד של אירועים שהתרחשו; פורומים בהם יידונו האירועים באופן שעלול להראות כתאום עמדות או כהכנת גרסה בנושאים הנוגעים לפעולות המשטרה באירועים אלה. אין בדברים אלה כדי למנוע מהמשטרה להתכונן לקראת אירועים הצפויים להתרחש ובמסגרת הכנות אלה לעשות שימוש בלקחים שכבר הופקו מאירועי 'גאות ושפל'. אנחנו נמצאים בקשר עם ועדת הבירור. עקרונות אלו יוצגו בפניה. כל הנחיה של הוועדה תובא לידיעתכם".

ביום 2.11.00 שלח היועץ המשפטי לממשלה מכתב למפכ"ל[146], בו ציין, כי קרא את הנחיות המפכ"ל בעניין תחקירים, כפי שנמסרו ב-30.10.00, וכי רוח ההנחיה מקובלת עליו. היועץ הוסיף עוד מספר דגשים והם, כי הדיונים לשם הפקת לקחים יתמקדו בנושאים כלליים ולא יעסקו בפרטי האירועים, וכן שייערך פרוטוקול מדויק של אותם דיונים, וככל שניתן הם אף יוקלטו, ושבדיונים אלו ישתתף נציג של היועץ המשפטי לממשלה.

אם לסכם את האמור לעיל, כבר בתאריך 4.10.00 ניתנו הנחיות להתחיל ולבצע תחקירים, תוך הדגשת חשיבות התחקיר. הנחיה כזו שב ונתן המפכ"ל גם ביום 8.10.00 וגם ב-17.10.00 באמצעות ראש אג"מ. כזכור, על פי נוהל תחקירים מבצעיים יש לסיים את התחקיר לא יאוחר משבוע ימים מיום האירוע. יש להעביר העתק התחקיר גם למחלקת המבצעים באגף המבצעים במטה הארצי. על פי לוח זמנים זה, עד לתאריך בו הורה המפכ"ל על הפסקת התחקירים (23.10.00), היו צריכים כל התחקירים להתבצע. בפועל, יחידות רבות כלל לא ערכו תחקירים, ואף תחקיר לא הגיע אל אגף המבצעים במטה הארצי.

123. המפכ"ל וילק נשאל על עניין זה בוועדה. לטענתו, לא ניתן היה לבצע תחקירים מאחר שהאירועים אמורים היו להיחקר על ידי המחלקה לחקירות שוטרים, ובמקרה כזה חל איסור לבצע תחקירים[147]. וילק אישר, כי ידוע לו על האפשרות לקבל מן המחלקה לחקירות שוטרים אישור לבצע תחקיר במקביל לחקירות שהם מקיימים, אך הוסיף, כי אין זה מתפקידו כמפכ"ל לעשות כן[148]. לדבריו, זהו תפקידה של היחידה הטריטוריאלית שבאזורה התרחש האירוע.

קשה לקבל עמדה זו. אירועי אוקטובר לא נשאו אופי מקומי. מדובר באירועים בקנה מידה נרחב, ארצי. כאשר קיימים מספר לא קטן של הרוגים ועשרות פצועים, חלקם פצועים קשה, כתוצאה מפעילות המשטרה באירועים שונים, וקיימת חשיבות רבה לביצוע

תחקירים, נדרשת התערבות מצד דרגי המשטרה הבכירים בנושא זה. מה גם, שבשלב בו ניתנה ההנחיה לקיום תחקירים, טרם התחילה המחלקה לחקירות שוטרים לבצע חקירות, וכלל לא היה ברור אילו חקירות היא תבצע, אם תבצע. אנו סבורים, כי המפכ"ל וילק אינו יכול להסתתר מאחורי הטיעון, כי אין זה מתפקידו של מפכ"ל לטפל אישית בנושא זה. נוסיף, כי אם סבר המפכ"ל שלא הוא אלא אחר חייב היה לבוא בדברים עם המחלקה לחקירות שוטרים, היה עליו לוודא שמישהו אכן מבצע זאת ולהנחות בהתאם. הנחיה כזו לא ניתנה אגב הוראת המפכ"ל לקיים תחקירים. בשים לב לכך, ולעובדה שמרבית קציני המשטרה שבאו בפני הוועדה כלל לא היו מודעים לאפשרות לקיים תחקיר במקביל לקיומה של חקירת המחלקה לחקירות שוטרים, יש בהיעדר כל הנחיה לעניין זה מצד המפכ"ל בזמן אמת כדי להצביע על כך שבאותה עת לא ציפה המפכ"ל וילק, כי יחידות המשטרה השונות ידאגו לקבלת אישור המחלקה לחקירות שוטרים כדי לקיים את התחקירים. ההתרשמות מכלל העובדות היא, שעד יום 29.10.03 לא עלתה סוגיית הצורך בקבלת אישור מהמחלקה לחקירות שוטרים, ולא זו היתה העילה שלא לבצע את התחקירים. ואכן, הסבריהם של המפקדים בשטח לאי קיום תחקירים לא התבסו על אי קבלת אישור כזה.

124. המפכ"ל וילק העיד, שקודם שניתנה ההוראה על עצירת התחקירים, הוא מינה את סגן ראש אג"מ, תת ניצב מרדכי נחמני, לשמש כאחראי על נושא התחקירים והתחיל תהליך של תחקירים בפיקוח סגן ראש האג"מ[149]. בהתייחסו לתת ניצב נחמני אמר וילק, כי "הוא צריך להיות הזרוע שלי לוודא שהדבר הזה, על כל ההיבטים שלו נעשה"[150]. בכך מילא המפכ"ל, לכאורה, את המוטל עליו. אך תת ניצב נחמני, בעדותו בוועדה, שרטט תמונה שונה. לדבריו, הוא מונה ביום 8.10.00 להיות אחראי על נושא התחקירים, אך הוא מוסיף ומספר: "אני פניתי אליו [למפכ"ל] וביקשתי לדעת איך לעשות את התחקירים, האם להנחות את השטח, האם לאסוף מהשטח, איך לעשות את זה. עלתה סוגיית המחלקה לחקירות שוטרים - כן, לא - ואמר שהוא יקרא לי לתדריך בעניין הזה"[151]. בפועל, לא תדרך המפכ"ל את סגן ראש האג"מ עד 23.10.00, ואז ניתנה ההנחיה שלא לבצע התחקירים.

125. עניין נוסף הקשור באחריות המפכ"ל לביצוע תחקירים נוגע לאירועים שהתרחשו בהר הבית ביום 29.9.00. באותו יום, לאחר האירוע בו נהרגו שבעה פלסטינים מירי השוטרים בהר הבית ונפצעו רבים אחרים, התקיימה ישיבת הערכת מצב אצל ראש הממשלה. בישיבה זו ייצג את המשטרה תת ניצב נחמני. ראש הממשלה הנחה לבצע תחקיר באשר לאירועי אותו יום בהר הבית. הנחיה זו מופיעה גם במסמך סיכום הישיבה[152], שם נכתב, כי "יש לערוך תחקיר מקיף של השתלשלות האירועים - באחריות משטרת ישראל" (ההדגשה במקור). הוראה זו של ראש הממשלה לא בוצעה. המפכ"ל וילק נשאל על עניין זה על ידי אוספי החומר של הוועדה והשיב, כי לא ניתן היה לערוך תחקיר, שכן העניין היה צריך להיחקר על ידי המחלקה לחקירות שוטרים. גם כאן לא פנה וילק לראש המחלקה לחקירות שוטרים לקבל את אישורו לבצע תחקיר, למרות שמדובר בהנחיה שניתנה על ידי ראש הממשלה עצמו. וילק לא כפר בכך שלא עידכן את ראש הממשלה על כך שהוראתו אינה מבוצעת.

126. טענה אחרת שעלתה היתה, כי רצף האירועים מנע קיום תחקירים. גם טענה זו אין לקבל. תחנת משגב, שבאזורה היו אירועים רבים וקשים, הצליחה לבצע תחקיר ולשמוע בו אף מפקדים שהשתתפו באירועים מיחידות אחרות, גם כאלה שמחוץ למחוז. ניתן היה למצוא זמן בכל היחידות כדי לערוך את התחקיר בסמוך לתום הגל הראשון של האירועים. עובדה היא, כי אף המפכ"ל סבר כך כאשר הוציא הנחיה ביום 4.10.00 להתחיל ולבצע תחקירים.

על רקע כל האמור לעיל מסקנתנו היא, שהמפכ"ל לא מילא במידה מספקת את חובתו לדאוג לביצוע תחקירים בדבר אירועי אוקטובר, ובפרט אלה שאירעו בתחום המחוז הצפוני של המשטרה.

127. לוועדה הומצאו, לבקשתה, כל התחקירים שנערכו במחוז הצפוני. מתברר, כי לא נערכו תחקירים לגבי האירועים באום אל-פחם, בציר ואדי ערה, בבאקה אל-גרבייה ובג'ת. אין כל תחקירים באשר לאירועים במרחב העמקים, ובהם אירועי נצרת, כפר כנא והמגזר היהודי. אף כי במרחב זה יצא מסמך שכותרתו "תחקירים", בפועל אין כל קשר בין האמור במסמך זה לבין תחקיר כהלכתו. למעשה, זה אינו אלא מצגת המתארת תיאור כללי את האירועים השונים. כמו כן, אין בידי הוועדה תחקיר של פיקוד מרחב גליל, תחקיר של פיקוד מרחב חוף ותחקיר של פיקוד המחוז הצפוני, על אגפיו השונים. גם באותם מקרים בהם נערכו תחקירים, בעיקר במרחבי גליל וחוף, היו אלה ברובם תחקירים לקויים, ותקצר היריעה מלפרט את הפגמים היסודיים שבהם. לשם הדגמה, חלקם אינו

כולל סיכום של אירועים ובחלקם לוקה תיאור האירועים בחסר גדול. בתחקיר שנערך בתחנת משגב לגבי שלושה אירועים בהם נהרגו חמישה אנשים, אין מוזכרת עובדה אלמנטרית זו בשום שלב של התחקיר.

שמענו עדויות בדבר התמריץ השלילי לערוך תחקירים ודו"חות פעולה. עדים העלו חשש, כי בעיקר לגבי אותם אירועים שהסתיימו בתוצאות קשות, עלולים דברים שנאמרים בתחקיר להפליל את אומרם או את חבריו ליחידה. חשש זה אינו חשש שווא. בצבא נקבעה מערכת של הוראות בדין[153] שתכליתה להסיר חשש דומה. היעדרם של כללי חיסיון דומים במשטרה מעלה צורך לשקול את הסדרת הנושא, על מנת להסיר מעל הפרק את התמריץ השלילי לקיום תחקירים במשטרה.

128. לסיכום, נוהל תחקירים מבצעיים, כפי שנכתב על ידי אג"מ מטה ארצי, יושם באופן חלקי ביותר בכל הנוגע לאירועי אוקטובר 2000. בחלק מהיחידות לא קוים כלל תחקיר. בחלק אחר נערך מסמך הנושא את הכותרת "תחקיר" אך הוא אינו כזה. ביחידות נוספות נערכו תחקירים, אך היו בהם ליקויים. הנחיה מפורשת של המפכ"ל לקיים תחקירים, שיצאה כבר בתאריך 4.10.00, וכן הוראות נוספות שניתנו בהמשך לכך, והאחרונה שבהן היא זו שנתן ראש אג"מ ביום 17.10.00 - לא קוימו. האחריות למחדל אחרון זה נופלת במידה רבה על המפכ"ל וילק. אי ביצוע התחקירים גרם לכך שמפקדים בכירים, כמו גם הדרג המדיני והמשטרתי הבכיר, לא ידעו מה קרה באירועים קשים שהתחוללו באזורם. אין לשלול את האפשרות, שאילו היו אירועי הימים הראשונים נבחנים בתחקיר מסודר, היו מופקים לקחים ומסקנות שהיו עשויים לסייע למשטרה להתמודד עם האירועים שהתרחשו בהמשך. יותר מכך, עצם ביצועו של תחקיר מסודר סמוך למועד האירוע היה מעביר מסר לשוטרים בשטח, כי יש מי שבוחן את התנהגותם ותפקודם, כי מקרי מוות ופציעה חמורה של אזרחים אינם עוברים ללא תגובה וכי יש לעשות הכל כדי להימנע מהם. מסר כזה - אם היה מועבר - אולי היה מונע גם חלק מהתוצאות הקשות של האירועים.

פרק ד' - דו"חות פעולה

129. קשיים מרובים נגרמו לעבודת הוועדה בשל היעדר תיעוד בצורת עריכת דו"חות פעולה על ידי שוטרים וקצינים שהשתתפו באירועי אוקטובר. לגבי מרבית האירועים, ובכלל זה אירועים בהם היו נפגעים רבים ואף הרוגים, לא טרחו שוטרים וקצינים לערוך דו"ח פעולה, אשר יפרט את שביצעו או את שהיו עדים לו ממעשים של אחרים. התוצאה היתה, שרק לאחר זמן ניכר, לעתים חודשים, ניסו אנשי משטרה לדלות מזכרונם עובדות להן היו עדים או פעילויות בהן נטלו חלק.

130. לא היתה הצדקה לכך שדו"חות כאמור לא נרשמו. כבר בקורס בסיסי לשוטרים מלמדים את השוטרים החדשים גם את החובה וגם את הדרך לרשום דו"חות. הומצא לנו מערך שיעור בקורס כאמור[154]. מערך השיעור מדגיש את חשיבותה של עריכת הדו"ח. מפורטות בו הן מטרות רישום הדו"ח והן דרכי תיעוד האירוע והפעולות שבוצעו במהלכו, כבסיס להמשך טיפול, כראיה בבית המשפט ולשם ריענון הזיכרון. מצוין במערך השיעור, שיש לכתוב דו"ח בין אם האירוע הוא יזום ובין אם הוא אירוע תגובה, בין אם האירוע ארוך ובין אם קצר. נזכר עוד, שיש לכתוב את הדו"ח בצמוד לסיום הטיפול באירוע, כדי שלא יישכחו פרטים מהאירוע. רואים אנו, שמתחילת דרכו במשטרה מונחלים לשוטר הערך והחשיבות שבעריכת דו"ח על פעולות הקשורות בתפקידו שהוא מבצע או שהוא ער להן.

בעת אירועי אוקטובר היה במשטרה נוהל כתוב אחד בלבד, אשר הורה על כתיבת דו"ח פעולה. מדובר בנוהל פתיחה באש[155]. על פי נוהל זה, יש לדווח למפקדה על כל אירוע או מצב בו נעשה שימוש בנשק. דיווח ראשוני צריך להיעשות בקשר או בטלפון כשהדבר אפשרי. לאחר מכן, עם ההגעה ליחידה, יש לערוך דיווח משלים על גבי טופס המיועד לכך המכונה "דו"ח פעולה". באירועי אוקטובר נעשה שימוש רב בנשק, ולגבי אירועים בהם נעשה שימוש כזה, נרשמו דו"חות מעטים בלבד. החובה לערוך דו"ח פעולה מוטלת על השוטר לא רק כשנעשה שימוש בנשק. עמדו על כך רבים מבין העדים, בכל רמות הפיקוד, אשר העידו בפנינו. כך אמר המפכ"ל וילק ש"אי כתיבת דו"ח זה מצב לא תקין, חד וחלק"[156], וכן "אני לרגע לא מצדיק שוטר שלא כתב דו"ח, כי זה אלף בית בעבודת משטרה"[157]. המפכ"ל גם מטיל אחריות על מפקד אשר לא וידא את כתיבת הדו"ח.

131. החשיבות בעריכת דו"ח פעולה ובתיעוד אירועים אינה יכולה להיות שנויה במחלוקת. האמור בדו"ח הפעולה משמש תשתית לקביעת עובדות האירוע ולהפקת לקחים ממנו בדרג הפיקודי בכל הרמות. בעת עריכת תחקיר לאחר האירוע משמש האמור בדו"ח הפעולה לשוטר לריענון הזיכרון. לתיעוד האירועים נודעת גם חשיבות כאמצעי ראיה במקרה של קיום הליכי בירור אחרים כעבור זמן, בין הליכים משמעתיים ובין הליכים פליליים. בתי המשפט חזרו והתריעו על התופעה של היעדר תיעוד של פעולות שונות אשר יש להן, כעבור זמן, חשיבות במסגרת ההליך הפלילי.

132. על רקע זה, עלינו לציין שאירועי אוקטובר התאפיינו בהיעדר רישום דו"חות בנוגע למרבית האירועים. להוציא חריגים, לא רשמו שוטרים דו"חות פעולה ומפקדיהם ברמות פיקוד שונות לא הנחו ולא וידאו במידת הצורך שהדבר אכן ייעשה. גם הקצינים ברמות הפיקוד השונות לא הקפידו על רישום דו"חות. חזרנו ושאלנו עדים רבים על שום מה לא נרשמו דו"חות. שאלנו, וחזרנו ושאלנו, מפקדים, אשר היו מודעים לצורך ברישום דו"חות, מדוע לא הקפידו על כך. התשובות השגרתיות היו, שבשל עוצמת האירועים והאינטנסיביות שלהם לא הוקפד על רישום הדו"חות, אם בשל מצוקת זמן ואם בשל ההתמקדות בעניינים אחרים שנראו אז בעלי חשיבות רבה יותר.

תשובות אלה אינן מניחות את הדעת. כפי שהעידו בפנינו מספר לא-קטן של מפקדים, אין בתשובות אלה כדי להצדיק את אי רישום הדו"חות. השוטר יכול היה לרשום את הדו"ח, אם לא מיד לאחר האירוע, הרי בסופו של כל יום פעילות. במקרים חריגים, כשהדבר לא התאפשר, ניתן היה לרשמו למחרת היום או במקרים מיוחדים - כעבור יום נוסף. בימים שבין 4.10.00 ל-7.10.00, פחתה במרבית האזורים אינטנסיביות האירועים באופן חד ואין לקבל שבמהלך כל הימים האלה לא נמצאו פנאי והזדמנות לרשום דו"חות המתייחסים לימים שקדמו. יוכיחו אותם מקרים בהם הנוגעים בדבר אכן רשמו דו"חות. כך, לדוגמה, פקד דניאלי שחווה בצומת פרדיס ביום 1.10.00 אירוע קשה בו נאלץ לירות ירי אש חיה, כתב בשעת ערב מאוחרת, לאחר שהסתיים האירוע בו נטל חלק, דו"ח מפורט על קורותיו של אותו יום. יש לציין גם את מפקד יס"מ גליל, רב פקד יעקב (יקי) עובד, אשר דאג לרישום דו"חות פעולה בסיומו של כל יום פעילות, גם על ידי פיקודיו. מקרים אלה מוכיחים, כי לא היתה הצדקה שלא לכתוב דו"חות פעולה בגלל לחץ האירועים שהיה באותם ימים. לו היו רצון טוב ומודעות לחשיבות העניין, ניתן היה למצוא את הזמן הלא-רב שנדרש לשם כך ולכתוב דו"ח פעולה מפורט. גם המפכ"ל, בעת שנחקר בוועדה, הסכים, כי אף שסערת האירועים ומעבר היחידות ממקום למקום הקשו אמנם על כתיבת הדו"חות, זו אינה סיבה ולא תירוץ לכך שלא נכתבו דו"חות וכי לא היתה מניעה למצוא את הזמן לכתיבת דו"ח פעולה[158].

נזכיר, כי בתאריך 8.10.00, בישיבת סגל הפיקוד של המשטרה, ציין המפכ"ל כי יש להיכנס לשלב התחקירים ולצורך זה יש לתעד את פעולות המשטרה. גם לאחר הנחייתו המפורשת של המפכ"ל, לא נכתבו על ידי מרבית השוטרים במחוז הצפוני, אשר נטלו חלק באירועים, דו"חות פעולה על האירועים. מה היה הגורם העיקרי למצב זה? יתכן שתרמה לכך האווירה הכללית שאפפה את האירועים החריגים, על פיה מותר, אולי, לחרוג מנורמת ההתנהגות המחייבת בכל ימות השנה. אין גם להוציא מכלל אפשרות, שבמקרים מסוימים תרם לכך הרצון שלא לחשוף את האירועים כפי שאירעו, לנוכח תוצאותיהם הקשות. מניע זה היה במקרים מסוימים משותף לאי רישום דו"חות ולאי עריכת תחקירים.

133. יהיו הגורמים לאי רישום דו"חות פעולה אשר יהיו, המצב של היעדר דו"חות הקשה לא רק על ועדה זו. מצב זה תרם לכך, שבזמן אמת וסמוך לאחר האירועים, לא ידע הדרג הפיקודי פרטים רבים בנוגע לאירועים אשר הסתיימו בתוצאות קשות. גם בעדויות של מפקדים בפנינו שמענו שפרטי אירועים מסוימים אינם ידועים להם. כך, עובדות הקשורות באירועים בהם נפגעו אזרחים באופן קשה, לא היו ידועות לניצב רון עד לחקירתו על ידי אוספי החומר של הוועדה. כאשר נשאל על ידם על אירוע ג'ת בו נהרג אזרח, הוא השיב "איני מכיר את אירוע ג'ת באופן מספק"[159]; וכאשר נשאל על האירוע בתרדיון, בו מצאו שני אזרחים את מותם, הוא משיב "איני מכיר הסיטואציה"[160]. כן הוברר, שהוא אינו יודע גם שביום 1.10.00, באום אל-פחם, תפסו כוחותיו של בנצי סאו את הבית האדום. פעולה זו היתה פעולת מפתח באירועי אותו יום באום אל-פחם. נודע לו על כך רק מאוספי החומר כאשר גבו את הודעתו[161].

היעדרם של דו"חות, בדומה להיעדרם של תחקירים מבצעיים (בהם דנו לעיל), תרם לכך שהגורמים והנסיבות למותם של מרבית האזרחים באירועי אוקטובר לא היו ידועים לפיקוד הבכיר של המשטרה, ובראשו - המפכ"ל ומפקד המחוז הצפוני. מצב זה מעורר תמיהות וקושיות. לאחר שהוברר שהיו באירועים נפגעים רבים, וביניהם הרוגים, התבקש שהמפקדים האחראים יעשו הכל כדי לברר, ולו גם בירור ראשוני בלבד, מה גרם לתוצאות קשות אלה. שאלנו את השניים, אם לא היה ראוי שיטילו על המפקד או המפקדים המתאימים לברר - תוך פרק זמן קצר קצוב - את הנסיבות הקשורות במותם של אזרחים ולהביאן בפניהם. לצערנו, לא קיבלנו על כך תשובות מניחות את הדעת. יוזמה לבירור כזה יכולה היתה, ולדעתנו - צריכה היתה, לבוא גם מצד הדרג המדיני. אנו מניחים, במידה רבה של ביטחון, שלו היו השר לבטחון פנים או ראש הממשלה תובעים לברר את הדבר מיידית ולהניח על שולחנם דו"ח ראשוני על האירועים העיקריים בהם היו פגיעות קשות, לרבות פגיעות בנפש, היתה דרישה כזו מתמלאת. גם מטעם הדרג המדיני לא באה דרישה כזו.

134. אם נסכם את האמור לעיל, עולה תמונה עגומה ביותר בנושא התיעוד על ידי רישום דו"חות. לא מולאו הנחיות מחייבות על פי נהלי המשטרה ולא נעשה מאמץ אמיתי לשמר את הידע שהצטבר אצל אלה שנטלו חלק באירועים. מחדלים אלה גרמו לקושי רב בקביעת עובדות המקרה. הם גם מנעו את המידע הנדרש מדרג הפיקוד הבכיר, הן לצורך שימוש בו ודיווח עליו לדרג המדיני סמוך ככל האפשר לאירועים, והן לצורך הפקת לקחים. כפי שהזכרנו ואמרנו, הם גם הקשו מאוד על מלאכתנו. במספר עניינים הם תרמו, אם לא גרמו ממש, לכך שנבצר מאיתנו לרדת לחקר האמת.

פרק ה' -

מסרים מסלימים של מנהיגי המגזר הערבי

בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר ובמהלכם

135. בפרק זה נידרש לשאלת המסרים שהועברו למגזר הערבי על ידי מנהיגיו בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר ובמהלכם, תוך התמקדות בשלושה האישים, אשר נשלחו להם אזהרות מטעם ועדת החקירה על פי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה - ח"כ ד"ר עזמי בשארה, שיח' ראיד סלאח וח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה. ההידרשות לנושא זה נעשית מכוח כתב המינוי של הוועדה, בו נדרשה הוועדה, בין היתר, לחקור ולקבוע את הגורמים שהובילו להתרחשותם של אירועי אוקטובר.

פרק זה עוסק, למעשה, באמירות שנאמרו ובמעשים שנעשו לפני אירועי אוקטובר ובמהלכם, אשר תרמו את תרומתם להתרחשות האירועים ולהסלמתם. על רקע זה מקומו הטבעי היה בשער העוסק בגורמים לאירועים. אך מטעמים שנזכרו לעיל[162], בחרנו לייחס לנושא זה פרק במסגרת הנושאים הזוכים לדיון נפרד.

נדגיש כבר בתחילת הדברים, כי בחינת המסרים, כאמור, תיעשה תוך בחינה של חומר ראיות גלוי בלבד, אשר היה נגיש כולו למקבלי האזהרות. מדובר בחומר שעיקרו פורסם בעיתונות הכתובה, הופץ בכרוזים או בדרך אחרת, פורסם בכלי התקשורת האלקטרוניים או פורסם מתוך החלטות ודיונים, בפורומים בהם נטלו חלק האישים הנ"ל או חלקם. לוועדה היתה נגישות למידע נוסף, חסוי, שנאסף על ידי גורמי ביטחון, ובעיקר על ידי שירות הביטחון הכללי. הוועדה החליטה לא לעשות שימוש בחומר ראיות זה, על אף שאין הוועדה כבולה בדיני הראיות[163]. הוועדה החליטה לנהוג כך לאחר שהוברר לה שניסיון להתחקות אחר מקורות המידע עלול להיות כרוך בסיכונים לאותם מקורות וכי הנזק העלול להיגרם להם יעלה על התועלת אשר עשויה היתה לצמוח מכך לעבודת הוועדה. הוועדה סברה גם, שבנושאים כה שנויים במחלוקת, כמו אלה בהם עליה לנקוט עמדה, עדיף ככל האפשר, שחומר הראיות עליו יושתת דין וחשבון זה יהיה גלוי למקבלי האזהרות ולציבור כולו. כך יוכל הציבור לגבש עמדה לגופם של הנושאים בהם דנה הוועדה וגם לגבי עבודת הוועדה ומסקנותיה.

מבנהו של פרק זה יהיה כדלקמן: תחילה, נעמוד על המסרים והפעולות העיקריים של ועדת המעקב של המגזר הערבי (להלן: ועדת המעקב), לאחר מכן נתמקד בפעילותם של שלושת האישים האמורים והתנועות שבראשותם. נעמוד על שאלת תרומתם של המסרים והפעולות כאמור לאירועי אוקטובר. לאחר מכן, ולנוכח התשתית העובדתית שנפרוס, נדון בטענותיהם של שלושה האישים האמורים, כפי שאלה הועלו בסיכומים ובעדויות מטעמם.

136. תיארנו לעיל בהרחבה התרחשויות במגזר הערבי במהלך התקופה של שנתיים וחצי שקדמה לאירועי אוקטובר, התרחשויות אשר כללו עימותים תכופים והולכים של אנשים מהמגזר הערבי עם כוחות המשטרה[164]. אירועים אלה היוו רקע למגמה כללית שניכרה בפעילות של מנהיגות המגזר הערבי ובהצהרותיה, מגמה אשר הלכה והחריפה ככל שמחוגי הזמן נעו קדימה. מוקד העיסוק בפרק הנוכחי אינו ברקע האמור, כי אם בתיאור המסרים העיקריים, אשר יצאו מאת הגורמים הפוליטיים נותני הטון ובעלי ההשפעה על דעת הקהל במגזר הערבי. השאלה העומדת בפנינו לבחינה היא, אם הביאו המסרים האלה להתלהטות הרוחות בחברה הערבית בכיוון של עוינות למדינה וללגיטימציה של דרכי פעולה אלימות לשם השגת יעדים פוליטיים מול מדינת ישראל ומוסדותיה. לשלושת האישים הבולטים בסוגיה זו, אשר נזכרו לעיל, שלחה ועדת החקירה אזהרות לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה. פרק זה יאיר את ביטוייו השונים של הנושא, תוך התמקדות מיוחדת בשלושת האישים אשר מייצגים אותו באופן בולט.

137. בחינה זו של מנהיגי המגזר הערבי תיעשה תוך מודעות לעובדה, כי חופש הביטוי הוא זכות יסוד במדינת ישראל וכי חופש זה חל גם על ביטויים המביעים עמדות או דעות החורגות ממה שמקובל על השלטון או על הרוב בחברה, ואף על כאלה העושים זאת "בלשון עולבת וגסה"[165]. אולם ההגנה הניתנת לחופש הביטוי אינה מוחלטת. יש לאזן בינה לבין זכויות ואינטרסים אחרים. האינטרס העיקרי שעומד מול חופש הביטוי של מנהיגי הציבור הערבי באירועים הנדונים הוא שמירת הסדר הציבורי ושלום הציבור. מכל מקום, לאור מרכזיותו של חופש הביטוי, הרי העיקרון שעמד כנר לרגלינו הוא, שכל קביעה ומסקנה עובדתית או נורמטיבית לגבי המסרים של מנהיגי המגזר הערבי ייעשו על סמך ראיות ברורות, משכנעות וחד-משמעיות[166].

תחילה נעמוד על פעילותה של ועדת המעקב, כרקע להתייחסותנו לפעילותם של שלושת האישים הנ"ל. נציין, כי שלושת האישים הם חברים בולטים ובעלי השפעה בוועדת המעקב, ונטלו חלק פעיל בדיוניה ובפעילותה. ח"כ בשארה אף קיבל על עצמו במפורש את האחריות לכרוזים שפורסמו מטעם הוועדה[167].

ועדת המעקב

138. ועדת המעקב של האזרחים הערבים בישראל אינה גוף ביצועי או נבחר במובן המקובל של ביטויים אלה. הוועדה מורכבת מכל חברי הכנסת הערבים, מכל ראשי המועצות המקומיות הערביות וממספר נציגים של זרמים שונים במגזר הערבי. מזכירות הוועדה מונה 20 נציגים וכוללת את חברי הכנסת הערבים ואת מזכירות ועד ראשי הרשויות המקומיות (11 ראשי רשויות מתוך 60). המזכירות מתכנסת, בדרך כלל, פעם בחודש או עקב אירועים חריגים. המליאה, הכוללת את כלל חברי הוועדה, מתכנסת בממוצע פעמיים בשנה[168]. לוועדת המעקב אין מעמד פורמלי מול מוסדות המדינה (אף שבפועל היא מקיימת מגעים וקשרים עם מוסדות אלה). לוועדה גם אין מעמד פורמלי מול המגזר הערבי. על רקע היעדרו של מעמד פורמלי של הוועדה, ובהיעדר כלי אכיפה, מועלות מדי פעם במגזר הערבי טענות בדבר חולשתה וחוסר האפקטיביות של ועדת המעקב. חרף טענות אלה, מדובר בגוף בעל משקל ניכר. גילויי הדעת וההחלטות של ועדת המעקב זוכים לפרסום בכל כלי התקשורת. אף כי לוועדה עצמה אין כלים ארגוניים ממשיים משל עצמה, החברות של נציגי המפלגות וראשי הרשויות המקומיות המובילות בוועדה מספקת, בעקיפין, כלים ארגוניים למימוש החלטותיה. ההרכב של ועדת המעקב והעובדה שהחלטותיה מתקבלות בדרך של קונסנזוס, מעניקים משקל יתר להצהרותיה ומעמידים אותן כבעלות תוקף. ואמנם, לכל אורכם של אירועי אוקטובר, התברר, כי יש להחלטות ועדת המעקב משקל רב והן בוצעו בפועל על ידי הציבור הערבי ומנהיגיו. כך, החלטת הוועדה מיום 30.9.00 על שביתה כללית למחרת ויציאה לתהלוכות ביישובים הערביים, תורגמה להחלטות של רשויות מקומיות ושל גופים מפלגתיים ואחרים, אשר הוציאו את ההחלטה מן הכוח אל הפועל. גם ההחלטות שבאו לאחר מכן, על שביתה כללית מלאה ביום 2.10.00, על שביתה חלקית ביום 3.10.00 ועל חזרה לשגרה ביום 4.10.00, בוצעו באופן מלא או כמעט מלא.

139. בטרם נעמוד על מסריה של ועדת המעקב עובר ממש לאירועי אוקטובר ובמהלכם, נקדיש מילים אחדות למסרים שהעבירה בתקופה שקדמה לאירועים. דוגמה מייצגת למסרים אלה, כפי שהועברו בתקופה של כשנתיים לפני אירועי אוקטובר, ניתן למצוא בהתייחסותה של ועדת המעקב לאירועי "יום האדמה" 2000. מדובר ביום בו מציין המגזר הערבי בישראל את האירועים שהתרחשו ביום 30.3.76 במסגרת מאבקו נגד הפקעת הקרקעות. לפני אירועי "יום האדמה" 2000, קראה ועדת המעקב להסלמת המאבק ולכך שאירועי היום לא יהיו רק אירועים לאיזכור ל"יום האדמה", כי אם אירועים של מאבק. ב"יום האדמה" עצמו התרחשו אירועים אלימים באזור סח'נין, במהלך תהלוכה של למעלה מעשרת אלפים איש, סמוך למחנה הצבאי שהוקם בצמידות לבתי סח'נין. כאשר מנהיגי הציבור התקבצו על הבמה במטרה לשאת נאומים, פנו עשרות צעירים ונעו לעבר המחנה. הם עקרו את שעריו ואת גדר התיל, פרצו למחנה והניפו בו את הדגל הפלסטיני ואת תמונתו של ג'מאל עבד אל-נאסר ותקפו שוטרים שהסתתרו בחורשה כמה עשרות מטרים מהם. ברור היה שמדובר בהתנהגות מתגרה ואלימה של הצעירים כלפי כוחות המשטרה. השוטרים עשו שימוש בגז מדמיע ובגלילוני גומי על מנת לנסות ולהדוף את המתפרעים. במקום התפתח עימות אלים בין רבים ממשתתפי העצרת לשוטרים. מספר רעולי פנים הציתו אש בחורשה וחלק מהמתפרעים היכו צלמים ועיתונאים שעמדו בסמוך, ושברו את מצלמותיהם.

בעקבות "יום האדמה" הוציאה ועדת המעקב כרוז של גילוי דעת[169] ובו דברי שבח לצעירים ודברי גנאי למשטרה. הכרוז מברך את תושבי סח'נין על "עמידתם האיתנה" בעצרת, ומצהיר שעמידה זו "היא הדפוס שיש לאמץ". בכרוז נטען גם, כי בעצרת "יום האדמה" גילתה המשטרה "תוקפנות פראית". הכרוז מעלה את הטענה, כי בכך גילו "השלטון ומשטרתו עמדת גזענות ומשטמה", ומטיל עליהם את "מלוא האחריות לתוקפנות אשר גרמה לנפילתה חלל של החאג' שיח'ה אבו סאלח".

יצוין, כי השיח'ה אבו סאלח היתה תושבת סח'נין, אשר נפטרה סמוך לאירועי אותו יום. במאמר מוסגר נעיר, שהטענה בדבר נפילתה חלל, המופיעה בציטוט הנ"ל, לא הוכחה בפנינו. מדברים של סגן מפקד המחוז הצפוני, תת ניצב אבי טילר, בכלי התקשורת עולה שעל פי בירור שנערך על ידי המשטרה, על יסוד מסמכים רפואיים אשר נתפסו בידי המשטרה, נגרם מותה מסיבות הקשורות במצב בריאותה הקודם וללא קשר לאירועי [170]30.3.00.

140. ביום 30.9.00 החליטה ועדת המעקב על שביתה כללית ועל הפגנות ותהלוכות למחרת היום בכל יישובי המגזר הערבי. בגילוי דעת[171] של ועדת המעקב מיום 30.9.00, מפורטת החלטתה האופרטיבית, אשר הובאה במלואה לעיל[172]. הציבור הערבי בתחומי מדינת ישראל נקרא שלא לעמוד בחיבוק ידיים, ולהביע "סולידריות עם עמנו הנאנק תחת עול הכיבוש" בשטחי הרשות (שם פרצו עימותים אלימים קשים עוד ביום ו', 29.9.00). זאת, על רקע הטענות, כי אריאל שרון "חילל את קדושת מסגד אל-אקסא" וכי הממשלה והמשטרה אחראיות "לכל טיפת דם טהורה שנשפכה במסגד אל-אקסא".

ועדת המעקב לא קראה בגילוי הדעת לריסון או לשמירה על הסדר. זאת, אף כי בין חבריה היו מי שאישרו, כי במצב שנוצר, היה טמון בהחלטה להוציא את הציבור הערבי לרחובות, תוך סגירת בתי הספר, פוטנציאל ממשי להפרת הסדר הציבורי ולעימותים עם המשטרה. ניתן היה לצפות זאת גם על רקע אירועי העבר. מעניין להשוות על רקע זה בין גילוי הדעת האמור לבין החלטתה של ועדת המעקב מסוף ספטמבר 2001, לקראת האירועים במלאת שנה לאירועי אוקטובר, שם קראה ועדת המעקב באורח מפורש וברור לשמירה על סדר ואיפוק.

141. כפי שעולה מן התיאור המפורט של אירועי אוקטובר [173]2000, התאפיינו האירועים מראשיתם באלימות קשה מצד מתפרעים מיישובים שונים במגזר הערבי ובתקיפות חמורות מצידם, לעתים כדי סכנת נפש למותקפים, אזרחים יהודים וגם שוטרים. כך היה החל בשעות הבוקר של יום 1.10.00, שעות ארוכות בטרם נהרג בשעות אחר הצהריים של יום 1.10.00 אזרח ערבי באום אל-פחם, ובטרם נודע הדבר.

במהלך האירועים ולאחריהם פרסמה ועדת המעקב שורה של גילויי דעת וכרוזים, בהם התייחסה למתרחש. אחד מהם פורסם בין השעה 15:00 לשעה 16:00 ביום 1.10.00. היה זה בשלב בו היה ידוע על עימותים קשים באותו יום בין מתפרעים מהמגזר הערבי לבין כוחות המשטרה, וכן על כך שבאירועים שונים היו נפגעים. בין היתר, נאמר בכרוז, כי ברחבי המגזר הערבי נערכו שביתה כללית ומקיפה, תהלוכות והפגנות, אשר הביעו מחויבות להחלטות ועדת המעקב. הכרוז משבח את התנהגות האזרחים הערבים באותו היום.

שימת הלב מופנית לכך, שהכרוז מתייחס ל"טבח הנמשך עד לרגעים אלה במסגד אל-אקסא". ואולם, על פי החומר שבפני הוועדה, לא היו במסגד אל-אקסא אירועים, וממילא לא היו נפגעים בנפש, ביום 1.10.00. מעבר לכך, בולט בכרוז גם מוטיב הסולידריות עם הפלסטינים בשטחי הרשות "במערכתם נגד הכיבוש".

האמור בכרוז מטיל את האחריות להתנגשויות עם המשטרה על כוחות המשטרה ונטען בו כאילו עצם הנוכחות המוגברת והפרובוקטיבית של כוחות המשטרה ומשמר הגבול, היא שגרמה להתנגשויות בין מפגינים לכוחות המשטרה. תיאור זה של מפגינים תמימים, אשר כוחות משטרה מתגרים בהם וגורמים בכך לעימותים אלימים, לא שיקף את המציאות. כפי שעולה מן התיאור המפורט של אירועי אותו יום בשער השני, הדפוס החוזר ביישובים השונים היה, שהאירועים התחילו בזריקות מסיביות של אבנים על ידי מתפרעים ערבים אל כלי רכב העוברים בכביש ראשי, עד שנוצר צורך לסגור צירי תנועה. כוחות משטרה אשר הגיעו למקום כדי להשליט סדר, הותקפו גם הם על ידי המתפרעים. כך אירע בטמרה, באום אל-פחם, בצומת מסלחית, ליד יישובים ערביים לאורך כביש עכו-צפת ובמקומות אחרים.

142. גילוי דעת אחר פורסם על ידי ועדת המעקב ביום 3.10.00.[174] בכרוז זה נקשרים האירועים שהיו במגזר הערבי בתחילת אוקטובר 2000 להגנה על מסגד אל-אקסא. הכרוז שולח "ברכת גאווה לציבור שלנו אשר יצא לבלום את מתקפת השלטון המשטרתית". שוב חוזר המוטיב המהלל אירועים, אשר כידוע היו אלימים, ומציג את המשטרה כתוקפת. בהערת אגב נוסיף, שמכרוז זה בולטת מידת ההשפעה של ועדת המעקב על המתרחש בשטח, במובן זה, שהנחייתה של ועדת המעקב בגילוי הדעת, לחזור לשגרה, בוצעה באופן כמעט מלא ביום המחרת, הוא יום 4.10.00.

143. ועדת המעקב התייחסה לאירועי אוקטובר בגילוי דעת נוסף מסוף חודש אוקטובר, אשר מסכם את האירועים. בכרוז זה פורסמו שוב כמה מן הרעיונות שבוטאו בגילויי דעת קודמים. הכרוז מתאר את האירועים כ"אינתיפאדה למען העניין הפלסטיני" ומברך את "עמידת הגבורה שלכם בהתעוררות העממית (הבה)". הכרוז קורא להמשיך בדרך זו "בקומה זקופה ובגאווה לאומית". העמידה האיתנה והעימות, נאמר, לא היו סתם סולידריות עם העם הפלסטיני בשטחים אלא אינטראקציה עימו למען העניין המשותף. הכרוז מגנה את "תופעות הגזענות והפשיזם שפשו בתוך מנגנוני המדינה"[175].

כרוז זה מאוחר לאירועי אוקטובר. חשיבותו בכך שיש בו המשך למגמת הכרוזים וגילויי הדעת שפורסמו במהלך האירועים. נוסיף, כי גם בכרוז זה, בדומה לגילויי הדעת שפרסמה ועדת המעקב במהלך האירועים, לא הסתייגה הוועדה מן ההתקפות כלפי אזרחים יהודים, מהנסיונות לעלות לעבר יישובים יהודיים, מההתנכלות לרכוש של יהודים, ומהפגיעה וההתקפה המתמשכים לעבר כוחות המשטרה, לרבות התקפות על תחנות משטרה שונות ביישובים ערביים.

144. בחינת האמור לעיל מעלה את השאלה, אם ועדת המעקב עשתה את כל הנדרש ממנה, בתור גוף המוכר במגזר הערבי כמוסד עליון של המגזר, למניעת ההידרדרות של ההפגנות לעבר התפרעויות אלימות. מתעוררת גם השאלה, אם שבחיה הכוללים על אירועים שהיו בהם גם התפרעויות אלימות, הקישור של פעולות המחאה האלימות עם האינתיפאדה האלימה המתנהלת בשטחים והאמירות העוינות על השלטונות ובמיוחד על המשטרה - לא היה בהם כדי לעודד הסלמה כזו. מכאן גם השאלה, אם ועדת המעקב גילתה את מידת האחריות הנדרשת ממנה במצב משברי הרה סכנות, אשר במהלכו נגרמה פגיעה קשה בשלום הציבור.

היו מבין חברי ועדת המעקב שהעידו בפנינו, כי לנוכח המתיחות והכעס במגזר הערבי כולו, עובר לאירועים ובמהלכם, לא היתה ועדת המעקב יכולה לנהוג אחרת. למעשה, היא נגררה להחלטותיה ולאירועים בלי שהיתה לה אפשרות מעשית לנהוג אחרת. יש מי שיקבל עמדה זו ויש רבים הדוחים אותה. טענתם של האחרונים היא, שברגעים מכריעים, החל ביום 30.9.00, הלהיטה ועדת המעקב את האווירה ולא הקרינה ריסון ואיפוק, כפי, שלטענתם, משתקף הדבר בהחלטותיה ובכרוזיה בתקופה בה אנו דנים.

מכל מקום, ניתן להניח שוועדת המעקב לא היתה מעוניינת בהסלמת ההפגנות עד לרמת האלימות הקשה שהתגלתה באירועים. תימוכין לכך ניתן למצוא בהערכותיו של שירות הביטחון הכללי במהלך האירועים. בהערכת מצב של השירות ביום 1.10.00 בערב, ציין מר דיכטר, כי האירועים יצאו משליטת מארגניהם[176]. ראש השירות חזר על הערכה זו בבוקר יום 2.10.00.[177] כך ציין גם בישיבה שנערכה ביום 2.10.00 בערב, לאחר שבאירועי אותו יום נהרגו שישה אזרחים[178]. בישיבה זו הוא תיאר את תגובתם של מנהיגי המגזר הערבי למתרחש, כתגובה של הלם. גם ביום 3.10.00 בערב ציין מר דיכטר, כי מנהיגות המגזר הערבי היתה חסרת יכולת להתמודד עם הוונדליזם וכי לאחר שהחליטה על שביתה כללית, לא היתה לוועדה שליטה על התפתחות האירועים והסלמתם[179]. על פי החומר שבפנינו, לא השתנתה הערכה זו של השירות גם לאחר האירועים. תומכים בהערכה זו מקרים לא-מעטים בהם ניסו אנשי ועדת המעקב וראשי מועצות מקומיות לבלום את המתפרעים, ובמהלך נסיונות כאלה היו ביניהם גם כאלה שהותקפו בעצמם ונחבלו על ידי המתפרעים, למשל, במג'ד אל כרום, בנחף ובמכר.

על רקע דברים אלה, נפנה למסרים שהעבירו שלושה האישים שאותם הזהירה ועדת החקירה, ותחילה - לח"כ ד"ר עזמי בשארה, ראש מפלגת בל"ד.

ח"כ ד"ר עזמי בשארה - מפלגת בל"ד

145. ד"ר עזמי בשארה הוא יו"ר מפלגת בל"ד (ברית לאומית דמוקרטית). על מנת להעריך נכונה את משמעות מסריו של ח"כ בשארה יש להעמידם בהקשר הכולל של משנתו הפוליטית המוצהרת, כפי שהיא באה לביטוי בספריו ובמאמריו הרבים וכן במצעה של מפלגתו. על פי משנתו המוצהרת, מעמיד ח"כ בשארה את האזרחות במדינה כערך מרכזי וכמסגרת של הפעולה הפוליטית. הוא דוחה רעיונות של בדלנות מן המדינה ומגנה קנאות דתית ולאומנית. בשארה ומפלגתו בל"ד חותרים לחולל שינוי במצבו של המיעוט הערבי, עד להבאתו לשוויון מלא, ולשינוי בהגדרתה של המדינה עד להפיכתה ל"מדינת כל אזרחיה". בשארה מצהיר, כי הוא קורא להשיג כל זאת באמצעות דרכי הפעולה הדמוקרטיות ולא במאבק מזוין. את שיטתו זו הוא מציג כבחירה פוליטית עקרונית בעלת משמעות היסטורית. בהופעותיו בפני הוועדה גינה עקרונית את השימוש באלימות, הכחיש שהגדיר את האירועים שהיה בין מוליכיהם כ"אינתיפאדה", ובלט בין אנשי הציבור הערבים בכך שגינה במפורש את יידוי האבנים.

על רקע זה עמדה בפני הוועדה השאלה, אם הפעולות והמסרים של ח"כ בשארה ושל התנועה אותה הוא מנהיג, עלו בקנה אחד עם העקרונות המוצהרים האלה, או שהם חתרו להסלמת דרכי המאבק וצידדו, במישרין או בעקיפין, בהפעלת אלימות מול רשויות המדינה. להלן נדון בהיבטים אלה של עמדות ח"כ בשארה ושל תנועתו בל"ד. כדי לצייר תמונה של היבטים אלה נרחיב מעט בהבאת הדברים, אם כי לא נידרש לכל חומר הראיות הגלוי אשר בפנינו.

146. על פי הודעתו של בשארה ועל פי החומר שפרסמה תנועתו, הם היו מעורבים בייזום ובניהול פעולות התנגדות אלימה למשטרה בבואה לבצע צווים להריסת בתים. כך היה באום אל-סחאלי באפריל 1998[180] וכך בלוד ביוני 1999.[181]

מפלגת בל"ד היתה מעורבת גם באירועים אלימים אחרים. בהפגנות בשפרעם ביום העצמאות, שנערכו במחאה על אירוע המציין את החג, השתתפו בעימותים עם המשטרה, על פי הדיווחים, עשרות פעילי בל"ד[182], לפחות חלקם רעולי פנים.

בל"ד נטלה חלק פעיל גם באירועי אוקטובר שהתפתחו להפרות סדר. ביום ה-1.10.00 פרסמה המפלגה הודעה בעיתונות[183], לפיה נערכו ביוזמתה, עוד ביום הקודם, עשרות הפגנות מחאה ברחובות הראשיים ובצמתים בגליל ובמשולש במחאה על אירועי אל-אקסא. בכמה מקומות, ובמיוחד בכפר כנא, נרגמו כלי רכב בכבישים והיו התנגשויות עם כוחות הביטחון.

לאחר מכן היתה בל"ד פעילה באירועי אוקטובר מן ה-1.10.00 ואילך. ח"כ בשארה העיד, כי חברי ההנהגה והלשכה הפוליטית, וכן הוועד המרכזי של בל"ד היו בכל מקום. הוא ציין כדוגמה את אום אל-פחם וטמרה - שניים מן המקומות בהם היו התנגשויות קשות עם המשטרה.

147. כשהתפתחו האירועים והגיעו לידי עימותים אלימים, והכל ראו את חומרתם ואת תוצאותיהם הקשות, לא פעלו מנהיגי המפלגה להרגעת הרוחות. בשארה עצמו העיד, כי הוא אינו נוהג לנסות ולתווך בין המשטרה לבין הציבור במצבים כאלה. אין מחלוקת, כי עובר לאירועים לא קראה המפלגה להימנע מאלימות. הדבר הוסבר על ידי ראש הלשכה המדינית של המפלגה, ד"ר ג'מאל זחאלקה, בכך שאזהרה כזו היתה עלולה לחזק את הסטראוטיפ שהערבים נוטים לאלימות[184]. לעומת זאת, גילוי דעת שפרסמה בל"ד ביום 2.10.00 מצביע על קריאה לאנשים להמשיך וליטול חלק באירועים ועל דברי שבח ועידוד בלתי מסויגים למה שהתרחש במהלכם. יצוין, כי ח"כ בשארה הביע בהודעתו ביטחון, כי אנשי בל"ד גייסו והתגייסו להפגנות המאורגנות ההמוניות שהתרחשו באירועי אוקטובר, וכי הוא מניח כי הם היו שם "גם בחלק מן העימותים עם כוחות הביטחון"[185].

148. מן הראיות עולה, כי בל"ד ראתה כחובתה "לטעון" את הציבור על ידי קריאה חוזרת ונשנית למאבק[186]. עצם הקריאה למאבק מאפיינת את מסריה של כל מפלגה, ובמיוחד מפלגה אופוזיציונית, והיא מתייחסת בדרך כלל לדרכי פעולה לגיטימיות. עם זאת נראה, כי בנסיבות המתוארות קיבלה הקריאה למאבק משמעות קיצונית יותר. מזכ"ל בל"ד העיד בדיוני ועדת החקירה[187], כי בל"ד רואה מחובתה ומזכותה לקרוא את הציבור להיאבק; הוא גרס, כי זו הסתה חיובית, אף כי ידוע לו כי לעתים ה"עניינים מאבדים את הרסן".

149. מדבריו של בשארה עלה לעתים הרושם, כי חוסר ההצלחה להשיג הישגים בדרכי פעולה פרלמנטריות ולגיטימיות יוצר לחצים להסלמה. בשארה הסביר, לעניין זה, בהודעתו בפני אוספי החומר מטעם הוועדה, כי "...אנחנו יודעים, וגם המדינה יודעת, שפעילותנו החוקית בפרלמנט, בוועדות הכנסת, בבחירות, בעצרות המוניות עם רשיון, בהפגנות מול בנין ראש הממשלה, כל אלה לפעמים מגיעים למצב של 'דד אנד', חוסר יכולת להשפיע בכלל על תהליך קבלת החלטות. אז נוצרת דינמיקה בין אוכלוסייה לבין הנהגה למחות בצורה יותר רדיקלית"[188].

150. עידוד לדרכי פעולה רדיקליות משתמע גם מתוך השבחים שבשארה חלק לאסירים הבטחוניים. בספר שפרסם על המיעוט הערבי בישראל, הילל בשארה את האסירים המרצים עונשי מאסר ארוכים בבתי הכלא בישראל על עבירות בטחוניות חמורות, הכוללות לא אחת פגיעה בחייהם של אזרחי ישראל היהודים. בשארה מציין[189], כי אסירים אלה הם בבחינת "...סמל להוויה ההרואית של מורשת המאבק הפטריוטי". יש בדברים אלה כדי להעמיד את האסירים הבטחוניים כמופת לדור הצעיר.

[190]

151. בעדותו בוועדה התכחש בשארה לביטוי "אינתיפאדה עממית" וטען, כי הוא אינו משתמש בביטוי זה , לא לגבי מחאות המגזר הערבי ולא לגבי אירועי אוקטובר. נראה, כי בנושא זה זכרונו בגד בו. ביום 10.7.98, דווח בעיתון "פסל אל-מקאל"[191], המזוהה עם עמדותיה של בל"ד, כי בישיבתה של ועדת המעקב העליונה, בה נדון בין היתר עניין הפקעת הקרקעות באזור אום אל-פחם (הידועות כאדמות אל-רוחה), אמר בשארה, בין השאר, "אין אנו רוצים עסקות עם משרדי הממשלה אלא מאבק והכרזה על עימות ברמה ארצית, פתיחה של התיקים הישנים והתכוננות ליום האדמה ב-30 למארס 1999 שיהפוך לאינתיפאדה עממית".

בעקבות האירועים החמורים שהתרחשו באום אל-פחם בסוף ספטמבר 1998, בהם נחסם כביש ואדי עארה לפרקי זמן ארוכים והיו עימותים אלימים עם כוחות הביטחון, פורסם ביום 2.10.98, בעיתון "פסל אל-מקאל", מאמר שחיבר בשארה[192]. בשארה ציין שם הן את אירועי אום אל-סחאלי והן את העימותים האלימים באום אל-פחם, כנקודות ציון חשובות. הוא מתאר את האירועים באום אל-פחם/אל-רוחה כ"אינתיפאדה", וחוזר על ביטוי זה לא פחות משלוש פעמים. במאמרו הוא מציין, שלדעתו מהווים אירועים אלה ביטוי לאנרגיה ולחומר הגולמי הלאומי האצורים בנפשות הצעירים, ומצביעים על מצפון ורצון צעיר ובריא לקרוא תיגר ולהתנגד. הוא מתאר את האירועים כמבטאים "דחף ותנופה בל יתוארו ובל ייעצרו", ומגדיר אותם כ"אינתיפאדה ספונטנית קלאסית".

מסקנתו של בשארה היא, כי יש ליזום מחאה עממית, מן הסוג שננקט באירועי אום אל-פחם, ולהעניק לה "...פן לאומי כולל בגליל, במשולש ובנגב כדי לאלץ את נציגי השלטון לשבת עם נציגי המיעוט הערבי...". בשארה השתמש גם באשר לאירועי אוקטובר בביטוי "אינתיפאדה"[193].

152. מעצם השבחים שבשארה הרעיף על אירועי מחאה שהיתה בהם אלימות, נגזרת תמיכה בדרך פעולה זו. בשארה לא חלק בעדותו על כך[194], שבל"ד שיבחה את אירועי אל-רוחה ואירועי אום אל-סחאלי כמפנה "...בצורה שבה מתנהגים לתהליך הריסת הבתים והפקעת הקרקעות בצורה הזו"[195]. בשארה הוסיף, כי "אנחנו רואים את הדפוס של ההתנהגות באום אל-סחאלי ואל-רוחה באופן חיובי. אני לא הסתרתי זאת מעולם. זה שאנשים יוצאים למחות ולהגן על אדמתם זה דבר חיובי ... אין שום ספק שאירועים אלה של אום אל-סחאלי ואל-רוחה מהווים נקודת ציון של התחדשות הדפוס שהתחיל ביום 30.3.76 [יום האדמה]..."[196].

153. דברי שבח הושמעו גם על האירועים האלימים שהתרחשו בסח'נין ב"יום האדמה" 2000. על התפרעותם של הצעירים במקום עמדנו לעיל[197]. ימים אחדים לאחר אירוע זה, ביום 3.4.00, פרסמה בל"ד כרוז[198] ובו בירכה את המשתתפים במהומות, אשר כונו בכרוז "גיבורי יום האדמה שומרי הכבוד הלאומי של עמנו." בכרוז עצמו נאמר, בין השאר, כי הצעירים שנטלו חלק בהתנגשויות האמורות "הגנו על זכותם לחיים, להתקדמות ולשיכון, ועל כבודם הלאומי, במאבק במדיניות הציונית של חנק...". בהמשך לכך קרא גילוי הדעת להמשיך באותה דרך, ולהמשיך את "המערכה על האדמה והסלמתה, מקומית וארצית, בכל חלק של מולדתנו וזאת על מנת להשיב את מה שהופקע". בשארה עצמו אישר, כי עמדת בל"ד באשר למהומות האמורות היתה של שבח, בהיותן ביטוי להיעדר פחד מן השלטון[199].

בכרוז נוסף, מיום 1.5.00, חוזרת בל"ד בסניף אום אל-פחם לשבח את אירועי אל-רוחה ואום אל-סחאלי, כשהפעם נוסף גם "יום האדמה" 2000 לרשימת האירועים אשר נזכרים לחיוב. הכרוז משבח את תושבי אום אל-פחם על המהומות הקשות שהיו במקום בחודש ספטמבר 1998, בהם לימדו את ניצב אליק רון לקח. בקטע המוקדש לאליק רון נאמר, כי "תושבי עירנו איכזבו אותו ולימדו אותו לקח, בעימות שנמשך שלושה ימים רצופים"[200]. הכרוז משבח את "תנופת הנכונות לעימות ישיר", ומציין, נוסף לכך ובהקשר לכך, כי "אירועי אל-רוחה, אום אל-סחאלי, 'יום האדמה' האחרון והפגנות הסטודנטים הערבים באוניברסיטאות, הוכיחו שהציבור הערבי ב'פנים' בחר בשיח חדש אשר החל להביך את ישראל ולהכניס את התנועה הציונית למצוקה שלא ידעה בעבר".

154. ד"ר בשארה מודה שהאירועים אשר מפלגתו משבחת הם אירועים של עימותים אלימים עם השלטון. טענתו היא, כי גם אלמלא האלימות שהיתה באירועים אלה, היה משבח אותם, שכן מבחינתו המפנה נעוץ בעיקרו באסרטיביות הרבה שמופגנת בשיח החדש של הציבור הערבי בישראל. בשארה מתאר את העימותים כעניין נלווה וטפל, כמשהו שקורה כאשר האוכלוסייה הערבית יוצאת להגן על זכויותיה כקולקטיב[201].

אלא שתיאור זה אינו משכנע. בכל המקרים הנזכרים דובר באלימות קשה ויזומה. התוצאה היא שהאלימות היא הזוכה לשבח. לא היציאה להפגנה זו או אחרת היא במוקד דברי השבח, כי אם הנכונות לעימותים אלימים מול השלטון.

155. בין הקריאות של בל"ד אל הציבור הערבי נמצאת גם קריאה להתנגדות פיסית לפעולות השלטון. בפברואר 2000 פורסם בעיתונות כרוז[202] של בל"ד, המתייחס לתכנית של כביש "חוצה ישראל". נאמר בו, בין היתר, כי אין מדובר במאבק של בעלי הקרקעות הנוגעים בדבר בלבד, כי אם במאבק לאומי של כלל הציבור הערבי בישראל. עוד נאמר, כי "...הגיע העת להסלים את המאבק נגד תוכנית זו ולהתנגד לה פיסית, אם לא ייענו דרישותיהם של בעלי הקרקעות...".

ד"ר בשארה וגם ד"ר זחאלקה טענו בפני הוועדה, כי כוונת הכרוז היא להתנגדות בדרך של נוכחות פיסית, ולא מעבר לכך. ניתן לפקפק, אם הסלמת המאבק בה מדובר, על רקע דברי שבח קודמים למהומות אלימות וקשות, מוגבלת אמנם לנוכחות בלבד. בכל מקרה, לא כך נכתב בכרוז הקורא במפורש להתנגדות פיסית, וניתן בנקל להבינו כתמיכה בטקטיקות של פעולה אלימות מן הסוג שנעשה בהן שימוש באירועי אום אל-סחאלי, אל-רוחה, לוד ואחרים. הפירוש של נוכחות פיסית גם אינו מתיישב עם דברים שאמר בשארה באותה תקופה לסיור של שוטרים שהגיע למקום לאמור, כי כל ניסיון להתחיל את העבודות במקום ייתקל בהתנגדות עזה מצד החקלאים ואנשי הכפר.

156. ניתן לזהות מגמה דומה לקראת "יום האדמה" 2000. בל"ד חתרה, לקראת מועד זה (אשר חל ביום 30.3.00), כי "יום האדמה" לא יהיה יום של איזכור בלבד, כי אם יום של מאבק. עניין זה יידון בהמשך. כאן המקום לציין, כי בהקשר זה הוציאה בל"ד כרוז, בתחילת מארס 2000[203], בו נקרא הציבור להרים ב"יום האדמה" קול צעקה ולגלות יכולת עמידה, בין היתר, בשם "מלחמות העמידה האיתנה באום אל-סחאלי ואל-רוחה". הכרוז פורסם ב-7.3.00 בעיתון "אל-סינארה". ביודענו את שאירע באום אל-סחאלי ובאל-רוחה[204], ההפניה לאותם אירועים מעלה, כי הכוונה היא לגלות סוג דומה של פעילות גם ב"יום האדמה" 2000. ואמנם, בסח'נין ב"יום האדמה" 2000 היו הפרות סדר ומעשי אלימות בדומה לאלה שהיו באום אל-סחאלי ובאל-רוחה.

157. בשארה ותנועתו שיבחו באופן עקבי גם את החיזבאללה, תוך כדי מלחמתו במדינת ישראל ואף לאחריה, אשר כללה התקפות על חיילי צה"ל ועל אזרחי המדינה. בתוך כך, הועבר מסר לפיו יש לראות בחיזבאללה דגם לחיקוי בהתמודדות עם ישראל.

כך, ביום 29.4.00, התפרסמו בעיתונות דברים של בשארה, בהם שיבח "את ההתנגדות האסלאמית בדרום לבנון", והוסיף, כי "...חיזבאללה נתן לישראל שיעור ברציונליות..."[205]. בשארה הבהיר, כי מהותו של השיעור האמור ברציונליות היא ההצלחה של החיזבאללה לגבות מישראל מחיר אשר גרם ליציאתה מלבנון. אין צריך לומר, כי היה זה מחיר דמים כבד של אזרחים וחיילים, אשר נהרגו ונפצעו על ידי החיזבאללה. בשארה ובל"ד ראו בכך תבוסה לישראל וניצחון לחיזבאללה[206], והם לא התייחסו בשוויון נפש לניצחון זה. הם קראו לא רק ללמוד ממנו, אלא גם לשמוח בו. בעקבות יציאת צה"ל מלבנון הפגינה מפלגתו של בשארה שמחה גלויה באשר לניצחון האמור. בל"ד ארגנה כנס אשר מטרתו היתה לחגוג את ניצחון החיזבאללה על צה"ל. בתחילת חודש יוני, התפרסמה בעיתונות הזמנת בל"ד לכנס האמור, אשר נערך באום אל-פחם, ואשר על פיה הכנס אורגן "לכבוד ניצחון ההתנגדות הלבנונית ושחרור דרום לבנון ... באווירת ניצחון ערבי גדול זה ומתוך הצורך להפיק תועלת מניסיון כביר זה"[207].

הואיל ותוכן הדברים שנאמרו בכנס זה הם נושא להליך פלילי, המתנהל בעניינו של בשארה, אין בכוונת הוועדה לעסוק בדברים שנאמרו בו ובמשמעותם. עם זאת, שבועיים לאחר הכנס, ביטא בשארה שוב עמדה של תמיכה והזדהות עם שיטות הפעולה של החיזבאללה במאבקו במדינת ישראל[208]. הוא הדגיש, שארגון החיזבאללה הוכיח שהערבים מסוגלים לנהל מלחמת גרילה מוצלחת כמו מלחמות גרילה אחרות בעולם. בשארה אמר במפורש שהוא הזדהה ומזדהה עם המאבק של ההתנגדות הלבנונית נגד הכיבוש הישראלי בלבנון. הוא אף צוטט בעיתון "אל-חיאת אל-ג'דידה" מיום 28.5.00[209], כמי שאמר שיש "להפיק לקחים מהניסיון הלבנוני במה שנוגע לעמידה האיתנה והדבקות והאחדות הפנימית". דברים דומים של בשארה פורסמו בעיתונות ביום 23.6.00[210].

יצוין, כי התבטאויות בנושא זה מפי בכירים בבל"ד אשר נאמרו בעצרת מדינית של בל"ד מיום 23.6.00, צוטטו בעיתון "פסל אל-מקאל"[211]. אחד מן הבכירים קרא, בשפה העברית: "...אנו מזדהים עם המאבק הלגיטימי של ההתנגדות הלאומית הלבנונית. היום לבנון ומחר פלסטין". בכיר אחר ציין, כי ניצחון החיזבאללה פתח אופקים חדשים בפני הערבים והפלסטינים, והעביר מסר ברור לישראל: "אינכם מבינים אלא את שפת הכוח". בהודעה בפני אוספי החומר מטעם הוועדה, הוסיף אותו בעל תפקיד, כי היה בניצחון החיזבאללה משום סמל בעבור ערביי ישראל, אשר מלמד אותם, בעת שהם נאבקים נגד הפליה ובעד שוויון, איך אנשים אחרים לא שתקו ועמדו בפני הכיבוש[212].

158. ביום 30.9.00, לקראת אירועי אוקטובר, פרסם סניף אום אל-פחם של בל"ד כרוז[213], בו נטען, כי האירוע שהיה יום קודם על הר הבית, ובו נהרגו מספר מתפרעים שהשליכו אבנים על כוחות הביטחון ולעבר המתפללים ברחבת הכותל, היה בבחינת "טבח מתוכנן" של המתפללים. עוד נטען בכרוז, כי מצד המשטרה נטלו חלק בעימותים חיילי היחידות המיוחדות "שמתנהגים בברבריות והרג מכוון, דבר שמוכיח שזה מתוכנן ומכוון".

לראשונה בעדותו בפני הוועדה בשלב השני[214] הרחיק עצמו בשארה מכרוז זה וטען, כי הכרוז פורסם על ידי סניף מקומי, בלא שראה אותו תחילה. עוד טען, כי האמירה בדבר "טבח מתוכנן" היתה מרגיזה אותו אילו היה שומע אותה[215]. עם זאת בהמשך הציג את דעתו, כי אחריותם של כוחות הביטחון להרוגים במקום מגיעה "עד כדי תכנון", וטען שאין מדובר בתכנון להרוג, אלא במודעות פסיכולוגית המוליכה להרג[216]. ברם, נראה שלא כך הציג את הדברים בישיבת ועדת המעקב ביום 30.9.00, היום בו פורסם הכרוז האמור. על פי הפרוטוקול, אמר בשארה בישיבה, כי "הטבח והאירועים מתוכננים..."[217]. נראה, אפוא, שעמדתו בזמן אמת היתה קרובה יותר לדברי הכרוז על "טבח מתוכנן" מאשר להסבריו לאחר מעשה.

159. מה היו העמדות המוצהרות של בל"ד ובשארה במהלך אירועי אוקטובר? בכרוז מיום 2.10.00, הובעו דברי שבח בלתי מסויגים לאירועים שהתרחשו בעיצומם של אותם ימים, ופיארו אותם כמעשי גבורה של הציבור הערבי בישראל[218]. נזכיר, כי מדובר במהומות קשות ואלימות. אף גילוי דעת זה מתייחס אל האירועים כאל אינתיפאדה של הציבור הערבי בתחומי המדינה - דהיינו, לא כאל הפגנות רגילות, אלא כאל פעילות מרי אלימה ורחבת היקף, הקוראת תיגר על השלטון. בתוך כך ניתן בגילוי הדעת ביטוי ללגיטימציה של האינתיפאדה הזו, ככלי להשגת מטרות פוליטיות. גם בכרוזים שהופצו ביומיים שלאחר כרוז זה הוגדרו האירועים כאינתיפאדה[219] והוסבר, כי הדגש באינתיפאדה זו אינו על המאבק לשוויון זכויות אלא על הזדהות עם העם הפלסטיני, וכי יהיה לה המשך.

דברי השבח לאומץ שהופגן באירועים אלה, מהווים למעשה דברי שבח לרמת הלוחמנות הגבוהה שנתגלתה בהם. מהודעתו של בשארה עולה, כי היה מודע לכך שהופגנה באירועים רמה גבוהה של חוסר פחד, של תחרות מי יעמוד בשורה הראשונה, מול השוטרים[220]. ניתן לראות בדברי השבח לסוג זה של התנהגות עידוד להפרות סדר קשות ולמהומות. יש לציין, כי בשלב בו הופצו הדברים שפורסמו מטעם בל"ד, הן ביום 2.10.00 והן ביום 4.10.00, טרם הסתיימו האירועים, ודברים אלה עשוים היו לתרום להלך הרוח הששאלי קרב של המשתתפים בהמשך המהומות, ולאלימות שהופגנה גם בהן.

ביום 6.10.00, ימים ספורים לאחר ששכך גל המהומות הראשון של תחילת אוקטובר, ויומיים לפני הגל השני של המהומות, התבטא שוב בשארה בריאיון לעיתון "סוות אל-חק ואל-חורייה"[221], בשבחן של מהומות אוקטובר, תוך שהוא שב ומגדיר אותן כאינתיפאדה, ולא כהפגנות. בריאיון זה שם בשארה את הדגש על האמירה הפוליטית שהוא מייחס למהומות, אותן הגדיר כ"עמידה מפוארת ומכובדת, עמידה של כבוד". בריאיון הביע בשארה גם את הרעיון, כי בפעולותיו של הציבור הערבי בישראל נשבר המצור על העם הפלסטיני בשטחים, דברים שיכולה להשתמע מהם תפיסה של אירועי אוקטובר כמעין "חזית שנייה" לאינתיפאדה שהחלה באותה עת בשטחים.

160. על עמדת מפלגת בל"ד ובשארה לקראת המהומות ובמהלכן ניתן ללמוד גם מכרוזים שלאחר האירועים. בכרוז שפורסם פחות משבוע לאחר סיום אירועי אוקטובר[222], הובעו דברי שבח בלתי מסויגים לאירועי אוקטובר. אלה מכונים בכרוז זה "מופתי גבורה נעלים", אשר הגנו על העיר נצרת ועל כבודה. עוד מכונים האירועים "התקוממות הירואית", "התקוממות צודקת ולגיטימית", אשר פרצה כדי להגן על עניינו של העם הזה, על משאביו, על מקומותיו הקדושים ועל ירושלים.

יצוין, כי הכרוז מסתייג ממעשי ונדליזם, כמו הרס והצתה של בנקים ובתי מסחר, המוצגים כ"גילויים שליליים". הכרוז מדגיש, כי אלה אינם צריכים להיות הכתובת לזעם על "הפגיעה המשטרתית הברברית במפגינים שלנו". עם זאת, אין בכרוז הסתייגות כלשהי מגילויי אלימות קשים שהיו נגד אזרחים יהודים, כמו גם נגד כוחות משטרה ותחנות משטרה, מה שמאיר את ההתייחסות אליהם כאל מעשים לגיטימיים.

המסקנה שלפיה העימותים עם שוטרים לא נחשבו בבל"ד כבלתי לגיטימיים, משתקפת גם מהודעתו של בכיר בבל"ד, בה אישר[223], כי "באופן כללי אנחנו לא אומרים לאנשים לא להתעמת עם המשטרה, כי אנחנו מאמינים שהמשטרה היא שעושה פרובוקציה נגד האנשים, כי היא מגינה על המדיניות של הרשות".

ההירואיות שנזכרה בכרוז שיצא לאחר אירועי אוקטובר, אותה שיבחה בל"ד בכרוז זה, נוגעת, על פי עדותו של בשארה, ל"נכונות להקרבה וחוסר פחד". במקום אחר בהודעתו התייחס בשארה לדינמיקה של התקוממות, בה יש "קבוצות של בחורים שמחקים אחד את השני ומתחרים אחד בשני בכושר הקרבה"[224]. בתרגום הדברים לתמונות האירועים, הרושם המתבקש הוא, כי דברי השבח מכוונים לאותם צעירים אשר עמדו מול השוטרים, השליכו לעברם אבנים וחפצים נוספים, והמשיכו לעשות כן גם לאחר שכוחות המשטרה השתמשו באמצעים לפיזור המון.

161. עמדה זו אינה משתנה גם לאחר שוך מהומות אוקטובר. ביום 21.10.00 פרסמה מועצת בל"ד כרוז, המסכם את אירועי אוקטובר[225]. גם כרוז זה אינו מגדיר את אירועי אוקטובר כהפגנות. הגם שלא נעשה בו שימוש במילה "אינתיפאדה", הוא עושה שימוש חוזר ונשנה במונח קרוב "הבה", אשר פירושו המקובל הוא התעוררות עממית, ואילו על פי הגדרתו של בשארה עצמו פירושו התקוממות[226]. בכרוז, מברכת מועצת התנועה את הציבור הערבי בישראל על אירועי אוקטובר ועל "...נחישותו להיות חלק מעמו הפלסטיני שמנהל מאבק והתנגדות (מוקאוומה) הירואית מול מכונת המלחמה הישראלית...". עוד נאמר, כי ה"הבה" מהווה "גולת כותרת איכותית" של תהליך תמורה שהתרחש במודעות הציבור הערבי בישראל.

162. תמיכתו של בשארה בדרכי מאבק לוחמניות משתקפת גם בעמדתו לגבי צורת הסיוע שהוא המליץ, כי הערבים בישראל יגישו למאבק הפלסטיני בשטחים. בריאיון עימו בטלוויזיה הפלסטינית, שנערך ביום 9.1.01, כשלושה חודשים לאחר סיום אירועי אוקטובר[227] אמר, כי "בעניין ההשתתפות [באינתיפאדה] יש כאלה החושבים שההשתתפות היא [במשלוח] אורז, חומוס וסוכר. זה

מצויין! זה טוב! אך ההשתתפות המאבקית היא העיקר, השתתפות של מאבק [כפאחיה נדאליה] היא היסוד ... אני חושב שהעלאת רמת המאבק של הערבים 'בפנים', לא רק במתן מוצרי מזון, אלא גם במאבק בצורות שונות, היא דבר יסודי".

בעדותו בפני הוועדה, בהתייחסו לדברים אלה, ציין בשארה, כי דרכי המאבק הפתוחות בפני המגזר הערבי בישראל לעניין זה כוללות, בין היתר, "שיטות של מחאה המונית", וכי באירועי אוקטובר באה לידי ביטוי "צורה מאוד מאוד מיליטנטית" של מחאה כזו. בשארה לא שלל בעדותו אפשרות להישנותה של מחאה כזו[228].

163. בסיכומו של דבר מתקבלת התמונה הבאה. ח"כ עזמי בשארה מוליך במגזר הערבי קו מוצהר של פעולה אזרחית בדרכים לגיטימיות. ברם ראיות רבות מעידות על כך שבמעשיו ובאמירותיו - בשנים שלפני אירועי אוקטובר, במהלכם ובעקבותיהם - הוא לא נשאר דבק בקו הזה. בדברים רבים שהביע בנאומים, בריאיונות, במאמרים בעיתונים, בכרוזים, ובאמירותיו בדיונים שונים, היה כדי להעביר מסר של תמיכה באלימות כדרך להשגת מטרותיו של המגזר הערבי בישראל. בין דברים אלה בולטות אמירותיו המפורשות בדבר התנגדות פיסית למשטרה, הגדרת פעולות המחאה כ"אינתיפאדה", תיאור האירועים בהר הבית כ"טבח מתוכנן", הצגת מלחמת החיזבאללה כמופת, ודברי ההלל לאסירים הבטחוניים. תמיכה באלימות מתקבלת גם מתוך אמירות דו-משמעיות אשר תוכנן החמור מסתבר מתוך ההקשר. אמירות מסוג זה היו, למשל, קריאותיו ל"מאבק", שבחיו לפעולות ה"מחאה", תמיכתו ב"השתתפות" במאבקי הפלסטינים בשטחים ועוד.

הסברים לאחר מעשה המבקשים לפרש אמירות שונות לקולא אינם שקולים מול מובנן הפשוט, ובמיוחד כפי שזה מקובל בציבור. גם אם היה מקום לטעון שבאמירות שונות לא היתה לכאורה כוונה לתמוך באלימות, חייב היה הדובר להביא בחשבון את הדרך בה יתקבלו אמירותיו בקרב השומעים, ובמיוחד בקרב הצעירים והמיליטנטיים שבהם. מנהיגים חייבים לנהוג באחריות ולהיזהר בדבריהם, שכן בנקל עלולה לצמוח מהם רעה. מעל לכול בולטת העובדה, כי בשארה לא ניצל את ההזדמנויות הרבות שנקרו לפניו להעביר מסרים של שלילת האלימות וקריאה להפסקתה.

ראוי לציין, כי בבחינת עמדותיו של בשארה הסתמך דיוננו גם על מסרים שנבעו מתנועת בל"ד ודובריה הבכירים. ההצדקה לכך היא בהיותו של ח"כ בשארה, שהוא ראש המפלגה ואביה הרעיוני, הדמות המובילה במסרים האמורים. ראוי להזכיר, כי ח"כ בשארה קיבל על עצמו את האחריות לכל הכרוזים מטעם בל"ד[229].

שאלה החייבת להישאל כאן היא באיזו מידה השפיעו מסריו של ח"כ בשארה על פרץ האלימות שנחזה באירועי אוקטובר. הוועדה סבורה שדברים כמו אלה אינם ניתנים לעולם למדידה מדויקת. נראה, כי אלימות רבה היתה פורצת מתוך הפגנות אוקטובר גם לולי מסריו של בשארה וחבריו. הלך הרוחות בחברה הערבית ערב אירועי אוקטובר היה כיורה הרותחת, וזאת בעיקר בשל ההתמרמרות נגד הקיפוח והאפליה המתמשכים ובשל רגשי הסולידריות עם מאבק הפלסטינים בשטחים, אשר התנגשויותיהם עם כוחות הביטחון הניבו מחזות דמים. לאחר היום הראשון של האירועים סערו הרוחות עוד יותר למשמע הידיעות על הרוגים בהתנגשויות עם המשטרה. אולם מעבר לכך נראה שמסריו של בשארה הוסיפו שמן למדורה. הם תרמו תרומה ממשית לשלהוב האווירה ובכך הזינו את הנטייה למעשי אלימות.

עבד אל-מאלכ דהאמשה

164. ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה מכהן בכנסת מטעם רע"מ (רשימה ערבית מאוחדת). הוא משמש בכנסת כנציג הבכיר של התנועה האסלאמית בישראל, אשר בראשה עומד השיח' איבראהים סרסור. אנו נבחן בפרק זה, אם בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר 2000 ובמהלכם, העביר דהאמשה מסרים בשבחה של התנהגות אלימה נגד שוטרים, או אף קרא להתנהגות כזו, וזאת במיוחד בהקשרים של התנגדות להריסת בנייה בלתי חוקית ולהפקעת קרקעות, ושל מאבקים הקשורים במקומות המקודשים לאסלאם

ובירושלים.

165. ח"כ דהאמשה הרבה להתבטא בנושא הריסת הבנייה הבלתי חוקית. הצווים המוצאים לפרקים להריסת בתים שלא נבנו כחוק מעוררים התמרמרות רבה במגזר הערבי. במקרים רבים נבנו בתים אלה ללא אישורים מחוסר ברירה, שכן רשויות השלטון לא אפשרו בנייה חוקית לאוכלוסייה המתרחבת ביישובים הערביים. לפיכך, רואים במגזר הערבי את הפעולות מצד השלטונות להריסת הבתים האלה כמעשי עושק הנוגדים את הצדק הטבעי. ברם, השאלה העומדת בפנינו היא, אם קרא ח"כ דהאמשה להגיב על מדיניות ההריסה בדרך של אלימות, אשר כמוה כנטילת החוק לידיים, ואם הזינו קריאותיו אלה את האלימות שהתגלתה באירועי אוקטובר.

166. בעקבות הפרת סדר אלימה שהתרחשה בלוד ביוני 1999 ואשר בוצעה על רקע הריסת בית שנבנה שלא כחוק, צוטט דהאמשה[230] כאומר, כי הציבור הערבי מוכן לכל מאבק ולכל פגיעה במסגרת של מאבק על האדמה הערבית. דהאמשה הוסיף, כי "ממשלות ישראל ... לא סיימו עדיין את המלחמה עימנו. מלחמת 48' עודנה נמשכת. הם רוצים לגרש את כל הערבים מבתיהם ומאדמותיהם...". ימים אחדים לאחר האירוע החמור שהיה בלוד הגדירו דהאמשה, כ"עמדה מכובדת שהפגינו צעירי הערבים ותושבי שכונת שניר", וכן דיבר על "היחלצותם נגד אנשי המשטרה ומשמר הגבול, מתוך הגנה על זכותם וקיומם". הוא קרא להמשיך בפעולות מסוג זה באומרו, כי "אין מנוס מכך שתהיה המשכיות לעמדה הזו". דברים אלה, המתייחסים לאירועים של אלימות קשה מצד תושבים ערבים כלפי כוח המשטרה, לא ניתן לקראם אלא כעידוד לסוג זה של התנהגות וכקריאה להמשך הפעילות הזו במסגרת "המלחמה" עליה מדבר דהאמשה.

167. בהזדמנות אחרת, לקראת סוף חודש מאי 2000, איים דהאמשה כי אם תמומש הכוונה לבצע הריסה של שלושה בתים בסח'נין, ולא תיענה תביעתו לערוך סיור במקום כדי לבחון פתרונות אפשריים, הרי ש"...נראה מה יהיה בסח'נין. יהיה עוד אום אל-סחאלי ויהיו עוד דברים הרבה יותר גרועים והרבה יותר חמורים"[231]. ח"כ דהאמשה מפנה, אפוא, לאירועי אום אל-סחאלי כאירועים אשר מהווים דוגמה לדרך בה עומד הציבור הערבי אל מול הריסות בתים. הוא מציג דרך זו כדרך המניבה תוצאות. דווח, כי דהאמשה[232] אמר בישיבת ועדת המעקב בסח'נין, בעקבות ההחלטה שנתקבלה בסופו של דבר שלא להרוס את הבתים בסח'נין, כי המדינה אינה פונה להריסה משום שהיא יודעת כי היא תיתקל בהתנגדות, וכי אין זה מקרה ש"הם" אינם הורסים באום אל-פחם או בסח'נין, בניגוד למקומות אחרים שם הם מרגישים היעדר "מוכנות עממית". כמו כן, צוטטו דבריו של דהאמשה, כי "גם אם בונים בסח'נין חמישים בתים, איש לא מעז להתקרב".

168. ההתבטאויות ברוח זו נמשכו, ואף ביתר שאת, בחודש ספטמבר 2000, סמוך לאירועי אוקטובר. בתחילת החודש צוטטו דברים מפי דהאמשה ביחס לכוונה לבצע הריסת בית באום אל-פחם[233], בהם הזהיר את שלטונות ישראל שלא לבצע את ההריסה, שכן אם היא לא תבוטל, "...תוצאות ההריסה תהיינה קשות ואין לדעת מה יהיה בסוף, משום שלהמונים הערבים יש ניסיון עשיר בהתמודדות עם המדיניות הזו...".

169. סמוך עוד יותר לאירועי אוקטובר, צוטט דהאמשה כמי שקרא בדיון בוועדת המעקב, שהתקיים ביום 13.9.00, לשבור את ידיהם ורגליהם של שוטרים אשר באים לאבטח ביצוע הריסה של בנייה בלתי חוקית במגזר הערבי. הדברים האמורים צוטטו מפיו של דהאמשה בידיעה ששודרה בקול ישראל ביום 13.9.00 בשעה 18:30[234]. לפי הציטוט אמר דהאמשה, כי "...כל שוטר אשר יגיע אל בית ערבי במטרה להרסו ייתקל בהתנגדות ויוכה. כמו כן, כל בית שייהרס ייבנה שנית".

ח"כ דהאמשה ערער על דיוקו של ציטוט זה, אולם דברים דומים הובאו מפיו של דהאמשה ביום 14.9.00 בעיתון "מעריב"[235]. בדומה לכתב קול ישראל, גם כתב "מעריב" אישר, כי הדברים שפורסמו הם דברים ששמע מילה במילה, בהיותו נוכח בדיון האמור של ועדת המעקב. דברים דומים פורסמו ביום 14.9.00 בעיתון "הארץ"[236], וביום 15.9.00 בעיתון "ידיעות [237] [238] [239]

אחרונות" . גם כלי התקשורת בשפה הערבית, "סוות אל-חק ואל-חורייה" ו"אל-סינארה" , מסרו דיווחים דומים על הדברים. ב"אל-סינארה" צוטט דהאמשה כמי שאמר "נאמר זאת בכנות: לא רק שאנו עומדים לצד עמנו, אלא נעמוד גם נגד המשטרה. אנו הראשונים שנכה. כל שוטר שיתקרב לבית ערבי כלשהו, או ינסה להרוס בית ויתקוף כל ערבי בהפגנה, נהיה הראשונים להכותו ולשבור את ידו שכן אנו חזקים יותר בשל צדקת עניינו וחזקים יותר מכל נשק".

דהאמשה התבטא בנושא זה גם בריאיון ששודר ביום 14.9.00 ברדיו[240]. בדברים אלה אמר: "שוטר שבא להרוס לי את הבית ופוגע בי ובאזרחים הערבים שמגינים על זכותם לקורת גג ולבית, מי שמרים עלי יד ושובר לנו ידיים ורגליים, כפי שקורה הרבה פעמים וקרה בזמן האחרון, זכותנו להגן על עצמנו ולשבור את ידו קודם. מי שבא לשבור את זכות קיומנו ושובר לנו ידיים ורגליים, זכותנו להגן על עצמנו ולשבור לו את הידיים והרגליים" (ההדגשה הוספה). אף כי נעשה שימוש במילים המבטאות, כביכול, מימוש של הזכות להגנה עצמית, הרי שהדברים קוראים בבירור לנקוט אלימות "מקדימה", אשר מטרתה להרתיע את המדינה מפני הריסות בתים. מסר דומה ניכר גם בריאיון שנערך עם דהאמשה ביום [241]25.9.00, ממנו עולה קריאה לאלימות כנגד פעולות הריסה של בנייה בלתי חוקית, אותן הגדיר דהאמשה כשבירת רגליו וידיו של הציבור הערבי בישראל.

נוסיף ונציין בהקשר זה, כי דהאמשה טען בריאיון, כי החוקים בהם מוגדרת הבנייה כבלתי חוקית הם "עלה תאנה", אשר "מראש כוון לכך שיוציא את הבתים האלה מחוץ לחוק כדי להרסם". דהאמשה שב והתבטא בנושא זה ימים אחדים לפני אירועי אוקטובר. ביום 29.9.00, כשהאירועים בפתח, צוטטו בעיתונות בהרחבה דבריו במסיבת עיתונאים ימים אחדים לפני כן, שם הביע את עמדתו, כי על הערבים בישראל להתמרד נגד החוקים השוללים מהם אפשרות לבנות ולהתנגד בכוח לפעולות המשטרה[242].

ראוי לציין, כי קריאה נוספת לשבירת ידי שוטרים ורגליהם הושמעה מפי דהאמשה בדברים שנשא בכפר כנא ביום 1.10.00 בבוקר, דקות ספורות בטרם ירדו מאות צעירים לכיוון הצומת המובילה לכפר כדי לבצע שם התפרעות חמורה[243]. נוסיף עוד, כי זמן קצר אחרי האירועים, ביום 10.11.00, חזר דהאמשה[244] על התבטאותו בעניין שבירת ידיים ורגליים של שוטרים. דהאמשה השתבח בריאיון לעיתון בכך, שהצהרותיו הפוליטיות הן המובילות במערכה של ההמונים הערבים, והתייחס באופן מפורש לשבירת הידיים והרגליים. הוא תיאר את דבריו בעניין זה, כ"ההצהרה שלי בנושא זכותנו למנוע את הריסת בתינו, שמגיעה עד שתבוא להרוס את הבתים ולשבור את הרגליים של אנשיה...". אף כאן, הדגש מושם על שבירת ידי המשטרה על מנת למנוע הריסת בתים.

באמירות נוספות של דהאמשה לאחר 13.9.00, בהן התייחס לשבירת ידיים ורגליים של שוטרים, נשזרו דברים אשר היה בהם גם אלמנט של קריאה להגנה עצמית מפני אלימות צפויה של שוטרים. הדברים שנאמרו אינם חד-משמעיים והם נתונים לפירושים שונים. אנו סבורים, כי אין לראות בהם נסיגה מן הדברים החמורים שאמר דהאמשה בוועדת המעקב, וכי אין באמירות ובהתבטאויות הנוספות משום מיתון או ריכוך של הקריאה לשבור ידיים ורגליים של שוטרים. אכן, אילו ביקש דהאמשה באמת ובתמים לחזור בו מקריאה זו, לא היה דבר קל מכך. כל שנדרש הוא אמירה ברורה ופשוטה, כי אינו קורא לשבור רגליים וידיים של שוטרים או לנקוט אלימות כלפיהם. דהאמשה לא נקט דרך פשוטה זו. הוא סירב פעם אחר פעם לחזור בו באופן ברור ומפורש מן הדברים וביכר להשתמש בניסוחים מעורפלים ורב משמעיים. דעתנו היא, כי אוזנו של אדם סביר, השומעת את הדברים, מה גם כשהם מושמעים חזור והשמע, קולטת מהם מסר ברור של לגיטימציה לאלימות. סביר להניח, על פי תוכן הדברים ורוחם, כי רבים יבינו את הדברים כאישור לנקוט אלימות על מנת למנוע הריסת בתים, ואף כאישור לפעול באלימות נגד המשטרה, אשר מוצגת כגורם העוין את המגזר הערבי.

170. נושא אחר בו התבטא דהאמשה, וברוח דומה, היה הפקעת הקרקעות, לעתים בהקשר של "יום האדמה" המסמל את ההתנגדות להפקעות. נושא הקרקעות הוא הנושא הרגיש ביותר בחיי המגזר הערבי, החש עד היום את הטראומות של הפקעות הקרקע הגדולות בתקופה הראשונה של המדינה, רואה עצמו פגוע ממהלכים נמשכים של הפקעות וחושש ממגמות של "ייהוד" ונישול בעתיד[245]. אולם אף כאן השאלה העומדת בפני הוועדה היא אם קרא ח"כ דהאמשה את המגזר הערבי להתנגדות אלימה ואם הדברים מתקשרים עם האירועים האלימים באוקטובר 2000.

בהצהרותיו של דהאמשה נמצא מוטיב חוזר של קריאה להקריב קרבנות בנפש, על מנת לסכל את כוונת השלטונות בעניין זה, ובתוך כך קריאה לחזור לגלות את מידת ההקרבה שהתגלתה ב"יום האדמה", ב-30.3.76. דהאמשה נשאל על תהלוכה שצולמה בכפר כנא ב"יום האדמה" 2000, בה הוא נראה קורא עם ההמון "ברוח ודם נפדה אותך שהיד". תשובתו היתה, כי הוא אינו מתנצל ואינו חוזר בו ממנה. הוא הבהיר: "זו אימרה שאנחנו כולנו מזדהים איתה ואכן אם יהיה צורך, כפי שהיו שהידים ביום האדמה, יהיו שהידים גם להבא ואנחנו נגן על זכותנו ועל אדמתנו ועל הקיום שלנו"[246]. ברוח דומה, בנאום שנשא בעצרת ברהט, התייחס דהאמשה למתפרעים אשר החלו במהומות ביום 30.3.00 באזור סח'נין כאל גיבורים, אשר הזילו בפעולותיהם דם "בהגנתם על האדמה"[247].

בחודש יולי [248]2000 צוטטו דברים שאמר דהאמשה באוהל מחאה שהוקם ביישוב עין מאהל, ליד נצרת עילית, שם התכוונו השלטונות לממש הפקעת קרקע. דהאמשה קרא לנוכחים להתנגד התנגדות אלימה, אם יגיעו למקום טרקטורים לשם ביצוע ההפקעה ואמר: "כל דחפור שינוע לעברכם חובה להקפיאו במקומו. עלינו לתת היום את השהידים של 'יום האדמה' 2000, כפי שנתנו ב'יום האדמה' בשנת 1976". דברים דומים צוטטו מפיו של דהאמשה באותו הקשר גם במקומות נוספים[249], לרבות בהודעה שהוציא לעיתונות[250].

דהאמשה חזר על מסר דומה כאשר במסגרת הפגנה בעניין אחר (סגירת מחצבת כינרת הסמוכה לנצרת עילית), נשא דברים בפני המפגינים הערבים במקום, בשבח ההתנגדות הכוחנית לכל כוונה להפקעת קרקע, תוך הבאת דוגמה חיובית מן העימותים שהיו כשנתים קודם לכן באום אל-סחאלי[251].

171. נושא נוסף בו עסקו התבטאויותיו הפומביות של ח"כ דהאמשה היה ההגנה על המקומות המקודשים לאסלאם. ח"כ דהאמשה קרא לציבור הערבי להיאבק בגופו ובנפשו, כדי למנוע פגיעה במקומות הקדושים. עצם הקריאה להגנה על מקומות אלה היא אקט לגיטימי. פגיעה במקומות הקדושים לאסלאם היא עבירה על החוק. אין מחלוקת, כי המדינה מופקדת על הגנת המקומות הקדושים לדתות השונות, ואין היא רשאית להשלים עם פגיעה כזו. עובדה היא, כי מסגדים נטושים רבים ברחבי מדינת ישראל נפגעו וחוללו. עם זאת, מעלים דבריו של דהאמשה קובלנה זו בהקשר של אלימות. טענתו היא, כי המקומות הקדושים לאסלאם נמצאים תחת התקפה בלתי פוסקת, והוא קורא להגנה אלימה על מקומות אלה. הוא קובע, כי אם השלטונות לא ישנו את מדיניותם יתרחש "פיצוץ זעם של הציבור הפלסטיני הנמצא 'בפנים'"[252].

דהאמשה איים בהתנגשות עם המשטרה אם לא תמולא התביעה לבנות מחדש את המסגד הסמוך למושב הבונים, אשר נהרס ביום 24.7.00 בידי אלמונים. ליד המסגד הוקם אוהל מחאה ובהקשר זה צוטט דהאמשה[253] כאומר, "נישאר לשבות שבת באוהל, אפילו אם תידרש התנגשות עם המשטרה, עד שתיענה בקשתנו והמסגד ייבנה מחדש". ביום 12.8.00 עצרה המשטרה ארבעה אנשים שהגיעו סמוך למבנה הנ"ל עם ציוד כבד, מתוך כוונה להתחיל בבנייתו המחודשת. דהאמשה צוטט[254] כמי שהצהיר במקום, שאם המשטרה תמנע את בנייתו מחדש של המבנה, הוא ואנשי התנועה האסלאמית יפעלו לבנייתו בכוח, "אפילו אם יישפך דם". אם לא ישוחזר המבנה שנהרס, אמר "אהוד ברק יהיה אחראי לשפיכות הדמים במסגד".

172. עיקר אמירותיו בשטח זה הוקדש למה שכינה ההגנה על מסגד אל-אקסא (דהיינו על כל אזור אל-חרם אל-שריף, הר הבית). דהאמשה קרא פעם אחר פעם לגלות נכונות לקרבן בגוף ובנפש למען ההגנה על אל-אקסא. ממכלול דבריו עולה, כי הכוונה בהגנה על אל-אקסא אינה להגנה מפני מי שעלול לפגוע בו פיסית בלבד, אלא גם מפני שינוי באפיקים מדיניים. הדברים נאמרו בהקשר של ועידת קמפ דייויד, אשר התכנסה בחודש יולי 2000, ואשר דווח כי יועלה בה נושא אל-אקסא. מן ההקשר, בדומה לתוכנו של חלק מן הדברים, עולה, כי הקריאה להתנגדות אלימה מתייחסת גם לפגיעה הנובעת מוויתור כל שהוא, במסגרת המשא ומתן, על ריבונות מוסלמית באתר או בכל חלק ממנו.

כך, למשל, אמר דהאמשה עם התכנסות ועידת קמפ דייויד, בריאיון ברדיו אשר שודר ביום 12.7.00[255], "אני לא ארשה, כמוסלמי וגם כאיש ציבור, שתהיה פגיעה בקודש הקודשים שלנו בארץ הזאת. אני חושב שהגיע הזמן שכולם יבינו שהעניין הזה לא יכול להימשך בצורה הזאת, ואנחנו נגן עליו בכל הכוח, גם כולל ללכת להיות שהיד בעניין הזה ... אני לא מאמין שמוסלמי אחד, לא ברשות הפלסטינית ולא בשום מקום אחר, יוכל להפר את הציווי הדתי הזה או יוכל להסכים לפגיעה בריבונות במסגדים ובמקומות הקדושים. לא יקום ולא יהיה דבר כזה וכל פגיעה כזאת תוגן על ידנו ועל ידי כל המוסלמים". דהאמשה חזר על דברים דומים בסיור שערך במקום ביום 11.7.00[256] והוסיף, כי "נקריב את נפשותינו כדי להגן על המסגד. אני עצמי מוכן להיות השהיד הראשון שיגן על הר הבית". כן אמר: "אני מוכן ומתפלל להיות השהיד הראשון שיקריב את גופו כדי להגן על קודש הקודשים של האסלאם בירושלים". פחות מחודשיים אחרי כן[257] צוטט דהאמשה שוב כמשבח מלחמת קודש - ג'יהאד - של הציבור הערבי בישראל, על מנת למנוע ריבונות של ישראל באל-אקסא.

ביום 24.7.00 התפרסם בעיתונות[258] תוכנה של איגרת ששלח דהאמשה לקלינטון, לברק ולערפאת, לקראת דיוני פיסגת קמפ דייויד שהתכנסו באותה עת. נאמר, כי באיגרת הזהיר דהאמשה מפני פגיעה במעמדה המקודש של ירושלים והדגיש, כי המוני בני האומה האסלאמית והערבית ייענו לקריאה למות מות קדושים למען אל-אקסא. נאמר באיגרת, כי "אם ייכפו זאת עלינו, ואם הדבר יידרש, נשמותינו תהיינה כפרה, ונהיה הקורבנות והשהידים בהגנה על כבודנו ובשמירה על קודשינו ובראשם אל-אקסא". הוא הזהיר שוב, כי אם ההנהגה הפלסטינית תוותר בעניין זה "לא נכיל את כעסה של האומה ולא נשלוט בזעם העממי, שהזהרנו מפניו שוב ושוב". עוד כתב, כי "הנשמות נכספות למות הקדושים למען ההגנה על אל-אקסא וירושלים המבורכת, ומליונים מבני האומה האסלאמית והערבית ייענו לקריאה למות מות קדושה וכבוד". כן נאמר, כי "אנו מאמינים בפתרון של שלום ומעדיפים אותו, אבל לא נהסס להשתמש בכוח אם יכפו זאת עלינו".

כאמור, מתייחסת הקריאה לאלימות לאפשרות שההנהגה הפלסטינית תהא נכונה לעשות ויתורים במשא ומתן לגבי ירושלים. אכן, במאמר שפרסם במהלך האירועים, כתב דהאמשה בפשטות, כי אין מקום לכל משא ומתן בנושא זה[259]. האיום באלימות נעשה אפוא מכשיר להשגת מטרות פוליטיות.

173. ח"כ דהאמשה היה בין אלה שהתבטאו בפומבי, עובר לאירועי אוקטובר, באשר לביקור אריאל שרון בהר הבית ולאירועים שהיו במקום ביום 29.9.00. ביום 1.10.00, הוא היום הראשון לאירועי אוקטובר, ייחס דהאמשה לברק ולשרון כוונה להביא להרג של פלסטינים למען קידום מטרות פוליטיות. בין היתר, הגדיר את אירועי 29.9.00 על הר הבית כ"טבח מתוכנן של ברק וממשלתו"[260]. הוא אמר, כי "ברק נושא באחריות ישירה, כי הוא נתן את ההזדמנות לשרון לטמא את מקום הקודש הירושלמי הנכבד.... ברק ושרון מבקשים לחזק את מעמדם הפוליטי באמצעות שפיכת הדם הפלסטיני על מנת להשיג הישגים זולים. אולי הם רוצים גם להשתמש בדם הפלסטיני כחומר להקמת ממשלת אחדות של מפלגותיהם...".

בהמשך לכך, הצדיק דהאמשה את האירועים בתחילת אוקטובר 2000 במגזר הערבי בתחומי המדינה, כתגובה לחילול הקודש, אשר לגרסתו גרם ביקורו של אריאל שרון על הר הבית. כך, ביום 3.10.00 שודרו דבריו של דהאמשה[261] בהם התייחס לאירועים כאל "הזעם הערבי הצודק, לאחר שהפושע הזה חילל את הקודש הירושלמי הכבוד ... הם [המשטרה] פשוט צריכים להתרחק מאיתנו ולהניח לנו להביע את זכותנו, את שאט נפשנו וזעמנו לאחר שאל-אקסא חולל". דברים דומים נאמרו מפי ח"כ דהאמשה גם לכלי תקשורת נוספים[262]. ח"כ דהאמשה שואל באופן רטורי ביחס למסגד אל-אקסא, "איך אתה מעלה על דעתך שלא נתעמת שם? זה להתנכל לעצם קיומנו. אנחנו קיימים. אשמתנו שאנחנו בני אדם, שיש לנו חיים ויש לנו מסגד ואדמה?"[263]. לפיכך, עמדתו היא שביקור שרון על הר הבית הצדיק נקיטת צעדים של עימות מצד המגזר הערבי. ואמנם, באותו ריאיון פורסם גם, כי בהתייחסו לאירועי אוקטובר, אמר דהאמשה כי הם מהווים מלחמה על רקע דתי, אשר תימשך בכל רחבי ישראל: "זו מלחמה שכל מוסלמי שותף בה. באל-אקסא אין קו ירוק. זה יימשך בכל תחומי מדינת ישראל".

174. ביום 1.10.00 נטל דהאמשה חלק בתהלוכה שהתקיימה במקום מגוריו, כפר כנא[264]. כשהתהלוכה הגיעה לאנדרטה לחללים, המצויה במקום, נשאו המשתתפים תפילה לעילוי נשמות החללים ועמדו בדממת אבל במשך כמה דקות[265]. אחרי כן נישאו במקום נאומים. בין השאר, צוטט דהאמשה, כמי שאמר בנאומו בפני המשתתפים, כי "שרון וברק חשבו שהם יצליחו לחלל את רחבת אל-אקסא, אך ההתנגדות לכך היתה מוחלטת. אנו אומרים להם שאנו לא יכולים לגייס טנקים ומטוסים כדי להגן על אל-אקסא, אך אנחנו נגייס את המאמינים ואנשי הכבוד, שהם הנשק של אל-אקסא היום, מחר ובכל שעה. אנו אומרים לברק ולחבורתו: לא תצליחו לבלוע את האדמה הטהורה של אל-אקסא, כי היא תהפוך להר געש שיתפרץ בגרונותיכם, ולא תצליחו לבלוע את העם הפלסטיני הקשור לאדמתו. הגיע הזמן שנגן על עצמנו ונראה שאנחנו יכולים לשבור את הידיים והרגליים של כל מי שיבוא להרוס את בתינו ולשבור את ידינו ורגלינו"[266]. זמן קצר לאחר שסיימו הדוברים את דבריהם, לקראת סוף העצרת, החלו צעירים רבים לרדת לכיוון צומת בית רימון[267]. במקום בוצעו מעשי ונדליזם, אשר כללו, בין השאר, ניפוץ רמזורים באבנים והפלת עמודי רמזורים לכביש[268].

175. מסר נוסף של דהאמשה, אשר קדם לאירועי אוקטובר, מצוי בדברי השבח לאסירים בטחוניים אשר מרצים בישראל תקופות מאסר על עבירות בטחוניות חמורות, הכרוכות פעמים רבות בפגיעה בחייהם של אזרחי ישראל ושל חייליה. כך אומר דהאמשה בריאיון[269] באשר לאסירים הבטחוניים בבתי הכלא בישראל: "...אלו הם בנינו, האליטה, הדבר הטוב ביותר שהפיק העם הפלסטיני. מה שהפיק עמנו בגבולות 48'. עלינו לומר [שהם] אסירי רצונם וחירותם, כפי שהפכו את עצמם לאסירי חירותינו ואסירי רצונו של העם הפלסטיני כולו". ברוח דומה, צוטט דהאמשה כמי שאמר בעצרת שנערכה בשנת 2000 מול כלא שטה למחאה בנושא זה[270], כי האסירים "הם שהתחילו את דרך ההקרבה והמאבק, הם שעשו את חירותם למפתן שבו הואר עתידנו. המעט שאנו יכולים לעשות הוא לעשות את חירותנו למפתן לשחרורם".

176. בסיכום יוזכר, כי אמירותיו הנדונות של חבר הכנסת דהאמשה עוסקות בנושאים בהם רואה הציבור הערבי את עצמו פגוע ומאוים - בתים, קרקעות ומסגדים. ללא ספק, נותנים דבריו הד לרגשות המבעבעים בקרב אזרחים ערבים בשל סוגיות אלה גם ללא אמירותיו של דהאמשה. אולם ח"כ דהאמשה לא גילה בהתייחסויותיו את רמת האחריות המצופה מאיש ציבור ואת הנאמנות הנדרשת לשלטון החוק, במיוחד ממשפטן ומאיש פרלמנט כמוהו. דבריו מעודדים את הפנייה לאלימות והם נאמרים בסגנון החריף של "שבירת ידיים ורגליים" ופעולות "שהידים". בכך תרם לשלהוב הרוחות לקראת האירועים האלימים של אוקטובר 2000 ובמהלכם.

שיח' ראיד סלאח והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית

177. השיח' ראיד סלאח הוא יו"ר פלג של התנועה האסלאמית בישראל, המכונה הפלג הצפוני. הוא משמש בתפקיד זה החל בשנת 1998. פלג זה החרים את הבחירות לכנסת ואין הוא מיוצג בה. נוסף לתפקידו כיו"ר התנועה, שימש השיח' סלאח בין השנים 1989-2001, ובכלל זה בתקופת האירועים, כראש העיר אום אל-פחם. השאלות העומדות בפנינו הן, אם בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר 2000 ובמהלכם, העביר השיח' סלאח מסרים, או היה אחראי להעברת מסרים של עידוד לשימוש באלימות ואיום באלימות כדרך להשגת מטרותיו של המגזר הערבי והמוסלמי במדינת ישראל, אם הפעיל שיטות תעמולה מתלהמות לשלהוב הרוחות סביב הנושא הרגיש של אל-אקסא, בין השאר בטענה כי נערך שם טבח מתוכנן, ואם העביר מסרים השוללים את הלגיטימיות של מדינת ישראל.

178. נראה, כי שיח' ראיד סלאח הביע את תמיכתו בהתנהגות שהופגנה בהפרות הסדר אשר קדמו לאירועי אוקטובר. כך, בהתנגשויות הקשות עם המשטרה באירועי אל-רוחה נראה סלאח כשהוא ממריץ את המפגינים בקריאות משלהבות[271]. לאחר האירועים היו לו אמירות בשבחם, באופן שניתן היה להבינן כמתייחסות לכלל האירועים על היבטיהם האלימים. הוא צוטט שבוע ימים לאחר האירועים כמי שאמר כי הם היו בעבור המשתתפים בהם בבחינת ניסיון מחשל, שהוא בגדר "ניסיון ראשון" ושהדבר "רק הוסיף לנו חוזק ונחישות להמשיך ולדרוש את זכויותינו הברורות והצודקות"[272].

179. השיח' ראיד סלאח גם קרא לציבור הערבי בישראל להתעמת עם השלטונות. כך, בריאיון שפורסם ב-1999 בעיתונות[273], הוא קרא להעלות את בעיותיו של הציבור הערבי למישור ארצי, לצאת מדפוסים של תגובה ולעבור לדפוסים ולאווירה של יוזמה ועימות. זמן לא רב לאחר קריאתו ליוזמה ולעימות, קרא ראיד סלאח לתושבים לחסום בגופם הקמת מחנות צבא על חלק מאדמות אל-רוחה, שכן מהלך כזה של ממשלת ישראל הוא, לדבריו, בגדר הכרזת מלחמה על הציבור הערבי[274].

ברוח דומה התבטא השיח' ראיד סלאח בכנס, שנערך ב"יום האדמה" 2000, ליד באקה אל-גרבייה, באומרו, "איננו אלימים. ואולם אם תיכפה עלינו אלימות כי אז נהיה אלימים יותר"[275]. בעדותו הסביר שיח' ראיד סלאח, כי כל גורם המנסה להפקיע את זכויות הערבים הוא בבחינת מי שנוהג עימם באלימות, שאז זכותו של הציבור הערבי לשמור על זכויותיו[276]. המסר, אם כן, הוא של לגיטימציה, ואפילו איום, לעשיית שימוש באלימות כנגד ניסיון של השלטון לבצע הפקעת קרקעות, שכן ניסיון כזה מהווה אקט אלים.

180. פעילותו הבולטת של שיח' ראיד סלאח היתה מסע פוליטי נרחב שנערך תחת הסיסמא "אל-אקסא בסכנה" (וכאמור, הכוונה ב"אל-אקסא" היא לכל מתחם הר הבית). במסע זה התריע נגד סכנות אשר אורבות, לדבריו, לשליטת המוסלמים במסגדי אל-אקסא ולמסגדים עצמם, וקרא לציבור לצאת להגנתם.

התרעות אלה לא היו נטולות בסיס לחלוטין. בציבור היהודי היו רבנים ופוליטיקאים אשר העלו תכניות שונות להקמת בית כנסת בהר. מספר קבוצות קיצוניות עסקו בפעולות הפגנתיות וסמליות להגשמת חזון בניין בית המקדש. בהקשר של המשא-ומתן המדיני הועלו תכניות שונות שהיו אמורות לחזק את ההגמוניה היהודית בהר הבית. אולם מסע ההתרעות של ראיד סלאח הרחיק לכת הרבה מעבר לדברים אלה, שכן הוא פעל, כפי שנראה להלן, להזעיק את הציבור הערבי נגד כוונה שיוחסה לממשלת ישראל להחליף את מסגדי אל-אקסא בבית מקדש יהודי - כוונה שלא היתה לה אחיזה כלשהי במציאות.

מסע ההתרעות האמור קרא להקריב קרבנות בנפש למען ההגנה על אל-אקסא, ולהדוף כל ניסיון לוויתור מדיני בעניין זה. יש להעיר בהקשר זה, כי השיח' סלאח מייצג עמדה לפיה מסגד אל-אקסא כולל גם את הכותל המערבי. מכך עלול להשתמע, כי העמדה השוללת כל ויתור בעניין המסגדים, ומשבחת הקרבה בנפש על מנת לפדות אותם ולהגן עליהם, מתייחסת גם לכותל המערבי. סלאח אישר בהודעתו בפני אוספי החומר מטעם הוועדה, כי ההגנה על המסגדים כוללת את ההתנגדות לכיבושם בידי ישראל וכי הסכנה הנדונה מוצאת את ביטויה גם בעצם קיומה של תחנת משמר הגבול במתחם אל-אקסא - היינו, עצם הנוכחות הישראלית במקום מעמידה את אל-אקסא בסכנה[277]. כך נאמר גם במאמרו בעיתון "סוות אל-חק ואל-חורייה"[278].

גולת הכותרת של מסע תעמולה זה היא העצרת השנתית (מהרג'אן) הנערכת באום אל-פחם בצל הסיסמה "אל-אקסא בסכנה". בכינוסים אלה נוטלים חלק עשרות אלפי אנשים, ובהם מנהיגי ציבור במגזר הערבי. כל כינוס נמשך שעות אחדות ומתנהל בסדר מרשים. הגורם המארגן כינוסים אלה הוא התנועה האסלאמית בראשותו של שיח' ראיד סלאח; הם מתנהלים בהשראתו ובהנהגתו והוא הרוח החיה בהם. בכל כינוס כוללת התכנית נאומים של אישים שונים, ובמרכזם פעילים מן התנועה האסלאמית בישראל ומחוצה לה, וכן קטעי שירה ודרמה. מובן, כי לא ניתן יהיה לעמוד כאן באופן מלא על תוכנם של הכינוסים האמורים, אבל ניתן להביא מדגם מייצג לתוכן הדברים ולרוחם, כפי שעלו בכינוס שהתקיים בשנת 1999 ובזה שנערך כשבועיים בלבד לפני אירועי אוקטובר 2000.

181. בכינוס שנערך ביום 15.9.99, אמר פעיל בכיר בתנועתו של שיח' ראיד סלאח, בין היתר[279], כי "מנורת השמן לאל-אקסא עלולה לכבות, אך אנו מוכנים להדליק את אל-אקסא בדם. כי מי שידליק בדמו, לא יכבה".

182. המסרים בכינוס השנתי אשר נערך בשנת 2000, כשבועיים בלבד לפני אירועי אוקטובר, לא היו שונים במהותם. שיח' ראיד סלאח הגדיר בכינוס זה כל עמדה, אשר גורסת כי ליהודים זכות כלשהי בהר הבית, כהכרזת מלחמת-דת על המוסלמים באשר הם. וכך אמר סלאח בכינוס האמור[280]:

"נאמר לחברה היהודית בכנות, אין לכם זכות ולו על אבן ממסגד אל-אקסא המבורך. אין לכם זכות ולו על גרגר עפר ממסגד אל-אקסא המבורך. לכן נאמר בכנות, הקיר המערבי של אל-אקסא המבורך [הכוונה לכותל המערבי] הוא חלק מאל-אקסא המבורך. לעולם לא יתכן שהוא יהיה כותל מערבי קטן. לעולם לא יתכן שהוא יהיה כותל מערבי גדול ... נאמר להנהגה הפוליטית בישראל ולהנהגה הדתית בישראל, נאמר בכנות, הדרישה להשאיר את אל-אקסא המבורך תחת ריבונות ישראלית, גם היא הכרזת מלחמה על העולם האסלאמי...".

במהלך הכינוס הוביל שיח' ראיד סלאח, ומידי פעם הכרוז, את קריאות ההמונים "ברוח, בדם, נפדה אותך אל-אקסא". יצוין, כי דוברים שונים הגנו על קריאות אלה בהסבירם שהן מביעות רגשי מסירות עמוקים ללא כוונות כלשהן לשפיכות דמים. מכל מקום, אין להכחיש שהן משלהבות את הרוחות לרמה שאינה רחוקה מהיסטריית המונים.

183. באותו כינוס נישאו דברים דומים גם על ידי פעיל בכיר בפלג הצפוני של התנועה האסלאמית. אותו פעיל ייחס לראש הממשלה דאז, אהוד ברק, כוונה להרוס את מסגד אל-אקסא, כדי לבנות על חורבותיו את בית המקדש. הוא איים, כי לא דמעות יזילו על אל-אקסא כי אם דמים יזרמו סביב אל-אקסא. הוא ערך השוואה בין אהוד ברק, שלדבריו רוצה ומנסה להרוס את אל-אקסא כדי לבנות במקומו את בית המקדש, לבין אבּרהא אל-אשרם, אשר, כפי שמסופר בסורת אל-פיל בקוראן, עלה על העיר מכה במטרה להרוס את אבן הכעבה, ואללה שלח לעברו להקת ציפורים, אשר השליכו עליו ועל אנשיו אבנים ששברו את מפרקתו. אותו פעיל ציין בנאומו, כי על אהוד ברק לדעת, כי אללה יכול לשגר גם היום להק ציפורים שכזה, ולא - הרי שהמוסלמים יוציאו לפועל בעצמם את גזירת אללה[281]. יש לציין, כי דברים אלו פורסמו באריכות אף במאמר פרי עטו של אותו פעיל שפורסם בבטאון הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית[282].

דברים דומים בדבר כוונתו של הממשל דאז, בראשותו של אהוד ברק, לבנות כביכול את בית המקדש נאמרו זמן קצר לפני כן על ידי שיח' ראיד סלאח בריאיון שפורסם ביום 19.8.00 בעיתון הפלסטיני "אל-חיאת אל-ג'דידה"[283]. הוא התבטא באופן דומה גם ימים אחדים לפני כן, בדברים שפורסמו ב"סוות אל-חק ואל-חורייה"[284], בהם קרא לעם הפלסטיני להתלכד לנוכח דיבוריהם של היהודים על בניית בית כנסת ברחבת אל-אקסא. לדבריו, בפועל מדובר בבנייתו של בית המקדש והוא ייחס את התכנית לממשל הישראלי. שיח' ראיד סלאח טרח לשוות לאזהרות האמורות משמעות קרובה ומסוכנת, באמרו, כי הדברים עלולים לקרות כבר בתוך החודשים הקרובים.

184. למרות זהירותם בעניין הלגיטימיות של מדינת ישראל, והדגשתם שהם מקיימים יחסי גומלין מעשיים עם מוסדותיה, לא תמיד נמנעו שיח' ראיד סלאח ואנשי תנועתו מאמירות שיש בהן משום דה-לגיטימציה. ביום 1.4.00 התקיימה בעכו הפגנה תחת הכותרת "הפגנת האלפים". שיח' ראיד נטל חלק בהפגנה זו. אחד ממנהיגי הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית נשא באירוע זה נאום, בו קרא להשקיע כל מחיר על מנת להשיב ארץ מולדת שנגזלה. הוא פירט זאת בציינו את הערים ירושלים, חיפה, עכו, בית שאן ויפו. ישראל תוארה בדברים אלה כ"קוף, שוטה ובוגד", ממנו יש לטהר את הארץ[285]. הדברים פורסמו בבטאונו הרשמי של הפלג הצפוני, העיתון "סוות אל-חק ואל-חורייה". שיח' ראיד סלאח התבטא באותה עצרת באופן דומה, הן מבחינת התכנים והן מבחינת הסגנון.

שיח' ראיד סלאח הטיף בקו דומה בכינוס שערכה התנועה האסלאמית בכפר כנא כחודשיים לאחר מכן, בחודש יוני 2000.[286] גם כאן התמונה הבסיסית היא של מלחמה מול אויב בלתי לגיטימי, כופר, אשר סופה להסתיים בניצחון. בכינוס זה הוא דיבר על הניצחון על הכופרים, אשר יבוא בעקבות המתנה סבלנית.

185. באותו כינוס אף דיבר שיח' ראיד סלאח על האסירים הבטחוניים כעל "אסירי החירות".[287] בדומה למנהיגים אחרים, אשר דבריהם נדונו לעיל, גם הוא התבטא באופן השם את האסירים הבטחוניים, המרצים בישראל תקופות מאסר ארוכות בגין עבירות בטחוניות חמורות ובהן פגיעה בחיי אזרחים יהודים, כמופת לציבור הערבי. לעניין זה אמר שיח' ראיד סלאח, בעצרת שהתקיימה באום אל-פחם בנושא האסירים הבטחוניים: "אסירי החירות, אתם אור השחר שלנו. היום אנו עומדים יחד: אגודות, מסגרות, מוסדות ונטיות פוליטיות שונות למען שחרורכם"[288].

186. ההתייחסות לישראל כאל אויב נמצאת גם בשיר מאת שיח' ראיד סלאח, אשר פורסם כחודש וחצי לפני אירועי אוקטובר. השיר עוסק בהריסת בית התפילה בסרפנד על ידי יהודים, ובו מתאר שיח' ראיד את האויב כצמא דם, אשר גורלו נחרץ. השיר פורסם ב"סוות אל-חק ואל-חורייה", ונאמר בו, בין השאר, כך[289]:

"הרוס את בתי אללה [אתה] גמד שהפך אמיץ רק בדמיון / הפגז צריחי מסגדים אשר קראו תמיד 'אללה אכבר' ... / וטבח בקהלי הכורעים בתפילה ללא סייג או ויכוח / וקבור את עמם הקם למען אללה בחול הלוהט / ורגום מואד'ין של מסגד בכדורי משטמתך... / וחפור קברי אנשינו ורקוד בכל פינה. אולם גורלך, אתה אויבו של הטוב, נגזר לאבדון / ... שרוף, אתה האכזר, את עין הוד, את האלמנות והטף / והצף בדם את ג'בע האהוב, אתה נביא השקר / ... קדימה, צהל תוך שאתה שופך את דמנו בלי מדוע ולמה ... / אולם גורלך, אויב הצדק, נגזר לאבדון / ... השחז את תרבות הבגידה ופגע בנו בחיצים מורעלים ... / אינך אלא אפיזודה אשר היכתה בגופי כשיעול / ... אל תחשוב / שהעושק יהיה תמיד עמוד תומך נצחי / זה גורלך, אויב אללה, לאבדון נגזר".

"אויב אללה" נגדו מופנה השיר אינו מוגדר במפורש כישראל, אך קשה שלא להבינו כך, או לפחות לטעון שקוראיו הערבים של השיר יבינוהו אחרת.

בדברים אלה שזורה גם התייחסותם השלילית של שיח' ראיד סלאח ותנועתו ללגיטימיות של מדינת ישראל כמדינה יהודית. בראייתם, מדינת ישראל אינה אלא פלסטין הכבושה מאז שנת 1948. כך התייחס שיח' ראיד סלאח למדינת ישראל גם בריאיון שפורסם בעיתונות[290] בחודש מאי 2000.

187. רבות חשיבות לענייננו הן אמירותיהם ופעילותם של שיח' ראיד סלאח ושל תנועתו לקראת אירועי אוקטובר ובמהלכם. לקראת אירועי אוקטובר, ביום 30.9.00, התפרסם כרוז של מועצת השורא הארצית של התנועה האסלאמית[291]. הכרוז מתייחס להרג הפלסטינים יום קודם לכן ברחבת מסגד אל-אקסא, ומשבח הקרבת דם למען אל-אקסא. יש לציין, כי שיח' ראיד סלאח אישר בעדותו, כי הוא זה שניסח כרוז זה[292].

188. בכרוז נוסף[293] הובהר, כי עמדת התנועה האסלאמית היא שהאירוע שהיה ביום 29.9.00 על הר הבית לא היה אלא "טבח

מתוכנן", וכראיה לכך מובאת העובדה, שמשעות הבוקר המוקדמות "המסגד הוקף במאות חיילים וכוחות מיוחדים מצוידים בנשק ואלות". (למעשה, היערכות רחבת היקף של המשטרה, בעיקר בימי מתיחות, היא דבר שבשגרה).

טענה דומה הועלתה על ידי שיח' ראיד סלאח בדיון בוועדת המעקב. בדבריו, אשר שודרו בטלוויזיה יום אחד לאחר מכן, טען כי אירועי אוקטובר אינם אלא פרי קונספירציה של שירותי הביטחון הישראליים. הוא אמר בהקשר זה, כי "שירותי הביטחון, בין אלה שנראו בגלוי ובין הסמויים, הם אלה שהובילו את המגזר הערבי לעימותים האלימים האלה שכתוצאה מהם נפצעו תושבים מאום אל-פחם, מכפר מנדא, מג'ת, ומכפרים ומערים במשולש, בנגב ובגליל"[294]. דברים חסרי שחר אלה משקפים את היעדרה של תחושת אחריות ציבורית אצל אומרם.

189. תוך כדי האירועים, ביום 5.10.00, פרסמה עיריית אום אל-פחם, אשר שיח' ראיד סלאח עמד באותה תקופה בראשה, הודעה[295] המתייחסת לאירועי אוקטובר. בכרוז נישאה ברכה לכל תושבי אום אל-פחם ו"לכל תושבינו בכל הכפרים והערים, בכל רחבי המולדת היקרה הזאת", על כך שהוכיחו "לרחוק ולקרוב את אחדותם והתלכדותם סביב ההגנה על מקומותינו הקדושים". בהמשך הכרוז נאמר, כי המשתתפים באירועי אוקטובר, המוגדרים כ"צעירי אל-אקסא", הנחילו "לכנופיה הזאת של החיילים העמוסים נשק, לקח שילמד אותם שהדור הזה כבר לא יודע פחד כאשר העניין נוגע לקדושיו ולאדמתו וכבודו, וכי למרות אכזריות החיילים, הנוער הזה לא יצא משיווי משקל, אלא הגן על זכויותיו הגנה תרבותית, מכובדת". השבח הכולל הזה לאירועים שהיו משופעי אלימות כמוהו כמתן לגיטימציה לאלימות.

עוד יצוין, כי בסיפא של הכרוז מופיעה אזהרה השוללת גילויי ונדליזם מן הסוג שנתגלו באירועי אוקטובר באום אל-פחם - הריסה והצתה של מוסדות ציבור ושל מתקנים המשמשים את הציבור, בעיר ובדרכים. אין בכרוז הסתייגות דומה מתקיפת אזרחים יהודים תמימים, אשר עברו בכביש הסמוך לאום אל-פחם במהלך מהומות אוקטובר, ומשמעות הדבר ברורה.

190. בעיצומם של אירועי אוקטובר, ביום 6.10.00, פרסם שיח' ראיד סלאח מאמר,[296] בו הגדיר את האירועים כ"אינתיפאדת אל-אקסא". גם הוא היה, אפוא, שותף לעמדה כי מדובר באירועים בעלי אופי של התקוממות, ולא של הפגנות גרידא. במאמר משבח שיח' ראיד את האינתיפאדה האמורה, כמשקפת התלכדות של ערביי הארץ סביב מסגד אל-אקסא, ומכנה את מדינת ישראל "עריץ".

191. בכרוז מטעם התנועה האסלאמית, אף הוא מיום 6.10.00, אשר התפרסם בעיתונות[297], עולים שוב דברי שבח למהומות אוקטובר. הכרוז מותח קו ישיר בין "יום האדמה" של שנת 1976 לבין אירועי אוקטובר 2000. שני האירועים מוגדרים כאינתיפאדה, אשר ביטאה נכונות להקרבה: בשנת 1976 - על מנת להגן על האדמה, ובשנת 2000 - על מנת להגן על אל-אקסא. בתוך כך נטען גם, כי אירועי אוקטובר מהווים מלחמה של הממשלה כנגד הציבור הערבי במדינה, במטרה לגרום להרג ועל ידי כך "לחנך" את הציבור הערבי במדינה.

192. בסיכום מתקבל, כי מסריו של השיח' ראיד סלאח פעלו להלהטת אותה האווירה אשר תרמה להתפרצות האלימה של אוקטובר 2000. אפקט כזה היה לאמירותיו בשבח אירועים שכללו מעשי אלימות, ובכלל זה אירועי אוקטובר עצמם, להעלאת העימותים על נס והגדרתם כאינתיפאדה, להטלת ספק בלגיטימיות של המדינה ובהצגתה כאויב, לדברי ההלל לאסירים בטחוניים ולייחוס קונספירציות זדוניות לרשויות השלטון, ובכלל זה תכנון טבח בהר הבית.

אין בידינו ראיות ברורות ששיח' סלאח אכן היה מעוניין בכך שהאלימות תגיע לרמות אליהן הגיעה באוקטובר, וידועים מקרים בהם ניסה לעמוד בפרץ ולעצור בעד מתפרעים. מכל מקום, לא נכללה במסריו דרישה כלשהי לאיפוק ולריסון של המחאות. דבריו, כפי

שסוכמו לעיל, ליבו את המהומות.

במיוחד נראית בעינינו חמורה התנהלותו בסוגיית המסגדים בהר הבית. אין להטיל ספק ברגשותיו הדתיים העמוקים של השיח' ראיד סלאח ובדאגת האמת שלו לשליטה המוסלמית באל-אקסא, המקום השלישי בקדושתו לאסלאם. מנקודת מבטו ניתן להבין, עד כמה קשה למוסלמי לראות את קדשיו נתונים תחת שלטון יהודי. יש גם להכיר בכך שאיומים מסוימים אכן שודרו מקרב חלקים בציבור היהודי. ברם אין זה מתקבל על דעתנו כי שיח' סלאח אכן האמין שהממשלה הישראלית מתכוונת להרוס את המסגדים ולבנות במקומם את בית המקדש, כפי שטען. אין מנוס מן המסקנה, כי אמירותיו בעניין זה היו מכוונות לצבירת הון פוליטי - לגיוס תומכים ולחידוד מאבקים. קריאותיו לשחרר את אל-אקסא במחיר דמים, במיוחד כפי שהושמעו במהרג'אנים ההמוניים והמתלהמים שארגן, יצרו ערב אירועי אוקטובר עליית מדרגה באווירה המתוחה במגזר הערבי.

סיכום

193. הבאנו לעיל שורה של מסרים אשר הועברו על ידי מנהיגים ערבים במהלך תקופה ניכרת של כשנתיים וחצי שקדמה לאירועי אוקטובר וכן במהלכם. הבאנו את הדברים תוך התייחסות נפרדת לוועדת המעקב; לעזמי בשארה ולתנועת בל"ד; לעבד אל-מאלכ דהאמשה; ולשיח' ראיד סלאח והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית. המסקנה העולה מן הדברים, והיא החשובה לענייננו, שהיו אלה מסרים המייחסים לגיטימיות לשימוש באלימות ואף מאיימים באלימות. מסרים אלה הלכו והתרבו לקראת אירועי אוקטובר ובמהלכם. הם לא הועברו רק על ידי שלושה האישים להם נשלחו אזהרות לפי סעיף 15 של חוק ועדות חקירה. היו שותפים לכך אישי ציבור נוספים ודוברים לא-מעטים באמצעי התקשורת. מטבע הדברים, לא ניתן במסגרת דין וחשבון של ועדת חקירה לעסוק בכל אחד מהאנשים הנוגעים בדבר. לצורך המחשת התופעות די בהתייחסות לאישים הבולטים המייצגים אותן, ובהצגת עיקרי הדברים כפי שנעשה לעיל.

194. אנו סבורים, כי לדברים שהושמעו היה אפקט ממשי על הציבור הערבי. מסקנה זו מתבססת על מכלול נסיבותיו של העניין. מדובר במסרים רבים ועקביים בתוכנם. משמיעי המסרים הם אישי ציבור בולטים, אשר הם ותנועותיהם נהנים מתמיכה ציבורית רחבה, בין אם נבחרו לכנסת ובין אם לאו. המסרים הועברו באמצעי התקשורת ההמוניים. הם הועברו גם באמצעות כרוזים, אשר כל תכלית קיומם היא להפיץ מסרים ברבים. המסרים נגעו לנושאים רגישים, שעמדו בעין הסערה הציבורית, והציבור במגזר הערבי היה קשוב להם. פעמים רבות, הם הועברו בעיתוי הסמוך להתלקחות של סערה לגבי נושא זה או אחר. במשקלם המצטבר, מאפיינים אלה מלמדים, כי למסרים אלה היתה השפעה על האווירה הציבורית במגזר הערבי, כולל על הנכונות לצאת לעימותים אלימים כנגד פעולות השלטון וכוונותיו. במובן זה, יש יסוד מוצק לקבוע, כי המסרים האמורים תרמו תרומה של ממש לאירועים אשר התרחשו באוקטובר 2000, בהכשירם את הלבבות ובהלהיטם את הציבור לעמוד באופן תקיף ועימותי, כנגד המדינה וכוחות המשטרה אשר פעלו מטעמה להשלטת החוק והסדר.

לא למותר להעיר, כי לגישת הוועדה בדבר המסקנות וההשפעות המתבקשות מהמסרים אשר פורטו לעיל, ניתן למצוא תימוכין בפסיקתו של בית המשפט העליון. באחד מפסקי הדין נפסק,[298] כי פעמים רבות אין צורך במומחה על מנת להעריך את השפעתו של ביטוי פוגעני כזה או אחר, ויכולתו להביא להפרת הסדר. באותו עניין נאמר, כי "יש מקרים ברורים בהם הדברים מדברים בעד עצמם. במקרים כאלה יכול בית המשפט להעריך את חומרת הפגיעה, אם קלה היא ואם קשה, על פי השכל הישר וניסיון החיים, אף ללא הוכחות".

בפרשה אחרת צוין לעניין זה[299], כי "בהעריכו את הפוטנציאל הגלום בפרסום, יידרש בית המשפט למכלול הנסיבות העשויות להשפיע על האפקט האפשרי שלו. המדובר בהערכת פועלו האפשרי של הפרסום הקונקרטי, בעת שנעשה. בראש ובראשונה יידרש בית המשפט לתוכנו של הפרסום, הן מבחינת מובנו, והן מבחינת סגנונו. בית המשפט יידרש גם לנסיבות האופפות את המקרה - מה המדיום בו נעשה שימוש, מהו קהל היעד, היכן נעשה הפרסום, ומתי הוא נעשה".

195. אם בכך אין די, הרי שמן העדויות עולה, כי אישים שונים מהמגזר הערבי העידו בפני הוועדה על כך שהדברים שנאמרו על ידי בל"ד ועל ידי התנועה האסלאמית השפיעו על הגברת המאבק.

בהתייחסו לסוגיה זו בהודעתו בפני אוספי החומר מטעם הוועדה, אמר ח"כ בשארה, כי התרומה העיקרית של בל"ד, למה שהוא רואה כהצלחת השביתה הכללית מיום 1.10.00 (שביתה שאליה נלוו הפרות סדר חמורות כבר מתחילתה), התבטאה "...בהלך הרוח הפוליטי והציבורי"[300].

ברוח דומה מסר בהודעתו מזכ"ל בל"ד, כי מטרת המפלגה היא ליצור "את האווירה כדי שאנשים ייאבקו". הוא הוסיף, כי מפלגתו מודעת לכוחן של מילים. לדבריו, "אני לא מקל בכוח של הדיבור. אנחנו יודעים מה ההשפעה, מה הכוח של המילה והנשק של המילה. ואנחנו יודעים תמיד את הכוח של המילה ואת השפעתה"[301]. הוא מסביר, כי "אנחנו אומרים כל הזמן 'מאבק, מאבק', אנחנו חובתנו לטעון את האנשים כדי שייאבקו..."[302].

גם מר כמאל ח'טיב, סגנו של שיח' ראיד סלאח בתנועה האסלאמית, לא הכחיש את השפעת מסריה של התנועה. מר ח'טיב הסביר, כי "אנחנו גאים שאנחנו משפיעים. שומעים את עמדתנו והמילה שלנו רצינית ולא רק [ב] פסטיבל (מהרג'אן)"[303].

196. נוכל גם לקבוע, כי תרומתם של אישי הציבור הנדונים לאירועי אוקטובר, אשר מתבטאת בתרומתם לאווירה הציבורית במגזר הערבי עובר לאירועים, כמתואר לעיל, היתה בבחינת תוצאה הנתונה לצפייה מראש בנסיבות הנתונות. לעניין זה סבורה הוועדה, כי שלושה האישים המוזהרים עשו שימוש בחירות הביטוי על מנת להשמיע מסרים העלולים, במישרין או בעקיפין, לעודד אלימות. הדבר נעשה תוך צפייה מראש של האפשרות כי הביטויים האמורים אמנם ישפיעו בכיוון האמור.

כך גם הקריאה של שלושה מקבלי האזהרות לאנשי תנועותיהם ולציבור כולו, לצאת להפגנות ביום 2.10.00. השלושה ידעו מניסיון העבר ומהניסיון של היום הקודם, כי מהפגנות אלה צומחות התפרעויות מצד חלק מן המפגינים ומתפתחים עימותים קשים עם המשטרה. תוצאה זו היתה צפויה על רקע התסיסה הקשה בעקבות ההרוגים ביום הקודם. סביר להניח, שהשלושה, וכמוהם מנהיגים אחרים במגזר הערבי, לא צפו את התפתחות האירועים מבחינת עוצמתם ופריסתם. הם לא צפו תוצאות כה קשות של הרוגים ופצועים רבים, ביניהם פצועים קשה, ובוודאי לא רצו בתוצאה זו. אך הם היו חייבים לדעת שהמסרים שהעבירו, כמתואר לעיל, עלולים לגרום לעימותים עם כוחות המשטרה, והם משלהבים את הרוחות באופן מסוכן.

התייחסות לטענות האישים מהמגזר הערבי

197. אישי הציבור הערבים טענו, כי בהיעדר עבירה של הסתה לאלימות, אזהרתם על כך שהעבירו מסרים של תמיכה באלימות, ובכך תרמו תרומה ממשית לשלהוב האווירה במגזר הערבי, דינה להתבטל.

ראשית יש להזכיר, כי טענה דומה נטענה על ידי האישים הנדונים בבג"צ 6342/02 דהאמשה נ' ועדת החקירה הממלכתית[304], וזו נדחתה בפסק דינו של בית המשפט העליון באותה פרשה. דומה, כי בכך יש משום סוף פסוק לעניין זה.

שנית, אין זה מתפקידה של הוועדה לקבוע, לכאן או לכאן, קביעות בדבר קיומה של אחריות פלילית של מי מן המוזהרים. ועדת חקירה אינה בית משפט פלילי והיא אינה חורצת משפט פלילי. לא זה תפקידה. תפקידה הוא לקבוע ממצאים ומסקנות בתחום המנדט שניתן לה, ואשר עניינו, בין היתר, באיתור הגורמים שהביאו לאירועי אוקטובר. הוועדה רואה חשיבות רבה לחקירותיה בשאלה מה ניתן לראות כגורמים לאירועים, ומה לא ניתן, או ניתן באופן חלקי בלבד. אכן, כדי להפיק תועלת מהליך הבירור במסגרת הוועדה, אין די בבדיקת פרטי האירועים. יש צורך בבחינת הרקע להם כדי שכל הנוגעים בדבר יוכלו להפיק את הלקחים הנדרשים כדי שאירועים קשים מסוג זה לא יישנו.

בכל הנוגע למוזהרים מן המגזר הערבי, נשלחו האזהרות נוכח קיומן של ראיות להעברת מסרים מצידם שהיה בהם כדי לתרום לאירועים שהתרחשו באוקטובר 2000. לעניין זה אין צורך להצביע על עבירה פלילית שנעברה, או לנתח את יסודותיה של עבירה כזו. עם זאת ברור, שכאשר הוועדה סבורה כי יתכן שפלוני תרם באמירותיו ובמעשיו לאירועים כאלה, יש במסקנה אפשרית כזו פגיעה פוטנציאלית באותו אדם, המחייבת לשלוח לו אזהרה לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה. כך אמנם נהגה הוועדה לגבי המוזהרים מן המגזר הערבי.

זאת ועוד. מעבר לקיומה של אחריות עובדתית, במובן של גרימה או תרומה לאירועים, כבר הוכר בעבר קיום אחריות נורמטיבית במישור הציבורי, אשר אינה מבוססת על נורמות פליליות, כי אם על נורמות שבמרכזן היכולת לצפות את התרחשותה של תוצאה פוגענית, ועל אי נקיטת הפעולות הנדרשות לקידום אפשרות כזו (ומקל וחומר, נקיטת פעולות המגבירות את הסיכון לתוצאה כזו). כך נהגה ועדת כהן, אשר דנה באחריות לאירועי סברא ושתילא[305].

198. הועלתה טענה, כי היה על הוועדה לחקור הסתה במגזר היהודי. הוועדה אכן חקרה, ובאופן יסודי, אירועים של הפרות סדר שהתרחשו במגזר היהודי על ידי אנשים ממגזר זה, בימים 7.10.00-9.10.00. אחדים מאירועים אלה היו חמורים למדי וראויים לגינוי כעולה מדברים שאמרנו לעיל[306]. במסגרת חקירה זו אף הובאו בפני הוועדה ראיות לקיום הסתה במגזר היהודי, אשר תרמה לאירועים אלה ולאחרים בראשית אוקטובר 2000. עם זאת, בראיית הדברים כמכלול, היו האירועים האמורים פחותים בהיקפם, בעוצמתם ובתוצאותיהם מן האירועים שהתרחשו במגזר הערבי בתחילת אוקטובר 2000. ניתן אף לומר, בתמצית, כי אירועים אלה, אשר כולם התרחשו בימים האחרונים של אירועי אוקטובר, היוו מעין גל של תגובה, או גל הדף, אשר נבע בעיקרו מן האירועים שהתרחשו במגזר הערבי.

בפני הוועדה מונחות גם ראיות כי מזה זמן רווחות בחלקים שונים של החברה היהודית התבטאויות של שלהוב רוחות נגד האזרחים הערבים. אמירות אופייניות מסוג זה הן אלה המציגות את הערבים בישראל כ"גייס חמישי" או קוראות ל"טרנספר" שלהם אל מחוץ לגבולות המדינה. אף שקשה למדוד את השפעתן במדויק, ניתן להניח שאמירות כאלה השפיעו באירוע זה או אחר על התייחסויות של אלה ואחרים כלפי האזרחים הערבים. ברור שהיתה להן השפעה על אזרחים ערבים בכיוון של ניכור ומרירות. מכל מקום, התופעה בקרב הציבור היהודי היתה בעיקר נחלת חוגים שוליים, ואילו הנהגת המדינה הסתייגה ממנה. עם זאת, דין וחשבון זה אינו מתעלם מקיומן של תופעות כאמור במגזר היהודי[307].

199. שלושת האישים מן המגזר הערבי טענו עוד, שבניגוד להחלטת הוועדה, שלפיה תתייחס לפעולות ראשי המגזר ולמעשיהם על פי חומר גלוי בלבד, אשר כולו נמסר לעיון שלושתם, נשענה הוועדה, כביכול, גם על חומר חסוי בקביעותיה המתייחסות לשלושתם. לעניין זה נטען גם קיום סתירה לכאורה בין החלטת הוועדה כאמור לבין העובדה שבפועל נמסר חומר שאינו גלוי לעיונם של אותם אישים, כחומר רלוונטי לעניין.

גם טענה זו אין בה ממש. הוועדה לא רק שהחליטה להישען על חומר גלוי בלבד בעניינם של האישים הערבים, אלא שכך היא

גם נוהגת בדין וחשבון זה, וכל האמור לעיל בפרק זה יוכיח. מסיבה זו לא ראתה הוועדה מקום למסור לאישים אלה או לבאי כוחם חומר חסוי, אשר כבר עם קבלתו נקבע שלא ישמש כנגדם. יוטעם בהקשר זה, כי חומר זה בכללותו אינו מסייע לעניינם של אישים אלה ועל כן אין, גם מבחינה זו, עילה למסירתו לאותם אישים. עם זאת, משהוברר לחברי הוועדה, כי בחלקים מהעדויות החסויות של שניים מאנשי שירות הביטחון הכללי עלו הערכות ותיזות, אשר עשויות לסייע לטיעוני האישים האמורים, החליטה הוועדה להעביר חלקים אלה לשלושת האישים הנ"ל.

גם כאן יש להזכיר: טענה זהה כבר הועלתה, בפירוט רב, במסגרת בג"צ 6342/02 הנזכר, ונדחתה בפסק דין חלוט. דומה, כי בנסיבות אלה היה מן הראוי שלא להעלותה שוב בפני הוועדה.

200. בסיכומים מטעם שיח' ראיד סלאח הועלתה הטענה, כי דברי שבח שנאמרו על ידו להפגנות שהיו באום אל-סחאלי (1998), באום אל-פחם (1998), בלוד (1999) ובסח'נין (2000) לא באו אלא על רקע של אלימות מצד המשטרה, ונועדו לחזק את המפגינים מולה. ברם, בחינת עובדותיהם של אירועים אלה מלמדת, כי אין מדובר בהפגנות גרידא. נאמר שוב ובמפורש, כי לטענה העולה מדברי עדים מבין ראשי המגזר הערבי, כאילו בני המגזר הערבי יצאו לתומם להפגנות בעוד כוחות משטרה הגיעו למקום ותקפום, אין ממש. באותם אירועים התרחשו הפרות סדר חמורות, שלא כדין, של מתפרעים, תוך התעמתות כוחנית, לעתים יזומה ומתמשכת, מול המשטרה. המשטרה היתה הצד המותקף והמגיב בעימותים אלה, לאחר שהופרעו נסיונותיה לשמור על הסדר ולמלא את חובתה למניעת פעולות בלתי חוקיות. העימותים לא נעשו ביוזמת המשטרה. עדים שונים מן המגזר הערבי כינו את האירועים באום אל-סחאלי, באום אל-פחם ובסח'נין כאינתיפאדה, ולא בכדי. במצב זה, המסר העולה מדברי שבח למה שהתחולל באותם אירועים, כפי שהוא נתפס על ידי השומע הסביר, הוא מסר של עידוד ושבח לפעולות אלימות כנגד המשטרה.

ועוד. כבר הפנינו לעיל לאמירתו של שיח' ראיד סלאח במארס 2000, כי כל גורם המנסה להפקיע את זכויות הערבים הוא בבחינת מי שנוהג עימם באלימות, ואז זכותו של הציבור הערבי לשמור על זכויותיו. דהיינו, לנקוט אלימות מול כוונות השלטון.

201. הועלתה גם טענה בדבר חופש הדת בהקשר לכינוסים שנערכו תחת הכותרת של "אל-אקסא בסכנה". חופש הדת מוכר כחירות יסודית במדינת ישראל. קיומם של כינוסים דתיים במסגרתו הוא מותר ולגיטימי. על כך אין חולק. ברם, ההיתלות בעקרונות כמו חופש הדת אין בה כדי למנוע בחינה ענייינית של המסרים המועברים ושל השפעותיהם. כאשר יש במסרים אלה קריאות חוזרות ונשנות המשלהבות את האווירה, יש למסרים האמורים קשר ישיר לאירועים שחקרה הוועדה ולמנדט שניתן לה לברר את גורמי האירועים.

202. הועלתה טענה, כי במשלוח האזהרה לחברי הכנסת ולשיח' ראיד סלאח טמונה פגיעה בחופש הביטוי של אישים אלה, ובגינה לא היתה הוועדה רשאית להזהירם כאמור. כפי שכבר צוין לעיל, חופש הביטוי הוא זכות יסוד במדינת ישראל ומהווה את "ציפור נפשה של הדמוקרטיה"[308]. אולם, דין הטענה האמורה להידחות. קביעת ממצאים בדבר השפעתם המשלהבת של מסרים מפי אישים אלה על הלכי הרוחות עובר לאירועי אוקטובר 2000 ובמהלכם, מוכיחה שחקירת הוועדה בנושאים אלה ומסקנותיה נובעות באופן אינטגרלי, בלתי נמנע, מכוח המנדט שניתן לה, אשר נקבע כחוק, מכוח החוק ועל פיו.

יוער עוד בהקשר זה, כי חירות הביטוי אינה מוחלטת. ככל זכות, היא כפופה לאיזונים אל מול זכויות ואינטרסים אחרים. בין אינטרסים אלה נמצא האינטרס בדבר הסדר הציבורי ושלום הציבור. כבר הוסבר, כי המסרים הנדונים תרמו ליצירתו של סיכון חמור לשלום הציבור, אשר התממש באירועי אוקטובר 2000. במצב זה, אין הוועדה סבורה, כי הפגיעה העקיפה המסוימת, עליה מצביעים אישים אלה, חורגת ממבחני האיזון האמורים, שאותם הפעילה הוועדה במסגרת כתב המינוי שניתן לפעולתה כחוק.

203. נטען בפנינו על ידי באי כוח מנהיגי הציבור הערבי שקיבלו אזהרה לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה, כי תכלית החוק לבחון את

מעשיה של הרשות המבצעת. לפיכך, כך נטען, מוסמכת ועדת חקירה לבחון את השלטון וזרועותיו בלבד, ואין ועדת החקירה מוסמכת לבחון את התנהגות מנהיגי הציבור הערבי, שאינם זרוע שלטונית. הם הוסיפו וטענו, כי ועדות חקירה קודמות בחנו אך ורק את התנהגות הרשות המבצעת. אין בידינו לקבל טענה זו. הטענה מופנית כנגד החלטת הממשלה עצמה, אשר הקימה את הוועדה והכלילה בגדר המנדט שלה באופן מפורש בחינת התנהגות של מי שאינם נמנים עם הרשות המבצעת. טענה זו היה צריך להשמיע בפני בית המשפט הגבוה לצדק, במסגרת הליך המופנה כנגד הממשלה והחלטתה. הליך כזה לא ננקט. זאת ועוד. תכליתו העיקרית של החוק היא, להעמיד לחקירה נושא בעל חשיבות ציבורית חיונית (סעיף 1 לחוק). בחינה מעמיקה של נושא בעל חשיבות ציבורית חיונית, מחייבת לא-אחת לעמוד על כלל הגורמים והסיבות להתרחשות אירועים חשובים. זאת, בין היתר, הן כדי להבין את האירועים והן כדי לנסות למנוע את הישנותם, בעיקר שעה שעסקינן באירוע שלילי. בחינת הגורמים לאירוע כזה דווקא מגשימה את תכלית החוק בדבר חקירת נושא בעל חשיבות ציבורית חיונית כדי לקיים משטר ציבורי ראוי. בבחינת הגורמים יש לבחון את כל הגורמים, ובכלל זה גורמים שאינם קשורים לרשות המבצעת, ואין כל הצדקה לצמצם את הבחינה לגורם זה או אחר. נמצא, כי תכלית החוק אינה מצדיקה שבחינת הגורמים לאירועי אוקטובר תצומצם לגורמים הקשורים ברשות המבצעת בלבד.

204. הטענה האחרונה של אישים מן המגזר הערבי בה נדון היא הטענה של חסינות העומדת לשניים מהם בהיותם חברי כנסת. חברי הכנסת ד"ר עזמי בשארה ועבד אל-מאלכ דהאמשה טוענים, כי האזהרה שקיבלו מוועדת החקירה מנוגדת לדין, שכן אין היא עולה בקנה אחד עם החסינות המהותית הנתונה להם בהיותם חברי הכנסת. בחינה עניינית של טענה זו מלמדת, כי דינה להידחות.

חוק חסינות חברי הכנסת זכויותיהם וחובותיהם, התשי"א-1951, מקנה לחברי כנסת שני סוגים של חסינות. האחד הוא חסינות דיונית, אשר אין עניינה לכאן ואשר מטילה הגבלות שונות על נקיטת פעולות משפטיות מסוימות נגד חברי כנסת, כל עוד הם מכהנים בתפקידם. השני הוא חסינות מהותית, החובקת פעולות המבוצעות במסגרת תפקידם כחברי כנסת, והחלה גם לאחר סיום התפקיד. זהו סוג החסינות הנוגע לעניין שבפנינו. לעניין זה, קובע סעיף 1 לחוק חסינות חברי כנסת, זכויותיהם וחובותיהם, כי לחבר כנסת נתונה חסינות מהותית במילוי תפקידו. בלשון הסעיף: "חבר הכנסת לא יישא באחריות פלילית או אזרחית, ויהיה חסין בפני כל פעולה משפטית, בשל הצבעה, או בשל הבעת דעה בעל פה או בכתב, או בשל מעשה שעשה - בכנסת או מחוצה לה - אם היו ההצבעה, הבעת הדעה או המעשה במילוי תפקידו, או למען מילוי תפקידו, כחבר כנסת".

בדין וחשבון זה אין משום הטלת אחריות, פלילית או אזרחית, על מי משני חברי הכנסת. זאת ועוד. לדעת הוועדה, אין לראות בקביעת ממצאים של ועדת החקירה, בנוגע למסרים שהעבירו חברי הכנסת ולהשפעה המצטברת של מסרים אלה, משום "פעולה משפטית" במובן סעיף 1 הנ"ל. ועדת חקירה הוסמכה בחוק לקבוע ממצאים, מסקנות והמלצות בעניינים שהם בנושא חקירתה. ממצאיה ומסקנותיה של ועדת חקירה עלולים לפגוע במאן דהוא. על רקע זה אף הוענקה בחוק זכות טיעון לכל אדם שעלול להיפגע מממצאים וממסקנות אפשריים כאלה (סעיף 15 לחוק ועדות חקירה, התשכ"ט-1968). אכן, הוועדה עשתה שימוש בסמכות הנתונה לה בסעיף 15 ושלחה אזהרות מכוחו לחברי הכנסת בשארה ודהאמשה. חרף זאת, אין הפגיעה העלולה לנבוע ממצאי ועדת החקירה או ממסקנותיה, ואשר עליה הוצבע באזהרות שנשלחו לפי סעיף 15, נופלת לגדר המונח "פעולה משפטית", במובן סעיף 1 לחוק החסינות. בשל כך, אין בכוחו של סעיף 1 כדי להצמיח חסינות לחבר הכנסת מפני קביעת ממצאים, מסקנות והמלצות כאמור.

"פעולה משפטית", לצורך חוק החסינות, היא פעולה "...המכוונת להביא לשינוי במצבו המשפטי של חבר הכנסת, על ידי יצירה, שינוי או ביטול של אחת מזכויותיו. פעולה מטריאלית שכל השפעתה בתחום הפיזי ולא הנורמטיבי, אינה בגדר 'פעולה משפטית'"[309]. ברוח דומה נאמר, כי "פעולה משפטית שבסעיף 1 לחוק החסינות כוללת פעולה שיש בה כדי לשנות את זכויותיו, חובותיו, חסינויותיו או כוחותיו של חבר הכנסת".

205. קביעת ממצאים כאמור על ידי ועדת חקירה אינה מהווה פגיעה, שינוי או ביטול של זכות ממערך זכויותיו של חבר הכנסת, שהרי ממצאיה, מסקנותיה והמלצותיה של ועדת חקירה אינם נושאים חיוב משפטי, אשר בכוחו, כשלעצמו, לשנות זכויות וחובות של מי שהממצאים או המסקנות נקבעו בקשר אליו. לכן, אין לראותם כפעולה משפטית במובן החוק. ברוח זו צוין, כי:

"...נראה שיקשה לומר שעל הממשלה מוטלת חובה משפטית רחבה לפעול בעקבות ההמלצות. כל מה שחייבת הממשלה לעשות הוא לשקול את העצמה הכלולה בדו"ח הוועדה, המתבטאת בהמלצותיה ... ועדת חקירה, בסופו של כל חשבון, איננה בית משפט ומעמדה ותוקף המלצותיה הם במישור הציבורי, ולא במישור המשפטי. הממשלה יכולה לסטות מן ההמלצות מכל טעם שהוא, והדין עיצב את ועדת החקירה כך שדברה לא ייצור חיוב משפטי"[310].

באופן דומה נקבע, כי:

"ועדת חקירה שהוקמה מכוח החוק איננה בית משפט. ההליכים המתנהלים בפניה אינם הליכים שיפוטיים, אין בכוחה לחרוץ דינו של אדם ו/או להכריע בסכסוכים, ואין בממצאיה ובמסקנותיה כדי ליצור הרשעה בפלילים. תפקידה המרכזי של ועדת חקירה כזו הוא בירור האמת העובדתית אשר לנושא אותו הוסמכה לחקור, התפקיד המוטל עליה הינו זה של חקירה ובדיקה ולא של שיפוט והכרעה. גוף חוקר, כידוע, אינו מקבל החלטה משפטית אם כי ממצאיו יכולים לשמש בסיס להחלטות שיקבלו אחרים"[311].

ממילא, אין לראות בממצאיה של ועדת חקירה משום שינוי במערך זכויותיו או חובותיו של מי שההמלצות או המסקנות נקבעו ביחס אליו.

206. בהקשר זה יש מקום להערה נוספת. גם באשר לממצאים שנקבעו בפסק דין, ואשר היה בהם כדי לפגוע בשמו הטוב ובתדמיתו של איש ציבור אשר לא היה צד לאותם הליכים, נקבע, כי אין בהם משום שינוי במערך זכויותיו וחובותיו של אותו אדם. בבג"צ 188/96[312] נדונה עתירה של אדם, אשר העיד במשפט פלילי של אחר ונקבעו לגביו ממצאים עובדתיים ונורמטיביים קשים ביותר בהכרעת הדין. חרף זאת, נדחתה העתירה שהופנתה כנגד פסק דינו. בפסק הדין של בית המשפט העליון סווגה הפגיעה האמורה כפגיעה באינטרס של אותו אדם, ובית המשפט הוסיף:

"במקרה שלפנינו, לא נפגעה זכות 'הופלדיאנית' של העותר - בין זכותו במובן 'הצר' ובין חירות, כוח או חסינות הנתונים לו - ולפסק הדין של בית משפט השלום אין כל נפקות משפטית-אופרטיבית לגביו. שכן, פסק הדין לא שינה את מערך הזכויות שהיו נתונות לעותר או החובות שחלו עליו עובר לנתינתו..."[313].

על פי המבחנים שהותוו לעיל, עולה מן הדברים, כי אין בקביעות כאמור בפסק דין, גם אם ניתן למצוא בהן פגיעה במאן דהוא, משום פעולה משפטית לגבי אותו אדם. הדברים הנאמרים על פסק דין יפים, אף מקל וחומר, לדין וחשבון של ועדת חקירה, אשר אין נקבעת בו אחריות פלילית או אזרחית, והוא אינו מטיל כל סנקציה.

207. כאן המקום לפנות לשער החמישי, בו נדון בפרטי האזהרות שנשלחו אל 14 אישים בהסתמך על סעיף 15 לחוק ועדות חקירה, על פי החלטת הוועדה מיום 27.2.02. בסוף ההתייחסות לפרטי האזהרה של כל אחד מן האישים, נציין את המלצתנו, ככל שתהיה

המלצה לגביו.

חזור	לשער החמישי

---

[1] מ/1310.

[2] עמ' 6978.

[3] מ/3101.

[4] על ההוראות המחייבות במשטרה לעניין ירי של אש חיה, ראו בהרחבה בפרק על ירי הצלפים, בפיסקאות 71-72 לשער זה.

[5] מ/1808.

[6] עמ' 7192.

[7] עמ' 7193.

[8] מ/808. ראו גם הודעת איתן שמעי, בעבר מהנדס המעבדה לנשק בתע"ש, מ/803 עמ' 2.

[9] מ/806 עמ' 2.

[10] מ/812 - פסק דינו של הנשיא ו' זיילר בת"א 1642/96, 1643/96.

[11] ראו פיסקה 127 לשער הראשון לעיל.

[12] ראו מ/4040, ישיבת סגל הפיקוד הבכיר מיום 15.5.00, שם ציין המפכ"ל, כי "... באירועי אום אל פחם נעשה שימוש מוגזם באמצעים".

[13] מ/1491, מ/1492, מ/1493.

[14] מ/1465.

[15] מ/1466.

[16] מ/1462.

[17] מ/1430.

[18] מ/809.

[19] ראו מ/1429.

[20] מ/1460.

[21] בדיקה שתועדה במ/4224 ב'.

[22] בפיסקה 4(א) לנוהל הזמני.

[23]

מ/1195.

[24] מ/1427.

[25] חלק ממ/1428.

[26] מ/4281.

[27] סעיף 9(ה)(1) לנוהל.

[28] מ/1199.

[29] פרק ד' פיסקה 4(ד)(2)(א).

[30] מ/1207.

[31] מ/1199.

[32] מ/3861.

[33] שם, בפיסקה 9 בעמ' 12. המונח "טמפונים" הוא עגה של כוחות הביטחון, ומתייחס לגלילוני הגומי.

[34] מ/759, שורות 116-115.

[35] מ/776, שורות 740-739.

[36] מ/1465.

[37] מ/4224.

[38] מ/4224 ד'.

[39] עמ' 14249-14248.

[40] ראו בפרק הדן במוכנות המשטרה, בפיסקה 232 של השער הראשון.

[41] מ/1487.

[42] לשאלה, אם ראוי שיימשך אם לאו, ראו להלן בפיסקה 63 של פרק זה.

[43] סעיף 5 לחוק הנזיקים האזרחיים (אחריות המדינה), התשי"ב-1952.

[44] ראו בנושא זה את ע"א 5964/01, ע"א 6051/01 עודה נ' מדינת ישראל, פ"ד נו(4) 1, אשר נדון בהרכב מורחב של בית המשפט העליון.

[45] מ/1600.

[46] עמ' 14260.

[47] ראו להלן, בפיסקאות 151-150 לשער החמישי.

[48] מ/4277.

[49]

מ/4278.

[50] במפה 3 המצורפת לדין וחשבון כחלק מנספח ג'.

[51] מ/1093.

[52] עמ' 6230-6231.

[53] בהודעתו מ/743 עמ' 74. הוא מאשר את הדברים גם בעדותו, עמ' 6244 לפרוטוקול.

[54] מ/1093.

[55] למקרים חריגים בהם נעשה שימוש בירי צלפים, ראו להלן בפיסקה 79 של פרק זה.

[56] עמ' 6211.

[57] ע"פ 486/88 אנקונינה נ' התובע הצבאי הראשי, פ"ד מד(2) 353.

[58] ראו שם.

[59] ראו מ/3100.

[60] ראו מ/3101.

[61] סעיפים 34 יא ו-34 טז לחוק העונשין, תשל"ז-1977.

[62] ראו מ/1203.

[63] ע"א 751/68 חמאמה רעד ואח' נ' מדינת ישראל, פ"ד כה(1) 197.

[64] למקרים יוצאי דופן של ירי צלפים בעבר עוד נתייחס.

[65] מ/1093.

[66] מ/743, עמ' 74.

[67] עמ' 6244.

[68] מ/4287.

[69] עמ' 43 להודעה.

[70] מ/1107, עמ' 3.

[71] מ/2437 עמ' 5.

[72] מ/3100.

[73] מ/1199.

[74] מ/1093.

[75] עמ' 6226.

[76] עמ' 14054.

[77] עמ' 13690.

[78] עדות פ' ג' עמ' 9911; עדות ר' עמ' 13444; עדות נ' עמ' 13328; הודעת ו' ר' מ/1108 עמ' 1.

[79] עמ' 6227.

[80] מ/108.

[81] מ/1111.

[82] מ/3101.

[83] לעניין מסקנות הבדיקות המעבדתיות, ראו המסמכים מ/860 - מ/862א.

[84] מ/1093.

[85] עמ' 5506.

[86] עמ' 5510, 5511 ו-13,292.

[87] עמ' 5514 ועמ' 13,257.

[88] עמ' 6258.

[89] מ/1569 מתאריך 3.10.00-2.

[90] עמ' 10,018.

[91] עמ' 10,001.

[92] עדות ולדמן, עמ' 5510, 5513.

[93] עמ' 9854.

[94] מ/1569, דו"ח הימ"מ על פעילותו באותו יום.

[95] ראו מ/1026, יומן המבצעים של תחנת נצרת.

[96] עדות סגן ניצב מרמלשטיין, עמ' 3499.

[97] מ/645, הודעת ג', שורות 154-156.

[98] הודעת נ' ל', מ/640, עמ' 4 שורה 73.

[99] עמ' 10973.

[100] ראו גם עדות נ' ל', עמ' 3153.

[101] עמ' 10,935.

[102]הודעת נ' ל", עמ' 3, שורות 54-59.

[103]הודעת נ' ל", עמ' 4, שורה 69.

[104]הודעת ג', מ/645, שורות 110-112.

[105]הודעת ג', מ/645, שורות 140 ואילך.

[106]עמ' 10867.

[107]עמ' 10866.

[108]עמ' 10871.

[109]עמ' 11165-11166 ו-3499.

[110]עמ' 3148.

[111]ראו הודעתו, מ/690, עמ' 14.

[112]עמ' 3149.

[113]עדות ג', עמ' 3280.

[114]עמ' 3282.

[115]הודעת ג', מ/645, שורות 152-154.

[116]ראו עדות ג', עמ' 3276.

[117]ראו עדות מרמלשטיין, עמ' 3498.

[118]הודעת ג', מ/645, שורה 191.

[119] לעיל, בפיסקה 79 בפרק זה.

[120] עמ' 14 להודעתו מ/766.

[121] עמ' 6823.

[122]מ/743, עמ' 41.

[123]שם, עמ' 73.

[124] עמ' 6216.

[125] עמ' 14059.

[126]הודעתו מ/815, עמ' 290-291 ו-308.

[127]עמ' 7653.

[128] מ/1664, עמ' 14.

[129] מ/1699, עמ' 56.

[130] עמ' 114, סעיף 358.4 לסיכומים.

[131] מ/2926.

[132] מ/747א.

[133] מ/747.

[134] מ/1204.

[135] עמ' 14284.

[136] עמ' 4 שורה 90 בהודעתו מ/745.

[137] עמ' 6404.

[138] עמ' 13 בהודעתו.

[139] עמ' 6522.

[140] עמ' 6533.

[141] מ/1691.

[142] מ/2584.

[143] מ/1595.

[144] מ/2585.

[145] מ/2586.

[146] מ/2931.

[147] עמ' 7702-7707.

[148] עמ' 7704-7705.

[149] עמ' 7705.

[150] עמ' 7705.

[151] עמ' 6662.

[152] מ/1669.

[153] סעיף 539א לחוק השיפוט הצבאי, תשט"ו-1955.

[154] מ/4289.

[155] נוהל 90.221.065, בתוקף מפברואר 1993, מ/1203.

[156] עמ' 7709.

[157] עמ' 14480.

[158] עמ' 7709 לפרוטוקול.

[159] מ/743, עמ' 29.

[160] שם, בעמ' 30.

[161] שם, בעמ' 75.

[162] ראו לעיל בפיסקה 136 לשער הראשון.

[163] סעיף 8(ב) לחוק ועדות חקירה, התשכ"ט-1968.

[164] ראו בפיסקאות 126 ואילך לשער הראשון.

[165] בג"צ 372/84 קלופפר נווה ואח' נ' שר החינוך והתרבות ואח', פ"ד לח(3) 232, 238.

[166] השוו: ע"ב 1/88 ניימן נ' יושב ראש ועדת הבחירות לכנסת השתים עשרה, פ"ד מב(4) 177, 196.

[167] עמ' 8573-4.

[168] ראו הודעת מזכיר ועדת המעקב עבד ענבתאווי מ/1806, עמ' 2.

[169] מ/1831.

[170] ראו תמליל ראיון עם אבי טילר לתוכנית "מקומון שבועי", ששודרה בערוץ הכבלים בטלוויזיה ביום 5.4.00 - מ/2049, עמ' 32.

[171] מ/1843. גילוי הדעת פורסם ברבים, והודפס גם בעיתונות ("איאם אל-ערב", 1.10.00, מ/2044).

[172] ראו פיסקה 170 לשער הראשון לעיל.

[173] ראו בשער השני לדין וחשבון.

[174] מ/371.

[175] מ/1846.

[176] מ/2200.

[177] ראו מ/1646, עמ' 5.

[178] ראו מ/1664, עמ' 4.

[179] ראו מ/1668, עמ' 4.

[180] ראו הודעתו של בשארה מ/1398, עמ' 7-8.

[181]

מ/3752 ומ/2059.

[182] "פסל אל-מקאל", 12.5.00, מ/3690; "הארץ" 8.5.00, מ/3334; "כול אל-ערב", 12.5.00, מ/3335.

[183] "איאם אל-ערב", 30.9.00 (מ/3782). ראו גם מ/2039.

[184] עמ' 15206.

[185] הודעת עזמי בשארה, מ/1398, עמ' 42.

[186] מ/1420, עמ' 58.

[187] עמ' 9379.

[188] מ/1398, עמ' 36-35.

[189] מ/1946 עמ' 156.

[190] עמ' 8687.

[191] מ/3481.

[192] מ/4153.

[193] עמ' 15280. ניתן להפנות, לעניין זה, למ/1967, מ/2017, מ/3469, מ/3468. ראו גם להלן, בפיסקה 159 לפרק זה.

[194] עמ' 8534.

[195] פרוטוקול, עמ' 8533.

[196] הודעת בשארה, מ/1398, עמ' 58-57.

[197] ראו בפיסקה 131 לשער הראשון לעיל.

[198] מ/4139.

[199] עמ' 8435.

[200] מ/4113.

[201] עמ' 8539.

[202] מ/3457.

[203] מ/4111. הכרוז פורסם ביום 7.3.00 בעיתון "אל-סינארה", מ/3474.

[204] ראו לעיל, פיסקאות 127-126 לשער הראשון לעיל.

[205] מ/3482, "אל-חיאת אל-ג'דידה", 29.4.00.

[206] מ/3461, 31.5.00.

[207]

מ/3462.

[208] מ/3466, דברי כנסת, 19.6.00.

[209] מ/3428.

[210] "פסל אל-מקאל", 23.6.00, מ/3779.

[211] מ/3691, מיום 30.6.00. מעניין לציין, כי דברים דומים צוטטו מתוך כרוז שהוציא החמאס בשטחים בעקבות יציאת צה"ל מלבנון. בכותרת הכרוז נאמר "היום לבנון - מחר פלסטין". בהמשך נאמר, כי "הניצחון מוכיח כי אין דרך אחרת לניצחון אלא הג'יהאד, ההקרבה ומאבק הדמים. זהו הלקח שצריך ללמוד עמנו הפלסטיני, ועליו ללכת בדרך הזאת" ("מעריב", 25.5.00).

[212] הודעת עווד אל-פתאח, מ/1420, עמ' 90.

[213] מ/4115.

[214] פרוטוקול, עמ' 15282.

[215] פרוטוקול, עמ' 15282, 15296.

[216] פרוטוקול, עמ' 15298.

[217] מ/1842.

[218] תוכנו המלא של הכרוז התפרסם ביום המחרת, הוא יום 3.10.00, בעיתון "איאם אל-ערב" (מ/2017).

[219] מ/2050, מ/2052, מ/3463.

[220] ראו עמ' 28 להודעתו של בשארה, מ/1398.

[221] מ/3709.

[222] מ/4127, מיום 15.10.00.

[223] מ/1420, עמ' 17.

[224] מ/1398, עמ' 11.

[225] מ/4130.

[226] עמ' 8575.

[227] מ/3514.

[228] פרוטוקול, עמ' 8679.

[229] לבד מכרוז מקומי אחד, שהופץ ביום 30.9.00 באום אל-פחם, בו עסקנו לעיל בפיסקה 158 לפרק זה.

[230] מ/3380, "כול אל-ערב", 25.6.99.

[231] דברי כנסת, ל", 29.5.00, עמ' 8051 - מ/3398.

[232] מ/3586, "אל-סינארה", 8.6.00.

[233] מ/3502, "אל-חיאת אל-ג'דידה", 7.9.00.

[234] מ/3407.

[235] מ/3413.

[236] מ/3414.

[237] מ/3415.

[238] מ/3495.

[239] מ/3344.

[240] מ/3408.

[241] מ/3416, מ/3417.

[242] מ/3419, 29.9.00, "אל-סינארה". ראו גם מ/3687, "כול אל-ערב", 29.9.00.

[243] ראו מ/2030.

[244] "אל-מית'אק", 10.11.00, מ/3681.

[245] ראו לעיל, בפיסקה 33 ואילך לשער הראשון.

[246] מ/2045, תכנית "יום אחד" של תבל, 30.3.00.

[247] מ/3355, "איאם אל-ערב", 31.3.00.

[248] מ/3507, 21.7.00, "איאם אל-ערב".

[249] "אל-מית'אק", 21.7.00, מ/3775.

[250] מ/3405.

[251] מ/3409, קלטת משטרתית המתעדת את האירוע.

[252] המלה "בפנים" מתייחסת אל שטחי מדינת ישראל. "ערביי הפנים" או "הציבור הפלסטיני הנמצא בפנים" הם ערביי ישראל.

[253] מ/3508, "אל-מית'אק", 4.8.00.

[254] עיתון "הארץ", 13.8.00, מ/3406.

[255] מ/3402, מ/3403.

[256] "מעריב", 12.7.00, מ/3401.

[257] "איאם אל-ערב" 24.7.00, מ/3506.

[258] "איאם אל-ערב" 24.7.00, מ/3506.

[259] "איאם אל-ערב" 5.10.00, מ/2001.

[260] "איאם אל-ערב" 1.10.00 (מ/2024).

[261] מ/2050, 2052.

[262] תבל, מ/2050, מ/2052. מ/3389, 3.10.00, עיתון "הארץ".

[263] מ/3389.

[264] ראו קלטת ערוכה של האירועים, מ/1421 וכן מ/1027 יומן המרד"מ.

[265] ראו גם עדותו של בהג'ת חמאייסי, פרוטוקול עמ' 3849.

[266] מ/2030.דיווח זה תואם את העולה ממידע מודיעיני של המשטרה, על פיו קרא דהאמשה, בנאומו, לצעירים להתאחד כדי למנוע כניסה של משטרה לכפר כנא, וכי אם יכנס שוטר, עליהם לשבור לו את הידיים והרגליים (ראו מ/2520).

[267] ראו הודעתו של ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה, מ/1407, עמ' 13. מספרם של הצעירים שירדו הוערך בכ-150. ראו עדות בהג'ת ח'מאייסי, עמ' 3851 לפרוטוקול. יצוין, כי ח'מאייסי טען שירידת הצעירים לצומת היתה תוצאה של הגעת שני ג'יפים של מג"ב לאזור האנדרטה, וכי הצעירים ירדו לצומת בעקבות הג'יפים, אשר נסעו, לטענתו, לכיוון צומת גולני (פרוטוקול, עמ' 3852). על פי דיווחי יומני המבצעים, נמסר דיווח על זריקות אבנים בצומת בית רימון, בשעה 11:34, ועל התארגנות של אנשים רבים מן הכפר לצורך חסימת צומת בית רימון, בשעה 11:50.

[268] עדות בהג'ת ח'מאייסי, פרוטוקול עמ' 3852. ראו גם מ/525, עמ' 2, שורה 34.

[269] מ/2047, מ/2049, תבל, 16.4.00.

[270] מ/3505, "סוות אל-חק ואל-חורייה", 28.4.00.

[271] מ/3553, 2.10.98.

[272] "כול אל ערב", 9.10.98, מ/3531.

[273] מ/3543, "סוות אל-חק ואל-חורייה", 8.10.99.

[274] מ/3744, עיתון "אל-איאם", 15.3.00.

[275] מ/3549, "אל-סינארה".

[276] פרוטוקול, עמ' 9518.

[277] ראו הודעת שיח' ראיד סלאח, עמ' 39-41, מ/2066. ראו גם את עדותו, עמ' 15096-15098.

[278] מ/3748. ראו גם "איאם אל-ערב" מ/3656 מיום 15.9.00.

[279] מ/2061, מ/2062.

[280] מ/2063, מ/2064.

[281] מ/2064, מ/2063.

[282] מוסף "אל-אקסא בסכנה", "סוות אל-חק ואל-חורייה" מיום 15.9.00 (מ/3562).

[283] מ/3546.

[284] מ/3548, 11.8.00.

[285] מ/3699, "סוות אל-חק ואל-חורייה", 7.4.00.

[286] "סוות אל-חק ואל-חורייה", מ/3701, 23.6.00.

[287] מ/3701, "סוות אל-חק ואל-חורייה", 23.6.00.

[288] מ/3505, 28.4.00, "סוות אל-חק ואל-חורייה".

[289] "סוות אל-חק ואל-חורייה", 18.8.00, מ/3536.

[290] מ/3537, "פלסטין אל-מוסלמה".

[291] מ/4135.

[292] פרוטוקול, עמ' 15138.

[293] מ/4119.

[294] מ/2050, מ/2052, תבל, 3.10.00.

[295] מ/4120.

[296] מ/3720.

[297] מ/3718, "סוות אל-חק ואל-חורייה", 6.10.00.

[298] בג"צ 7128/96 תנועת נאמני הר הבית נ' ממשלת ישראל, פ"ד נא(2) 509.

[299] ע"פ 697/98 סוסצקין נ' מדינת ישראל, פ"ד נב(3) 289.

[300] מ/1398, עמ' 42.

[301] מ/1420, עמ' 95.

[302] הודעת עוד אל-פתאח, מ/1420, עמ' 58.

[303] תמליל הודעת כמאל ח'טיב, מ/1807, עמ' 10.

[304] תק-על 2002 (3) 50.

[305] ראו דין וחשבון, ועדת החקירה לחקירת האירועים במחנות הפליטים בביירות (התשמ"ג) 70.

[306] בפיסקאות 158 ואילך בשער השלישי.

[307] ראו פיסקה 66 בשער הראשון.

[308] השופט ברק (כתוארו אז) בע"א 105/92 ראם מהנדסים וקבלנים בע"מ נ' עיריית נצרת עילית, פ"ד מז(5) 189, 201.

[309] דברי השופט ברק בבג"צ 620/85 ח"כ מוחמד מיעארי נ' יו"ר הכנסת, ח"כ שלמה הלל, פ"ד מא(4) 169; לגבי מהותה של פעולה משפטית, ראו גם א' ברק, חוק השליחות (ירושלים, 1996), 387.

[310] ז' סגל, "ועדת חקירה מכוח חוק ועדות חקירה, תשכ"ט-1968 - מעמדה הקונסטיטוציוני ומתחם הלגיטימיות לפעולתה" מחקרי משפט ג (תשמ"ד-1984).

[311] ע"פ 2910/94 יפת נ' מדינת ישראל, דיניים עליון מב 857, מפי השופט ד' לוין.

[312] גד צירינסקי נ' סגן נשיא בית משפט השלום בחדרה, השופט עמירם שרון, פ"ד נב(3) 721.

[313] פסק דינה של השופטת דורנר, בעמ' 746.

- **דו"ח ועדת אור**
- **שער ראשון - לפני אירועי אוקטובר: רקע, גורמים, צפי האירועים ומוכנות המשטרה**
- **שער שני - התפתחות האירועים ומהלכם**
- **שער שלישי - אירועים מיוחדים**
- **שער רביעי - נושאים מיוחדים**
- **שער חמישי - ההודעות שנשלחו לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה**
- **שער שישי - סיכום והמלצות**

חזור

פורסם כשירות לציבור ע"י אורי ברייטמן

שער חמישי

ההודעות שנשלחו

לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה

אהוד ברק

1. אהוד ברק כיהן כראש ממשלת ישראל וכשר הביטחון החל ב-6.7.99 ובמהלך אירועי אוקטובר. בימים שקדמו לאירועי אוקטובר ובמהלך האירועים עצמם, ישב בראש ישיבות הערכות מצב בהם נטלו חלק גורמי הביטחון השונים, וכן בראש ישיבות הממשלה. בסופן של ישיבות אלה, הוא זה שסיכם את הדיון בו הנחה, בתפקידו כראש ממשלה, את גורמי הביטחון, לרבות את המשטרה, באשר להמשך פעולתם והתמודדותם עם האירועים. להלן נדון בפרטי האזהרה שנשלחה לו בתום שלב הדיונים הראשון של הוועדה.

פרט האזהרה הראשון

2. על פי פרט האזהרה הראשון:

"בהיותו ראש ממשלת ישראל, לא היה ער במידה הנדרשת לתהליכים המתרחשים בחברה הערבית בישראל, אשר יצרו בתקופת כהונתו חשש ממשי לפריצת מהומות בקנה מידה נרחב. מחדל זה התבטא, בין היתר, בכך שלא שעה לפניות והמלצות לקיים דיון כלל מערכתי בנושא, ובפועל לא קיים דיון כזה. כתוצאה מכך, גם לא נתן דעתו בצורה מספקת לצורך בהיערכות הולמת של משטרת ישראל להתפרצות מהומות כאמור. בכך נמנע מלתת את דעתו במידה הנדרשת לנושא שהוא בעל חשיבות אסטרטגית למדינת ישראל, ולשלום אזרחיה".

על פי המיוחס למר ברק בפרט אזהרה זה, יש לבחון: א. אם היה ער במידה הנדרשת, במסגרת תפקידו כראש ממשלה, לתהליכים המתרחשים בחברה הערבית בישראל, תהליכים אשר יצרו חשש ממשי לפריצת מהומות בקנה מידה רחב; ב. אם הוכח שלא פעל כהלכה בכך שלא קיים דיון כלל מערכתי בתהליכים ובחשש האמור;
ג. אם נתן דעתו בצורה מספקת לצורך בהיערכות הולמת של המשטרה לקראת התפרצות מהומות בקנה מידה רחב, כפי שאמנם פרצו. בשאלות אלה יש לדון על רקע היות הנושא של התהליכים המתרחשים בחברה הערבית בישראל, והנושא של חשש ממשי לפריצת מהומות כאמור, נושאים בעלי חשיבות אסטרטגית למדינת ישראל ולשלום אזרחיה. על חשיבותם האסטרטגית של נושאים אלה לא חלק מר ברק בסיכומיו בפנינו, אך הוא חלק על כל המחדלים המיוחסים לו בפרט האזהרה הראשון. בשאלת קיומם של אלה נדון להלן. נדון תחילה בשאלות בפיסקאות א' ו-ג' אשר הצגנו לעיל. אלה מתייחסות לחובה להיות ער לסיכון של אירועים קיצוניים במגזר הערבי עקב התהליכים המתרחשים בו, על רקע הגורמים השונים, אשר הצביעו על החשש להתפרצות אירועים כאלה. לו היתה קיימת ערנות כזו, הרי שהיא דרשה היערכות הולמת של המשטרה לקראת אירועים כאמור.

ערנות לסיכון פריצת מהומות וההיערכות לקראתן

3. מר ברק חולק על התיאור, שלפיו לא היה ער במידה הנדרשת לכל התהליכים שהתרחשו בחברה הערבית בישראל במהלך כהונתו כראש ממשלה. מר ברק מבהיר, כי אמנם לא היה ער לקיום אותם תהליכים שיצרו חשש ממשי לפריצת מהומות בקנה מידה נרחב, מסוג המהומות שפרצו בפועל, אך לטענתו, אירועי חודש אוקטובר 2000 לא נצפו על ידי גורם כלשהו. ממילא, לא רבצה על מר ברק, לשיטתו, חובה לתת את דעתו למוכנות המשטרה לאירועים מסוג אלה שהתרחשו, אותם חזר מר ברק והגדיר כ"רעידת אדמה".

אשר למודעותו של מר ברק לתהליכים שהתפתחו במגזר הערבי בתקופה הנדונה, הרי שמעדותו של מר ברק עולה, ככלל, מודעות למרבית תהליכים אלה. עם זאת, יש להעיר כי בנקודה חשובה אחת לפחות, אין התייחסותו של מר ברק תואמת את מצב הדברים בשטח. מר ברק מעיד על עצמו, וחוזר ומדגיש, כי היה ער ל"נכונות גוברת של יחידים בחברה הערבית להתעמת עם רשויות המדינה, עד כדי שימוש באלימות", על רקע נושא הריסות הבתים. ברם, המציאות היתה מורכבת יותר וקשה יותר. המציאות היתה, שההתנגדות בכוח לכוונות השלטון בנושא הבנייה הבלתי חוקית לא היתה נחלתם של יחידים. הנטייה הכללית באותה תקופה היתה הפיכת כל אירוע מקומי בנושא זה לאירוע בעל אופי לאומי, והתגייסות המונית על מנת להתנגד לכוונות המדינה לבצע הריסת בתים. התגייסות המונית זו הכילה איום, לעתים בלתי מוסווה, באלימות המונית. היבט זה עולה מחומר רב שהוצג בפני הוועדה.

לשם דוגמה, ניתן להפנות לדברים שאמר ראש שירות הביטחון הכללי, בסיכום דיון שנערך ביום 14.9.00, אשר השתתפותו של מר ברק בו בוטלה ברגע האחרון. ראש השירות ציין, כי "בשנתיים שלוש האחרונות תם עידן האירועים המקומיים/הגזרתיים של ערביי ישראל. כל אירוע מקומי הופך מיד לאירוע לאומי/לאומני. ההתגייסות הינה טוטאלית. כל אירוע כזה מקבל 'תעודה' של חברי הכנסת וכן של המנהיגים הקיצוניים - שילוב זה הינו קבוע ומתעצם"[1].

שמענו דברים ברורים בנושא זה גם מפי מנהיגי המגזר הערבי. אלה שבו והבהירו עד כמה נושא זה של הריסת בתים הפך לנושא כללי של המגזר הערבי, אשר ראוי-גם-ראוי שהמגזר הערבי כולו יתלכד סביבו וימנע הריסה של בנייה בלתי חוקית. הם עודדו לכך את המגזר כולו ובפועל עשו להתלכדות כזו במספר מקרים בהם דובר בהריסת בתים. מצב דברים זה היה ידוע לא רק לשירות הביטחון הכללי, אלא היה ידוע גם לפיקוד המשטרה ולכל העוסקים במגזר הערבי. לפיכך, הפער בין מצב הדברים בפועל לבין תיאור הבנתו של מר ברק את מצב הדברים הוא פער משמעותי. כך, הן לעניין הבנת עומקו של התהליך והן לעניין ההבנה של הסיכון הקונקרטי, והסיכון הרחב יותר, הנובע מן הפעילות המאורגנת אשר נועדה למנוע, בכוח ההמון ובכוח האלימות האפשרית מצידו, את מימוש כוונות השלטון.

4. אשר ליכולתו של מר ברק לצפות אירועים כדוגמת אירועי אוקטובר, נוכל להפנות לעיקרי הדברים עליהם עמדנו לעיל בסוגיית הצפי[2]. הדגשנו שם הן את עובדות הרקע והן את אירועי הימים שקדמו לאירועי אוקטובר, כולל בשלב האחרון את הקריאה לשביתה כללית ולתהלוכות מטעם ועדת המעקב, אשר היה בהם כדי לנבא אירועים והפרות סדר חמורים אפשריים במגזר הערבי. הבהרנו שם גם, שהידרדרות במצב בשטחי הרשות הפלסטינית, עלולה היתה להוות אירוע-הדק (טריגר) לאירועים במגזר הערבי בתחומי ישראל, וכי מר ברק צפה הידרדרות בשטחים ואף תוצאות קשות של הידרדרות כזו[3]. ראינו לעיל גם, שבמסגרת משחק המלחמה "רוח סערה" שנערך במשטרה בחודש ספטמבר 2000, נבחנו תרחישים דומים לאלה שאירעו בפועל, ותרחישים אלה נבחרו לא במקרה. לטענת ברק, הוא לא ידע על תרחישי "רוח סערה". אך לנוכח התהליכים שעברו על המגזר הערבי בתקופה עובר לאירועי אוקטובר, ובמיוחד במהלך שנת 2000, וכן לנוכח קיומו של צפי בפועל לאירועים כה קשים בשטחים, חייב היה מר ברק ליתן את הדעת בדחיפות על הנגזר מכל האמור לגבי המגזר הערבי בתחומי מדינת ישראל. מר ברק לא התמודד עם השאלה כיצד סבר שיש להיערך לקראת אירועים אפשריים במגזר הערבי בישראל, על רקע תחזיתו לאירועים כה קשים בשטחים. בהקשר זה, לא הובאה כל טענה מטעם מר ברק כי יזם בדיקה של עניין זה, כי העלה אותו לדיון או בחן את ההיערכות לאורו.

במצב זה, ולנוכח התרחישים שהוא עצמו צפה ביחס לשטחי הרשות הפלסטינית, אין מר ברק יכול להישען על טענה כי תרחישי "רוח סערה" לא הגיעו לידיעתו. אפילו נכון הדבר, אילו היה פועל מר ברק כנדרש לקיים דיון בהשלכות האפשריות של המצב שהוא ראה לנגד עיניו, היו התרחישים האמורים מגיעים לידיעתו.

5. ונקודה נוספת. מר ברק טוען, כי התרחישים הנדונים מהווים אחת מקשת אפשרויות, שהועלתה באופן היפותיטי גרידא על ידי גורמי ההערכה, כמעשה שגרה מצידם. אין לקבל טענה זו. התרחישים הנדונים הועלו כאפשרות קונקרטית, והיו אלה אירועים שהתרחשו בפועל במגזר הערבי בחודשים הראשונים של שנת 2000, אשר חוללו את הדיונים לגבי הסתברות התממשותם של תרחישים אלה. אפשרות זו גם עמדה ביסוד הנחות העבודה והתרחישים עימם התמודדו משתתפי משחק המלחמה "רוח סערה". בשל כך אין לקבל, בשום פנים ואופן, את טענתו של מר ברק, כי העמדה לפיה היו האירועים בגדר הצפוי במהלך שנת 2000 אינה אלא חוכמה בדיעבד. למרבה הצער, גורמי ההערכה העיקריים סברו בתקופה הרלוונטית, כי הכתובת לעניין זה מתנוססת על הקיר.

בין גורמים אלה נכלל גם השר וילנאי. השר מתן וילנאי, שאותו הפקיד מר ברק בראש גוף שעסק בתיאום פעילותם של משרדי הממשלה מול המגזר הערבי, ואשר היה מצוי בנושא זה לכל פרטיו ונבכיו, העיד, כי התריע באופן מפורש בפני מר ברק על הסכנות הנובעות מן המצב כפי שהיה באותה עת במגזר הערבי. בתשובה לשאלה, אם העמיד את מר ברק על סכנה של פיצוץ במגזר הערבי, השיב: "כן, יותר מפעם, וזו היתה, הייתי אומר, אמירה ברורה לחלוטין"[4]. בהודעתו בפני אוספי החומר אמר וילנאי: "אני באופן שוטף אמרתי לרה"מ שהמצב הזה עלול להביא לפיצוץ"[5]. בהתייחסו לאירועי אוקטובר ציין, כמו אחרים, ש"הכתובת היתה על הקיר".

6. מר ברק טען בעדותו ובסיכומיו, שבדרך כלל התבטאויות כמו "פיצוץ" צפוי נאמרות על דרך ההגזמה ואין מסתתר מאחוריה חשש אמיתי לאירוע חריג. אולם, אין לפטור את כל האמירות והאזהרות אשר הושמעו בפני מר ברק כאמירות על דרך הגוזמה, אשר הוא היה רגיל לשמען. אמירות אלה לא נאמרו בחלל ריק. מפי ברק עצמו יודעים אנו, שבמהלך שנת 2000, בתקופת כהונתו, החמיר החשש מפני גילויי אלימות במגזר הערבי. החשש גבר, יש להוסיף, כתוצאה מעימותים אלימים בהם היו מעורבים גורמים במגזר הערבי. אכן, מר ברק מסכים בסיכומיו (בפיסקה 47) שכל אחד ממרכיבי אירועי אוקטובר כבר התרחש בעבר. משמע, לא היתה כל הפתעה לגבי אף אחד מהם. כך, היו בעבר אירועים במקומות אחדים בהם האלימות כלפי שוטרים לא היתה קטנה מבאירועי אוקטובר. כבר היו בעבר מקרים של התפרצות בו-זמנית של אירועים ביישובים שונים במגזר הערבי. גם היו בעבר אירועים במגזר הערבי בהם היו נפגעים רבים. היו אירועים של סגירת צירים ראשיים והתנכלות לכלי רכב של יהודים והיו אירועים שארכו מספר ימים. אלא, שלטענתו של מר ברק, חיבורם של כל המרכיבים האלה יחד מהווה מהות חדשה, ואת זו לא ניתן היה לצפות. מהות חדשה זו, שאותה הוא מכנה "רעידת אדמה", התאפיינה בעוצמה חסרת תקדים. לטענתו, רעידת אדמה כזו לא צפו ולא ניתן היה לצפות. מה שצפו, וניתן היה לצפות, הם אירועים כדוגמת "יום האדמה", או "יום האדמה פלוס". לכך היתה המשטרה ערוכה. לפיכך, אומר מר ברק, המשטרה לא היתה ערוכה למה שלא ניתן היה לצפות, ואין לבוא בטרוניה על האחראים למוכנות המשטרה על שלא היו ערוכים לכך.

דברים אלה מחזירים אותנו למה שאמרנו, ונחזור ונאמר. עימותים קשים היו צפויים. היו התבטאויות המלמדות על כך, שעליהן עמדנו לעיל. העובדה שלא היה צפי מדויק ומפורט של האירועים כפי שהתרחשו בפועל, אינו פוטר את הגורמים האחראים להיערכות כוחות המשטרה, שכן היה צפי לעימותים קשים. די היה בכך, שאירועי אלימות במקומות רבים נצפו, אפילו תחום התפרשותם ועוצמתם המדויקים לא היה ידוע מראש. כאמור, ניתן היה לצפות, ואף נצפו, אירועים כדוגמת "יום האדמה" או "יום האדמה פלוס". אף לא אחד מאירועי אוקטובר חרג מאירועי אחד מימי האדמה בעבר. מה שקרה הוא, שהאירועים התרחשו במספר גדול יותר של יישובים. לפיכך, על יסוד מה יכלו הגורמים האחראים לצאת מהנחת עבודה שלא כך יקרה?

היקף אירועי אוקטובר בוודאי היה צריך להיות צפוי לאחר החלטתה של ועדת המעקב על כך שהתהלוכות וההפגנות יתקיימו בכל יישובי המגזר הערבי. נדגיש, שניתן היה לצפות כי אירועים אלה יהיו חמורים יותר מבעבר נוכח העלייה בנכונותם של אנשים ומנהיגים במגזר הערבי להתעמת עם רשויות השלטון ובראשן - המשטרה. על סמך מה, אם כן, ניתן היה להניח שהאירועים יהיו בעלי עוצמה כמו בעבר, או בדומה לכך, בלי להביא בחשבון שעוצמתם תגבר? דומה, כי אירועי העבר שיחקו תפקיד נכבד, אם לא מכריע, בהערכות לגבי מה שעלול להתרחש בעתיד. ההנחה היתה, שמה שהיה הוא שיהיה, ושבוודאי לא יהיה חמור מכך באופן משמעותי.

גישה זו היא שהיתה בעוכרי מי שלא כלל במסגרת שיקוליו אפשרות שיתכן שהפעם יהיו העימותים ותוצאותיהם חמורים יותר. דעתנו היא, שאפשרות אחרונה זו, אשר נגזרה מהצטברותם של גורמים רבים שעליהם עמדנו, היתה חייבת לעמוד לנגד עיני הגורמים האחראים כאפשרות אותה יש להביא בחשבון ולהיערך לקראתה.

7. מר ברק טען עוד, שאפילו ניתן היה לצפות את אירועי אוקטובר כאחת מהאפשרויות הסבירות של התפתחות העימותים עם המגזר הערבי, לא עליו מוטל היה הדבר. גורמי המודיעין וההערכה, דהיינו, שירות הביטחון הכללי והמשטרה, הם שהיו צריכים לעמוד על כך, ולא הוא.

אין לקבל טענה זו. ראשית, היה צפי שאירועים עומדים לפרוץ וצפי זה היה גם נחלתו של מר ברק. הגורמים לצפי הזה, עליהם עמדנו בהרחבה[6], היו בידיעתו של ברק כמו בידיעתם של אחרים. הנעלם הממשי היחיד היה איך יתפתחו העימותים וההתפרעויות הצפויים. זאת לא ניתן היה לצפות בוודאות. ברק, בלי ספק, היה מודע לכך. על רקע זה היה עליו לכלכל צעדיו. שנית, כבר מספר ימים לפני האירועים נטל מר ברק יוזמה וקיים ישיבות הערכת מצב בהן נדונו אפשרויות ההסלמה במגזר הערבי. בישיבות הערכת מצב אלה נטל מר ברק לידיו את המושכות, העלה הערכות באשר לאירועים צפויים, סיכם את הדיונים והנחה כיצד לנהוג לאור העובדות כפי שהיו ידועות אותה עת. במסגרת זו נטל על עצמו גם להנחות, כללית, כיצד על כוחות המשטרה לנהוג לקראת הבאות. בין אם בחר לפעול כך על רקע עברו הבטחוני ובין אם החליט שכראש ממשלה וכשר ביטחון עליו להיות מעורב בהחלטות הנוגעות למוכנות המשטרה, במקביל להכנות של הצבא ובנוסף להן, אין הוא יכול לאחר מעשה להתנער מהאחריות ומהמעורבות שנטל על עצמו כאמור. ואכן, במסגרת מעורבותו זאת, הורה בדיון הערכת מצב שהתקיים ביום 29.9.00 להחזיר שוטרים מחופשת ראש השנה, בשל הצורך להגביר את מוכנות המשטרה. על כן, גם אין לקבל את הטענה שלמר ברק לא היו האמצעים או הכלים המספיקים להגיע להחלטה הנכונה, ועל כן לא עליו מוטל היה הדבר.

אי קיום דיון כולל בנושא המגזר הערבי

8. צוין לעיל[7], כי כבר בחודש מאי 2000 הועלה בפני ראש הממשלה הצורך בקיום דיון כלל מערכתי דחוף בסוגיית המגזר הערבי, על רקע אירועים שהתרחשו בתחילת שנת 2000 במגזר זה. בתחילה נקבע מועד דיון לחודש מאי 2000, אך מועד זה הוסט פעמים אחדות, וסופם של דברים הוא שהדיון לא התקיים אלא לאחר אירועי אוקטובר 2000.

9. מתוך מכלול החומר שבפני הוועדה, ניתן למנות מספר תכליות שהיו יכולות להיות לדיון האמור. האחת היא תכלית נקודתית-קונקרטית. בשנת 2000 התרחשו אירועים במגזר הערבי. אלה הדליקו, במקביל, אצל גורמים שונים נורות אדומות באשר להתפתחויות הצפויות במגזר זה. מנקודת מבט זו היה הצורך בדיון במעמד ראש הממשלה נעוץ בצורך להציג בפניו את ההתפתחויות ואת הנגזרות, אשר עלולות לנבוע מהן, לרבות בתחום הסדר הציבורי, על מנת לקדם את פני הרעה במישור המבצעי. במובן זה, היתה יכולה להיות לקביעת דיון בהקדם השפעה על מידת המוכנות לאירועים, כפי שהתרחשו בפועל כעבור זמן לא רב.

לעניין זה ציין ראש שירות הביטחון הכללי, בהודעתו בפני אוספי החומר מטעם ועדת החקירה, כי עובר לאירועי אוקטובר 2000, עמדת השירות היתה, כי "אנחנו בעצם נמצאים מבחינתנו לפחות במציאות של סידרה של אירועים שהצביעו על התחממות באווירה הכללית. הלחץ שלנו לדיון מערכתי עם ראש הממשלה, ובסופו של דבר המפגש בספטמבר עם צמרת המשטרה הוא לא מקרי, אלא מתוך הבנה וצורך להבהיר את תמונת המצב ... הבקשה שלנו היתה לדיון בדרג רה"מ ושרים רלוונטיים. בשלב מסוים זה התחושה שלי היתה, לא אמרו לנו 'אל תתקשרו אלינו, אנחנו נתקשר אליכם'. אבל אתה מרגיש מתי אתה נתפס כמושך שרוול חזק מדי ועומד לקרוע אותו"[8]. עוד הוסיף: "הדרישה לקיים דיון מערכתי בראשותו [של ראש הממשלה] היתה מעוגנת בתיאור תמונת המצב, וכפי שאמרתי היתה סידרה של אירועים בשנה הזו שהם בהחלט בחזקת אינדיקציה לפחות לפוטנציאל הסלמה בקרב ערביי ישראל במציאות מסוימת של טריגרים שיכולים לדחוף את זה לאלימות"[9].

בהמשך לכך, עולה מן החומר שבפני הוועדה, כי הצורך בדיון עם ראש הממשלה נבע גם מן הכוונה להציג בפניו את סוגיית המדיניות בכל הנוגע לפתיחת צירים. בעניין זה התבטא מפכ"ל המשטרה דאז, יהודה וילק, בדיון שנערך ביום 14.9.00 בשירות הביטחון הכללי. בדיון זה היה אמור ראש הממשלה ליטול חלק, אך, כמו דיונים אחרים, הוא בוטל ואז התקיימה פגישה בלי שהוא נכח בה. בהתייחסו לנושא המגזר הערבי, אמר המפכ"ל וילק בישיבה, כי "בעיית ערביי ישראל לא הוצגה בפני הדרג המדיני במלוא חומרתה. הדרג המדיני אינו מבין את עומק הבעיה ואת הפוטנציאל הטמון בה"[10]. הנושא של שמירת צירי תנועה פתוחים, והחשש שיהיה קושי בכך, גם הוא נושא מבצעי בעל חשיבות רבה המצדיק התייחסות מצד ראש הממשלה בדחיפות הראויה.

10. ויודגש, נסיונו של מר ברק לטעון, כאילו בשנת 2000 לא אירע דבר-מה חריג או משמעותי אשר הצריך או חייב לקיים את הדיון האמור, אינו יכול להתקבל. עמדנו לעיל[11] על שרשרת האירועים שהתרחשה בשנת 2000. תדירות האירועים החמורים באותה שנה היתה גבוהה לאין שיעור מזו שהיתה בשנים קודמות. לכך הצטרפה העובדה, שהמשא ומתן עם הפלסטינים הגיע לנקודת הכרעה. מכך נבעו התפתחויות אפשריות בתחומי הרשות הפלסטינית והתעוררו השלכות אפשריות למצבו של המגזר הערבי בישראל. כל אלה גרמו להגברת המתח באותו זמן.

גורמי ההערכה היו תמימי דעים, כי שנת 2000 סימנה שינוי מהותי בעניינים אלה. כך ציין ראש שירות הביטחון הכללי באופן מפורש, כי לעניין זה "שנת 2000 היא חריגה יחסית לשנים קודמות. היא שזורה גם באירועים אלימים"[12]. הוא פירט עמדה זו בסקירת נקודות הייחוד של שנת 2000, בה אמר, כי "בשנת 2000 ... יש 'יום אדמה' שהיו [בו] התכתשויות, ימי הסטודנטים, יום העצמאות בשפרעם, 15.5.00 'יום הנכבה', אירועים בשטחים עם הרוגים ... האסירים הפלסטינים בבתי הכלא שלנו היו אז בשביתה. 'אינתיפאדת האסירים' ... שבוע לאחר מכן יש את הסיפור של יציאה מדרום לבנון ... [ב] יולי - קמפ דייויד. זה היה קליימקס עבור כולם, לא רק עבור הישראלים. גם הפלסטינים, בעיקר ערביי ישראל, שהיו לקראת קמפ דייויד בתחושה שהם הולכים להישאר המיעוט הערבי הגדול ביותר בלי פיתרון מדיני..."[13].

גם היועץ לענייני ערבים של מפכ"ל המשטרה, תת ניצב ראובן לוי, דחה תיזה זו של מר ברק. הוא העיד, כי הטמפרטורה במגזר הערבי היתה במגמה של עלייה חדה בשנת 2000. תת ניצב לוי העיד: "היה ברור לי שאנחנו על ציר פיצוץ עם ערביי ישראל, וגם אם הוא יהיה מודרג, בוא יבוא. זה טיבעם של תהליכים. הם כמו יובלים קטנים שבסופו של דבר זורמים לשטף אחד גדול. זה מה שקרה לנו, לפי דעתי. ...אם נדגים [זאת במטפורה] מתחום הפיסיקה, במונחים של סף רתיחה: המים בסיר הלחץ הזה היו בשנת 2000 בערך בטמפרטורה של 95 מעלות, ובשנת 1996 - 60 מעלות. ברור שהתהליך האסטרטגי, המהותי, הוא הקרקע להתפרצות עצמה"[14].

11. הצורך בקיומו של הדיון האמור נבע גם מהיבט אסטרטגי רחב יותר. הגופים האמונים על המעקב אחר המתרחש במגזר הערבי, על מתן ייעוץ ועל היערכות בנושא זה ראו לנגד עיניהם תהליכים של הידרדרות ביחסי המדינה עם מגזר זה. הגופים האמורים סברו בזמן אמת, כי נדרש שינוי אסטרטגי דחוף ביחסו של השלטון, ובמרכזו ראש הממשלה, למגזר זה. אין מדובר, אם כן, בשינוי אשר עניינו מתמקד בתחום הסדר הציבורי בלבד, אלא גם בהקשר הרחב יותר של יחסי המדינה עם המגזר הערבי. הגורמים העוסקים בנושא היו תמימי דעים, כי נדרשה מעורבות פעילה, אישית וישירה מצד ראש הממשלה במישורים שונים, ואף למטרה זו נועד הדיון בראשות ראש הממשלה. תכליתו של הדיון שהיה אמור להתקיים בראשות ראש הממשלה היתה להבהיר ולהדגיש את הצורך הדחוף בטיפול מצידו בעניין, אשר נתפס בעיני הגורמים הנוגעים בדבר כקריטי.

לעניין זה העיד ראש המרחב הצפוני של שירות הביטחון הכללי, כי העריך, כבר במאי 2000, שהוועדה שהקימה ממשלת ברק, בראשותו של השר מתן וילנאי, אשר הופקדה על נושא המגזר הערבי, אינה אפקטיבית, וכי "...ראש הממשלה צריך לטפל בזה במישרין. מבחינת החשיבות הלאומית [זה] כמו המשא ומתן עם סוריה. ככה הדברים צריכים להיות בגלל חומרת המצב, ובמצב הנתון רק ראש הממשלה, בראש ועדה כזו, יכול להניע פעולה מן הסוג הזה"[15]. ראש המרחב הצפוני שב ואמר דברים אלה בדיון שנערך עם משטרת ישראל ביום 14.9.00.

ראש המרחב הצפוני עמד על ה"קצר" בין ראש הממשלה למגזר הערבי. בהודעתו בפני אוספי החומר של הוועדה, אמר מפורשות:

"... אני רוצה להשתמש במונחים עדינים, [ראש הממשלה] לא הפנה תשומת לב רבה למגזר הערבי מאז נבחר. בעיניהם הוא נחשב למי שזנח אותם כליל. הם רואים את עצמם כמי שסייעו לבחירתו, ועוד לפני האירועים הם ביטאו תיסכול על רקע זה ... בראייתם, הוא לא היה בקשר איתם ולא פתר [בעיות] ולא התייחס אליהם"[16].

יצוין, כי ראש השירות העיד במפורש, כי הדרישה לקיום הדיון נעשתה גם על רקע התפיסה כי מדובר בנושא קריטי, הטעון טיפול מיידי. לדבריו, חרף אילוצי זמן קשים בשירות הביטחון הכללי, התקיים ביום 22.5.00 דיון הכנה בנושא זה לקראת הדיון אצל ראש הממשלה שהיה אמור להתקיים ביום 25.5.00, שכן "ראינו אותו כנושא משמעותי מאד, הייתי אומר קריטי, להתניע או להמשיך, או להכניס למסלול קצת יותר מואץ וקצת יותר יעיל את כל נושא הממשק מדינה-מול-ערביי ישראל"[17]. מר דיכטר אישר, כי השב"כ ראה חשיבות בקיום פגישה כזו ולכן האיץ והשתדל כי תתקיים. הוא ציין, כי "היה חשוב לנו קודם כל להציג את התמונה שאנחנו, כשב"כ, יודעים להציג על ערביי ישראל, את תופעת הבדלנות שאנחנו זיהינו אותה הולכת ומתגברת, ולצערנו לא חשבנו שהתמונה הזו בהירה ונהירה לדרג המדיני די הצורך, ולא חשבנו שאנחנו צריכים להיות הגורם היחידי שמתריע בשער על הנושא הזה"[18].

12. דברים אלה נאמרו על רקע תחושתם של הגורמים העוסקים בנושא, כי ראש הממשלה מתעלם מן הנושא ואינו עוסק בו באופן ראוי. השר דאז וילנאי העיד, כי מר ברק העביר את המסר, את התפיסה, כי הוא כראש ממשלה עוסק בתהליך השלום וכי ברגע שיושג השלום, תישא הבעיה של ערביי ישראל אופי שונה לגמרי, ואז ניתן יהיה להתמודד עימה[19]. בינתיים, אמר וילנאי, שידר ברק את המסר "תמתינו [עד] שיגיע השלום". וילנאי גם העיד, כי ראשי המגזר הערבי לא קיבלו גישה זו והיא עוררה אצלם תחושה כי הם נדחקים הצידה. לדבריו, הוא ראה את תפקידו לנסות להתמודד עם תחושה זו, שכן "...ראש הממשלה לא נתן להם תחושה שהוא הולך ממש לטפל בהם, אלא קודם כל להביא את השלום, שזה הנושא המרכזי, ואז גם להתמודד עם הבעיות שלהם".

אשר להיבט האסטרטגי, ציין השר וילנאי[20], כי "ההתרעה האסטרטגית היתה קיימת, זו הכתובת על הקיר. והיה ברור, שיש פער עצום בתוך החברה הישראלית בין האזרחים הערבים לאחרים, והיה ברור שצריך לטפל בזה. זה הדבר שהיה Common Knowledge, זה היה ברור לכולם, לא היה צריך לדון בזה. זה לא משהו שאמרת 'מה, באמת? יש בעיה?' לתרגם את זה להתרעה טקטית, שאני יודע שתפרוצנה מהומות בסדר גודל הזה בתאריך כזה, אני לא הייתי מודע לזה. לדעתי, אף אחד לא היה מודע לזה. היו מספר הבהובים בכתובת על הקיר. האחד, זה אירועים קשים מאוד שהיו בשפרעם ביום העצמאות... במאי 2000... היו אירועים שנתיים קודם, או שנה קודם, אם זה 99', בשטחי אל-רוחה באום אל-פחם, מה שקרוי שטח אש 107, שהיו צריכים גם כן להוכיח את העוצמה".

13. ברוח כמעט זהה פנתה המועצה לביטחון לאומי בהצעה לראש הממשלה בחודש ספטמבר 2000. במסמך, שכותרתו "מהלך לבלימת ההסלמה מול ערביי ישראל"[21], הוצעה שורה של פעולות, שמטרתן למנוע הידרדרות מהירה מול הציבור הערבי במדינת ישראל. בין הצעדים שהוצעו היו מפגש בין ראש הממשלה לבין פורום נציגים של האוכלוסייה הערבית, שייערך ביישוב ערבי, תוך הדגשת ההבנה לקיפוח המגזר הערבי ולצורך לפעול לתיקונו. כן הודגשו הצורך במתן פתרון לנושא הבנייה הבלתי חוקית במגזר הערבי, בליווי של ראש הממשלה לתכנית הכלכלית-חברתית של הממשלה, והצורך בכך שראש הממשלה יתייחס במפורש לאזרחי ישראל הערבים בנאומיו העוסקים בחברה הישראלית, בשלום ובכלכלה.

ניתן להבין הצעה זו על רקע ההצטברות ארוכת השנים של קיפוח ושל תחושות תסכול בקרב המגזר הערבי, אשר גרמו לכך שהצעדים שננקטו בתחילת כהונתה של ממשלת ברק לא נתפסו בעיניו אלא כטיפה בים. ניתן להבינה גם על רקע התחושה שביטאו רבים ממנהיגי המגזר הערבי, כאילו התייחסותו של מר ברק למגזר היתה מזלזלת ולא תאמה את שציפו ממנו.

14. על המצב ששרר בנושא זה, בתקופה הסמוכה למועד הראשון שנקבע לדיון בראשות ראש הממשלה, ניתן ללמוד גם ממכתב ששלח ד"ר אלי רכס, יועצו החיצוני של ראש הממשלה לנושאי המגזר הערבי, ביום 18.4.00. מכתב זה הוא חריג. העלאת הדברים על הכתב, באופן חריף ולעתים בוטה, מצביעה על תחושת דחיפות רבה ביותר של הכותב בנושא זה. ד"ר רכס המליץ, ביוזמתו ועל רקע האירועים הקשים של תחילת שנת 2000 במגזר הערבי, כי ראש הממשלה יתייצב מאחורי מדיניות הממשלה במגזר הערבי, יהיה מעורב בהקצאת תקציבים מיוחדת למגזר הערבי, ויצור דפוסים של קשר ומפגש שוטף עם האוכלוסייה הערבית בתחומי המדינה. במכתבו מתריע ד"ר רכס, כי זעמם של בני הציבור הערבי הולך וגובר וכי קיימת נסיגה חמורה ביחסים בין המיעוט הערבי לבין המדינה, על רקע אי מימושן של ציפיות המגזר הערבי לשינוי בעקבות בחירתו של מר ברק לראשות הממשלה. במכתב נכתב, כי "...פנייה זו באה כדי להתריע בפניך על מה שאני רואה כנסיגה חמורה ביחסי המיעוט הערבי ורשויות המדינה. התייחסותה של האוכלוסייה הערבית לפעולות הממשלה במגזר הערבי עומדת ביחס הפוך לציפיותיה. ההנחה בקרב הערבים בישראל, כי אכן יחול שינוי הושתתה על התקווה, שהממשלה תגשים את מחוייבות הבחירות שלה. אולם בניגוד לתקוות, בציבור הערבי שוררות היום תחושות של הזנחה, שוליות, הדרה, זלזול, פגיעה בכבוד והפחתה בערך. מפלס הזעם של הערבים בישראל גואה. התסכול מחפש אפיקים לפרוץ בהם". ד"ר רכס מסיים את מכתבו במלים אלה[22]:

"אדוני ראש הממשלה, דברים אלה נכתבים מתוך תחושת דאגה עמוקה. אני אישית חש תסכול משום שעם הקמתה של ממשלה זאת נוצרו תנאים להצעיד את שילובם של הערבים בישראל קדימה ולהקהות את חוד הניגודים. לצערי לא רק שלא התקדמנו, מבחינה מסויימת אף נסוגנו אחורנית. הנסיבות החיוביות עדיין קיימות, אולם המשך המצב שתואר לעיל, עשוי לגרום להחרפתן ולהעמקת המשבר".

בעדותו בפני הוועדה ציין ד"ר רכס, כי התריע בפני ראש הממשלה בכתב, כאמור, "מתוך כוונה שיפעל הוא אישית באופן יותר נמרץ, על מנת להזיז את העגלה." זאת, על רקע היעדר סמכויות אופרטיביות בידיה של הוועדה בראשה עמד השר וילנאי, ועל רקע העיכובים המתמשכים באישור התקציבים, אשר הממשלה הודיעה כי בכוונתה להקצות למגזר הערבי.

15. עמדנו על הרקע לצורך לקיים דיון בראשות ראש הממשלה בנושא המגזר הערבי, ולדרישה לקיימו. דיון כזה לא התקיים עד אירועי אוקטובר, לא בנושאים מבצעיים בעלי דחיפות מיוחדת ולא בנושאים כלליים הקשורים ביחסים בין הממשל למגזר הערבי. הוא התקיים רק לאחר אירועי אוקטובר 2000, וגם אז - במתכונת מצומצמת. נשאלת השאלה, באיזו מידה ניתן לזקוף זאת לחובת מר ברק?

חלק מטיעוניו של מר ברק בעניין זה מקובלים עלינו. מר ברק טען, כי סדר היום של ראש ממשלה מצוי בגדרי הפררוגטיבה שלו, ונתון לשיקול דעתו. טענה זו נכונה היא. צודק מר ברק גם בטענתו, כי ראש ממשלה רשאי להביא בחשבון שיקוליו בקביעת סדר היום את העדפותיו הפוליטיות, וכי עניין זה אינו עומד לביקורת או למבחן במסגרת עבודתה של ועדה זו. אכן, רשאי ראש ממשלה לקבוע לעצמו סדרי עדיפויות בפעולתו, ולהתאים את התנהלותו לסדרי העדיפויות שקבע. בכל אלה צודק מר ברק. גם ספק רב בעינינו, אם בדיון שהיה אמור להתקיים בחודש מאי 2000 היה כדי להשפיע על היחסים עם המגזר הערבי, ככל שהדברים נוגעים למימד האסטרטגי. ניתן להטיל ספק, אם בחודשים הספורים עד לאוקטובר 2000 היה ניתן לעשות שינוי של ממש בעניין זה, במיוחד בשים לב לכך שהבעיות הטעונות פיתרון והתמודדות הן בעיות עמוקות, קשות ומתמשכות.

עם זאת, אין בכל אלה כדי לחסן את מר ברק מביקורת בנקודה זו. כמה וכמה טעמים לדבר.

16. קביעת סדר עדיפויות היא דבר אחד. נקיטת גישה של התעלמות מאזהרות אודות חומרת המצב, בעניין המהווה סוגיה לאומית ממדרגה ראשונה, היא דבר אחר. הדיון בראשות ראש הממשלה נועד לא רק כדי להציג בפניו, באופן כללי, את בעיית המגזר הערבי, אלא גם כדי להדגיש את הצורך בפעולה דחופה בנוגע לערביי ישראל. במצב זה, אי קיום הדיון פירושו נקיטת עמדה, לפיה הנושא אינו קריטי או דחוף. אך עמדה כזו לא ניתן, לדעתנו, לנקוט בלא לשמוע את דעותיהם של אלה שהופקדו על נושא זה, מהיבטיו השונים. עמדה כזו נגועה בכשל פנימי. היא יוצרת מעגל קסמים, השולל בחינה והתאמה מחודשת של סדר העדיפויות שנקבע. דרך פעולה כזו אינה מהווה התנהלות סבירה, בוודאי כאשר מדובר בנושא שהוא, במהותו, בעל משמעות אסטרטגית ארוכת טווח.

לעניין זה יש לזכור, כי האוכלוסייה במדינת ישראל כוללת מיעוט ערבי של כ-20% - כ-1.2 מיליון נפש. יחסי המדינה עם מיעוט זה, ויחסי הרוב היהודי במדינה עם מיעוט זה, הם סוגיה יסודית ורגישה מאין כמוה. מרקם היחסים עם הציבור הערבי הינו עדין, מסובך ופגיע. אירועים קשים במגזר זה, מסוגם של אירועי אוקטובר 2000, עלולים לפגוע פגיעה קשה ביותר ברקמה זו. בשל כך הסיכון הטמון באירועים מסוגם של אירועי אוקטובר אינו רק סיכון קונקרטי לפגיעה באזרחים במהומות. הסיכון הוא יסודי וארוך טווח יותר, הנוגע ליציבות החברה בישראל, ליכולתם של בניה לחיות בשלום וברווחה, לדמותה כחברה דמוקרטית המכירה בזכויות כל האזרחים בתחומי המדינה, ואף ליחסי המדינה עם שכנותיה ועם ארצות העולם כולו.

יש לשוב ולהזכיר, כי אחד ההקשרים לצורך בדיון כולל בממשלה, היה סידרת האירועים שהתרחשה בתחילת שנת 2000. בעקבות כך, הסתמן כבר במאי 2000 חשש מפני "אינתיפאדה" במגזר הערבי, על ההשלכות החמורות אשר עלולות להיות לכך. על רקע אותם אירועים, התבקש הדיון בדחיפות. תכליתו המיידית בהקשר זה היתה לדון בהשלכות האפשריות של המצב במגזר הערבי על הסדר הציבורי ועל הפעולות הנדרשות כדי לשמרו.

17. מר ברק טען, בין היתר, כי רבים הפונים לראש הממשלה ובפיהם טענה, כי עניינם דחוף ואינו סובל דיחוי. מובן, כי פניות כאלה אינן יכולות להיות הקריטריון המכריע בקביעת סדר יום לדיונים בבעיות העם והמדינה. אך לא זה היה המצב בנושא זה. ראשית, ברק עצמו הסכים שהטיפול היסודי בבעיות המגזר הערבי הוא "חשוב ואפילו דחוף" (פיסקה 60 לסיכומיו). שנית, הצורך בדחיפות הועלה, במקרה זה, על ידי כל הגורמים הנוגעים בעניין, ובמרכזם השר לבטחון פנים, היועץ החיצוני לראש הממשלה, המועצה לביטחון לאומי, השר האחראי לתיאום עבודת משרדי הממשלה ביחס למגזר הערבי, שירות הביטחון הכללי והמשטרה. כאשר כל הגורמים הללו, ללא סייג, היו מאוחדים בדעה שהושמעה במהלך חודשים קודם האירועים, כי מדובר בנושא אקוטי, האם מוצדק היה להתעלם מכך?

18. ונקודה נוספת. ניתן להניח, כי בפרק הזמן של חודשים אחדים, מחודש מאי 2000 ועד לחודש אוקטובר 2000, לא היה עולה בידי ראש הממשלה להשיג פיתרון עומק לבעיות המגזר הערבי. פיתרון כזה דורש משאבים רבים, עבודה רבה וזמן רב. ברם, היה-גם-היה בידו של ראש הממשלה לשנות את התייחסותו. היה בידו, בעקבות דיון כזה, לעשות לקירוב המגזר הערבי ולנטיעת תחושה של התקבלות ולגיטימיות בקרב המגזר ובקרב נציגיו. אין לדעת בוודאות, אם מהלך כזה, לו נעשה, היה משפיע באופן מהותי על מהלכם של אירועי אוקטובר. ניתן להניח, שהיתה לו השפעה ממתנת כלשהי. מכל מקום, בקרב גופי ההערכה השונים התגבשה, בתקופה הקרובה לאירועי אוקטובר, התובנה, כי מהלך כזה הוא הכרחי על רקע התהליכים במגזר הערבי, אותם זיהו ועליהם התריעו. חשיבותו של העניין הצדיקה, לכל הפחות, כי העמדות השונות הנוגעות לעניין זה יוצגו באופן מסודר ומלא, כדי להתחיל בתהליך של שינוי. להיעדר כל דיון במשך פרק זמן שהיה, לדעת כל המומחים לדבר, קריטי בהקשר זה, אין הסבר מניח את הדעת ואין להצדיקו.

19. טיעון נוסף של מר ברק היה, שלדידו לא היתה חשיבות ממשית בקיום דיון רב מערכתי, שכן נושא המגזר הערבי היה מוכר לו מתפקידיו השונים בשירות המדינה, אשר השיקו לנושא היחסים עם המגזר הערבי. דיון כזה, לטענתו, לא היה בו כדי להוסיף לידוע לו בלאו הכי - לא בנושא התהליכים במגזר הערבי ולא בנושא ההסלמה והתגברות החשש מפני הפרות סדר ואירועים אלימים (פיסקה 66 לסיכומיו). מאחורי דברים אלה מסתתרת אמירה, לפיה גורמים בטחוניים בתחומי ההערכה והביצוע, וכן גורמים מדיניים, אשר כולם קרובים לנושא המגזר הערבי, אינם מסוגלים לגלות או לחדש לראש הממשלה דבר בנושא המגזר הערבי ויחסיו עם השלטון. זוהי אמירה מתנשאת, שאין לקבלה. לא נבוא לחלוק על ידיעותיו, על נסיונו ועל הבנתו של מר ברק בנושא המגזר הערבי. אך דומה,

שעיסוקיו הרבים של ראש הממשלה והעניינים החשובים האחרים בהם הוא נדרש לעסוק, בדומה לכל ראש ממשלה, מונעים ממנו לעדכן את ידיעותיו על ההתפתחויות השונות בכל תחום בו הוא עוסק, וכך גם בתחום המגזר הערבי. ההנחה שהצגת סקירות מצד כל גורמי הביטחון הנוגעים והמומחים בדבר, ודיון כללי בהשתתפותם, לא יוסיפו מידע מעודכן לראש הממשלה ולא יהיה בהם כדי להביא בפניו דגשים המצדיקים ומחייבים את התייחסותו הדחופה, אינה מקובלת עלינו. העובדה, שכל אותם גורמים עימם בא ראש הממשלה במגע במסגרת תפקידו, לצורך קבלת אינפורמציה והערכות בתחום הבטחוני, סברו שמן ההכרח לקיים בדחיפות דיון כולל בנושא המגזר הערבי, מחזקת את עמדתנו בעניין זה.

20. כבר ציינו לעיל, שבכלל, סדר העדיפויות בטיפול ראש הממשלה בנושאים השונים וכן קביעות סדר יומו, מסורים לו. לפיכך, לא התיימרנו לבחון את לוח הזמנים של מר ברק בתקופה האמורה, יום יום. אין עניינה של הוועדה בבדיקה בדיעבד של לוחות הזמנים של ראש הממשלה, או בקביעת ממצאים לגבי השימושים שעשה בזמן העומד לרשותו. אך בכך אין תשובה למחדלו של ראש הממשלה על שלא קיים דיון בנושא המגזר הערבי. הדעת נותנת, כי בפרק זמן של חמישה חודשים ניתן היה לקיים דיון, אם נושאו נתפס כחשוב מספיק וכמעורר בעיה חמורה. ההימנעות מעשיית פעולה כה אלמנטרית, הנחוצה כדי לפתוח בתהליך של שינוי בהתייחסות לנושא בעל חשיבות לאומית, אינה תוצאה של חוסר זמן. הרושם הנוצר משורת הראיות הארוכה שנשמעה בסוגיה זו הוא, שמר ברק משך את ידיו מעיסוק בנושא זה, בין משום שסבר שלא ניתן לחדש לו בו דבר ובין משום שלא ייחס לו את החשיבות הראויה לו. יהיו הסיבות לכך אשר יהיו, היה זה מחדל של ראש הממשלה ברק, ולא נמצא לו הסבר מניח את הדעת.

על סמך כל האמור לעיל, אנו סבורים שהוכחו העובדות אשר ביסוד פרט האזהרה הראשון.

פרט האזהרה השני

21. פרט האזהרה השני מייחס למר ברק כדלקמן:

"בהיותו ראש ממשלת ישראל, במהלך אירועי אוקטובר 2000, הנחה מר ברק לקראת יום 2.10.00 את המשטרה להבטיח בכל האמצעים את פתיחת הצירים, תוך התייחסות מפורשת לכביש 65 (כביש ואדי עארה), כשהוא מתעלם מן הנפגעים הרבים ואף ההרוגים אשר היה צפוי, או היה צריך להיות צפוי, כי יהיו בנסיבות העניין כתוצאה מהוראה זו, ומכך שהדבר עלול להביא לידי ליבוי המהומות. בכך לא איזן כראוי בין הצורך להבטיח את החוק והסדר, לבין הצורך להימנע מפגיעה בחיי אזרחים ובשלמות גופם, ואף לא נתן משקל ראוי לצורך להביא להרגעת הרוחות ולמניעת המשך האירועים".

22. בטרם נדון בראיות שהובאו בפני הוועדה לעניין הנחיית ראש הממשלה לקראת יום 2.10.00, יש להזכיר כי התשתית העובדתית הישירה הנוגעת לעניין זה לוקה בחסר. הסיבה לכך היא, שישיבת הערכת המצב בראשות ראש הממשלה, שנערכה ביום 1.10.00, ובה ניתנו ההנחיות לקראת יום המחרת, לא תועדה כהלכה. החומר הישיר שיש בידי הוועדה, המהווה תיעוד של הערכת המצב בזמן אמת, הוא שני רישומים מקוטעים, בכתב יד. תרשומת אחת נערכה בידי מי שהיה המזכיר הצבאי לראש הממשלה באותה עת, תת אלוף גדי אייזנקוט. השנייה נערכה בידי מי שהיה בתקופת האירועים ראש הלשכה הבטחונית-מדינית במשרד ראש הממשלה, מר דני יתום.

הרישום של מר אייזנקוט נמצא במשרד ראש הממשלה. הוא לא הופץ לגורמים כלשהם ברשות המבצעת, בין בעת האירועים ובין לאחריהם. יצוין, כי רישום זה לא הומצא לוועדה ביחד עם הפרוטוקולים והערכות המצב שקיבלה הוועדה על פי בקשתה ממשרד ראש הממשלה. הסיבה לכך אינה ברורה. רק לאחר שהתברר מעדויות שונות שנגבו, כי ביום 30.9.00 וביום 1.10.00 נערכו ישיבות

הערכת מצב, ובעקבות פנייה נוספת למשרד ראש הממשלה, נמסרו רישומיו של מר אייזנקוט לוועדה.

ככל הנראה, הכוונה היתה, כי לתרשומת זו יהיה מעמד של תיעוד רשמי של הדיון האמור. הדברים עולים מדרך הרישום, אשר יש בה אלמנטים המאפיינים רישום פורמלי של דיונים. אופיה המעין-רשמי של התרשומת עולה גם מתצהירו של מר יתום, אשר מסר, כי כאשר נאלץ מר אייזנקוט לצאת מן החדר, החליף אותו מר יתום ברישום הדיון. קשה להניח, כי היה בכך צורך אילו היה מדובר ברישום בלתי פורמלי. ואמנם, עמוד אחד בתרשומת של מר אייזנקוט נכתב בכתב יד שונה בבירור מכתב היד של שאר התרשומת.

אשר לרישומיו של מר יתום, אלה לא נמסרו לוועדה על ידי משרד ראש הממשלה. מר יתום הגדיר רישומים אלה בתצהיר שמסר כ"תרשומת אישית", אשר הוא רשם לעצמו. יתכן, כי מסיבה זו לא הוצגה תרשומת זו בפני הוועדה ואף לא נמסר לוועדה דבר קיומה עד לסיום גביית העדויות, עובר לשמיעת עדותו של מר ברק בשלב השני של שמיעת העדויות.

מכל מקום, לא נערך לדיון זה סיכום רשמי להפצה בין הגורמים שהיו שותפים לו, ולא נערך כל תיעוד רשמי אחר, בין בדרך של הקלטה ובין בדרך אחרת. על פני הדברים, עומד הדבר בניגוד לנוהל המחייב החל על דיונים מן הסוג שנערך ביום 1.10.00. לנוכח היותן של התרשומות שנערכו חלקיות ומקוטעות, ובהיעדר תיעוד רשמי ומסודר, התוצאה היא, כי לעניין ההנחיה שניתנה באותו ערב אין בפני הוועדה ראיה ישירה וברורה, ויש לקבוע ממצאים על פי מכלול הראיות אשר הונחו בפני הוועדה.

לא ניתן לוועדה הסבר מניח את הדעת מדוע לא קוים הנוהל הנוגע לעניין במקרה שבפנינו. אף הגופים שאמורים לקבל סיכומים כאלה, כמו המשטרה או שירות הביטחון הכללי, הביעו תמיהה על כך שלא נמצא סיכום כאמור. הפרה בלתי מוסברת זו של הנוהל העמידה בפני הוועדה קשיים בקביעת העובדות הנוגעות לעניין. הקושי הנובע מחלקיות התיעוד של הדיון, מתחדד לנוכח חשיבותו הרבה של הדיון האמור, אשר נערך בצומת קריטית במהלך אירועי אוקטובר. ויודגש: אין בפני הוועדה ראיה לכך, שמדובר בהסתרה או בכבישה מכוונת של ראיות. עם זאת, יש מקום לומר, במלוא הזהירות, כי הקפדה על כללים בסיסיים של מינהל תקין היתה מונעת את התקלה של היעדר תיעוד מלא של הערכת המצב.

23. בלא רישום מסודר, מלא ומהימן של ישיבת הערכת המצב, על הוועדה לפנות לראיות שהוגשו לה, אשר יש בהן כדי לשפוך אור על ההנחיה שניתנה על ידי ראש הממשלה לקראת יום 2.10.00. אף כי ההנחיה עצמה לא תועדה בצורה מניחה את הדעת, הרי שקיימות ראיות בזמן אמת המהוות השתקפות של רוח הדברים. ראיות אלה יפורטו בהמשך. הן כוללות דברים המצויים בשתי התרשומות בכתב יד שכבר נזכרו. הן כוללות את האופן שבו הובנו דברי ראש הממשלה בזמן אמת, על ידי גורמים שונים, ובהם גורמי המשטרה ושירות הביטחון הכללי. הן כוללות גם התבטאויות מפי ראש הממשלה, אשר הוקלטו ותועדו, מיום 2.10.00, ואשר יש בהן כדי להשליך על משמעות ההנחיות שניתנו לכוחות הביטחון לקראת אותו היום. הראיות כוללות, כמובן, גם את אופן פעולת כוחות המשטרה בשטח ביום 2.10.00, ואת התייחסות הדרג המדיני לדרך פעולה זו. כל אלה מהווים את הנדבך המשמעותי ביותר להבנת ההנחיה שניתנה לקראת יום 2.10.00.

בפני הוועדה עדויות והודעות רבות גם של הנוגעים בדבר, אשר ניתנו לוועדה ולאוספי החומר מטעמה, ואשר מתייחסות להנחיה שניתנה לקראת יום 2.10.00. לעדויות ולהודעות אלה משקל פחות מזה שיש לראיות בזמן אמת. נסיונה של הוועדה בסוגיות שונות מלמד, כי ניסיונם של עדים לשחזר אירועים שקרו בעבר והנחיות שניתנו בעבר אינו קל. יש בו לא-אחת מידה לא מבוטלת של השלכת המאוחר על המוקדם ושל בלבול הזמנים. הדבר עלול לנבוע לא רק מהרצון להתאים את המציאות לגרסה אשר עשויה להיות נוחה יותר, במקרים מסוימים, אלא גם מכשל טבעי ביכולת לשחזר דברים שנאמרו ביום מסוים, במסגרת העיסוק באירועים שנמשכו על פני ימים ושלגביהם התקיימו דיונים והערכות מצב לכל אורכם. התוצאה היא, שראיות אלה נבחנו בזהירות וניתן להן משקל רק אם ניתן היה למצוא להן תימוכין בתמונת הראיות הכוללת הנוגעת לסוגיה זו, וככל שניתן. ועתה לראיות ולעובדות.

24. בלילה שבין 1.10.00 לבין 2.10.00 נערכה בביתו של מר ברק הערכת מצב. בהערכת המצב נטלו חלק, נוסף לראש הממשלה, השר לבטחון פנים, הרמטכ"ל, המפכ"ל, ראש השב"כ, וכן המזכיר הצבאי של ראש הממשלה, תת אלוף גדי אייזנקוט, ותת ניצב דוד צור, ראש המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים. מן התרשומת הכתובה שערך מר אייזנקוט בזמן אמת מתקבל, כי מפכ"ל המשטרה וראש השב"כ סקרו את אירועיו של אותו יום בגזרות השונות. מן העדויות עולה, כי בסקירות אלה ניתן תיאור קשה מאוד של המתרחש ודווחו תופעות של ונדליזם, פגיעה בתשתיות, באוטובוסים, ופגיעה סלקטיבית ביהודים[23]. תמונה דומה עולה גם ממברק אגף המודיעין של המשטרה מאותו יום, בו מתוארים אירועי 1.10.00 כהפרות סדר קשות ורחבות היקף, לרבות עימותים עם המשטרה, השלכת אבנים, בקבוקי תבערה, הבערות צמיגים וחסימת צירים מרכזיים בתחומי המחוז הצפוני שפגעה בתנועה ברחבי המחוז. האירועים התרחשו במספר רב של מקומות.

מן התרשומת שערך מר אייזנקוט עולה, כי המפכ"ל הביע את הדעה לפיה הפרות הסדר שהתרחשו באותו יום לא היו ספונטניות, אלא מאורגנות[24]. עוד עולה, כי ראש השב"כ ציין בדבריו את החיבור בין המתרחש בקרב ערביי ישראל לבין הנעשה בשטחים[25]. בעת קיום הישיבה היה גם ידוע למשתתפים, כי כתוצאה מאירועי היום ישנו הרוג בקרב האזרחים הערבים וכי אחרים נפצעו קשה.

הצגת דברים זו תואמת את הידוע לנו על האופן בו הוצגו הדברים בהערכת מצב בשירות הביטחון הכללי, אשר התקיימה מוקדם יותר באותו ערב. התמונה שעלתה בהערכת המצב האמורה היא של אירועים חמורים וחסרי תקדים. ראש המרחב הצפוני של שירות הביטחון הכללי הדגיש שמדובר באירועים הקשים ביותר בקרב ערביי ישראל מאז קום המדינה בשנת 1948. הוא פירט את המקומות הרבים בהם היו אירועים קשים בצפון. צוין דבר קיומן של עשרות תהלוכות, עם מאות תושבים בכל תהלוכה. ההשתתפות באירועים הוגדרה כעצומה בהשוואה להשתתפות באירועים קודמים. בהודעתו בפני אוספי החומר מטעם הוועדה הגדיר ראש המרחב הצפוני את האירועים, כפי שנתפסו בעיניו באותו יום, כ"קטסטרופה"[26]. גם המפכ"ל דאז וילק, אשר הציג בפני הנוכחים בהערכת המצב את שהתרחש, העיד, כי ראה את האירועים כחמורים[27]. לטענתו, סבר, כי האירועים חרגו בעוצמתם מכל תרחיש שקדם לאירועים ואף חרגו ממה שקרה בירושלים בתקופת האינתיפאדה[28]. וילק העיד, כי העריך שערביי ישראל שימשו באירועים אלה כלי אסטרטגי של הרשות הפלסטינית.

25. התוצאה היתה, כי הדברים הובנו, גם על ידי הדרג המדיני, כאירועים קשים דמויי אינתיפאדה. מר ברק העיד, כי "הרושם הזה ישנו בראשון לחודש, ומעמיק בשני לחודש, שמדובר באירועים חמורים שלא היו לנו כדוגמתם, שהם מאד מפתיעים בעוצמת הקיצוניות והמיליטנטיות בהליכה לפינה עם קבוצת שוטרים מצומצמת. זו התמונה שיש לנו בראש של מאות מתנפלים על קבוצת שוטרים קטנה"[29]. מר ברק אישר כי היה ידוע באותה עת על הרוג אחד ועל שני פצועים קשה. התמונה שהצטיירה היתה, כי השוטרים הותקפו בהפגנות אלימות ביותר, נמצאו במצב של סכנה לחייהם והגיבו בירי. מר ברק היה ער גם לוונדליזם הקשה שנלווה לאירועים ביום [30]1.10.00. באותה עת סבר הדרג המדיני, כי גם ההתרחשות הבו-זמנית של האירועים בתחומי המדינה ושל האירועים ביהודה ושומרון, אינה מקרית, אף שלא היה ידוע אם יש תיאום ביניהם[31]]. התחושה היתה, כי לאירועים בשתי הזירות היה אופי לאומי שקיצוניים הובילוהו[32].

גם פרופ' בן עמי הבין את האירועים באותו יום באופן דומה[33]. בן עמי אף התבטא, על רקע זה, הן בעת האירועים והן בעת דיוני הוועדה, כי מדובר במחיקת הקו הירוק[34]. תמונה דומה של הבנת הדברים באותו ערב משרטט יועצו המבצעי הבכיר של פרופ' בן עמי באותה עת, תת ניצב דוד צור[35]. צור אף הגדיר את המצב בו אזרחים רבים נתקעו בדרכם מן הצפון כ"קטסטרופה"[36]. הוא הוסיף, כי האירועים בתוך המדינה נתפסו כ"אינתיפאדה פנימית"[37].

הרחבנו בתיאור התמונה של אירועי יום 1.10.00, כפי שתוארה במהלך ישיבת הערכת המצב ב-1.10.00 וכפי שהובנה על ידי הגורמים המחליטים, ובהם ראש הממשלה, שכן תמונת מצב זו היא שהיתה ברקע ההחלטות שהתקבלו בישיבת הערכת המצב של 1.10.00, לגבי יום המחרת.

26. היבט חשוב נוסף, אשר ראוי להתעכב עליו בטרם נדון בשאלה מה היתה ההנחיה שניתנה, נוגע לצפי שהיה לקראת יום המחרת, ה-2.10.00. במהלך הישיבה היה ידוע, כי ביום המחרת תתקיים באזור אום אל-פחם הלוויה של אזרח ערבי שנהרג באירועי 1.10.00. עוד עולה לעניין זה, כי המפכ"ל מסר בהערכת המצב, כי למחרת אמורה להימשך השביתה הכללית במגזר הערבי. לעובדות צפויות אלה נודעת חשיבות רבה. אין חולק, כי הרוג באירועים וקיומה של הלוויה מהווים גורם מוכח וידוע להלהטת הרוחות ולהמשך של הפרות סדר ביום המחרת, ואף ביתר שאת. גם קיומה של שביתה כללית במגזר הערבי ידוע כגורם התורם לקיומן ולעוצמתן היתרה של הפרות סדר. מטעם זה, קיימות הנחיות מיוחדות במשטרה להיערכות כוחותיה במקרה של הכרזה על שביתה כללית כזו.

אכן, עניין אחרון זה היה סיבה לדאגה בקרב הדרג המדיני והביצועי הבכיר לכל אורך האירועים. היה ברור לדרגים אלה, כי שביתה כללית פירושה, בהסתברות גבוהה, אירועים חמורים. מן העדויות עולה, כי במהלך הדיון האמור בראשות ראש הממשלה, נעשו מאמצים למנוע שביתה כללית לקראת יום המחרת, מתוך צפי כי שביתה כזו, אם תוכרז, תגרום "למשהו לא טוב"[38]. ראש המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים, דוד צור, העיד כי ראש הממשלה ביקש ממנו לקיים מגעים עם אישי ציבור ערביים בעניין זה. במהלך הערכת המצב אכן נוצר קשר טלפוני לעניין זה עם מוחמד זידאן, אז יו"ר ועדת המעקב[39], ועם ח"כ אחמד טיבי. צור ניסה גם לתאם, באותה הזדמנות, פגישה של אישי ציבור ערבים עם השר בן עמי עוד באותו לילה[40]. מאמצים אלה לא הניבו פרי ולקראת יום המחרת הוכרזה שביתה כללית. עם זאת, נקבעה פגישה, שנערכה ביום המחרת, בין בן עמי לבין מספר אישים מן המגזר הערבי.

27. לנוכח חלקיות הרישומים מישיבת הערכת המצב, לא ניתן לדלות מהם את תמונת המודיעין המלאה שנפרשה בפני המשתתפים. עם זאת, ניתן לפנות להערכות השב"כ והמשטרה מאותו מועד, על מנת לקבל מושג מה היו תחזיות גופים אלה לקראת יום המחרת. אשר למשטרה, ממברק אגף המודיעין של המשטרה מאותו ערב עולה הערכת המודיעין, על פיה "ההערכה היא כי לאור ההרוגים של היום, הן ברחבי איו"ש והן בקרב ערביי ישראל (אום אל-פחם) והן בשל דינמיקת האירועים שהחלה מאז יום שישי, אנו צפויים להמשך פעולות מחאה גם מחר. לא ניתן בשלב זה להעריך אם היקף האירועים יהיה דומה להיום, יחריף או יקטן". וכן ה"הערכה היא כי לאור האירועים היום לאור סה"כ ההרוגים היום (כ-12 הרוגים בסה"כ והרוג בודד באום אל-פחם), אנו צפויים להמשך האירועים כאשר ההערכה היא כי המוקד יהיה באום אל-פחם[41]. ההערכה היא כי אפשר ואף בהמשך הערב/לילה ימשיכו האירועים בדגש על חסימות הצירים". דברים דומים נשמעו גם בישיבת הערכת מצב שהתקיימה ביום 2.10.00 בשעות הבוקר, ובראשה עמד ראש אגף המבצעים במשטרת ישראל, ניצב יהודה בכר. בהערכת המצב ציין סגן ראש אגף המודיעין של משטרת ישראל את הצפי להסלמה בנצרת ובאום אל-פחם, והדגיש, לעניין אום אל-פחם, את ההלוויה הצפויה להתקיים במקום[42].

תחזיות דומות נשמעו גם מכיוון שירות הביטחון הכללי. בדיון הערכת המצב של שירות הביטחון הכללי, בראשות ראש השירות, אשר קדם להערכת המצב אצל ראש הממשלה, צוין, כי להרוג באום אל-פחם משמעות מכרעת, שכן אין ספק שיימשכו הפרות סדר באום אל-פחם יומיים נוספים, וכי ההפגנה הצפויה ביום המחרת תגלוש משכונת ג'בארין לכביש[43].

בבוקר יום 2.10.00 העלה ראש המרחב הצפוני של שירות הביטחון הכללי הערכה דומה וציין, כי באזור אום אל-פחם יהיו הפרות סדר "בוודאות". על רקע זה השמיע את דעתו, לפיה אין מקום לפתיחת הציר בשעות הבוקר, בטרם ההלוויה האמורה להתקיים במקום. הפרות הסדר הצפויות, כך סבר, יובילו בהכרח לסגירת הכביש, ולנוכח תחזית זו, עדיף להשאיר את הציר סגור עד לאחר ההלוויות. לא למותר לציין, כי באותו בוקר העריך שירות הביטחון הכללי, כי בהלוויה באום אל-פחם ישתתפו 100-150 אלף איש וכי על רקע זה צפויות במקום מהומות[44]. הדברים הושמעו בישיבת ממשלה, בה נכחו גם ראש הממשלה והשר לבטחון פנים.

28. לנוכח תמימות הדעים בין גורמי ההערכה השונים לקראת יום 2.10.00, ולנוכח העובדה שהדרג המדיני היה שותף לדעה כי הרוג באירועי יום 1.10.00 ושביתה כללית ביום 2.10.00 הם גורמים בעלי פוטנציאל רב להסלמת האירועים ביום 2.10.00, יש להניח כי אף הדרג המדיני הבין כי צפויה הסלמה ביום 2.10.00, בוודאי באזור אום אל-פחם.

הפוטנציאל להסלמת האירועים משמש כרקע להנחיות לקראת יום המחרת. בהקשר זה עלה בהערכת המצב בראשות ראש הממשלה ביום 1.10.00 בלילה הנושא של פתיחת הצירים ביום 2.10.00 כנושא ספציפי להתייחסות. אכן, נוכחנו לדעת, כי חסימת הצירים הראשיים ביום 1.10.00 נתפסה כ"קטסטרופה"[45]. מתרשומתו של מר אייזנקוט עולה, כי במהלך ישיבת הערכת המצב ביקש ראש הממשלה התייחסות לשאלת פתיחת כביש 65, הוא כביש ואדי עארה. מן התרשומת עולה, כי השאלה לא נגעה לעצם פתיחת הכביש כי אם לעיתוי פתיחתו - אם לפתוח את הכביש לפני ההלוויה או לאחריה. השאלה עלתה בשל קיומה הצפוי של הלוויה במקום ביום 2.10.00. היה ברור לכל המשתתפים בדיון, כי לא פעם גורמת הלוויה כזו להתלהטות הרוחות. ברוח זו ציין ראש המרחב הצפוני של שירות הביטחון הכללי ביום 2.10.00 בבוקר, בעת הערכת מצב פנימית של המרחב, כי "בוודאות יהיו [באום אל-פחם] הפרות סדר".

29. על רקע זה ניתן לפנות להנחיה שנתן מר ברק למשטרה לקראת יום ה-2.10.00. מן החומר שבפני הוועדה עולה, כי בהערכת המצב הנחה מר ברק לפתוח את כביש ואדי עארה בשעות הבוקר של יום 2.10.00, לפני ההלוויה הצפויה. בתרשומת שערך מר יתום השתקפה ההנחיה במילים: "לפתוח ואדי עארה מחר בבוקר ולהיות במצב לסגור אותו. לאפשר לבוא להלוויה באום אל-פחם". בתרשומת של מר אייזנקוט השתקפה ההנחיה במילים "ראש הממשלה בעד לפתוח את ואדי עארה. לאפשר לתושבי אום אל-פחם". באותה תרשומת צוין, כי הצעת המפכ"ל היתה "לפתוח את כביש ואדי עארה ולסגור על פי התפתחויות".

ניתן להניח, כי בהנחיה זו באה לידי ביטוי התחושה של מקבלי החלטות, כפי שפורטה לעיל, כי חסימת הכבישים הראשיים במהומות היום הראשון מהווה אירוע חמור בעל משמעות לאומית, אשר נתפס בעיני הציבור באופן קשה. כבר עמדנו על השימוש במילה "קטסטרופה" בהקשר זה. להשפעת תחושה זו על הדיון בסגירת הצירים ניתן ביטוי מפורש בישיבת הממשלה ביום 2.10.00 בבוקר, על ידי השר לבטחון פנים[46].

השר בן עמי ביטא תפיסה דומה בריאיון ביום 2.10.00 בצהריים, בו ציין כי: "אנחנו נעשה כל מה שצריך כדי לאפשר גישה חופשית להלוויה. אנחנו פתחנו כמובן את הכביש משום שאזרחי המדינה צריכים לנוע בכביש מרכזי. אי אפשר להשאיר אותו סגור. הכביש פונה, ואנחנו נאפשר את ההלוויה... אנחנו לא יכולים, כמדינה שיש בה זכות התארגנות וזכות מחאה, למנוע את זה. החובה שלנו היא, לעומת זה, לשמור על החוק והסדר. מה שהחוק והסדר מאפשר, וחופש התנועה וזכות הקניין והגנת הרכוש - על כל אלה אנחנו חייבים לשמור"[47].

30. פתיחת הכביש לא היתה צפויה לעורר קשיים מיוחדים. סילוק המכשולים שגדשו את הכביש כתוצאה מן האירועים האלימים של יום 1.10.00 ופתיחת הכביש, נעשו בשעות הבוקר המוקדמות של יום 2.10.00, ללא הפרעה כלשהי מצד הציבור המקומי. הקושי האמיתי היה צפוי לנבוע מן העימותים הצפויים בשלב מאוחר יותר של היום, לנוכח אירועי היום הקודם ותוצאותיהם. השאלה היא, מה היתה ההנחיה שניתנה לעניין אחרון זה?

בתרשומות הנזכרות אין מענה ברור לשאלה. מן האמירה בתרשומת של מר יתום, לפיה על המשטרה "להיות במצב" לסגור את הכביש, עולה, כי לא ניתנה הוראה להשאיר את הכביש פתוח בכל מחיר, וכי במצבים מסוימים ניתן יהיה לסגור אותו לתנועה. מצבים אלה לא פורטו בתרשומת זו. התרשומת של מר אייזנקוט אינה מתייחסת כלל להנחיה של ראש הממשלה במקרה של עימותים צפויים במקום, ואין בה הנחיה על סגירת הכביש בנסיבות כלשהן. בהנחה כי מר יתום דייק ברישומיו, נותרות שאלות פתוחות: מה היו אותם מצבים בהם אישר ראש הממשלה את סגירת הכביש? מה היתה הציפייה מכוח המשטרה שיהיה במקום? האם ציפו שכוח המשטרה יגלה נחישות אל מול הפרות הסדר הצפויות? האם ציפו כי ייסוג מן המקום כדי למנוע עימות אפשרי? לשאלות מתבקשות אלה אין תשובה בתרשומות האמורות. את התשובה לשאלות יהיה צורך לדלות מן המקורות הראייתיים עליהם עמדנו לעיל.

נאמר כבר עתה, כי לאחר שבחנו את מכלול הראיות הנוגעות לעניין ולאחר התלבטות, הגענו למסקנה, כי ניתנה הנחיה לכוחות המשטרה לגלות נחישות ולהשקיע מאמצים בשמירת הכביש פתוח גם במחיר של עימותים. עם זאת הגענו למסקנה, כי בניגוד למיוחס באזהרה שהופנתה כלפי מר ברק, לא ניתנה הנחיה לפתוח את הכביש בכל מחיר, וניתן למפקד המשטרה במקום שיקול דעת להורות על נסיגה, אף כי לא הוגדרו הנסיבות בהן יהא מפקד הכוח רשאי, או חייב, לסגת כאמור. להלן נבחן את הראיות העיקריות הנוגעות לעניין זה, ונבהיר את מסקנתנו זו. לאחר מכן נבחן, אם הנחיה זו היתה סבירה בנסיבות העניין. גם בעניין זה התלבטנו לא-מעט, שכן בהנחיה שניתנה טמונים קשיים לא-קטנים, וטמון בה אף סיכון אינהרנטי לנפגעים מקרב תושבי המקום. עם זאת הגענו למסקנה, כי ההנחיה שניתנה, הגם שהיתה גבולית, לא היתה בלתי סבירה במידה המצדיקה ביקורת. הדיון בעניין זה ייארך מעט, הן מחמת היעדר תיעוד מסודר, מלא ומהימן של ההנחיות בזמן אמת, והן לנוכח העובדה שמן הראיות עולה, כי ההנחיה שניתנה הביאה בחשבון עימות כוחני במקום, ואף העניקה לו גיבוי, בניגוד לגרסאות ולטענות שנשמעו בפנינו בניתוח תמונת המצב, והיה עלינו לשקלל גורם זה.

31. על פי רישומיו של מר אייזנקוט, ציין ראש הממשלה בהערכת המצב, כי לצבא ולמשטרה ניתנו גיבוי ואור ירוק להחזיר את הסדר[48]. ראש הממשלה אמר דברים דומים בריאיון לרדיו שנתן ביום ב', ה-2.10.00, בשעה 07:13 בבוקר[49]. בהתייחסו לישיבת הערכת המצב ולהנחיה שנתן בה לכוחות הביטחון, אמר מר ברק:

"אנחנו לא נוכל, ולא מתכוונים לקבל, לא סגירה של צירים ולא הפרעות לאורח החיים התקין ע"י אזרחי ישראל בתוך המדינה. אני אתמול, בדיון שנמשך עד אחרי חצות בביתי, 1.10 בערב, הנחיתי את השר לביטחון פנים ואת משטרת ישראל, שאגב מגיעות להן מחמאות גדולות מאוד על השליטה העצמית שהם גילו אתמול במהלך ההפגנות, אבל אמרתי להם, יש לכם אור ירוק לכל פעולה שתידרש כדי להביא לשלטון החוק ולשמירה על הסדר הציבורי ואבטחת חופש תנועה לאזרחי המדינה בכל מקום במדינה" (ההדגשה הוספה).

הדברים האמורים אינם מהווים, כשלעצמם, הנחיה אופרטיבית חד-משמעית. עם זאת, יש להם חשיבות. הדברים מציבים מטרת מדיניות, שהיא שמירה על הסדר הציבורי והבטחת חופש תנועה לאזרחי המדינה בכל מקום במדינה. זו גם המטרה עליה עמד השר לבטחון פנים בדברים שצוטטו לעיל מתוך הריאיון ששודר ברדיו בשעות הצהריים של יום 2.10.00. פירוש הדברים הוא הבטחת פתיחתם של צירי תנועה, בוודאי צירי תנועה ראשיים, אשר ביום האירועים הראשון נסגרו לתנועה בשל המהומות. ראש וראשון לצירים אלה היה כביש ואדי עארה.

לדברים יש משמעות גם לשאלת האמצעים להשגתה של מטרה זו. אין הדיבור על "אור ירוק" מלמד על מתן היתר לחרוג מן המותר על פי החוק ומן הפקודות הנגזרות ממנו, על מנת להשיג את המטרה. עם זאת, הפקודות והחוק מאפשרים למפקד בשטח מרחב גדול של שיקול דעת. גם במקום בו נתקל המפקד בשטח בהפרת סדר, ואף כאשר הפקודות מתירות לו לעשות שימוש בכוח, בעוצמה כזו או אחרת, אין הפקודות מחייבות אותו לעשות שימוש בכוח בכל מקרה. ההנחיה בדבר "אור ירוק" אינה קוראת במפורש לעשות כן. עם זאת, ניתן לראות בה משום הסמכה למצות את גבולות הכוח אשר ההוראות החוקיות מאפשרות להפעיל במצבים כאלה. יש בה גם כדי לשדר גיבוי מצד הדרג המדיני לפעולותיו של הדרג המבצעי. בגיבוי כזה יש צורך עת מדובר בפעולה אשר עלולה לעורר מחלוקת, ביקורת או סימני שאלה, בכלל זה הפעלת כוח ממשי לצורך מימוש המטרה הנזכרת. היינו, יש ב"אור ירוק" כזה כדי לשדר, כי יינתן גיבוי למשטרה גם אם הצעדים שתנקוט יהיו חריפים.

זאת ועוד, ההסמכה לבצע "כל פעולה שתידרש" משדרת בבירור ציפייה לנחישות בהשגת המטרה שהציב נותן ההנחיה. באופן דומה, הגיבוי מראש ל"כל פעולה שתידרש", פוטר את מבצע ההנחיה מן החשש שבביצוע פעולות כאלה או אחרות, אשר תוצאתן עלולה להיות קשה, הן ציבורית והן למי שעומדים מול המשטרה, יישא הוא, הדרג המבצע, לבדו באחריות. בעיני מקבל ההנחיה, ברור כי הדרג המדיני שנתן אותה מצפה להשגת המטרה שהציב גם במחיר של "כל פעולה שתידרש". הדברים ניתנים, לכל הפחות, לפירוש אפשרי כקריאה, ולו משתמעת, לשימוש בכוח לשם השגת המטרה שהוצבה.

32. מר ברק ניסה להמעיט בחשיבותו של הביטוי "אור ירוק". בהדגישו את העובדה שהדברים נאמרו בריאיון ברדיו טען מר ברק, כי מדובר בביטוי בו עשה שימוש בריאיון פומבי על מנת להרגיע את הציבור על רקע האירועים הקשים שאירעו ביום 1.10.00. על פי גישה זו, אין לראות את הביטוי האמור כבעל משמעות אופרטיבית כלשהי. בסיכומים מטעמו של מר ברק נטען בשמו עוד, כי יש להבין דברים אלה על רקע אי יכולתו לחשוף בפומבי, בזמן אמת, את ההנחיה האמיתית שניתנה (לטענתו), לפיה המשטרה הונחתה לעשות כל מאמץ למנוע נפגעים גם במחיר סגירת כבישים. נטען בשמו של מר ברק, כי "מסר כזה היה עלול להתפרש כחולשה, לחזק את המתפרעים ולהחריף את תחושת חוסר הבטחון האישי של כלל האזרחים"[50].

אין לקבל טענה זו. היא מתעלמת מן העובדה הפשוטה, שמר ברק עשה שימוש בביטוי זה לא רק בריאיון פומבי, אלא גם בהערכת המצב ביום 1.10.00 בלילה. הערכת המצב היתה דיון סגור בהשתתפות בכירי מערכת הביטחון, בו הותוותה המדיניות לקראת ההמשך. עובדה זו מלמדת, גם לפי שיטתו של מר ברק עצמו, כי מדובר באמירה בעלת תוכן אופרטיבי, ולא בהצהרה גרידא.

אכן, הביטוי בדבר מתן "אור ירוק" נתפרש אצל הדרג המבצע כהנחיה אופרטיבית לכל דבר ועניין. בהקשר זה, יש להפנות לעדותו של מי שהיה באותה עת עוזר המפכ"ל, ניצב משנה שי עמיחי, אשר השתתף בהערכת המצב אצל ראש הממשלה ביום 1.10.00[51]. בהודעתו בפני אוספי החומר מטעם הוועדה הבהיר ניצב משנה עמיחי, כי "קיבלנו מראש הממשלה אור ירוק לעשות כל מה שצריך להחזיר את הסדר. המשמעות האופרטיבית של זה, [להבנתי] כקצין בכיר במשטרה, אני אומר שאם צמתים מרכזיים סגורים במדינת ישראל, המשמעות היא להשקיע מאמצים בפתיחתם".

33. רוח הדברים של ציפייה לנחישות בפעילות המשטרה לפתיחת כביש ואדי עארה עולה גם מדברים שאמר מר ברק בישיבת הממשלה של יום 2.10.00 בבוקר. בהתייחסו לכביש ואדי עארה, ציין מר ברק במהלך הדיון, כי יש למצוא את הדרך המבטיחה שהציר יהיה פתוח[52]. בסכמו את הדיון באותו בוקר אמר מר ברק בין היתר, כי אין להשלים עם סגירת צירים או עם שיבוש סדרי החיים במדינה. הוא הדגיש, כי לא ראוי שמצב בו כביש מרכזי נסגר למשך 24 שעות יחזור על עצמו, וכי יהיה צורך להשתמש בכל האמצעים הנחוצים כדי שמצב כזה לא יוכל להישנות[53].

הדברים ברורים. הם משדרים מסר, לפיו סגירת כביש ואדי עארה ביום 1.10.00 היתה אירוע חד-פעמי, אשר לא ראוי שיחזור. הדברים אינם עולים בקנה אחד עם גרסת מר ברק עתה, לפיה אמר באותו יום כי ניתן לשאת סגירת צירים לפרק זמן נוסף.

34. מר ברק ביקש להתנער מדברים אלה וטען, כאילו אמר את הדברים בישיבת הממשלה מתוך ציפייה שיודלפו על ידי המשתתפים לציבור, ולא כסיכום נורמטיבי מחייב של ראש הממשלה. טענה זו מביכה. דבריו של ראש הממשלה נאמרו בישיבת ממשלה. הפורום כונס כישיבת שרים לענייני ביטחון, שלגביה חלה חובת סודיות על פי חוק (ראו סעיף 35(א)(1) לחוק יסוד: הממשלה). התמליל של ישיבה זו מסווג כ"סודי ביותר". המשתמע מן הטענה העולה עתה הוא כי לא רק שאין לסמוך על שמירת הסודיות של שרים על דברים הנשמעים בישיבות ועדת השרים לענייני ביטחון, אלא שבשל כך אין ראש הממשלה סח עימם אמת, אלא מוסר להם אינפורמציה מוטעית בדבר עמדתו, מתוך הנחה שהם או חלקם עומדים לתת פומבי לאינפורמציה זו. זאת ועוד, על פי תוכנם, הדברים שנאמרו בסיכום ישיבת ממשלה הם, בבירור, מימוש של תפקיד ראש הממשלה להתוות את יעדי המדיניות בפעילות גורמי הביטחון. בתור שכאלה יש לתת להם את מלוא המשקל, בניסיון להבין את רוח ההנחיות שניתנו על ידי מר ברק באותו יום. אכן, אין זה מתקבל על הדעת, כי ראש הממשלה מסר לשרים, האחראים קולקטיבית למדיניות הממשלה, סיכום אשר אינו משקף את המדיניות שלגביה הנחה אותם בפועל.

35. תמיכה בהבנה זו של ההנחיה ניתן למצוא בראיה נוספת מזמן אמת. בבוקר יום ה-2.10.00 התכנס דיון במרחב הצפוני של שירות הביטחון הכללי, לקראת אותו יום. דיון זה תועד בכתב באותו מועד. ראש המרחב תועד כמי שאמר בדיון זה, כי "ראש הממשלה

הינחה אמש (1) לבצע כל פעולה כדי לשמור הצעירים [הכוונה היא לצירים] פתוחים (2) לזמן את מנהיגי הציבור הערבי ולהטיל עליהם האחריות לגבי המתרחש"[54]. ראש המרחב הצפוני לא נכח בישיבת הערכת המצב אצל ראש הממשלה. לא ניתן היה לשחזר בוודאות מי מסר לו את תוכן הנחיותיו של ראש הממשלה לקראת יום
ה-2.10.00. עם זאת, הן ראש השירות והן ראש המרחב הצפוני לא ראו מקום לפקפק בכך, כי תוכן הדיווח שמסר ראש המרחב הצפוני בבוקר יום 2.10.00 תאם את הנחיותיו של ראש הממשלה לקראת אותו יום. במצב זה, ולנוכח ההתרשמות מעדים אלה, לא נסתרה חזקת התקינות הנוגעת לדיווח זה ולנכונותו.

36. בסיכומים מטעם מר ברק נטען נגד ההסתמכות על דברים אלה. נטען, כי מדובר בעדות שמיעה מכלי שלישי ומכלי רביעי ועל כן אין לייחס לדברים משקל. יש לדחות טענה זו. הנחת התקינות באשר לשירות הביטחון הכללי לא התערערה, ואין לפקפק בכך שראש המרחב הצפוני אמר את הדברים בזמן אמת.

אין לוועדה יסוד כלשהו לקבוע, כי הדברים נאמרו כביכול מהגיגי ליבו של ראש המרחב הצפוני, כי נפלה לגביהם אי הבנה או כי המקור למידע היה מפוקפק. נוסיף, כי תוכן הדברים שנאמרו מפי ראש המרחב הצפוני בהערכת המצב הוצג להתייחסותו של ראש שירות הביטחון הכללי. הם לא עוררו אצל ראש השירות כל הסתייגות לגבי תוכנם. אף כי ראש השירות לא ידע לשחזר את תוכן הדיונים מזכרונו, ניתן להניח כי אילו היו הדברים עומדים בניגוד למה שידע על ההנחיה שניתנה, היה ראש השירות מציין זאת.

37. עדות לציפיות הדרג המדיני לכך שיושקע מאמץ בפתיחת כביש ואדי עארה ניתן למצוא גם בפעולות המשטרה ביום 2.10.00. בבוקר ה-2.10.00 רוכזו בצומת אום אל-פחם ובסביבותיה מאות שוטרים. המדובר היה בכוח גדול ובריכוז אשר גרם לכך, שבמוקדים אפשריים לאירועים במחוז הצפוני, בהם נדרשו כוחות משטרה, היה ריכוז השוטרים דליל וחסר באופן ניכר. כמוסבר, לנוכח אירועי היום הקודם ולנוכח השביתה הכללית שהוכרזה גם לקראת יום 2.10.00, היה הצפי לקראת יום זה להפרות סדר באום אל-פחם. כוח השוטרים הגדול שרוכז במקום נועד אפוא לקדם את פני האפשרות להפרות סדר כאלה ולהתמודד עימן. נתון זה מבהיר כי פני המשטרה באותו יום, באותו מקום, לא היו למניעת חיכוך. הוא מלמד, כי המשטרה נערכה לאפשרות של התנגשות במקום והזרימה אליו כוחות גדולים כדי לאבטח את המעבר בו, גם על רקע הצפי האמור להפרות סדר. מעצם טיבה, להתנגשות כזו עלול להיות מחיר של פגיעה במשתתפים מכל צד. אופן ההיערכות האמור תואם לגמרי את רוח הדברים של מר ברק בדבר "אור ירוק" לכוחות הביטחון לעניין פתיחת הצירים לתנועה. לעומת זאת, אין אופן ההיערכות האמור עולה בקנה אחד עם טענתו הנוכחית של מר ברק, כאילו הכוונה היתה לפתוח את הכביש במהלך הלילה, אך לוותר על החזקתו פתוח אם יישנו הפרות הסדר. אילו זו היתה ההנחיה, לא היה צורך בכוחות כה גדולים במקום.

נוסיף, כי ביום 3.10.00 לא רוכזו בוואדי עארה כוחות משטרה והכביש נסגר לתנועה משני צידיו. שוני מהותי זה בהיערכות בין שני הימים אינו מקרי. הוא תולדה של אסטרטגיות הפוכות עליהן החליט הדרג המדיני לעניין פתיחת הצירים לתנועה. על כך גם העיד במפורש ראש המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים, תת ניצב דוד צור[55].

38. מר ברק ניסה להתנער בעדותו מידיעה, כי לקראת יום 2.10.00 רוכזו בצומת אום אל-פחם כוחות משטרה גדולים[56]. ריכוז כוחות כזה אינו מתיישב, כמובן, עם הטענה, כי לא ניתנה הנחיה לשמור את הכביש פתוח, גם במחיר של הפעלת כוח. גם מפכ"ל המשטרה וילק טען, כי לא ידע שעיקר כוח המשטרה רוכז, עובר ליום 2.10.00, באזור ואדי עארה[57].

לא ניתן לקבל טענות אלה. כאמור, לקראת יום 2.10.00 סברו גורמי ההערכה כולם, כי אום אל-פחם תעמוד במוקד האירועים באותו יום וכי צפויות במקום הפרות סדר קשות. במצב זה ולנוכח ההחלטה על פתיחת הכביש לתנועה, אין ספק, כי היה ברור לכל, ובוודאי לראש הממשלה ולמפכ"ל המשטרה, שדרוש כוח משטרה גדול על מנת לשמור על בטחון הנוסעים העוברים בו, על רקע האירועים והעימותים הצפויים.

39. מסקנה זו אינה מעוגנת בשיקולי היגיון גרידא. נמצאים לה תימוכין מפורשים בעדותו של ניצב אליק רון, אשר שימש כמפקד המחוז הצפוני בעת האירועים, ובפועל פיקד על זירת אום אל-פחם ביום 2.10.00. ניצב רון העיד, כי ריכז כוחות רבים ביום 2.10.00 באזור ואדי עארה, וכי היה מרכז במקום כוח גדול עוד יותר אילו היה ברשותו. ניצב רון הדגיש, כי פעל כך משום שניתנה לו פקודה לפתוח את הכביש[58]. לדבריו, ריכז במקום כוח הואיל וידע היטב את "הפוטנציאל של עימות", וכי ההנחיה לגבי פתיחת הכביש גרמה לו להעדיף לרכז את הכוח באזור אום אל-פחם ולא במוקדי חיכוך אפשריים אחרים[59]. רון העיד, כי פעל לעניין זה על דעת המפכ"ל ובהוראתו[60]. הדברים ברורים. לא למותר לציין, כי לא נעשה ניסיון כלשהו מטעם ראש הממשלה לערער על הדברים או להפריכם.

40. ממכלול הראיות עולה, כי ציפיות הדרג המדיני, כפי שהובנו על ידי בכירי המשטרה, לא היו כי הכביש ייסגר מיד עם תחילתם של עימותים. במילים אחרות, ההנחיה היתה לפעול להותרת הכביש פתוח, גם במחיר של עימותים. השאלה אם ומתי לסגור את הכביש על רקע עימותים אפשריים, נותרה פתוחה לשיקול דעתו של מפקד המשטרה שבמקום, על פי ההתפתחויות. עם זאת, הנחיית ראש הממשלה שידרה ציפייה לנחישות מצד כוחות המשטרה בהשגת המטרה של צירים פתוחים.

ברוח זו העיד מפכ"ל המשטרה דאז וילק. הוא העיד, כי הבין את ההנחיה שניתנה לקראת יום 2.10.00, כמחייבת שכביש ואדי עארה יוחזק פתוח תוך שימוש בכוח, לדבריו "עד שלב מסוים"[61]. וילק הסביר גם, כי "לא על האבן הראשונה או על העימות הראשון לאפשר את סגירת כביש ואדי עארה, כי אחרת זה לא היה נגמר בואדי עארה, זה היה ממשיך למי עמי והיה ממשיך לעוד אלף ואחד מקומות..."[62]. ודוק: הנכונות לשמור את הציר פתוח גם במחיר של עימותים פירושה נטילת סיכון לנפגעים. המפכ"ל לשעבר וילק ציין לעניין זה בהודעתו, כי "ברגע שהעימות פורץ, היכולת לשלוט עליו ולהגיע לתוצאות הטובות או הלא-טובות הרבה יותר מורכבת. זה לא משנה אם זה הר הבית, לא משנה אם זה הפגנה במגזר היהודי או הפגנה במגזר הערבי"[63].

41. ניצב אליק רון, מי שפיקד בפועל על כוחות המשטרה באזור אום אל-פחם ביום 2.10.00, הבין את ההנחיה שניתנה לקראת אותו יום באופן זהה לזה של המפכ"ל וילק. ניצב רון העיד, כי אין סוגרים כביש רק בגלל הצורך שנוצר לירות כדורי גומי במספר כזה או אחר, או לעשות שימוש בגז[64]. הוא הסביר, כי סגירת כביש "זה לא דבר שהוא טריוויאלי בעיניי"[65]. יצוין, כי ניצב רון נתן ביטוי פומבי בזמן אמת להבנתו את ההנחיה שניתנה לו. ניצב רון התראיין לטלוויזיה ביום 2.10.00[66]. בריאיון, אשר הוקלט בסביבות השעה 15:00 באותו יום, אמר ניצב רון, בין היתר: "אנחנו בשעתיים האחרונות שמרנו על כביש ואדי עארה ... פתוח במחיר התעמתויות עם מיידי האבנים. יש לנו שוטר שנפצע קשה בפניו מאבן עם מקלע ...". עצם אמירת הדברים בפומבי מלמדת כי כך הובנה ההנחיה על ידי ניצב רון. אין להניח, כי אילו סבר ניצב רון שפעולתו מנוגדת להנחיות שקיבל, היה מצהיר, קבל עם ועדה, כי פעל לשמירת הציר פתוח גם במחיר של עימותים. אף כי לא נכח בהערכת המצב בבית ראש הממשלה ביום 1.10.00 בערב, הבנתו של ניצב רון את ההנחיה אינה סותרת את ההבנה של מי שנכחו באותה הערכת מצב, והדברים פורטו לעיל. דבריו של ניצב רון אף תואמים את עדותו של ניצב משנה שי עמיחי, אז עוזר המפכ"ל, אשר היה בין המשתתפים בהערכת המצב[67].

42. בהקשר אחרון זה יש לציין נקודה נוספת. ביום 2.10.00 היה באזור אום אל-פחם עימות מתמשך בין כוחות המשטרה לבין התושבים. עימות זה החל בעקבות יידוי אבנים מסיבי בסביבות השעה 10:00 בבוקר של אותו היום. העימות נמשך, בדפוסים המוכרים של עימותים מסוג זה, עד הצהריים בקירוב. מן החומר שבפני הוועדה עולה, כי הדרג המדיני היה ער, בזמן אמת, למתרחש באזור ואדי עארה ביום 2.10.00. העימותים באום אל-פחם לא היו, ולא היו יכולים להיות, בגדר נתון חסוי, סמוי מן העין, או קשה להשגה. הם נמשכו כחמש שעות. על פי הראיות, קיבלו ראש הממשלה, השר לבטחון פנים ומפכ"ל המשטרה דיווחים שוטפים על המתרחש. הדברים אמורים בוודאי על פני ציר זמן של שעות אחדות ובוודאי לגבי אזור אום אל-פחם, אשר עמד במוקד תשומת הלב בתחומי הקו הירוק בדיונים לקראת יום 2.10.00. יתר על כן, קיימות ראיות ספציפיות המלמדות על כך שדווח לדרג המדיני בזמן אמת על המתרחש במקום. במהלך ישיבת הממשלה בבוקר יום 2.10.00, אשר החלה בסביבות השעה 09:00 בבוקר, דיווח המפכ"ל כי מתבצע יידוי אבנים על כביש 65 וכי כבר נהרג מישהו[68]. ראש הממשלה והשר לבטחון פנים נכחו בדיון. הם לא יכלו שלא להבין מן הדיווח כי קיימים עימותים במקום. בהמשך היום, בסביבות השעה 12:40, התראיין השר בן עמי ברדיו. במהלך הריאיון מסרה לו

המראיינת במפורש, כי "אנחנו שמענו קודם סבב דיווחים מכתבנו על האירועים שמתפתחים... באום אל-פחם הרוחות בהחלט מתלהטות וכבר נרשמים שם אירועים אלימים מאד"[69]. נוסיף, כי ראש המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים, תת ניצב דוד צור, העיד שבשעות הצהריים של יום 2.10.00 קיבל דיווח על נפגעים ועל "קרבות" בצומת אום אל-פחם, ומסר כי, בעיקרון, מועברים הדיווחים האמורים לשר[70]. יש להניח, כי דיווחים דומים נמסרו לראש הממשלה, מה גם שראש הממשלה העיד, כי לא-אחת פנה במישרין לצור לקבלת דיווחים.

חרף ידיעתו זו של הדרג המדיני אין כל טענה או ראיה, כי נעשה ניסיון מצידו להביא להפסקת העימותים במקום, בדרך של הוצאת כוחות המשטרה מן המקום, או כי הדרג המדיני הביע בזמן אמת הסתייגות כלשהי מאופן פעולתה של המשטרה באום אל-פחם באותו יום. מכך עולה, כי הדרג המדיני לא סבר, כי לפי הנחיותיו קיומם של עימותים אלימים בצומת אום אל-פחם מחייבים את יציאת כוחות המשטרה מן המקום ואת סגירת הכביש לתנועה.

43. לא נעלמה מעינינו הגרסה, אשר הושמעה בעיקר על ידי מר בן עמי ולפיה לא היתה הנחיה, לקראת יום 2.10.00, להבטיח את פתיחת כביש ואדי ערארה לתנועה גם במחיר של עימותים ושל נפגעים. מר בן עמי טען, כי הבין את ההנחיה כאומרת "ש"בשום פנים ואופן לא להגיע להתנגשות"[71], וכי הניח ש""אין כניסה כוחנית לציר ואדי ערארה"[72]. ברוח דומה העיד גם דוד צור, ראש המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים, אשר טען, כי ההנחיה היתה לא להיכנס לעימותים בוואדי ערארה וכי כביש ואדי ערארה יכול להמשיך ולהישאר סגור[73].

אין לקבל גרסאות אלה. אין הן מתיישבות עם מכלול הראיות הצריכות לעניין, ואשר פורטו בהרחבה רבה לעיל. במיוחד אין הן מתיישבות עם הצפי הברור לעימותים ביום 2.10.00, עם ההבנה שעימותים פירושם גם נפגעים, עם מתן האור הירוק לפעולות המשטרה, אשר התפרש כמחייב השקעת מאמצים לפתיחת הציר, עם ריכוז הכוחות הגדול במקום ביום 2.10.00 ועם ידיעתם הפוזיטיבית, של כל הנוגעים בדבר על עימותים ועל "קרבות" באזור ואדי ערארה במהלך יום 2.10.00 בלא ששאלו כיצד מתיישב מצב דברים זה עם הנחיות הפוכות שניתנו כביכול על פי הטענה. אכן, אין ולו מקום אחד בו תועדה, לקראת יום 2.10.00 ובמהלכו עד לשעות הערב של אותו יום, הנחיה המורה להימנע מהותרת ציר ואדי ערארה פתוח לתנועה, אם יהיה הדבר כרוך בעימותים. לנוכח מכלול שיקולים אלה לא ניתן לקבל את הגרסה האמורה.

44. מר ברק טען, כי ההנחיה שנתן ביום 1.10.00 היתה זהה לזו שביום 2.10.00 בערב, היינו -

"היעד בסוף הוא לפתוח את הציר, הצירים יצטרכו להיות פתוחים, אבל המדינה יש לה מספיק ביטחון עצמי וכוח, היא לא הצד החלש במקרה הזה, והיא יכולה לעמוד ולנשוך את השפתיים, כמה שזה לא נעים וכואב לפעמים, עוד 12 שעות, עוד 24 שעות, עוד 48 שעות ... ".[74]

על פי הראיות שבפנינו, משקפים דברים אלה כהלכה את המדיניות שהתווה מר ברק ביום 2.10.00 בלילה, לקראת פעילות כוחות המשטרה ביום 3.10.00. ואולם, לא ניתן לקבלם כמדיניות שהותוותה על ידי מר ברק יום קודם לכן, לקראת יום 2.10.00. אכן, בכל המסמכים וההתבטאויות המתועדות מיום 1.10.00, או מיום 2.10.00 בבוקר, אין למצוא, ולו ברמז, הנחיית מדיניות המצביעה על נכונות להשהות את עניין פתיחת הצירים בפרקי הזמן הנזכרים. בזמן אמת, פתיחת הצירים המיידית היתה זו שהוצבה על ידי מר ברק כיעד מרכזי. המצב של חסימת צירים הוצג על ידי מר ברק כמצב אשר אין להשלים עימו. כוחות הביטחון הוסמכו על ידי מר ברק לנקוט כל אמצעי נדרש כדי להבטיח את פתיחת הצירים. כל אלה אינם מתיישבים עם הטענה שמעלה מר ברק עתה.

אכן, עיון במכלול החומר מזמן אמת, על רקע העדויות שנשמעו בפני הוועדה, מצביע על תפנית מהותית בהנחיותיו של מר ברק ביום 2.10.00 בלילה, ועל כך שעל מנת להביא להרגעה, ויתר מר ברק באופן זמני על היעד הקודם של המדיניות לגבי פתיחת הצירים לתנועה. ויתור כזה לא ניתן למצוא בחומר הנוגע להנחיות לקראת יום 2.10.00. ניסיונו של מר ברק להשליך את ההנחיות שניתנו ביום 2.10.00 בערב, על ההנחיה שניתנה ביום 1.10.00 בלילה, אינו יכול להתקבל.

45. אכן, לקראת יום 3.10.00 חל שינוי ברור בדגש ובאסטרטגיה ששידר ראש הממשלה. לקראת יום 2.10.00, הוצגה פתיחת הצירים באופן ברור כמטרה אסטרטגית חשובה. לעומת זאת, לקראת יום 3.10.00, קיים ויתור לפרק זמן מסוים על נושא פתיחת הצירים, כדי למנוע חיכוך. משינוי זה נגזר גם ההבדל בין ההנחיה שניתנה ביום 1.10.00 בלילה לבין ההנחיה שניתנה ביום 2.10.00. עוד ראינו, כי ההנחיה שניתנה ביום 1.10.00 נתפרשה כמחייבת, במקרה הצורך, גם עימות אשר עלול להיות עימות מתמשך בצומת אום אל-פחם. לעומת זאת, לגבי יום 3.10.00 הנחה מר ברק כי אין להפוך את פתיחת הכבישים "לעימות נוסף"[75]. שינוי זה בהנחיות משתקף גם בבירור בפריסת הכוחות ביום 3.10.00. בעוד שביום 2.10.00 התפרסו כוחות משטרה רבים ביותר בוואדי עארה, הרי שביום 3.10.00 כמעט לא היו במקום כוחות משטרה. נתון זה אינו מותיר כל מקום לספק, כי ההנחיה שניתנה לקראת יום 3.10.00 לא היתה דומה לזו שניתנה לקראת יום 2.10.00. טענת מר ברק לעניין זה - נדחית אפוא.

46. בסיכומיו מאשר מר ברק, כי לאחר שכביש ואדי עארה נפתח לתנועה, בשעות הבוקר של יום 2.10.00, הוא נסגר מאוחר יותר. עוד הסכים, כי השארתו פתוח במשך פרק הזמן בו היה פתוח עלתה במחיר של נפגעים. מר ברק אף אינו חולק על כך שתוצאות ההחלטה בדבר השארת הציר פתוח, היו קשות. עם זאת, לטענתו, תוצאות אלה נודעו אך בדיעבד ואין מקום להעריך את ההנחיה שניתנה על פי הקריטריון של התוצאות בדיעבד.

ככל שהדברים נוגעים לעצם צפיית העובדה שיהיו נפגעים באותו יום, הרי שלא ניתן לקבל טענה זו. כפי שעולה ממכלול הראיות שהוצגו לעיל, השתלשלות האירועים באזור אום אל-פחם ביום 2.10.00 לא היתה בבחינת אירוע מפתיע שנפל על הנוגעים בדבר כרעם ביום בהיר. העימותים בכביש ואדי עארה ביום 2.10.00, והאפשרות לנפגעים בעימותים אלה, היו תוצאה צפויה של ההחלטה על פתיחת הכביש בבוקר ושל ההנחיה שניתנה לכוחות המשטרה לגלות נחישות בשמירת הכביש פתוח לתנועה. רגישותו הרבה של המקום והצפי לעימותים בו, הוצגו באופן ברור על ידי כל גורמי ההערכה בזמן אמת. על רקע זה, לא היו העימותים שהתרחשו תוצאה בלתי צפויה. אין מדובר, אפוא, בחוכמה שלאחר מעשה.

47. עם זאת, לא כל המאפיינים של פעולת המשטרה באום אל-פחם ביום 2.10.00 היו בגדר הצפוי, או במסגרת ההנחיה שניתנה. העימותים שפרצו בשלב מסוים והתמודדות המשטרה עימם באמצעים של גז מדמיע וגלילוני גומי, היו בבחינת התפתחות צפויה בנסיבות העניין. עם זאת, לגבי שלב זה אין ראיות שלפיהן השתמשה המשטרה בכוח מופרז, או כי נגרמו פגיעות של ממש בגוף או בנפש. בשלב מאוחר יותר, לאחר פציעה קשה שנגרמה לאיש משמר הגבול, השתנתה התמונה. בהוראת ניצב רון עברה המשטרה להתמודד עם האירועים באמצעות ירי של אש חיה שבוצע על ידי צלפים. על פי הראיות שבידי הוועדה, לא היה ניצב רון יכול להבין את הנחיותיו של הדרג המדיני כמאשרות או כמחייבות מעבר לשימוש באמצעי מסוג זה. אכן, במקום אחר הגענו למסקנה, כי לא היתה בנסיבות הזמן והמקום סכנת חיים אשר הצדיקה שימוש באש חיה[76]. ההנחיה בדבר מתן אור ירוק וגם ההנחיה בדבר שימוש בכל האמצעים, אין פירושן מתן לגיטימציה מראש לשימוש בירי של אש חיה על ידי צלפים. מר ברק לא היה צריך להביא בחשבון חריגה מן ההנחיות מצד כוח המשטרה, בוודאי לא חריגה כזו אשר ההוראה לה ניתנה על ידי מפקד כוח המשטרה, בדרגת ניצב. מבחינה חשובה זו חרגו תוצאותיו הקשות של האירוע באום אל-פחם ביום 2.10.00 מן הצפוי בעת מתן ההנחיה.

48. התמונה העולה עד עתה ממכלול הראיות עליהן עמדנו בהרחבה היא, כי ההנחיה שניתנה לכוחות המשטרה היתה לפתוח את ציר ואדי עארה ולהשקיע מאמצים ונחישות בהותרתו פתוח. הנחיה זו ניתנה על רקע העימות הצפוי, ולצורך הגשמתה רוכז כוח משטרה גדול במקום.

עם זאת, עולה מן החומר, כי כוחות המשטרה לא הונחו לשמור על הצירים פתוחים בכל מחיר וכי ניתן להם מנדט, במקרה הצורך, לסגור את הכביש לתנועה. כך הבין את ההנחיה ראש המרחב הצפוני של שירות הביטחון הכללי, אשר העיד, כי להבנתו אין פירושה של הנחיית המדיניות שניתנה ש"מביאים פלוגת טנקים וייקוב הדין את ההר. ההבנה שלי היא שצריך לעשות מה שאפשר תוך הפעלה של שכל ישר ומתוך הבנה שפועלים מול אוכלוסייה אזרחית"[77]. הבנה זו תואמת דברים שאמר מפכ"ל המשטרה דאז וילק, בישיבת הממשלה שהתקיימה ביום 2.10.00 בבוקר. המפכ"ל וילק התייחס לפתיחת הצירים ואמר, כי באותו זמן כביש 65 פתוח לתנועה. הוא ציין, כי המשטרה תסגור אותו אם תבחין לקראת ההלוויה במוקד חיכוך במקום. וילק הוסיף, כי בעת הדיווח לממשלה דאגה המשטרה לזרימת התנועה, והוא דיווח על אירועים לא-משמעותיים. עוד מסר, כי הנחייתו היא למנוע חיכוך וכי המשטרה תיכנס עם כוח על מנת לבצע מעצרים, אך ללא שימוש באמצעים, אם יהיו חסימות והפרות סדר[78].

המפכ"ל התבטא ברוח דומה גם בישיבת הערכת המצב ביום 1.10.00, בה נרשמה מפיו ההצעה לפתוח את ציר ואדי עארה לתנועה ולסגור אותו בהתאם להתפתחויות. רוח דומה עולה גם מן הדברים שרשם מר יתום באותה ישיבה מיום 1.10.00 בלילה, ולפיהם הורה מר ברק "לפתוח ואדי עארה מחר בבוקר ולהיות במצב לסגור אותו".

דברים אלה תועדו בזמן אמת במהלך האירועים. בתור שכאלה - יש לתת להם את מלוא המשקל. על כן, אנו סבורים כי לא ניתן לקבוע שלקראת יום 2.10.00 ניתנה הנחיה גורפת לפתוח את כביש ואדי עארה, או כל ציר אחר, יהיו האמצעים שיידרשו לשם כך אשר יהיו. דברים אלה מלמדים, כי אף שמטרת המדיניות היתה פתיחת הצירים, ובמרכזם ציר ואדי עארה, ואף שהדרג המדיני הקרין ציפייה לנחישות בהגשמת מדיניות זו, ניתן לדרג המבצעי שיקול דעת בפעילותו ליישום המדיניות והוא היה רשאי, על פי שיקול דעתו, לצאת מן המקום ולסגור את הכביש לתנועה.

49. לאחר כל מה שאמרנו עד כה, השאלה המתעוררת היא, אם על רקע הצפי הברור לעימותים קשים בוואדי עארה, אשר התממש, ניתן לבקר את הנחיית המדיניות שניתנה על ידי מר ברק לקראת יום 2.10.00 כהנחיה בלתי סבירה.

בפתח הדיון בשאלה זו יש להעיר, כי אין לקבל את הטענה כאילו המדיניות שננקטה היא בבחינת פררוגטיבה של ראש הממשלה, החסינה, ככזו, מכל ביקורת. כבר נפסק פעמים רבות בעבר, כי השימוש בתיבה "מדיניות" אינו מעניק לרשות המבצעת חסינות מבחינה של פעולותיה והחלטותיה[79]. הדברים אמורים ביתר שאת מקום בו מדובר במדיניות אשר יש בה משום הפרה אפשרית של זכות יסוד[80]. זאת ועוד, בהפעלת הביקורת על מעשי הממשל, חלה נורמת הסבירות והמידתיות חלה גם על הגורם הבכיר ביותר ברשות המבצעת, היא הממשלה והעומד בראשה[81]. הדברים בוודאי אמורים במדיניות של ראש הממשלה לגבי הטיפול באירועים של הפרות סדר מצד אזרחים בתחומי המדינה, ובוודאי כאשר מדיניות זו יוצרת סיכון מסתבר לפגיעה בגופם ואולי אף בחייהם של בני אדם. עם זאת, יש להניח, כי בשל מעמדו הרם של ראש הממשלה, ורוחב האינטרס הציבורי שעליו הוא מופקד, יהא רחב גם מרחב מתחם הסבירות העומד לרשותו של ראש הממשלה בפעולותיו ובהחלטותיו.

מה עולה אפוא מן הבחינה של הנחיית המדיניות, כפי שניתנה וכפי שיושמה ביום 2.10.00?

50. קיימים נתונים לא-מעטים, אשר יש בהם בסיס אפשרי לביקורת על המדיניות שננקטה. ניתן לטעון, כי התועלת בפתיחת ציר ואדי עארה לתנועה בבוקר 2.10.00, בהתחשב באירועים שהיו ביום הקודם ובצפי ליום 2.10.00, ובכלל זה ההלוויה ההמונית שהיתה צפויה להיערך במקום, היתה נמוכה מלכתחילה, וממילא לא היה בה כדי להצדיק מהלך בעל סיכון לעימותים ולנפגעים.

עם זאת, לא ניתן לשלול לחלוטין את סבירותו של קו המחשבה שעמד ביסוד הנחיותיו של מר ברק לקראת אותו יום. ביום 1.10.00 גילו המדינה וראשיה, כי בתחומי המדינה מתקיימות מהומות קשות וחסרות תקדים, מעין אינתיפאדה, אשר העמידו בפני

הדרג המדיני והמבצעי אתגר קשה. אמת, פתיחת כביש לתנועה, כשלעצמה, אינה בהכרח מהלך קריטי במישור הזמן המיידי. ואולם, בטווח הזמן הרחוק יותר, העברת מסר בדבר אי השלמה עם צירים סגורים ובדבר אי השלמה עם מהומות והתפרעויות מן הסוג שנראו ביום 1.10.00, עשויה להיות בעלת השלכות חשובות.

הדרג המדיני היה רשאי, ואולי חייב, להביא השלכות אלה בחשבון. הוא היה רשאי להביא בחשבון את הפגיעה הקשה באמון הציבור ביכולתה של המדינה לאכוף את החוק והסדר, לנוכח המראות שנראו ביום 1.10.00. הוא היה רשאי להביא בחשבון את התחושה של תושבי המדינה, אשר ניתנו לה ביטויים רבים במהלך האירועים, של אבדן הביטחון האישי עקב האירועים. יש לזכור, כי חסימתו של ציר ואדי עארה לפרק זמן ממושך מנתקת חלק מן היישובים הסמוכים לו משאר המדינה ואף משבשת את רציפות התנועה בין חלקה הצפוני של המדינה לבין מרכזה ודרומה. הדרג המדיני היה רשאי להביא בחשבון את הצורך למנוע חלחולו של מסר, לפיו שימוש בכלים כמו חסימת צירים מרכזיים לפרקי זמן ארוכים הוא דבר משתלם, ומהווה דרך אפקטיבית להפעיל לחץ על מקבלי ההחלטות.

כל אלה הם היבטים עקרוניים הקשורים לתופעה של חסימת ציר ואדי עארה (או ציר דומה לו במאפייניו). היבטים אלה הופכים את שאלת פתיחת הצירים לשאלה של מדיניות מורכבת, אשר לא ניתן להשיב עליה, מראש, תשובה אחת, נכונה וברורה. אכן, מן הראיות שבאו בפני הוועדה ניתן לזהות קשת רחבה של עמדות לגיטימיות בעניין זה, אשר לכל אחת יתרונותיה וחסרונותיה. הוועדה סבורה, כי מבחינה זו לא ניתן למצוא פסול עקרוני בעמדה שהקרין ראש הממשלה לקראת יום 2.10.00.

במצב המתואר רשאי היה ראש הממשלה לנסות ולמצות את הסיכוי, גם אם זה לא היה גדול, לפתוח את ציר ואדי עארה, שהוא ציר תנועה ראשי המחבר בין צפון המדינה למרכזה. ההנחיה שניתנה לצורך זה שמה את הדגש על הקדשת מאמצים לפתיחת הציר. יתכן שבסוף ישיבת הערכת המצב של יום 1.10.00 בלילה, נותרה עמימות כלשהי בדבר ההנחיה המדויקת של ראש הממשלה לעניין פתיחת ציר ואדי עארה. כך ניתן להסיק אולי מהעדויות השונות בדבר פירוש דברי הסיכום של ראש הממשלה. ואולם, פיקוד המשטרה לא הבין, ואף לא היתה כוונה שיבין, כי ניתן אישור להתרת רסן ולשימוש בכוח ללא הבחנה, יהיו התוצאות אשר יהיו.

לסיכום, ההנחיה היתה לעשות מאמץ נחוש לשמור את הציר פתוח, אך לא בכל מחיר. בפועל, ביצוע הנחיה זו, עד לשלב של ירי הצלפים, אינו מצביע על היעדר איזון בין התועלת המבוקשת לבין האמצעים בהם נעשה שימוש. המעבר לירי של צלפים היה, כמוסבר לעיל, חריגה מן ההנחיות ומרוחן. במצב זה, גם אם הליכה בדרך שונה היתה סבירה לא פחות, אין לקבוע כי הדרך שהתווה מר ברק לקראת יום 2.10.00, היתה בלתי סבירה באופן המצדיק ביקורת עליו.

51. על יסוד כל האמור לעיל, באנו למסקנה שהנחייתו של מר ברק לעניין פתיחת הצירים, ובמרכזם ציר ואדי עארה, לא חרגה מן האיזון הסביר של השיקולים הצריכים לעניין - הבטחת החוק והסדר, מצד אחד, והצורך להימנע מפגיעה בחיי אזרחים ובשלמות גופם, מצד שני. לפיכך, אנו קובעים, כי המיוחס למר ברק באזהרה השנייה לא הוכח.

52. מפאת קיומם של קשרי גומלין בין פרט האזהרה השלישי לבין פרט האזהרה הרביעי, יידונו שני פרטים אלה בצוותא חדא.

פרט האזהרה השלישי

במסגרת הפרט השלישי יוחס למר ברק כדלקמן:

"בהיותו ראש ממשלת ישראל, במהלך אירועי אוקטובר 2000, לא נתן דעתו במידה מספקת, בימים 1.10.00 ו-2.10.00, לאירועים המתרחשים בתחומי המדינה, גם לאחר שידע על חומרתם של האירועים ביום 1.10.00, על הרוג באותו יום, ועל הסלמה צפויה ביום המחרת בעקבות זאת. באותם ימים, גם לא נקט בפעולות מספיקות למניעת או הגבלת שימוש באמצעים קטלניים על ידי המשטרה, ולא עשה די להביא להרגעת הרוחות והאירועים תוך כדי התרחשותם. בכלל זה, נמנע מלהיפגש עם מנהיגות ערביי ישראל עד ליום 3.10.00, חרף הערכת גורמי מודיעין שנמסרה לו לבקשתו, כי פגישה כזו, אם תתקיים בדחיפות, עשויה להביא להרגעה משמעותית באירועים".

פרט האזהרה הרביעי

ובפרט הרביעי יוחס למר ברק כדלקמן:

"בהיותו ראש ממשלת ישראל במהלך אירועי אוקטובר 2000, נמנע מלדרוש מן המשטרה או מן הממונים על פעולתה דיווח קונקרטי, מלא ומפורט, בכל ההקדם, על אופן פעולתה של המשטרה באירועים ספציפיים בהם נהרגו אזרחים או נפגעו קשה, ועל הסיבות, בכל אירוע כזה, לתוצאה של פגיעה בחיים או בגוף. בכך לא קיים את חובתו לעשות, בכל ההקדם, להשגת מידע הדרוש לשם קבלת החלטות ומתן הנחיות מושכלות בנושא הטיפול באירועי אוקטובר 2000 ובהשלכותיהם".

53. אשר לפרט השלישי. בחינה כוללת של הראיות הנוגעות לשאלת מתן דעתו של מר ברק למתרחש במדינה, כפי שאלה התגבשו עם גמר שמיעת הראיות, מעלה, כי אין לייחס למר ברק שלא נתן את דעתו במידה מספקת למתרחש בתחומי המדינה. עיקר עיסוקו בסוגיה זו נעשה במסגרת הערכות המצב בלילה של כל אחד מן הימים, ובישיבת הממשלה שקוימה ביום 2.10.00. לנוכח טיעוניו של מר ברק, בדבר נושאים נוספים אשר היה עליו להידרש להם במהלך אותם ימים, ולאחר בחינה כוללת של נסיבות אותם ימים, אין בידי הוועדה לקבוע, כי חלוקת הקשב ותשומת הלב למתרחש במדינה, כפי שנקבעה על ידי מר ברק, משקפת התעלמות או אי התייחסות מהותית למשבר שהתרחש בתוך שטחי המדינה. מבחינה זו אין הוועדה מוצאת עילה לבקר את התנהלותו של מר ברק.

עם זאת, ראויים להתייחסות שני נושאים ספציפיים מתוך האזהרה השלישית. האחד הוא השימוש בתחמושת קטלנית במהלך היומיים הראשונים של האירועים, והשני - המפגש עם מנהיגות המגזר הערבי.

54. באשר לשימוש באמצעים קטלניים על ידי המשטרה טען מר ברק שלא דווח לו כי קיימת בעיה של שימוש באמצעים קטלניים שלא במצבים של סכנת חיים.

למר ברק היה ידוע על קיומה של טענה בדבר שימוש בכוח חריג. מן החומר עולה בבירור, כי לכל המאוחר ביום 2.10.00, הועלתה מן הצד הערבי טענה ברורה בדבר שימוש חריג בכוח ובתחמושת קטלנית. כך, מזכרון דברים המתעד את המפגש בין השר לבטחון פנים לבין מנהיגי המגזר הערבי שהתקיימה ביום 2.10.00 בבוקר, לבקשת ראש הממשלה, בה נטלו חלק חברי הכנסת טלב אל-סאנע, מוחמד ברכה ואחמד טיבי, עולה, כי הושמעה טענה מפורשת בדבר "שימוש מוגזם בכוח – לרבות אש חיה"[82]. יש להניח, כי לראש הממשלה, אשר לבקשתו נערכה הפגישה, נמסר דיווח על עיקרי הדברים. יש להניח גם, כי ראש הממשלה לא היה מופתע מן הדברים, שכן על פי עדותו, לא היה לו ספק, כי במפגש האמור יועלו טענות כלפי המשטרה[83].

אגב, טענות אלה אף הוזכרו בחלקן על ידי השר לבטחון פנים במהלך ישיבת הממשלה ביום 2.10.00 בבוקר. מר בן עמי ציין, כי מנהיגות המגזר הערבי הודיעה, כי באירועים נמחק הקו הירוק ועל רקע זה, הוסיף וציין, טענו נציגי המגזר הערבי, שהמשטרה יורה על ערבים גלילוני גומי, מה שאינה עושה כלפי יהודים[84].

55. מרוח דבריו של מר ברק עולה, כי לא ייחס משקל רב לטענות האמורות נגד המשטרה. אם וככל שהתייחסותו המסויגת, שלא לומר המבטלת, של מר ברק לטענות האמורות נבעה מזהות משמיעיהן, אין ולא היה לכך מקום. טבעי הוא, כי בנסיבות העניין יושמעו טענות מסוג זה על ידי נציגי הציבור הערבי, ולא על ידי נציגי זרועות הביטחון. בנסיבות העניין הטענות גם לא היו נטולות בסיס במציאות לנוכח העובדה שכבר בבוקר יום 2.10.00 היה ידוע כי בפעילות כוחות הביטחון ביום הקודם נהרגו שלושה אזרחים ערבים. תוצאה זו היא חמורה, חריגה וקשה, על פי כל אמת מידה.

חרף זאת, לא הורה מר ברק על ביצוע תחקיר מיידי בשאלת נסיבות מותם של אזרחים אלה, ולא נקט כל פעולה על מנת לבחון אם נכונה הטענה בדבר שימוש בכוח מופרז, במטרה לרסן שימוש כזה. לא למותר לשוב ולציין בהקשר זה, כי בחינת נסיבות מותם של שלושת אזרחים אלה מעלה, כי קשה לזהות בהן סכנת חיים המצדיקה את התוצאה הקטלנית של פעילות כוחות המשטרה במקרים הנדונים. לא למותר להוסיף גם, כי בהקשר קרוב, זה של האירוע על הר הבית שהיה אך ביום 29.9.00, ימים ספורים לפני כן, הורה מר ברק על קיומו של תחקיר מיידי באשר לנסיבות האירוע[85].

הוועדה סבורה, כי בנסיבות העניין, כבר בבוקר יום 2.10.00 התעוררו שאלות של ממש, אשר הצדיקו מתן הוראה לבדיקת נסיבות מותם של שלושה אזרחי המדינה ביום הקודם, ומתן הנחיות מיידיות וברורות למשטרה, ברוח ההנחיות שניתנו בבוקר יום המחרת, יום ה-3.10.00, למניעת המשך פגיעות בגוף ובנפש. בפועל, לא דאג מר ברק למתן ההנחיות הנדרשות, ואף לא לקיומו של הבירור העובדתי הנדרש.

56. ודוק: במהלך הימים הראשונים של אירועי אוקטובר נעשה שימוש רב, ובחלקו מופרז, באמצעים קטלניים ובעיקר בכדורי גומי. מספר הנפגעים הרב הצביע על אפשרות כי אכן זה מה שנעשה. על רקע זה התבקש, כי ראש הממשלה ייתן את דעתו לבחינתם של דפוסי השימוש באמצעי זה, ולצורך הדחוף בריסון השימוש בו.

57. אמת, חלוקת העבודה הראויה במצבים של שגרה היא, כי נושא האמצעים בהם משתמשת המשטרה יופקד בידי מפקדי המשטרה הבכירים, בפיקוח המשרד לבטחון פנים על דרגיו השונים. זאת ועוד, מר ברק העיד, כי סבר שנעשה שימוש באמצעי של גלילוני גומי רק במצבים של סכנת חיים, ועל רקע זה לא סבר, כי עליו לנקוט פעולה כלשהי בעניין זה.

ברם, הימים הראשונים של אוקטובר 2000 לא היו ימי שגרה. האירועים שהתרחשו בימים הראשונים של חודש אוקטובר עוררו בעיה במישור הלאומי. הדבר נבע הן מסוגיות העומק אשר קשורות לאירועים אלה והן מתוצאותיהם החמורות. חשיבותה של הסוגיה עולה בבירור מדבריו של מר ברק עצמו באותם ימים, כמו גם מכך שמר ברק היה מעורב בניהול האירועים, בזירות השונות, באופן ישיר. התוצאות הקטלניות של פעילות כוחות הביטחון, כבר ביום הראשון של האירועים, והטענות נגד כוחות הביטחון בהקשר זה, לא היוו על כן סוגיה מבצעית גרידא. לעובדות ולטענות אלה היתה השפעה ישירה על גובה הלהבות בתחומי המדינה. קיומם של קשרי גומלין בין עוצמתן של הפרות סדר לבין ההרוגים בהן מוכר למר ברק עוד מתקופת היותו מפקד בכיר בצבא, בימי האינתיפאדה. על רקע זה, האפשרות של שימוש מופרז בכוח, לרבות בכדורי גומי, ותוצאותיו קצרות הטווח וארוכות הטווח, היתה עניין לדרג המדיני הבכיר לענות בו באותם ימים.

התוצאות הקשות של פעילות כוחות הביטחון והטענות בדבר שימוש מופרז באמצעים קטלניים, היו צריכות לעורר את מר ברק לפעולה מיידית, נחרצת ונחושה, הן לבחינת העובדות והן למתן ההנחיות הנדרשות על מנת לוודא, כי לא יהיו פגיעות בלתי מוצדקות בגוף ובנפש. אמנם מתן גיבוי פומבי לפעילות כוחות הביטחון באותה עת היה חיוני לצורך המשך פעילותם האפקטיבית. אלא שלא היה בכך כדי לייתר את הצורך לבדוק את תקינות פעולתם ולהבטיח כי זו תיעשה באופן שימנע פגיעה בחיי אדם. פעולה זו מצד מר ברק היתה הכרחית, הן כדי למנוע פגיעה בלתי נחוצה והן כדי להניע דינמיקה אשר תוביל למיתון האירועים והרגעתם.

בהקשר זה יש להעיר, כי מר ברק היה ער לפוטנציאל הקטלני של כדורי הגומי. בעת היותו מפקד בכיר בצבא נעשה שימוש נרחב באמצעי זה בתקופת האינתיפאדה הראשונה, לא פעם עם תוצאות קטלניות או לפחות פוגעניות. אין כל ספק, כי מר ברק היה מודע לכך. זאת ועוד, עובר לאירועים עלתה שאלת התוצאה הקטלנית של השימוש בכדורי גומי אגב הדיון באירועים שהיו על הר הבית ביום 29.9.00. דיון זה נערך בראשות ראש הממשלה שבחן בפרוטרוט את נסיבות האירועים, בהם נהרגו צעירים אחדים בעימות עם כוחות המשטרה[86]. בכל אלה יש כדי לחדד את חובתו של מר ברק להתייחס, בזמן אמת, לאופן פעולתם של כוחות הביטחון בנושא זה.

58. זאת ועוד. בפני הוועדה באו עדויות ברורות על כך שידוע, עוד מתקופת האינתיפאדה הראשונה, כי לשימוש בכדורי גומי נודע לא-אחת אפקט המעלה את המתח באירועים. הדבר נובע, בין היתר, מכך שהאפקט הקולי והחזותי של השימוש בתחמושת הגומי דומה מאוד לזה של תחמושת חיה. שוטרים רבים הודו, כי אינם מסוגלים, משמיעה או מראייה, להבחין בין תחמושת חיה לבין תחמושת גומי. על רקע זה נוטה השימוש באמצעי זה להסלים אירועים באופן האמור.

לא למותר להוסיף עוד, כי זמן קצר לפני אירועי אוקטובר נדרש הדרג המדיני לשאלת השימוש באמצעי של כדורי גומי באירועים מול המגזר הערבי. במהלך עבודת המטה, שדנה באפשרות הכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית ובתגובות לה, הנחה סגנו של מר ברק במשרד הביטחון, ד"ר אפרים סנה, אשר עמד בראש הדיון, כי לא ייעשה מול ערביי ישראל שימוש במה שמכונה "אמל"ח אינתיפאדה"[87]. הנחיה זו תואמת המלצה מפורשת שניתנה על ידי שירות הביטחון הכללי לעניין זה. בעיקרו של דבר, נוגעת הנחיה זו לשימוש בגלילוני גומי. רואים אנו, שמשרד הביטחון עליו היה מופקד מר ברק, מצא לנכון להתייחס ולומר דברו בעניין זה. עוד יוער, כי המלצה זו הונחה על שולחן מזכירו הצבאי של מר ברק.

המועד בו ניתנה הנחיה זו היה כעשרה ימים לפני אירועי אוקטובר. ברור, כי לא היה סיפק בעת האירועים לממש הנחיה זו, על ידי הוצאת אמצעי זה ממכלול האמצעים שעומדים לרשות המשטרה לצורך התמודדות עם הפרות סדר. עם זאת, הנחיה זו, אשר ניתנה על ידי דרג מדיני שהיה כפוף במישרין למר ברק, מצביעה על הבעייתיות הרבה של הפעלת גלילוני גומי באירועים במגזר הערבי. היא חייבה הדגשת הנושא, גם מצד ראש הממשלה, במתן ההנחיות למשטרת ישראל לטיפול באירועים. דווקא יעד ההרגעה, אשר מר ברק מייחס להנחיותיו, חייב התייחסות לנושא זה, ולמצער הקפדה מצד הדרג המדיני לתת הנחיות מתאימות ומסר של ריסון השימוש באמצעי זה ככל הניתן.

59. למרבה הצער, הקפדה וריסון כאלה לא היו - בוודאי לא ביומיים הראשונים של אירועי אוקטובר. ממכלול החומר, לרבות מתמונות ומהסרטות של מהלך האירועים, עולה, כי בימים הראשונים של האירועים נעשה שימוש מסיבי באמצעי הגומי, פעמים רבות ללא הצדקה ובניגוד להנחיות. ניתן להניח ברמה גבוהה של הסתברות, כי הדבר תרם להסלמתם של אירועים ולגרימתן של פגיעות שלא לצורך.

בימי האירועים הראשונים לא הועברו הנחיות ריסון של ממש בכל הנוגע לשימוש בתחמושת זו. אכן, העובדות מלמדות, כי הדרג המדיני כלל לא נתן את דעתו לעניין זה בשלבים הראשונים של האירועים עד תום האירועים של יום 2.10.00. למעשה, רק ביום 3.10.00 ניתן להבחין בניצנים של התייחסות לסוגיה זו. במצב זה, יש עילה לביקורת נגד מר ברק, אשר לא עשה את הנדרש והמתחייב בנסיבות העניין על מנת שתיושם מדיניות של מזעור הפגיעה הנובעת משימוש בירי כדורי גומי על ידי המשטרה, ככל הניתן.

60. הנושא השני במסגרת האזהרה השלישית, דן במפגש של ראש הממשלה עם ועדת המעקב או עם מנהיגי המגזר הערבי, במטרה להרגיע את הרוחות, מפגש אשר לא התקיים עד יום 3.10.00. בשירות הביטחון הכללי נערך דיון בסוגיה אם ראוי שייערך מפגש כזה בין הממשלה לבין הנהגת הציבור הערבי, על מנת להביא להרגעה באירועים, ואיזה דרג ממשלתי צריך להשתתף במפגש כזה. דיון בנושא זה התקיים לאחר ישיבת הערכת מצב שנערכה בשירות הביטחון הכללי ביום 1.10.00, וזאת לבקשת ראש הממשלה. כפי שהעיד ראש השירות מר דיכטר, "הדיון שאני קיימתי על 'כן-לא פנייה לוועדת המעקב' היה על פי בקשה של ראש הממשלה, לתת לו תשובות או עמדה בנושא הזה ... ראש הממשלה ביקש לקבל חוות דעת, ככל שאני זוכר ביקש לקבל חוות דעת לגבי כן-לא פגישה עם חברי ועדת המעקב"[88].

61. בדיון הפנימי שנערך בשירות הביטחון הכללי תמכו כל המשתתפים שהביעו את דעתם בסוגיה, למעט אחד, בקיום פגישה של ראש הממשלה עם מנהיגי המגזר הערבי. בין התומכים במהלך זה היה ראש המרחב הצפוני של השירות, שם התרחשו מרבית האירועים[89]. בהודעתו הסביר ראש המרחב הצפוני של השירות, כי המלצתו בעניין זה ניתנת על רקע הערכתו, כי "יום המחרת עלול להיות עוד יותר גרוע נוכח ההרוג שהיה באותו יום (1.10.00). אני הבנתי באותו ערב שהאירועים חרגו מעבר למה שקרה עד עכשיו מבחינת עוצמתם. יש הרוגים, זה לא הולך להיגמר, המשטרה מתקשה להתמודד, וצריך לעשות מעשה דראסטי בעזרת ראשי הציבור הערבי כמנוף על מנת להרגיע את השטח"[90].

יצוין, כי עמדת ראש השירות בדיון הפנימי, ככל שזו הובעה באותו דיון, אינה מתועדת בזכרון הדברים המנציח את עיקרי הדיון הפנימי. עוד יצוין, כי לא נמצא סיכום של ראש השירות או של גורם אחר לדיון האמור. מן העדויות עולה כי היעדרו של סיכום הוא חריג ובלתי מקובל.

62. ראש השירות התקשה לזכור לפרטיה את הערכת המצב שנערכה באותו יום עם ראש הממשלה, ולשחזר איזו עמדה בדיוק הציג באותה ישיבה. עם זאת העיד מר דיכטר, כי "עמדת שב"כ היתה, המלצת שב"כ היתה להיפגש עם בכירי ועדת המעקב על ידי הדרג המדיני הבכיר, קרי ראש הממשלה"[91]. לשאלה ישירה, אם אמר לראש הממשלה כי העניין דחוף, השיב ראש השירות "אני משוכנע". אין לוועדה יסוד לפקפק באמיתותה של תשובה זו, העולה בקנה אחד עם עיקרי תוכנו של הדיון הפנימי שנערך בשירות הביטחון הכללי בסוגיה זו.

המלצה זו לא נתקבלה על ידי ראש הממשלה. מר ברק החליט שלא להיפגש עם מנהיגי המגזר הערבי. חלף זאת, הורה ראש הממשלה כי תתקיים פגישה בין השר לבטחון פנים לבין "ראשי המנהיגות הערבית"[92], או - אם לסמוך על רישומיו של מר יתום - כי השר לבטחון פנים "...יבחן פגישה עם ועד ראשי הרשויות ... לתבוע מהם באופן שלא משתמע לשתי פנים להפסיק"[93].

63. פגישת השר לבטחון פנים עם מנהיגים מן המגזר הערבי התקיימה ביום 2.10.00 בבוקר. בסביבות השעה 08:30 נפגשו עם השר בן עמי שלושה חברי כנסת ערבים - ח"כ טלב אל-סאנע, ח"כ מוחמד ברכה וח"כ ד"ר אחמד טיבי[94]. לא נרחיב דברים על פגישה זו[95]. מה שחשוב להדגיש, שהפגישה לא הניבה את התוצאות המקוות.

כפי שפירטנו לעיל, יום 2.10.00 היה יום של אירועים עם תוצאות קשות עוד יותר מאלה של יום 1.10.00. מבחינה זו, לא הביאה הפגישה של השר לבטחון פנים לתמורה כלשהי במצב. ואמנם, בתשובה לשאלה בעניין זה בהערכת מצב של שירות הבטחון הכללי שהתקיימה באותו יום בשעות הערב, ציין ראש המרחב הצפוני של השב"כ, כי לפגישה האמורה לא היה

"שום אפקט. היה ברור מראש שלא יהיה אפקט, כי לא זו הדרך שהיה צריך לדבר איתם. זה היה ברור, זה היה בניגוד להמלצה שלנו. אני לא יודע למה זה נעשה, זה לא חשוב כרגע, אבל לא היה לזה שום משמעות, לא היה לזה שום הד בשטח, ואף אחד לא קיבל כתוצאה מהפגישה הזו לטפל אחרת בערביי ישראל"[96].

64. לא ניתן לדעת מה היה מתרחש ב-2.10.00 אילו היה ראש הממשלה מקיים את הפגישה עליה המליץ שירות הביטחון הכללי. מתוך הידוע על הפגישה שהתקיימה ביום 3.10.00 בין ראש הממשלה לבין מנהיגי המגזר הערבי יודעים אנו, כי פגישה זו תרמה להרגעת הרוחות והאירועים. לעניין זה ניתן להעיר כמה הערות, מכמה נקודות מבט.

ראשית, ניתן להבין כי הפנייה לשירות הביטחון הכללי לצורך קבלת עצה נבעה מן התפיסה, כי שירות זה הינו "המעריך הלאומי" בכל הנוגע למגזר הערבי. אכן, עמדת שירות הביטחון הכללי אינה מחייבת את הממשלה או את ראש הממשלה. היא מהווה המלצה או הערכה בלבד. היא אינה בבחינת הכרעה. עם זאת, יש לה משקל ניכר, בוודאי בסוגיה הנמצאת בלב מומחיותו של הארגון, ועל אחת כמה וכמה שעצתו נתבקשה בסוגיה הנדונה ממש. אכן, בהקשר אחר מודה מר ברק בסיכומיו כי לעמדת שירות הביטחון הכללי יש "משקל רב"[97].

שנית, מזה זמן, עוד בטרם האירועים, נשמעו קולות חוזרים ונשנים לפיהם צריך שראש הממשלה יעלה את רמת המעורבות האישית שלו מול המגזר הערבי, ויעשה לקירובו של מגזר זה ושל מנהיגיו לממסד ולמדינה. ראש הממשלה נמנע מעשות כן ולא שינה מדרכו גם בתחילת האירועים, חרף חומרתם הרבה כפי שנתפסה בעיני בכירי הדרג המדיני והביצועי באותה עת. המלצת שירות הביטחון הכללי, כמו גם המלצת כמה משרי הממשלה בישיבתה מיום 2.10.00 בבוקר[98], לקיום פגישה אישית של ראש הממשלה כבר ב-2.10.00 עם נציגי המגזר הערבי, לא התקבלה על דעת ראש הממשלה ולא יצאה לפועל.

שלישית, פגישתו של השר לבטחון פנים עם נציגים מן המגזר הערבי לא הניבה כל פירות. היא לא הסתיימה בסיכום כלשהו. לא ניתנו כל התחייבויות מטעם צד מן הצדדים. על פי העובדות הידועות המתייחסות לפגישה זו, לא היתה בה כל בשורה אשר היתה עשויה להעיד על מפנה באירועים הצפויים ביום 2.10.00. מן העובדות שנפרסו בפני הוועדה עולה, כי לא היתה סיבה להניח, על יסוד פגישה זו, כי מוצה הסיכוי הגלום בהידברות של הדרג המדיני עם מנהיגות המגזר הערבי כדי להביא להרגעה בשטח. בהקשר זה יש להזכיר את טענת מר ברק, לפיה עמדתו היתה, כי אם המפגש של מר בן עמי לא יועיל, תמיד ניתן יהיה להיפגש גם איתו כערכאה נוספת. ברם, הגם שהמפגש עם מר בן עמי לא הניב תוצאות ממשיות, לא התקיימה כל פגישה באותו יום עם מר ברק, ואין כל טענה כי היה ניסיון לתאם פגישה כזו.

65. מאידך גיסא יש לזכור, כי מדובר בעניין הנוגע לסדר יומו של ראש ממשלה ביום נתון, בו היה עליו לטפל במשבר חמור, רחב היקף ובעל השלכות פנימיות, בטחוניות ומדיניות מרחיקות לכת. בפרק זמן כזה מרחב הפעולה והתמרון מוגבל, וקשה לצפות מראש ממשלה, כי ייתן מענה אישי לכל עניין אשר מתעורר צורך לטפל בו.

אכן, בימים כימי תחילת אוקטובר 2000, בהם התחולל משבר חריף, היו מסורים לאחריותו ולטיפולו של ראש ממשלה נושאים רבים בו-זמנית, וכולם דרשו התייחסות מיידית. יש אפוא להיזהר זהירות רבה בביקורת, המוטלת בדיעבד, על חלוקת הזמן שבוצעה תוך כדי האירועים. בהקשר זה יש לזכור, כי מר ברק מילא בימים של ראשית אוקטובר 2000 גם את תפקיד שר הביטחון והיה עליו לתת את הדעת על האירועים הקשים שהתחוללו בשטחי הרשות הפלסטינית, לא רק מן ההיבט המדיני אלא גם מן ההיבט הבטחוני.

יש קושי לשים עצמנו בנעליו של ראש הממשלה ולקבוע, בדיעבד, כיצד היה עליו לחלק את זמנו בפרק הזמן הקצר שעמד לרשותו לניהול מצב מורכב ומסובך מאין כמוהו. מרחב ההתערבות בשיקול הדעת בנושא זה, הוא צר ומוגבל ביותר. עם זאת, אין בכך כדי להפוך את החלטותיו של ראש הממשלה בהקשר זה לחסינות מביקורת. על רקע זה ניתן לעבור לבחינת העובדות הרלוונטיות לעניין.

66. בחינת סדר יומו של מר ברק ביום 2.10.00 מלמדת, כי לאחר ישיבת הממשלה, אשר החלה בשעה 09:00 בבוקר, יצא מר ברק לסיורים ביהודה ושומרון ובעזה. מר ברק העיד[99], כי באותו זמן התרחשו באזורים אלה אירועים חמורים, אותם הגדיר כ"שריפה ענקית שכבר קורית ומשתוללת", אשר עלולה להביא "להתפרצות דמים אלימה שיישטף [שיישטפו] בדם שני הצדדים של המתרס של הסכסוך הזה". על רקע אירועים קשים אלה, הסביר מר ברק את הצורך להגיע לשטח על מנת לקבל פרטים על המתרחש, לשמוע מדרגי השטח את התרשמותם מן האירועים ולתת הנחיות. מר ברק הסביר, כי בהמשך אותו שבוע היתה מתוכננת פגישה בפריס, בה היו אמורים ליטול חלק גם אנשי הרשות הפלסטינית, וכי על רקע זה היה עליו להיות מעודכן בדברים לפרטיהם.

מר ברק הסביר, כי במצב זה סבר כי נכון יהיה שהשר הממונה על המערכת הביצועית אשר טיפלה באירועים בתוך המדינה, דהיינו השר לבטחון פנים והוא זה שייפגש עם מנהיגות המגזר הערבי. ניתן להניח, כי בהחלטה זו הובאו בחשבון גם קשריו הטובים של השר לבטחון פנים עם מנהיגות המגזר הערבי.

קשה לקבוע, כי החלטה זו היא בלתי סבירה במידה המצדיקה ביקורת או התערבות. אכן, האירועים בשטחי יהודה ושומרון ועזה היו ידועים כבר ביום 1.10.00 בערב, עת ביקש מר ברק כי שירות הביטחון הכללי יתייחס לאפשרות המפגש עם מנהיגות המגזר הערבי. מבחינה זו לא הוסבר מה השתנה בפרק הזמן שבין הפנייה לשירות הביטחון הכללי לבין הערכת המצב באותו לילה, בו החליט מר ברק כי השר לבטחון פנים הוא שייפגש עם מנהיגות המגזר הערבי. זאת ועוד, קשה להניח, כי ראש הממשלה סבר, שמפגש של השר לבטחון פנים עם מנהיגי המגזר הערבי הוא אירוע דרמטי כמו מפגש שלו, כראש ממשלה, עימם, מפגש העשוי להוביל לשינוי מהיר באירועים.

עם זאת העיד ראש הממשלה, כי להערכתו אירועי יום 2.10.00 היו קשורים להחלטתה של ועדת המעקב על שביתה כללית באותו יום. עוד העיד, כי להערכתו לא היה בפגישה האמורה של השר לבטחון פנים עם מנהיגי המגזר הערבי סיכוי להביא לשינוי בהחלטה על שביתה כללית, אשר כבר היתה, למעשה, בבחינת צעד בלתי הפיך[100].

ניתן לתהות, אם עמידה נחרצת של ראש הממשלה, ביום 1.10.00 בערב, על מפגש מיידי למחרת בבוקר עם מנהיגי המגזר הערבי, לא היתה עשויה לגרום לשינוי גם בהחלטה על שביתה כללית ולהביא לתפנית באירועים. ברם, לאחר ששקלנו בשנית את מכלול הנסיבות, הגענו למסקנה, כי תהיות אלה אינן מצביעות על חוסר סבירות בהתנהלותו של ראש הממשלה בזמן אמת, חוסר סבירות המצדיק ביקורת מצד ועדת החקירה. החלטות ראש הממשלה היו מצויות במסגרת המתחם הלגיטימי של החלופות אשר ראש הממשלה היה רשאי לבחור ביניהן. בשל כך, לאחר בחינה נוספת של העניין, שמיעת עדותו השנייה של מר ברק ועיון בטיעוניו, הגענו לכלל דעה, כי אין מקום להטיל על מר ברק אחריות בנקודה זו.

67. באשר להימנעות מדרישת דיווח, מר ברק אינו כופר בכך, שלא ביקש בזמן אמת כי תיערך בדיקה ממצה והוא יעודכן בשאלה כיצד קרה שנהרגו אזרחי המדינה באירועים שהתרחשו במגזר הערבי. טענתו היא, כי לא היה זה מתפקידו להתעדכן כאמור, בהיעדר ידיעה שלו על חריגה מהותית, שיטתית ונמשכת של המשטרה מן הכללים הנוהגים ביחס להעברת מידע ותיעוד ביחס לאירועים מסוג זה.

68. צודק מר ברק בטענתו, כי הנושא של ביצוע תחקירים ובירורים עובדתיים מסור לדרג המבצעי. גם הפקת הלקחים מפעילות מבצעית היא, ככלל, עניין לדרג המבצעי לענות בו, ואין הדרג המדיני נוהג להתערב בעניין זה.

עם זאת, אין מדובר כאן באירועים רגילים. מדובר באירועים תקדימיים, בהם נהרגו 13 מאזרחי המדינה במהלך אירועים שנמשכו כמה ימים. כבר ביום השני היה ידוע על שמונה הרוגים מבין האזרחים. מדובר באירועים של הפרת סדר, אשר הדרג המדיני הבכיר, בראשותו של ברק, התכנס מדי יום לדון בהם והנחה את דרכי התגובה וההתמודדות עימם. למרות זאת, המידע וההסברים שנמסרו לדרג המדיני על האירועים על ידי נציגי המשטרה היו כלליים ביותר באופים. נעדר מהם כל מימד של פירוט ביחס למקום, לזמן ולנסיבות מותו של כל אחד מההרוגים, או להתנהלות כוחות המשטרה אשר במהלכה נהרג. לא היה בו כדי להסביר את השאלה העיקרית המעיקה - כיצד נהרגו אזרחים כה רבים של המדינה וכיצד נפצעו רבים עוד יותר, חלקם באופן קשה, באירועים של הפרות סדר בהם טיפלה המשטרה.

חסר זה הוא מהותי. התוצאה של הרוגים רבים באירועי סדר היא תוצאה קשה וחמורה. לא ניתן לעבור עליה לסדר היום. יש בה פוטנציאל החורג מעצם החומרה של פגיעה בחיי אדם, שכן תוצאה זו עלולה להוביל, בין היתר, לקרע של ממש בין המגזר הערבי לבין המדינה ומוסדותיה העיקריים. עוד היה ידוע לראש הממשלה, שמנהיגים במגזר הערבי מייחסים למשטרה יד קלה על ההדק ושימוש רב בנשק קטלני בהתנגשויות עם אנשי המגזר הערבי. דרישת פרטים מלאים אודות אופן טיפול המשטרה באירועים בהם היו נפגעים, וקבלתם, היו עשויות לפרוש בפני הדרג המדיני עובדות חשובות, אשר היו עשויות לסייע לו בהפגת חלק מן המתחים על ידי נקיטת פעולות מיידיות במקום בו היו אלה נחוצות.

אכן, קבלת מידע מפורט ככל האפשר, ובהקדם, לגבי נסיבות האירועים בהם נהרגו אזרחי המדינה, היתה עשויה לגלות לדרג המדיני, בזמן אמת, אם ההרוגים באירועים נפגעו כתולדה בלתי נמנעת של ההתפרעויות, או שמא, במידה זו או אחרת, גם כתוצאה משימוש בלתי ראוי או בלתי פרופורציונלי, או אף אסור, בנשק קטלני מצד המשטרה. ידיעה על כך בזמן אמת היתה עשויה לסייע לדרג המדיני לעצב מדיניות, אשר תיצור אפקט מרסן באשר לפעילות המשטרה ותביא גם להפחתת התחושות הקשות של המגזר הערבי כשל תוצאות האירועים בימים הראשונים. יתכן, כי קבלת המידע מוקדם ככל האפשר היתה עשויה אף לסייע במניעת פגיעות נוספות, בגוף ובנפש, בעיקר בגל האירועים השני.

ודוק: בעת שהאירועים התרחשו לא ערב איש לדרג המדיני כי יחולו בהם ירידה ניכרת בהיקף ובעוצמה ביום 3.10.00, והפוגה ממשית עד לגל האירועים השני, במהלך יום הכיפורים. ואמנם, מראיות שונות ניתן ללמוד, כי היה חשש שהאירועים עלולים להימשך ימים ושבועות נוספים. במצב זה חשיבות המידע הנוגע לאירועים אשר הסתיימו בתוצאות קטלניות היתה יכולה להיות רבה עוד יותר.

69. עוד יצוין, כי - שלא כנטען מטעם ברק - קבלת המידע הדרוש לא היתה משבשת את פעילות המשטרה. מתברר, כי לגבי אירועים אחרים אשר בהם עלה חשד, למשל, לשימוש בלתי חוקי בנשק כלפי אנשי משטרה או כלפי עוברי-אורח תמימים, בוצעו הליכי חקירה ממצים בעיצומם של ימי האירועים. במהלך הליכים אלה נגבו הודעות מפורטות גם מאנשי משטרה, אף שאלה היו עסוקים בפעילות מבצעית.

דברינו כאן אינם מכוונים לכך שעל ראש הממשלה היה לדאוג לכך שכל אחד מאנשי המשטרה יבצע תחקירים או ירשום דו"חות על האירועים בהם נטל חלק. בכך עסקנו במקום אחר ואמרנו בו את דברינו. עתה אנו מתמקדים במחדל של מי שעמד בראש המערכת אשר קבעה את מדיניות ההתנהלות כלפי המגזר הערבי באירועי אוקטובר. הוא קיבל דיווחים ומסר הנחיות. והנה מתברר, שהדיווחים לא סיפקו פרטים והסברים אשר יכלו להניח את הדעת כהסבר מספק לנסיבות בהן נהרג מספר לא-קטן של אזרחים. מהראיות שבפנינו עולה, שפרט לאמירות כלליות לא סופקו פרטים על אותן נסיבות, ופרטים כאלה גם לא נתבקשו. מוקשה הדבר בעינינו, איך לא נדרשה על ידי ראש הממשלה בדיקה - ולו בדיקה ראשונית - שתאפשר לו לדעת כיצד נהרגו אותם אזרחים. אין ספק, שלו ביקש ראש הממשלה כי בתוך זמן קצר יונח על שולחנו דו"ח מרוכז של העובדות - ככל שניתן לבררן - הצריכות לעניין נסיבות המוות

באירועים של כל אחד מהאזרחים, היה דיווח כזה נמסר לו. קבלת מידע כזה בזמן אמת, בוודאי היתה יכולה להביא תועלת. תופעות של ירי בלתי מבוקר של אש חיה, של ירי גומי בניגוד להנחיות, ושל שימוש בלתי מוצדק ובלתי ראוי בירי צלפים באש חיה, היו מתגלות תוך זמן קצר.

ניתן להביא, להמחשה, את אירועי אום אל-פחם ביום 1.10.00 וביום 2.10.00. ביום 1.10.00 נהרגו מתפרעים כתוצאה מניהול לוחמה בלתי-נחוצה על ידי המשטרה בפרבר של אום אל-פחם עצמה (להבדיל מן הציר הראשי הסמוך לה). ביום 2.10.00 נהרג במקום מתפרע, כתוצאה משימוש בירי צלפים, אשר קשה למצוא לו הצדקה עניינית בנסיבות האירועים. הקפדה על תחקור האירועים במועד וקבלת הסברים קונקרטיים, היתה משקפת בעיני הדרג המדיני את מצב הדברים האמור בסמוך להתרחשויות. היא היתה מונעת התייחסות לירי הצלפים כאל שמועות חסרות ממש. היא היתה מאפשרת לדרג המדיני לקבל החלטות, אישיות ומבצעיות, הנגזרות מן הממצאים הממשיים ומן המסקנות. היא היתה עשויה לסייע בהפקת לקחים מיידיים מאירועי אוקטובר. היא היתה עשויה להוביל להוצאת הנחיות מרסנות וברורות, אשר היו עשויות למנוע המשך תוצאות קשות של פעילות המשטרה, כמו אלה שהיו באירועי יום כיפור 2000. הדבר לא נעשה והסבר ממשי לכך - לא ניתן.

70. הערה נוספת בהקשר זה. מר ברק עצמו ידע לערוך בירורי עובדות כאשר ראה זאת לנכון. כך, בעקבות האירוע שהיה בהר הבית ביום 29.9.00, קיים מר ברק בירור עובדתי מפורט בכל הנוגע לפרטי ההתרחשות. כך נהג, על פי העדויות, גם באשר לאירוע בו מצא את מותו החייל מדחת יוסף, ביום 1.10.00, וכך נהג מר ברק בעת ביקורו במחוז הצפוני, ביום 3.10.00, בנוגע לאחד האירועים שהיו במחוז הצפוני[101].

אין זו נורמה מחייבת של ירידה לפרטים מצידו של ראש ממשלה בכל אירוע המתרחש. מובן, כי אין זה תפקידו וכי עליו, בראש ובראשונה, להקדיש את תשומת ליבו לתמונה הכוללת, ולהתוויית מדיניות לטיפול בנושאים החשובים ביותר. אך כאשר מדובר באירועים כה חריגים, שבמהלכם נדרש הדרג המדיני ליתן הנחיות ולהתוות מדיניות, עשוי לעלות הצורך לדרוש מן הדרגים המבצעיים לקיים בירור מהיר, מקיף ויסודי ככל האפשר, כדי שיופקו לקחים באופן מיידי וכדי שתהא בפני הדרג המדיני תמונת אמת של אירועים אלה. אכן, דרך פעולתו של מר ברק בנושאים שנזכרו לעיל מלמדת עליו, כי גם הוא סבר כך וכי במקרים שעוררו רגישות, מבצעית או ציבורית, דאג לבירור מעמיק של קורותיהם. יש יסוד מוצק לקבוע, כי מבחינת רגישותם ומורכבות השלכותיהם, הצדיקו האירועים בהם נהרגו אזרחים בתחילת אוקטובר 2000 התייחסות דומה.

מסקנתנו מכל האמור לעיל היא, שהוכחו העובדות אשר בבסיס פרט האזהרה הרביעי. כן הוכח הנטען בפרט השלישי באמצעיתו, לגבי אי נקיטת פעולות מספיקות למניעת השימוש באמצעים קטלניים או להגבלתו במהלך שלבי האירועים הראשונים.

פרט האזהרה החמישי

71. בפרט האזהרה החמישי מיוחס למר ברק, כי:

"בהיותו ראש ממשלת ישראל, במהלך אירועי אוקטובר 2000, לא דאג לתיעוד מספיק של הערכות מצב שנערכו בראשותו בימים 30.9.00 ו-1.10.00, לרבות תיעוד מסודר, ברור ומחייב של הנחיותיו שניתנו בסיכום היערכות מצב אלה".

72. בעניין אחרון זה ניתן לקצר. אין מחלוקת, כי לא הופץ סיכום של הישיבות הנזכרות באזהרה. דבר זה נוגד את הנהוג ומקובל ואת ההנחיות המפורשות. לפי הראיות שבפנינו, כי הישיבות לא תועדו כהלכה, לא הוקלטו ואף לא הוקלדו. התיעוד היחיד של דיונים אלה נעשה בכתב יד, ברישומים מקוטעים, אשר קשה לדלות מהם תמונה מלאה בדבר הדברים שהוחלפו, וההנחיות שניתנו, בדיונים האמורים. מצב זה אינו תקין ואף אינו עולה בקנה אחד עם הנהלים התקפים בלשכת ראש הממשלה, החלים על דיונים מסוג זה.

למצב זה ניתנו הסברים שונים. לא-תמיד מתיישבים ההסברים זה עם זה. בהזדמנות אחת נאמר לחוקרים מטעם הוועדה, כי ייעשה ניסיון לחפש ולמצוא העתקי פרוטוקולים של ישיבות הערכת המצב אשר התקיימו במועדים הנ"ל. בהזדמנות אחרת נטען, כי ככל הנראה הדיון לא הוקלט כלל. בהזדמנות נוספת נטען, כי נעשה ניסיון להקליטו וכי הובא לשם כך מכשיר הקלטה, אך בדיעבד התברר כי מכשיר ההקלטה לא פעל. היו סתירות נוספות בפרטים הנוגעים להקלטה. קשה ליישב בין הגרסאות הסותרות שנמסרו לעניין זה, ואף לא ניתן לסתירות הסבר משכנע. בשלבים שונים של עבודת הוועדה עלה חשש בדבר מודעותו ואחריותו של מר ברק להיעדר הנצחה ותיעוד של שתי הישיבות האמורות. נזכיר גם את העובדה, שמדובר בשתי ישיבות בעלות חשיבות רבה, אשר בהן ניתנו הנחיות להפעלת כוחות הביטחון בימים 1.10.00 ו-2.10.00, הם שני הימים שבהם היו העימותים הקשים ביותר.

בסופו של דבר, לאור דברים שהובאו בפני הוועדה בשלב השני של שמיעת הראיות, הגענו למסקנה, שאין להטיל דופי במר ברק בנושא זה, וכי האחריות להיעדר תיעוד הישיבות אינה חלה עליו. מר ברק ניהל באותם ימים משבר קשה ורחב היקף. בנסיבות אלה, ולפי העולה מעדותו, מקובל על הוועדה, כי הוא לא היה מודע למחדל של היעדר תיעוד ראוי של הישיבות. לפיכך, אין לבוא אל מר ברק בטרוניה בסוגיה זו. האחריות לתקלה, שאמנם אירעה, אינה רובצת עליו, כי אם על האחראים לביצוע התקין של תיעוד הישיבות אותן ניהל מר ברק. לפיכך, אין אנו קובעים בעניין זה כל ממצא או מסקנה לחובתו של מר ברק.

סיכום והמלצה

73. לסיכום הדיון בפרטי האזהרות שהוזהר מר ברק ייאמר, כי מצאנו שהוכח האמור באזהרה הראשונה, לפיה מר ברק לא היה ער במידה הנדרשת, בהיותו ראש ממשלת ישראל, לתהליכים המתרחשים בחברה הערבית בישראל, אשר יצרו בתקופת כהונתו חשש ממשי לפריצת מהומות בקנה מידה נרחב. כן קבענו, כי הוכח שמר ברק לא נתן דעתו, בחודשים שלפני אירועי אוקטובר, בצורה מספקת לצורך בהיערכות הולמת של משטרת ישראל להתפרצות מהומות כאמור, וכי בכך נמנע מלתת את דעתו במידה הנדרשת לנושא שהוא בעל חשיבות אסטרטגית למדינת ישראל, ולשלום אזרחיה. קבענו גם, כי הוכחה אחת הטענות שבפרט האזהרה השלישי, לפיה מר ברק לא נקט פעולות מספיקות למניעת השימוש באמצעים קטלניים או להגבלתו על ידי המשטרה. עוד נקבע, כי הוכח האמור באזהרה הרביעית שהופנתה כלפי מר ברק, ולפיה לא קיים את חובתו, בהיותו ראש ממשלת ישראל במהלך אירועי אוקטובר 2000, בכך שנמנע מלדרוש מן המשטרה או מן הממונים על פעולתה דיווח קונקרטי, מלא ומפורט, בכל ההקדם, על אופן פעולתה של המשטרה באירועים ספציפיים בהם נהרגו אזרחים או נפגעו קשה, ועל הסיבות, בכל אירוע כזה, לתוצאה של פגיעה בחיים או בגוף. לגבי שאר פרטי האזהרה שהופנתה כלפי מר ברק, קבעה הוועדה כי אלה לא הוכחו.

שקלנו אם, על רקע מסקנות אלה, יש מקום להמלצה אישית כלשהי בעניינו של מר ברק. מר ברק כיהן בעת האירועים כראש ממשלה וכשר הביטחון. בדין וחשבון זה דנו בתפקודו ובפעולותיו כראש ממשלה בלבד. מר ברק אינו ממלא עוד את תפקיד ראש הממשלה, מאז הבחירות בפברואר 2001. תפקיד ראש הממשלה הוא במהותו תפקיד נבחר, גם על פי שיטת הבחירות הנהוגה כיום. הגענו למסקנה, כי אין מקום שנעסוק או נדון בהשלכות אפשריות של מסקנותינו על מועמדותו של מר ברק לשוב ולכהן בתפקיד זה. אשר לתפקידים אחרים, הרי שאף כי אין אנו מקילים ראש בכשלים שנתגלו ובמסקנות שהגענו אליהן לגביהם, הרי שלאחר שהבאנו בחשבון את מכלול העובדות שהובאו בפנינו, אין אנו סבורים כי יש מקום שנמליץ המלצה אופרטיבית כלשהי ביחס למילוי תפקידים אחרים על ידי מר ברק.

פרופ' שלמה בן עמי

74. פרופ' שלמה בן עמי כיהן כשר לבטחון פנים בממשלתו של ראש הממשלה אהוד ברק, החל ב-13.7.99 ועד חודש מארס 2001. נוסף לכך, לאחר פרישת שר החוץ מר דוד לוי, שימש גם כממלא מקום שר החוץ באותה ממשלה. בתוקף תפקידו האחרון, קיים מגעים עם גורמים פלסטינים וגורמים בינלאומיים במסגרת המשא ומתן לשלום שהתנהל במהלך שנת 2000 בין ממשלת ישראל לרשות הפלסטינית. השר בן עמי קיווה להצלחת המשא ומתן ופעל לכך נמרצות. עם זאת, בצד התקווה קינן בליבו החשש מאפשרות של כישלון במשא ומתן, על כל התוצאות העלולות להיות נלוות לכך. השר בן עמי קיווה, שהסדר שלום עם הפלסטינים יביא לשיפור ביחסים עם המגזר הערבי בתוך המדינה, ויחד עם זאת היה מודע להשלכות השליליות האפשריות של כשלון המשא ומתן על עמדות המגזר הערבי בישראל והתנהלותו כלפי מוסדות המדינה. כישלון כזה היה בו כדי לחדד את הקונפליקט הפנימי אצל חלקים ניכרים במגזר הערבי בין נאמנות למדינה וקיום חובותיהם כאזרחיה לבין הזדהותם עם מאבק אחיהם מעבר לגבול במאמציהם להקים מדינה פלסטינית.

על רקע החשש מכישלון כזה, לאור הצהרות מפי מנהיגים פלסטינים ולאור הערכותיהם של גורמים שונים, הועלתה גם האפשרות שהרשות הפלסטינית תכריז באורח חד-צדדי על הקמת מדינה פלסטינית. היו הערכות שאם כך יקרה, עלול הדבר לגרור תגובה ישראלית ולעורר פעילות אלימה בשטחים ובמגזר הערבי ישראלי. אכן, גורמי הביטחון, כולל המשטרה, סברו שעליהם להיערך לקראת אירועים במגזר הערבי למקרה שתבוא הכרזה חד-צדדית כאמור. במסגרת הכנות אלה, גובשה תכנית משטרתית הידועה בשם "קסם המנגינה", אשר עסקה בהכנות ובהיערכות מצד המשטרה לתרחיש זה. התכנית באה לקדם, בן היתר, פני התפרעויות, אם תהיינה כאלה, מצד גורמים שונים במגזר הערבי[102].

75. לגרסתו של השר בן עמי ניתן מקום נרחב בדיוני הוועדה. השר המציא לוועדה נייר עמדה סדור, בלווית כרכי נספחים אחדים, עוד קודם שנחקר על ידי אוספי החומר מטעם הוועדה[103]. לאחר מכן מסר גרסה מפורטת לאוספי החומר[104]. בשלב מאוחר יותר העיד ארוכות בפני הוועדה, מסר את גרסתו וענה לשאלות חברי הוועדה. לאחר שנשלחה לו אזהרה לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה ולקראת עדותו הנוספת, הומצא לוועדה תצהיר של מר בן עמי[105]. לאחר מכן העיד בפני הוועדה פעם נוספת. בתחילת עדות זו קרא דברים מהכתב ואחרי כן השיב לשאלות עורכי דינם של מקבלי הודעות אחרים ולשאלות חברי הוועדה. לבסוף, קיבלנו סיכומים בכתב מטעמו. כל אלה יחד משתרעים על כאלף עמודים. בנוסף להם הומצא לנו מטעם השר בן עמי מספר רב של מוצגים.

בחלקים שונים של דין וחשבון זה נמצא ביטוי לחלק מגרסתו של מר בן עמי - חלק מהדברים מובא מתוך הסכמה, חלקם כאזכור, וחלק אחר נדחה על ידינו. נעמוד על פרטי האזהרה שנשלחה אל מר בן עמי ונקבע, אם ובאיזו מידה אלה הוכחו בראיות שבאו בפנינו. קודם שנעשה כך, נציין כמה נושאים בעלי חשיבות להבנת העובדות והמסקנות עליהן נעמוד בהמשך.

76. הנושא הראשון נוגע לסמכויותיו של השר לבטחון פנים, ביחסיו עם המשטרה ובעיקר - עם מפכ"ל המשטרה. השאלות הן באלו עניינים רשאי השר להתערב בפעולות המשטרה ומהם גבולות הסמכות בינו לבין המפכ"ל.

מקור סמכותו של מפכ"ל המשטרה הוא בחוק. תפקידי המשטרה קבועים בסעיף 3 לפקודת המשטרה [נוסח חדש], תשל"א-1971. על פי האמור בסעיף זה, על המשטרה לעסוק במניעת עבירות ובגילוין, בתפיסת עבריינים ובהבאתם לדין, בשמירתם הבטוחה של אסירים ובקיום הסדר הציבורי ובטחון הנפש והרכוש. סעיף 8א לפקודה קובע שהמפכ"ל מתמנה על ידי הממשלה על פי המלצת השר לבטחון פנים. סעיף 9 מגדיר את תפקידי המפכ"ל וקובע, כי הוא מפקח על משטרת ישראל, על סדרי ניהולה ועל הפעלתה, ואחראי להשגחה על כל ההוצאות הכרוכות בה ולאפסניה שברשותה.

פקודת המשטרה מקנה סמכויות שונות גם לשר לבטחון פנים. כך, הסמכות לקבוע את הרכב המשטרה (סעיף 2 לפקודה),

מינוי הקצונה הבכירה של המשטרה (סעיף 7 לפקודה), אישור ההוראות הכלליות של המשטרה (סעיף 9א לפקודה) וכן הסמכות לפטר שוטרים (סעיף 21 לפקודה). פרט לסמכויות לפי פקודת המשטרה ולפי פקודת בתי הסוהר [נוסח חדש], יש לשר לבטחון פנים חובות ואחריות כאמור בחוק יסוד: הממשלה, וכן יש לו סמכויות נקודתיות רבות המפורטות בעשרות חוקים שונים[106].

תיאור סמכויותיו השונות של מפכ"ל המשטרה, מצד אחד, ושל השר לבטחון פנים, מצד שני, אין בו כדי להסדיר ולהבהיר את הסמכויות של השר כלפי המשטרה ואת חובותיהם של המשטרה ושל העומד בראשה ביחסיהם עם השר. בין השאלות שאין להן תשובה ברורה בדין החרות, עולות שאלות הנוגעות להיקף חובת הדיווח של המשטרה לשר על פעילותה, לרבות פעולות חקירה שהיא מבצעת. כן עולה שאלת סמכות השר להורות למשטרה אם לפעול בעניינים מסוימים, וכיצד. עולה גם השאלה, אשר נודעת לה חשיבות בענייננו, אם מוסמך השר להורות למשטרה לנקוט אמצעים מסוימים או להימנע מהם במסגרת פיזור הפגנות או מהומות, דהיינו, אם מוסמך הוא להורות למשטרה על דרך פעולה בנושא בעל היבט מבצעי-מקצועי.

על הבעייתיות הקשורה בהתווית גבול סמכותו של השר להתערב בפעולות המשטרה, עמדה הוועדה הציבורית לחוק משטרה חדש, בראשותו של חיים צדוק, אשר הגישה את הדו"ח שלה לשר המשטרה ביוני 1999 (להלן: ועדת צדוק)[107]. על השיקולים בעד ונגד מתן סמכות לשר בפעילות המשטרה, אומרת הוועדה:

"השיקולים בעניין זה הינם מורכבים, ולעיתים סותרים. מחד גיסא, השר הוא האחראי מיניסטריאלית על פעולת המשטרה. אם תפעל המשטרה בדרך שהכנסת, התקשורת או הציבור יראו אותה באור שלילי, השר הוא שיספוג לפחות חלק מהביקורת וייאלץ להתמודד עימה במישור הפרלמנטרי, התקשורתי והציבורי. ניתן, איפוא, לטעון כי מי שנושא באחריות צריך להיות גם בעל הסמכות, ובאם השר סבור, למשל, כי מבחינה ציבורית לא יוכל להגן על כך שהמשטרה עושה שימוש בסוסים לפיזור הפגנות, רשאי הוא להורות למשטרה להימנע מלפעול בדרך זו. שיקול נוסף לטובת מתן סמכויות בידי השר הינו החשש מפני מצבים בהם המשטרה עלולה לפעול מתוך להט מופרז להשיג הישגים מקצועיים, וזאת מבלי להתחשב במידה מספקת באינטרסים נוגדים כמו זכויות האזרח. השר, האמור להיות ער לשיקולים ציבוריים רחבים יותר, עשוי להוות במצבים אלו גורם ממתן.

מאידך גיסא, המחוייבות העיקרית של המשטרה צריכה להיות לחוק, ובהקשר זה עליה להיות חופשית מכל השפעה פוליטית. כך, למשל, קיים חשש ממצב שבו הדרג המקצועי במשטרה סבור שיש לעצור אדם מסויים לצורך חקירה, והשר מורה שלא לעצור אותו אך בשל ההשלכות הציבוריות העלולות לנבוע מכך, או אף מתוך שיקול פוליטי. הוראה כזו של השר פוגעת באכיפת החוק בידי המשטרה בדרך אותה חושבים הגורמים המקצועיים כנכונה. ואולם, מעבר לפגיעה הנקודתית, מתן אפשרות לשר להתערב בחקירה לא זו בלבד שהוא עלול לפגוע בחקירה, אלא יש בו משום חשש לפגיעה מהותית בעיקרון החשוב של השוויון בפני החוק, שהרי מי שהשר מתערב לטובתו (או לרעתו) בניגוד לעמדת הדרג המקצועי איננו ככל האדם. לפגיעה בשלטון החוק, החמורה כשלעצמה, עלולה להיות השלכה חמורה גם על אמון הציבור במשטרה, שהינו אבן-יסוד להצלחתה במילוי תפקידיה"[108].

לאור שיקולים אלה, יש לקבוע במה, ועד כמה, רשאי השר להתערב בפעילות המשטרה, בהתאם לאחריותו המיניסטריאלית לפעילותה. מקובל לומר, שלשר שמורה הזכות לקבוע את המדיניות של פעילות המשטרה ולפקח על ביצועה, ואף להתערב בסדרי העדיפויות של המשטרה, אך אל לו להתערב בפרטים הנוגעים לביצוע האופרטיבי. בנושא האחרון נתונה הסמכות למפכ"ל, אשר הוא המפקד העליון של המשטרה. ועדת צדוק המליצה בנושא זה כך:

"אשר לתחומי פעולתה האחרים של המשטרה, מחוץ לחקירות, הוועדה סבורה כי השר רשאי להתערב בהחלטות אסטרטגיות, לתת הנחיות כלליות, ולהתוות מדיניות עבור המשטרה בעניינים בעלי חשיבות עקרונית, אולם אין הוא רשאי להתערב בפרטי הביצוע האופרטיבי של המדיניות, או בפרטים, נושא השמור לדרג המקצועי. השר רשאי להתערב בקביעת תכנית העבודה של המשטרה,

ובקביעת סדרי העדיפויות בין התחומים השונים המופקדים בידי המשטרה, אולם בבואו לעשות כן עליו ליתן משקל ניכר לעמדתו המקצועית של המפכ"ל, ולא להתערב בה אלא במקרים מיוחדים ומטעמים בעלי חשיבות רבה"[109].

המלצתה זו של ועדת צדוק מתייחסת למצב הרצוי. דומה, שבזמן אמת כך גם ראו הנוגעים בדבר, השר בן עמי והמפכ"ל וילק, את תחומי סמכויותיהם. השר אף ציטט בסיכומיו, בהסכמה, את המלצותיה אלה של הוועדה. עם זאת, חזר פרופ' בן עמי בסיכומיו והעלה את החשש שמא יידרש לתת את הדין בגין נושאים ואירועים אשר נוגעים לביצוע פעולות המשטרה, ואינם בתחום סמכויותיו וחובותיו כשר. ערים אנו לטענות בנושא זה ולא נייחס לבן עמי אחריות בעניינים אשר אינם בתחום האמור. הקושי הוא, כמובן, ביישום ההבחנה, שעליה עמדנו, במקרים גבוליים. לא תמיד קל לקבוע מתי מדובר בהחלטה אסטרטגית, בהנחיה כללית או במדיניות, ואלה מצויות כאמור בסמכות השר ובאחריותו, ומתי מדובר בהתערבות בלתי קבילה בפרטי הביצוע האופרטיבי של משימה זו או אחרת. פרטי האזהרה אשר נשלחה למר בן עמי על ידי הוועדה מתייחסים כולם לפעולות השר בנושאים אשר בתחומי אחריותו. כפי שנראה בהמשך, גם השר עצמו סבר כך ומגרסתו שלו עולה מעורבותו ופעולתו באותם עניינים הנזכרים באזהרות.

77. ליד השר פועל מטה מבצעי. הקמתו של המטה המבצעי היתה בבחינת יישום ההמלצה המופיעה בדו"ח ועדת זמיר, אשר בדקה אירועים שהתרחשו בשנת 1990 בהר הבית. באותם אירועים נהרגו 20 איש ונפצעו 53 איש מקרב המוסלמים שהיו על הר הבית, וכן נפצעו תשעה יהודים ו-21 שוטרים מיידוי אבנים[110]. בדו"ח ועדת זמיר נאמר, בין היתר:

"אין די בכך שהשר יקבל דיווח מהמפכ"ל; בהתייעצויות בין השר והמפכ"ל; בביקור ביחידות וכדומה, לדעתנו יש צורך בפיתוח עבודת מטה מיוחדת לצורך תפקודו של שר המשטרה על ידי יחידה קטנה ואיכותית שתעמוד לרשותו כדי שהשר יוכל להתוות מדיניות, לבחון אלטרנטיבות, לקיים בקרה משלו על הצעות המוגשות לו, לקיים תיאומים ברמה המיניסטריאלית, לנתח דיווחים ולפתח מעקב על קיום הנחיותיו המיניסטריאליות".

הוגש לנו מסמך בדבר "ייעוד המטה המבצעי, תחומי הטיפול, תפקידים ויישום"[111]. המסמך נערך על ידי תת ניצב (גימלאי) שלמה תורג'מן, מי שהיה ממלא מקום של ראש המטה המבצעי עד 31.8.00. ממועד זה החל תת ניצב דוד צור לשמש כראש המטה המבצעי, ומאז כיהן תורג'מן כסגנו. על פי מסמך זה, תחומי הטיפול של המטה כוללים את נושאי בטחון הפנים והסדר הציבורי. כמטרה (ייעוד) של המטה המבצעי, נזכרים: "1. לסייע לשר בגיבוש מדיניותו המבצעית-בטחונית, ותחומי הטיפול עליהם ינחה השר לביטחון פנים; 2. לבחון תוכניות, לנתח דיווחים מבצעיים ומודיעיניים, להכין ניירות עמדה בנושאים בעלי השפעה מערכתית; 3. לקיים מעקב ובקרה בתחומי אחריותו של השר; 4. להוות מוקד דיווח של השר בתחומים שבאחריותו; 5. לסייע לשר בתכנון ביקוריו ביחידות השונות; 6. להוות גורם מנחה, מתאם ומקשר בין השר לבין משטרת ישראל ושרות בתי הסוהר בתחומי המודיעין, המבצעים ונושאי עבודת 'המשטרה הקלאסית'".

תפקידי המטה המבצעי הנזכרים במסמך הם: "1. בחינת הצעות לתוכניות בנושאים בעלי השפעה מערכתית, אשר בתחום טיפול היחידה; 2. הכנת ניירות עמדה בכל הקשור לנושאים, אירועים ותופעות בעלי רגישות מיוחדת, תוך התבססות על הערכות מצב של הגורמים הקיימים במשטרת ישראל, בשרות בתי הסוהר ובקהיליית המודיעין; 3. קיום פיקוח, מעקב ובקרה על ביצוע מדיניותו והנחיותיו של השר בנושאים עליהם מופקדת היחידה, או כל נושא אחר כפי שימצא השר לנכון" (ההדגשה במקור).

באשר לאופן היישום של משימות המטה המבצעי נזכרות, בין היתר, הפעולות הבאות: "א. קיום דיונים, הכנתם וזימון הגורמים המשתתפים; ב. הזרמת מודיעין שוטף, הן בדיווחי הבוקר (עידכון יומי) והן בדיווחים מיוחדים ודיווחים בכתב ובעל פה, כולל זימון

דיונים להתעדכנות; ג. הכנת נמ"טים[112]; ד. קיום פגישות עבודה אישיות, פ"ע שר-רמ"ט; ה. השתתפות בדיונים של המשטרה ושב"ס (דיונים נבחרים), השתתפות בספ"כים, קבלת פקודות מבצע, העברת תמצית פקודות לשר ולמנכ"ל;
ו. השתתפות בפ"ע שר-מפכ"ל, הכנת הפגישה, גיבוש הנושאים, הכנת חומר רקע והצגת הנושא; ז. מעקב אחר ביצוע הנחיות השר שהופצו על ידינו או על ידו ישירות, קיום המוסכם בדיונים, זאת נעשה על ידי פניות ישירות לעוזר מפכ"ל או ללשכת הנציב, המעקב מתבצע גם ע"י יחידת המבקר וחוליית הביקורת המבצעית שהוקמה לשם כך במשרד המבקר; ח. דיווח שוטף של אירועים חשובים ומודיעין, הדו"ח מוגש מידי בוקר לשר למנכ"ל ולמזכ"ץ רואה"מ [מזכיר צבאי ראש הממשלה], כ"כ הכנת דיווחים מיוחדים ועידכונים בעל פה; ט. ייצוג השר בדיונים בועדות שרים, ועדות כנסת ובמפגשים עם אישי ציבור או הציבור בכלל; ... יד. כל משימה אחרת שמוטלת על המטה המבצעי ע"י השר; טו. הרמ"ט משמש גם כיועץ לשר בתחומיו".

מר בן עמי הדגיש פעמים רבות את חשיבות פעילותו של המטה המבצעי, את הקשר ההדוק שהיה לו עם אנשיו ואת פעילותו באמצעות מטה זה. נזכיר עוד, שלגבי תפקודו של המטה המבצעי, גישתו של השר בנייר עמדה שהגיש היתה, ש"כל שרשרת הפעולות והדיווח ברמת המשרד לביטחון פנים פעלה באופן תקין"[113]. אכן, מראיות שונות יכולנו ללמוד, כי במהלך שהותו של מר בן עמי בארצות הברית, עובר לאירועי אוקטובר קודם שובו ארצה ב-29.9.00, ולאחר מכן עד אירועי אוקטובר ובמהלכם, היה קשר רצוף בינו לבין המטה המבצעי. התרשמנו גם שהיה קו פתוח בין השר לבין ראש המטה תת ניצב דוד צור, והיועץ הבטחוני יוסי מלמד, וכי באמצעותם יכול היה השר ללמוד על הקורה בשטח.

בסיכומיו מדגיש בן עמי, שבמסגרת ההכנות של המשטרה לפקודת "קסם המנגינה". נעשו הכנות, בין היתר, לקראת מהומות אפשריות במגזר הערבי במדינת ישראל העלולות לפרוץ בעקבות הכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית. כן הסביר, שראשי המטה המבצעי, תחילה ניצב (בדימ') יוסי לוי ואחר כך תת ניצב דוד צור והיועץ הבטחוני יוסי מלמד, היו נוכחים בכל הדיונים הרלוונטיים - דיוני סטטוס, הערכות מצב משטרתיות, אישורי תכניות במחוזות ומשחק המלחמה "רוח סערה" שבחלקו נכח גם השר. השר קיבל מהם דיווחים שוטפים ועדכונים. הוא עצמו ואנשי המטה המבצעי ניהלו קשר ישיר עם המפכ"ל ועקבו בדריכות אחרי התנהלות המשטרה בהתאם לתכנית "קסם המנגינה". השר גם אישר, שידיעת אנשי המטה המבצעי היא, במידה רבה, ידיעתו שלו, שכן הוא שמע מהם על מצב ההכנות של המשטרה.

78. עם כניסתו לתפקידו כשר לבטחון פנים הובהר למר בן עמי עד כמה קשה מצב כוח האדם והציוד במשטרה בשל קשיים תקציביים. הכל מסכימים, כי מאז הוטלו תפקידי בטחון הפנים על המשטרה בשנת 1974, נוצר פער שהלך וגדל במרוצת השנים בין כמות כוח האדם והציוד העומדים לרשות המשטרה לבין המשאבים הדרושים לצורך עמידה במשימות המוטלות עליה. במצב זה נאלצה המשטרה לאלתר ולמצוא פתרונות במסגרת המגבלות הקיימות. כך הוקמו, בין היתר, ביוזמתו של המפכ"ל וילק, יחידות למלחמה בפשיעה, אשר היו אמורות לשמש במקרה הצורך גם למשימות בתחום בטחון הפנים והסדר הציבורי. היו גם העברות של שוטרים ממפקדות וממשרדים לפעילות שיטור, וכן תיאומים עם צה"ל, במסגרתם סוכם על סיוע מצד הצבא בכוח אדם באזור קו התפר ובהפניית אמצעים אל המשטרה במקרי הצורך.

79. השר בן עמי ייחס חשיבות ליחסי המדינה עם אזרחיה הערבים. במסגרת זו גילה עניין מיוחד בפעילות המשטרה במגזר הערבי. לגרסתו, עם כניסתו לתפקיד כשר לבטחון פנים, המשטרה כמעט לא תפקדה כנותנת שירותים במגזר הערבי. הוא ציין, שהיחס בין כמות השוטרים לגודל האוכלוסייה במגזר הערבי היה, כלשונו, שערורייתי ממש. השר איבחן כבעיה קשה את הניכור המוחלט של האוכלוסייה הערבית כלפי משטרת ישראל, ניכור שגבר במשך השנים. מצד אחד, הצטיירה המשטרה בקרב האזרחים הערבים כגוף הבא לאכוף את החוק - לעצור עבריינים, להרוס בתים - ולא כנותן שירות. המשטרה הצטיירה כמייצגת את רשויות השלטון כלפי האוכלוסייה, רשויות כלפיהן היה המגזר הערבי מלא טענות. מצד שני, "קבלות הפנים" העוינות להן זכו אנשי משטרה בבואם לפעילות במגזר הערבי, נתנו את אותותיהן גם בעמדותיהם של אלה, שעה שבאו למלא את תפקידם במגזר הערבי. על רקע זה, ועל רקע אפליית המגזר הערבי בחלוקת המשאבים הלאומית, התפתחה "העוינות המובנית והקשה שמצא השר, עם בואו לתפקיד בין המשטרה לבין האוכלוסיה הערבית"[114]. כפי שמוסיף מר בן עמי ומתאר, "הבעיה הפנימית המרכזית והחמורה ביותר של מדינת ישראל - בעיית ערביי ישראל - שהממשלות כולן הפנו לה גב, הונחה על כתפיה של המשטרה, וגם היא עצמה, כמו ערביי ישראל, היתה מופלית בתקציביה ובתקניה. זהו עיוות מובנה ובלתי נסבל שכל ממשלות ישראל אחראיות לו"[115].

80. השר ביקש לשפר את השירות שמעניקה המשטרה למגזר הערבי ואת היחסים שבין כוחות המשטרה לבין המגזר הערבי. פעילותו הרבה בנושא זה התמקדה במגעים עם גורמים רבים במגזר הערבי. מר בן עמי חתר להגדיל את פריסת כוחות המשטרה במגזר זה, בין היתר, בעזרת טיפוח השיטור הקהילתי. כן ניסה לפתור בעיות שונות במגזר הערבי, כמו בעיית הבנייה הבלתי חוקית, הפקעת הקרקעות לכביש "חוצה ישראל", או הסכסוך על כיכר המריבה בנצרת[116]. על רקע ההסלמה במגזר הערבי בחודשים הראשונים של שנת 2000, היה מר בן עמי מעוניין גם בקיום דיון כללי רב-מערכתי, בראשות ראש הממשלה, בנושא המגזר הערבי. כך קיווה להפוך את הנושא ואת הטיפול בו לבעל חשיבות לאומית עליונה. הוא אף פעל למען קיום דיון כזה, אך ללא הצלחה, כפי שהדבר מתואר במקום אחר בדין וחשבון זה[117].

אכן, אין עוררין שהשר בן עמי גילה עניין רב ביחסים עם המגזר הערבי בישראל. לצד פעילותו כשר חוץ, בתחום המשא ומתן ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני, פעל בתחומי המדינה להשגת רגיעה והטבה ביחסים בין המגזר היהודי לבין המגזר הערבי. הפעילות בשני מישורים אלה ביטאה את השקפת עולמו בדבר החיוניות של השגת שלום עם הפלסטינים ואפשרותה, ושל שיפור היחסים עם המגזר הערבי בגבולות המדינה. את פעילויותיו בכל אחד משני תחומים אלה ראה כמשלימות זו את זו. מבחינתו האישית, יש אלמנט טרגי בכך שהוא מצא עצמו במצב בו עליו לעמול כדי להתמודד עם הטענות לפיהן לא פעל כהלכה בעת מבחן, או לא עשה, במסגרת תפקידו כשר לבטחון פנים את הנדרש לקראת העימותים הקשים עם המגזר הערבי ובמהלכם, בהם עמדה המשטרה אשר על פעילותה היה מופקד במסגרת תפקידו כשר.

על אף היותנו מודעים לכך, אין מנוס מלבחון את מעשיו ואת התנהגותו של השר בן עמי במסגרת תפקידו כשר לבטחון פנים בקשר לאזהרה שנשלחה אליו. האזהרה אינה עוסקת בהשקפת עולמו של השר בן עמי ואינה מייחסת לו כוונה רעה. השאלות המתעוררות בה הן במישור תפקודו של השר לקראת המשבר ובמהלך ימיו. הבחינה של מעשיו והתנהגותו מתחייבת לאור הנדרש והמצופה ממי שמכהן כשר לבטחון פנים. לבחינה זו, על רקע פרטי האזהרה אשר נשלחה אל בן עמי, נפנה עתה.

פרט האזהרה הראשון

81. בפרט הראשון של האזהרה שנשלחה לבן עמי, נאמר:

"בהיותו השר לביטחון פנים, בתקופה שלפני אירועי אוקטובר 2000, לא פעל במידה מספקת על מנת להבטיח שהמשטרה תהיה מוכנה למהומות בקנה מידה נרחב במגזר הערבי, אף שהיה ער לתהליכים שהתפתחו באותה תקופה במגזר הערבי, ואשר הגבירו את הסיכון לפריצתן של מהומות כאלה. במסגרת זו, לא גילה מעורבות מספקת בהכנות שביצעה המשטרה לאירועים מסוג זה, ולא גילה עירנות מספקת לצורך בהכשרה מתאימה של כוחות המשטרה להתמודדות עם אירועים מסוג זה".

בפרק הדן בשאלת מוכנות המשטרה לאירועי אוקטובר[118], סקרנו את היעדר המוכנות של המשטרה לקראת אירועי אוקטובר, הן בכוח אדם, הן בציוד, הן בתחמושת והן באימונים. בכל אחד מתחומים אלה היה מחסור, והדבר מצא את ביטויו במהלך אירועי אוקטובר.

פרופ' בן עמי התבטא במהלך הודעתו לאוספי החומר, ובמסגרת מסמכים מטעמו שהומצאו לוועדה וכן במהלך עדותו, שהוא לא היה מודע למצב זה של חסרים. עמדתו היתה, שהמידע על חסרים שונים, כפי שהדבר משתקף ממסמכים משטרתיים שונים, לא

"הוצפה" אליו, כלומר לא הובאה לידיעתו, כבעיה הדורשת פיתרון - לא בפגישות עם המפכ"ל ולא בסיורים בשטח. לגרסתו, רק לאחר אירועי אוקטובר הוברר לו המצב של חוסר בציוד, בתחמושת ובאימונים[119].

82. לא נוכל לקבל עמדה זו. ראשית, אנשי המטה המבצעי של השר בן עמי היו מודעים לכך. כך מר מלמד יועצו[120], וכך תת ניצב דוד צור, ראש המטה המבצעי שלו, אשר שימש קודם סגן ראש אג"מ וידע אף הוא על חסרים אלה[121]. נזכיר בהקשר זה, שלדברי השר, ככלל, שרשרת הפעולות והדיווח - כולל במשרד לבטחון פנים - פעלה באופן תקין[122], והיה קשר הדוק בין השר לבין אנשי המטה המבצעי[123]. יש, על כן, להניח, שמידע רלוונטי בעל חשיבות לפעולות השר הובא בפניו.

שנית, בין המסקנות שנזכרו במסגרת משחק המלחמה "רוח סערה", שנערך פחות מחודש לפני אירועי אוקטובר ובו נטל השר בן עמי חלק, נזכר גם שכמויות האמצעים לפיזור המון הן מצומצמות. כפי שהתבטא במשחק המלחמה סגן מפקד המחוז הצפוני תת ניצב טילר, הכמות על פי התקן מספיקה לשעתיים-שלוש של פעילות בלבד. תת ניצב טילר הוסיף, כי מאחר שאין אמצעים לפיזור המון, השלב הבא הוא ירי מאש חיה, וזו הסלמה. השר לבטחון פנים נטל חלק במשחק המלחמה, ואף דיבר בפני הנוכחים. יש להניח שידע את שנאמר בכינוס. מכל מקום, היתה חשיבות לכך שיברר זאת, גם אם צריך היה לנקוט לצורך זה יוזמה. משחק המלחמה היה התרגיל האחרון לפני התאריך הצפוי של ההכרזה החד-צדדית על הקמת מדינה פלסטינית - באמצע ספטמבר 2000. הוא היווה מעין תרגיל מסכם, אשר נערך במעמד צמרת הפיקוד של המשטרה ובעלי תפקידים בכירים במערכות ביטחון רלוונטיות. היה בו כדי להצביע על רמת המוכנות של המשטרה למקרה שיפרצו מהומות או עימותים. חשוב היה, על כן, שהשר יברר את כל מה שנאמר בסיכומי התרגיל, גם אם לא נכח בו לכל אורכו.

שלישית, בפגישה בין השר לבין המפכ"ל, אשר התקיימה ב-27.8.00, בנוכחות ממלאי תפקידים במטה המבצעי ובמשטרה, נדונה בעיית תקציב המשטרה. במסגרת זו, נאמר מפורשות מפי המפכ"ל ש"לטווח הארוך תהיה פגיעה בכוח המבצעי עקב גריעת שוטרים מהמצבה", וכי "צריך להציג לממשלה את התמונה האמיתית". גם מנכ"ל המשרד לביטחון פנים חיווה את דעתו כי "עצירת הגיוסים משליכה על עתיד המשטרה ובטווח הקרוב פוגעת במערך ההדרכה"[124].

רביעית, לידיעת השר הובאו גם דו"חות הביקורות שערכו אנשי מבקר המשרד לבטחון פנים, ביס"מ עמקים ויס"מ גליל, אותם ציינו לעיל[125]. העיד על כך שלמה תורג'מן, מ"מ ראש המטה המבצעי של השר[126]. הדבר עולה גם מהודעת מבקר המשטרה, ניצב אלכס איש שלום. אנו יודעים מהודעתו של תת ניצב יונג, קצין הדרכה ראשי, שהמצב לא תוקן, למעשה, עד האירועים.

יש גם להזכיר את עדות דוד צור, ראש המטה המבצעי, על פיה המצב של חוסר אמצעים וכן המחסור בכוח אדם, "הוצף" פעמים רבות לדרג המדיני. הדבר אף הועלה על ידי השר בממשלה, כשדרש תקציב[127].

על מודעותו של השר למחסור באמצעים ובכוח אדם במשטרה, נשאל גם המפכ"ל וילק. את האפשרות שהשר בן עמי לא היה מודע לחסרים, תיאר וילק כקיימת רק אם "הוא חי במדינה אחרת, אלא אם כן הוא היה ממונה על משטרה אחרת"[128].

83. בנושא זה של טענת השר - כאילו לא ידע בזמן אמת על החסרים והעדר המוכנות בכוחות המשטרה - כי לא דווח לו המצב לאמיתו וכי רק במהלך האירועים או לאחר סיומם אלה הוברר לו - ראוי להדגיש שני עניינים שכבר נזכרו. ראשית, לצד השר פעל מטה מבצעי. כל חומר שהגיע למטה המשטרה הגיע למטה הזה, או היה פתוח לעיונם של אנשי המטה זמן קצר לאחר מכן. לא היה, על כן, כל קושי לאנשי המטה הזה להתעדכן במצב. הם גם נטלו חלק בישיבות שונות בהן נדונו ענייני המשטרה. כלומר, עמד לרשות השר

כלי לקבלת כל האינפורמציה הדרושה לו וכלי זה היה אמור לעדכנו לגבי המצב. מתוך גרסת השר עולה, שהמטה המבצעי מילא את תפקידו זה. שנית, תפקידו של השר היה לא רק להיות נכון לשמוע. תפקידו דרש ממנו גם ליזום בירור ולבקש אינפורמציה כשהדבר מתבקש. השר היה ער לקיומו של צפי לאירועים חמורים ונרחבים של הפרות סדר במגזר הערבי. על רקע תחזית זו לא היה די בכך שהשר ימתין שיפנו אליו ויספרו או יסבירו לו. השאלה, אם המשטרה ערוכה בכוח אדם, בציוד ובהכשרה לקראת אירועים נרחבים של הפרת סדר במגזר הערבי, אם יפרצו, היתה שאלה בעלת חשיבות מרובה. היה, על כן, על השר, במסגרת מילוי תפקידו, ליזום בירור ולבקש תשובות אשר יניחו את דעתו. כאשר ניצפים אירועים אלימים בעתיד הקרוב, אין די בנכונות לשמוע ולקבל את כל מה ש"מוצף" אל השר. מוטלת עליו החובה להתעניין ולברר ביוזמתו אם ההכנות נעשות כהלכה ואם המשטרה, על כוחותיה, מוכנה למטלות אשר יוטלו על כתפיה במהלך אירועים כאמור. פעמים רבות מידי הוצגה לנו גרסה מטעם מר בן עמי, שלפיה עניינים מסוימים לא "הוצפו" אליו, וזאת בנושאים בהם היה מקום לצפות למעורבות רבה יותר מצד השר ולנקיטת יוזמה מצידו כדי לרדת לחקר העובדות והמצב לאשורו.

יתכן שלהיעדר יוזמה כזו תרמה העובדה שבתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר ריכז השר את עיקר מעייניו, במסגרת תפקידו כשר חוץ, בנושא הסכסוך הישראלי-ערבי, והוא לא שם דגש מספיק על פעולות המשטרה השוטפות ועל הכנותיה. יתכן שתרם לכך חוסר ה"כימיה" אשר, כפי שהתרשמנו, שרר ביחסים בינו לבין המפכ"ל. כך או כך - מילוי התפקיד של השר לבטחון פנים סבל מכך שהשר הקדיש תשומת לב פחותה ממה שנדרש למילוי תפקיד זה, דווקא באותם חודשים שלפני אירועי אוקטובר, כשהכל חששו מפני עימות צפוי עם המגזר הערבי.

84. על סמך כל האמור לעיל, אנו סבורים שהגיעו לידיעת השר נתונים עובדתיים בדבר היעדר המוכנות של המשטרה לאירועים הצפויים, הן מתוך מידע שקיבל ישירות מאנשי משטרה והן מתוך מה שהביאו לידיעתו אנשי המטה המבצעי שלו. מאליו יובן שאם, כפי שהעיד, לא הובא הדבר לידיעתו ולא "הוצף" אליו עד לאחר אירועי אוקטובר, ודאי שלא עשה לתיקון מצב ההכנות. אמנם, מעורבותו של השר בנושא זה לא היתה צריכה להיות ברמה של טיפול בפרטים וקביעת רמת ההכנה הנדרשת בכל תחום. אך היה עליו, במסגרת תפקידו, לפעול כדי לוודא שהמשטרה עשתה ככל יכולתה להיערך לקראת אירועים אלימים צפויים במגזר הערבי. לכך הסכים השר בעדותו[129]. במקרה של חסרים בכוח אדם, בציוד, בתחמושת ובאימונים, היה עליו לפעול לתיקון המצב בכל האמצעים העומדים לרשותו. כך, למשל, כשידע שקיימות בעיות קשות של חוסר בתקציב המשטרה, היה עליו לברר עד כמה פוגעות בעיות תקציביות אלה בצרכים החיוניים של המשטרה ובהכנותיה למקרה של פריצת מהומות ומעשי אלימות. היה עליו לברר במה, ועד כמה, פוגעים הקשיים התקציביים של המשטרה ב"בשר החי", ולא להמתין עד שהבעיות תובאנה בפניו. על פי גרסתו, אילו ידע על החסרים במשטרה, היה פועל בדחיפות על ידי פנייה לממשלה והעמדתה על חומרת המצב. אם מהלך זה לא היה מצליח, היה פונה למפכ"ל על מנת שזה יבצע הסטות ושינויים בתכנית העבודה, על ידי קביעת סדר עדיפויות שונה בתוך התקציב הקיים. כך היה מצליח לגייס משאבים נוספים למילוי צרכי המשטרה בהכנה לאירועים הצפויים[130]. זאת אמנם היה עליו לעשות, ולא עשה.

85. מר בן עמי טען לא רק לכך שגורמים במשטרה מנעו ממנו את המידע על חסרים ולא התלוננו ולא התריעו בפניו עליהם. הוא גם העלה השערה מדוע נמנע ממנו המידע. השערתו היא, שאם המפכ"ל היה מוסר לו על החסרים והצורך למלאם, הוא (השר) היה מבקש לשנות את חלוקת המשאבים הפנימיים של המשטרה ומורה לקחת מתקציב המיועד לצרכים אחרים, ומכך, לדעתו, חששו במשטרה[131]. לא נוכל להצטרף לחשש-השערה זה של מר בן עמי. קיימות ראיות רבות אודות תלונות מצד גורמים שונים במשטרה על חסרים, הן בכתב והן בעל פה, ואין לייחס למי מהם רצון להסתיר זאת מהשר. תמונת המצב בדבר החסרים גם היתה פתוחה בפני אנשי המטה המבצעי של השר, ואנשי המשטרה יכלו להניח שאלה מדווחים לשר.

86. סיכומם של דברים, כשהגיע מידע לשר במהלך שנת 2000 בחודשים אשר קדמו לאירועי אוקטובר על חסרים כלשהם אשר יש בהם להשפיע על מוכנות המשטרה, היה עליו לפעול באופן נמרץ לתיקון המצב. היה עליו להתייחס לכך ברצינות ובחומרה על רקע ידיעתו הכללית שחסרים במשטרה הם עובדה קיימת[132], וכי התקן הקיים במשטרה אינו אידיאלי והוא פרי פשרה[133]. היה עליו לברר את הפרטים הנוגעים למחסור ולהיעדר המוכנות - מבחינת ציוד, תחמושת ואימונים - ולעשות את כל שלאל ידו לתקן את המצב, בין על ידי גיוס משאבים נוספים ובין על ידי קביעת סדרי עדיפויות שונים בעבודת המשטרה. משלא עשה כן, לא פעל כנדרש ממנו בנסיבות המקרה כשר לבטחון פנים.

87. נוסיף ונדגיש את מה שכבר הוזכר. גם אם היינו סבורים שהשר בן עמי לא ידע על מחסור בציוד, בתחמושת ובאימונים של המשטרה, גם אז היינו סבורים שלא פעל כהלכה במילוי תפקידו כשר לבטחון פנים. כך, משום שאז עולה היה מן הנסיבות שהוא לא נקט יוזמה לברר לאשורם את פרטי ההכנות של כוחות המשטרה ולבדוק את תלונותיהם בדבר החסרים השונים. כפי שהעיד על כך המפכ"ל וילק, קשה היה להיות שר לבטחון פנים ולא להיות מודע לחסרים השונים של המשטרה.

88. שאלה נוספת היא, לקראת מה היה על כוחות המשטרה להיות מוכנים? עמדת השר היא, שלאירועים דוגמת אירועי אוקטובר, אותם מכנה השר בן עמי "אירועי יום הדין", אכן לא היתה המשטרה מוכנה. אך, לדבריו, היא גם לא היתה צריכה להיות מוכנה לקראתם. המשטרה היתה, להערכתו, צריכה להיערך לקראת אירועים כדוגמת אלה שאירעו בעבר, ולכך היא היתה מוכנה. לא נוכל לקבל טענה זו. כבר היתה לנו הזדמנות לדון בשאלה מה צריכים היו הגורמים האחראים לצפות, ולקראת מה היה עליהם להתכונן[134]. מר בן עמי עצמו אישר, שבעצם היה מודע לכך שצפוי לקרות משהו, אך לא ידע פרטים מדויקים "איפה וכמה" יקרה[135]. בנסיבות אלה, לא יכול היה הצפי להצטמצם רק לאירועים שכבר אירעו בעבר.

גם תרחישי משחק המלחמה "רוח סערה" הצביעו על קיום הערכה בדבר התרחשותם של אירועים במקומות רבים בו-זמנית. אלה תחזיות אשר צריך היה להתכונן אליהן כתרחישים צפויים במיוחד על רקע הכרזתה של שביתה בכל יישובי המגזר הערבי. מכל מקום, חוסר המוכנות של המשטרה, שאותו ציינו, מצביע על כשלים במוכנות המשטרה גם לאירועים במימדים צנועים יותר.

מסקנת הדברים היא, כי הוכח תוכן הדברים שבפרט האזהרה הראשון.

פרט האזהרה השני

89. בפרט האזהרה השני שנשלח למר בן עמי, יוחס לו כי:

"בהיותו השר לביטחון פנים, הן בתקופה שלפני אירועי אוקטובר 2000, והן ביומיים הראשונים של אירועי אוקטובר 2000, לא גילה עירנות מספקת לסיכונים הכרוכים בשימוש בכדורים מצופים גומי בפיזור הפרות סדר, ולא נקט בפעולות הנדרשות למניעת או להגבלת השימוש בתחמושת זו בסוג של אירועים. זאת, אף שידע, או היה צריך לדעת, את הסיכון הרב הטמון בתחמושת מסוג זה, ואת התוצאות הקשות להן עלול לגרום, ואף גרם, השימוש בה, הן בפגיעה בנפש והן בפגיעה בגוף".

עסקנו לעיל[136] באריכות בנושא גלילוני הגומי בהם השתמשה המשטרה במהלך אירועי אוקטובר. עתה נדון בחלקו של בן עמי בהתרת השימוש בתחמושת זו כאחד מהאמצעים לפיזור הפגנות.

90. בתצהירו, וכן בסיכומיו, ביקש בן עמי להדגיש, כי נושא גלילוני הגומי והשימוש בהם על ידי המשטרה הוא נושא ביצועי מובהק הנתון לסמכות הדרג המבצעי בפיקוד המפכ"ל ולשיקול דעתו, ואילו לו עצמו לא היתה סמכות להכריע בדבר. כך ביקש להרחיק מעצמו כל אחריות לעניין השימוש בגלילוני גומי במהלך פיזור ההתפרעויות באירועי אוקטובר, ולשימוש בירי של גלילוני גומי על ידי המשטרה באופן כללי. ניסיון זה לא יצלח. אנו סבורים, כי שימוש בכלי נשק קטלני ומסוכן על ידי כוחות המשטרה בנסיבות שיש בהן

סיכון רב לאזרחים שלא לצורך, חייב להיות על סדר יומו של השר הממונה. ואמנם, בעדותו בפנינו הסכים מר בן עמי שהיה מקום להתערבותו בנושאים מסוג זה[137]. היה מפליא מאוד אם השר לא היה מסכים לכך, לנוכח העובדה שבפועל הוא התערב בנושא גלילוני הגומי לפחות בשתי הזדמנויות עליהן העיד.

ההזדמנות הראשונה היתה שעה שנטל חלק באישור נוהל משטרתי חדש לפיזור הפגנות שנכנס לתוקף בדצמבר 1999 ואשר הוכנסו בו שינויים ניכרים בנושא ירי גלילוני הגומי, בהשוואה לנוהל שקדם לו. ההזדמנות השנייה היתה בעת שהונח על שולחנו נושא השימוש בגלילוני גומי בעקבות הצעת חוק שיזמה חברת הכנסת זהבה גלאון, לאסור כליל את השימוש בכדורי גומי. בנושא זה התקבלו תגובותיהם של גורמים שונים במשטרה ואלה הונחו על שולחן השר במהלך שנת 2000. במשך חודשים, עוד לפני אירועי אוקטובר, התעכבה הגשת עמדתו המסכמת של השר, כפי שגובשה על דעת המשטרה. רק ביום 10.10.00 חתם השר על מכתבו, בו נקט עמדה לגוף השאלה[138]. העמדה היתה, כזכור, שאין לאסור את השימוש בגלילוני גומי. אנו יודעים גם, שבמהלך האירועים, אם כי לא מיד בתחילתם - כפי שיובהר בהמשך - התגבשה אצל השר בן עמי עמדה דווקא נגד השימוש בגלילוני גומי. היה זה לאחר תום יום האירועים השני, כשכבר היה ידוע על שמונה אזרחים אשר נהרגו באירועים השונים. במצב דברים זה ברי, שבפועל היה מר בן עמי, כשר לבטחון פנים, מעורב בנושא השימוש בגלילוני גומי. הוא נקט עמדה בנושא זה. חשיבותו של הנושא והסיכונים שבשימוש באמצעי זה הצדיקו את התערבותו, מה גם שנושא השימוש באמצעי זה הועלה על שולחן הממשלה ונדרשה נקיטת עמדה לגביו. למרבה הצער, נעשתה התערבותו זו של השר בן עמי בחלקה בכיוון הלא נכון. היא גם לא היתה מבוססת על ידע מספיק של העובדות ועל בחינה ולימוד כנדרש של הסיכונים הכרוכים באמצעי זה. רק על בסיס של בחינה ולימוד כנדרש של סיכונים אלה, היה ניתן להגיע למסקנה מושכלת בעניין.

91. קודם למעורבותו ולצעדים שנקט באשר לשימוש בגלילוני גומי, לא ידע השר הרבה בנושא זה. עד אירועי אוקטובר לא התגבשה אצלו השקפה כוללת עליו[139]. בעדותו הודה, שלא הקדיש תשומת לב של ממש, טרם אירועי אוקטובר, לסיכוני הפגיעה של גלילוני הגומי, לבעיות הפיזור שלהם או לטווח השימוש בהם[140]. הוא גם לא התעניין לדעת מה היו תוצאות השימוש שנעשה בעבר בגלילוני גומי. כך, למשל, לו היה שואל ומבקש מידע בעניין זה, היה מתברר לו שהשימוש בהם באירועי אל-רוחה בשנת 1998 גרם למספר רב ביותר של נפגעים. הוא גם היה מגלה, שהלקח שהופק מאותו אירוע היה כי אנשי המשטרה עשו שימוש יתר בתחמושת זו. הוא גם לא ידע על הרוגים שהיו כתוצאה משימוש בגלילוני גומי על ידי המשטרה בשנים 1998-1999. עם זאת, אין ספק, שמר בן עמי ידע אודות הסיכון הטמון בשימוש באמצעי זה. גרסתו בדבר חלקו, בדצמבר 1999, בתהליך אישורו של נוהל חדש בנושא הפרות סדר, בו הוגבל (לפחות להלכה) השימוש בגלילוני גומי למצבים של סכנת חיים, ובו הודגש הצורך באישור קצינים לשימוש בו - יעידו על כך. הצעת החוק לאיסור השימוש בגלילוני גומי, אשר הונחה על שולחנו, הסתמכה בעיקרה על התוצאות הקשות מן השימוש בירי של גלילוני גומי. הסיכון הטמון בשימוש באמצעי זה הונח אפוא לפתחו של השר בן עמי. והנה, אף שגם אישור הנוהל וגם קביעת עמדה בנושא השימוש בגלילוני גומי הצדיקו בירור יסודי בדבר השלכות השימוש בגלילוני גומי, ועל אף שתוצאות העבר של השימוש באמצעי זה הצדיקו בדיקה כזאת, לא יזם מר בן עמי בדיקה יסודית של הנושא. בכך לא מילא כהלכה את חובתו כשר לבטחון פנים.

כדי להבהיר, אין בכוונתנו לומר שמוטל על השר לבטחון פנים ליזום בירור וחקירה באשר לאמצעים בהם משתמשת המשטרה, כשאין כל אינדיקציה לצורך במהלכים מסוג זה. אך כשמדובר בכלי נשק המשמש לפיזור הפגנות והפרות סדר של אזרחים, והשימוש בו עלול להיות קטלני, וכאשר מועלית בפני השר השאלה, אם מוצדק השימוש בכלי הנשק הזה והוא נדרש לקבוע עמדה עקרונית לגבי עצם השימוש ולגבי הנסיבות בהן הוא מותר - אל לו לנקוט עמדה בטרם ייבדק האמצעי הזה ובטרם תובאנה תוצאות השימוש בו בפניו. משעה שהיה עליו להחליט בנושא זה, הרי, ככל גורם מינהלי, היתה מוטלת עליו החובה לאסוף תחילה את כל המידע הרלוונטי ולהיות ער לכל השיקולים הרלוונטיים, שכן רק כשכל אלה בפניו יכול היה לקבל החלטה מושכלת.

92. החל ביום 2.10.00 בערב חל מפנה בעמדתו של בן עמי כלפי השימוש בגלילוני הגומי. היה זה לאחר שנוכח לדעת על התוצאות הקשות של השימוש בהם. על פי ידיעתו באותה עת הניח, שכל האזרחים שנהרגו במהומות מצאו את מותם כתוצאה מירי של גלילוני גומי. משלב זה ואילך ליוותה אותו המחשבה שיש צורך לשנות את ההתייחסות לגלילוני הגומי ולהחמיר את הדרישות הקודמות לשימוש בהם. בנושא זה, של המשך השימוש בגלילוני הגומי, ניתן היה להבחין במהלך הדיונים בשתי גישות שונות של השר בן עמי.

הגישה האחת שהתגבשה אצלו היתה שיש לאסור כליל את השימוש בגלילוני גומי, לנוכח התוצאות הקשות של השימוש בהם בשני הימים הראשונים של אירועי אוקטובר. עמדתו היתה, שירי גומי, בדומה לירי של אש חיה, גורם להרג. ברוח זאת דיבר גם בישיבת הממשלה שהתקיימה ב-9.10.00. זו היתה עמדתו גם בנייר עמדה שהגיש לנו[141]. כך גרס גם בהודעה שמסר ביום 19.8.01 לאוספי החומר מטעם הוועדה[142]. הוא התייחס בהודעה במפורש לעמדתו, כפי שזו מצאה את ביטויה במכתב מיום 10.10.00, אשר נזכר לעיל, בו דחה מר בן עמי את הצעת החוק של חברת הכנסת גלאון. בעת מסירת הודעתו הסביר מר בן עמי, שהאמור במכתב מיום 10.10.00 אינו משקף את עמדתו. על פי עמדתו בעת מסירת ההודעה, הוא היה מוציא את גלילוני הגומי לחלוטין משימוש המשטרה. המסמך מיום 10.10.00 הוכן, על פי מה שאמר בהודעתו, על ידי "המערכת" המשטרתית, ובעקבות דברי היועצת המשפטית של המשרד. הדבר נעשה בשלב שבו עדיין לא ידע את כל הידוע לו בעת מסירת ההודעה. אז הוא עוד לא ידע, לדבריו, על השימושים הלא נכונים בירי גלילוני הגומי[143]. מר בן עמי הוסיף ואמר[144], "היום הייתי מתנגד לגומי, כי הם [השוטרים] לא מסוגלים להשתמש שימוש נכון. בסוף אין לך שליטה על השימוש הנכון". הוא התייחס בהודעתו גם לקשר בין השימוש בירי גלילוני גומי לבין התוצאה של קיום הרוגים, באומרו ש"בתרחישים כאלה אין למשטרת ישראל כלים, תרבות פיקוד, תרבות ארגונית, תרבות הפעלה שמאפשרת לה לעשות שימוש נכון בכלי הזה". דברים אלה מהווים סיכום קשה ועצוב לדרך התנהלות המשטרה בשימושה בגלילוני גומי, מפי מי שהיה הממונה עליה באירועי אוקטובר. עמדה נגד השימוש בגלילוני גומי הציג מר בן עמי גם בחלק מעדותו הראשונה[145].

רושם שונה בתכלית מתקבל מדברי מר בן עמי בהצהרה שהוגשה על ידו ומעדותו לאחר שנשלחה אליו האזהרה. בשלב זה נראה, שעמדתו עברה מהפך. עתה, הוא מדגיש את העובדה שהמשטרה השתמשה בירי גלילוני גומי זמן ניכר קודם שהוא נכנס לתפקידו. הוא מסתמך על הטענה, שלפיה גורמים משפטיים חיוו את דעתם שאין פסול בשימוש בגלילוני גומי. הוא גם מסתמך על כך, שגם לאחר אירועי אוקטובר לא אסרה המשטרה שימוש בגלילוני גומי. הוא מציין, שעל פי עמדת היועץ המשפטי לממשלה[146], אין כל פסול בשימוש כזה. הוא מזכיר את השימוש בירי של גלילוני גומי כאמצעי לגיטימי נוסף, הקודם לשימוש בירי באש חיה, ומכאן שהוא נועד למנוע תוצאות קשות יותר העלולות, לדבריו, לנבוע משימוש באש חיה. עמדתו עתה, אם הובנה נכונה על ידינו, היא, שבמקרים המתאימים ניתן להשתמש בגלילוני גומי, כל עוד לא נמצא תחליף לאמצעי זה.

השוני בין שתי הגישות המתרוצצות בעמדתו של מר בן עמי בולט בעיקר כשמשווים בין עמדתו ביום 9.10.00, בו דיבר בישיבת הממשלה נגד השימוש בגלילוני גומי, לבין המכתב עליו חתם למחרת היום, על פיו אין מקום לאסור את השימוש בהם במקרים המתאימים.

מכל מקום, למחדל של אי בדיקת נושא גלילוני הגומי בתקופה שקדמה לאירועים, מצטרף מחדל של אי פיקוח ואי הגבלה מתאימים על השימוש באמצעי זה במהלך האירועים. ראינו, כי באמצעי זה נעשה שימוש רב ביותר ובכמה מקרים היתה תוצאת השימוש קטלנית. מר בן עמי העיד, כי בזמן אמת סבר שההרוגים נהרגו כתוצאה מן השימוש באמצעי זה, שכן, לטענתו, לא העלה על דעתו שנעשה שימוש בנשק חי[147]. ברם, מצידו של מר בן עמי לא באה כל תגובה ממשית למצב שעמד לנגד עיניו. לא ניתן לזהות במברקי המשטרה ובהנחיותיה הנחיה ברורה לשוטרים, על הצורך בריסון מירבי בשימוש בתחמושת גומי על רקע תוצאתה הקטלנית והאפשרית. ההנחיות ניתנו בלשון כללית. הן לא כללו אזהרה מפני תוצאות השימוש בגלילוני גומי. הן לא כללו "רוח מרסנת" משמעותית. עיקר תכליתן היתה לשמר את מלאי הגומי שבמשטרה, לבל יבוזבז. בשל כך, לא הועבר בשני הימים הראשונים לאירועים, שהיו הימים הקריטיים, מסר ברור וחד-משמעי לשוטרים ולמפקדיהם בדבר הצורך להגביל את השימוש בתחמושת זו. כשל זה רובץ לא רק לפתחם של מפקדי המשטרה, אלא גם לפתחו של מר בן עמי.

93. סיכומם של דברים בנקודה זו הוא, שמר בן עמי היה מודע לסיכון שבשימוש בירי גלילוני גומי ולהתממשותו בימי האירועים הראשונים, ולא עשה די למניעה או להגבלה של השימוש בתחמושת זו על ידי כוחות המשטרה - הכל כמיוחס לו בפרט האזהרה השני.

פרט האזהרה השלישי

94. פרט האזהרה השלישי אשר הופנה אל מר בן עמי ייחס לו, כי:

"בהיותו השר לביטחון פנים, לא נתן דעתו במידה הנדרשת מתפקידו, בימים 1.10.00 ו-2.10.00, להיערכות המשטרה באזורים שלגביהם היה צפי לאפשרות של אירועים אלימים, ולא וידא קיומה של היערכות נאותה של המשטרה באיזורים אלה".

אזהרה זו מתייחסת להיערכות כוחות המשטרה, לאור הצפי שהיה לקראת האמור לקרות ב-1.10.00 וביום שלמחרת. כמו לגבי עניינים אחרים, גם באשר להיערכות המשטרה בעקבות האירועים עד 30.9.00 ועד בכלל, הדגיש השר בן עמי בתצהירו שמדובר בסוגיה מבצעית מובהקת, וכי השר לבטחון פנים אינו גורם מבצעי[148]. עם זאת, בעדותו בפנינו הסכים מר בן עמי שהיה זה במסגרת תפקידו להתעניין, לברר ולשקול אם כוחות המשטרה נערכים כראוי לקראת ה-1.10.00[149].

95. דעתנו היא, שההיערכות לקראת 1.10.00 ובאותו יום עצמו לא התבצעה כנדרש לפי הנסיבות, וכי בן עמי יכול היה בנקל לעמוד על כך, לו היה מברר את הדבר כמתחייב מתפקידו כשר לבטחון פנים. במקום אחר[150] פירטנו את שהיה על המשטרה לעשות ולא עשתה לקראת יום 1.10.00. נזכיר, כי ביום 30.9.00 הוכרז על שביתה כללית במגזר הערבי, ונוסף לכך גם על תהלוכות בכל היישובים. על פי פקודות המשטרה, די היה בהכרזה על שביתה כללית במגזר הערבי כדי להצדיק היערכות ברמה גבוהה, וזאת גם בהיעדר מידע מודיעיני קונקרטי. בין היתר, נוכחנו לדעת שהפקודות הורו, כי במצב של שביתה כללית, כמו גם בעקבות אירועי הדמים הקשים בירושלים או בשטחי הרשות הפלסטינית, יפעלו כוחות המשטרה בסדר כוחות מלא, כולל ביטול חופשות, וכי הפעילות המבצעית תתבצע במערך שלדי.

בפועל, ביום 1.10.00, שהיה יום חג (ראש השנה), שהו שוטרים רבים בחופשה. היו תחנות משטרה בהן נשארו בתפקיד רק מי שאינם יהודים[151], כמו, למשל, בתחנת נצרת. על פי נתונים שבפנינו, באותו יום לא נקראו שוטרים מחופשתם ולא הופעל מערך שלדי.

96. מר בן עמי העיד, כי לא ידע על החלטתה של ועדת המעקב מיום 30.9.00 בדבר עריכת שביתה כללית במגזר הערבי למחרת יום ה-1.10.00. כך גרס גם בתצהירו ובסיכומיו. לדבריו, גם לא הובהרה לו משמעות הכרזה כזו לגבי היערכות המשטרה. התייחסותו של בן עמי להחלטתה של ועדת המעקב בהודעתו[152] לא היתה זהה לזו שבגרסאות מאוחרות יותר. בהודעה המוקדמת לא שלל את האפשרות שקציני משטרה הזכירו לו את "התבטאות" ועדת המעקב, או שנאמרו לו דברים בכיוון זה[153]. החלטת ועדת המעקב נכללה גם במברקים שיצאו מהמטה הארצי למחוזות. על רקע האירועים, הדריכות והמתיחות באותם ימים לקראת אירועים אפשריים במגזר הערבי, עצם התכנסותה של ועדת המעקב ותוכן החלטותיה היו גורמים רבי חשיבות, שחובה היתה עליו להיות קשוב אליהם. הדבר לא נשמר בסוד. הוא נזכר במפורט במברקי המשטרה מיום 30.9.00. הוא היה גם ידוע למטה המבצעי של השר, אשר היה מכותב למברקי המשטרה והיה מיודע באופן שוטף לגבי התפתחויות. בנסיבות אלה, קשה לקבל שכל זה נעשה בלא ידיעת השר. לכך נוסיף, שדי בכך שהשר ידע שהיתה "התבטאות" של ועדת המעקב או "דברים בכיוון זה", כדי שתחול עליו, בשל חשיבות הדבר, חובה לברר, להתעדכן ולדעת מהו הנוסח המדויק של החלטות ועדת המעקב - חובה שמילויה לא היה כרוך בקושי מיוחד.

יש לשוב ולהזכיר, שהכרזת שביתה כללית במגזר הערבי היא נתון רב חשיבות לתכנון היערכות המשטרה. נסיון העבר לימד זאת וכל המעורבים בנושא המגזר הערבי ידעו זאת. שביתה כללית במגזר הערבי, כביטוי של מחאה, כולל תהלוכות בכל היישובים, ובעיקר על רקע אירועי הימים שקדמו ל-1.10.00 ועל רקע התסיסה במגזר הערבי עליהם בוודאי ידע השר, היתה בעלת פוטנציאל ברור להפרות סדר. אכן, ערנות למשמעות זו היתה נחלת כל הגופים שבמסגרת תפקידם עמדו בקשר עם המגזר הערבי ופעלו בו. כך היה גם, כשהיתה שביתה כללית באירועי "יום האדמה". לפיכך, קשה עלינו אמירתו של השר, כאילו לא הבין את המשמעות המתסיסה של שביתה כללית במגזר הערבי בצירוף תהלוכות בכל היישובים הערביים, שכן איש לא העמידו על כך. אמירה כזו, כמוה כאמירה שנתוני יסוד הנוגעים לעניין פעילות המשטרה במגזר הערבי לא היו נחלתו של השר לבטחון פנים.

97. לכך יש להוסיף, שכבר בישיבת הערכת המצב בראשות ראש הממשלה, שהתקיימה ביום 29.9.00, קרא ראש הממשלה לביטול חופשות החג של השוטרים ולהחזרתם המיידית לפעילות. דבריו של ראש הממשלה כבר תוארו לעיל[154]. השר בן עמי היה מודע לדברים, והם ברורים וחד-משמעיים. הם נאמרו עוד קודם ההחלטה של ועדת המעקב על שביתה כללית במגזר הערבי, והתבססו על המתיחות והתסיסה במגזר הערבי ועל רקע אירועי הימים 28.9.00 ו-29.9.00 על הר הבית ובשטחי איו"ש.

בעדותו בפני הוועדה ניסה ראש הממשלה לרכך את העולה בבירור מדבריו בעניין ביטול החופשות בזמן אמת[155]. גם השר בן עמי ביקש לפרש את דבריו של ראש הממשלה כאמירה כללית בלתי מחייבת. ברם, כל הקורא את דבריו של ראש הממשלה יתרשם על נקלה כי יש בהם הנחיה ברורה וחד-משמעית להחזיר במקרה הצורך אנשים מחופשת החג, עם כל אי הנוחות הנגרם בכך לשוטרים ולבני משפחותיהם, ולהעמיד כשיקול ראשון במעלה את המוכנות המבצעית של כוחות הביטחון לתרחישים האפשריים. מכל מקום, לצורך הבחינה של הפעולה או המחדל של השר לאור דברים אלה של ראש הממשלה, אין חשיבות אם אלה נשאו אופי של פקודה או הוראה או שנאמרו כעצה טובה. טון הדברים, מועדם ונסיבות אמירתם, די היה בהם כדי להדליק נורה אדומה בפני השר ולהשכילו, כי היערכות מתאימה של המשטרה לקראת אירועי יום 1.10.00, מן הראוי שתהיה כרוכה גם בהחזרת שוטרים מחופשת החג. בוודאי כך לאחר שביום 30.9.00 הוחלט על שביתה כללית במגזר הערבי למחרת היום, והצטרפו לכך אירועי 30.9.00 עליהם עמדנו לעיל[156]. השר בן עמי לא עמד על כך ואף לא המליץ מצידו על החזרת שוטרים מחופשת החג שלהם.

98. בפרק הדן בצפי של האירועים אשר החלו ב-1.10.00, ובצעדים שהיה צריך לנקוט לקראתם, ראינו, כי לקראת אותו יום נצפו אירועים בסדר גודל של "יום אדמה פלוס". גם חיווינו דעתנו בדבר ההיערכות של כוחות המשטרה אשר נדרשה החל מ-1.10.00, לאור מה שהיה ידוע ב-30.9.00[157]. דברים אלה יפים, בעיקרם, גם לכאן, כשאנו דנים בהיערכות אשר היה על השר לוודא שנתבצעה, ולא נחזור על הדברים. נוסיף רק, שאין אנו מקבלים את גישתו של מר בן עמי, על פיה אין להטיל עליו אחריות, שכן הוא רשאי היה לסמוך על הדרג המבצעי שיבצע את כל ההכנות הנדרשות מכוחות המשטרה. חלק מתפקידו של השר היה לברר אם המשטרה מוכנה כראוי לקראת הצפוי לה ב-1.10.00 ואילך. אין הכוונה שהיה עליו לשקול את פרטי הביצוע או את המהלכים הפרטניים של העברת כוחות, ולהתערב בהם. עם זאת, היה עליו לברר את דרגת הכוננות ורמתה. היה עליו לברר אם ההיערכות תואמת את האירועים שהיו צפויים במסגרת הצפי הכללי. כשם ששר לבטחון פנים חייב לוודא כי המשטרה ערוכה כיאות לאירועים אפשריים ב"יום האדמה", כן היה על השר לנקוט את האמצעים הנדרשים כדי לוודא היערכות נאותה לקראת יום 1.10.00, בו צפו אירועים העלולים לחרוג אף מן המקובל ב"ימי אדמה".

בנטל חובה זו לא עמד מר בן עמי. מתברר מעדותו, שלמעשה הוא לא בירר את רמת ההיערכות ולא ידע אם וכמה שוטרים הוחזרו מן החופשה[158]. הדבר מתברר גם מאמירתו, שלפיה סבר שהמשטרה פורסת את כוחותיה על פי הנחיות הדרג המדיני מה-29.9.00[159]. יודעים אנו שלא כך היה. כשהוצגה למר בן עמי השאלה, אם הוא יודע על כך שהיה מחסור בכוח אדם של שוטרים במחוז הצפוני ב-1.10.00, הביע את דעתו שאין להתפלא שזה היה המצב לנוכח אי מסוגלות המשטרה, מבחינת כוח האדם העומד לרשותה, לטפל באירועים כדוגמת אירועי אוקטובר. תשובה זו אינה תשובה משכנעת, שכן ביום 1.10.00 נעדרו באזור הצפון שוטרים רבים לצורך התמודדות עם האירועים הצפויים, שהיו יכולים להיות זמינים אף בהתחשב במצוקת כוח האדם שבמשטרה. העובדה שככלל יש מחסור בכוח אדם במשטרה, אינה מצדיקה שלא יגויס ויופעל כוח האדם הקיים, העומד לרשותה כשהוא נדרש ושכוח אדם זה לא יוקצה לזירות העימות הרלוונטיות.

99. קודם סיומו של הדיון באזהרה השלישית, נתייחס לנושא הקשור בהיערכות כוחות המשטרה ובמידת ידיעתו של השר את הנושא הזה ומעורבותו בו. על פי גרסתו של בן עמי, הוא סבר שבימים 1.10.00 ו-2.10.00 אין כוחות המשטרה מתעמתים בצומת אום אל-פחם עם מתפרעים במטרה לפתוח את הציר לתנועה. לדבריו, כשנודע לו על אירועים בצפון הארץ ביום 1.10.00, הנחה את ראש המטה המבצעי צור להימנע מחיכוך עם מפגינים, גם במחיר של אי כניסה לציר ואדי עארה. הוא טען, כי דווח לו על ידי תת ניצב צור שהנחיה זו מתמלאת וכי כוחות המשטרה מתרכזים בצומת ברקאי. משמעות הדברים היא, שלגרסתו של בן עמי, הוא לא ידע על עימותים בצומת אום אל-פחם.

יודעים אנו, שהעימותים הקשים ביותר ביום 1.10.00 אירעו דווקא בצומת אום אל-פחם. עימותים אלה נמשכו למעלה מארבע שעות, ותוצאותיהם היו שני הרוגים ונפגעים נוספים רבים. כאמור, על אירועים אלה לא ידע השר בן עמי, לדבריו, בזמן אמת. גם ב-2.10.00 נודע לו, לדבריו, רק בדיעבד, שהתרחשו אירועים קשים בכביש ואדי עארה. לטענתו, רק לאחר מעשה נודע לו שנעשה שימוש בתגבורות המשטרה שנשלחו למחוז הצפוני לקראת ה-2.10.00בין השאר לשם פתיחה בכוח של כביש ואדי עארה. כך, על אף שדווח לו במפורש מפי תת ניצב צור ומר מלמד בזמן אמת, שהנחייתו יושמה הלכה למעשה, ועל פיה מרכזים כוחות בצומת ברקאי ואין נכנסים לציר ואדי עארה[160].

יוצא, אם כן, שלדברי השר הוא לא ידע דבר גם על העימותים הקשים בצומת אום אל-פחם ביום 2.10.00, עימותים אשר ארכו מספר שעות. עימותים אלה היו מן הקשים שאירעו ביום 2.10.00, וכתוצאה מהם מצא אדם את מותו ונפצעו קשה כמה אחרים.

גרסה זו קשה עלינו, וכבר התייחסנו לכך כשדנו בסוגיית ההנחיה שניתנה לקראת ה-2.10.00[161]. ראינו, כי היו במקום עימותים ממושכים, כי דווח עליהם בישיבת ממשלה בה נטל בן עמי חלק, כי העניין עלה במפורש בריאיון של מר בן עמי ברדיו ביום 2.10.00 בצהריים וכי גם מר צור, ראש המטה המבצעי, מסר לבן עמי על קרבות במקום. על רקע זה, קשה לנו לקבל את גרסת בן עמי בנקודה זו, מה גם, שעל המתרחש במקום ידעו רבים בכוחות המשטרה, והדברים אף דווחו בכלי התקשורת. נציין, כי אם היתה הגרסה משקפת את המציאות, היה בה כדי ללמד על נתק של השר לבטחון פנים מן הקורה בשטח באחד המקומות הרגישים ביותר, אם לא הרגיש ביותר, במהלך אירועי אוקטובר. נוסיף, כי בימים 1.10.00 ו-2.10.00 היתה ההתייחסות לצומת אום אל-פחם כאל מקום רגיש הממקד אליו תשומת לב רבה. השאלה מה קרה בפועל בצומת אום אל-פחם, ולו באופן כללי, צריכה היתה לעניין את השר, גם אם היה עליו לנקוט לצורך זה יוזמה. והנה, לטענת מר בן עמי, בזמן אמת, בעוד עימותים קשים מתנהלים בכל אחד משני הימים, הוא אינו שומע ואינו יודע על כך דבר. אם באמת לא ידע מר בן עמי על אודות מצבה של היערכות הכוחות והעימותים המתנהלים בצומת אום אל-פחם ביומיים הנ"ל, אות הוא לכך שלא בירר ולא וידא כנדרש את מצב ההיערכות בצומת ואת הקורה בו, על אף שהיה יכול בנקל, וצריך היה, לברר זאת.

100. מסקנת הדברים היא, שגם תוכן הדברים שבאזהרה השלישית הוכח.

פרט האזהרה הרביעי

101. על פי פרט האזהרה הרביעי, מיוחס למר בן עמי כדלקמן:

"בהיותו השר לביטחון פנים, היה שותף להנחיה, שניתנה למשטרה לקראת יום 2.10.00, לפתוח את צירי התנועה בכל האמצעים, תוך התייחסות מפורשת לכביש 65 ('כביש ואדי עארה'), כשהוא מתעלם מן הנפגעים הרבים ואף ההרוגים אשר היה צפוי, או היה צריך להיות צפוי, כי יהיו בנסיבות העניין כתוצאה מהוראה זו, ומכך שהדבר עלול להביא לידי ליבוי המהומות. בכך אף לא איזן כראוי בין הצורך להבטיח את החוק והסדר, לבין הצורך להימנע מפגיעה בחיי אזרחים ובשלמות גופם, ואף לא נתן משקל ראוי לצורך להביא

להרגעת הרוחות ולמניעת המשך האירועים".

כשדנו באזהרה דומה אשר התייחסה למר ברק[162], הגענו למסקנה שלא הוכחה במידה הנדרשת הנחיה כאמור. מסקנה דומה ניתן להסיק לגבי מר בן עמי, ולפיכך באנו למסקנה שהאמור באזהרה זו, הרביעית, לא הוכח ביחס לבן עמי.

פרט האזהרה החמישי

102. וזה לשון פרט האזהרה החמישי והאחרון המתייחס למר בן עמי:

"בהיותו השר לביטחון פנים בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא פעל בתקיפות ונחרצות מספיקים בפיקוח על פעולת המשטרה, כמתחייב מתפקידו ומחומרת האירועים. בכלל זה נמנע מלדרוש מן המשטרה או מן הממונים על פעולתה דיווח קונקרטי, מלא ומפורט, בכל ההקדם, על אופן פעולתה של המשטרה באירועים ספציפיים בהם נהרגו אזרחים או נפגעו קשה, ועל הסיבות, בכל אירוע כזה, לתוצאה של פגיעה בחיים או בגוף. בכך לא קיים את חובתו לעשות, בכל ההקדם, להשגת המידע הדרוש לשם קבלת החלטות ומתן הנחיות מושכלות בנושא הטיפול באירועי אוקטובר 2000 ובהשלכותיהם".

את היעדר הפיקוח המיוחס לשר בן עמי כאמור באזהרה זו, יש בכוונתנו למקד בנושא אחד. הנושא הוא היעדר פניות מצידו לקבל דיווח לאחר מעשה כאמור באזהרה. אזהרה דומה נשלחה למר ברק[163] ודברים שאמרנו לגבי מר ברק כראש ממשלה בנושא זה[164] נכונים גם, ואולי ביתר שאת, לגבי מר בן עמי, בהיותו השר הממונה על המשטרה. נוכל, על כן, לקצר בדברינו ביחס לאזהרה זו שהופנתה אל מר בן עמי.

103. כבר ביום הראשון לאירועים נודע על הרוג אחד ועל שני פצועים שנפצעו קשה. בסוף היום השני היה ידוע על שמונה הרוגים. מתברר, שהמפכ"ל ומפקד המחוז הצפוני לא דרשו מהמפקדים באירועים השונים, אשר במהלכם נהרגו אנשים, דו"ח, ולו ראשוני, על הנסיבות בהן מצאו אלה את מותם. עמדנו על כך לעיל. למחדל מתמיה זה מצטרפת התמיהה על כך שגם השר לבטחון פנים לא ביקש דיווח כזה. אין ספק, שלו ביקש זאת, היה בכך כדי לדרבן את הדרג הפיקודי במשטרה לדרוש דיווחים ותיעוד מצד השוטרים, ומכל מקום - התוצאה היתה שהשר יכול היה לקבל תמונה יותר מהימנה ומדויקת על הדרך בה מצאו ההרוגים את מותם. הדבר היה חשוב גם על מנת שההסבר לציבור כיצד נהרגו אזרחים יהיה מעוגן בעובדות, וגם על מנת שהעובדות יוכלו לשרת בהמשך את הדרג המשטרתי והמדיני.

ניתן להדגים זאת. אודות ההרוגים באום אל-פחם, ב-1.10.00, דווח לדרג המדיני שהאירוע קרה במצב שבו נשקפה סכנת חיים ממשית לשוטרים[165]. בן עמי העיד, כי הבנה זו של האירועים נשענה על דיווחי פיקוד המשטרה, על פיהם היו שוטרים שנקלעו למצב של סכנת חיים ולכן השתמשו בירי של גלילוני גומי, וכן על הנוהל בדבר שימוש בגלילוני גומי, אשר התנה את השימוש בתחמושת או בקיומה של סכנת חיים ממשית. ידיעתו לא נשענה על דיווח מיוחד כלשהו לגבי נסיבות הריגתם של שני אנשים באום אל-פחם. בקשר לאירוע מסוים זה לא "הוצפה" אליו כל אינפורמציה והוא מצידו לא דרש אותה. לו היתה מוצגת דרישה כזו מצידו, בוודאי היה מקבל דיווח ראשוני על המקום בו אירעו ההתנגשויות עם אזרחים ופרטים נוספים שיכלו להאיר את הנסיבות בהן מצאו השניים את מותם. יתכן שכבר בשלב זה היה מתברר שבמקום בו נהרגו השניים לא היתה סכנת חיים אשר הצדיקה ירי של אש חיה.

יתכן שהיה מתברר שהשימוש בירי של גלילוני גומי על גבעת "הבית האדום" היה מסיבי ובלתי מוצדק. כך גם לגבי האירוע בכפר ג'ת: אילו היתה נמסרת אינפורמציה על האירוע בג'ת, ניתן היה ללמוד ממנה על כך שהפגיעה שגרמה להרג הצעיר באה כתוצאה מירי של גלילון גומי מצד מי שלא נמצא בסכנת חיים.

ידיעות כאלה יתכן שהיו מביאות לכך שכבר בשלב זה, לקראת היום השני של האירועים, היו מוטלות הגבלות או הכבדות על השימוש בירי גלילוני גומי. יתכן שהיה מקום להסיק, כבר בשלב זה, שעימותים המלווים בירי של תחמושת בעלת פוטנציאל קטלני (כולל גלילוני גומי) גורמים לתוצאות קשות ועל כן יש להימנע מהם. מכל מקום, אילו היתה מצד השר תשומת לב לקבלת דיווח ראשוני על המתרחש בשטח, היה בכך כדי לדרבן את פיקוד המשטרה לפעול בכיוון זה. תשומת לב כזו לא היתה מצידו.

104. על סמך האמור לעיל, גם תוכן האזהרה החמישית הוכח.

סיכום והמלצה

105. ניתן לסכם את המסקנות אליהן הגענו בעניינו של פרופ' בן עמי. קבענו לעיל, כי האמור בפרטים א', ב', ג' וה' באזהרתו של פרופ' בן עמי, הוכחו. בעיקרו של דבר, קבענו כי הוכח שבשמשו כשר לבטחון פנים, בתקופה שלפני אירועי אוקטובר 2000, לא פעל מר בן עמי במידה מספקת כדי להבטיח שהמשטרה תהיה מוכנה למהומות בקנה מידה נרחב במגזר הערבי, אף שהיה ער לתהליכים שהגבירו את הסיכון לאירועים מסוג זה. קבענו גם, כי בהיותו השר לבטחון פנים, הן בתקופה שלפני אירועי אוקטובר 2000, והן ביומיים הראשונים של אירועי אוקטובר 2000, לא גילה מר בן עמי עירנות מספקת לסיכונים הכרוכים בשימוש בכדורים מצופים גומי בפיזור הפרות סדר, ולא נקט פעולות הנדרשות למניעת השימוש בתחמושת זו או להגבלתו. זאת, אף שידע, או היה צריך לדעת, אודות הסיכון הרב הטמון בשימוש בתחמושת מסוג זה. עוד קבענו, כי בהיותו השר לבטחון פנים לא נתן מר בן עמי את דעתו במידה הנדרשת מתפקידו, בימים 1.10.00 ו-2.10.00, להיערכות המשטרה באזורים שבהם היה צפי לפרוץ אירועים אלימים, ולא וידא קיומה של היערכות נאותה של המשטרה באזורים אלה.

קבענו גם, כי הוכח המיוחס למר בן עמי, ולפיו בתקופת אירועי אוקטובר 2000לא פעל בתקיפות ובנחרצות מספיקות בפיקוח על פעולת המשטרה, כמתחייב מתפקידו ומחומרת האירועים, בכך שנמנע מלדרוש מן המשטרה או מן הממונים על פעולתה דיווח קונקרטי, מלא ומפורט, בכל ההקדם, על אופן פעולתה של המשטרה באירועים בהם נהרגו אזרחים או נפגעו קשה, ועל הסיבות שגרמו, בכל אירוע כזה, לתוצאה של פגיעה בחיים או בגוף.

מר בן עמי אינו מכהן עוד כשר מאז חילופי השלטון בשנת 2001. הוא פרש גם מן הכנסת. כפי שצויין בהרחבה לעיל, כוונותיו של מר בן עמי ופעולותיו בכל הנוגע להתנהלות המשטרה במגזר הערבי היה בהן הרבה מן החיוב. עם זאת, אנו סבורים, כי המסקנות אליהן הגענו מצביעות על כשל מהותי במילוי התפקיד על ידו. במצב זה, ועל רקע כשלונו כשר לבטחון פנים, אנו ממליצים כי מר בן עמי לא ימונה בעתיד לתפקיד שר במשרד זה.

שיח' ראיד סלאח

106. האזהרה שנשלחה לשיח' ראיד סלאח ייחסה לו את פרטי האזהרות כדלהלן:

"א. בהיותו ראש הפלג הצפוני של התנועה האיסלאמית, ראש עיריית אום אל-פחם ואיש ציבור, היה אחראי, בתקופה שלפני אירועי אוקטובר 2000, לרבות בשנים 1998-2000, להעברת מסרים חוזרים ונשנים של עידוד השימוש באלימות ואיום באלימות כדרך להשגת מטרות של המיגזר הערבי במדינת ישראל. מסרים אלה התייחסו גם למטרה אשר הוגדרה כשחרור מסגד אל-אקסא. בנוסף, ערך אסיפות המוניות והפעיל שיטות תעמולה מתלהמות לעורר אוירה ציבורית משולהבת סביב נושא רגיש זה. בכל האמור לעיל, תרם תרומה ממשית לשילהוב הרוחות ולהתפרצות האלימה ורחבת ההיקף שהתרחשה במגזר הערבי בתחילת חודש אוקטובר 2000.

ב. בהיותו ראש הפלג הצפוני של התנועה האיסלאמית, ראש עיריית אום אל-פחם ואיש ציבור, היה אחראי, בתקופה לפני אירועי אוקטובר 2000, לרבות בשנים 1998-2000, להעברת מסרים השוללים את עצם הלגיטימיות של קיומה של מדינת ישראל ומציגים את המדינה כאוייב. בכך תרם תרומה ממשית לשילהוב האווירה ולהתפרצות האלימה ורחבת ההיקף שהתרחשה במגזר הערבי בחודש אוקטובר 2000.

ג. בהיותו ראש הפלג הצפוני של התנועה האיסלאמית, ראש עיריית אום אל-פחם ואיש ציבור, היה אחראי, עובר לאירועי אוקטובר 2000, להעברת מסרים בדבר קיומו של טבח מתוכנן, כביכול, במסגד אל-אקסא ביום 29.9.00. בכך תרם תרומה ממשית לשילהוב האוירה ולהתפרצות האלימה ורחבת ההיקף שהתרחשה במגזר הערבי בחודש אוקטובר 2000. כן היה אחראי לדברים אשר שיבחו את התפרצות האלימות הקשה והנרחבת שאירעה במגזר הערבי בתחילת חודש אוקטובר 2000, עוד בטרם הסתיימו האירועים".

בפרק הדן במסרים מסלימים מצד מנהיגי המגזר הערבי בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר ובמהלכם, התייחסנו להעברת מסרים כאלה על ידי שיח' ראיד סלאח[166]. על פי האמור לעיל[167], הוכחו פרטי האזהרות שבכל אחד משלוש האזהרות המצוטטות לעיל.

בהתחשב בכך ששיח' ראיד סלאח אינו ממלא עוד תפקיד רשמי, לאחר שפרש מתפקידו כראש עיריית אום אל-פחם, וכי תפקידו נעשה במסגרת ארגון וולונטרי, לא ראינו מקום ליתן המלצה לגביו.

ד"ר עזמי בּשארה, חבר כנסת

107. לחבר הכנסת ד"ר עזמי בּשארה יוחס באזהרה שנשלחה אליו, כי:

"בהיותו ראש מפלגת בל"ד, חבר כנסת ואיש ציבור, היה אחראי, בתקופה שלפני אירועי אוקטובר 2000, להעברת מסרים של תמיכה באלימות כדרך להשגת מטרות של המגזר הערבי בישראל, ובכך תרם תרומה ממשית לשילהוב האוירה ולהחרפת האלימות שהתרחשה במגזר הערבי בתחילת אוקטובר 2000".

בפרק הדן במסרים מסלימים מצד מנהיגי המגזר הערבי בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר ובמהלכם, התייחסנו להעברת מסרים כאלה על ידי חבר הכנסת בּשארה[168]. על פי המפורט שם, הוכחו העובדות שבאזהרה זו.

מר בשארה הוא נבחר ציבור המייצג את מפלגתו בכנסת. חוקיות התמודדותו והתמודדותה של מפלגתו בבחירות לכנסת אושרה לא מזמן על ידי בית המשפט העליון[169]. במצב זה אין אנו רואים מקום להמלצה אישית בעניינו של מר בשארה.

עבד אל-מאלכ דהאמשה, חבר כנסת

108. לחבר הכנסת עבד אל-מאלכ דהאמשה יוחס באזהרה שהופנתה אליו, כי:

"בהיותו חבר כנסת, ראש מפלגת רע"מ ואיש ציבור, היה אחראי, בתקופה שלפני אירועי אוקטובר 2000, ובעיקר בשנים 1998-2000, ובמהלך אירועי אוקטובר, להעברת מסרים של תמיכה באלימות כדרך להשגת מטרות של המגזר הערבי בישראל, ובכך תרם תרומה ממשית לשילהוב האוירה ולהחרפת האלימות שהתרחשה במגזר הערבי בתחילת אוקטובר 2000".

בפרק הדן במסרים מסלימים מצד מנהיגי המגזר הערבי בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר ובמהלכם, התייחסנו להעברת מסרים כאלה על ידי חבר הכנסת דהאמשה[170]. על פי המפורט שם, הוכחו העובדות שבאזהרה זו.

בדומה לח"כ בשארה, גם מר דהאמשה הוא נבחר ציבור, המייצג את מפלגתו בכנסת. במצב זה אין אנו רואים מקום להמלצה אישית בעניינו של מר דהאמשה.

רב ניצב יהודה וילק

109. יהודה וילק שירת כמפכ"ל המשטרה בעת אירועי אוקטובר 2000. יש לו ניסיון עשיר בתפקידים שונים במהלך שנים ארוכות של שירותו במשטרה, בהן צבר מוניטין כמפקד מוכשר ובעל יכולת. שירותו במשטרה החל בשנת 1971. הוא מילא בתחילה תפקידי חקירה שונים. לאחר מכן, מילא תפקידי פיקוד, ובהם תפקידים של מפקד תחנה ושל מפקד מרחב (איילון וירקון). בשנים 1992-1994 שימש וילק כמפקד מחוז ירושלים של המשטרה. הוא השתחרר בשנת 1994 מן המשטרה ועסק במשך שנים אחדות בעסקי ביטוח. אחרי כן, חזר וילק בשנת 1998 לשירות, בתפקיד מפכ"ל. עם שובו, סוכם עם מר וילק, לבקשתו, כי תקופת שירותו תסתיים בתום שלוש שנים. בהתאם לכך, סיים מר וילק את תפקידו ביום 31.12.00, כשלושה חודשים לאחר אירועי אוקטובר.

למר וילק נשלחה אזהרה לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה, העוסקת בתפקודו כמפכ"ל המשטרה לקראת אירועי אוקטובר 2000 ובמהלכם. נעבור עתה לדון בפרטים השונים של אזהרה זו.

פרט האזהרה הראשון

110. בפרט האזהרה הראשון יוחס למפכ"ל וילק, כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל, לא דאג לפני אירועי אוקטובר 2000 לצייד את המשטרה באמצעים מן הסוג ובכמות הנדרשים לצורך התמודדות עם אירועים של הפרות סדר חמורות, ובכלל זה, כמות מספיקה של גז מדמיע המשמש לפיזור הפגנות. בכך גרם שכדורים מצופים בגומי, על הסיכון הרב הכרוך בשימוש בהם, היו האמצעי הזמין העיקרי שבידי המשטרה לצורך פיזור הפרות סדר.

כמו כן, לא דאג לוויסות נכון בין חלקי המדינה השונים של אמצעים לפיזור הפרות סדר שהיו בידי המשטרה, בין היתר בכך שלא היקצה אמצעים בכמות מספקת למחוז הצפוני של המשטרה, לצורך התמודדות עם אירועים חמורים צפויים.

בנוסף, לא דאג באותה תקופה להכנה מספקת של המשטרה, באימונים מתאימים, לאירועים של הפרות סדר חמורות, אף שצפה, או היה עליו לצפות, אירועים כאלה במגזר הערבי".

111. עמדנו לעיל על כך, שתחת פיקודו של רב ניצב וילק, היתה מגמת המשטרה בתחום ההצטיידות באמצעים לפיזור הפרות סדר, בכיוון של הקטנת ההצטיידות בגז מדמיע ובכדורי גומי מסוג שפגיעתו פחותה (37 מ"מ), ושל הגדלת ההצטיידות בגלילוני גומי. מהלך זה גרם לכך, שגלילוני הגומי היו האמצעי העיקרי לטיפול בהפרות סדר, והיו זמינים לכוחות העוסקים בטיפול באירועים של הפרות סדר, במידה רבה יחסית לאמצעי הגז המדמיע. עובר לאירועי אוקטובר 2000, הקונצפציה שהנחתה את הצטיידות המשטרה באמצעים לפיזור הפרות סדר היתה, כי האמצעי העיקרי המשמש למטרה זו הוא גלילוני הגומי.

ראינו עוד, כי פגיעתם של גלילוני הגומי עלולה להיות קטלנית, כי לא ניתן לדייק בשימוש בהם בשל פיזורם לאחר הירי, וכי קיים קושי לעמוד בדרישות של ההנחיות לטווח ירי מזערי, בשל הקושי לאמוד את טווח השימוש במצבים דינמיים של הפרות סדר. עמדנו גם על הקשיים בהנחיות לשימוש בתחמושת זו, קשיים הנובעים מהסיכונים שבתחמושת זו והקשורים אליהם. הדברים הובאו בפירוט רב לעיל, ולא נחזור עליהם[171].

בתפיסה שהנחתה את פעולות ההצטיידות היה טמון סיכון מוגבר לפגיעה בלתי נחוצה בגוף ובנפש. על פי העובדות שהתבררו לגבי התפתחות האירועים התממש סיכון זה בחלק מן האירועים שהתרחשו באוקטובר 2000, ותוצאותיו היו, בחלק מן המקרים, קטלניות.

112. מר וילק טען, כי הוא הגדיל את כמות הגז המדמיע שברשות המשטרה. לביסוס טענה זו, טען מר וילק, כי בעקבות בדיקה שנערכה לאחר כניסתו לתפקיד התברר, כי תאריך התפוגה של מלאי הגז שברשות המשטרה חלף. בהמשך לכך, צוידה המשטרה במלאי גז כנדרש על פי התקן ואף נחתם הסכם עם הצבא, אשר איפשר למשטרה להסתמך על המלאי שבמחסני הצבא. לטענתו, העמיד הצבא בפועל לרשות המשטרה מלאי בלתי מוגבל של גז מדמיע.

אין בדברים אלה מענה לקושי שנוצר עקב מהלכיו של המפכ"ל וילק. הראינו לעיל, כי מי שהיו סגני ראש אג"מ בתקופות הרלוונטיות, דוד צור ומרדכי נחמני, העידו, כי המהלך האמור של שינוי באמצעים שברשות המשטרה, הונע משיקולים תקציביים, אך היה בעייתי מבחינה מבצעית. בין היתר, גרם המהלך להקטנה במלאי האמצעים הזמין שברשות המשטרה בעת אירועי אוקטובר. הוא

גרם להקטנת טווח הזמן בו יכלו כוחות המשטרה לשרוד באירועים עד לירי גלילוני גומי. המהלך גרם גם לכך שבמשטרה נותר אמצעי גז מדמיע, אשר האפקטיביות שלו נמוכה בהרבה מזה שהוצא משירות, עובדה שהיתה ברורה בטרם אירועי אוקטובר. ראינו גם, כי ההסתמכות על הצבא לא יצרה, כנטען, מאגר בלתי מוגבל של אמצעים העומדים לרשות המשטרה.

נזכיר, כי בעקבות האירועים החליטה המשטרה לבטל את החלטתו של רב ניצב וילק ולחזור ולרכוש רימוני גז מדמיע, אשר רכישתם הופסקה לפני האירועים[172]. עוד נזכיר, כי סגן ראש אג"מ, תת ניצב נחמני, הגדיר את ההחלטה שקיבל המפכ"ל וילק להוציא משימוש את רימוני הגז כ"טעות", וטען כי צמצום כמותו של הגז המדמיע בידי כוחות המשטרה היה מהלך שגוי. בעקבות האירועים שינתה המשטרה באופן חד את היחס בין כמות הגז המדמיע שברשותה לבין כמות גלילוני הגומי שברשותה ואף הגדילה את כמות קני הגז המדמיע שברשותה. התוצאה היתה, שחלקו היחסי של הגז עלה פי עשרה ויותר בעקבות אירועי אוקטובר. מהלך חריג זה מלמד על שינוי בתפיסה, הנובע מן ההבנה, כי המדיניות שלפיה הוטל מרכז הכובד של פעילות המשטרה בפיזור הפרות סדר על גלילוני הגומי, אשר ננקטה באירועי אוקטובר 2000, היתה מדיניות שגויה, אשר סכנותיה ונזקיה רבים.

113. מר וילק טוען, כי מוכנותה של המשטרה לטיפול בהפרות סדר השתפרה בתקופתו באופן מהותי, בין היתר בשל יוזמתו להקים שורה של יחידות חדשות, אשר היו אמונות גם על נושא הפרות הסדר. בהקשר זה מפנה מר וילק לפקודות ההקמה של יחידות אלה ולתקנים שנקבעו בפקודות לציודן באמצעים לטיפול בהפרות סדר.

ברם, טענה זו של מר וילק אינה מתמודדת עם הראיות, מהן עולה כי במרבית היחידות האמורות היה מחסור ממשי בציוד להתמודד עם הפרות סדר, שכן תכניות ההצטיידות לא מומשו בהיעדר תקציב[173]. התברר גם, כי ההכשרה שניתנה לכוחות אלה בתחום הפרות הסדר לא היתה שונה מזו הניתנת לשוטרים רגילים, וכי לכוחות חדשים אלה לא היה יתרון יחסי כלשהו בנושא הסדר הציבורי[174]. ברור, על כן, כי אין ממש בטענה שהקמת יחידות אלה שיפרה באופן מהותי את יכולת ההתמודדות של המשטרה עם הפרות סדר בתחומי המדינה.

114. אשר להכשרת השוטרים, עמדנו לעיל[175] על הכשלים הרבים בטיפול המשטרה בנושא זה בתקופתו של רב ניצב וילק. המשטרה לא ביצעה, במסגרת אימוני "קסם המנגינה", הכשרה מעשית של ממש, אשר יש בה כדי להכין את כוחות המשטרה להתמודדות עם הפרות סדר קשות. לא נעשו אימונים במטרה לתרגל את השוטרים באמדן מרחקים, שהוא קריטי לצורך תפעול נכון ובלתי קטלני של גלילוני גומי. לא נעשו אימונים כלשהם המדמים מצבים של הפרות סדר, אשר תכליתם לסגל, בפועל, את השוטרים למצבים בהם הם עשויים להיתקל. המשטרה לא עברה אימון משמעותי אשר יכול היה לשפר באופן אמיתי את יכולת השוטרים להתמודד עם האירועים הצפויים.

הראינו עוד, בהרחבה, כי חסר זה באימונים היה אקוטי גם ביחידות היס"מ, האמורות להוות יחידות דגל בכל הנוגע לפיזור הפרות סדר. ואמנם, ביחידות יס"מ שונות, אשר אופן תפקודן עלה בעדויות שבפני הוועדה, התגלו באירועי אוקטובר קשיים וכשלים תפקודיים בהתמודדות עם הפרות סדר. המרכזי שבהם היה שימוש בכוח מופרז, שכלל בעיקר שימוש רב, שלא לצורך ובלא שנשקפה סכנת חיים ממשית למאן דהוא, בתחמושת של גלילוני גומי בעלי פוטנציאל קטלני. אף כי בעיה דומה עלתה עוד בחודש ספטמבר 1998, עת היו אירועים קשים באזור אום אל-פחם, לא השכילה המשטרה בפיקודו של המפכ"ל וילק לתרגם את הלקחים שהופקו ולחולל שינוי ממשי בנושא זה במשטרה.

115. לעניין הכשרה מתאימה של כוחות המטפלים בהפרות סדר, נטען על ידי מר וילק, כי הנוהל החדש שאומץ בשנת 1999 בנושא הפרות סדר, נתן מענה הולם לנושא ההדרכה[176]. ברם, ראינו לעיל, כי בפועל פעולות ההדרכה שבוצעו היו תאורטיות, ואף פעולות אלה, ככל שנעשו, היו חלקיות ביותר.

116. באופן דומה, לא היה די בפרק ההדרכה שנקבע בדצמבר 1998 על ידי אגף המבצעים במטה הארצי כחלק מתכנית ההיערכות ל"קסם המנגינה". בנושא ההדרכה נקבע, כי יחידות היס"מ יעברו הדרכה של יומיים בפיזור המון וכי שאר היחידות יעברו הדרכה בת יום אחד בלבד. בפועל, כללו האימונים שמיעת הרצאות וחומר תאורטי וכן ירי של אמצעים לפיזור הפגנות. לא נעשתה סימולציה של עמידה מול המון ולתרגולת של פיזור המון הוקצבו בסך הכול שתי שעות לימוד.

עוד ראינו, כי לאחר אירועי אוקטובר 2000, הכינה המשטרה תורת לחימה (תו"ל) חדשה לנושא הפרות הסדר, וכי בתורה זו ניתן למצוא, לראשונה, התייחסות כלשהי להיבט הפסיכולוגי של התמודדות עימן.

117. סוף דבר, על יסוד המפורט בהרחבה בפרק ד' של השער הראשון בנושא המוכנות, אנו סבורים, כי בכל הנוגע לציוד המשטרה ולאימוניה, הוכח הנטען בפרט אזהרה זה בעניינו של מר וילק.

118. מר וילק הוזהר גם על כך, שלא דאג לוויסות נכון של אמצעים לפיזור הפרות סדר שהיו בידי המשטרה בין חלקי המדינה השונים. בעיקר נטען נגד מר וילק בעניין זה, כי לא הקצה אמצעים בכמות מספקת למחוז הצפוני של המשטרה. על פי העדויות והראיות שבפני הוועדה, נעשתה ההקצאה על פי מפתח אחיד שהוחל על מקומות שונים ברחבי הארץ. מפתח זה נקבע, בעיקרו של דבר, על פי מספר השוטרים במחוז מסוים. בתור שכזה, לא הביא המפתח בחשבון את השונות בין חלקי הארץ השונים לעניין הסיכון להפרות סדר.

אשר לאמצעי של גז מדמיע שהיה ברשות המשטרה, הרי שבנוגע לחלוקת הכמות הזו בין המחוזות השונים, הגענו למסקנה כי אין לבוא בביקורת אל מר וילק. מתברר, כי בפועל היתה במחוז הצפוני כמות גדולה של אמצעי גז ביחס לתקן שנקבע. גם אם התקן שנקבע למחוז הצפוני לכדורי גז מדמיע (681) אינו משקף בהכרח את הסיכון הגדול יותר לאפשרות של הפרות סדר, הקיים במחוז זה ביחס למחוזות אחרים, הרי שהכמות שהיתה במחוז הצפוני בפועל היתה גדולה באופן משמעותי מן התקן (1058)[177]. לא ניתן לומר, כי כמות האמצעים מסוג זה שהיתה בפועל בידי המשטרה בתקופה הרלוונטית, משקפת חלוקה בלתי סבירה.

בהקשר אחרון זה יוער, כי מבדיקת הנתונים עולה כי במחסני המשטרה בקריית חיים (להבדיל ממחסני היחידות עצמן), אשר אמורים להוות מעגל שני לאספקת אמצעים ליחידות, לא נוצר, במהלך אירועי אוקטובר, מחסור באמצעי גז. אך לא זה העניין העיקרי. העניין הוא, שמלכתחילה כמות הגז שהוקצתה, סוג אמצעי הגז שהוקצה וכמות הקנים מהם ניתן לירות תחמושת פיזור זו שהיו מצויים, היו נמוכים במידה שהפכה את גלילוני הגומי לאמצעי העיקרי שהיה בידי השוטרים לצורך התמודדות עם אירועים של הפרות סדר.

יוער עוד, כי העובדה שלא היה מחסור באמצעי זה במחסן בקריית חיים אין פירושה היעדר מחסור ביחידות. המלאי שבמחסן אינו זמין מיידית. הוא מסופק רק לאחר מיצוי התחמושת הקיימת בכל יחידה ויחידה. לכך יש להוסיף את פרקי הזמן הדרושים להגעה למחסנים, להצטיידות ולחזרה ליחידה. משכי זמן אלה עשויים להימשך, באירועים מן הסוג של אירועי אוקטובר, שעות רבות. בפרק זמן זה יכול להיווצר מחסור בשטח באמצעים השונים. גם ביחס לגלילוני הגומי, לא מצאנו, בסופו של דבר, שיש לבוא בטרוניה עם מר וילק שלא דאג לפיזור נכון של אמצעי זה בין המחוזות השונים.

119. מר וילק טוען, כי לא היה מקום לכך שהמשטרה תיערך באופן טוב יותר לאירועים של הפרות סדר. הוא גורס, כי בתקופה האמורה לא היה "צפי מבוסס היטב" לאירועים חסרי תקדים בהיקפם ובחומרתם מן הסוג שהתרחש בחודש אוקטובר. לטענתו, כל שהיה הוא חשש כללי בעלמא, אשר אין בו כדי להוות בסיס להיערכות קונקרטית של המשטרה.

טענה זו יש לדחות. בפרק העוסק בנושא הצפי הוצג בהרחבה כיצד צפו, הן גורמי המודיעין של המשטרה והן גורמי שירות הביטחון הכללי, כי תהליכים שונים אשר ניכרו בתחילת שנת 2000 עלולים לגרום לאירועים של "אינתיפאדה", "מעין-אינתיפאדה", "סמי אינתיפאדה" - בניסוחים שונים אשר משמעותם דומה. המפכ"ל עצמו נטל חלק בדיונים בהם הועלו הערכות כאלה. התרחישים אשר עמדו ביסוד ההכנות של המשטרה לאירועי "קסם המנגינה", ובמרכזם תרחישי משחק המלחמה של "רוח סערה", אף הם הצביעו על צפי לאירועים קשים ולהתפרצות בו-זמנית במספר רב של מקומות. אף אם עוצמת האירועים כפי שהיו לא נצפתה באופן מדויק, הרי שאופי האירועים והיקפם הרחב נצפו גם נצפו. במצב זה היה על המשטרה להיערך לאירועים מן הסוג שהתרחש באוקטובר 2000. המשטרה, בפיקודו של רב ניצב וילק, לא עשתה כן ולא היתה מוכנה לאירועים כאלה, בין בהכשרה ובין באמצעים.

במאמר מוסגר יוער, כי בניגוד לנטען בסיכומים מטעמו של מר וילק בהקשר לאזהרה הראשונה, לא הועלתה כנגד מר וילק טענה כלשהי על כך שלא צפה את שעשוי להתרחש. האזהרה אינה עוסקת בצפי עצמו, אלא במה שהיה צריך להיגזר ממנו. אכן, ממכלול החומר עולה, כי המפכ"ל וילק לא היה יכול שלא להיות מודע לפוטנציאל הנפיץ שיש להפרות סדר חמורות במגזר הערבי. עולה גם, שבפועל, הוא היה מודע לפוטנציאל זה בתקופה שלפני אירועי אוקטובר 2000 ובימים הסמוכים לאירועים ממש, גם אם לא צפה, כאחרים, את עוצמת האירועים כפי שהתרחשו בפועל.

120. על סמך כל האמור לעיל, הוכחו העובדות אשר באזהרה הראשונה, פרט לאי הוויסות הנכון של אמצעים בין חלקי המדינה השונים, עניין שבו לא מצאנו כי ניתן לזקוף דבר לחובתו של מר וילק.

פרט האזהרה השני

121. פרט האזהרה השני מייחס למר וילק, כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל, לא פעל כהלכה לקראת יום 1.10.00 ובמהלכו בכך שחרף אירועים קשים על הר הבית ביום 29.9.00, בהם היו הרוגים, וחרף אירועי אלימות קשים שארעו בשטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה בימים 29.9.00 ו-30.9.00, ואף שצפה אפשרות של אירועים אלימים בקרב ערביי ישראל ביום 1.10.00, לא הורה על היערכות מתאימה של המשטרה ביום 1.10.00 בהתאם לאפשרות זו, בעיקר בצפון המדינה".

הצגנו לעיל בפירוט רב את הראיות בדבר הצפי לקראת יום 1.10.00.[178] בתמצית ניתן לומר, כי היה צפוי יום של עימותים אלימים, "יום אדמה פלוס", וכן כי ניתן היה להניח שהאירועים יתרחשו במקומות שונים. משמעות הדברים היא, כי היתה סכנה לפרוץ אירועים קשים של הפרות סדר. האפשרות כי אירועים כאלה אכן יתרחשו אף עלתה בפועל ביום 1.10.00 בבוקר, בהערכות המצב שקיימו רב ניצב וילק (על הר הבית) וניצב אליק רון (במטה המחוז הצפוני).

היערכות המשטרה ביום 1.10.00 לא תאמה, ולא היתה קרובה להיות מתאימה, לתחזיות אלה. המשטרה ריכזה כוחות רבים באזור ירושלים. חלקם היו כוחות של המחוז הצפוני. בתחומי המחוז הצפוני לא רוכזו כוחות באזורים הידועים כמועדים לאירועים של הפרות סדר על פי מקרים דומים בעבר. הנימוק הרשמי שניתן לכך, בעת האירועים, הן על ידי ניצב רון והן על ידי רב ניצב וילק, היה אי הרצון לתת ביד המתפרעים עילה להתפרעות. אך נימוק זה רחוק מלשכנע. הצפי לאירועים משמעותיים של הפרות סדר אינו מחייב ריכוז מופגן של כוחות. המשטרה יודעת כיצד לרכז כוחות באתרים סמוכים למוקדי החיכוך המוכרים, על מנת שאם יתרחשו אירועים,

ניתן יהיה להזניק את הכוחות תוך פרק זמן קצר אל מקום האירועים כדי להתמודד עימם. בפועל, לא כך נעשה. לרשות המחוז הצפוני לא עמדו בקרבת מוקדי האירועים, בשעות הראשונות של האירועים, כוחות זמינים משמעותיים שהיו מסוגלים לסייע בהתמודדות עימם. רב ניצב וילק נטל בכך סיכון מודע, כי אם יפרצו האירועים הצפויים - בהיקף דומה לזה של "יום אדמה פלוס" - לא תוכל המשטרה, בוודאי לא בשעות הראשונות, להגיב ביעילות ובאפקטיביות הדרושות, שכן יחסר כוח אדם מספיק. התוצאה היתה, כי רק לקראת סוף יום האירועים ולמחרתו החל להתייצב באזור הצפון סדר כוחות משמעותי יותר.

122. מסקנה זו שיש לזקוף לחובתו של המפכ"ל וילק אינה בבחינת חכמה בדיעבד. על פי תכניות ופקודות שונות, היה על המשטרה להיערך בכוחות מתוגברים לקראת האירועים הצפויים בתחילת אוקטובר 2000. הזכרנו לעיל את תכניות "קסם המנגינה 2" ו"מעיין מתגבר" במסגרת הפרק הדן ב"היערכות המשטרה ערב ה-1.10.00"[179]. שתי התכניות קובעות עקרונות להיערכות המשטרה למקרה של תרחישים קשים על הר הבית או בשטחי יהודה ושומרון ועזה. אחד מאותם עקרונות הוא שהמשטרה אמורה, במקרה של התרחשות של אירוע ההדק, לעבוד במתכונת של פע"מ ג' (פעולות במערך שלדי). פירושו המעשי של הדבר הוא, כי החופשות מבוטלות, כל השוטרים המבצעיים על משמרתם, והמשמרות הן בנות 12 שעות כל אחת, במקום משמרת של 9.5 שעות בשגרה.

כבר עמדנו לעיל על כך, שבימים 29.9.00 ו-30.9.00 התממשו התרחישים היסודיים של **שתי** הפקודות. ביום 29.9.00 היה אירוע קשה ביותר בהר הבית, אשר בו נהרגו כמה מפרי סדר במהלך התנגשות אלימה עם כוחות הביטחון. באותו יום החלו אירועי דמים גם בשטחי יהודה ושומרון וחבל עזה, ואלה נמשכו בעוצמה גם ביום שבת, ה-30.9.00. חרף זאת, וחרף הצפי הכללי להסלמה במגזר הערבי על רקע תהליכים מתמשכים שנצפו בו בשנתיים שקדמו לאירועי אוקטובר, לא פעל רב ניצב וילק על פי התובנה שגובשה בפקודות האמורות, ונמנע מלהפעיל את פקודת "קסם המנגינה 2" או את פקודת "מעיין מתגבר".

123. מר וילק טען, כי לא צפה, וכי לא היה עליו לצפות, את האירועים שהתרחשו במגזר הערבי ביום 1.10.00. לעניין זה טען, כי קודם לאוקטובר 2000 אירועים אלימים במגזר הערבי באו לעולם כתגובה ישירה לאירוע הקשור קשר הדוק לאינטרסים המיידיים ולאו דווקא הלאומניים של ערביי ישראל כמגזר. עוד טען, כי ככלל, על פי נסיון העבר, לא הקרינו התפרעויות בשטחים בעוצמות גבוהות על ערביי ישראל. על פי הטענה, הנושאים אשר בגינם יצאו ערביי ישראל להתפרע עד לאירועי אוקטובר, היו כאלו שנוגעים למגזר הערבי עצמו, ולא כאלה הנוגעים למתרחש בשטחים. עוד טען מר וילק בהקשר זה, כי לקראת יום 1.10.00 לא התקבלה הערכה קונקרטית כלשהי מן השב"כ או מכל גורם אחר, על דבר אירועים חריגים הצפויים לפרוץ במגזר הערבי, וודאי לא באופן פרטני לגבי מחוז הצפון. עוד נטען, כי במידע שאסף אגף המודיעין של המשטרה, בהתאם להנחייתו של המפכ"ל, לא היה - על פי הערכת המפכ"ל ומפקדי המחוזות, ובכללם מפקד מחוז צפון - כדי לעורר חשש מפני אירועים חריגים במידה כזו, שהמחוז לא יוכל להכיל באמצעות כוחותיו האורגניים.

124. יש לדחות טענות אלה. עמדנו בהרחבה על הצפי שהיה לאירועים ולהתפרעויות צפויות במגזר הערבי בפרק הדן על "הצפי של האירועים"[180]. נזכיר, כי מר וילק העיד על עצמו, בעיצומם של האירועים, כי התרחיש שהתפתח ביום 1.10.00 נצפה על ידו בפועל והיה תולדה טבעית של הנסיבות שהצטברו באותה עת[181].

זאת ועוד. בחינת העובדות מעלה, כי למעשה לא פעם הביאו אירועים בעלי הקשר לאומני, אשר התחוללו בשטחים או במקומות אחרים, להפרות סדר חמורות בתחומי המדינה. בין היתר, התרחשו הפרות סדר רחבות היקף במגזר הערבי בספטמבר 1982, בעקבות אירועי סברא ושתילא. באופן דומה פרצו מהומות קשות בדצמבר 1987 במגזר הערבי, בעקבות פריצת האינתיפאדה הראשונה[182].

125. לכך יש להוסיף, כי אירועים שונים שהתרחשו בחלקה הראשון של שנת 2000 העידו על נכונות הולכת וגוברת מצד הציבור הערבי להתעמת עם המשטרה. התפתחויות שונות ביחסי הציבור הערבי בתחומי המדינה עם הפלסטינים בשטחי הרשות לימדו על

הידוק הקשר וההזדהות ביניהם. הם העידו גם על הפוטנציאל הקיים לכך שאירועים בשטחי הרשות הפלסטינית או בירושלים ישפיעו בעוצמה על המתרחש במגזר הערבי בתחומי המדינה. כל גורמי ההערכה ציינו, לפני האירועים, את התהליכים האלה והביעו חשש שכתוצאה מהם אירועים קשים אפשריים בשטחי יהודה שומרון ורצועת עזה עלולים להביא לאירועים חמורים בתחומי המדינה.

ואכן, במהלך שנת 2000, הוביל המפכ"ל את המשטרה להתכוננות לקראת אירועים חמורים במגזר הערבי, שעלולים להתרחש כתוצאה מהתפתחויות אפשריות בשטחי הרשות הפלסטינית, ובמיוחד הכרזה חד-צדדית על מדינה פלסטינית או מהומות דמים. קווי היסוד של פעולות הכנה אלה, אשר גובשו במסגרת פקודת "קסם המנגינה", היו מבוססים על הנחה בסיסית לפיה המתרחש בשטחים מקרין במישרין ובעוצמה על הערבים בישראל.

להנחה זו היה שותף גם הדרג המדיני, אשר העריך, עובר לאירועי אוקטובר, כי בתחומי הרשות הפלסטינית עלולים להתרחש אירועי דמים אשר יגררו עימם הסלמה גם בתחומי המדינה. הנחה זו מעוגנת במסמכי הערכה רבים שהוכנו במשטרה בשנים לפני אירועי אוקטובר 2000, ואשר היו מונחים על שולחנו של המפכ"ל. מסמכים אלה נסקרו בהרחבה בפרק העוסק בנושא הצפי, ולא נשוב אליהם.

אגב, קיימות התבטאויות מפי המפכ"ל וילק עצמו, מן התקופה שלפני האירועים, המעידות על כך שהוא עצמו ראה קשר בין אירועים לאומניים בשטחים לבין פריצת מהומות במגזר הערבי בארץ. כך, ביום 27.7.00, בעת אישור תוכניות למחוז הצפוני לתרחיש "קסם המנגינה", ציין רב ניצב וילק, כי "תרחיש שבו יהיו הרבה הרוגים ופצועים לפלסטינאים יכולים לעורר את ערביי ישראל"[183]. באופן דומה, כאשר סיכם וילק את תרגיל "רוח סערה" ב-6.9.00, הוא אמר "אם תהיה תבערה בירושלים, תהיה תבערה בכל המזרח התיכון". בדבריו ב"רוח סערה" אומר רב ניצב וילק עוד, כי "...במתח הקיים היום, אנחנו רגילים לנקודות עימות. תוסיפו לזה, אם יהיו תרחישים מהסביבה, עוצמת העימות תהיה הרבה יותר גדולה"[184].

אם לא די בכך, מתברר, כי בהערכת מצב ביום 30.9.00 בשירות הביטחון הכללי, בה נכחו גם קצינים של אגף המודיעין של המשטרה, לרבות ראש האגף ניצב חיים קליין, סיכם סגן ראש השירות באומרו, כי יש להתייחס לתגובות של ערביי ישראל עד כה כעניין שטרם מיצה את עצמו, וכי יש לחדד בפני המשטרה את הנושא[185]. על רקע זה אין לקבל את טענתו של מר וילק כאילו שירות הביטחון הכללי שידר מסרים מרגיעים לגבי יום המחרת[186].

126. מכלול הדברים מלמד, כי המפכ"ל וילק בוודאי היה ער לכך שעלולים לפרוץ אירועים של הפרות סדר רחבי היקף בצפון הארץ, ולצורך בכוחות משטרה גדולים כדי להתמודד עימם. מן הדברים שאמר ביום 1.10.00 בבוקר, בהערכת המצב של מחוז ירושלים, עולה, כי הוא אכן צפה את פרוץ הפרות הסדר רחבות ההיקף בצפון הארץ והיה ער לכך שהכוחות המוצבים במחוז הצפוני אינם יכולים לספק מענה הולם להתפתחות צפויה זו.

בהקשר זה יש להזכיר, כי כבר בתחילת יום 1.10.00, כאשר החלו להגיע דיווחים מן הצפון על הפרות סדר המתרחשות שם, אך לפני שהיה ידוע על היקפם ועוצמתם, ובוודאי לפני שנודע על אירועים חריגים בעוצמתם, הורה המפכ"ל וילק לשלוח כוחות תגבור רבים לצפון. הנחייתו זו, שניתנה על אתר, מלמדת כי השקפתו, עובר ליום 1.10.00, היתה, כי אם יתרחשו באותו יום אירועים בצפון, יישלחו לשם כוחות המוצבים בירושלים - או כוחות של שוטרים שייקראו מביתם. מכך עולה, כי ברור היה למפכ"ל וילק, שהכוחות המצויים בתחומי המחוז הצפוני אינם מספיקים כדי להתמודד עם האפשרות, שנצפתה בפועל, של קיום הפרות סדר. לשאלה, מדוע במצב זה לא בוטלו החופשות במשטרה ולא ננקטו המהלכים הדרושים כדי שלרשות המשטרה יעמדו סדרי הכוח הנחוצים בטרם יתחילו האירועים, לא ניתנה תשובה משכנעת.

127. נוסיף, כי גם בהיעדרה של התראה מודיעינית קונקרטית לאירועים בצפון[187], חייבו הפקודות שנזכרו לעיל היערכות מוגברת מצד המשטרה. על פי דברים מפורשים בפקודה נוספת, העוסקת באופן ספציפי באירועים של שביתה כללית במגזר הערבי, עצם קיומה של שביתה כזו מחייב היערכות לאפשרות של הפרות סדר נרחבות, גם בהיעדר התראה מודיעינית קונקרטית על כך. על פקודה זו עמדנו לעיל[188], ולא נחזור על הדברים.

נדגיש רק, שהתובנה המבוטאת בפקודה זו התגבשה במשטרה על בסיס הצטברותם של אירועים שונים עימם התמודדה במהלך השנים[189]. שלא כנטען על ידי מר וילק, לא הוגבלה פקודה זו רק להשבתה כללית המוכרזת בתגובה על הפקעת קרקעות או הריסת מבנים דווקא. על פי האמור בה, הגורם לשביתות כלליות עליהן חלה הפקודה עשוי להיות נעוץ גם ב"הזדהות תושבי המגזר הערבי עם תושבי השטחים בשטחי ממשל צבאי", כפי שנכתב בפקודה באורח מפורש. זאת ועוד: נאמר ברורות, כי השבתה כללית יכולה להיות "על רקע דומה, כזה או אחר". הניסיון לתחום פקודה זו לרקע ספציפי דינו, על כן, להידחות.

אמנם פקודה זו אינה מטילה חובה מנדטורית, אשר אין בלתה. צודק מר וילק בטענתו, כי בכל מקרה נתון לפיקוד המשטרה שיקול הדעת לסטות מן הפקודה, אם הוא סבור כי הנסיבות מצדיקות זאת. אכן, בפקודה עצמה צוין, כי היא מהווה

"מודל עקרוני להיערכות משטרת ישראל/המחוזות במבצעי היערכות לקראת השבתת המגזר הערבי וזאת, בהנחה שלא יחול שינוי משמעותי במצב הכללי ובאווירה העלול להשפיע באורח קיצוני לכאן או לכאן, על התנהגות האוכלוסייה הערבית שבתחום הקו הירוק ... הקצאת סד"כים ואמצעים והתוויית מדיניות קונקרטית תיקבע בנפרד סמוך לכל מבצע ובכפוף להערכות מצב קונקרטיות ולאפשרויות".

אולם סטייה כזו מותנית בקיומם של טעמים סבירים לכך. כל תכליתה של פקודה מן הסוג הנדון הוא לגלם את הניסיון המצטבר של המשטרה כארגון, ולשמר את הידע הארגוני שנרכש בעבר - לעתים במחיר לא קל. שום פקודה או הנחיה אינה יפה באופן גורף לכל מצב. המציאות לעולם יכולה לכלול עובדות ותרחישים שלא נצפו. עם זאת, אין בכך כדי להצדיק התעלמות מתובנות קיימות. יש לתת להן את המשקל הרב אשר ראוי לתת לניסיון הארגוני המצטבר. לכן, על מנת לסטות מן העקרונות שנתגבשו יש להצביע על טעמים סבירים, בעלי משקל, המצדיקים זאת. בשל כך, אין לייחס משקל של ממש לטיעון העובר כחוט השני בסיכומיו של מר וילק, שלפיו לא היתה התראה מודיעינית קונקרטית בדבר כוונה לבצע הפרות סדר, כפי שהתרחשו בפועל. הפקודה משנת 1989 מלמדת, כי הניסיון המצטבר של המשטרה הוא, כי אירועים חמורים עלולים להתרחש גם בלא התראה כזו.

התובנה האמורה מתחדדת לנוכח החיכוכים סביב המגזר הערבי בשנת 2000, וההסלמה של יחסי המשטרה והמגזר. כבר עמדנו על כך שבשנה זו "הטמפרטורה" במגזר הלכה והתקרבה לנקודת הרתיחה. עמדנו גם על כך, שלקראת אוקטובר 2000 התרחשו אירועים חמורים אשר נצפו בפועל כיוצרים סיכון להפרות סדר קשות - אירוע קשה עם הרוגים על הר הבית ומהומות דמים בשטחים. כל אלה חיזקו, ובמידה ניכרת, את התובנה שביסוד הפקודה, והפכו אותה לרלוונטית ואף לאקוטית, במיוחד עובר לאוקטובר 2000.

128. יוצא, כי את הטענה בעניין היעדרו של צפי, או היעדרה של התראה מספקת, יש לדחות. המסקנה היא, כי המשטרה לא פעלה על פי תכניותיה שלה עצמה, אשר עוצבו לקראת אירועים אפשריים על רקע מהומות בשטחים או בירושלים. אין חולק גם, כי עקרונות ההיערכות, אשר נקבעו לגבי ימי השבתה כללית כפי שהיתה ביום 1.10.00, לא קוימו באותו יום. בין היתר, לא פעלה המשטרה בסדר כוחות מלא, לא נערכה בכוחות הנדרשים במוקדים הצפויים להפרות סדר, ולא עברה לפעילות במערך שלדי (פע"מ ג').

129. מר וילק ביקש להצביע בטיעוניו על טעמים לסטות מן הפקודות ומהתכניות המחייבות היערכות מוגברת של המשטרה ביום כמו יום 1.10.00. הוא הצביע על מתיחות בירושלים, על חשש לפיגועים ועל החג שהיה ביום 1.10.00. כל אלה חייבו הסטת כוחות משטרה, הסביר מר וילק, ולא איפשרו היערכות כוחות במחוז הצפוני ובמחוזות האחרים מעבר למה שהיה בהם בפועל.

גם דין טענה זו להידחות. נכון הוא, כי יום 1.10.00 לא היה יום פשוט להיערכות המשטרה. נכון, כי לצד האיום הברור בהפרות סדר במגזר הערבי היו איומים נוספים, במיוחד בירושלים, אשר נחשבה כמקום רגיש לאחר האירועים הקשים שהיו בה ביום 29.9.00. נכון עוד, כי המשטרה אינה משופעת בכוח אדם, ובשל כך היא מתקשה להתמודד, בו-זמנית, עם כל המשימות אשר לעתים רובצות עליה יחד באותו מועד עצמו. עם זאת, האיום בהפרות סדר ברחבי הארץ, בדגש על אזורה הצפוני, היה איום מוחשי לקראת יום 1.10.00. היה ידוע לכל הגורמים הנוגעים לעשייה הבטחונית על כך שקיימת סכנה ממשית להתפתחות מעין זו, וכי עוצמתם של אירועי הפרות הסדר היא משתנה אשר אינו ניתן לחיזוי מדויק. בהתאם לכך, פיקוד המשטרה לא יכול היה להסתפק בהוראה כללית על הערכות מצב מקומיות ובהוראה על היערכות מוגברת, אשר נכללו בהנחיות המפכ"ל, שעה שהיה ידוע לו היטב כי במחוזות אין די שוטרים המאפשרים היערכות כנדרש. היה עליו לדאוג להיערכות כנדרש מבעוד מועד, ולתגבר את המחוזות המועדים לפורענות, בהיקפים משמעותיים המסוגלים לתת מענה של ממש לאירועים המוניים של הפרות סדר. כמובן, היה עליו לדאוג שמירב השוטרים יימצאו בעבודה ולא בבית, למרות שהיה מדובר ביום חג.

130. נזכיר, שהחששות מאירועים בירושלים או מפיגוע אפשרי, והעובדה שמדובר ביום חג, היו נתונים שהמשיכו לחול במלוא עוזם גם בשלב בו הורה המפכ"ל וילק על משלוח שוטרים רבים מירושלים וממקומות אחרים למוקדי החיכוך עם המגזר הערבי, ובעיקר לאזור הצפון, עוד לפני שהורה להזעיק את כל השוטרים מבתיהם. יוצא, כי אין בנתונים נוספים אלה כדי לתת הסבר משכנע, מדוע לא נערכה המשטרה כהלכה, מבעוד מועד, להפרות סדר במגזר הערבי.

131. המסקנה העולה ממכלול הדברים היא, כי חרף המודעות בפועל לאפשרות התרחשותם של אירועים אלימים באותו יום, נטל פיקוד המשטרה סיכון בלתי סביר, הגובל בהימור, לכך שיום 1.10.00 יהיה יום שקט ללא הפרות סדר. בהתאם לכך לא בוטלו חופשות והמשטרה לא עברה למתכונת פעולה שלדית. התוצאה היא, כי שוטרים רבים של משטרת ישראל היו בחופשת חג בביתם בעת שהחלו האירועים. בכך נפגעה באופן חמור יכולתה של המשטרה להתמודד בהצלחה עם האירועים שפרצו ביום 1.10.00. קיימת הסתברות משמעותית, כי אילו הופעלו התכניות כנדרש, היה נמנע לפחות חלק מן התוצאות הקשות של פעולות המשטרה ביום זה. בנסיבות העניין, אנו סבורים כי חרף טיעוניו של מר וילק, נטילת סיכון זה היתה מעשה מוטעה ובלתי סביר. היערכות המשטרה, אשר נעשתה על יסוד ההנחיה של מר וילק "לריכוז מאמץ בהיערכות המבצעית בירושלים"[190], לא נתנה את המשקל הראוי לצורך להיערך להפרות סדר צפויות במגזר הערבי, ובעיקר במחוז הצפוני.

נטילתו של סיכון בלתי סביר זה גרמה לכך, שבמועד הקריטי של תחילת האירועים לא היתה המשטרה ערוכה כנדרש לאירועים שהיו צפויים להתפתח, ואף התפתחו בפועל. כתוצאה מכך, נקלעו כוחות משטרה למצוקה בחלק מן האירועים. על פי הראיות שבידי הוועדה, התפתחה כתוצאה מכך ביום זה הסלמה בחלק מן האירועים, שתרמה תרומה מהותית לעוצמתם החריגה ולתוצאותיהם הקשות.

לפיכך, אנו סבורים, שהוכחו העובדות שבפרט האזהרה השני.

פרט האזהרה השלישי

132. בפרט האזהרה השלישי, יוחס למר וילק כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל, בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר 2000, לא יזם בדיקה של השלכות ותוצאות השימוש בכדורים מצופים גומי, ושל ההנחיות לשימוש בכדורים אלה, אף שידע על תוצאות חמורות, לרבות קטלניות, של השימוש בכדורים מצופים גומי. באותה תקופה, לא פעל די הצורך במסגרת תפקידו בפיתוח של אמצעים לא קטלניים לפיזור הפרות סדר, ובהכנסת אמצעים כאלה לשימוש המשטרה".

133. בפרק העוסק בגלילוני הגומי הרחבנו את הדיבור על ההשלכות הקטלניות האפשריות הכרוכות באמצעי זה. הבהרנו, כי טווחי המרחק שהיו קבועים בהוראות המשטרה בתקופה של אירועי אוקטובר יצרו סיכון לפגיעה קטלנית גם כאשר השוטרים צייתו להנחיות. הוסבר הקושי באמדן המרחקים, החיוני למניעת פגיעה קטלנית. הוסברו גם הקשיים הנובעים מן הפיזור של גלילוני הגומי לאחר שאלה נורים. על רקע כל אלה, הוסברו הקשיים והכשלים הטמונים בהנחיות לירי הגומי, כפי שאלה היו בתוקף בעת אירועי אוקטובר 2000.

134. אין מחלוקת, כי בעקבות אירועים חמורים של הפרות סדר שהתרחשו באום אל-פחם בספטמבר 1998, בהם נעשה שימוש מסיבי בגלילוני גומי תוך פגיעה במאות אזרחים, נדרשה המשטרה, על פי הנחייתו של המפכ"ל וילק, לנושא ההנחיות לירי גלילוני גומי, והנחיות אלה הוחמרו לקראת סוף שנת 1999. עיקר ההחמרה נוגע לדרישה, הכתובה בהנחיות החדשות, כי ירי גלילוני גומי יבוצע במצב של סכנת חיים בלבד. על יסוד זה נטען מטעמו של מר וילק, כי בניגוד לנאמר בפרט אזהרה זה, יזם מר וילק מהלך של בדיקת ההנחיות לשימוש בגלילוני גומי, והוא אף שינה את ההנחיות.

135. אנו סבורים, כי בהיותו מפקד המשטרה לא יצא רב ניצב וילק ידי חובתו בסוגיה זו. הראינו לעיל, כי מסיבות שונות ההגבלה לכאורה של השימוש בגלילוני גומי למצבים של סכנת חיים היתה ריקה מכל תוכן ממשי. בפועל, לא התיישב סייג זה עם מרכיבים אחרים בהנחיות בדבר השימוש בגלילוני גומי, הוא לא עלה בקנה אחד עם האמור בהנחיות אחרות, לא הופנם אצל השוטרים, לרבות בכירי המטה הארצי, ולא יושם בשטח. הרחבנו בנושא זה לעיל, ולא נחזור על הדברים[191].

עוד ראינו לעיל, כי תחת הנחייתו של המפכ"ל וילק הפכו גלילוני הגומי לאמצעי עיקרי, ולמעשה כמעט בלעדי, להתמודדות עם הפרות סדר. למעשה, החל השימוש המסיבי באמצעי זה לפיזור אירועי סדר במגזר הערבי בתחומי מדינת ישראל בשנת 1998, בעת כהונתו של רב ניצב וילק. כיום אין מחלוקת, כי אמצעי זה הוא בעל פוטנציאל קטלני. הדברים ידועים מתוך ניסיון השימוש בו בשטחי יהודה ושומרון, כמו גם בירושלים המזרחית. לא למותר להעיר, כי מר וילק היה מפקד מחוז ירושלים של המשטרה בתחילת שנות התשעים, והיה ער לתוצאות אפשריות אלה.

לדעת הוועדה, לכל הפחות היה מקום לבצע עבודת מטה מסודרת ומקיפה לפני הכנסת אמצעי הגומי לשימוש מסיבי בישראל. אמנם, כאמור, האמצעי הנדון שימש את כוחות הביטחון לפיזור הפרות סדר בתחומי יהודה ושומרון, רצועת עזה וירושלים המזרחית, שנים לפני ביצוע המהלך האמור. אולם אין דינו של שטח המוחזק על ידי הצבא כדינו של שטח בתחומי המדינה. אין דינה של התמודדות עם התקוממות, לפרקים מזוינת, בשטח המוחזק כאמור, המבוצעת כנגד כוחות צבא השולטים בו, כדינה של התמודדות עם הפרות סדר, ולו חמורות, המבוצעות על ידי אזרחי המדינה בתחומיה. ההבדל בין שני המצבים אינו נוגע בעיקרו לחוקיות המעשה השלטוני, אלא לטיב שיקול הדעת המופעל. בשטח מוחזק, מרכיב עיקרי בשיקול הדעת הוא, במקרים רבים, מרכיב צבאי, הנגזר בהכרח ממכלול נתוני האירועים. בשטחי המדינה מקומו של השיקול המבצעי אינו נפקד, אך ישנו משקל רב יותר לשיקולים אזרחיים, הנוגעים למרקם העדין של יחסי המדינה עם אזרחיה, לרבות אזרחיה מן המגזר הערבי.

136. על רקע זה התבקש, כי מהלך דרמטי של העתקת מרכז הכובד של פעילות המשטרה בתחום הפרות הסדר לאמצעי בעל

פוטנציאל קטלני, ייעשה לאחר בדיקה קפדנית של השלכות השימוש באמצעי זה, לאחר שנבחנו חלופות חמורות פחות ולאחר מהלך מסודר של הטמעת הסיכונים והקשיים הכרוכים בשימוש בו. דבר מדברים אלה לא נעשה. אילו היו מבוצעות פעולות פשוטות של ניתוח האפקט של ירי גלילוני גומי - על פי הנתונים שהיו ידועים אז - היו מתבהרים בנקל הקשיים הטמונים בשימוש באמצעי זה על פי ההנחיות שהיו נהוגות באותה עת. ממילא, היה מותנע הליך של בחינת ההנחיות, משמעותי יותר מכפי שנעשה בפועל. אכן, אילו היה נעשה ניתוח של האפקט של ירי גלילוני גומי ושל מגבלות השימוש בהם, ניתן להניח, כי מפכ"ל המשטרה היה שוקל ברצינות אם שימת עיקר יהבה של המשטרה על אמצעי זה בפיזור הפרות סדר, היא מהלך נכון, ראוי וסביר. יש להניח, כי אילו כך נעשה, היה פיקוד המשטרה פועל על מנת להכתיב למעשה, ולא רק להלכה, ריסון חמור על השימוש באמצעי של גלילוני גומי ומונע בכך פגיעה בלתי נחוצה בגוף ובנפש.

137. בנוהל משנת 1999 הוצבה דרישה, כי כוחות מיוחדים בלבד יעשו שימוש בגלילוני גומי. מר וילק נאחז גם בדרישה זו כראיה למגבלות החמורות שהוצבו על השימוש באמצעי זה. ברם, דרישה זו לא יושמה בפועל באירועי אוקטובר. לא היה ולו עד אחד אשר העלה בשלב העדויות הראשון סייג זה כמגבלה על השימוש באמצעי של גלילוני גומי. מדובר, אפוא, בהלכה שאין פועלים לפיה. נזכיר, כי גם חוליות הגומי שהוקמו במשטרה על פי הוראתו של המפכ"ל וילק לא עברו אימון של ממש בשימוש באמצעי זה[192].

138. יש להעיר עוד, כי בנושא אחר - הסמכות המאשרת ירי גלילוני גומי - הנוהל משנת 1999 דווקא מקל ביחס לנהלים קודמים. בעוד שבנוהל משנת 1996 נקבע כי להפעלת אמצעי גומי יש לקבל אישור של מפכ"ל או ממ"ז (מפקד מחוז), נקבע בנוהל החדש משנת 1999, כי הסמכות המאשרת היא מפכ"ל או ממ"ז או "...מי שהוסמך על ידו בהעדרו". תוספת זו מאפשרת גמישות רבה בדרג המאשר ופותחת פתח להורדת הדרג המאשר לדרגה נמוכה בהרבה מזו של מפקד מחוז, כפי שנקבע בתחילה. לעניין זה, לא נקבעה בנוהל החדש אף לא דרישת סף לכך שנותן האישור יהיה בדרגת קצין.

139. במקומות שונים בטיעונים מטעם מר וילק מוצגים הנושאים הכרוכים בירי גלילוני הגומי כנושאים טכניים. הצגת דברים זו אינה מקובלת על הוועדה. אכן, נושאים כמו פיזור הגלילונים לאחר הירי, מידת הדיוק של הגלילונים והטווח בו פגיעתם עלולה להיות קטלנית, הם כולם נושאים הכרוכים בבחינה טכנית. במובן צר זה, נכונה טענתו של מר וילק. עם זאת, להיבטים טכניים אלה יש משמעות ערכית ואף חוקית. פגיעה במי שלא היתה כוונה לפגוע בו, גרימת תוצאה קטלנית בלתי מוצדקת, הן תוצאות ישירות של הממצאים הטכניים, כביכול. אלה אינם היבטים טכניים גרידא. הידיעה עליהם חיונית לכל מי שעוסק בפיקוד על כוחות משטרה שמשתמשים באמצעים הנדונים, על מנת שלא ייגרמו בשימוש תוצאות קשות חסרות הצדקה.

אכן, הוועדה נתקלה לא אחת בניסיונות לגמד את נושא השימוש בגלילוני גומי ולתחום את הדיון בנושא זה להקשר האפסנאי, המקצועי, הטכני. בדרך כלל, טענות אלה באו מהדרגים הגבוהים יותר, שביקשו להרחיק עצמם מן החובה לרדת לפרטים הנוגעים לנושא זה. נסיונות אלה אינם מקובלים על הוועדה. מדובר בנושא הנוגע במישרין לחובתה של המשטרה לפעול באופן המפחית עד למינימום את הפגיעה באזרחים. מדובר גם בנושא הקשור במישרין למרקם היחסים העדין שבין המשטרה לבין הציבור הערבי בישראל. אלה אינם היבטים בעלי אופי טכני או אפסנאי, כי אם סוגיות אשר הדרג הבכיר ביותר חייב להידרש להן, על מנת שיינתן להן הפיתרון המיטבי.

140. עמדנו לעיל גם על הנסיבות, שחייבו בדיקה יסודית של אמצעי זה בידי המשטרה. נסיבות אלה כללו אירועים בהם היו פגיעות, לעתים קטלניות, כתוצאה מן השימוש בו. הן כללו גם את הגברת השימוש באמצעי זה לפיזור המון בתקופתו של המפכ"ל וילק, ואת העלאת הנושא על שולחן הדיונים בהצעת חוק, שהועברה לתגובת המשטרה ואשר נועדה למנוע שימוש בגלילוני גומי. חרף כל אלה, לא הורה רב ניצב וילק על קיומה של בחינה יסודית של אמצעי זה ושל תוצאות השימוש בו.

141. אשר לפיתוח אמצעים לא-קטלניים לפיזור הפרות סדר - נושא זה עלה כנושא לטיפול ולהתייחסות כבר בשנת 1990, בדין וחשבון שעסק באירועים שהיו באותה שנה על הר הבית ושבהם נגרמו תוצאות קטלניות בשל שימוש בגלילוני גומי. בדין וחשבון האמור נכללה המלצה למשטרה לפתח אמצעים חלופיים, שיבואו במקום גלילוני הגומי, לצורך התמודדות עם אירועי הפרות סדר.

בפועל, לא חל כל שינוי מהותי בתחום זה מאז נכתב הדין וחשבון ועד לאירועי אוקטובר 2000, עשר שנים לאחר אירועי הר הבית של 1990.

לא למותר לציין, כי קיימת במשטרה יחידה בשם מפא"ט - "מחלקת פיתוח אמצעים טכנולוגיים". יחידה זו כפופה במישרין למפכ"ל המשטרה. עם תפקידיה נמנים החובה לפעול לאיתור צרכים, הגדרת דרישות, פיקוח על פיתוח שמתבצע, עבודה מול המוסדות העוסקים בפיתוח, הכנת תכניות מחקר, פיתוח טכנולוגי ואחריות להגשת הצעת תקציב לנושא זה, וכן פיתוח קשרים עם מוסדות מחקר ופיתוח. תפקידים אלה מאפשרים למשטרה לנקוט יוזמה על מנת לבחון את פיתוחם של אמצעים חלופיים לפיזור הפגנות. בפועל, לא נעשתה כל יוזמה רצינית כזו על ידי המשטרה. עם זאת, במכלול נסיבות העניין לא ברור, כי ניתן לגלגל עניין זה לפתחו או לתקופתו של מר וילק, כאחראי יחיד או עיקרי למחדל זה. לפיכך, אין הוועדה רואה מקום לקביעת מסקנות נגדו בסוגיה זו.

142. בפרט האזהרה השלישי יוחס למר וילק גם, כי לא פעל די הצורך לשם הכנסת אמצעי פיזור לא-קטלניים חדשים לשימוש המשטרה. דומה, כי בעניין זה לא נעשה די, ולו לפחות להכניס לשימוש אמצעים קיימים אשר תוצאתם קטלנית פחות מזו של האמצעים שהיו ברשות המשטרה בעת האירועים. די לעניין זה להפנות לפעילות המשטרה תחת פיקודו של המפכ"ל וילק אשר הביאה להפחתה משמעותית של כמות הגז המדמיע הזמינה, כך שאמצעי זה הפך לשולי בהתמודדות עם הפרות סדר.

ברוח דומה ניתן להפנות גם לנושא גלילוני הגומי הבאים במארז של רביעיות, להבדיל מהשלישיות שהיו בשימוש המשטרה. הגלילונים ברביעיות מתאפיינים בעוצמת פגיעה נמוכה יותר מן השלישיות ובהרכב אחיד של סגסוגת גומי ומתכת (להבדיל מן הגלילונים בשלישיות, העוטים מעטה גומי דק על גליל מתכת). התוצאה היא, כי הסיכון הכרוך בהם נמוך במידה ניכרת מזה הכרוך בגלילוני הגומי שהיו בפועל בשימוש המשטרה. ברם, על פי חומר הראיות שבידי הוועדה, המשטרה כלל לא בחנה את השימוש ברביעיות ולא שקלה את הכנסתו. הניסיון לתרץ את אי השימוש באמצעי זה בכך שטווח הפעולה האפקטיבי שלו נמוך מזה של גלילוני הגומי הבאים בשלישיות (טווח הרביעיות 40-20 מטר), לא יצלח, שכן זהו גם טווח הפעולה האפקטיבי של אמצעי אחר, שהיה בשימוש המשטרה בתקופה הרלוונטית (כדורי הגומי מסוג 37 מ"מ).

בהקשר אחרון זה יש להוסיף ולהעיר, כי מן החומר עולה שהמשטרה לא בדקה ביסודיות את האפשרות, כי לאחר הפסקת האספקה של כדורי הגומי מסוג 37 מ"מ, ניתן למצוא חלופות אשר גם השימוש בהם הרבה פחות מסוכן מן השימוש בגלילוני הגומי. המשטרה חדלה לרכוש אמצעי זה לפני אירועי אוקטובר 2000, בין היתר, בגלל שהמפעל המייצר אותו בדרום אפריקה נסגר. ברם, מתברר, כי אמצעי דומה מיוצר במפעל בארה"ב וניתן לרכוש אותו שם. עובדה זו התגלתה רק כשהנושא נבדק לאחר האירועים באוקטובר 2000.

143. בסופו של דבר, התמונה הכוללת המצטיירת היא, כי תחת פיקודו של המפכ"ל וילק לא פעלה המשטרה באופן נחוש ונחרץ כדי לנסות ולאתר חלופות קטלניות פחות מן האמצעים שבידה, ולהכניסן לשימוש במקום האמצעים הקיימים. השיקול הדומיננטי בהתנהלותה של המשטרה תחת פיקודו של רב ניצב וילק בנושא זה היה שיעור העלות. המשטרה חתרה לצמצם את העלות של רכישת התחמושת הנדונה והחזקתה במחסניה, בלא שבחנה את משמעות ההחלטות מבחינת התאמת ארסנל האמצעים שבידיה, והתוצאות המסתברות של שימוש בו באירועי סדר חמורים.

אכן, לנושא התקציב חשיבות רבה בכל גוף, בוודאי בגוף גדול כמו המשטרה, עליו מוטלות משימות רבות. על רקע זה ניתן לקבל את טענתו העקרונית של מר וילק, לפיה אילוצי תקציב אינם מאפשרים השגה של אופטימום בכל התחומים, ויש לאזן בין הרצון לשפר את יכולת המשטרה לבין האמצעים העומדים לרשותה. ברם, לא בכך מדובר כאן. בשנתיים שקדמו לאירועי אוקטובר 2000, נוצר סיכון מוגבר, גדל והולך, לאירועים של הפרות סדר חמורות. באותה תקופה עצמה נפגעה יכולת המשטרה להתמודד עם אירועים כאלה באופן אפקטיבי, הממזער את הפגיעה במפרי סדר. לכרסום זה ביכולת המשטרה לא ניתן למצוא צידוק בטיעונים תקציביים.

רק לאחר האירועים שהתרחשו באוקטובר 2000, ושנגרמו בהם התוצאות המסתברות הנובעות משימוש מסיבי בגלילוני הגומי, בוצעה במשטרה העבודה הנדרשת על מנת לאתר חלופות ולבחון את אפשרות הכנסתן ויישומן. חלק מן החלופות - בעיקר תחמושת הגז המדמיע - יושמו באורח נרחב, כמפורט לעיל.

144. תוצאת האמור לעיל היא, שהאמור בפרט האזהרה השלישי הוכח, לבד מאותו חלק באזהרה אשר מייחס למפכ"ל וילק שלא פעל די הצורך במסגרת תפקידו לפיתוח אמצעים לא-קטלניים.

פרט האזהרה הרביעי

145. בפרט האזהרה הרביעי מיוחס לרב ניצב וילק, כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא קיים ולא דאג לקיום פיקוח ובקרה נאותים על השימוש בכדורים מצופים גומי, ואיפשר שימוש רחב היקף בכדורים כאלה באירועים. זאת, בניגוד להנחיית הדרג המדיני שניתנה ביום 21.9.00 שלא להשתמש בתחמושת זו באירועים שבהם משתתפים ערביי ישראל, ועל אף שהיה מודע לסכנות החמורות ולעיתים הקטלניות הטמונות בשימוש בכדורים מצופים גומי. בנוסף לכך, לא הינחה את כוחות המשטרה במידה מספקת לעשות שימוש באמצעים לא קטלניים שברשותה לפיזור הפרות סדר".

146. כפי שכבר נאמר, בחינת הנתונים הנוגעים לשימוש בגלילוני גומי בתקופת אירועי אוקטובר מלמדת, כי המשטרה עשתה שימוש מסיבי בתחמושת זו בתקופת האירועים. לא יכולה להיות מחלוקת, כי הדרג המשטרתי הבכיר היה ער בזמן אמת לעובדה זו. היא הזדקרה מן הנתונים הנוגעים למשיכת תחמושת מן המחסנים, מדיווחי המחוזות והמרחבים ומדיווחי התקשורת על האירועים. אכן, כבר בבוקר יום 2.10.00, בעת שהאירועים היו בשלביהם הראשוניים, התייחס ראש אגף המבצעים, ניצב יהודה בכר, לחוסר במלאי אמצעי הפיזור שנוצר "עקב שימוש נרחב שנעשה בימים האחרונים וחוסר במלאים" (ההדגשה הוספה)[193].

ניתן להסביר חלק מתופעה זו באופיים החמור של אירועים שונים עימם התמודדו השוטרים. עם זאת, ברור מראיות רבות שהוצגו בפני הוועדה, כי חלק ניכר מן השימוש שנעשה בגלילוני גומי לא היה מוצדק אובייקטיווית ולא ניתן היה להצדיקו בכך שנשקפה סכנת חיים לשוטרים. אין מחלוקת, כי היו נפגעים רבים כתוצאה מאמצעי זה. לפחות שני הרוגים, ויתכן מאוד כי שניים נוספים, נפגעו מגלילוני גומי, כולם באירועים בהם לא נשקפה לכוחות המשטרה סכנת חיים, אשר הצדיקה שימוש בכוח קטלני.

147. חרף זאת, לא יצא מן המטה הארצי של המשטרה ומהמפכ"ל וילק, בשלבים הראשונים של האירועים, קול קורא ברור לרסן את השימוש באמצעי זה ולהגביל את השימוש בו למצבים של סכנת חיים בלבד.

לצורך בחינת המסרים שהועברו מרב ניצב וילק כמפכ"ל המשטרה ומן המטה הארצי, בעת האירועים, ניתן לפנות בראש ובראשונה למברקים שיצאו בתקופה זו מן המטה הארצי למחוזות השונים ולמרחבים. במהלך האירועים הוציא אגף המבצעים במטה הארצי מברק יומי לכל יחידות המשטרה. מברקים אלה כללו, בין השאר, הנחיות, הוראות ודגשים לפעילות הכוחות אל מול האירועים בשטח. המפכ"ל היה מכותב למברקים אלה. לא אחת כללו המברקים גם סעיף נפרד תחת הכותרת "הנחיות מפכ"ל". מברקים אלה תיעדו בזמן אמת את ההנחיות, ועל כן הם מהווים מקור מועדף לבחינת תוכנם ורוחם.

מעיון במברקים מראשית האירועים עולה, שניתנה בהם הנחיה לפיה שימוש באמצעים יהיה על פי הוראות המפקדים. כך נכתב במברקים מיום 30.9.00, 1.10.00, 2.10.00, וגם בימים לאחר מכן. על פי תוכנה, הוראה זו אינה מוסיפה דבר לפקודות ולנהלים הקיימים. היא אינה מחדדת דבר. היא אינה שמה דגשים על פעילות הכוחות. היא אינה מצביעה על כשלים או על סכנות. אין בה ביטוי למדיניות כלשהי אשר הדרג האחראי מבקש להעביר לדרגים בשטח. אין בה גם כל הבחנה בין האמצעים השונים שברשות השוטרים - גז מדמיע מצד אחד, גלילוני גומי מצד שני. לאור ההבדל המשמעותי בין תוצאות השימוש והנחיות השימוש, בין גז מדמיע לבין גלילוני גומי, היעדר הבחנה מודגשת בהוראה הנזכרת מצביע ומלמד על היעדרה של תשומת לב ייחודית מצד דרגי המשטרה הבכירים לנושא השימוש בגלילוני גומי בשלב זה של האירועים.

148. מסר אחר העולה מן המברקים שיצאו במהלך האירועים קורא לפיקוח או למעורבות של מפקדים בשימוש באמצעים. היו מי שניסו למצוא בנוסח עמום זה ביטוי למדיניות מרסנת בשימוש בגלילוני גומי, על מנת למנוע פגיעה בלתי נחוצה בגוף או בנפש עקב פעילות כוחות המשטרה. הנוסח העמום מקשה עד מאוד לקבל תיזה זו. אכן, מן הראיות עולה כי הטעם להנחיה זו היה אחר והתמקד בצורך לחסוך באמצעים, על מנת שלא להיקלע למחסור. כך עולה בבירור מהדברים שנאמרו בהערכת מצב בראשות ראש אגף המבצעים, ניצב יהודה בכר, אשר נערכה ביום 2.10.00 בבוקר. בסיכום הישיבה אמר ראש אג"מ כי "יש חשיבות מרובה שמפקדים יפקחו ויאשרו ירי גומי והפעלת גז, תוך ויסות עד כמה שניתן". נוסח זהה כמעט מילולית נמצא במברקים מאותם ימים. ניצב בכר ממשיך ומסביר בהערכת המצב, כי הנחיה זו ניתנת "עקב שימוש נרחב שנעשה בימים האחרונים וחוסר במלאים"[194].

מדברים אלה עולה בבירור ההיגיון שביסוד ההוראה. ההיגיון הוא לוגיסטי-מבצעי. על רקע זה בולט במברקים היעדרו של דגש מרסן הנוגע לאפקט הפוגעני הנלווה לשימוש באמצעי זה. כפי שנראה, לראשונה נמצא דגש כזה במברקים רק לקראת סוף האירועים, ביום 9.10.00.

בחלק מן המברקים ניתן למצוא התייחסות לקשר שבין סכנת חיים לבין שימוש באמצעים. התייחסות כזו קיימת במברק מיום 30.9.00, בו נאמר, בסעיף דגשים והנחיות, כי "הפעלת אמצעים באירועים [תהיה] עפ"י הוראות מפקדים ובמקרים של סכנה לחיי השוטרים". קשה לייחס למשפט זה ערך רב. הטעם לכך הוא, שאין בו התייחסות כלשהי להבדלים שבין גז מדמיע לבין גלילוני גומי. הואיל ואין איש טוען, כי שימוש בגז מדמיע מוגבל לסכנה לחיי השוטרים, יש בניסוח הכללי והבלתי ברור של משפט זה כדי לשלול ממנו כל תוכן ממשי. אכן, על רקע ניסוח דומה במברק מיום 2.10.00, ציין ראש אג"מ בעת האירועים, ניצב יהודה בכר, כי הנחיה זו אינה מתייחסת, להבנתו, לשימוש בגלילוני גומי[195]. דברים דומים אמר גם ראש המטה המבצעי במשרד לבטחון הפנים בתקופת האירועים, תת ניצב דוד צור[196].

דגש אחר במברקים נוגע להצטיידות בגלילוני גומי ולהקפדה על חידוש המלאים בתחמושת זו. כך עולה ממברק מיום 1.10.00 בו נכתב, כי "אחריות מפקדים לוודא חידוש מלאי תחמושת אלפ"ה". במברק מיום 2.10.00 נאמר, ברוח דומה, ביחס ל"תחמושת אלפ"ה", כי "אג"מי המחוזות מתבקשים להיערך ולהעביר למב"צ דיווחי אמת לגבי מצאי תחמושת, כמות שהשתמשו בה במהלך האירועים". תכליתה של הנחיה זו הוסברה בצורך לאפשר לאגף לתמיכה לוגיסטית במשטרה להיערך כראוי ועל פי הצורך.

ברור, כי בשלב זה הושם הדגש על כך שברשות הכוחות יהיה מלאי זמין של גלילוני גומי ושאר אמצעים, ולא על סכנת החיים הכרוכה בשימוש באמצעים אלה.

149. אחרי התערבותו של ראש הממשלה ביום 3.10.00, וההנחיות המרסנות שנתן באותו יום בדיון שנערך במטה המחוז הצפוני, שונו הנחיות הדרג הבכיר של המשטרה, אף כי לא ניתן לכך ביטוי, בתחילה, במברקים שנשלחו מן המטה הארצי. אכן, ביום 4.10.00, בעת דיון בתחנת משגב, נתן המפכ"ל וילק הנחיה ברורה לאיפוק, להפסקת שימוש בתחמושת קטלנית, חיה או גומי, גם במחיר של

נסיגה לאחור[197]. יצוין עוד, כי במברק מיום 9.10.00 של המטה הארצי נאמר, כי:

"יש להקפיד על שליטה, פיקוח ובקרה של מפקדים בכירים בנקודות החיכוך למניעת פגיעה קטלנית בירי גומי ... יש להשתמש במירב האמצעים ע"מ למנוע הסלמה, יש להתחיל מהאמצעים הקלים לאמצעים הכבדים והקטלנים, יש לעשות הכל ע"מ להרגיע את המצב ... איפוק בירי גומי - יש לגלות איפוק ככל שניתן במהלך האירועים. ירי גומי באירוע הפס"ד - באישור קצין המצוי באירוע בלבד".

לא למותר להעיר, כי מברק זה (ומברק דומה שיצא ביום 10.10.00) מפריכים טענה אחרת שעלתה, ולפיה אין המברקים של המשטרה מהווים צינור מתאים להעברת מסרים של מדיניות מרסנת. מתברר, כי כאשר פיקוד המשטרה היה מעוניין להעביר מסר על מדיניות כזו, לא היה כל קושי להעבירו באמצעי המתבקש, דהיינו במברקים. היעדרה של הנחיה דומה במברקים קודמים מעיד, כי בשלבים קודמים לא אימצה המשטרה מדיניות ברורה שתכליתה לרסן את השימוש בגלילוני גומי בשל הפגיעה האפשרית הטמונה באמצעי זה.

יש במכלול הדברים כדי ללמד - הן על מודעות הדרג המשטרתי הבכיר לתופעה של שימוש רב בגלילוני גומי בפרק האירועים הראשון והן על היעדר פעולה מספקת כדי להעביר מסר אשר תכליתו היא מיזעור הפגיעה הנובעת מן השימוש באמצעי זה.

150. חלק אחר באזהרה מתייחס לכך שמר וילק נהג בנושא גלילוני הגומי בתקופת מהומות אוקטובר 2000, בניגוד להנחיית הדרג המדיני מיום 21.9.00. ההנחיה האמורה מצאה את ביטויה במסמך סיכום של ישיבה שניהל סגן שר הביטחון בנושא "הכרזה חד צדדית - שמירת החוק והסדר באיו"ש, בטחון הפנים בירושלים, וערביי ישראל"[198]. בישיבה השתתפו מלבד סגן שר הביטחון מר אפרים סנה, גם נציגי צה"ל, נציגי שב"כ, ממלא מקום ראש המועצה לביטחון לאומי, עוזר השר לבטחון פנים, סגן ראש אמ"ן במשטרה ונציגים נוספים מהמשטרה.

בסעיף המתייחס לערביי ישראל ניתנה, בין השאר, הנחיה על "הימנעות משימוש באמצעים לפיזור הפגנות המופעלים בשטחים". בעיקרו, מכוון משפט זה להימנעות משימוש בגלילוני גומי. אין מחלוקת, כי הדברים לא בוצעו במהלך אירועי אוקטובר, אף שעולה מן הראיות כי הגיעו לידיעת המפכ"ל[199].

עם זאת, לנוכח עדותו של מר וילק, אין לייחס לו אחריות על פי הנטען בחלק זה של האזהרה. מר וילק העיד, כי כחלק מההיערכות לתרחיש "קסם המנגינה", ביקש ראש הממשלה למנות מספר צוותי עבודה. וילק העיד, כי ביקש מראש הממשלה להקים צוות שיטפל במשמעויות של "קסם המנגינה" ביחס לערביי ישראל. לדבריו, קיבל ראש הממשלה את ההצעה, והורה על הקמת צוות משותף של המועצה לביטחון לאומי, שירות הביטחון הכללי ומשטרת ישראל. וילק העיד, כי סגן שר הביטחון התנדב לרכז את עבודת הצוותים. הוא הסביר, כי באותו דיון סוכם שהצוותים יבצעו עבודת הכנה, עבודה גולמית של איסוף חומר, קבלת ניירות עמדה. אחר כך יתקיימו דיונים מסודרים על עבודת הצוותים, ברמה של ראש הממשלה, שר, רמטכ"ל, מפכ"ל, ראש השב"כ וכו'.

על רקע דברים אלה, אשר יש להם תמיכה בחומר הראיות וכן בדברים דומים של מר ברק, לא ניתן לקבוע, כי אמנם דובר בהנחיה מחייבת, אשר לא בוצעה. מדובר בסיכום דיון שהיה בבחינת דיון ביניים. באותו שלב לא דובר בהנחיה מחייבת שיש לפעול על פיה. אכן, בכל הדיונים שקיים הדרג המדיני במהלך אירועי אוקטובר לא היה מי שטען כי קיימת הנחיה כזו וכי יש לפעול על פיה. בכך יש תמיכה ממשית בעדותם של מר וילק ומר ברק. במצב זה, ובהיעדר תשתית ברורה דיה בדבר המעמד המחייב של הדברים, הרי שאף כי יש רבים הרואים חיוב רב בהנחיה לגופה, לא ניתן לקבוע כי הופרה לעניין זה הנחיה מחייבת של הדרג המדיני.

151. בכך אין כדי ליטול מן הדברים כל ערך. אכן, הנחיית סגן השר, כעולה מן המסמך בו תועדה, הונחה על שולחנו של מפכ"ל המשטרה. מן החומר שבפני הוועדה אף עולה, כי ימים אחדים לפני שניתנה, ביום 17.9.00, הוציא ראש המרחב הצפוני של שירות הביטחון הכללי מכתב אל ראש מחלקת המודיעין במשטרה ואל ממלא מקום ראש המועצה לביטחון לאומי. המכתב עוסק בעמדת שירות הביטחון הכללי לגבי התגובות הצפויות מצד ערביי ישראל לאפשרות של הכרזה חד-צדדית על הקמת מדינה פלסטינית. בין השאר, הומלץ במכתב זה שלא לחזור על שימוש ב"אמל"ח אינתיפאדה" נגד ערבים ישראלים[200]. ראש המרחב הצפוני הסביר, כי כוונת הדברים בעיקרם היא לגלילוני הגומי[201]. הוא הבהיר, כי הדברים נאמרים על רקע הניסיון הרב שנצבר ואשר העיד על האפקט המסלים שיש לשימוש באמצעים אלה על אירועים של הפרות סדר.

כאמור, לא היה לדברים תוקף מחייב כלפי המשטרה. עם זאת, יש לראות את מפקדי המשטרה, על רקע הדברים, כמי שתשומת ליבם הוסבה לאפקט השלילי שיש לשימוש באמצעי של גלילוני גומי, ולצורך לרסן את השימוש באמצעי זה. משלא פעלו, ולא הנחו לפעול, ברוח תובנה זו, אין הם יכולים לטעון, כי לא היו ערים למשמעויות העלולות להתלוות לדרך פעולתם.

152. על סמך כל האמור לעיל, אנו קובעים כי הוכחו העובדות שבפרט האזהרה הרביעי, בהסתייגות אחת, והיא, שהשימוש רחב ההיקף בירי גלילוני גומי לא נעשה בניגוד להנחיה של הדרג המדיני.

פרט האזהרה החמישי

-

153. בפרט האזהרה החמישי מיוחס לרב ניצב וילק, כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל בתקופה הרלוונטית, לא יישם ולא דאג ליישם את הלקחים שהופקו מאירועים שהתרחשו בספטמבר 1998 באום אל-פחם, לעניין שימוש יתר בכדורים מצופים גומי, לעניין שליטה על כוחות בהפרות סדר ולעניין הכשרה מתאימה של כוחות המטפלים בהפרות סדר".

154. בעקבות אירועי אום אל-פחם 1998 הועברו למפכ"ל וילק שלושה סיכומים של האירועים, ובהם גם לקחים. הסיכומים הם של מרחב העמקים, מג"ב צפון וממ"ז צפון[202]. עוזר המפכ"ל הוסיף לסיכומים, ביום 20.11.98, מסמך משלו, אשר צורף לאלה שהועברו למפכ"ל[203]. במסמך ציין העוזר, כי "כחוט השני עוברות מספר הערות - א. שמוש מופרז בגז/גומי + משמעת מבצעית לקויה של שוטרים...".

בחינת המסמכים מעלה, כי למסקנה זו יש יסוד איתן. מפקד המחוז הצפוני, ניצב רון, מצוטט כמי שאומר, כי "מקרים בהם שוטרים פעלו בחוסר משמעת, כגון ירי בלתי מבוקר למרות ההוראה בשטח על הפסקת אש". עוד העיר מפקד המחוז, כי:

"הבעיה המרכזית שלנו זה שליטה בכוחות. יש לנו מקרה חמור מאוד של פציעה ולמזלנו האיש עדיין חי. כנראה שהוא פצוע מאש חיה והמקרה טעון בדיקה וחקירה. זה מקרה שהיה יכול להצית את כל המגזר ואני מבחין בחוסר משמעת מבצעית כמו למשל ביס"מ שרון. מספיק שוטר אחד לא ממושמע כדי שהצפון יוצת מחדש. יש לבצע חלוקת קצינים כזאת שתהיה שליטה על כוחותינו, קצינים תקיפים

ונחרצים ללא פשרות".

מפקד מג"ב צפון, ניצב משנה בנצי סאו, מוסיף בהקשר זה, כי "השימוש המופרז בגז וגומי נבע מחוסר ניסיון של השוטרים שלא השתתפו בהתפרעויות או מפחד טבעי במצבים האלה". ברוח דומה, מציינת מפקדת מג"ב צפון בין לקחיה, כי "במבצע בוצע ירי מופרז באמצעי גז ולא היתה שליטה מוחלטת בשוטרים בזמן ירי באמצעים". עוד נכתב, כי:

"בפריצות לתוך אום אל-פחם, מפקדי כוחות פעלו לעיתים באופן עצמאי תוך כדי ניתוק מגע מכוח עיקרי ואף לעיתים נוצרו עירבוב כוחות וללא שליטת מפקדים".

מן הנתונים שצורפו לסיכומי האירוע עולה, כי בסך הכול בשלושת ימי האירועים באום אל-פחם ירו יחידות משמר הגבול השונות 965 גלילוני גומי. יחידת יס"מ עמקים ירתה 100 גלילוני גומי. מר וילק אינו חולק על כך, שבאירועים אלה אכן נעשה שימוש מופרז בגלילוני גומי.

155. מר וילק טוען, כי אין זה נכון שלא יושמו הלקחים שהוסקו מאירועים אלה. גם לעניין זה הוא מצביע על הנוהל החדש לטיפול בהפרות סדר ובהפגנות שיצא בחודש דצמבר 1999, ואשר מבוסס, לטענתו, על הלקחים האמורים. על פי הטענה, נוהל זה מטפל גם בנושא של שימוש יתר בגלילוני גומי והוא נועד לגרום לכך שתופעה זו לא תישנה.

עיקרי הדברים הנוגעים לנקודה זו כבר נדונו[204]. נזכיר, כי מהלכי המשטרה תחת פיקודו של המפכ"ל וילק גרמו לכך שגלילוני גומי הפכו לאמצעי עיקרי, כמעט בלעדי, בפיזור הפרות סדר, וכך היה גם באירועי אוקטובר. נזכיר גם, כי המגבלות שבנוהל החדש לעניין סכנת חיים חושפות בו סתירה פנימית, והן אינן ניתנות ליישום. זאת ועוד, הנוהל החדש מקל באופן מעשי על קבלת אישור לירי גלילוני גומי, ובמקום אישור של ממ"ז או מפכ"ל, כפי שהיה בעבר, יכול להינתן אישור לירי גומי גם על ידי מי שהוסמך על ידי הממ"ז בהיעדרו לאשר ביצוע של ירי גלילוני גומי. אין אפילו דרישה, כי מי שהוסמך על ידי הממ"ז יהיה קצין. מבחינה זו, אגב, הנוהל מקל ביחס לנוהל שנקבע לגבי השימוש בגז מדמיע, בו הסמכות המאשרת על פי ההנחיות היא מפקד המחוז או קצין בכיר שהוסמך על ידו לכך. ראינו גם, כי הנוהל לפיו יחידות מיוחדות בלבד מבצעות ירי של גלילוני גומי, לא בוצע בפועל. כל אלה מלמדים, כי לא ניתן לראות בנהלים החדשים שנקבעו משום הפקת לקחים משמעותית מאירועי אום אל-פחם 1998. בנושא השליטה בכוחות לא נשתנה באירועי אוקטובר דבר ממה שהיה ב-1998, ועל נושא ההכשרה עמדנו בדיון בפרט האזהרה הראשון, ולא נחזור.

מסקנתנו היא, שהעובדות בפרט האזהרה החמישי הוכחו.

פרט האזהרה השישי

156. בפרט האזהרה השישי מיוחס לרב ניצב וילק, כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל, לא פעל כהלכה לקראת יום 2.10.00, ובמהלך אותו יום, בכך שאף כי צפה בפועל, או שהיה עליו לצפות, הסלמה נוספת באירועים הקשים אשר אירעו במגזר הערבי ביום 1.10.00, לא הורה על היערכות מספקת של המשטרה לקדם את פני האירועים, ובפרט במחוז הצפוני של המשטרה. בתוך כך, לא הורה על הזרמה מספקת, בכמות ובאיכות, של כוחות משטרה לאותו מחוז".

לאחר שקילת מכלול העובדות בנושא זה, הגיעה הוועדה למסקנה, כי אין מקום לביקורת נגד מר וילק בנקודה זו. מן החומר שבפני הוועדה עולה, כי לקראת יום 2.10.00 לא ידעו הערכות המודיעין לומר בוודאות, כי האירועים יתמקדו באופן בלעדי בצפון הארץ. כמו כן, לא היה ברור לאן מועדות פני האירועים באזור הצפון, מעבר למוקד הצפוי באום אל-פחם, שם נהרגו אנשים ביום האירועים הראשון. היה חשש ממוקדי אירועים בירושלים וגם בדרום הארץ. באותו שלב, גם עלה חשש מפני פעילות חבלנית בכל רחבי הארץ. הקצאת כוחות המשטרה לקראת יום 2.10.00 בוצעה בהתאם להערכות אלה. לפיכך, הוקצו למחוז ירושלים 740 שוטרי תגבור, ולמחוז הצפוני הוקצו 440 שוטרי תגבור.

לדעת הוועדה, בהתחשב בתמונת המצב שהיתה למשטרה ביום 1.10.00 בשעות הערב, לא ניתן לומר, כי המשטרה לא נערכה באופן מספיק לקראת ה-2.10.00, וכי חילקה את כוחותיה המוגבלים בצורה לא נכונה לקראת אותו יום. לפיכך, אין הוועדה רואה מקום למסקנות כלשהן נגד מר וילק בכל הנוגע לפרט האזהרה השישי.

פרט האזהרה השביעי

1575. בפרט האזהרה השביעי מיוחס לרב ניצב וילק, כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל, הורה על שימוש בכל האמצעים לצורך פתיחת צירי תנועה לקראת יום 2.10.00 ובמהלכו, ובמיוחד כביש מספר 65 ('כביש ואדי עארה'), בלא שנתן דעתו במידה מספקת לאיזון הנדרש בין הצורך בהחזרת הסדר על כנו לבין הצורך למנוע נפגעים בגוף ובנפש עקב פעילות המשטרה, ובלא שנתן משקל ראוי לצורך להביא להרגעת הרוחות ולמניעת המשך האירועים".

האזהרה השביעית עוסקת בסוגיית ההנחיה שניתנה לקראת יום 2.10.00, ופתיחת ציר ואדי עארה באותו יום. נושא זה נבחן באופן נרחב בדיון בעניין אחריותו של ראש הממשלה דאז, מר ברק. על אף שיש בנושא זה פנים לכאן ולכאן, ועל אף שהתחבטנו לא מעט בנושא זה, מסקנת הדיון היתה, כי בסופו של דבר לא ניתן לקבוע כי ההנחיה שניתנה היתה בלתי לגיטימית בנסיבות המורכבות של הזמן והמקום בהן אנו עוסקים. בהתחשב בכך ובעובדה שמקור ההנחיה היה בראש הממשלה, ולא במפכ"ל, הרי שאין אנו רואים מקום לקביעת אחריות כלשהי של המפכ"ל וילק באשר להנחיות שניתנו לקראת יום 2.10.00 אודות פתיחת ציר ואדי עארה.

פרט האזהרה השמיני

158. בפרט האזהרה השמיני מיוחס לרב ניצב וילק, כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל, לא הגיב על המקרים הראשונים שבהם נהרגו אזרחים באירועי אוקטובר 2000, ביעילות ובתקיפות הדרושות על מנת למנוע פגיעות נוספות בנפש ובגוף, ובכלל זה לא נתן הנחיות מתאימות שמטרתן למנוע פגיעות כאמור, ובכך אף להביא להרגעת הרוחות".

למעשה, מרבית העובדות הנוגעות לפרט זה עלו בדיון בפרטי האזהרות הקודמים. בחנו לעיל את המברקים בהם הועברו הנחיות פיקוד המשטרה לשטח. בימים הראשונים לאירועים, לא כללו הנחיות אלה מסרים מרסנים משמעותיים. לא יכולה להיות מחלוקת, כי המפכ"ל וילק, מפקד וקצין מנוסה ובכיר, היה מודע בפועל להשפעה המסלימה של קיום הרוגים ופצועים מקרב הציבור הערבי על המשך האירועים. חרף זאת, לא עלתה ממברקי המשטרה ומהנחיותיה בימים הראשונים לאירועים תובנה או מדיניות של הימנעות מחיכוך, של חתירה להימנעות מפגיעה נוספת באזרחים, כדי להביא לרגיעה. אין במברקים אלה פנייה אישית של המפכ"ל לשוטריו, כדי להעביר להם מסר, בשעת אמת, בדבר הצורך למנוע נפגעים נוספים באירועים. גם בעקבות הנפגעים הרבים באירועי יום 2.10.00 לא יצא רב ניצב וילק במסר ברור של סובלנות, סבלנות ומתינות, כדי למנוע פגיעה בחיי אדם ובגופם וכדי להביא לרגיעה באירועים.

המפכ"ל וילק לא פעל בנחרצות ובתקיפות כדי לברר לאלתר, מיד כשנודע על הרוג ופצועים קשה באירועי יום 1.10.00, כיצד נגרמו תוצאות אלה. הוא גם לא פנה למפקד הכוח שנכח באום אל-פחם בבקשה לקבל הסברים מפורטים למה שאירע במקום, על רקע התוצאות הקשות של האירועים שהתרחשו שם באותו יום.

159. מר וילק טוען, כי הנחיותיו לריסון ואיפוק ולקבלת אישור ממפקד מחוז לפני שימוש באמצעים לפיזור המון, הועברו בהערכת המצב שהתקיימה ביום 2.10.00 על ידי ראש אג"מ.

גם אם הנחיות ראש אגף המבצעים באותו יום היו, לאמיתו של דבר, הנחיות המפכ"ל - ולכך לא נמצא אפילו רמז בהערכת מצב זו - הרי שאין בהן כדי לסייע למר וילק. עיון בדברים מלמד, כי בהנחיות ראש אג"מ באותה הערכת מצב אין מילה וחצי מילה על הימנעות מעימותים, ואף לא על הצורך באישור מפקד מחוז להפעלת אמצעים. אמנם, בהנחיות ראש אג"מ באותו יום נזכר נושא השימוש באמצעים. ברם, ההנחיה אינה קוראת למתינות וסובלנות, כי אם לשימוש מושכל באמצעים, על מנת למנוע מיצוי המלאי שלהם. ציטטנו את הדברים לעיל, ולא נחזור. נזכיר עוד, כי גם ראש אג"מ מסכים, כי ההנחיה לגלות איפוק ולהגיב רק במצבים של סכנת חיים, היתה מכוונת לשימוש בירי חי בלבד, ולא לשימוש באמצעים לפיזור המון.

לא למותר להעיר, כי במהלך הישיבה לא הוזכר כלל, כי ביום הקודם נהרג אזרח או כי אנשים נפצעו קשה, ולא הודגשו ההשלכות של מקרה מוות כזה והחשיבות שבמניעת מקרים כאלו. קשה למצוא, אפוא, במסרים שהועברו בדיון זה, משום השלמה של מה שהחסיר המפכ"ל בהנחיותיו שלו.

160. בסיכומים שהוגשו על ידי באי כוחו של מר וילק נכתב בהקשר של אזהרה זו כי מר וילק השתתף בהערכות מצב של המחוז הצפוני. בידי הוועדה נמצא סיכום של הערכת מצב מיום 2.10.00, שנערכה במחוז הצפוני בשעות הערב, ובה השתתף גם המפכ"ל וילק[205]. עיון בסיכום זה מעלה, כי אין בדבריו של וילק בישיבה זו התייחסות כלשהי לנושא ההרוגים ולעניין איפוק וריסון. ממילא, אין גם בדברים אלה כדי לסייע למר וילק בנקודה זו.

דעתנו היא, על כן, שהאמור בפרט האזהרה השמיני הוכח.

פרט האזהרה התשיעי

161. בפרט האזהרה התשיעי מיוחס לרב ניצב וילק, כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל, לא דאג, בהקדם האפשרי, לקיומם של תחקירים מסודרים של אירועי אוקטובר 2000, לרבות לקיום הוראה שלו לקיים תחקירים כאלה, ובדגש על אירועים בהם היו עימותים שגררו שימוש בירי חי או בירי כדורים מצופים בגומי, וכן אירועים שבהם היו נפגעים".

162. בנושא ביצוע תחקירים דנו בפרקים הדנים בתחקירים ובדו"חות פעולה[206]. נוכל, על כן, להתייחס לנושא זה בקיצור. במשטרה קיים נוהל המסדיר את ביצוע התחקירים. זהו נוהל תחקירים מבצעיים, אשר הוצא על ידי מדור מבצעים באגף המבצעים במטה הארצי, ביולי 1995. על פי נוהל זה, נועד התחקיר המבצעי לבדוק את העובדות לאחר האירוע באופן אמין ומדויק, כדי להפיק לקחים ומסקנות בנוגע לתפקוד כוח המשטרה. הנוהל קובע, כי תחקיר יבוצע לאחר אירוע חריג, לאחר שימוש בנשק או באמצעים אחרים מהם נפגע או נהרג אדם, וכן לאחר שימוש בנשק על ידי איש משטרה, גם אם לא נגרמה פגיעה באדם כתוצאה מהשימוש בו.

בנספח לנוהל מפורטים סוגים שונים של אירועים המוגדרים כ"אירוע חריג" המחייבים עריכת תחקיר לאחר סיומם. בין היתר, נכללים ברשימה זו גם "הפגנות והפרות סדר בקנה מידה נרחב", "אירוע בהיקף נרחב שבו הופעלו סד"כים ואמצעים בקנה מידה נרחב" וכן כל אירוע שבו נעשה שימוש בכלי יריה אשר גרם לפציעתו של אדם.

163. הנוהל מסדיר גם את יחסי הגומלין בין תחקיר לבין חקירה פלילית, אשר אפשר שתקום לאחר אירוע זה או אחר על ידי המחלקה לחקירות שוטרים שבמשרד המשפטים (מח"ש). לעניין זה נקבע, באשר לאירועים הנזכרים, כי "אין לנקוט בפעולות חקירה כלשהן ויש לדווח מיידית אודות האירוע למנהל מח"ש, אשר יחליט האם לפתוח בחקירה פלילית".

הנוהל מאפשר קיום תחקיר מבצעי גם לאחר העברת אירוע פלוני לחקירת המחלקה לחקירות שוטרים. הנוהל מתנה אפשרות זו בקבלת אישור ממנהל המחלקה לחקירות שוטרים. הנוהל קובע, בהקשר זה, כי התחקיר יעסוק בעניינים מבצעיים הקשורים לאירוע, כמו נהלי דיווח, היערכות מבצעית, נהלי פריסת מחסומים, התנהגות מבצעית וכו'. כדי להסיר חשש נאמר בנוהל לעניין זה, כי ניתן לקבל את אישור ראש המחלקה לחקירות שוטרים באמצעות טלפון, בכל שעה משעות היום והלילה. לגבי מועדי עריכת התחקיר, נקבע בנוהל כי יש לסיים תחקיר לא יאוחר משבוע ימים מיום האירוע. באשר למקרים שהיוו אירוע חריג ורחב היקף, נקבע הסדר לפיו יישלח דו"ח חלקי למחלקת המבצעים במטה הארצי לאחר שבוע, וכי הדו"ח הסופי יושלם בתוך שבוע נוסף.

164. לא יכול להיות ספק, כי נוהל תחקירים מבצעיים חל על אירועי אוקטובר, בוודאי על אותם אירועים בהם נפגעו אנשים רבים או נהרגו אזרחים. הדבר נובע מהיקף האירועים, מטיבם, מהפעלת כלי ירייה במהלך פעילות המשטרה, ומתוצאות הפעולות - נפגעים בגוף ובנפש. ברור, על כן, כי היתה חובה לקיים תחקירים, ביחידות המשטרה השונות, אודות פעילותן באירועים בהם התקיימו המאפיינים שצוינו. בפועל, יחידות המשטרה ומרחביה, ברובן, לא ערכו תחקירים כנדרש[207].

המשטרה דיווחה למח"ש על ההרוגים באירועים, ומבחינה זו ניתן היה להסיק, כי נפתחה חקירה של מח"ש. על פי הראיות, לא נעשתה פנייה כלשהי מטעם המשטרה לאפשר ביצועם של תחקירים מבצעיים של האירועים האמורים, בהסתמך על הנוהל אותו תיארנו לעיל. זאת ועוד. מתברר, כי במרבית המקרים בהם נהרגו אזרחים לא קיימה מח"ש חקירה של ממש, בנימוק של היעדר שיתוף פעולה מצד האזרחים הערבים או היעדר תלונה מצד המשפחות. התוצאה היא, כי בפועל מרבית האירועים בהם נהרגו אזרחים לא נחקרה על ידי גורם כלשהו, מח"ש או המשטרה.

165. כיצד טיפל רב ניצב וילק, בהיותו מפכ"ל המשטרה, בנושא זה? על עיקרי הדברים עמדנו במקום אחר[208], אך נשוב ונזכירם כאן, בהיותם קשורים קשר הדוק לפרט האזהרה הנדון. בתאריך 4.10.00 נערכה הערכת מצב מיוחדת במטה הארצי, בראשות המפכ"ל וילק. בסיום הדיון, בשעה 20:16, יצא מברק בהול (דרגת הדחיפות הגבוהה ביותר במשטרה) אל כל יחידות המשטרה. המברק כולו מוקדש להנחיות המפכ"ל בדבר המשך הערכותה של משטרת ישראל. בין היתר נכתב שם:

"ביצוע תחקירים - בכל יחידה יש לבצע תחקירים ברמת מפקדים (כולל שיתוף הכוחות הלוחמים), זאת לצורך הפקת לקחים ושיפור במקום שנדרש".

כלומר, כבר בשלב מוקדם יחסית הונחו מפקדי הכוחות בשטח להתחיל לבצע תחקירים, כדי להפיק לקחים במקום שנדרש. מן ההנחיה ניתן להסיק, כי רב ניצב וילק, בהיותו מפכ"ל המשטרה, ייחס חשיבות לביצוע התחקירים כבר בשלב זה, כדי להתייעל לקראת מהומות נוספות, אם יהיו. מאליו עולה מכך, כי היתה חשיבות למימד הזמן בהשלמת התחקירים האמורים.

בהמשך להנחיה הנזכרת שב המפכ"ל וילק ונדרש לנושא התחקירים בישיבת סגל הפיקוד המשטרתי השבועית, ביום 8.10.00. בישיבה זו אמר, כי:

"יש להתחיל להכנס לשלב התחקירים ולכן צריך לתעד את פעולות המשטרה על מנת לבצע תחקירים טובים והפקת לקחים יעילה".

הנחיות אלה ניתנו על ידי רב ניצב וילק בשלב בו היה ידוע על הקמתה של ועדת בירור לבדיקת אירועי אוקטובר 2000. אכן, ההודעה על ההחלטה להקים ועדה כזו ניתנה ביום 3.10.00 על ידי ראש הממשלה דאז, מר ברק. עולה מכך, כי עובר להחלטה האמורה לא סבר וילק, או איש מיועציו, כי קיים קושי כלשהו בעריכת תחקירים בשל הקמת הוועדה. אגב, מן העובדות האמורות עולה, כי גם האפשרות של חקירת מח"ש לא נתפסה כמכשול האמור למנוע קיומם של תחקירים מסודרים כנדרש.

166. ברם, הנחיות אלה של המפכ"ל וילק לא האריכו ימים. בישיבת סגל הפיקוד המשטרתי השבועית ביום 23.10.00, יש כבר שינוי בהוראות. בישיבה זו הנחה המפכ"ל, כי יש "בשלב זה לעצור את התחקירים עד שנדע את המסגרת המשפטית של הוועדה, ועד שנקבל בכתב מהיועמ"ש לממשלה את מסגרת עבודת הוועדה שהוקמה על ידי ראש הממשלה".

בישיבה השבועית הבאה של סגל הפיקוד המשטרתי, ביום 30.10.00, הוסיף המפכ"ל וילק ואמר:

"עם מינוי וועדת הבירור על ידי ראש הממשלה ובהמשך להודעתי בספ"כ מיום 23.10.00, על הפסקת פעילות הצוותים שמונו לעניין בחינה וניתוח פעילות המשטרה במגזר הערבי במבצע גאות ושפל, אני מבקש לחזור ולהבהיר כדלקמן: יש להימנע בכל הרמות מכל פעילות שעלולה להתפרש כהכנה מתואמת של גורמים במשטרה, לקראת הבירור שיעשה על ידי הוועדה".

בהמשך פירט המפכ"ל רשימה של פעולות שאסור לבצע, והראשונה ברשימה היא ביצוע תחקירים. יומיים אחר כך, בתאריך 2.11.00, שלח היועץ המשפטי לממשלה איגרת למפכ"ל. באיגרת אישר היועץ המשפטי, כי קרא את הנחיות המפכ"ל בעניין איסור ביצוע פעולות של בדיקת פעילות המשטרה באירועי אוקטובר, וכי הן מקובלות עליו.

לנוכח הגושפנקא שניתנה להנחיה על עצירת התחקירים מצד היועץ המשפטי לממשלה, מצויה במוקד הבחינה של הוועדה התנהלות הדברים עד ליום 23.10.00, והשאלה מדוע לא בוצעו תחקירים עד למועד זה, כאשר על פי ההנחיות היו התחקירים אמורים להסתיים עד למועד האמור.

167. טענה אחת שהעלה מר וילק היתה, כי לא ניתן היה לבצע תחקירים מאחר שהאירועים אמורים היו להיחקר בידי מח"ש, ובמקרה כזה אין לבצע תחקירים[209].

הסבר זה אינו מניח את הדעת, מכמה טעמים. ראשית, גם מר וילק מסכים, כי לא כל האירועים שהיה צריך לקיים אודותם תחקיר הועברו לחקירת מח"ש. ברור, כי לגבי חלק מהאירועים - למשל, האירוע בפרדיס ביום 1.10.00 - לא היתה עילה לאי קיומו של תחקיר על ידי המשטרה.

שנית, ראינו כי הנוהל מאפשר למשטרה לפנות למח"ש על מנת לקבל אישור לביצוע תחקירים. בפועל, לא פנתה המשטרה למח"ש כדי לקבל אישור כזה בדבר מקרה כלשהו[210]. מדוע לא עשתה כן? מר וילק מסר תשובות לא-אחידות לשאלה זו. במקום אחד טען, כי מח"ש אינה יכולה לתת למשטרה אישור לקיים תחקיר בטרם סיימה לגבות עדויות מן השוטרים המעורבים, ובפועל לא גבתה מח"ש עדויות כאלה בהיעדר תלונות לגבי מרבית ההרוגים שנפגעו באירועי אוקטובר. ברם, גם אם תיאור זה מתאים למצב דברים בחקירה רגילה, לא נעשה כל ניסיון מצד רב ניצב וילק לבחון, אם יינתן אישור לתחקיר גם במצב המתואר, שבו חקירת מח"ש של האירועים אינה מתבצעת, הלכה למעשה. בפועל, עולה מחומר הראיות כי לא נעשתה כל פנייה, על ידי גורם כלשהו במשטרה, למחלקה לחקירות שוטרים בבקשה לקבל אישור לביצוע תחקיר.

במקום אחר, קשר מר וילק בין אי קיומם של תחקירים לבין הקמת ועדת הבירור, עוד בטרם שניתנה ההנחיה שלו ביום 23.10.00 לעצור את קיומם של התחקירים. לדבריו, "אני כמפכ"ל בשום אופן לא רציתי שהמשטרה תעשה איזה שהוא דבר שייראה כאילו שהמשטרה עושה משהו לתיאום מול ועדות, כשהרי ביום שלישי בבוקר כבר יש אמירה של רוה"מ שהולכת להיות מוקמת [ועדת בירור]"[211]. מר וילק אינו מסביר כיצד מתיישבים דברים אלה עם הנחיה שנתן לקיים תחקירים, לאחר שהיה ידוע לו על החלטת ראש הממשלה על הקמת ועדת בירור.

במקום שלישי, טען מר וילק, כי נושא קבלתו של אישור לביצוע חקירה אינו אמור להיות מטופל על ידו, וכי החובה לדאוג לכך, לגבי כל מקרה ומקרה, מוטלת על היחידה האזורית הנוגעת בדבר. בדברים אלה מבקש מר וילק להסיר מעליו כל אחריות לעובדה

שלא נתבקש, ולו במקרה אחד, אישור של המחלקה לחקירות שוטרים לקיים תחקיר. קשה לקבל דבריו אלה. היעדרו של ניסיון כלשהו לקבל אישור כאמור אינו מצביע על כשל נקודתי ביחידה או במרחב זה או אחר, אלא על כשל מערכתי ועל היעדרה של פעולה אמיתית - בין מול הגורמים האזוריים של המשטרה ובין במישרין מול מח"ש - אשר מטרתה היא באמת ובתמים לקיים תחקירים.

168. יש להעיר, כי המפכ"ל וילק ידע כבר ביום 4.10.00 על כך שבאירועים עד אותו שלב יש 11 הרוגים ופצועים רבים. הוא גם ידע על כך שמח"ש אמורה לחקור אירועים אלה, רובם ככולם. הוא היה מודע גם לכך, שעל פי הנוהל גורם הדבר מניה וביה לשיתוק כל הליך של ביצוע התחקירים. אילו היה רב ניצב וילק רואה בתחקירים נושא חשוב אשר יש לקדמו, יש להניח, כי לא היה מסתפק בהנחה (בלתי בדוקה) שהיחידות השונות דואגות לקבלת אישורים, והיה דואג בעצמו לכך שעניין זה יקודם מול המחלקה לחקירות שוטרים. נדגיש, פעולה מצידו של המפכ"ל וילק בנושא זה לא היתה חייבת להיות מבוצעת כלפי מח"ש אישית על ידו (אם כי יתכן שכך ראוי היה לעשות לנוכח היקף האירועים וחומרתם). די היה, שידאג שמישהו אחר יפנה מטעם המשטרה למח"ש כדי לבקש להסדיר את נושא התחקירים.

169. אכן, מר וילק הוסיף וטען בפני הוועדה בהקשר זה כי הפקיד את סגן ראש אגף המבצעים במטה הארצי, תת ניצב מרדכי נחמני, על נושא התחקירים, וכי אכן התחיל תהליך של תחקירים בפיקוחו של מר נחמני[212]. לטענת מר וילק, הוא ראה במר נחמני זרוע שלו לביצוע נושא זה, על כל היבטיו.

דא עקא, שמעדותו של מר נחמני עולה תמונה שונה. נחמני העיד, כי מונה להיות אחראי על נושא התחקירים ביום 8.10.00. הוא מוסיף ומעיד, כי פנה למפכ"ל וילק וביקש לדעת "איך לעשות את התחקירים, האם להנחות את השטח, האם לאסוף מהשטח, איך לעשות את זה. עלתה סוגיית מח"ש: כן, לא, ו[וילק] אמר שהוא יקרא לי לתדריך בעניין הזה"[213]. בפועל, לא בוצע תדריך כזה עד ליום 23.10.00, עת ניתנה ההוראה שלא לבצע התחקירים, וממילא עניין זה ירד מעל הפרק.

170. בסיכומים מטעמו של מר וילק נטען, כי אין לוועדה סמכות להידרש לנושא התחקירים, מאחר שמדובר בעניין החורג מן המנדט שניתן לוועדה לבדוק את מה שהתרחש באירועים עצמם. בהקשר זה נטען עוד, כי נושא התחקירים מאוחר לאירועים וחיצוני להם.

נכון הוא, כי במרכז המנדט של הוועדה מצויים האירועים עצמם והגורמים להתרחשותם. נושא התחקירים של האירועים אינו נמצא בגרעין הקשה של מנדט זה. עם זאת, נושא התחקירים שלוב בנושאים אחרים. על פי נהלי המשטרה עצמם, מהווה נושא זה חלק מן הטיפול המשטרתי באירועים. ממילא, לא ניתן להפרידו במישור הזמן או העניין מן האירועים עצמם.

זאת ועוד. הוועדה רואה באופן הטיפול בהיבט זה נדבך משמעותי בהתייחסות הכוללת של פיקוד המשטרה לאירועים, תוך כדי התרחשותם. הוא מהווה חלק בלתי נפרד מהיעדרה של התייחסות מספקת ונחרצת לכך שנהרגו אזרחים בעימותים מול המשטרה, ולצורך למנוע הישנות של אירועים כאלה ושל תוצאות כאלה.

171. לכך יש להוסיף, כי אילו היו מבוצעים תחקירים כנדרש, בסמוך ממש לאחר האירועים, היה בכך כדי לסייע בהשגתן של שתי מטרות חשובות עוד בעת האירועים ובטרם הסתיימו סופית.

האחת, הדרג האחראי הכולל הן את הדרג המדיני והן את פיקוד המשטרה, ובראשו המפכ"ל דאז, רב ניצב וילק, היה מקבל תמונת מצב מדויקת הרבה יותר מזו שעמדה לרשותו, ובעקבות זאת, היה יכול לשפר את ההתמודדות עם האירועים. כך, היתה יכולה

להתבהר לא רק עובדת השימוש הנרחב בגלילוני גומי (עובדה שהיתה ידועה כבר ביום 2.10.00 בבוקר), אלא גם קיום התופעה הנרחבת של שימוש באמצעי זה בניגוד להנחיות. יתכן, כי הדבר היה מוביל למתן הנחיות במברקים, בהקדם, ברוח ההנחיות שניתנו ביום 9.10.00 לגבי ריסון השימוש באש חיה ובגומי - הנחיות שניתנו רק לאחר שהיו הרוגים נוספים, באירועים שהתרחשו ביום 8.10.00 בנצרת.

מטרה שנייה שניתן היה להשיגה היתה העברת מסר ברור ומיידי אל דרגי השטח המראה שהדרגים הבכירים במשטרה עוקבים אחר המתרחש ומקפידים לאתר את התקלות. מסר כזה נושא בחובו אפקט מרסן חשוב. מטבע הדברים, כאשר הפיקוד הבכיר של המשטרה אינו מקרין עניין אמיתי במתרחש, עלול הדבר להעביר לשטח מסר של השלמה עם התוצאות הקטלניות של פעולות המשטרה.

172. טענה אחרת של מר וילק היתה, כי ביצוע תחקירים אורך זמן רב, מספר שבועות עד חודשים, ולכן במועד בו הוחלט על הפסקת התחקירים, ביום 23.10.00, טרם ניתן היה להשיג התקדמות של ממש בתהליך התחקור.

טענה זו עומדת בסתירה לנוהל המשטרתי המחייב, עליו עמדנו לעיל, ולפיו יש להשלים קיומו של תחקיר מבצעי, לכל המאוחר, שבועיים לאחר האירוע. זאת ועוד, ניסיון העבר מלמד, כי אירועים חריגים ורחבי היקף תוחקרו בתוך זמן קצר. כך, תחקיר של הפגנת בני העדה האתיופית מול משרד ראש הממשלה בשנת 1996 הסתיים תשעה ימים לאחר האירוע. כך גם תחקיר אירוע שהיה באום אל-סחאלי, שבתחומי המחוז הצפוני, בשנת 1998.

173. טענה נוספת שהועלתה על ידי מר וילק ובאי כוחו היא, כי בלחץ האירועים שהיו בימי המהומות לא ניתן היה להתפנות ולבצע תחקירים. גם טענה זו דינה להידחות[214]. כמשתקף מהנחיית המפכ"ל מן הימים 4.10.00 ו-8.10.00 סבר רב ניצב וילק עצמו, בעת מהלך האירועים ובסמוך להם, כי לא היתה מניעה לבצע תחקירים. אכן, ניתן היה לנצל את ההפוגה שהיתה באירועים בין הימים 4.10.00-7.10.00, ואחרי יום 9.10.00, כדי לקיים את התחקירים הנדרשים.

נזכיר, מרחב הגליל הינו מרחב אשר היתה בו פעילות רבה בימים הראשונים של אוקטובר 2000. על אף זאת, נמצאה הדרך לקיים בו מספר תחקירים אשר ניתנו בהם גרסאות מפורטות של השוטרים באשר לאירועים בהם נטלו חלק.

עוד יש להעיר, שמן החומר שבפני הוועדה עולה, כי לגבי האירועים השונים בהם נטלו שוטרים חלק, ואשר בהם גילתה המשטרה עניין, נגבו גרסאות מפורטות משוטרים במהלך ימי האירועים. דוגמה בולטת לכך היא חקירת האירוע בו בוצע ירי לעבר השוטר מאיר אסולין בנצרת, ביום 1.10.00. אירוע זה נחקר על אתר. כל השוטרים המעורבים באירוע מסרו גרסתם. כך היה גם באירוע אחר, שבו בוצע ירי על רכב שבו נסעו יהודים באזור כפר כנא, ימים אחדים לאחר הירי על השוטר אסולין. אף כאן, נערך תיעוד מפורט ומסודר בידי השוטרים הנוגעים לעניין.

174. התוצאה היא, כי לא ניתן הסבר מספק מדוע לא קוימו תחקירים, מדוע לא בוצעה הנחיית המפכ"ל לעניין זה ומדוע לא דאג המפכ"ל לאכיפת הנחייתו. אין זאת אלא שחרף ההנחיה שנתן כבר ביום 4.10.00 לא אצה הדרך למפכ"ל וילק לבצע תחקירים.

אפשר שהדבר נבע מן החשש, אשר הוצג בפני הוועדה על ידי עדים שונים, ובהם מר וילק, כי הדברים שייאמרו בתחקירים ישמשו כנגד הנחקרים בחקירות מח"ש, בהיעדר הוראת חיסיון ברורה בדין המתייחסת למצב זה[215]. אפשר שהדבר נבע מחשש לכך, שדברים שייאמרו בתחקירים ישמשו כנגד אנשי המשטרה במהלך דיוני ועדת הבירור שהוחלט על הקמתה ביום 3.10.00. בין כך

ובין כך, אין לומר כי רב ניצב וילק פעל לאכוף את ההנחיה שנתן בהקשר זה, ולדאוג לכך שבפועל עריכת תחקירים תיעשה בכל ההקדם. הוכחו, על כן, העובדות שבפרט האזהרה התשיעי.

פרט האזהרה העשירי

175. במסגרת פרט אזהרה זה יוחס לרב ניצב וילק כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל, לא דאג לתיעוד מספק של פעילות המשטרה ואנשיה באירועים השונים בהם נטלו חלק באירועי אוקטובר 2000. בכלל זה לא הינחה ולא וידא שכל אחד מאנשי המשטרה שהשתתפו באירועים יערוך, במועד המוקדם ביותר האפשרי, דו"ח מפורט על פעולותיו, ועל פעולות כוחות המשטרה בהן נטל חלק. גם במחדל זה נמנע מיישום אחד מלקחי אירועי ספטמבר 1998 באום אל-פחם".

176. אין מחלוקת, כי כל פעולה משטרתית חייבת להיות מתועדת, ואף מר וילק אינו כופר בכך[216]. עמדנו על כך בהרחבה בפרק הדן בדו"חות פעולה[217].

החובה לבצע תיעוד מלא של כל פעילות היא חובה המוטלת על כל שוטר. אי מילויה הוא מחדל מצידו שעליו לתת על כך דין וחשבון. אך האם יש בכך כדי לפטור את הדרג הפיקודי של המשטרה מכל אחריות לנושא זה?

ברור, כי קביעת אחריות גורפת של דרג הפיקוד הבכיר של המשטרה בכל מקרה של אי תיעוד על ידי שוטר מדרג השטח אינה סבירה. למפקד מרחב, מחוז או מפקד המשטרה כולה, אין יכולת מעשית להבטיח כי כל שוטר יבצע את חובתו. הטלת אחריות על דרג פיקודי בכיר לעניין זה פירושה הטלת אחריות שילוחית, להבדיל מאחריות אישית למחדל או למעשה פלוני. עניינו כאן הוא בשאלה, אם קיימת אחריות אישית של המפכ"ל למחדל.

התשובה לשאלה האמורה קשורה בשאלה נוספת: מה הדין כאשר אין מדובר בהתנהגותו של שוטר מסוים, אלא בדרך פעולתה של המשטרה כולה או של חלקים נרחבים בה? המחדל שהיה בכך שאנשי המשטרה לא תיעדו את פעולותיהם במהלך אירועי אוקטובר אינו מחדל נקודתי. הוא חובק את חלק הארי של כוחות המשטרה שנטלו חלק באירועים אלה. האם על הדרג הבכיר של פיקוד המשטרה לא רבצה החובה לשקוד על כך, שמחדל מסוג זה לא יתרחש?

177. נראה לנו, כי התשובה לשאלה זו חיובית. המשטרה מחזיקה, מעצם הגדרתה, בסמכות כמעט בלעדית להפעלה חוקית של כוח בתחומי המדינה. הפעלתה של סמכות זו כרוכה, מצד אחד, בהגנה על אזרחים ועל הסדר הציבורי, ומצד שני, בסכנה של פגיעה באזרחים אחרים. על רקע זה ברור, כי פעולות רבות של המשטרה עשויות להידרש שתיחשפנה לבחינה משפטית, בין בבית משפט ובין בפני פורום אחר. בין היתר, נועדו אמצעי התיעוד והדיווח השוטפים להבטיח, כי במסגרת תהליכי בחינה כאלה ניתן יהיה לבחון את טיב פעולות המשטרה ואנשיה, כפרטים וכגוף, וכי לציבור יימסר מידע מלא. על חשיבותם של אמצעי התיעוד והדיווח עמדנו במקום אחר בדין וחשבון זה[218]. כל אלה חורגים מרמת השוטר הבודד ומטילים חובה להקפיד על ביצוע הנהלים ברמה של המפקדים האזוריים הנוגעים בדבר.

האם חובה זו מגעת עד למפכ"ל המשטרה? כאשר מדובר באירועים נקודתיים, האחריות לנושאים כמו תיעוד היא בדרך כלל מקומית ואזורית. אלא שאירועי אוקטובר לא היו אירועים מקומיים נקודתיים. הם נפרסו על פני שטח נרחב, היו מעורבים בהם כוחות משטרה גדולים והם טופלו ורוכזו על ידי דרגי המשטרה הגבוהים ביותר. מכאן אחריותם לנושא התיעוד. אכן, די להתבונן בחומר הראיות כדי להיווכח, כי המפכ"ל אכן ראה עצמו אחראי לנושא זה. הוא הורה ביום 8.10.0, כי:

"יש להתחיל להכנס לשלב התחקירים ולכן צריך לתעד את פעולות המשטרה על מנת לבצע תחקירים טובים והפקת לקחים יעילה".

הנחיה זו בדבר תיעוד פעולות המשטרה לא קוימה במרבית יחידות המשטרה. בשלב מסוים ניתנו לתופעה זו הסברים הנוגעים להקמת ועדת הבירור ולחשש שמא תיתפס פעולה מאוחרת של תיעוד כסוג של תיאום עדויות. ברם - גם בלא שנחווה דעה על קיומו של יסוד סביר לחשש כזה, או על ההצדקה שיש בו למחדל של אי רישום דו"ח פעולה - ברור, כי הוא צץ רק בשלבים מאוחרים. אין בו כדי להסביר את הריפיון ואת היעדר כל פעולה משמעותית לביצועה של הנחיית המפכ"ל בעניין זה. הנחיה זו נותרה כאבן שאין לה הופכין, בבחינת "הלכה ואין מורין כן".

178. הוועדה אינה סבורה, כי ההסבר לאי ביצועה של ההנחיה נעוץ בקשיי המפכ"ל להבהיר את רצונו למפקדים הכפופים לו, או לאכוף עליהם את הוראותיו. על פי מכלול הראיות שבידי הוועדה ברור, כי רב ניצב וילק היה מפכ"ל אפקטיבי ודומיננטי, אשר ידע כיצד לגרום לכך שהוראותיו והנחיותיו יבוצעו. את הסיבה יש לחפש, אפוא, במקום אחר. בדומה לנושא התחקירים, גם ביחס לתיעוד האירועים נראה, כי מעבר לאמירה חד-פעמית, לא נעשה ניסיון רציני, ובוודאי לא ננקטו צעדים מספיקים כדי להביא לביצוע ההנחיה או כדי לוודא את ביצועה.

179. באזהרה החמישית יוחס למר וילק, כי נמנע מיישום הלקחים של אירועי אום אל-פחם בספטמבר 1998. בלקחי אותם אירועים קיימת התייחסות להיעדר תיעוד מספיק. בכך שלא פעל כנדרש כדי שיירשמו דו"חות פעולה, לא יישם רב ניצב וילק אחד מלקחי אירועי 1998.

מחדל זה בנושא רישום דו"חות פעולה נקשר גם למחדל בנושא התחקירים של האירועים. התמונה הכוללת המצטיירת היא, כי פיקוד המשטרה לא עשה את מה שנדרש לעשות כדי שתתגבש תמונה עובדתית ברורה, בזמן אמת, של המתרחש באירועים. בתוך כך, לא יושם לקח מפורש שהופק לעניין זה על ידי המשטרה, כשנתיים בלבד לפני אירועי אוקטובר. על רקע זה ניתן לשאול מה טעם יש בהפקת לקחים, מקום בו אלה אינם מיושמים באירועים המתרחשים בנסיבות דומות ביותר לאלה שמהם הופקו הלקחים.

לפיכך, גם עובדות פרט האזהרה העשירי הוכחו.

פרט האזהרה האחד עשר

180. בפרט האזהרה האחד עשר יוחס לרב ניצב וילק, כי:

"בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל, היה מודע, לכל המאוחר ביום 10.10.00, לירי של אש חיה על ידי צלפים באירועי אוקטובר 2000, ולא פעל כהלכה במסגרת תפקידו כמפורט להלן:

א. לא גילה את העובדות הנוגעות לכך לדרג המדיני;

ב. לא נקט בכל פעולה על מנת להבטיח כי יוסקו המסקנות הנורמטיביות והפרסונליות הנדרשות מן השימוש בצלפים באירועים;

ג. במסגרת תהליך הפקת לקחים שנערך אחרי אירועי אוקטובר 2000 הביע, בהתנהגותו, הסכמה בדיעבד לשימוש בצלפים כאמצעי הרתעה".

181. בפרק אשר דן בירי הצלפים באירועי אוקטובר[219] עמדנו בהרחבה על כך שרב ניצב וילק, על אף שנודע לו על השימוש בירי צלפים, לא גילה את העובדות הנוגעות לעניין לדרג המדיני - לא לראש הממשלה ולא לשר לבטחון פנים. הבהרנו שם, כי לא היתה לכך הצדקה וכי העלמת עובדה זו מהדרג המדיני ראויה לביקורת ודחינו את נסיונותיו של מר וילק להצדיק היעדר דיווח זה מצידו[220]. הבהרנו שם גם את הנסיבות על פיהן הביע המפכ"ל וילק בדיעבד דברי שבח, ובמשתמע דברי הסכמה, לשימוש בצלפים כאמצעי הרתעה[221]. משעה שנודע לו דבר השימוש בירי צלפים הוא גם לא פעל, כמתבקש, לבירור פרטי העניין על מנת להבטיח, כי יוסקו ממנו המסקנות הנדרשות. הוא שמע את הדברים, נצר אותם בליבו ולא עשה דבר לבירור מידת ההצדקה לשימוש בירי צלפים. הוא לא יזם קיום בירור בפורום פיקוד משטרתי כלשהו. הוא לא ניסה ללבן את נסיבות השימוש בירי צלפים ולא עשה דבר להגיע למסקנות נורמטיביות בדבר השימוש בירי צלפים במהלך ההתפרעויות בגבולות המדינה. נזכיר, כי מדובר בשימוש בירי צלפים בנסיבות שלא היה להן תקדים. ברור היה, שהנושא דרש התייחסות מצד הדרג הביצועי הגבוה ביותר, קרי המפכ"ל. אך המפכ"ל החריש. כאמור, נקודות אלו נבחנו בהרחבה בפרק הדן בירי הצלפים, ואין צורך שנחזור כאן בהרחבה על הדברים.

בהתאם לכך, גם עובדות פרט האזהרה האחד עשר הוכחו.

סיכום והמלצה

182. הגענו למסקנה, כי המיוחס למפכ"ל וילק בפרטים א' (בעיקרו), ב' , ג' (בעיקרו), ד' (בעיקרו), ה', ח', ט', י', יא' לאזהרה שנשלחה אליו, הוכח. בגדר זה, הוכח, כי בהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל לא דאג לפני אירועי אוקטובר 2000 לצייד את המשטרה באמצעים מן הסוג הנדרש ובכמות הנדרשת לצורך התמודדות עם אירועים של הפרות סדר חמורות, והביא לכך שכדורים מצופים בגומי, על הסיכון הרב הכרוך בשימוש בהם, היו האמצעי הזמין העיקרי שבידי המשטרה לצורך פיזור הפרות סדר. כן הוכח, כי רב ניצב וילק לא דאג, באותה תקופה, להכנה מספקת של המשטרה באימונים מתאימים לאירועים של הפרות סדר חמורות.

מצאנו גם, כי הוכח המיוחס למפכ"ל וילק לפיו לא פעל כהלכה לקראת יום 1.10.00 ובמהלכו, בכך שחרף העובדה שצפה אפשרות של אירועים אלימים בקרב הערבים בישראל ביום 1.10.00, לא הורה על היערכות מתאימה של המשטרה ביום 1.10.00 שתקדם אפשרות זו, בעיקר בצפון המדינה. עוד הוכח, כי בהיותו מפכ"ל המשטרה, בתקופה שקדמה לאירועי אוקטובר 2000, לא יזם בדיקה של השלכות השימוש בכדורים מצופי גומי ותוצאותיו, ושל ההנחיות לשימוש בכדורים אלה, אף שידע על תוצאות חמורות, לרבות קטלניות, של השימוש בתחמושת זו. קבענו גם, כי הוכח שרב ניצב וילק לא דאג, בהיותו מפכ"ל המשטרה באירועי אוקטובר 2000, לקיום פיקוח ובקרה נאותים על השימוש בכדורים מצופים גומי. הוא איפשר שימוש רחב היקף בכדורים כאלה באירועים ולא הנחה את כוחות המשטרה במידה מספקת לעשות שימוש באמצעים לא-קטלניים שברשותה לפיזור הפרות סדר. בהקשר זה נקבע גם, כי המפכ"ל וילק לא יישם ולא דאג ליישם את הלקחים שהופקו מאירועים שהתרחשו בספטמבר 1998 באום אל-פחם, לעניין שימוש היתר בכדורים מצופים גומי, לעניין השליטה על כוחות בהפרות סדר ולעניין ההכשרה המתאימה של הכוחות המטפלים בהפרות סדר.

קבענו גם, כי הוכח שבהיותו המפקח הכללי של משטרת ישראל, לא הגיב רב ניצב וילק על המקרים הראשונים שבהם נהרגו אזרחים באירועי אוקטובר 2000, ביעילות ובתקיפות הדרושות על מנת למנוע פגיעות נוספות בנפש ובגוף, ובכלל זה לא נתן הנחיות מתאימות שמטרתן למנוע פגיעות כאמור ובכך להביא גם להרגעת הרוחות. עוד קבענו, כי הוכח שרב ניצב וילק לא דאג, כמפכ"ל המשטרה, לקיים בהקדם האפשרי תחקירים מסודרים של אירועי אוקטובר 2000, בדגש על אירועים בהם היו עימותים שגררו שימוש בירי של אש חיה או בירי של כדורים מצופים בגומי וכן אירועים שבהם היו נפגעים. עוד הוכח, שהמפכ"ל וילק לא דאג לתיעוד מספק של פעילות המשטרה ואנשיה באירועים השונים בהם נטלו חלק באירועי אוקטובר 2000 וכי גם במחדל זה נמנע מיישום אחד מלקחי אירועי ספטמבר 1998 באום אל-פחם.

קבענו גם, כי הוכח שהמפכ"ל וילק היה מודע לאחר מעשה, לעובדת הירי של אש חיה על ידי צלפים באירועי אוקטובר 2000, ולא מילא את חובתו לגלות את העובדות הנוגעות לכך לדרג המדיני, לא נקט כל פעולה על מנת להבטיח כי יוסקו המסקנות הנורמטיביות והפרסונליות הנדרשות מן השימוש בצלפים באירועים, ואף הביע הסכמה בדיעבד לשימוש בצלפים כאמצעי הרתעה.

183. מר וילק פרש מתפקידו כמפכ"ל סמוך לאחר אירועי אוקטובר, עם תום תקופת כהונתו כפי שזו נקבעה מראש. התרשמנו, כי רב ניצב וילק מילא את תפקידו במסירות ומתוך תחושה אמיתית של שליחות. עם זאת, אנו סבורים כי העובדות והמסקנות שפורטו מצביעות על כשל מקצועי מהותי של רב ניצב וילק במילוי תפקידו, ואף על הפרת חובת אמון כלפי הדרג המדיני בכל הנוגע לירי הצלפים. לנוכח כל האמור, אנו ממליצים, כי מר וילק לא ימלא תפקידים בכירים בתחום בטחון הפנים.

ניצב אלכסנדר (אליק) רון

184. ניצב אליק רון שימש החל בפברואר 1997 ובמהלך אירועי אוקטובר 2000 בתפקיד מפקד המחוז הצפוני של המשטרה. הוא הצטרף לכוחות המשטרה בשנת 1987.

תחילה שימש כמפקד היחידה ללוחמה בטרור (ימ"מ) במשך ארבע שנים; לאחר מכן כמפקד משמר הגבול בירושלים בדרגת תת ניצב; ולאחר כשנה, מונה כמפקד מרחב הגליל וכיהן בתפקיד זה במשך שנה וחצי. בשנת 1994 הועלה לדרגת ניצב, הקים את מחוז ש"י במשטרה ושימש כמפקדו במשך כשנתיים וחצי עד שמונה לתפקיד מפקד המחוז הצפוני בשנת 1997. ניצב רון פרש משירותו במשטרה ביום 1.5.03. בתפקידיו השונים במשטרה רכש לו ניצב רון שם של מפקד מוכשר, וזכה לאמון, לאהדה ולהערצה של פיקודיו; כך גם בתפקידו כמפקד המחוזי הצפוני.

במסגרת תפקידו במחוז הצפוני נדרש ניצב רון לעסוק רבות בנושאים הקשורים במגזר הערבי. היה עליו לטפל בבעיות שונות ובאירועים קשים שהתרחשו במגזר זה, כולל תופעות חמורות של אי שמירת החוק. בתפקידו כמפקד מחוז צפון הוא נדרש לדאוג הן לשמירת החוק והן לביצוע צווים של בתי משפט מוסמכים, לרבות צווים להריסת בתים. פעמים לא-מעטות גרר ביצוע צווים כאלה עימותים של בני המגזר הערבי עם כוחות המשטרה. כל אלה אירעו בתקופה של כשנתיים וחצי טרם פרוץ אירועי אוקטובר, תקופה בה התגברו האלימות המילולית במגזר הערבי והנכונות להתעמת בפועל עם כוחות המשטרה ועם השלטון בכלל, כפי שעמדנו על כך לעיל.

באזהרה לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה שנשלחה אל ניצב רון, יוחסו לו מספר פרטים, אשר אם ייקבעו כעובדה, עלולים לפגוע בו. להלן נדון בפרטי אזהרות אלה אחד לאחד.

פרט האזהרה הראשון

185. בפרט האזהרה הראשון הוזהר ניצב רון, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל, בתקופה שלפני פרוץ אירועי אוקטובר 2000, תרם, בדברים ובמעשים, ליחסים עכורים, ואף לנתק, בינו לבין מנהיגות הציבור הערבי במחוז הצפון. בכך היקשה על מילוי תפקידיו ותפקידי כוח המשטרה הנתון לפיקודו במחוז רגיש זה. במהלך אירועי אוקטובר 2000, אף היקשה הדבר על יכולתו לקיים הידברות עם מנהיגים אלה, על מנת להביא לרגיעה באירועים".

על פי עדותו השנייה של ניצב רון בפנינו, לאחר שקיבל את האזהרה האמורה[222], וכן על פי סיכומים שהוגשו מטעמו, תוכנו של פרט אזהרה זו הוא הפוגע ביותר מבחינתו. לטענתו, אף שכל פעולותיו נעשו במסגרת חובתו, ואף שהקפיד לא לקפח את המגזר הערבי ולא להפלותו, ועל אף כל פעולותיו לסייע לו, הוזהר שלא בצדק כי תרם להעכרת היחסים עם מגזר זה.

186. ניתנת האמת להיאמר, שיש ממש בטענתו של ניצב רון, לפיה פעל לפתרון בעיות שהתעוררו במגזר הערבי. הוא גם מחה לא אחת נגד יחסו המפלה של השלטון המרכזי כלפי המגזר הערבי והצביע על קיפוחו בתחומים שונים בלי שיומצאו לכך פתרונות מתאימים. בין המקרים בהם ניסה ניצב רון לסייע למגזר, ניתן לציין את נסיונו לשנות את ההחלטה להקים מסלול הרצה לטנקים בקרבת בית הספר בסח'נין. הוא פנה בעניין זה למנכ"ל משרד הביטחון ובהמשך לפנייה זו התקיים דו-שיח בין אנשי סח'נין לבין משרד הביטחון, שגרם לשינויים בתכנית, כך שהפגיעה בעיר סח'נין רוככה. הוא התערב גם לטובת אנשי הכפר עין מאהל השוכן בצפון מזרח נצרת עילית, שעה שנציגי הרשויות באו לממש צו הפקעה ולעקור מטעי זיתים שניטעו בשטח שהופקע. בעקבות התערבותו סוכם, כי בעלי העצים יפוצו בגין ההפקעה (למעשה, ההסכם לא מומש והעקירה נדחתה בשל התערבות גורמים מהמגזר הערבי). הוא גם סייע בנושא שהאב אל-דין, כשהתעורר הסכסוך בין מוסלמים לנוצרים בנצרת בשל הכוונה להקים מסגד במקום. טיפולו בנושא הביא למיתון הניגודים. בתקופת כהונתו כמפקד המחוז הצפוני הוקמה שורה של מרכזי שיטור קהילתיים (מש"קים) במספר יישובים ערביים, במגמה לגרום לכך שהמשטרה תיתפס בעיני התושבים כגורם המעניק שירותים לאזרח.

אכן, על פעולותיו ועל דרך תפקודו, בדרך כלל, לפתרון סכסוכים במגזר הערבי זכה ניצב רון להערכה חיובית גם של השר לבטחון פנים. אלא שהמקור לשבר ביחסים בין ניצב רון כמפקד מחוז לבין מנהיגות המגזר הערבי הוא אחר. הקרע התפתח בגין התבטאויות ומעשים של ניצב רון שהשפיעו לרעה על מערכת היחסים אשר היתה בלאו הכי שברירית על רקע אירועי העבר. את אלה נמנה להלן.

187. באפריל 1998 אירעו התנגשויות קשות בין כוחות המשטרה במחוז הצפוני לבין אזרחים ערבים באזור אום אל-סחאלי שליד שפרעם, בעקבות הריסת מבנים בלתי חוקיים שנבנו במקום. מדיווחי העיתונות עולה, כי ניצב רון האשים את התנועה האסלאמית באחריות ל"אינתיפאדה בשפרעם". עוד אמר, כי התנועה האסלאמית היא "גוף מסוכן ביותר, נבזי ביותר"[223].

בספטמבר 1998 אירעו התנגשויות אל-רוחה באום אל-פחם בעקבות הכרזה על הפקעה חלקית של אדמות חקלאים באזור הידוע כשטח אש 107. על ראש העיר אום אל-פחם, שיח' ראיד סלאח, מנהיג הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, אמר ניצב רון בהזדמנות זו כי הוא "שקרן פתולוגי".

במארס 2000 התרחשו התנגשויות קשות בסח'נין במהלך אירוע שהתקיים לציון "יום האדמה". נטען בעיתונות הערבית, ועל ידי ועדת המעקב העליונה, כי בעקבות ההתנגשות נפטרה משאיפת גז מדמיע החאג'ה שיח'ה אבו סאלח, תושבת סח'נין, בת 72, שהתקבלה בבית חולים בנהריה ביום ההתנגשות ונפטרה מאוחר יותר[224]. ב-3.4.2000 הפגינו הסטודנטים הערבים באוניברסיטת חיפה במחאה על אירועי "יום האדמה" בסח'נין ומותה של השיח'ה. הפגנות אלה התפתחו לכדי התנגשויות בין הסטודנטים לבין כוחות המשטרה, שנמשכו כמה ימים[225]. ב-30.4.2000 כינס מפקד המחוז, ניצב רון, מסיבת עיתונאים. במסיבה זו צוטט רון, כמי שאמר באשר לאירועי יום האדמה בסח'נין, כי "מי שמעוניינים, לא נותנים לעובדות לקלקל להם סיפור טוב, וכמו בפעמים קודמות, האישה שימשה פלטפורמה לרקע לאומני הולך וגובר, הולך ומכה שורש"[226]. עוד אמר בהתייחסו לאירועים באוניברסיטת חיפה, כי לא יתכן שמותר להניף דגל פלסטין ואילו למשטרה אסור להיכנס לקמפוס. כשנשאל מה כוונתו, השיב: "מפאת קוצר הזמן לא אמנה את כל הרשימה, היא גדולה מדי, מדובר בח"כים, ראשי רשויות ואנשי התנועה האסלאמית, המובילים מהלכים לא מקריים של הקצנה"[227]. באותה מסיבת עיתונאים טען, כי שיח' ראיד סלאח מנהל אוטונומיה בעיר אום אל-פחם, והוסיף: "אנשי התנועה האסלאמית שתחת ניצוחו של השיח' סלאח בנו את אורוות שלמה, נופפו בגאווה בדגל פלסטין ובנו ארבעה בתים [במקום הבתים שנהרסו באום אל-סחאלין]. שאלתי למה אין לאום אל-פחם תוכנית מתאר, אמרו לי: ראש העיר מטרפד, אז כנראה מישהו מכיר בריבונות ובאוטונומיה שלו"[228]. היו הזדמנויות פומביות נוספות שבהן הצביע מפקד המחוז על הקצנה בקרב מנהיגי הציבור הערבי והשמיע דברי ביקורת וטענות קשות בעניין.

ב-11.5.00 ניהל ניצב רון מרדף אחר נהג שעבר עבירות תנועה וסירב לעצור. במרדף זה ירה ניצב רון לעבר המכונית. התברר, כי ברכב נהג בחור ערבי בשם אחמד עבד אל-חמיד, מכפר מנדא, שנפגע מן הירי[229]. בעקבות האירוע נפתחה חקירה במחלקה לחקירת שוטרים, אשר בסופה הוחלט לסגור את התיק.

ב-12.9.00 כינס ניצב רון מסיבת עיתונאים בה מסר על התארגנות באום אל-פחם שנודעה בשם "קבוצת אל-רוחה". הקבוצה ביצעה מעשי הצתה, זריקת אבנים והפצת כרוזים ונגד חבריה הוגשו כתבי אישום פלילי. מדיווחי העיתונות עולה, שבמסיבת העיתונאים אמר ניצב רון: "כל סיפורי המשת"פים וכל ההתארגנות היו על רקע לאומני". הוא הוסיף: "זה לא מעניין אותי מה היה כתוב בכתבי האישום"[230]. פרקליטות מחוז חיפה הביעה תמיהה על הפרסום האמור מפי ניצב רון וחזרה על עמדתה, כי ההתארגנות פעלה על רקע פלילי[231]. בדיונים בפנינו[232] דבק ניצב רון בעמדתו, כי ההתארגנות פעלה על רקע לאומני והגיש לנו מסמך מסווג של שירות הביטחון הכללי בעניין[233]. קיים מסמך ברוח דומה והוא המזכר שכתב סגן ראש המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים, תת ניצב (גימלאי) שלמה תורג'מן, אל השר, ביום 24.9.00[234].

188. בעקבות ההתבטאויות והמעשים שתוארו, נתפס ניצב רון בעיני מנהיגות הציבור הערבי במחוז הצפון, כמי שפועל נגדם בכוחנות ובגזענות, והם העלו טענות אלה נגדו. הם דרשו לא אחת את פיטוריו, ונמנעו ככל האפשר מלהיפגש עימו. כך, למשל, בעקבות מסיבת העיתונאים של ניצב רון מיום 30.4.00, יצאו מנהיגי הציבור הערבי וועדת המעקב בדרישות פומביות ומתוקשרות לפטר את ניצב רון[235]. במברק מיום 30.4.00 ששלח חבר הכנסת עבד אל-מאלכ דהאמשה לשר לבטחון פנים שלמה בן עמי, הוא ייחס לניצב רון השמעת הצהרות גזעניות, הטפה לשימוש בכוח נגד הציבור הערבי ומנהיגיו, העללת עלילות והפצת שקרים והסתה ארסית נגד חברי הכנסת הערבים ונגד ראשי הרשויות הערביות. על כן, הוא דרש, יש לפטרו מיד ולהרחיקו מכל תפקיד[236].

זאת ועוד. בעקבות האירוע בו ירה ניצב רון על המכונית ופצע את הנוסע מכפר מנדא, הכריזה ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל על שביתה כללית, ודרשה לפטר את ניצב רון ולהעמידו לדין[237]. חבר הכנסת דהאמשה שלח ביום 11.5.00 מברק נוסף לראש הממשלה ולשרים ודרש את פיטוריו של ניצב רון[238].

כעניין שבעובדה, עולה מן האמור לעיל, כי התבטאויותיו ומעשיו של ניצב רון תרמו להעכרת היחסים. הם גרמו גם לנתק בינו

לבין מנהיגות הציבור הערבי במחוז הצפון, וזאת - חודשים לפני אירועי אוקטובר. אך לשם הטלת אחריות עליו בגין זאת, יש לבחון אם במעשיו ובהתבטאויותיו כאמור סטה ניצב רון מנורמת התנהגות ראויה של מפקד מחוז.

189. המעשים וההתבטאויות האמורים של ניצב רון נעשו במהלך מילוי תפקידו כמפקד המחוז, אולם חלק מן המעשים וההתבטאויות שתוארו חרג ממסגרת התפקיד. האמירה, כי התנועה האסלאמית היא "גוף מסוכן ביותר, נבזי ביותר" אינה אמירה שנדרשה לצורך מילוי התפקיד, במיוחד הסיפא. זוהי נקיטת לשון שאינה נקייה ואינה יאה לאיש במשרתו של ניצב רון, מה גם שזוהי אמירה הפוגעת ברגשותיו של ציבור רחב, אשר בוודאי לא כולו חטא. הוועדה רואה באמירה זו סטייה מנורמת התנהגות ראויה של מפקד מחוז. הוא הדין באשר לאמירתו של ניצב רון, שלפיה מנהיג הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, שיח' ראיד סלאח, הוא "שקרן פתולוגי".

כן אנו סבורים, כי אין זה ראוי שמפקד המחוז יתקוף קשות באמצעי התקשורת את מנהיגי הציבור הערבי כולו - ח"כים, ראשי רשויות ואנשי התנועה האסלאמית. בהיותו עובד ציבור בתפקיד רגיש ואחראי של מפקד מחוז, עליו להימנע מלהתבטא בתחומים פוליטיים אשר אינם נתונים לסמכותו או שאינם במסגרת מילוי תפקידו. התערבות כזו עלולה גם לפגוע ביכולתו למלא את תפקידו ביחסיו עם המגזר הערבי, כפי שאכן אירע בפועל. כפי שיכולנו להבין מעדויות המפכ"ל והשר לבטחון פנים, חורגות אמירות כאלה מפיו של מפקד מחוז ממסגרת המקובל והמותר במשטרה, ועל כן ראויות הן לביקורת.

לעומת זאת, באשר לירי על נהג המכונית בכפר מנדא, הואיל ותיק החקירה במחלקה לחקירת שוטרים נסגר, והואיל והוועדה לא חקרה את עובדות המקרה לאשורן, לא ניתן להסיק מאירוע זה מסקנה שלילית כלשהי לחובתו של ניצב רון. הוא הדין באשר להתבטאות, כי ההתארגנות באום אל-פחם נעשתה על רקע לאומני. אין בפנינו ממצא עובדתי חד-משמעי שיכריע בשאלה אם הדברים היו נכונים, אם לאו. ככל שהם נכונים, אין אנו סבורים שיש פגם בכך שבעת שהוא מיידע את הציבור על עבירות הנחקרות על ידי המשטרה, יציין מפקד המחוז את רקעם.

190. סיכומו של דבר, נראה לנו, כי היתה בחלק מהתבטאויותיו של ניצב רון חריגה מן המותר והראוי למפקד מחוז. ההתבטאויות האמורות תרמו ליחסים עכורים ואף לנתק בין מפקד המחוז הצפוני לבין מנהיגות הציבור הערבי במחוז. נאמר לזכותו של ניצב רון, שבעדויותיו בפנינו הודה בבעייתיות הטמונה בחלק מאמירותיו שתוארו לעיל. כך, לדוגמה, הסכים כי התבטאותו באשר לתנועה האסלאמית היתה בוטה מדי[239]. כך גם הביע צער על התבטאותו כנגד השיח' ראיד סלאח[240]. הוא גם הסכים, שיתכן שאין זה מתפקידו לצאת אל התקשורת כשדעתו אינה נוחה מהתנהגותו של נבחר ציבור כלשהו, ועל כן אפשר שטעה בשיקול דעתו כשאמר דבר כזה או אחר[241]. הוא הביע צער על חלק מאמירותיו ועל הדרך בה נאמרו, ואף כי לא חזר בו מתוכנם של הדברים, הסכים שהדרך בה נאמרו היתה בוטה מדי. כשנשאל שאלה ישירה, אם ראוי היה הדבר שמפקד מחוז, הנדרש לבוא במגע עם האוכלוסייה שחלקה קשור בתנועה האסלאמית, יתבטא בצורה בוטה כלפי התנועה, השיב בגלוי וביושר שאין הוא בטוח שהדבר היה ראוי[242]. במקום נוסף אישר, כי הביע את צערו בפני המפכ"ל על אמירתו נגד התנועה האסלאמית ועל אמירתו נגד השיח' ראיד סלאח[243].

191. אנו גם סבורים, כי בתרומתו של ניצב רון למערכת היחסים המתוארת הוא "היקשה על מילוי תפקידיו ותפקידי כוח המשטרה הנתון לפיקודו במחוז רגיש זה", כפי שנאמר בפרט האזהרה הנוגע לעניין. הראיות שבפנינו מצביעות על כך שזה היה המצב. כשנשאל, אם מערכת היחסים שנוצרה בינו לבין מנהיגות המגזר הערבי הפריעה לו בתפקודו היומיומי, הודה ניצב רון בעצמו, כי "זה הפריע"[244]. מטבע הדברים, ברגע שנוצרו ניכור ואף נתק במערכת יחסים בין מפקד מחוז לבין מנהיגי ציבור רחב במחוזו, יש בכך כדי להקשות על תפקודו כמפקד המחוז ועל תפקוד כוחות המשטרה הנתונים לפיקודו במחוז. מעת שמערכת היחסים מאופיינת בדרישות חוזרות ונשנות של מנהיגי הציבור הערבי במחוז הצפון לפטר את מפקד המחוז ובהימנעות מלהיפגש איתו, אין ספק שהדבר מקשה על תפקוד מפקד המחוז ופקודיו.

192. רכיב נוסף באזהרה הוא, כי "במהלך אירועי אוקטובר 2000, אף היקשה הדבר על יכולתו לקיים הידברות עם מנהיגים אלה, על מנת להביא לרגיעה באירועים". בעדותו הראשונה בפנינו הודה ניצב רון, כי אלה הן העובדות לאשורן. כשנשאל במפורש אם התבטאויותיו לא הקשו על המפגש עם אנשים מהמגזר בתקופת האירועים, השיב "ודאי, ודאי"[245]. אף בשלב השני של העדויות, לאחר שנשלחה אליו אזהרה לפי סעיף 15 לחוק, השיב לשאלת בא כוחו, בדבר השפעת מערכת היחסים בינו לבין המגזר על יכולת ההידברות עם מנהיגים בתקופת האירועים, באומרו "ודאי וודאי שהיא מפריעה"[246]. הראיות שבפנינו תומכות במסקנה זו. כך, במהלך האירועים, נאלץ מפקד המחוז לבקש מקצינים אחרים להידבר עם מנהיגי הציבור הערבי[247]. גם למפגש ביום 3.10.00 בין מנהיגי הציבור הערבי לבין ראש הממשלה, השר לבטחון פנים והקצונה הבכירה של המשטרה, נמנע ניצב רון מלהגיע, לנוכח מערכת היחסים המשובשת שלו עם מנהיגי הציבור הערבי. במפגש זה השתתף במקומו סגנו, תת ניצב אבי טילר[248]. בהזדמנות אחרת, בערב יום כיפור, בעת התרחשות אירוע הקניון, סירב ראש העיר נצרת, מר ראמז ג'ראיסי, בשל מערכת היחסים הנזכרת, לפגוש את ניצב רון, פגישה שנועדה לנסות להרגיע את הרוחות באירוע[249]. זאת ועוד. במקרה בו נפגש מנהיג ציבור ערבי עם ניצב רון בניסיון להרגיע את האירועים, הפך אותו נציג עצמו לאחר מכן למטרה לביקורת קשה מצד הציבור הערבי, כפי שקרה עם חבר הכנסת כנעאן[250].

דברי הסיכום בעדותו של ניצב רון בפנינו בשלב העדויות הראשון מבטאים באופן חד ביותר את השפעת מערכת היחסים הקשה שנוצרה בין ניצב רון לבין מנהיגי הציבור הערבי, על יכולת תפקודו היומיומי כמפקד המחוז ועל תפקודו במהלך אירועי אוקטובר 2000. הוא מעיד על עצמו בהקשר זה בדברים נרגשים, אשר ראוי לצטטם:

"הגעתי למצב שבו במערכות היחסים נוצר קושי לתפקד כמפקד מחוז. נוצר קושי. נדרשתי לכוחות נפש אדירים מדי, עם חריקת שיניים, עם הרצון להוריד את חולצתי ולומר מצד אחד לא נולדתי שוטר, כאחד האדם אני וראו אין לי חטוטרת על גבי אבל חטוטרת וירטואלית, ככל שתהיה, היתה. נשאלתי האם תרמתי בדברי [לקיטוב], אינני יכול להתעלם בכך מהתרומה הזאת. האם אני מכה על חטא? האם אמרתי דבר שקר? דבר עלילה? לא ולא ועדיין ישנם דברים שאני מיצר על כך שאני אמרתי ... שנאמרו. אבל הדברים נאמרו והגיעו הדברים לידי כך שאם אינני יכול להשתתף בפגישה, כמפקד מחוז, שמקיים ראש הממשלה עם ראשי ציבור, זה ציבור גדול שהרי בשניים מהמרחבים, גליל ועמקים, יש מעל לחמישים אחוז אוכלוסיית בני מיעוטים. ... אם אינני יכול להשתתף בישיבה כזאת כמו גם בישיבות אחרות, קשות או בנסיבות משמחות...".

ובהמשך, לאחר שהוא מציין ראש עיר ערבי אחד המוכן להיפגש עימו - ראש עיריית שפרעם - הוא ממשיך ואומר:

"זה מקרה בודד, כי אחרים אינם נפגשים. אז אחת המסקנות הקשות מאוד שהגעתי למצב שמבחינתי, מבחינת האיפוק וחריקת השיניים קשה, לפעמים בלתי נסבל להמשיך כמפקד מחוז שמצד אחד אמון עצום של פקודיי, [שהוא] לא נקנה בהבל פה, ומצד שני אני בבחינת שור מועד, מבחינת אויב, קשה מאוד"[251].

מסקנתנו היא, אפוא, כי האזהרה הראשונה מעוגנת כראוי בחומר הראיות שבפנינו. אמנם, הקרע והנתק ביחסים בין ניצב רון לבין מנהיגות המגזר הערבי אינם רובצים לפתחו של רון בלבד. מנהיגים רבים מקרב המגזר הערבי תרמו גם הם להעמקת השסע בהתבטאויות קשות וחריפות מצידם, שאין להצדיקן, נגד ניצב רון. אך אין בכך כדי לנקות את ניצב רון על חלקו שלו לקרע ולנתק האמורים.

פרט האזהרה השני

193. בפרט האזהרה השני מיוחס לניצב רון, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל, בתקופה שלפני פרוץ אירועי אוקטובר 2000, לא הכין כראוי את משטרת המחוז הנתונה לפיקודו למהומות בקנה מידה נרחב אשר עלולות לפרוץ בתחום המחוז. בכלל זה לא ביצע הנחיות להכין תכנית מגירה אשר תקדם פני אפשרות כזו, ולא דאג ליישום לקחי מהומות שהיו באום אל-פחם בספטמבר 1998, לרבות עניין שימוש יתר בכדורים מצופים גומי ולעניין שליטה על כוחות בהפרות סדר".

במסגרת פרט אזהרה זה יוחס לניצב רון, כי (א) לא הכין תכנית מגירה אשר תקדם פני אפשרות של מהומות, וכן כי (ב) לא דאג ליישם את לקחי המהומות שהיו
ב-1998 באום אל-פחם, לרבות בנושא שימוש היתר בכדורי גומי, וכן בנושא השליטה על כוחות המשטרה בהפרות סדר. נתייחס תחילה לנושא תכנית מגירה.

194. תכנית מגירה היא תכנית המתווה את דרך פעולתה של המשטרה עד לפירוט ברמה של כל כוח, כל תצפית וכל מחסום. תכליתה של תכנית כזו היא, להתמודד עם תרחיש מסוים באזור מוגדר, אשר יש חשש שיתממש. דוגמה לתכנית כזו היא תכנית שהכינה המשטרה במחוז תל אביב לגבי אזור יפו. התכנית מפרטת מה הן המשימות המוטלות עליה במצב בו פורצות מהומות, אלו יחידות תהוונה את כוחות המשטרה לביצוע המשימות, לאילו גזרות יחולק השטח, כמה שוטרים ימנה כל כוח ומה תפקיד כל כוח. התכנית קובעת גם את שטחי ההיערכות לכוחות, את אותות הקריאה בקשר לכוחות השונים, את מיקום המחסומים וגם את העובדה שבמבצע יופעל חפ"ק נייד וחפ"ק בתחנה. עוד קובעת התכנית אלו נושאי תפקידים יהיו מפקדי הכוחות השונים. כך, לדוגמה, מפקד גזרה א' יהיה מי שהוא סגן מפקד התחנה באותה עת, ומפקד גזרה ב' יהיה קצין הרישוי של התחנה, וכך הלאה. תכנית כזו יש גם למחוז ירושלים, למקרה של מהומות בהר הבית ובאזורי האוכלוסייה הערבית של העיר.

בתכנית מגירה ניתן גם לקבוע פעולות מקדימות אותן יש לבצע לפני התרחשות האירוע עצמו, כמו קיום מערך מודיעין והתראה שיישען על מודיעין שטח סמוי וגלוי, וכן קיום פעולות הסברה ומפגשים בקרב תושבי האזור ונכבדי השכונה על ידי קציני התחנה המקובלים עליהם.

195. מעלתה של תכנית המגירה הוא בכך, שכאשר יש חשש מפני התרחשותו של האירוע נושא התכנית, המפקד אינו צריך להתחיל ולחפש, רק בשלב זה, פתרונות, או להתחיל בהכנת פקודת מבצע, ולתהות מהיכן יגייס כוחות להתמודדות עם האירוע. כשקיימת תכנית מגירה, יכול המפקד להוציאה ולהתחיל לפעול על פי האמור בה. כך עומדת לרשותו תכנית אשר הוכנה כשעתותיו היו בידיו ולא בדרך של אילתור בעת התממשות הסכנה לקראתה הוכנה התכנית. יתרון נוסף של תכנית המגירה הוא, שכאשר קיים פוטנציאל להתרחשות האירוע מושא התכנית, יכול המפקד להורות לכל קציניו לקרוא את התכנית ולהתחיל לבצע כל אחד את חלקו כמוגדר בה. כך לא זו בלבד שנחסך זמן יקר של כל אחד מהמפקדים, אלא גם נוצר מצב שבו כל המפקדים "משדרים על אותו גל", כך שחשיבתם מבוססת על אותה תכנית וניתן למנוע חוסר תיאום או אי הבנה בין המפקדים. כמו כן, כאשר קיימת תכנית מגירה יודעים מפקדי יחידות אחרות בדיוק כמה שוטרים הם אמורים להקצות כתגבור לאותו מבצע. הדבר חוסך שלב של משא ומתן בין היחידות, שעה שמצד אחד - המפקד האזורי שבאזורו מתרחש האירוע מעוניין בכמה שיותר שוטרי תגבור, ומצד שני - מפקדי היחידות האחרות מעוניינים לשחרר כמה שפחות שוטרים, כדי לא לפגוע בעבודתן של אותן יחידות. תכנית מגירה קובעת על כמה שוטרים תוותר כל יחידה, באופן המחייב הן את מפקד היחידה שמוותר על השוטרים והן את המפקד המקבל את השוטרים.

כמובן, תכנית המגירה אינה כובלת את המפקד ואינה מכתיבה לו את דרך התנהלותו לאורך האירוע. היא מעניקה למפקד עמדת פתיחה טובה בראשית האירוע, כשהיא מפרטת תרחישים אפשריים להתפתחות האירוע[252]. לגבי כל אחד מאותם תרחישים יכולה התכנית לקבוע שלאחר מיקום הכוחות בשטחי ההיערכות הם יפעלו על פי הוראות החפ"ק או בהתאם להתרחשויות[253]. כלומר, לקבוע כי בהמשך האירוע יפעל המפקד בהתחשב בצרכים ובהתפתחויות, על פי פקודות ונהלי המשטרה ועל פי נסיונו ושיקול דעתו.

196. על חשיבותה של תכנית המגירה עמד ניצב יהודה בכר, שכיהן כראש אג"מ במטה הארצי של המשטרה בעת האירועים. בעדותו בפני הוועדה, בהתייחסו לתכנית כזו, אמר, כי "תכנית מגירה זה דבר חשוב, כי למעשה היא יוצרת דפוסי עבודה"[254]. גם ניצב רון אישר בפני הוועדה, כי צריך שתהיינה תכניות מגירה[255].

במשטרה קיימת הבנה לחיוניות של תכניות כאלה, ולדברים שהן צריכות להכיל. בפקודות ובתכניות שונות של המטה הארצי של המשטרה ניתנה הנחיה להכנת פקודות מגירה. כך, למשל, בפקודה הנקראת "מעיין מתגבר", אשר מתייחסת לאפשרות של פריצת מהומות בהר הבית ובקרב ערביי ישראל, נקבע בין היתר כי כל מחוז יכין תכנית מגירה "להיערכות למניעת הפרות סדר במגזר הערבי שבתחומם על בסיס הסד"כ המצומצם שישאר בתחום המחוז"[256]. כך גם בסיכום של תרגיל "חליל צד"[257]. בסעיף הנחיות אג"מ מטה ארצי, נכתב: "המחוזות ייערכו להכנת פקודות מגירה מחוזיות להתמודדות עם התרחישים השונים בהתאם ל'איום הייחוס'"[258]. באופן דומה, בתכנית העבודה למימוש היערכות משטרת ישראל לקראת אירועי "קסם המנגינה" (הכרזה על מדינה פלסטינית ובעקבותיה מהומות בקרב ערביי ישראל), נכתב "היערכות מצב - מחוזיות והכנת מענה מבצעי בהתאם, ובהתבסס על פקודות מגירה על פי התרחישים הנ"ל"[259].

גם פיקוד המחוז הצפוני הכיר בחשיבות עריכתן של תכניות מגירה והורה על הכנתן. בישיבת הערכת מצב שנערכה ביום 30.9.98, לאחר אירועי אל-רוחה באום אל-פחם, אמר מפקד המחוז ניצב רון, כי "יש להכין תכנית מגירה לגבי סד"כ ודרכי פעולה היה ויפרצו בואדי מהומות חדשות"[260]. גם בסיכום שערך מח"ט מג"ב, ניצב משנה בנצי סאו, על אותם אירועים, צוין על ידו, כי "אירועי אום אל-פחם מהווים יומן ל'קסם המנגינה' שיש צורך להיערך לקראתו והכנת פקודות מגירה"[261]. למרות הדברים הברורים, גם של המטה הארצי, גם של מפקד המחוז וגם של מח"ט מג"ב צפון, לא הכינו במחוז הצפוני תכניות מגירה למקרה שתפרוצנה מהומות בקרב ערביי ישראל.

197. במהלך עבודתה קיבלה הוועדה תכניות שונות של המחוז הצפוני. התכניות שהתקבלו הן: "קסם המנגינה" - פקודת היערכות המחוז הצפוני[262], היערכות מרחב גליל ל"קסם המנגינה"[263], פקודת "פלדה לוהטת" מרחב חוף[264], פקודת "פלדה לוהטת" מרחב התפר מג"ב צפון[265], "קסם המנגינה 2" הגדרות ועקרונות בדבר היערכות חטמ"ר מג"ב צפון לקראת הידרדרות אלימה בשטחים[266], פקודת "פאת שדה" להיערכות מרחב גליל[267], פקודת מבצע "פאת שדה" - היערכות המחוז הצפוני[268] ופקודת "קסם המנגינה" במג"ב צפון[269]. תכניות אלה אינן תכניות מגירה. הן חסרות את המאפיינים עליהם עמדנו. לא ניתן בעת הצורך להוציא מהמגירה תכנית מתכניות אלה ולפעול על פיה באופן שיתן מענה מקיף לתרחיש המתממש. אמנם במספר תכניות קיימים קטעים שיכולים להוות חלק מפקודת מגירה, כדוגמת טבלאות של כוחות ומשימות, אך חסרים בהן חלקים חשובים אחרים של תכנית מגירה. כך, למשל, חסרה התייחסות לשאלות, כמו מה יעשו השוטרים באום אל-פחם, היכן יוצבו, האם עליהם לתפוס עמדות בפאתי היישוב (כמו ליד הבית האדום), או שמא עליהם לתפוס עמדות רק על הכביש ובצידיו? האם יש לבצע מעצרים או להימנע מהם? שלושת המסמכים האחרונים של מג"ב, שנזכרו לעיל, מפרטים את היערכות מג"ב בכל האזורים הנתונים לאחריותו במחוז הצפוני, ולכן הם כלליים יותר ואינם נותנים פתרונות לבעיות האופייניות לכל זירה בנפרד. תכנית מגירה מתייחסת בדרך כלל לזירה ספציפית ולכן היא מפורטת יותר ומשתדלת לתת מענה לתרחישים העיקריים הצפויים באותה זירה. מאחר שהתוכניות של מג"ב צפון מתייחסות לכל האזורים במחוז הצפוני, אין בהן חיבור שהוא הכרחי בין המפקד המקומי של המשטרה לבין מג"ב. כך, למשל, אין חיבור בין תחנת עירון שבתחומה נמצאת אום אל-פחם לבין מג"ב. בשל נתק זה חסרה בתכניות שהפיק מג"ב התייחסות ליסודות חשובים, כמו כוח אדם בנושאי חקירות, הנצחה ומודיעין, שבדרך כלל נמצאים באחריות המשטרה "הכחולה".

198. ראשי אג"מ במטה הארצי העידו בפנינו, כי לא היתה למחוז הצפוני כל תכנית מגירה לאירועים מסוגם של אירועי אוקטובר. כך העיד ראש האג"מ, ניצב יהודה בכר[270], ואישר, כי דבר זה אינו תקין ואחראים לכך גם המחוז הצפוני וגם המערכת האג"מית[271]. גם ראש מחלקת מבצעים במטה הארצי, ניצב משנה עזרא אהרון, אישר בעדותו, כי לא היתה תכנית מגירה למחוז הצפוני, באומרו: "אני יודע על ההיערכות שלהם, אני לא יודע מסמך כתוב שלהם עם תכנית מגירה". בהמשך אף אישר, כי הוא "היום יודע שלא היתה"[272].

קצינים מפיקוד המחוז הצפוני שנחקרו בוועדה אישרו גם הם, כי לא הוכנו תכניות מגירה למחוז הצפוני. ניצב משנה דב לוצקי, שהיה בעת האירועים קצין האג"מ של המחוז, העיד בפנינו כי תכנית המגירה היחידה שהיתה היא התכנית שעניינה העברת תגבורות לירושלים על פי פקודת "מעיין מתגבר", והוסיף וציין: "ואין שום תכנית מגירה אחרת וזאת אני אומר למיטב ידיעתי. גם לא נדרשנו לשום תכנית מגירה אחרת. בעקבות האירועים יש לנו תכניות מגירה, אבל לא היה לפני כן"[273]. ניצב רון אישר, כשהעיד בפעם הראשונה בפנינו, כי "לא היתה תכנית מגירה ברזולוציה כזו שיכלה לתת מענה לאירועים מהסוג הזה"[274]. כאשר נחקר על ידי אוספי החומר של הוועדה, הוא ציין, כי "בתחנת עירון אין תכנית מה עושים למשל אם ציר 65 נחסם"[275]. גם התכנית להעברת תגבורות מירושלים לא נערכה בצורת פקודה כנדרש, אלא ניתן לה ביטוי בתרגיל שכונה "דרך הצפון"[276]. כבר אמרנו, שחשיבותה של תכנית מגירה היא, בין היתר, בהיותה מועלית על הכתב כך שניתן לעשות בה שימוש בעת הצורך, ללא צורך בבירורים מיותרים.

לא התעלמנו מכך שכאשר נחקר ניצב רון בשנית בפנינו, לאחר קבלת האזהרה, הוא העלה גרסה חדשה, לפיה היו תכניות מגירה במחוז הצפוני[277]. אנו מעדיפים את גרסתו הראשונה של ניצב רון. נוסיף, שלו גרסתו השנייה היתה הנכונה, היתה מתמיהה ואולי מדאיגה העובדה שלא נעשה בהן שימוש בזמן אמת. ניצב רון לא דרש מפיקודיו לפעול על פיהן והוא גם לא ידע עליהן בזמן אמת או בעת עדותו הראשונה בוועדה. גם קצינים זוטרים במחוז, אשר אמורים לפעול בעת פקודה על פי תכנית המגירה, לא ידעו על קיומה של תכנית כזו. פקד שלום גדסי מתחנת עירון, שהיה מפקד נקודת באקה אל-גרבייה בעת המהומות, נשאל על ידינו, אם היו תכניות מגירה כלשהן ותשובתו היתה שאין הוא יודע על קיומן[278]. אכן, מעדויות מפקדים באשר לאירועים השונים יודעים אנו, כי לא נעשה כל שימוש בתכניות מגירה. תכניות כאלה לא הוזכרו כלל בישיבת הערכת מצב של המחוז הצפוני ביום 1.10.00 בבוקר ולא בעדויות על הפעילויות השונות של כוחות המשטרה במקומות השונים. סביר להניח, שאילו היו בנמצא תכניות כאלה היתה ניתנת הוראה לפעול לפיהן.

199. הנה כי כן, על אף הנחיות המטה הארצי של המשטרה, ולמרות שפיקוד המחוז הכיר בנחיצותן של תכניות מגירה, בין היתר, כאחד מלקחי אירועי אל-רוחה ב-1998, תכניות כאלה לא הוכנו על ידי המחוז הצפוני. היעדר התכניות גרם לכך שכוחות המשטרה לא "נכנסו" לאירועים כשהם מוכנים באופן הטוב ביותר האפשרי בהתאם לנסיבות. תכנית מגירה, לו היתה, עשויה היתה לקבוע, כי במקומות מסוימים יתעמתו עם מתפרעים רק לאחר שיצברו את הכוחות הדרושים לשם כך. ניתן היה לקבוע בה, כי בשלב הראשון ייסגרו הצירים בהם מתרחש האירוע והתנועה תופנה לצירים חלופיים שייקבעו מראש בתכנית, וכי רק לאחר צבירת כמות מספקת של שוטרים, יפעלו להשלטת הסדר. בהיעדר תכנית שתקבע כך כוחות משטרה החלו במקומות רבים לפעול על אף היותם מעטים מדי, וכך נקלעו למצוקה. מצוקה זו גרמה לשניים: ראשית, לתחושת ניצחון אצל המתפרעים, תחושה אשר עודדה אותם להמשיך ולהתפרע. שנית, בשל הרגשת המצוקה, נדרשו השוטרים לא אחת לירות גלילוני גומי בכמות גדולה יותר ומטווח קצר ביותר ואף היו מקרים של ירי באש חיה. הדבר גרם לנפגעים, לפצועים ואף להרוגים. תוצאה מצערת זו אף הביאה להסלמת האירועים ולהתפרעויות קשות עוד יותר.

אין גם לשלול את האפשרות, כי היעדר תכנית מגירה גרם לחלק מהמפקדים לקבל החלטות אשר לא תאמו את הנסיבות. לדוגמה, ביום האירועים הראשון באום אל-פחם החליט מפקד האירוע, ניצב משנה בנצי סאו, לתפוס בית מגורים בפאתי היישוב אשר שולט על הצומת ("הבית האדום"). החלטה זו גרמה להתפרעויות קשות בסביבות אותו בית, שגרמו לנפגעים רבים ולהרוגים. החלטה זו של בנצי סאו נעשתה בניגוד להנחיות מפקד המחוז. אילו היתה קיימת תכנית מגירה ובה הנחיה שאין להיכנס עם כוחות משטרה,

לפחות לא בשלב הראשון, לתחום אום אל-פחם, יתכן מאוד שהיה בכך כדי למנוע את משלוח הכוחות אל הבית האדום, על כל התוצאות הקשות שנגרמו עקב כך.

200. לניצב רון יוחס גם שלא דאג ליישום לקחי המהומות באום אל-פחם בספטמבר 1998. אחד מהלקחים היה הצורך בהכנת תכניות מגירה אשר, כאמור, לא הוכנו. יוחס לו גם שלא יישם את הלקחים לעניין שימוש יתר בכדורי גומי ולעניין שליטה על הכוחות בהפרות סדר. בסיכום האירועים של אום אל-פחם ב-1998, נזכרו השימוש המופרז בכדורי גומי והיעדר השליטה על הכוחות. בנושאים אלה של היעדר שליטה בכוחות ושימוש יתר בכדורי גומי, ככל שאלה נוגעים לניצב רון, נעסוק להלן. בנושא השליטה בכוחות נדון במסגרת הדיון בפרט האזהרה הרביעי אשר עניינו, בין היתר, הוא אי הפעלת חפ"ק על ידי ניצב רון. בנושא השימוש הרב בכדורי גומי נעסוק במסגרת פרט האזהרה התשיעי. נאמר כבר כאן, שהוכח שניצב רון לא פעל די הצורך להפחתת השימוש בכדורי גומי ולא עשה די בנושא השליטה על הכוחות במהלך הפרות סדר, ועל כן העובדות שבבסיס פרט האזהרה השנייה הוכחו אף הן.

פרט האזהרה השלישי

201. בפרט האזהרה השלישי מיוחס לניצב רון, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל, לא דאג להיערכות מספקת של כוחות משטרה בתחומי המחוז לקראת יום 1.10.00 ובמהלכו, אף שצפה, או היה צריך לצפות, אפשרות לאירועים של הפרות סדר ביום 1.10.00".

202. בפרק בו דנו לעיל, ביכולת לצפות את אירועי אוקטובר[279], הבהרנו על שום מה היה צפוי, כי ב-1.10.00 יתרחשו אירועים אלימים במגזר הערבי. על רקע האירועים והתהליכים שקדמו ל-1.10.00, צפו רבים שאירועים כאלה עומדים לפרוץ, אם גם לא צפו את עוצמתם. לאחר ניתוח הראיות קבענו לעיל[280], בסיכום נושא הצפי, כי האירועים שפרצו ב-1.10.00 לא היו בגדר הפתעה. באופן כללי, גם אם לא בפרטיהם ובעוצמתם, היו אלה אירועים צפויים וחובה היתה על כל הגורמים הממונים, כל אחד במסגרת תפקידו, לפעול לקראתם. מכיוון שלא ניתן לצפות מראש ובמדויק כיצד יתפתחו אירועים מסוג זה, אסור היה לגורמים אלה לצאת מהנחה שמה שהיה - דהיינו, אירועי אלימות כפי שאירעו במגזר הערבי בעבר, ולא חמורים מהם - הוא שיהיה. אי הידיעה לגבי העומד להתרחש, צריכה היתה להביא לכך שלא תישלל אפשרות לאירועים חמורים מאלה שאירעו בעבר. מה גם, שבתחילת אוקטובר הצטברו מספר תהליכי רקע והתפתחויות מיידיות של הימים האחרונים, אשר היה בהם כדי להצביע על אירועים קשים העלולים להתרחש במגזר הערבי. ניצב רון נמנה עם הגורמים הממונים הנזכרים לעיל, ועל רקע כל שאמרנו בנושא זה, אין לשעות לטענתו, כי לא צפה ולא היה צריך לצפות, כי עומדים לפרוץ אירועי אלימות קשים במגזר הערבי.

203. נוסף לכל האמור, הגיעו ביום 30.9.00 מספר מידעים קונקרטיים שהיה בהם כדי להזין צפי של עימותים אלימים במגזר הערבי למחרת היום, ומידעים אלה היו זמינים לניצב רון. כפי שנבהיר להלן, מידעים אלה היו למעשה בידיעתו וגם אם לא היו בידיעתו - לו פעל כהלכה, היו אלה מגיעים לידיעתו עוד ב-30.9.00.

בשל החשש מאירועים אלימים במגזר הערבי נדרש, במברק יומי של המטה הארצי של המשטרה מימים 29.9.00 ו-30.9.00, איסוף מודיעין בזו הלשון: "היערכות מודיעינית ואיסוף מל"מ [מידע לפני מבצע] בקרב ערביי ישראל למיפוי פוטנציאל ההפס"ד ולאיתור מוקדם של כוונות להפרות סדר כתוצאה מהאירועים בהר הבית"[281]. קצין המודיעין של המחוז הצפוני, סגן ניצב ניסים עידן, היה ער לצורך בהיערכות זאת וב-29.9.00 שלח הוא עצמו מברק[282], עוד לפני שקיבל את המברק מן המטה הארצי. במברק זה, שהופנה

אל כל גורמי המודיעין במחוז, הנחה סגן ניצב עידן לאסוף מודיעין על כוונות פעילות מצד של ערביי ישראל. הוא גם הורה, שכל מידע כזה יועבר אליו מייד וכן למוקד אמ"ן. אנו יודעים היום, שמידעים כאלה, 14 במספר, אכן התקבלו במרחב העמקים והגליל כבר במהלך יום ה-30.9.00. המידעים המתייחסים למרחב העמקים[283] כללו מידע כללי לגבי הלכי הרוח במגזר הערבי, על פיו קיים צפי להפרות סדר ולחסימות כבישים למחרת היום. כמו כן, התקבלו מידעים לגבי אירועים צפויים במקומות מסוימים. המידעים הנוגעים למרחב הגליל מרוכזים במסמך אחד[284] והיתה לנו הזדמנות לעיין גם במסמכי המידע המקוריים עליהם מבוסס מסמך זה[285]. גם המידעים המתייחסים למרחב גליל כללו מידע על הלכי הרוח במגזר הערבי וצפי של הפרות סדר ושל חסימות כבישים ביום המחרת. גם מידעים אלה ציינו אירועים צפויים במקומות ספציפיים.

המידעים הנזכרים, צריך לומר, קלעו היטב למטרה. כל אותם מידעים בהם הועלה חשש להפרות סדר ולסגירת כבישים, התממשו למחרת היום.

כל המידעים רוכזו במחוז הצפוני של המשטרה. קצין המודיעין סגן ניצב עידן העיד בוועדה, כי לא הגיע אליו שום מידע[286], אך מקטע אחר בעדותו עולה מסקנה שונה. מעדותו בקטע זה[287] עולה, שהוא קיבל רשימה של מקומות בהם אמורות היו להיערך הפגנות. הרשימה הומצאה לו ממודיעין מרחב הגליל ומהיועץ לענייני ערבים. הכוונה היא בבירור לאותם 14 מידעים שהזכרנו לעיל. בין היתר, זכר סגן ניצב עידן מתוך הרשימה כי באשר ליישוב טמרה נזכרה השעה 11:00 כשעת פעילות צפויה. ואכן, לפי המידע המתייחס ליישוב זה, עצרת המחאה בו היתה אמורה להתקיים בשעה 11:00. לאור זאת, ולנוכח ההנחיה שלו במברק שכל מידע יגיע אליו מיד, אנו סבורים שהמידע הרלוונטי, לפחות לגבי מרחב גליל, היה בידיעתו של קצין המודיעין.

204. ניצב רון נחקר באשר למידעים האמורים. בעת חקירתו נשאל לגבי מידעים הנוגעים למרחב העמקים בלבד והוא העיד שאלה מוכרים לו ואין צורך להראותם לו[288]. מעדותו של ניצב רון עולה, כי ידע על תוכנם של המידעים בעת האירועים. כן עולה, כי בשיחה שלו עם ראש אג"מ במטה הארצי, בה ביקש להקצות כוחות נוספים למחוז הצפוני, מסר לראש אג"מ את תוכנם[289].

205. נוכל להוסיף בהקשר זה, שלניצב רון היתה התרשמות או הרגשה - מעין "תחושת בטן" - על העומד לפרוץ. על רקע זה ביקש הקצאת כוחות למחוזו והצליח למנוע את ההעברה לירושלים של חלק מאנשי היס"מ שבמחוז. הוא גם ידע על עבודת מודיעין הנעשית בשטח לגילוי האמור להתרחש. בנסיבות כאלה, אפילו לא היו מגיעים אליו המידעים הנזכרים שיזמום אחרים, היה עליו לברר מיוזמתו-הוא אם יש מידע כלשהו החשוב להערכת העומד להתרחש. כפי שהובהר לנו על ידי עדים רבים, למידע קונקרטי "מהשטח" יש ייחוד וחשיבות רבים, ולא היה כל קושי שיבקש לברר, הוא עצמו או באמצעות אחרים, מה המידע שנצבר לקראת אירועי יום המחרת ה-1.10.00. די היה בשיחת טלפון עם קצין המודיעין המחוזי כדי לקבל תמצית של המידע שהגיע מהמרחבים. לפיכך, גם אילו לא היה מגיע הנושא לידיעתו של ניצב רון, היינו רואים באי נקיטת יוזמה מצד רון לבירור המצב המודיעיני, מחדל הראוי לביקורת.

על רקע הצפי כאמור עלינו לבחון, אם ניצב רון דאג להיערכות מספקת של כוחות המשטרה בתחומו, הן לקראת 1.10.00 והן ביום זה עצמו. תשובתנו לכך שלילית. על אשר היה על פיקוד המשטרה לעשות - עמדנו לעיל[290]. כאן עניינו במה שהיה על מפקד המחוז הצפוני לעשות במסגרת מילוי תפקידו.

206. ביום 30.9.00 בשעה 18:30 נשלח מברק בנושא ההיערכות על ידי המטה הארצי[291]. מברק זה, אשר הגיע גם למחוז הצפוני, כלל, בין היתר, את ההנחיות אשר הורו, כי "מחוזות מ"י [משטרת ישראל] ירעננו את פקודת 'קסם המנגינה' למקרה של התגברות אירועים, תוך מוכנות להפעלת פקודת 'פלדה לוהטת' 'ברונזה' ובמתארים חריגים כגון 'שדה' בתאום עם צה"ל, פרוט ההנחיות בנושא בגוף מברק זה".

הנחיית המפכ"ל באותו מברק היתה, לקיים "היערכות מוגברת על בסיס 'קסם המנגינה' מצב א' - 'שגרה מוגברת'". במסגרת הנחיות אג"מ/מב"צ שבמברק, פורטו עיקרי ההיערכות הארצית ומעבר ל"שגרה מוגברת" מצב א', על פי פקודת "קסם המנגינה". היערכות זו כוללת, בין היתר, "היערכות מוגברת במגזר הערבי במוקדי החיכוך, במקביל להידברות עם ההנהגה המקומית, מתוך מגמה להכיל את האירועים ולמנוע התרחבותם"; "סימון כוחות עתודה והקצאת אמצעי ניוד למחוזות בצמוד לכוחות"; "אחיזה ונוכחות מוגברת למניעת חסימת צירים עיקריים בשילוב את"ן"; "היערכות להפעלת את"ן כמפקדה משימתית בצירים סביב מוקדי החיכוך על פי דרישה"; "היערכות לפינוי נקודות מאויימות במוקדי החיכוך ע"ב הערכת מצב מחוזית" ו"היערכות אפשרית לסגירת צירים, בידודם והפניית התנועה לצירים חלופיים ע"ב הערכת מצב מפכ"ל/ממ"ז".

כן נדרשה במברק, במסגרת הסעיף העוסק ב"היערכות לאירועים/ערביי ישראל", נוסף לצורך באיסוף מידע, גם "הידברות עם ראשי הרשויות ומנהיגי הציבור הערבי בדגש על שפרעם ואום אל-פחם למניעת פריצת הפרות סדר ואירועים בתחומם". המברק הורה גם על "היערכות מבצעית לאפשרות של פריצת הפס"ד במגזר הערבי ע"ב הערכת מצב מחוזית ומיפוי מוקדי האירועים".

רוב הדרישות וההנחיות אשר במברק זה - לא בוצעו. כך, לא נעשה ריענון של פקודת "קסם המנגינה", לא היתה היערכות מוגברת במגזר הערבי במוקדי החיכוך, לא היו אחיזה ונוכחות מוגברות למניעת חסימת צירים עיקריים בשילוב עם אגף התנועה ולא היתה הידברות עם ראשי הרשויות ועם מנהיגי הציבור הערבי, בדגש על שפרעם ואום אל-פחם, למניעת הפרות סדר ואירועים בתחומם. הידברות מוקדמת היא צעד חיובי ומועיל, אך הוא לא ננקט כנדרש.

207. נוסף לכך, היה מקום לכך שמפקד המחוז הצפוני יפעיל את שיקול דעתו, ובהתחשב במכלול הנסיבות, לרבות המידעים הקונקרטיים שנזכרו לעיל, ירכז את כל כוחות המשטרה העומדים לרשותו מבעוד מועד ויקרא לשוטרים לשוב לתפקידם מחופשת החג, כבר ביום 30.9.00 בשעות הערב, לקראת יום המחרת. אם ביום 30.9.00 פנה ניצב רון בדרישה אל ראש אג"מ לתגבור מחוזו ולא נענה, האם אין זה מתבקש ומובן מאליו שהיה עליו לגייס לפחות את כל הכוחות (המעטים מדי לדעתו), אשר עמדו לרשותו? אכן, הנסיבות הצדיקו ביטול חופשות במחוז הצפוני. נזכיר, כי במחוז הצפוני מתגוררים למעלה ממחצית ערביי ישראל ונכללים בו מקומות מועדים, על פי נסיון העבר, להתפרעות ולפורענות, כמו אום אל-פחם, נצרת, סח'נין ועוד. כתוצאה מכך שלא ננקטו צעדי היערכות והכנה, לא נמצאו כוחות משטרה ניכרים במרבית המקומות הבעייתיים. רק בשעות הצהריים של יום 1.10.00 הוזעקו כל אנשי המחוז לשוב מחופשותיהם. עבר פרק זמן ניכר עד שעלה בידי המשטרה לנסות, לא תמיד בהצלחה, להשליט סדר.

בנסיבות האמורות, נכון יהיה לומר שלא רק מפכ"ל המשטרה לא מילא אחר חובתו באי גיוס כלל כוחות המשטרה והחזרתם מחופשותיהם לקראת 1.10.00, כמבואר לעיל[292]. גם מפקד המחוז הצפוני היה נגוע במחדל של היעדר היערכות מתאימה של כוחות המשטרה במחוז הצפוני לקראת ה-1.10.00. אמנם, ניצב רון הצליח למנוע את העברת חלק משוטרי היס"מ למחוז ירושלים, ודבר זה הביא תועלת למחוז בימים שבאו לאחר מכן, אך בכך לא היה די בנסיבות המקרה. אשר על כן, גם בנושא זה הוכחו פרטי האזהרה שנשלחה לניצב רון.

פרט האזהרה הרביעי

208. בפרט האזהרה הרביעי מיוחס לניצב רון, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל, בימים 1.10.00 ו-2.10.00 לא נתן דעתו במידה מספקת לצורך לקבל מידע עדכני, מלא ומפורט ככל הניתן בנסיבות העניין, על הקורה במחוז הנתון לאחריותו. בגדר זה, נמנע מהפעלת חפ"ק נייד בצמוד אליו, כמתחייב

מן הנוהל המשטרתי המחייב זאת. כתוצאה מכל אלה, נפגעה יכולתו לנהל את פעילות המשטרה באירועים הרבים שהתרחשו בתחומי המחוז".

בפרט אזהרה זו נתמקד במחדל של הימנעות ניצב רון, בימים 1 ו-2 באוקטובר 2000, מהפעלת חפ"ק נייד שילווהו באשר ילך, על כל המשתמע והנובע מכך. תוכן האזהרה טומן בחובו נושאים נוספים, אשר ההתייחסות אליהם תיעשה במסגרת דיון באזהרות אחרות. כך, למשל, יידון היעדר מודעות מספקת מצד ניצב רון לצורך לקבל מידע עדכני ומלא ככל הניתן על הקורה במחוז הנתון לאחריותו, באמצעות עריכת תחקירים מבצעיים וכתיבת דו"חות מבצעיים על ידי השוטרים, במסגרת פרטי האזהרות העשירי וה-11. היעדר ניסיון מצידו של ניצב רון לברר מיד את הנסיבות בהן נגרם מותו של כל אחד מהאזרחים שנהרגו ב-1.10 וב-2.10, יידון להלן במסגרת הדיון על פרט האזהרה החמישי.

209. כאשר נמסרה לראשונה גרסתו של מפקד המחוז, ניצב רון, בהודעתו לאוספי החומר של הוועדה[293], התברר, כי הוא אינו מכיר ולא הכיר את הפרטים של אירועים מרכזיים אשר התרחשו ביומיים הראשונים של המהומות. לגבי האירוע בכפר ג'ת, שם נהרג אדם, אמר: "איני מכיר את אירועי ג'ת באופן מספק"[294]. לגבי אירוע תרדיון, שם נהרגו שניים, ציין "איני מכיר הסיטואציה"[295]. גם תפיסת הבית האדום באום אל-פחם, שהיתה במוקד האירועים במקום זה ביום המהומות הראשון וגם שם נהרגו שני אזרחים, לא היתה ידועה לניצב רון. למעשה, נודע לו על תפיסת הבית האדום רק מפי אוספי החומר בעת גביית ההודעה[296]. גם בשלבים מאוחרים יותר, כשהעיד בפני הוועדה, לא הכחיש ניצב רון, כי לא ידע מה קורה בזירות חשובות שונות. כך, למשל, הוא מסר בעדותו השנייה בוועדה: "...כי אתה נדרש לנייד כוחות על פי הבנתך ופעם אחת אתה מחטיא, כי במשגב לא ידעתי בדיוק מה קורה"[297]. ניצב רון מאשר בדברים אלה לא רק שהיה חסר לו מידע, אלא גם כי כתוצאה מכך קיבל החלטות שהחטיאו את מטרתן.

כל הדוגמאות לעיל מצביעות על אי ידיעה ועל חוסר שליטה מספיקים של מפקד המחוז באירועים שהתרחשו בתחום אחריותו באותם ימים. מפקד מחוז אמור לקבל מידע עדכני ומפורט על המתרחש בתחומי המחוז שלו. אם מידע כזה אינו זורם אליו, הוא חייב לדרוש אותו ולהפעיל את האמצעים העומדים לרשותו כדי לוודא כי הוא אכן מקבל את המידע הדרוש למילוי תפקידו בכל זמן נתון. זרימת המידע אליו נועדה לתת לו תמונה מפורטת של המתרחש במחוז, כדי שיוכל לקבל את ההחלטות הנכונות על פי תמונת המצב ולהעביר בהתאם לכך הנחיות ופקודות לכוחות הכפופים לו.

כשנחקר ניצב רון בפנינו הוא גרס, שהיה זה בלתי אפשרי שיעסוק בכל האירועים שהתרחשו בה בעת, ועל כן הוא היה מעורב באירועים החשובים בלבד. הוא ציין, כי כדי לדעת אודות אירוע מסוים שהוא חשוב יותר, עליו לקבל "איזה שהוא ניצוץ, איזה שהוא גירוי, בזה שאתה עוסק ... ומנסה את הגירוי הזה להפוך לידיעה ודאית ... כצעקתה, לא כצעקתה..."[298].

ברם, הכלי שאמור היה לספק למפקד המחוז אותו ה"ניצוץ" או ה"גירוי" הוא החפ"ק (חבורת פיקוד קדמית). החפ"ק אמור לפעול ליד המפקד ולהזין אותו בזמן אמת במידע על המתרחש באירועים השונים. החפ"ק הינו כלי הצמוד למפקד בשטח ומטרתו לסייע למפקד בפיקוד ובשליטה על הכוחות. בדרך כלל מבוסס החפ"ק על כלי רכב, והוא כולל אמצעי קשר המאפשרים לעקוב אחרי המתרחש בזירות שונות. החפ"ק מאויש בידי ממלאי תפקידים אשר מאזינים למתרחש, מקבלים דיווחים ומעבירים הנחיות. החפ"ק הוא אמצעי אשר נמצא סמוך למפקד בשטח עצמו, זאת בניגוד למרד"מ (מרכז דיווח מבצעי) אשר נמצא מאחור, בדרך כלל במטה היחידה.

210. יכולתו של ניצב רון לשלוט בכוחות, נפגמה לא רק באירועים שבהם לא נכח. מתברר, כי גם באירוע בו נכח ואשר עליו פיקד אישית, פגע היעדר החפ"ק ביכולתו לשלוט בכוחות. ביום 2.10.00 פיקד ניצב רון באופן אישי על האירוע באום אל-פחם.

מתברר, שבאותו יום ניתנו פעמיים הנחיות לסגור את ציר 65 שלא על דעתו. בפעם הראשונה - על ידי ניצב משנה בנצי סאו בשעה 13:21. לניצב רון נודע על הנחיה זו והוא ביטל אותה. בפעם השנייה הועברה הנחיה בקשר לסגור את הציר על ידי קצין האג"מ של מג"ב צפון, סגן ניצב חיים אבו חצירה, בשעה 13:35. לא היתה כל התייחסות של ניצב רון להנחיה זו והוא לא ביטל אותה. בפועל, הנחיה זו לא בוצעה. שאלנו את ניצב רון על הנחיה זו, ובתשובתו הוא תיאר מצב מוזר: "אמת, כי נשמע [הוראה] בקשר ואז מתנהל בירור שלי מי נתן את ההוראה. איש איננו מודה, איש איננו יודע מי נתן את ההוראה ואינני יודע מאיפה צץ הדיווח הרשום הזה שנתן אבו חצירה. באותו מקום על הגבעה איש איננו מודה ואינני מצליח לרדת לאשורם של דברים מאיפה, אבל הקריאה הזאת נשמעה ועל כן היא נרשמה במרד"מ"[299]. כלומר, ניתנה הנחיה חשובה ברשת הקשר, ולמפקד המחוז אין מושג מי נתן את ההנחיה ומדוע ניתנה. כתוצאה מכך נוצר מצב אבסורדי בסביבתו של מפקד המחוז, כשהוא מתשאל את הנוכחים כדי לברר מי נתן את ההנחיה, אך תשאול זה אינו מניב תוצאות. בעיצומו של אירוע קשה ביותר, כאשר קיימים שוטרים פצועים וצלפים יורים על מתפרעים, נאלץ מפקד המחוז לחקור את השוטרים סביבו בעניין ההנחיה. נזכיר בהקשר זה, כי לגרסת בנצי סאו דובר בהנחיה שקיבל ממפקד המחוז עצמו ושהוא העבירה לקצין האג"מ שלו, חיים אבו חצירה, וקצין האג"מ הוא שנתן את ההנחיה בקשר[300]. כל זה היה נמנע, כמובן, לו היה ליד מפקד המחוז חפ"ק שמתפקד ביעילות. במקרה כזה, כל ההנחיות היו ניתנות באמצעותו, לא היו ניתנות הנחיות שאינן על דעת מפקד המחוז ולא היה נוצר מצב בו לא היה ניתן לברר לבטח מי נתן הנחיה ומדוע.

211. אכן, החפ"ק הפועל בצמוד למפקד מחוז הוא הכלי העיקרי בידי המפקד לאיסוף מידע בשעת מבצע או אירוע גדול. אם ניצב רון היה מפעיל חפ"ק כראוי, חפ"ק שהיה מאזין לרשתות הקשר העיקריות שבתחומי המחוז, הוא היה יודע בזמן אמת אודות האירועים המתרחשים, הוא היה יכול לעקוב במהלך האירועים אחר ההתפתחויות, להעביר הנחיות בזמן אמת למפקדי הכוחות בשטח ולהיות "עם היד על הדופק".

על חשיבות החפ"ק עמדו ראשי האג"מ במשטרה בעדותם בפנינו. כך השיב ראש אג"מ במשטרה, ניצב יהודה בכר, שהיה מקום להפעיל חפ"ק נייד במחוז הצפוני על מנת לטפל באירועים המתרחשים בכמה מוקדים במקביל[301]. סגן ראש האג"מ במשטרה, תת ניצב מרדכי נחמני, הבהיר גם הוא, כי במצב של התמודדות עם כמה עשרות אירועים במקביל, יש להשתמש בחפ"ק[302]. על חשיבות החפ"ק ונחיצותו העיד ניצב רון עצמו[303]. על חיוניות החפ"ק ניתן ללמוד גם מדבריו של ניצב רון בדבר קשייו לדעת על אירועים רבים המתרחשים בו-זמנית בתחומי המחוז הצפוני ועל עוצמתם[304].

212. ההחלטה אם להפעיל חפ"ק אינה תלויה רק בדעתו של מפקד מחוז על מידת חשיבותו. קיים נוהל משטרתי מפורש ומפורט אשר מנחה מתי יש להפעיל חפ"ק, והוא כולל הוראות להפעלתו. הנוהל הוא משנת 1994 ונקרא "הפעלת חפ"קים ארצי"[305]. הנוהל מגדיר את ייעוד החפ"ק ותפקידיו. בין יתר התפקידים המפורטים שם נרשם גם, כי "רכב החפ"ק הינו רכב קשר המשמש כלי עזר למפקד לצורך שליטה ופיקוד על כוחות בשטח בעת אירוע, תוך כדי מתן מענה יעיל לבעיות דיווח, שליטה בין הכוחות והגורמים הפועלים בשטח". באשר לתפקיד החפ"ק נאמר, כי "ממנו ניתן לנהל ולשלוט על אירועי תגובה", וכי "חפ"ק אמור לספק את האמצעים הנחוצים לאיסוף נתונים, קבלת החלטות, הפצתן וביצוע באיזור האירוע". הנוהל קובע גם את סוגי האירועים בהם יופעל רכב חפ"ק. בין היתר, נקבע כי רכב החפ"ק יופעל במקרים של אירועי תגובה. המונח המשטרתי "אירועי תגובה" מתייחס למצבים בהם המשטרה נדרשת להגיב לאירועים המתרחשים בשטח. אירועי אוקטובר, בהם נדרשה המשטרה להגיב על התפרעויות וחסימת צירים, מהווים דוגמה טובה לאירועי תגובה.

על פי הנוהל, יאוייש צוות החפ"ק על ידי: מפקד, עוזר מפקד, קצין קשר וקשר, שני סמלי מבצעים וקצין תחבורה (נראה שהכוונה לנהג). בהמשך נכתב, כי "יתכנו שינויים בהרכב צוות החפ"ק בהתאם לחומרת האירוע כאשר הכתוב לעיל הינו מינימום ההכרחי".

הנוהל מפרט גם את תפקידיהם של כל אנשי החפ"ק, כל אחד על פי מקצועו. מפירוט זה עולות חשיבותו הרבה של החפ"ק והעבודה הרבה שהוא נדרש לבצע. תפקידי מפקד החפ"ק מלבד הפיקוד עצמו על הצוות הם: "מעקב אחר כל הדיווחים לקבלת תמונת מצב מהירה, ברורה ומעודכנת והעברתה למפקד בהתאם לצורך ובכל רגע בו יידרש למסור תמונת מצב עדכנית"; "ריכוז מידע, נתונים

והמלצות גורמים מקצועיים וגורמי חוץ באמצעות הנציגים וקציני הקישור שיגיעו לחפ"ק בכפוף לאופי האירוע והעברתם למפקד", וכן "העברת כל החלטה/הודעה של מפקד האירוע לגורמים המקצועיים". תפקידי קצין הקשר והקשרים הם להאזין לרשתות הקשר לצורך מעקב שוטף. סמלי המבצעים חייבים גם הם להאזין לרשתות הקשר, לענות לטלפונים, לבצע רישומים ביומן המבצעים ולבצע רישומים בטבלאות עזר ובמפות. נוסף לאנשי הצות הקבועים, קובע הנוהל כי ניתן להוסיף אנשים לצוות החפ"ק בהתאם לאופי האירוע. ניתן להוסיף לצוות גם נציג מודיעין, נציג חקירות, נציג חבלה וכן גורמים חוץ-משטרתיים כמו אנשי שב"כ, צבא, רשויות מקומיות, מד"א, כיבוי אש וכדומה.

על פי הנוהל ברור, כי הפעלת מרד"מ אינה מבטלת את הצורך בהפעלת החפ"ק, וגם לא להיפך. בהקשר זה נכתב בנוהל: "החפ"ק והמרד"מ יעדכנו אחד את השני במהלך האירוע אודות כל הדיווחים המתקבלים". עוד נכתב, כי "מרד"מ הנוגע יהיה מוכן בכל עת לאמת דיווחים ולרכז נתונים בהתאם לדרישות החפ"ק". מהנחיה זו ברור, כי המרד"מ כפוף לחפ"ק בעת פעילות מבצעית.

ניצב רון ניסה לתרץ את אי השימוש בחפ"ק גם בהיות החפ"ק כלי רכב מסורבל ולכן בעל קשיי עבירות[306]. אכן, נוהל החפ"ק כולל רשימה ארוכה ביותר של ציוד, אשר עלול להפוך את החפ"ק למסורבל ביותר. אולם חלק מהציוד שרשום בנוהל אינו נדרש במרבית האירועים, כמו, למשל, שרשרת שלג, חליפת אב"כ, אלונקה, אוהל בחורף או רשת הסוואה ועמודים בקיץ, גנרטור ומיכל דלק, רימון עשן, פצצות תאורה וכו'. בגלל הציוד הרב נקבע, כי רכב נוסף יתלווה לרכב החפ"ק, ואותו רכב יגרור אחריו עגלה עם הציוד המרובה. מכל מקום, אם הנוהל כולל הנחיות אשר אינן ישימות במצבים מסוימים, הדרך להתמודד עם כך היא לא להתעלם מהנוהל, אלא ליישמו באופן המותאם לנסיבות. אכן, כמו כל הנחיה מינהלית, ניתן לסטות כאשר יש סיבה סבירה, גם מנוהל זה. ואולם, לא מצאנו בטיעון של ניצב רון עילה סבירה להתעלם מן הנוהל עצמו ובכך לפגוע ביכולתו לעקוב אחר האירועי ולשלוט בהם.

213. בניגוד לתמונה המתקבלת, לפיה לא הופעל במחוז הצפוני חפ"ק נייד בצמוד למפקד המחוז בעת האירועים, גרס ניצב רון, כי למעשה היה איתו חפ"ק. מי שהיוו את החפ"ק, לדבריו, היו דובר המחוז והנהג שלו, אשר נסעו עימו בג'יפ. בהודעתו מסר ניצב רון, כי דיווח על האירועים הגיע אליו במספר ערוצים: באמצעות הקשר, באמצעות איתורית ובאמצעות הטלפון הסלולרי. הדובר והנהג היו עימו, וכשהוא דיבר באחד האמצעים הנ"ל, השתמש הדובר באמצעי אחר. לדבריו, הדיווח על האירועים זרם בלא הפסקה, בין ישירות מהשטח ממפקדי המרחבים ובין מהמחוז באמצעי התקשורת שהוזכרו[307].

טענתו של ניצב רון כי הג'יפ שלו שימש כחפ"ק וכי הנהג והדובר - כאנשי צוות החפ"ק, אינה רצינית. ניתן ללמוד על כך מהודעת נהגו עידו קיסנר. בהודעתו מסר קיסנר:

"ציוד החפ"ק שיש לנו בג'יפ זה שני מכשירי קשר, אחד קבוע ואחד נייד. ולכל אחד מאיתנו יש פלאפון, ולממ"ז באותה תקופה היו שני פלאפונים, וזהו. אני לא יודע מה צריך להיות ברכב חפ"ק, אין לנו יומנים וסמל מבצעים שרושם. זה יש לנו במרד"מ במחוז וכל חפ"ק מרחבי רושם לעצמו. אני אישית לא ניהלתי רישומים כל שהם כאשר שימשנו כחפ"ק נייד. אני לא האזנתי לרשתות קשר אחרות במהלך ימי המהומות, לא לרשתות של המרחבים ולא לרשת של מג"ב, אני האזנתי רק לרשת של המחוז. זו רשת שמשמשת רק כדי לקרוא לגורמי המחוז ולא מועברים בה דיווחים שוטפים. התפקיד שלי בחפ"ק זה ללכת אחרי הממ"ז עם מכשיר קשר ופלאפון כדי שאם הוא יצטרך אותם זה יהיה זמין לידו וכן לשמור על הגב שלו - הכוונה לאבטח אותו פיזית. אני, חוץ מהמקומות שהייתי בהם במהומות, לא יודע מה קרה במקומות אחרים במחוז"[308].

לא היה ציוד חפ"ק אלמנטרי בג'יפ של מפקד המחוז. לא היו בו יומני מבצעים ולא נוהל רישום כלשהו. לא נעשתה האזנה שוטפת לרשתות קשר מבצעיות. נעשתה האזנה רק לרשת קשר זניחה שמשמשת לקריאה לגורמי המחוז, אשר אין מועברים בה כלל דיווחים. תפקידו של קיסנר כנהג היה, מלבד הנהיגה, להיות שומר ראש ונושא כליו של מפקד המחוז, ולא הרבה יותר מכך. למען הסר

ספק וכדי שלא תעלה טענה כי הנהג הוא צלע אחת בלבד בצוות החפ"ק ושאר אנשי הצוות ממלאים תפקידים אחרים, נצטט עוד מהודעתו של קיסנר. בהתייחסו לאירוע אום אל-פחם ביום 2.10.00, מסר הנהג: "כשהיינו על הגבעה, אני האזנתי לקשר, לרשת של המחוז בעזרת המכשיר הנייד, ולממ"ז ולדובר לא היו מכשירי קשר". כלומר, אי אפשר לומר כי הדובר, שנטען לגביו כי היה חלק מצוות החפ"ק, עסק בעבודת חפ"ק.

דוגמה לאופן עבודת החפ"ק ניתן למצוא בעדותו של קיסנר לגבי היום הראשון של המהומות. בתארו את האירוע בפרדיס מסר קיסנר בהודעתו, כי הצוות שהה שם במשך שעה או שעה וחצי, וכי: "אני לא עשיתי שם משהו מיוחד, עמדתי וחיכיתי לממ"ז, שמרתי איתו על קשר עין וחיכיתי לו". היינו, במשך שעה או שעה וחצי, כאשר המחוז כולו שרוי בפעילות אדירה ואירועים חסרי תקדים מתרחשים במקומות שונים במחוז, השוטר שאמור, לפי הטענה, להיות מחצית מצוות החפ"ק שליד מפקד המחוז אינו עושה דבר. כמו כן, ברור שהדובר והנהג אשר היו להם תפקידים נוספים לא יכלו למלא את מכלול התפקידים המוטלים על צוות החפ"ק. לא זו בלבד שלא היה להם ציוד מספיק כדי לקיים חפ"ק כהלכתו, אלא גם נבצר מהם מלמלא לבדם את כל הפונקציות הנדרשות. לעניין החפ"ק נדרש גם המפכ"ל וילק, כאשר העיד בוועדה. הוא נשאל, בין היתר, כמה אנשים חייבים להיות ליד מפקד המחוז הצפוני כדי לקיים את הפונקציות של החפ"ק, והוא ענה שיש צורך בחמישה או בשישה איש[309].

214. כפי שנזכר לעיל, טען ניצב רון בעדותו בפנינו, כי לא היתה אפשרות שהוא יעסוק בכל האירועים המתרחשים בה בעת, ועל כן הוא היה מעורב באירועים החשובים בלבד. כזכור, אמר ניצב רון, כי כדי לדעת אם אירוע מסוים חשוב יותר, היה עליו לקבל "איזה שהוא ניצוץ, איזה שהוא גירוי, בזה שאתה עוסק ... ומנסה את הגירוי הזה להפוך לידיעה ודאית ... כצעקתה, לא כצעקתה...". בהמשך לתשובה זו, נשאל ניצב רון אם המערכת כפי שתיאר אותה של הג'יפ שלו שמשמש כחפ"ק והמרד"מ מאחור, יכולים היו לתת לו אותו "גירוי", כפי שהוא מכנה זאת, ועל כך השיב תשובה שלילית קצרה ונחרצת[310]. מתוך דבריו אלו של ניצב רון עולה, כי המערכת שהפעיל לטענתו במקום חפ"ק כהלכתו לא היתה יכולה לתת תשובה לצרכים של מפקד המחוז, אשר חייב לחלוש על אירועים המתרחשים בו-זמנית במקומות שונים בתחום המחוז. ניתן להניח ברמת סבירות גבוהה, כי דבר זה פגע בתפקוד מפקד המחוז ובתפקוד המחוז כולו. ניתן גם לקבוע, כי לו היה מפעיל מפקד המחוז חפ"ק כראוי, הוא היה מקבל תמונה טובה ושלמה יותר על המתרחש בתחומי המחוז, דבר שהיה משפר את תפקודו, וממילא גם את תפקוד כוחות המשטרה במחוז.

ניצב רון התלונן על כך שדיווחים לא הגיעו מהשטח: "חייבים להיות דיווחים, חייבים להיות דיווחים, צריך לזכור את זה. ישנו חוסר בדיווחים, ישנו חוסר בדיווחים, כל הזמן, עכשיו זה לא מופיע רק אצלי בחפ"ק, וגם החפ"ק המאולתר שהוא הג'יפ, אפשר לראות את זה במקומות אחרים שנמצאים בהאזנה, שנמצאים בקשר, אז הדיווחים לא הגיעו"[311]. לנקודת תורפה זו, שעליה מצביע ניצב רון, היה החפ"ק יכול לתת פיתרון. כאשר אנשי החפ"ק יודעים על התרחשות התפרעות במקום מסוים, גם אם לא יקבלו דיווח שוטף מאותו מקום, הם מסוגלים ליצור ביוזמתם קשר עם המפקד או המפקדים במקום ולבקש עידכון על הקורה שם. זה בדיוק חלק מתפקידי החפ"ק: לרשום, לזכור שיישנם אירועים המתנהלים במקומות שונים, להתעדכן מעת לעת בהתפתחויות באותם מקומות, וכמובן - לעדכן באופן שוטף את המפקד.

215. טענה נוספת של ניצב רון היא, שכאשר סיפק לו המטה הארצי ג'יפ כרכב חפ"ק, המטה נתן בידו כלי שאינו מתאים לתפקיד של חפ"ק נייד. מתוך הדברים, כפי שסיפר אותם רון[312], עולה, כי למפקדי המחוזות במשטרה ניתן, החל בשנת 1995, רכב צמוד שני, שהינו ג'יפ יוקרתי ומאוד יקר ("המאיון העליון במדינת ישראל נוסע בג'יפים האלה"). כדי להצדיק את הצמדת הרכב הנוסף למפקדי המחוזות החליטו שרכב זה יוגדר כחפ"ק מפקד המחוז. כך קרה שהמחוז החזיק רכב שנועד להיות חפ"ק מפקד המחוז, בעוד שאין הוא מתאים לתפקיד מבחינת גודלו וצוותו. ניצב רון העיד בפנינו, כי שני מחוזות בלבד - מחוז ירושלים ומחוז המרכז - קיבלו רכב חפ"ק שמתאים לתפקיד זה. יש בהם יותר מקומות ישיבה ויותר מכשירי קשר וכן צג המאפשר לקלוט תמונה שמצולמת ממסוק. ניצב רון הביע טרוניה על כך שהמחוז שלו לא זכה לקבל רכב כזה, ויותר מפעם אחת שב לעניין זה בעדותו. בעניין זה אמר רון: "למה מצאה משטרת ישראל לנכון לשים את החפ"ק הראשון שרכשה במחוז המרכז? אינני יודע. זה שגוי על פי טעמי והבנתי"[313]. בין אם צודק רון בטרונייתו ובין אם לאו, אין בפיו הסבר לכך שהשתמש בג'יפ שלו כחפ"ק נייד, שעה שברור היה לו שאין הרכב מתאים למטרה זו. אין זה ברור מדוע לא לקח רכב אחר, גדול, ממקורות המחוז, והכשירו לשמש כחפ"ק נייד. ההסבר שניתן בנקודה זו היה, כי "במרחבים יש רכבי טרנזיט שמשמשים כחפ"ק, אך הם מיושנים ובמצב מכני גרוע. הם מרבים להיתקע ואיני יכול לסמוך [314]

עליהם" .

אין לקבל טענה זו. ראשית, לא כל כלי הרכב במחוז הם ישנים וניתן בהחלט להכשיר רכב טרנזיט חדש במחוז כדי שישמש כרכב חפ"ק בשעת הצורך. שנית, אין חובה להשתמש דווקא בטרנזיט גדול לצורך זה. ניתן לקחת ג'יפ נוסף מהמחוז, אשר ביחד עם הג'יפ של מפקד המחוז יהוו את החפ"ק. החפ"ק אינו חייב להיות מורכב מרכב אחד בלבד. חפ"ק המפכ"ל, לדוגמה, מונה ארבעה כלי רכב[315]. הפעלה כזו, על ידי שני ג'יפים או אף יותר, היתה פותרת למפקד המחוז גם את בעיית כושר העבירות של רכב החפ"ק שהוא העלה במהלך עדותו בפנינו[316]. בעניין זה ראוי גם לצטט את דבריו של סגן ראש האג"מ במשטרה, תת ניצב מרדכי נחמני, שאמר בהודעתו, כי חפ"ק הוא אמצעי שליטה המשמש את המפקד וניתן להכינו יש מאין. ניתן לקחת רכב, להתקין בו מכשירי קשר, לאייש אותו בקצין קשר ולהפכו לחפ"ק[317].

216. לסיכום נושא החפ"ק ברור, כי בימים הראשונים של האירועים לא היה לניצב רון כל הידע הנחוץ בזמן אמת, אודות המתרחש באירועים השונים בתחומי המחוז. אין כל ספק, כי לו היה נמצא בצמוד למפקד המחוז חפ"ק נייד, היה הדבר משפר מאוד את יכולתו להתעדכן באירועים השונים ואת יכולתו להגיע להחלטות נכונות בחזיתות השונות בהן התרחשו התפרעויות. המשטרה הכירה בחשיבותו של כלי זה לתפקוד יעיל של המפקד, ולכן נכתב נוהל המנחה לקיים חפ"ק בכל אירוע גדול. למרבה הצער, לא הפעיל המחוז הצפוני באירועי אוקטובר חפ"ק נייד בצמוד למפקד המחוז. עולה מהראיות, שניצב רון לא הכין חפ"ק נייד כדי שיעמוד לשירותו בשעת הצורך. הניסיון לייחס לג'יפ של מפקד המחוז, על צוותו המצומצם ביותר, תכונות של חפ"ק נייד, לא יצלח. אנו חוששים, שהאפשרות כי הג'יפ, לרבות הדובר והנהג אשר בו, ייחשב חפ"ק, צצה רק לאחר האירועים, כמענה לשאלות שהוצגו בנושא זה. מחדל המחוז הצפוני וניצב רון בעניין זה הוא גדול במיוחד, לאור העובדה שהתרחשו אירועים רחבי היקף בתחומי המחוז בשנתיים שלפני אירועי אוקטובר 2000, וכן לאור הצפי להתרחשות מהומות קשות בתחומי המחוז הצפוני. די אם נזכיר בעניין זה את תכנית "קסם המנגינה" ואת התרחישים השונים שהעלתה המשטרה בקשר לאותה תכנית. למרות הכרת תרחישים אלה, המחוז הצפוני לא נערך כראוי ולא הכין חפ"ק נייד ראוי שיעמוד לרשות מפקד המחוז ביום פקודה.

217. שאלנו את עצמנו, מדוע בעצם לא הוכן במחוז הצפוני חפ"ק נייד כנדרש. יתכן שניצב רון סבר שיוכל לשלוט בנעשה במחוזו ללא חפ"ק, גם אם האירועים מתרחשים במספר רב של מקומות המרוחקים זה מזה. אם כך, היה בזאת זלזול בנחיצות חפ"ק ובהנחיות המשטרה בעניין זה, כעולה מכל שאמרנו לעיל. יתכן שניצב רון לא נתן משקל מתאים לצורך בשליטה בכוחות כשמתרחשות התפרעויות רבות במקומות שונים בעת ובעונה אחת. כך או כך, היעדרו של חפ"ק נייד כנדרש בצמוד למפקד בעת האירועים היווה מחדל פיקודי ברור של ניצב רון, מחדל אשר מנע ממנו שליטה טובה יותר על כוחות המשטרה שהיו פעילים בכל אחד משני הימים, הראשון והשני באוקטובר 2000.

פרט האזהרה החמישי

218. בפרט האזהרה החמישי מיוחס לניצב רון, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל, לא הגיב על המקרים הראשונים שבהם נהרגו אזרחים באירועי אוקטובר 2000, ביעילות ובתקיפות הדרושות על מנת למנוע פגיעות נוספות בנפש ובגוף, ובכלל זה לא נתן הנחיות מתאימות שמטרתן למנוע פגיעות כאמור, ובכך אף להביא להרגעת הרוחות".

219. ביום 1.10.00 היה ידוע על הרוג אחד מבין האזרחים באום אל-פחם. ביום 2.10.00 לפני הצהריים כבר היה ידוע על שלושה הרוגים, מהם שניים שנהרגו באום אל-פחם ואחד בג'ת. באותו יום, בשעות אחר הצהריים המוקדמות, מצאו את מותם חמישה אנשים נוספים: שניים באזור לוטם, שניים באזור תרדיון ואחד בנצרת. העניין הראשון במסגרת פרט האזהרה החמישי המיוחס לניצב רון, הוא שלא פעל מיד לבירור הנסיבות בהן מצא כל אחד מההרוגים את מותו. בירור מהיר ותקיף של הנסיבות היה עשוי להעביר מסר בדבר החומרה בה מתייחס פיקוד המשטרה לתוצאות של הרוגים במהלך התפרעויות של אזרחים. היה בו גם כדי ללמד על הנסיבות בהן נגרם מותם של ההרוגים, וניתן היה ללמוד מכך על הדרך בה אפשר להימנע מתוצאות דומות, או להקטין את היקפן.

מתברר, שניצב רון לא בירר את הנסיבות בהן נהרגו שני הרוגי יום 1.10.00 באום אל-פחם. על כן לא ידע כלל שאלה נהרגו על הגבעה בסמוך לבית האדום. גוויות השניים נותחו ניתוח שלאחר המוות. ניצב רון לא היה מודע לכך ולא ביקש לדעת את נסיבות מותם של השניים ואת סיבתו. כך גם לגבי ההרוג שנפגע ב-1.10.00 בג'ת. ניצב רון לא ידע כלל שהיה הרוג בג'ת ולא ידע ולא ביקש לברר את הסיבה למותו.

לו היה יודע רון, כבר ב-2.10, על כך ששניים מתוך שלושת ההרוגים מצאו את מותם כתוצאה מירי גומי ואחד כתוצאה מירי חי, יש להניח שהיה מעביר מסר מיוחד אל פיקודיו בדבר הסיכון הטמון בשימוש בכל אחד מהאמצעים, מסר שהיה נשען על התוצאות הקטלניות של האמצעים והמדגיש את הצורך להימנע ככל האפשר משימוש בכלי נשק קטלניים. במיוחד היתה חשובה העובדה, כי אחד ההרוגים נפגע מירי חי. עובדה זו, אם היתה מגיעה לידיעת ניצב רון, היתה אמורה להדליק אצלו "אור אדום" בקשר להתנהגות המבצעית של שוטריו - בעיה שכזכור הוא היה ער לה כבר באירועי אום אל-פחם בשנת 1998. ידיעה כזו היתה מחייבת את ניצב רון לנקוט פעולה דחופה של העברת מסר חד לשוטרים בדבר הצורך להימנע מירי לעבר מתפרעים ובדבר החובה לפעול בהתאם לחוק ולנהלי המשטרה. ברור, מכל מקום, שהיתה חשיבות לכך שניצב רון יידע את הנסיבות בהן מצאו אזרחים את מותם, דבר שהיה יכול לסייע לו בפקודות ובהנחיות שיתן לפיקודיו.

לטענת ניצב רון, החובה לבחון את הנסיבות מוטלת על מח"ש ולא על מפקד המחוז. אין בטענה זו כדי להועיל לו. ראשית, ניצב רון יכול היה לבדוק את הנסיבות תוך תיאום עם מח"ש ועל דעתו, אך גם ניסיון כזה לא נעשה מצידו. שנית, הוא יכול היה לבקש ולקבל מידע מיידי בלי לקיים חקירות מדוקדקות המסורות לסמכות מח"ש. כך, למשל, יכול היה לברר עם ניצב משנה בנצי סאו באיזה מקום באום אל-פחם נפגעו השניים, ב-1.10.00, אשר לאחר מכן נפטרו מפצעיהם. ניצב רון לא עשה לבירור מיידי של נסיבות מותם של ההרוגים ובכך חסרה לו ידיעה על תשתית עובדתית אשר יכולה היתה להנחותו ולסייע לו בהמשך פיקודו על כוחות המשטרה באזור הצפוני לנוכח האירועים הנמשכים.

220. נוסף לכך, על פי ראיות בכתב שבפנינו, לא הושם דגש במסגרת הפקודות וההוראות ביומיים הראשונים של האירועים על התוצאות הקטלניות שכבר אירעו והדבר לא מצא ביטוי בהנחיות הכתובות. עובדה זו מביאה אותנו לטענה השנייה כלפי ניצב רון, והיא, שלא נתן הנחיות מתאימות כדי למנוע פגיעות מיותרות ולהרגיע את הרוחות. טענתו של ניצב רון בעניין זה היא, כי הוא הנחה לאיפוק ולריסון. לטענתו, עשה כך כל העת, ולא רק החל ביום 3.10.00, בו ביקר ראש הממשלה עם השר לבטחון פנים במחוז הצפוני, וקרא לריסון ואיפוק. לעניין זה ביקש ניצב רון להסתמך גם על עדויות של קצינים מהמחוז הצפוני.

עיון במסמכים שנערכו בזמן אמת מצביע לכאורה על כך שביומיים הראשונים לא ניתנה הנחיה ברורה לאיפוק ולריסון ולהפחתת השימוש בכלי נשק קטלניים או לשימוש מושכל וזהיר בהם, לנוכח הימצאות הרוגים באירועים. ביומיים אלה עשו השוטרים שימוש מסיבי בתחמושת של גלילוני גומי. התייחסותם לאמצעי זה היתה כהתייחסותם לאמצעי הגז, ושמענו עדויות מפי שוטרים ומפקדים שאמרו בנשימה אחת, וללא כל עכבה, שהם עשו שימוש "בגז וגומי". על סכנותיה של תחמושת הגומי עמדנו במקום אחר[318]. מפקד המחוז היה מודע לכך ש"כדור גומי יכול להרוג"[319]. הוא היה מודע לשימוש הרחב שנעשה באירועים באמצעי זה. על רקע זה נדרשה הנחיה מתאימה, אשר תרסן את השימוש בתחמושת זו ותפחית אותו. לא מצאנו הנחיה כזו ביומיים הראשונים. זאת ועוד. ביומיים הראשונים לאירועים נעשה לא-אחת שימוש בירי חי בנסיבות בלתי מוצדקות. גם לעניין זה לא ניתנה, בעקבות מקרי המוות, כל הנחיה מיוחדת שהיתה עשויה להפחית את השימוש בירי החי.

221. נראה לנו, כי הראיה הטובה ביותר לתמונת המצב האמיתית בנושא ההנחיות תימצא בהנחיות ובפקודות בכתובים שהוצאו בזמן האירועים. מהמסמכים הרלוונטיים ניתן ללמוד בבירור, כי ביום השלישי לאירועים חל שינוי בהוראות, שהתבטא בקריאה ברורה, מפורשת ומודגשת לאיפוק. הנחיה זו הלכה והתעצמה והגיעה בימי האירועים האחרונים להגבלה כמעט מוחלטת של השימוש בירי של כדורי גומי. כך עולה, לדוגמה, מפרוטוקולים של הדיון בישיבות הערכות המצב במחוז הצפוני ובמרחבים השונים. בישיבת הערכת המצב במחוז, ביום 1.10.00 בבוקר, לא הודגש הצורך לגלות איפוק במהלך האירועים הצפויים[320]. כך גם בישיבה מיום 2.10.00[321]. לעומת זאת, בישיבה מיום 3.10.00 אמר המפכ"ל: "היום נהרגו שבעה אנשים ורובם באש חיה. מבחינתנו המצב לא טוב. אנחנו צריכים למנוע נקודות חיכוך ומקומות ששוטרים נקלעים לחיכוך מול המפגינים ונאלצים לירות אש חיה"[322].

הדבר בולט גם בישיבות הערכות המצב במרחב גליל. בישיבות מימים 1.10.00 ו-2.10.00 לא נאמר דבר על איפוק או ריסון[323]. לעומת זאת, בישיבה מיום 3.10.00 נאמר: "תדרוך עד אחרון השוטרים [ל]איפוק וסגירת צירים. איסור שימוש בנשק חם אף עד כדי נסיגה - תידרוך עד אחרון השוטרים"[324]. הדגשה זו על איפוק ועל העברת מסר ל"אחרון השוטרים" מלמדת, כי נותן ההנחיה חשש שמא תובנה זו אינה נחלתם של כלל השוטרים בשטח. בישיבה מיום 4.10.00 נאמר מפי מפקד המרחב: "גילוי איפוק מירבי בכל האירועים. החשיבות הלאומית בטיפול סבלני תוך איפוק בכל אירוע. קיימת דרישה על ידי כל הגורמים להביא להרגעת המצב. חשיבות גילוי רגישות ואיפוק במהלך ביצוע התפקיד אף במחיר נסיגה לאחור". כמו כן, הנחה המפכ"ל בישיבה זו "לדבר עם השוטרים עד אחרון השוטרים כאמור על ידי ממ"ר גליל. אין ירי אש חיה, אין ירי גומי ואף במחיר נסיגה לאחור"[325]. בישיבה של ה-5.10.00 נאמר: "להעביר עד אחרון השוטרים פעילות תוך מקסימום גישור ופישור. איסור חמור על שימוש בנשק אלא באם אין ברירה ותוך מתן שירות מקסימלי וטוב לציבור"[326]. ב-6.10.00 נכתב: "להעביר ההנחיות עד אחרון השוטרים בכל אירוע הפרת סדר. גילויי איפוק מירביים ושימוש בגז לפיזור. מעבר לגומי רק בסכנת חיים. הוראות פתיחה באש - איסור חמור על פתיחה באש"[327]. ההנחיה ב-10.10.00 היתה: "להימנע ככל הניתן מירי גומי. יש להימנע ככל שניתן מנפגעים בקרב המפגינים. להעביר המסר עד אחרון השוטרים, הן לגבי שוטרי המרחב והן לגבי כוחות התיגבור שאינן שייכים למרחב, שימת דגש על כוחות אשר הגיעו מאזור ש"י ועזה"[328].

תמונה דומה של שינוי ברור בהנחיות עולה גם מעיון בפרוטוקולים של ישיבות הערכת המצב במרחב עמקים[329], שגם הוא, כמו מרחב גליל, גזר את מדיניותו והנחיותיו ממדיניות והנחיות המחוז.

התמונה המתקבלת ממסמכים אלה מלמדת, כי ביום השלישי בלבד ניתנה הוראה ברורה, חדה ומודגשת, לנהוג באיפוק ובריסון ולעשות שימוש מושכל באמצעים. מסקנה זו נתמכת גם במסמך הסקירה המודיעינית של מחוז הצפון, שבו נאמר:

"התערבותו הישירה של רוה"מ ופגישתו עם חברי ועדת המעקב העליונה הובילו להתמתנות בתגובת המשטרה, המנעותה מחיכוך מיותר עם המפגינים והפסקת ירי מאש חיה"[330].

222. כדי למנוע ספקות נדגיש: אין יסוד לייחס לניצב רון כי זלזל חלילה בחיי אדם או בצורך להימנע ככל האפשר מפגיעות מיותרות. מה שמיוחס לו אינו אלא זאת שלא נתן משקל מספיק לאירועים בשטח על תוצאותיהם הקטלניות ולא הסיק מהם את הצורך להדגיש בפני השוטרים, כי יש להימנע ככל האפשר מחיכוך מיותר עם המתפרעים ומשימוש בנשק קטלני, לרבות ירי של גלילוני גומי. האירועים החמורים של 1.10.00 חייבו ללמוד את נסיבותיהם, ובעקבות כך - לתת הנחיות תקיפות, שימנעו ככל האפשר אירועים דומים, כדוגמת ההנחיות שניתנו החל מ-3.10.00. ניצב רון לא פעל כך, ומכאן שהוכח המיוחס לו בפרט אזהרה החמישי.

פרט האזהרה השישי

223. בפרט האזהרה השישי מיוחס לניצב רון, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל, לא נתן דעתו במידה מספקת, ביום 2.10.00, לצורך להזרים כוחות משטרה בהיקף ובאיכות מספיקים לגזרת משגב, אף שבעבר הקרוב והרחוק היו אירועים קשים בתחום גזרה זו, ואף שהיה מודע, או היה צריך להיות מודע, לאפשרות, בסבירות גבוהה, כי אירועים כאלה עלולים להתרחש באותה גזרה".

לאחר לימוד כל חומר הראיות הנוגע לאזהרה זו, כולל העדויות בשלב השני של דיוני הוועדה, הגענו למסקנה, כי אין להטיל אחריות על ניצב רון כאמור בה. הנחת הבסיס היא, שהיה מחסור ניכר בכוחות משטרה לטיפול בהתפרעויות שהתרחשו ב-2.10.00 באזור הצפוני. לפיכך, לא היה בידי מחוז צפון לספק למרחבי המשטרה שבמחוז את הכוחות שנדרשו להם וכך גם נבצר מהמרחבים לספק את הכוחות שנדרשו בכל אחד מהאירועים. בהתחשב בנתון בסיסי זה, על רקע ההתפרעויות ביום 1.10.00 במחוז כולו, וכן בהתחשב בהוראה שקיבל ניצב רון לרכז ביום 2.10.00 כוחות בוואדי עארה כדי לפתוח ציר זה לתנועה ולפעול להשארתו פתוח, לא נוכל לקבוע שהקצאת הכוחות שהיו במחוז צפון למרחב הגליל (הכולל את גזרת משגב) היתה לקויה וראויה לביקורת.

נזכיר, כי קבענו במקום אחר שמפקד מרחב הגליל הקצה כוח עתודה לעזרת גזרת משגב[331]. כוח זה פעל הן באזור לוטם והן בצומת תרדיון. כפי שהוספנו וקבענו, היתה למפקד גזרת משגב אפשרות להקצות כוח לאזור התעשייה תרדיון, אם גם כוח מוגבל, כשכוח כזה נדרש שם[332].

במסגרת האילוצים שהיו בנסיבות אותם הימים, לא נוכל, כאמור, לייחס לניצב רון החלטות שגויות על אופן חלוקת הכוחות בין המרחבים השונים. אשר לחלוקת הכוחות בין הגזרות בתוך מרחב הגליל, לרבות גזרת משגב אשר בו, חלוקה כזו אינה מסורה לטיפולו של מפקד המחוז.

פרט האזהרה השביעי

224. בפרט האזהרה השביעי, הוזהר ניצב רון, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל, היה אחראי להפעלה של ירי צלפים באש חיה במסגרת העימותים הקשים בין כוחות המשטרה עליהם פיקד, לבין מתפרעים, ביום 2.10.00 באום אל-פחם. ירי זה בוצע בלא שהיתה לכך הצדקה, תוך פגיעה בשבעה אנשים לפחות, ובאחד המקרים אף נגרם מותו של אדם. בגדר זה, הורה ופיקד אישית על ירי צלפים לעבר מיידי אבנים, ללא הצדקה, ובניגוד להוראות המחייבות במשטרה בנוגע לשימוש בירי באש חיה. לבד מכך שעצם הירי נעשה ללא הצדקה, ראויים להדגשה המעשים והמחדלים הבאים:

(א) לא היה צידוק למתכונת הירי, בו ירו שלושה צלפים בעת ובעונה אחת, בכל ירי לעבר מיידה אבנים;

(ב) הירי נעשה תוך שימוש בכדורים בקוטר גדול;

(ג) מנסיבות העניין בכללותן, עולה כי ירי הצלפים בוצע למטרות הרתעה ופיזור הפרות הסדר, בניגוד להוראות המשטרה;

(ד) לפני ביצוע ירי הצלפים, לא ניתנה אזהרה לאזרחים שהשתתפו במהומות על הכוונה לעשות שימוש בירי חי, בניגוד לנהלי המשטרה ובניגוד למתחייב מן הצורך להימנע ככל האפשר מיצירת סיכון מיותר לחיים ולבריאות;

(ה) לאחר ביצוע ירי הצלפים נמנע מלדאוג לתיעוד כלשהו של ירי הצלפים או של תוצאותיו, אף שתיעוד כאמור התבקש מנסיבות העניין ומנוהלי המשטרה;

(ו) לאחר ביצוע ירי הצלפים לא דיווח עליו, למפקח הכללי של משטרת ישראל לשר לביטחון פנים ובהערכת מצב בראשות ראש הממשלה ביום 2.10.00 בערב, וזאת אף שדיווח כאמור התבקש מנסיבות העניין ומנוהלי המשטרה".

225. ניצב רון היה המפקד האחראי שהורה על שימוש בירי צלפים לעבר מתפרעים באום אל-פחם ביום 2.10.00. בפרק הדן בצלפים פירטנו את הנסיבות בהן נהרג אדם כתוצאה מירי הצלפים[333] ונפצעו שבעה אנשים ברגליהם, חלקם באופן קשה. הסברנו באותו פרק על שום מה לא היתה הצדקה לירי הצלפים[334]. כן עמדנו שם על כך, שלא היתה הצדקה לירי של שלושה צלפים בו-זמנית כלפי זורק אבנים אחד[335]. הובהר שם, שהירי היה מכוון להרתעה ולצורך פיזור ההתפרעות, וזאת בניגוד להוראות הקיימות לגבי שימוש בירי של תחמושת חיה[336]. הבהרנו גם, כי לא ניתנה כל אזהרה לאזרחים שהשתתפו במהומות על הכוונה לעשות שימוש בירי של אש חיה, וזאת בניגוד לנהלי המשטרה ובניגוד למתחייב מהצורך להימנע ככל האפשר מיצירת סיכון מיותר לחיים ולשלמות הגוף[337].

226. ניצב רון הודה שלא דאג לתיעוד כלשהו של ירי הצלפים או של תוצאותיו, וזאת בניגוד לנהלים ולמתבקש מהנסיבות. היה זה אירוע של ירי אש חיה, שעל פי הפקודות המחייבות במשטרה דורש דיווח מצד המעורבים בו. למעלה מזאת, השימוש בירי צלפים לפיזור התפרעויות בתחומי המדינה חרג מהמקובל עד אותו יום. היה זה אירוע שדרש התייחסות לאחר מכן גם לצורך הפקת לקחים. לפיכך, היה על ניצב רון לתעד בכתובים את השימוש בירי צלפים ואת ההנמקה לכך - אם לא בעצמו הרי לפחות לדאוג לכך שאחרים יעשו כן, ובלבד שבמסמכי מחוז הצפון יתועד השימוש בירי של צלפים ונסיבות השימוש בו. משלא עשה כן, יש לזקוף זאת לחובתו.

227. יוחס לניצב רון שהוא לא דיווח על ירי הצלפים למפקדו, המפכ"ל. חלק זה של האזהרה התבסס על טענת המפכ"ל וילק שהוא לא דווח על כך על ידי רון. דנו לעיל[338] בהרחבה בשאלה, אם דווח למפכ"ל וילק על ירי הצלפים לפני שנודע על כך ממפקד הימ"מ ב-21.10.00. תשובתנו לכך היתה חיובית, וסביר להניח שנודע לו על כך גם מניצב רון עצמו. בנסיבות אלה לא נוכל לייחס לניצב רון אי דיווח על ירי הצלפים למפכ"ל וילק.

בישיבת הערכת המצב שהתקיימה ביום 2.10.00 בערב, בראשות ראש הממשלה, דיווח ניצב רון על אירועי אום אל-פחם. במסגרת הסקירה שערך, לא דיווח על ירי הצלפים ולא הזכירו כלל, שעה שברור שדיווח כזה התבקש על פי הנסיבות. הדיווח מצד ניצב רון היה דרוש הן משום חשיבותו של הדיווח בנושא כזה והן משום שניצב רון בוודאי שם לב לכך שהמפכ"ל וילק לא סיפר על כך דבר במסגרת דיווחו שלו לנוכחים בישיבה. ניצב רון בוודאי היה מודע לכך שהדיווח שהוא מוסר מהווה חלק מהתשתית העובדתית הדרושה לקבלת החלטות ולהתוויית המשך הפעולה. ירי הצלפים היה אירוע מיוחד וחריג וקשה להניח שניצב רון שכח את קיומו. משהוטל עליו לדווח לדרג המדיני ולכל גורמי הביטחון שנכחו בישיבת הערכת המצב על האירועים של יום 2.10.00, היה עליו, במסגרת חובתו כלפי הפורום המדווח, למסור דיווח שיכלול את עיקרי הדברים. ירי הצלפים היה בלי ספק בכלל זה. בעדותו בפנינו לא חלק ניצב רון על כך שחלה עליו חובת הדיווח בדבר ירי הצלפים, לא רק למפכ"ל אלא גם לדרג המדיני. משלא עשה כן, לא מילא אחר חובתו ולא עמד בחובת הנאמנות שלו כלפי הדרג המדיני.

228. על סמך האמור לעיל, הוכחו כל פרטי האזהרה השביעית, וזאת בשני סייגים. סייג אחד נוגע לאזהרה בדבר קוטר הכדורים בהם נעשה שימוש על ידי הצלפים. בנושא זה, הבהרנו בפרק על ירי הצלפים[339] מדוע אין לבוא אל ניצב רון בטרוניה. הסייג השני מתייחס לדיווח למפכ"ל אודות ירי הצלפים. כפי שקבענו, היעדר דיווח כזה לא הוכח.

פרט האזהרה השמיני

229. בפרט האזהרה השמיני מיוחס לניצב רון, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל, הורה על שימוש בצלפים, או התיר את השימוש בהם, כנגד מיידי אבנים בנצרת ביום 2.10.00, ללא הצדקה, ובניגוד להוראות המחייבות במשטרה בנוגע לשימוש בירי באש חיה. כתוצאה מירי זה, נפגעו שלושה אנשים. הוא לא דאג לברר, לאחר מעשה, את תוצאות הנחייתו לשימוש בירי כזה, ולאחר מכן אף נמנע מלדאוג לתיעוד כלשהו של הוראתו על שימוש בצלפים בנצרת".

במסגרת הפרק הדן בשימוש בירי צלפים התייחסנו גם לעיקרי העובדות הנוגעות לאזהרה זו. קבענו, שירי הצלפים נעשה בנצרת על פי הוראה או היתר של ניצב רון לניצב משנה ולדמן, מפקד המרחב[340]. הוכח גם, שלפחות שניים נפגעו מירי הצלפים[341]. מאותם נימוקים, שלפיהם לא היתה הצדקה לירי זה באום אל-פחם, לא היתה לו גם הצדקה בנצרת, ומתן ההיתר לירי צלפים כלפי, בין היתר, זורקי אבנים לא היה מוצדק ונגד את ההוראות המחייבות במשטרה בנושא השימוש באש חיה.

עוד הוכח בפנינו, שלאחר מעשה לא בירר ניצב רון, כמתבקש, את תוצאות ההיתר שנתן לירי של אש חיה כלפי מתפרעים, ומתן ההיתר אף לא תועד. בהיעדר תיעוד כזה לא זכר ניצב רון, על פי עדותו, את ההסברים וההיתר שנתן לניצב משנה ולדמן בקשר לצלפי הימ"מ. כפי שצוין על ידינו, עדותו של ניצב משנה ולדמן נאמנה עלינו בעניין זה[342].

פרט לכך שהוכח שביום 2.10.00 נפגעו לפחות שניים, אך לא הוכח שנפגע גם השלישי, הוכחו כל העובדות ונקבעה האחריות של ניצב רון, כמפורט באזהרה זו.

פרט האזהרה התשיעי

230. בפרט המסגרת התשיעי מיוחס לניצב רון, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא הורה ולא דאג כי בפיזור הפרות הסדר תינתן עדיפות לשימוש באמצעים שפגיעתם בגוף ובנפש פחותה. כמו כן, לא קיים, בתקופת אירועי אוקטובר 2000, פיקוח ובקרה נאותים על השימוש בכדורים מצופים גומי באירועים בתחום המחוז, ואיפשר שימוש רחב היקף בכדורים מצופים גומי באירועים, בלא שהיתה לכך הצדקה. זאת, אף שהיה מודע, או היה צריך להיות מודע, לסכנות החמורות, לרבות הסכנות לגרימת מוות, הטמונות בכדורים המצופים גומי".

במסגרת פרט אזהרה זה נתמקד בשימוש הרב ללא הצדקה שנעשה בירי גלילוני גומי, וכן באי שימוש במכת"זים גם במקום שהיתה אפשרות לכך. כן נדון באחריותו של ניצב רון בעניינים אלה. אך ראשית ראוי להדגיש את מודעותו של רון לסכנותיו החמורות של ירי גלילוני גומי.

231. כאשר נחקר על ידי אוספי החומר של הוועדה, העיד ניצב רון, כי "כדורי הגומי, בטווחים קרובים - ואין פה מתמטיקה - על אף שמקובל שירי ממרחק 40 מטר ומעלה אינו קטלני [הטווחים האפקטיביים הם עד 70 מטר], גם בטווח מעבר לטווח האפקטיבי, כדור גומי יכול להוציא עין ויכול לגרום לפגיעה קטלנית, אם הוא פוגע במקום רגיש. יכול להיות גם, שמעל 70 מטר יגרום הכדור גומי לפגיעה קטלנית"[343]. בהמשך אותה הודעה אמר, שידוע לו כי בעבר נגרמו מקרי מוות כתוצאה משימוש בגלילוני גומי, הן בצבא והן במשטרה[344]. מאוחר יותר, כאשר נחקר בפני הוועדה עצמה, הוא סיפר שידוע לו על מקרה במהומות אום אל-פחם בשנת 1998, שבו איבד נער את עינו כנראה כתוצאה מפגיעת גלילון גומי[345]. ניצב רון היה מודע לכל הבעיות הנלוות לשימוש בגלילוני גומי. הוא היה מודע לבעיית פיזור הגלילונים, ובעניין זה ציין ש"אחת הבעיות זה הקושי ביכולת להבטיח פגיעה במי שאתה חפץ לפגוע מבלי לפגוע באחרים או להבטיח פגיעה במקום שהוא פחות יסכן"[346]. הוא גם ידע שיש בעיה בביצוע אמדן מדויק של מרחק על ידי השוטר היורה גלילוני גומי, והוסיף בעניין זה, כי "בשעת צרה ולחץ, כששוטר חש מאוים מול המון מסתער, אז אחד הדברים שקשה לעשות אותם, ומשתבש גם אצל אנשים הכי מיומנים, הכי מיומנים, זה אמדן המרחק מול תחושת הסכנה"[347]. הוא גם היה מודע לכך, ששוטרים חסרים את המיומנות הנדרשת להפעלת גלילוני הגומי[348] וכן שמסוכן לתת לשוטרים שאינם מיומנים להפעיל תחמושת זו[349]. ניצב רון ידע מנסיונו באירועי אום אל-פחם 1998, כי בהתנהלות השוטרים ישנה גם בעיית שליטה ומשמעת, והדבר נוגע לשימוש בגלילוני גומי[350]. הוא ידע שבעיה זו קשורה גם לירי של גלילוני גומי בניגוד להוראות[351].

232. למרות הידע של ניצב רון על הסכנה לפגיעות קטלניות, על הסכנה שבפיזור הגלילונים, על הקושי בהערכת טווחי ירי, על חוסר מיומנות השוטרים ועל בעיות השליטה והמשמעת - כשפרצו המהומות לא נקטו מחוז הצפון, וניצב רון בראשו, כל פעולה כדי לרסן את השימוש בגלילוני גומי. עיון בפרוטוקולים של הערכות המצב במחוז צפון בימים הראשונים של חודש אוקטובר מגלה, כי אין בהם התייחסות כלשהי לנושא זה. מעבר לכך, לא הוצג בפני הוועדה אף לא מברק אחד שיצא ממטה המחוז הצפוני בימי האירועים הראשונים אל הכוחות ובו הנחיה להימנע, או לפחות להפחית, את השימוש בגלילוני גומי. ניצב רון גם לא דרש לקבל הסברים במהלך האירועים למקרי המוות והפציעה שהתרחשו בקרב המתפרעים, דרישה שהיה בה כדי להעביר מסר מרסן לשוטרים בכל הנוגע לשימוש בירי העלול להיות קטלני, לרבות ירי של גלילוני גומי. בין 1.10.00 ל-13.10.00 משך מחוז הצפון מבסיס החימוש המשטרתי סך הכול 16,456 גלילוני גומי. מתוך זה, ביום הראשון למהומות (1.10.00) משכו יחידות הצפון 1998 גלילוני גומי, ביום השני - 3,093 גלילונים וביום השלישי - 4,790 גלילונים[352]. כמות אדירה זו צריכה היתה להדליק אור אדום, משום שהיא מצביעה על כך שנעשה שימוש רב בירי של גלילוני גומי, אשר מן הראוי היה לצמצמו. אכן, גלילוני הגומי היו במקרים רבים האמצעי הראשון, ולפעמים גם היחיד, שהופעל. בפני הוועדה הוצגו מקרים רבים בהם היה שימוש רב בגלילוני הגומי, ללא פיקוח ושלא בהתאם לנהלים. על פי

ההנחיות שהיו בתוקף באותה עת[353], עם יתר התנאים להיתר שימוש בירי כדורי גומי, נמנה התנאי להימנע מפגיעה בחיי אדם. תנאי נוסף היה, כי יהיה ברור ש"אין באמצעים הפחותים בחומרתם כדי למנוע את הסכנה לשלום הציבור". באירועי אוקטובר הופרו תנאים אלה הפרה נרחבת. בירור ופיקוח - אפילו שטחיים - של הקורה בשטח היה בהם כדי לגלות זאת וכדי לחייב הנחיות ברורות גם מצידו של מפקח המחוז, להימנע מהפרות אלה. לא כך קרה.

233. אחת הדוגמאות לכך שלא נעשה שימוש באמצעים פחותים בחומרתם מירי גלילוני גומי כאשר היה הדבר אפשרי הינו היעדר השימוש במכת"ז. על פי רישומי אג"מ מחוז צפון, בכל אחד מימי המהומות עמד לרשות הכוחות מכת"ז בכוננות. בחלק מהימים עמד המכת"ז בחצר תחנת עירון והיה נכון לשימוש באירועי אום אל-פחם. בימים אחרים חנה המכת"ז בנצרת, במטה המרחב. באף אחד מאותם ימים לא נעשה שימוש במכת"ז. זאת, למרות שניצב רון היה, כדבריו, חסיד של כלי זה ואף העיד על עצמו, כך: "אני רואה בו כלי בלתי רגיל, עם רמת סיכון נמוכה, עם אפקטיביות גבוהה מאוד לזירות מסוימות ... בצמתים כמו טמרה ואום אל-פחם הייתי מפעיל כמה מכת"זים שרק היו לי, והם היו יכולים לשמש בנקל חלופה לאמצעים אחרים"[354]. למרות הדברים החמים שהשמיע ניצב רון בזכות השימוש במכת"ז, הרי כאשר נשאל מדוע לא הופעל המכת"ז בתקופת האירועים בתחומי מחוז צפון, השיב כי אינו יכול להסביר זאת[355].

מה שמפתיע עוד יותר הוא, שביום 2.10.00, שעה שניצב רון פיקד על כוחות המשטרה באזור צומת אום אל-פחם, היה מצוי על פי העדויות מכת"ז בקרבת מקום ובכל זאת לא נעשה בו שימוש. במקום זאת, נעשה שימוש רב בירי של גלילוני גומי, ולאחר מכן גם בירי של צלפים.

234. לכל האמור לעיל יש להוסיף, שניצב רון ידע, או צריך היה לדעת, שגם שוטרים אשר לא היו מורשים לפי ההנחיות הקיימות להשתמש בירי גומי, עשו בו שימוש. הוא גם ידע, כי לא נעשו אימונים מספיקים בירי גומי, וידע על שימוש מופרז בגומי באירועי אום אל-פחם ב-1998. בנסיבות אלה, חלה עליו חובה מיוחדת לברר ולבדוק, אם לא נעשה שימוש יתר בירי של גלילוני גומי. דבר זה לא נעשה.

על סמך כל האמור לעיל, סבורה הוועדה שהוכחו גם העובדות של פרט האזהרה התשיעי.

פרט האזהרה העשירי

235. בפרט האזהרה העשירי הוזהר ניצב רון, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא דאג לביצועם, בהקדם האפשרי, של תחקירים מסודרים של האירועים בתחומי המחוז, בעיקר של אירועים שבהם היו עימותים שגררו שימוש בירי באש חיה או בירי כדורים מצופים בגומי, וכן אירועים שבהם היו נפגעים. בתוך כך, לא מילא הנחיה של המפכ"ל לדאוג לקיום תחקירים כאמור".

236. במשטרה קיים נוהל המסדיר את נושא התחקירים המבצעיים. על פרטי הנוהל עמדנו בהרחבה במקום אחר[356]. בנוסף לנוהל, ניתנה הנחיה לקיום תחקירים על ידי המפכ"ל ב-4.10.00[357]. עוד אמר המפכ"ל בישיבת סגל הפיקוד המשטרתי הבכיר,

ביום 8.10.00, כי "יש להתחיל להיכנס לשלב התחקירים ולכן צריך לתעד את פעולות המשטרה על מנת לבצע תחקירים טובים והפקת לקחים יעילה"[358]. על נושא הנחיות המפכ"ל שעמדו בתוקף בין 4.10.00 לבין 23.10.00, הרחבנו את הדיון לעיל.

237. מה נעשה בפועל במישור זה במחוז צפון? ביום 4.10.00 עצמו, שבו ניתנה הנחיית המפכ"ל בדבר ביצוע תחקירים, יצא מברק מאג"מ מחוז צפון, ובו צוין, כי באחריות המרחבים, מג"ב, את"ן, הלשכות, הקצינים המתאימים וענפי המרחבים והמחוז, חייבים להיערך לביצוע תחקירים מבצעיים ולהשלמתם עם תום ההתרחשויות. כן נקבע, כי עם תום האירועים ייערך תחקיר מחוזי כהכנה לתחקיר ארצי בראשות המפכ"ל.

על אף כל אלה, לא בוצעו תחקירים כנדרש במחוז צפון[359]. ניצב רון העלה נימוקים שונים לכך שלא נערכו תחקירים כנדרש במחוזו. נימוקים אלה דומים לנימוקים בהם דנו בפרק הנוגע לתחקירים, שם הסברנו על שום מה אין בהם מענה או הצדקה לאי ביצוע התחקירים כנדרש. אכן, לא מצאנו בכל טענותיו של ניצב רון טעם טוב שיצדיק את המחדל של הימנעות מדאגה לביצוע התחקירים ומעיקוב אחרי ביצועם כנדרש. כפי שהדגשנו במקומות אחדים בדין וחשבון זה, היתה חשיבות מיוחדת לקיומם של תחקירים המסוגלים להסביר את שהתרחש ולסייע להפקת לקחים מהאירועים הטראומתיים של אוקטובר 2000.

גם העובדות שביסוד פרט האזהרה העשירי הוכחו.

פרט האזהרה האחד עשר

238. פרט האזהרה האחד עשר עניינו תיעוד פעולות המשטרה ורישום דו"חות פעולה. ניצב רון הוזהר בו, כי:

"בהיותו מפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא דאג לתיעוד מספק של פעילות המשטרה ואנשיה באירועים השונים שבהם נטלו חלק במהלך אירועי אוקטובר 2000. בכלל זה לא הינחה ולא וידא שכל אחד מן השוטרים שהשתתפו באירועים יערוך, במועד המוקדם ביותר האפשרי, דו"ח מפורט על פעולותיו ועל פעולות כוחות המשטרה בהן נטל חלק. במחדל זה אף נמנע מיישום אחד מלקחי אירועי ספטמבר 1998 באום אל-פחם".

בפרט זה נתמקד בטענה המתייחסת לאי רישום דו"חות פעולה בידי שוטרים ומפקדים במהלך אירועי אוקטובר.

239. על חשיבות רישום דו"חות פעולה בידי אנשי משטרה, ועל החובה לרשמם בהקדם, עמדנו בפרק שעסק בנושא זה[360].

בסיכומים מטעם מר רון נטען, כי "הכנתו של דו"ח פעילות היא חלק מן הפעולות המובנות שעל כל שוטר ומפקד לבצע בתום קיום הפעילות". עם זאת נטען, כי בנסיבות שהיו במהלך אירועי אוקטובר 2000, לרבות עוצמת האירועים והיקפם והעומס שהשוטרים היו שרויים בו, לא-תמיד מצא לעצמו השוטר או המפקד את הזמן למלא את דו"ח הפעולה. דברים דומים אמר ניצב רון בעדויותיו בפנינו. הוא הסביר בהודעתו לאוספי החומר, כי "בתורת המשטרה שוטר מחונך לרשום דו"ח"[361], אך ביקש להסביר שבגלל עומס האירועים לא רשמו שוטרים דו"חות כנדרש.

240. אין לקבל טיעון זה, כפי שהראנו במקום אחר[362]. עובדה היא גם, שביחידות שבהן גילה המפקד מודעות לחובת רישום דו"חות והקפיד על כך, נרשמו דו"חות כאלה. למרבה הצער, המודעות לחשיבות רישום דו"חות הפעולה לא היתה לנגד עיניו של ניצב רון. לו היה מודע לכך לא היה שום קושי במתן הוראה מתאימה, כולל בקשת דיווח על ביצועה, ואז היתה מתבצעת החובה לרשום את הדו"חות. ניצב רון נשאל במהלך עדותו באופן מפורש, אם לא היה מקום שייפנה בהוראה לכל שוטרי המחוז שנטלו חלק באירועים, כי יקדישו את הזמן הנדרש וכי כל אחד מהם יכתוב דו"ח על פעילותו. בדרכו הכנה והישירה, הודה ניצב רון, כי אכן היה מקום שינהג כך וכי היה שמח יותר לו יכול היה לאשר מעל דוכן העדים כי כך נהג. כפי שהוסיף ואישר, הוא לא היה ער לשיבוש במערכות העבודה של אנשי המשטרה[363]. אכן, לנוכח היעדר המידע על פרטים הנוגעים לחלק מהאירועים, וניצב רון עצמו סבל מכך, נתבקשה ביתר שאת ערנות מצידו לכך שיהיה תיעוד כנדרש של האירועים. למרבה הצער, לא פעל כך. במחדלו זה הוא אף נמנע מיישום אחד מלקחי אירועי אל-רוחה בספטמבר 1998 באום אל-פחם. בסיכום אותם אירועים הוצבע על תקלה באי תיעוד כנדרש של האירועים ועל הלקח שיש ללמוד לבל תישנה התופעה[364].

לאור כל האמור לעיל, אנו מוצאים כי פרט האזהרה האחד עשר מבוסס כראוי בחומר הראיות.

סיכום והמלצה

241. בסיכום דברינו עד עתה עולה, כי הוכח האמור בפרטים א', ב', ג', ד', ה', ז', ח', ט', י' ויא' מן האזהרה שנשלחה לניצב רון. בגדר זה הוכח, כי בהיותו מפקד מחוז צפון של משטרת ישראל, בתקופה שלפני פרוץ אירועי אוקטובר 2000, גרם ניצב רון, בדברים ובמעשים, ליחסים עכורים, ואף לנתק, בינו לבין מנהיגות הציבור הערבי במחוז צפון, ובכך הקשה על מילוי תפקידיו ותפקידי כוח המשטרה הנתון לפיקודו במחוז רגיש זה. דברים ומעשים אלה של ניצב רון חרגו מן המותר והראוי למפקד מחוז. הדבר אף הקשה על התמודדות המשטרה עם אירועי אוקטובר 2000 עצמם. כן קבענו, כי בהיותו מפקד מחוז צפון של משטרת ישראל, בתקופה שלפני פרוץ אירועי אוקטובר 2000, לא הכין כראוי את משטרת המחוז הנתונה לפיקודו למהומות בקנה מידה נרחב אשר לפיו עלולות לפרוץ בתחום המחוז, ולא דאג ליישום לקחים שהופקו מאירועים קודמים שהיו בתחומי המחוז.

אשר לאירועים עצמם, הוכח המיוחס לניצב רון, כי בהיותו מפקד מחוז צפון של משטרת ישראל, לא דאג להיערכות מספקת של כוחות משטרה בתחומי המחוז לקראת יום 1.10.00 ובמהלכו, אף שצפה, או היה צריך לצפות, הפרות סדר ביום 1.10.00. כן הוכח, כי בהיותו מפקד מחוז צפון של משטרת ישראל, בימים 1.10.00
ו-2.10.00, לא נתן דעתו במידה מספקת לצורך לקבל מידע עדכני, מלא ומפורט, ככל הניתן בנסיבות העניין, על המתרחש במחוז הנתון לאחריותו. הוכח עוד, כי בגדר זה, נמנע מהפעלת חפ"ק נייד בצמוד אליו, כמתחייב מן הנוהל המשטרתי הדורש זאת. הוכח גם, כי כתוצאה מכל אלה, נפגעה יכולתו לנהל את פעילות המשטרה באירועים הרבים שהתרחשו בתחומי המחוז.

עוד הוכח, כי ניצב רון היה אחראי להפעלה של ירי צלפים באש חיה לעבר מתפרעים באום אל-פחם, וכי ירי זה בוצע בלא שהיתה לכך הצדקה, תוך פגיעה בשבעה אנשים לפחות, פגיעה שגרמה למותו של אחד מהם. בגדר זה הוא הורה ופיקד אישית על ירי צלפים לעבר מיידי אבנים, ללא הצדקה ובניגוד להוראות המחייבות במשטרה באשר לשימוש בירי באש חיה. ניצב רון היה אחראי גם להנחיה לעשות שימוש דומה בצלפים בעיר נצרת.

קבענו עוד, כי בהיותו מפקד מחוז צפון של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא הורה ניצב רון ולא דאג לכך שבפיזור הפרות הסדר תינתן עדיפות לשימוש באמצעים שפגיעתם בגוף ובנפש פחותה. כמו כן, לא קיים, בתקופת אירועי אוקטובר 2000, פיקוח ובקרה נאותים על השימוש בגלילוני גומי באירועים בתחום המחוז, ואיפשר שימוש רחב היקף בגלילוני גומי באירועים,

בלא שהיתה לכך הצדקה, והכל אף שהיה מודע, או היה צריך להיות מודע, לסכנות החמורות, לרבות הסכנות לגרימת מוות, הכרוכות בתחמושת זו. הוספנו וקבענו, כי ניצב רון לא דאג, בהיותו מפקד מחוז צפון של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לביצועם, בהקדם האפשרי, של תחקירים מסודרים אודות האירועים בתחומי המחוז, בעיקר של אירועים שבהם היו עימותים שגררו שימוש בירי באש חיה או בירי כדורים מצופים בגומי, וכן אירועים שבהם היו נפגעים. בנושא קרוב קבעה הוועדה שהוכח, כי ניצב רון לא דאג לתיעוד מספק של פעילות המשטרה ושל אנשיה באירועים השונים שבהם נטלו חלק במהלך אירועי אוקטובר 2000.

התרשמנו מכושר מנהיגותו של ניצב רון כמפקד, מהיותו מוערך בעיני פיקודיו, מנכונותו לקבל אחריות על עצמו, ממסירותו לתפקידו ואף מפעילותו בעבר כדי לסייע למגזר הערבי בפתרון סכסוכים בדרכי הסדר ופשרה. עם זאת, אנו סבורים, כי מכלול העובדות שהוכחו מצביע על כשל מהותי במילוי תפקידו, ובהכוונת הדרכים והאמצעים הראויים למילוי משימותיו.

הודע לנו, שביום 1.5.03 פרש ניצב רון משירותו במשטרה. בהתחשב בכך ובכל האמור לעיל, אנו ממליצים כי מר רון לא ימלא בעתיד תפקיד פיקודי או ניהולי בתחום בטחון הפנים.

ניצב משנה משה ולדמן

פרט האזהרה הראשון

242. פרט האזהרה הראשון לניצב משנה ולדמן, מייחס לו, כי:

"בהיותו מפקד מרחב עמקים של משטרת ישראל, היה אחראי, במסגרת עימותים בנצרת ביום 2.10.00, להפעלה של ירי צלפים באש חיה, ללא הצדקה ובניגוד לנהלים ולהנחיות המשטרה. בגדר זה:

א) נתן לצלפים הנחיות לפתיחה באש חיה בלא שהיתה לכך הצדקה, ובניגוד להנחיות ולהוראות המחייבות במשטרה;

ב) הורה ואישר פרטנית, בשלושה מקרים, ירי הצלפים באש חיה, לעבר מיידי אבנים, בלא הצדקה;

ג) לא קיים פיקוח מספיק על הירי ועל ביצועו;

ד) היה אחראי לירי צלפים באש חיה, אשר מנסיבות העניין בכללותן עולה כי בוצע למטרות הרתעה ופיזור הפרות סדר;

ה) נמנע מלדאוג לתיעוד כלשהו של ירי הצלפים או של תוצאותיו, או מדיווח על ירי הצלפים, לרבות למפקד המחוז הצפוני של משטרת ישראל, וזאת אף שתיעוד ודיווח כאמור התבקשו מנסיבות העניין ומנוהלי המשטרה".

בירי הצלפים בנצרת ב-2.10.00 דנו לעיל בפרק הדן בשימוש בירי צלפים[365]. כפי שעולה מהדברים שאמרנו שם, לא היתה הצדקה לירי הצלפים בנצרת ולא היתה הצדקה שניצב משנה ולדמן יאשר ירי זה בכמה מקרים. ניצב משנה ולדמן לא ידע את נסיבותיו של כל מקרה אשר במסגרתו אישר את ביצוע הירי. כפי שהראנו בפרק שדן בירי הצלפים באום אל-פחם, נעשה ירי הצלפים בניגוד להנחיות ולדין המחייב הנוגע לשימוש באש חיה. העובדות, כפי שהוכחו, אף מלמדות שהירי לא נעשה במצב של סכנת חיים ממשית, אלא בא לסייע לפיזור הפרות סדר וכדי להרתיע זורקי אבנים. עובדה נוספת היא, שניצב משנה ולדמן נמנע מלדאוג לתיעוד כלשהו של ירי הצלפים במסמכים או בדרך אחרת כלשהי, בניגוד לנהלים ולמתבקש מהנסיבות. עם זאת, מקבלים אנו את עדותו שדיווח על ירי

הצלפים למפקד המחוז, ניצב רון. פרט לעניין אחרון זה, כל יתר פרטי האזהרה הראשונה שנשלחה לניצב משנה ולדמן, הוכחו.

פרט האזהרה השני

243. פרט האזהרה השני שנשלח לניצב משנה ולדמן, מייחס לו, כי:

"בהיותו מפקד מרחב עמקים של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא קיים פיקוח ובקרה נאותים על השימוש בכדורים מצופים גומי באירועים בתחום המרחב, ואיפשר שימוש רחב היקף בכדורים מצופים גומי באירועים, בלא שהיתה לכך הצדקה. זאת, אף שהיה מודע לסכנות החמורות, לרבות הסכנה לגרימת מוות, הצפויות משימוש בהם".

על הסיכונים השונים שבירי גלילוני גומי עמדנו בהרחבה בפרק הדן בכדורי הגומי[366]. חרף סיכונים אלה נעשה שימוש נרחב בגלילוני הגומי באירועי אוקטובר במרחב העמקים שבפיקודו של ניצב משנה ולדמן. במקרים רבים לא היתה הצדקה לשימוש באמצעי זה. נעשה שימוש רב בגלילוני גומי גם במצבים שאינם קרובים למצבים של סכנת חיים, חרף הנוהל המשטרתי שהיה בתוקף באותה עת ואשר הגביל את השימוש באמצעי זה למצבים של סכנת חיים. היתה זו תופעה כללית אשר ניצב משנה ולדמן בוודאי היה ער לה[367]. על שימוש בירי של גלילוני גומי מצד כוחות משטרה שהיו נתונים לפיקודו של ניצב משנה ולדמן, ירי אשר לא היה מוצדק בנסיבות אותו מקרה, עמדנו גם במסגרת הדיון באירועי הקניון בנצרת ביום 8.10.00[368]. אכן, על פי הראיות שבפנינו, נוכל לומר שבמרחב עמקים נעשה שימוש נרחב בירי גלילוני גומי בלא שהיה על כך פיקוח מספיק מצידו של מפקד המרחב.

גם תוכנה של אזהרה זו הוכח.

פרט האזהרה השלישי

244. בפרט האזהרה השלישי מיוחס לניצב משנה ולדמן, כי:

"בהיותו מפקד מרחב עמקים של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא הורה ולא דאג כי בפיזור הפרות הסדר תינתן עדיפות לשימוש באמצעים שפגיעתם בגוף ובנפש פחותה".

בהקשר זה נזכיר את ההימנעות מן השימוש במכת"ז, לבד ממקרה אחד, בעת הפרות סדר חמורות של יהודים בטבריה. נוסיף בהקשר זה, כי בימים 1, 3, 5, 6, 8 ו-9לאוקטובר 2000 עמד לרשות מרחב עמקים מכת"ז, שהוא אמצעי אשר חומרתו פחותה לאין ערוך מזו של גלילוני הגומי בהם נעשה שימוש באותם ימים, ובכל זאת לא נעשה בו כל שימוש. גם באמצעי הגז המדמיע, שהוא אמצעי שהסכנה שבו פחותה מגלילוני הגומי, לא עשו כוחות המשטרה שימוש מספיק לפני שעברו לשימוש בגלילוני הגומי. הדבר עולה מתיאור האירועים הרבים ומהראיות השונות שמתעדות אותם. הוא עולה גם מהטבלה המלמדת על השימוש הרב בגלילוני גומי,

לעומת שימוש צנוע בהרבה שנעשה באמצעי הגז המדמיע השונים[369]. ניצב משנה ולדמן מודע לנתונים אלו והם מקובלים עליו. בהודעתו אמר במפורש: "בפועל יותר שוטרים מצוידים בגומי מאשר בגז. לדעתי זה טוב"[370]. דעה זו של ולדמן, אשר בוודאי השפיעה על פעילות כוחות המשטרה ועל ריבוי השימוש בירי גומי במרחב העמקים, באה חרף דברים שנאמרו בסיכום אירועי אום אל-פחם בשנת 1998, על פיהם נעשה שימוש יתר בגלילוני הגומי. לקח זה היה בוודאי מוכר לניצב משנה ולדמן, מאחר שבאותה תקופה הוא כבר שירת במרחב עמקים ולמד את נתוני המרחב כהכנה לקבלת הפיקוד עליו. מתוך הנתונים שכבר נזכרו עולה, כי מרחב עמקים בפיקודו של משה ולדמן נהג להשתמש לעתים באמצעי החמור יותר, הוא גלילוני הגומי, כאמצעי ראשון, בלי למצות תחילה את השימוש באמצעים הקשים פחות.

הוכחו, על כן, גם עובדות אזהרה זו.

פרט האזהרה הרביעי

245. בפרט האזהרה הרביעי מיוחס לניצב משנה ולדמן, כי:

"בהיותו מפקד מרחב עמקים של משטרת ישראל, ביום 8.10.00, פיקד על כוח המשטרה באירוע באזור צומת הקניון בנצרת, בו נורו למוות שני אזרחים ונפצעו רבים, חמישה מהם מאש חיה, ככל הנראה כתוצאה מירי המשטרה. באירוע זה נתן פקודת אש לכוח, או התיר ירי כאמור, ללא הצדקה, ובניגוד להוראות ולנהלים המחייבים במשטרה. לאחר האירוע נמנע מעריכת תחקיר מסודר של האירוע, בניגוד להוראות ולנהלים המחייבים במשטרה, ובניגוד למתחייב בנסיבות העניין. בהמשך לכך, ליווה באופן צמוד את חקירתו של האירוע שהתרחש בצומת הקניון ביום 8.10.00, ואף הינחה את החוקרים הכפופים לו פיקודית, וזאת תוך ניגוד עניינים אישי, בהיותו מעורב אישית באירוע האמור כמפקד כוחות המשטרה במקום".

בפרק בו דנו באירועי נצרת בימים 2.10.00 ו-8.10.00, תיארנו בפירוט את האירועים שהתרחשו ביום 8.10.00 בצומת הקניון[371]. מן האמור שם עולה, שכל פרטי האזהרה הרביעית הוכחו, פרט לעניין אחד. כפי שהובהר שם, לא נוכל לקשור את מותו של אחד משני ההרוגים באירועי הקניון, עומר עכאווי, לאירוע הירי על ידי כוחות המשטרה לו אחראי ניצב משנה ולדמן, אם כי קיים חשד לקשר כזה.

פרט האזהרה החמישי

246. בפרט האזהרה החמישי מיוחס לניצב משנה ולדמן, כי:

"בהיותו מפקד מרחב עמקים של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא דאג, בהקדם האפשרי ,לקיומם של תחקירים מסודרים של האירועים בתחומי המרחב, ובמיוחד של אירועים בהם היה שימוש בירי חי או בירי כדורים מצופים בגומי, וכן אירועים שבהם היו נפגעים. בתוך כך, לא מילא הנחיה שקיבל ממפכ"ל המשטרה ביום 8.10.00 לערוך תחקירים כאמור".

בעניין פרט אזהרה זה, הציג ניצב משנה ולדמן בפני הוועדה מסמך הנחזה להיות תחקיר של מרחב עמקים. המסמך עוסק בנושאים הבאים: מודיעין, אג"מ, תנועה וחקירות. לגבי המודיעין, אין מדובר בתחקיר אלא בסקירה, וזו גם כותרת המסמך. לגבי אג"מ המרחב, כולל המסמך סקירה קצרה של צירים בהם התרחשו הפרות סדר, אחר כך מוצגת רשימה של בעיות שעלו במהלך האירועים, ולאחר מכן מופיעות רשימה של כוחות תגבור שהגיעו וטבלה של כל האירועים שהיו במרחב. אין במסמך פירוט של פעילות הכוחות השונים, אין התייחסות להיערכות, להתנהגות השוטרים, לפריסה המבצעית, ואין סעיף מסקנות ולקחים. באחת, אין מדובר בתחקיר. לגבי נושא התנועה, נפתח המסמך בסעיף כללי, אחר כך בא סעיף המפרט את שיטת הפעולה, ולאחר זאת - טבלה של נקודות החסימה ורשימת אירועים. הנקודות החשובות בתחקיר, כפי שפורטו בהתייחסות לסקירת אג"מ המרחב, חסרות גם כאן. לפיכך, גם זה אינו תחקיר. לגבי החקירות, מכיל המסמך רק רשימה ארוכה מאוד של עצורים מימי המהומות ולא יותר מכך. מסמך החקירות אפילו אינו מתיימר להיות תחקיר.

במסמך קיימים גם תחקירים לכאורה שערכו תחנות המרחב, נצרת, נצרת עילית, עפולה וטבריה. למעשה, אין מדובר בתחקירים אלא ברשימת אירועים בלבד, כשלעתים מצורפים לרשימה לקחים ומסקנות. עד כמה מסמכים אלה שטחיים, ניתן ללמוד מן העובדה שבדו"ח של תחנת נצרת אין מוזכרת כלל העובדה שהיו הרוגים מקרב המתפרעים. כן אין מוזכר כלל נושא הפעלת הצלפים. בנושא אי עריכת תחקירים דנו גם בפרק העוסק באירועי נצרת[372].

ברור מן האמור לעיל, כי במרחב העמקים לא נערכו תחקירים מסודרים כנדרש, ובכך גם לא מולאה הנחיית המפכ"ל מיום 8.10.00. ניצב משנה ולדמן פיקד על מרחב העמקים, והיה עליו לדאוג לביצוע התחקירים כנדרש, דבר שלא עשה.

לפיכך, תוכנו של פרט אזהרה זו הוכח.

פרט האזהרה השישי

247. בפרט האזהרה השישי מיוחס לניצב משנה ולדמן, כי:

"בהיותו מפקד מרחב עמקים של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא דאג לתיעוד מספק, לרבות תיעוד בכתב, של פעילות המשטרה ואנשיה באירועים השונים שבהם נטלו חלק. בכלל זה לא הינחה ולא וידא שכל אחד מן השוטרים שהשתתפו באירועים יערוך, במועד המוקדם במיותר האפשרי, דו"ח מפורט על פעולותיו ועל פעולות כוחות המשטרה בהן נטל חלק".

הנושא של עריכת דו"חות פעולה על ידי אנשי המשטרה סוכם בהרחבה בפרק העוסק בדו"חות פעולה[373]. כמתואר שם, חטאו מרבית השוטרים אשר נטלו חלק באירועי אוקטובר באי תיעוד פעילותם במהלך האירועים. גם מרחב עמקים לא הנחה את שוטריו לתעד את האירועים והפעולות שביצעו. הוועדה קיבלה לידיה את הפרוטוקולים של ישיבות הערכת המצב של מרחב העמקים מיום 1.10.00 ועד יום 13.10.00[374]. מהפרוטוקולים עולה, שבאף אחת מאותן ישיבות לא הנחה ניצב משנה ולדמן את קציני המרחב לתעד את האירועים עליהם פיקדו ולדרוש מהשוטרים לתעד את הפעולות אותן ביצעו באירועים השונים. הדבר לא נעשה על ידו, גם לאחר שבישיבת סגל הפיקוד של המשטרה ציין המפכ"ל את הצורך בתיעוד פעולות המשטרה והנחיה ברוח זו הועברה לשוטרי מחוז צפון. התוצאה היא, כי מרבית שוטרי מרחב העמקים לא רשמו דו"חות פעולה וחסרים אנו תיעוד ממקור ראשון של האירועים הקשים שהתרחשו בתחום המרחב. ניצב משנה ולדמן, מפקד המרחב, לא עשה את המוטל עליו במתן הוראות או הנחיות ובפיקוח

שדיווח כאמור יבוצע.

בהתאם לכך, גם תוכנו של פרט אזהרה זה הוכח.

סיכום והמלצה

248. הגענו למסקנה, כי בעניינו של ניצב משנה ולדמן הוכחו כל ששת הפרטים באזהרה שנשלחה אליו. בגדר זה הוכח, כי ניצב משנה ולדמן היה אחראי להפעלה של ירי צלפים באש חיה, ללא הצדקה ובניגוד לנהלים ולהנחיות המשטרה. כן הוכח, שניצב משנה ולדמן, בהיותו מפקד מרחב עמקים של משטרת ישראל בתקופת אירועי אוקטובר 2000, לא קיים פיקוח ובקרה נאותים על השימוש בגלילוני גומי באירועים בתחום המרחב ואיפשר שימוש רחב היקף בתחמושת זו באירועים, בלא שהיתה לכך הצדקה. זאת, אף שהיה מודע לסכנות החמורות, לרבות הסכנה לגרימת מוות, הצפויות משימוש בהם. עוד הוכח, כי ניצב משנה ולדמן לא הורה ולא דאג כי בפיזור הפרות הסדר באירועי אוקטובר 2000 תינתן עדיפות לשימוש באמצעים שפגיעתם בגוף ובנפש פחותה.

עוד הוכח, כי בהיות ניצב משנה ולדמן מפקד מרחב עמקים של משטרת ישראל, באירוע שהתרחש בנצרת ביום 8.10.00, נתן פקודת אש לכוח, בלא שנתן דעתו במידה מספקת לסיכון הטמון בירי של אש חיה לעבר אזרחים. כתוצאה מסתברת של מחדל זה, בוצע על ידי שוטרים ירי של אש חיה, אשר גרם לפציעות קשות של אזרחים ואף למותו של אזרח אחד לפחות. בנסיבות המקרה, גם לא היתה הצדקה שיורה על ירי של גלילוני גומי. כן הוכח, כי לאחר שהסתיים האירוע נמנע מעריכת תחקיר מסודר של האירוע, בניגוד להוראות ולנהלים המחייבים במשטרה ובניגוד למתחייב בנסיבות העניין. בהמשך לכך, ליווה באופן צמוד את חקירתו של האירוע האמור, ואף הנחה את החוקרים הכפופים לו פיקודית, וזאת תוך ניגוד עניינים אישי, בהיותו מעורב אישית באירוע האמור כמפקד כוחות המשטרה במקום. הוכח עוד, כי ניצב משנה ולדמן לא דאג לקיומם, בהקדם האפשרי, של תחקירים מסודרים של האירועים בתחומי המרחב ובמיוחד של אירועים בהם היה שימוש בירי חי או בירי גלילוני גומי וכן של אירועים שבהם היו נפגעים. עוד הוכח, כי ניצב משנה ולדמן לא דאג לתיעוד מספיק, לרבות תיעוד בכתב, של פעילות המרחב באירועים השונים שבהם נטל המרחב חלק.

אף כי ניצב משנה ולדמן הרשים את הוועדה כמפקד מנוסה ורציני, הרי הליקויים שהוכחו בתפקודו היו חמורים. הם מצביעים על כשל מהותי במילוי תפקידו ואף על חריגה אתית בדרך מילוי התפקיד בכל הנוגע לחקירת פרשה בה היה מעורב באופן אישי. אף כי ידוע לוועדה שנמצא לראוי להעלות את ניצב משנה ולדמן לדרגת תת ניצב במהלך תקופת עבודת הוועדה, אנו ממליצים כי ישוחרר משירותו במשטרה.

ניצב משנה בנצי סאו

249. ניצב משנה בנצי סאו שימש בעת אירועי אוקטובר מפקד מג"ב צפון במשטרת ישראל, והוא הופקד במהלכם לשמש מפקד גיזרת ואדי עארה. ביום 1.10.00 הוא היה המפקד במקום. גם ביום 2.10.00 הוא פיקד במקום, פרט לפרקי הזמן בהם מפקד המחוז ניצב רון שהה שם ופיקד על הכוחות באיזור אום אל-פחם.

פרט האזהרה הראשון

250. בפרט האזהרה הראשון שנשלח לניצב משנה סאו, מיוחס לו, כי:

"בהיותו מפקד מג"ב צפון במשטרת ישראל, ובהיותו מפקד גיזרת ואדי עארה בעת אירועי אוקטובר 2000, ניהל ביום 1.10.00 צומת אום אל-פחם שעל כביש 65 ('כביש ואדי עארה') עימות ממושך, שארך שעות, מול אזרחים שהשתתפו במהומות. זאת ללא שהיתה לכך הצדקה בנסיבות המקרה, ובניגוד למדיניות המחוז כפי שגובשה באותו בוקר, לסגור צירים שבהם יהיו מהומות. בעימות שנוצר כתוצאה מן הפעילות שעליה הורה ופיקד, נהרגו שני אזרחים ונפצעו רבים".

העובדות הנזכרות באזהרה זו נדונו בהרחבה בפרק הדן באירועי אום אל-פחם[375]. על פי המבואר והמפורט שם הוכח, שהעימות הממושך לא היה מוצדק והיה מנוגד למדיניות מחוז צפון, כאמור באזהרה. גם עובדה היא, שבעימות שנוצר כתוצאה מפעולת הכוחות עליה הורה ניצב משנה סאו, נהרגו שני אזרחים ונפצעו רבים. עם זאת, יש להדגיש שאין מיוחסת לניצב משנה סאו אחריות אישית לפעולות אלה או אחרות של שוטרים יחידים, אשר גררו בעקבותיהן תוצאות קשות ונעשו שלא בנוכחותו.

פרט האזהרה השני

251. בפרט האזהרה השני מיוחס לניצב משנה סאו, כי:

"בהיותו מפקד מג"ב צפון במשטרת ישראל, ובהיותו מפקד גיזרת ואדי עארה בעת אירועי אוקטובר 2000, ביום 1.10.00, פעל ללא הצדקה ובניגוד למדיניות והנחיות פיקוד המחוז שלא להיכנס ליישובים ערביים בעת ההפגנות, ושלח כוח שוטרים לתוך אום אל-פחם כדי לתפוס בניין המכונה 'הבית האדום'. שוטרי הכוח ניהלו סביב הבית עימות שארך מספר שעות עם אזרחים שהשתתפו במהומות. במהלך אותו עימות נורו כמויות גדולות של כדורים מצופים גומי, ואף אש חיה. כתוצאה מכך, נהרגו שני אזרחים ונפצעו רבים".

גם עובדות אזהרה זו נדונו בהרחבה בפרק הדן באירועי אום אל-פחם[376]. כמבואר שם, הוכחו העובדות אשר ביסוד אזהרה זו. נשוב ונדגיש גם כאן, שאין מיוחסת לניצב משנה סאו אחריות אישית לתוצאות הקשות כתוצאה מפעילותם של שוטרים יחידים, אשר נעשתה באיזור הבית האדום שלא בנוכחותו.

פרט האזהרה השלישי

252. פרט האזהרה השלישי מתייחס לירי צלפים, ומיוחס בו לניצב משנה סאו, כי:

"בהיותו מפקד מג"ב צפון במשטרת ישראל, ובהיותו מפקד גיזרת ואדי עארה בעת אירועי אוקטובר 2000, ביום 2.10.00, בשעות הצהריים, היה אחראי, או שותף לאחריות, להפעלה בלתי מוצדקת של ירי צלפים באש חיה כלפי מיידי אבנים בצומת אום אל-פחם. לבד מכך שעצם הירי נעשה ללא הצדקה וגרם לפגיעה בגוף למספר בני אדם, ראויים להדגשה המעשים והמחדלים הבאים: (א) לא היה צידוק למתכונת הירי, בו ירו שלושה צלפים בעת ובעונה אחת לעבר כל מיידה אבנים; (ב) הירי נעשה תוך שימוש בכדורים בקוטר גדול; (ג) מנסיבות העניין בכללותן עולה, כי ירי הצלפים בוצע למטרות הרתעה ופיזור הפרות סדר, בניגוד להוראות המשטרה וללא הצדקה; (ד) לפני ביצוע ירי הצלפים, לא ניתנה אזהרה לאזרחים שהשתתפו במהומות על הכוונה לעשות שימוש בירי חי, בניגוד

לנוהלי המשטרה ובניגוד למתחייב מן הצורך להימנע ככל האפשר מיצירת סיכון מיותר לחיים ולבריאות".

בירי הצלפים באום אל-פחם דנו לעיל בפרק הדן בשימוש בירי צלפים[377]. הוסבר שם על שום מה לא היה מוצדק עצם השימוש בירי צלפים. הובהר גם, כי לא היה מוצדק השימוש במתכונת של שלושה צלפים שירו לעבר מיידה אבנים יחיד[378]. עוד הוסבר, כי הירי מצד הצלפים בוצע למטרות הרתעה ופיזור הפרות הסדר, בניגוד להוראות ולדין המחייב[379], וכן כי לא ניתנה אזהרה קודם ירי האש החיה בניגוד לנהלים ולמתחייב מהצורך להימנע ככל האפשר מסיכון מיותר לחיים ולשלמות הגוף[380]. ניצב משנה סאו היה אחראי למתן הוראה לירי הצלפים בחלק מן המקרים[381]. לגבי מקרים אלה הוא אחראי לירי שלהם, על כל הפסול שהיה בו בפרטים הנזכרים לעיל. כמו לגבי ניצב רון ומאותם נימוקים, אין לבוא בטרוניה אל ניצב משנה סאו על כך שנעשה בנסיבות המקרה שימוש בכדורים בקוטר גדול[382]. פרט לעניין אחרון זה, הוכחו העובדות שבפרט האזהרה השלישי.

סיכום והמלצה

253. כמפורט לעיל, הגענו למסקנה, כי הנטען בפרטים א', ב', ג' (בעיקרו) באזהרה שנשלחה לניצב משנה סאו, הוכח. בגדר זה הוכח, כי בהיותו מפקד מג"ב צפון במשטרת ישראל ובהיותו מפקד גזרת ואדי עארה בעת אירועי אוקטובר 2000, ניהל ביום 1.10.00 בצומת אום אל-פחם שעל כביש 65 (כביש ואדי עארה) עימות ממושך, שארך שעות, מול אזרחים שהשתתפו במהומות, והכל - בלא הצדקה בנסיבות המקרה ובניגוד למדיניות המחוז, כפי שגובשה באותו בוקר. הוכח גם, כי בעימות שנוצר כתוצאה מן הפעילות שעליה הורה ופיקד, נכנס כוח של שוטרים לאום אל-פחם, בניגוד להנחיות שניתנו, נורו כדורי גומי רבים ואף אש חיה ונהרגו שני אזרחים ונפצעו רבים. הוכח גם, כי ביום 2.10.00 היה ניצב משנה סאו שותף לאחריות להפעלה בלתי מוצדקת של ירי צלפים באש חיה כלפי מיידי אבנים בצומת אום אל-פחם.

גם ניצב משנה סאו הרשים את הוועדה כמפקד מנוסה ורציני. אין בכך כדי לגרוע מן העובדה, שהכשלים שניכרו בתפקודו היו מהותיים. נתנו את דעתנו לכך, שבשני הפרטים הראשונים, הנוגעים לאופן הטיפול באירוע באום אל-פחם ביום 1.10.00, מדובר בהתרחשות שהיתה קשה וחמורה, אולם ניצב משנה סאו טיפל בה בניגוד להנחיות ולמתחייב מנסיבות האירוע. בפרט השלישי, הנוגע לירי הצלפים, האחריות העיקרית וההוראה על עצם הפעלת הצלפים לא היתה של ניצב משנה סאו אלא של מפקד המחוז רון. גם את ניצב משנה סאו נמצא לנכון לקדם, במהלך עבודתה של הוועדה, לדרגת תת ניצב. בהתחשב בכל האמור לעיל, אנו ממליצים כי הוא לא יקודם בדרגתו או בתפקידו הנוכחיים, לתקופה של ארבע שנים מיום מתן דין וחשבון זה.

סגן ניצב ירון מאיר

254. סגן ניצב ירון מאיר הוזהר, כי:

"לא דאג, ביום 2.10.00, לכך שכוח משטרתי יוצב באזור התעשייה תירודיון, וזאת בניגוד לפקודות ולהוראות החלות לעניין זה, ובניגוד לנדרש בנסיבות העניין. בתוך כך, גם לא עשה שימוש נכון בכוחות המשטרה אשר עמדו לרשותו באותו יום, ונמנע מלהקצות כוחות אלה בהתאם לנדרש בנסיבות העניין. במחדלים אלה, יצר סיכון להסלמה באירועים באזור התעשייה תירודיון עקב העדרו של כוח משטרתי, סיכון אשר התממש כאשר באירוע שהתרחש במקום באותו יום, נהרגו שני אזרחים ונפצעו אזרחים נוספים".

255. באירוע שעומד ביסוד האזהרה ובטענותיו של סגן ניצב מאיר לגבי אחריותו דנו בהרחבה במקום אחר[383]. כאן נבחן בקצרה, אם הוכחו בפנינו היסודות השונים של האזהרה. הרכיב הראשון עניינו בכך שסגן ניצב מאיר לא דאג, ביום 2.10.00, לכך שכוח משטרתי יוצב באזור התעשייה תרדיון. אין חולק, כי ביום 2.10.00 לא הוצב כוח משטרתי באזור התעשייה תרדיון. לטענתו של סגן ניצב מאיר, היה הדבר באחריותו של מפקד המרחב, תת ניצב יהודה סלומון, ולא באחריותו שלו. לא קיבלנו את הטענה שהצבת הכוחות לא היתה באחריותו של סגן ניצב מאיר. קבענו, כי כמפקד הגזרה היה זה במסגרת אחריותו לדאוג להיערכות בתוכה, ובכלל זה להצבתם של כוחות באזור התעשייה תרדיון. גם אם קיימת אחריות של אחרים בנושא זה, אין היא גורעת מחובתו של מפקד הגזרה ומאחריותו.

הרכיב השני עניינו בכך שהמחדל היה "בניגוד לפקודות ולהוראות החלות לעניין זה, ובניגוד לנדרש בנסיבות העניין". יסוד זה מתקיים, וסגן ניצב מאיר לא חלק על כך באופן ממשי. פקודת "קסם המנגינה" של מרחב גליל, שנכתבה על ידי סגן ניצב מאיר עצמו, מורה במפורש כי באירועי הפרות סדר יש להציב כוחות באזור התעשייה תרדיון, ומפרטת כוחות אלה. הדבר מתחייב גם מנסיבות העניין, על רקע רגישותו של אזור התעשייה כאזור מחלוקת, היותו מוקד להתנגשויות בעבר והפגיעה במפעל פטרוס עצמו ביום 1.10.00.

הרכיב השלישי עניינו באפשרויות שעמדו לרשותו של סגן ניצב מאיר להציב כוחות באזור התעשייה תרדיון ביום 2.10.00 ולנייד כוחות למקום בעת שרב פקד רייף הותקף בידי עשרות צעירים בהיותו ליד מפעל פטרוס. מובן, כי בהיעדר יכולת כזו, אין להטיל את האחריות על סגן ניצב מאיר. בא כוחו של סגן ניצב מאיר טען בהרחבה בנקודה זו, וניסה לבסס תשתית עובדתית ששוללת קיומה של אפשרות כזו. ברם, על פי התשתית העובדתית שהונחה בפנינו, ולאחר ששקלנו בכובד ראש את הטענות מטעמו של סגן ניצב מאיר, הגענו למסקנה, כי עמדה לו האפשרות להציב כוחות באזור התעשייה תרדיון ביום 2.10.00, ועמדה לו גם האפשרות לנייד כוחות למקום בעת האירוע עימו התמודד רב פקד רייף במקום. הכוחות שניתן היה להציבם עוד בטרם החל האירוע היו שוטרי תחנת משגב ושוטרי השיטור הכפרי, ובמהלך האירוע עמדה בפניו האפשרות להעביר חלק מן השוטרים מצומת תרדיון[384]. סגן ניצב מאיר לא עשה כן, ועל פי גרסותיו בשלב הראשון של העדויות, הוא אף לא שקל זאת.

הרכיב הרביעי דן בתוצאות המחדלים של סגן ניצב מאיר. בהיעדרו של כוח משטרה כאמור באזור מפעלי תרדיון נוצר מצב בו הותקף במקום רב פקד רייף. האירוע הסלים, בין היתר בשל היעדר כוח משטרתי מספיק, ובסופו נהרגו שני אזרחים ונפצעו אזרחים נוספים. עם זאת קבענו, כי רב פקד רייף היה יכול, וצריך היה, לסגת מן המקום וכך למנוע את הסכנה שנשקפה לו. אם היה עושה כן, גם לא היתה נשקפת בנסיבות העניין סכנה למפעלי תרדיון. עוד קבענו, כי סגן ניצב מאיר לא היה צריך לצפות את הסיכון, כי רב פקד רייף ינהג כפי שנהג. לנוכח קביעות אלה מסקנתנו היא, כי פרט האזהרה המייחס לסגן ניצב מאיר אחריות לתוצאות הקטלניות של האירוע בו נטל חלק רב פקד רייף, לא הוכח.

המסקנה היא, כי האזהרה של סגן ניצב מאיר, על יסודותיה השונים, מבוססת כראוי בחומר הראיות שבפנינו, אך היסוד האחרון הנוגע לאירוע ליד מפעל פטרוס ביום 2.10.00, בו יוחסה אחריות לסגן ניצב מאיר בשל התוצאות הקטלניות של אירוע זה, לא הוכח.

256. לאחר ששקלנו בעניין לא מצאנו לנכון ליתן המלצה אישית בעניינו של מאיר. בהתחשב במצב הקשה של כוח אדם שהיה נתון לפיקודו ביום 2.10.00, ובכך שהיה זה יומו הראשון כמפקד גיזרה, הרי על אף שאין אנו מקילים ראש במחדלים האמורים, הגענו למסקנה שאין הם מצדיקים מתן המלצה כלשהי בעניינו.

סגן ניצב שמואל מרמלשטיין

257. באזהרה שנשלחה לסגן ניצב שמואל מרמלשטיין יוחס לו, כי:

"בהיותו מפקד בפועל של תחנת נצרת של משטרת ישראל, ביום 3.10.00, היה אחראי להצבת ולירי צלפים בנצרת בניגוד להוראות ולנהלים, בהיבטים אלה:

א. היה אחראי, בהיותו מפקד תחנה, להחלטה על הצבת הצלפים ותדרוכם, אף שעל פי הנהלים וההוראות הדרג המוסמך לעשות כן הוא דרג של מפקד מרחב לפחות.

ב. נתן לצלפים אישור מראש לירות על פי הנחיות כלליות שנתן להם, בלא שדאג להנחותם כי כל ירי וירי יאושר מראש על ידו. בפועל, בוצע הירי ללא אישור מראש כזה.

ג. נתן לצלפים הנחיות לירות אש חיה גם במצבים שאינם מצבים של סכנת חיים, בניגוד לנהלים ולהוראות של המשטרה בנוגע לפתיחה באש חיה.

ד. לא דאג לקבל דיווח מסודר בזמן אמת על כל ירי וירי, ואף לא עם סיום הירי באותו יום, ורק בדיעבד קיבל דיווח על ירי הצלפים באותו יום".

בפרק הדן בירי הצלפים דנו גם בירי הצלפים בנצרת ביום 3.10.00, תאריך בו היה סגן ניצב מרמלשטיין מפקד תחנת נצרת[385]. הבהרנו שם את אחריותו לירי זה, אשר לא היתה לו הצדקה. כפי שנקבע שם, סגן ניצב מרמלשטיין גם לא דאג לקבל דיווח על ירי הצלפים. על פי האמור שם, הוכחו העובדות אשר ביסוד פיסקאות ג' ו-ד' של האזהרה.

עם זאת, אין מקום לביקורת כלפי סגן ניצב מרמלשטיין, כאילו לא היה מוסמך לאשר ירי של צלפים באירוע זה. בחינת הנהלים הנוגעים לעניין מלמדת, כי הסמכות להפעיל ימ"מ (ובכלל זה, כך ניתן להניח, צלפים המשמשים ביחידה זו), נתונה למפקד מחוז, לסגן מפקד מחוז, למפקד מרחב ולמפקד תחנה. לכן, מותר היה לסגן ניצב מרמלשטיין, אשר שימש כמפקד תחנה בפועל ביום 3.10.00, להטיל משימות על הימ"מ. ממילא עולה מכך, כי עדויות שנשמעו בפני הוועדה, לפיהן, כביכול, נתונה הסמכות להורות על הפעלת צלפים לקצין בתפקיד של מפקד מרחב לפחות, אינן מבוססות דיין ואין מקום להשתית עליהן ביקורת כלשהי כלפי סגן ניצב מרמלשטיין.

וגם זאת: לאחר בחינת כלל הראיות באנו למסקנה, כי לא הונחה תשתית עובדתית המבססת את הטענה, לפיה נתן מר מרמלשטיין לצלפים אישור מראש לירות על פי הנחיות כלליות, בלא שדאג להנחותם כי כל ירי טעון אישור מראש על ידו. מן הראיות עולה, כי סגן ניצב מרמלשטיין הורה במפורש, כי כל פעולה של הצלפים טעונה אישור מוקדם שלו. בפועל, קיבלו הצלפים אישור לירי בהזדמנות אחת, וירו לפחות פעמיים, ויתכן שאף שלוש פעמים. דרך פעולה זו היתה בניגוד לנהלים המחייבים. עם זאת, דרך פעולה

זו לא קיבלה הכשר של סגן ניצב מרמלשטיין מראש ועל כן אין מקום לבוא למר מרמלשטיין בטענות בנקודה זו.

אשר על כן, לא הוכחו העובדות שביסוד פיסקאות א' ו-ב' של האזהרה.

258. אשר להמלצה. סגן ניצב מרמלשטיין הרשים את הוועדה כקצין מנוסה, שקול ורציני. תפקודו באירועים קשים במהלך אירועי אוקטובר היה, במרבית המקרים, ללא דופי ואף ראוי לשבח. כך, בהתמודדות עם מתפרעים ביום 1.10.00 באזור צומת בית רימון ובצומת טורעאן, ובהצלחתו, בדרך כלל, למנוע עימותים אלימים עם מתפרעים.

עם זאת, הכשל בהפעלת הצלפים היה בנסיבות העניין כשל מהותי, המצביע על תפיסה לקויה בהפעלת כוח משטרתי נגד אזרחים. בשים לב לכך שמדובר בחריגה בודדת, ובמכלול העובדות שנפרשו בפנינו, אנו ממליצים על השהיית קידומו של סגן ניצב מרמלשטיין בדרגה או בתפקיד למשך שנה מיום מתן דין וחשבון זה.

רב פקד גיא רייף

פרט האזהרה הראשון

259. פרט האזהרה הראשון שהופנה אל רב פקד גיא רייף, מייחס לו, כי:

"נהג, באורח חוזר ונשנה, להגיע לזירות של אירועי הפרות סדר לבדו או בלוויית שוטר בודד, בלא שיש עימו אמצעים הולמים, בין בכוח אדם ובין באמצעים לפיזור הפגנות, לצורך התמודדות עם האירועים הנדונים. הדברים אמורים ביום 1.10.00 באירוע שהיה בצומת מסלחית, וביום 2.10.00 באירועים שהיו באזור צומת לוטם ובסמוך לאזור התעשייה תירודיון. בכך, לא הפעיל את שיקול הדעת המצופה ממפקד בתפקידו ובדרגתו, ויצר סיכון בלתי סביר להסלמה באירועים אלה, סיכון אשר התממש בכך שבכל אחד מן האירועים עשה שימוש בירי של אש חיה".

260. כזכור, ביום 1.10.00, יצא רב פקד רייף לצומת מסלחית יחד עם ראש משרד הסיור בתחנת משגב, עאוני עטאללה, ללא כל אמצעים לפיזור המון, לאחר שקיבל הודעה על חסימת כביש והבערת צמיגים בצומת. בהגיעם למקום נתקלו במאות צעירים שזרקו לעברם אבנים. רב פקד רייף יצא מרכבו, קרב לצעירים, ירה ירי של אש חיה באוויר ונסוג לכיוון התחנה, שם גייס כוחות ואמצעים ושב לזירת האירוע בצומת מסלחית[386].

לטענת רב פקד רייף, הוא פעל תוך הפעלת שיקול דעת מקצועי ואחראי בהתחשב בנסיבות, ומנע בהתנהגותו הסלמה באירועים אליהם הגיע. לטענתו, לא היה כל מודיעין מקדים לאירוע צומת מסלחית. האירוע התפתח על רקע מצב של שקט יחסי באזור ולכן לא צפה כי בהגיעו למקום ייתקל באירוע אלים. כן טען, בשלבים מאוחרים של גרסתו, כי בדרכו למקום קרא לעזרה בקשר. עוד טען, כי האירוע בצומת מסלחית היה חמור מלכתחילה, ללא קשר למספר השוטרים שהיה מגיע למקום.

261. המצב במחוז צפון ביום 1.10.00 לא היה מצב שגרתי. בהתחשב במצב זה, התקיימה בבוקרו של אותו יום הערכת מצב מחוזית בתחנת משגב. הערכת מצב זו באה על רקע האירועים בהר הבית ביום 29.9.00, על רקע המהומות הקשות בשטחים ביום 30.9.00 ועל רקע התחושה וההערכה כי צפויות הפרות סדר במגזר הערבי, במיוחד לנוכח הכרזת השביתה הכללית והיציאה לתהלוכות ולהפגנות ביישובי המגזר הערבי באותו יום. כבר מטעם זה אין לשעות לטענה, כי ההודעה על חסימת כביש והבערת צמיגים בצומת מסלחית ביום 1.10.00, היתה הודעה רגילה שלא הדליקה, ולא היתה אמורה להדליק, נורית אדומה אצל רב פקד רייף ואצל כל מפקד סביר במקומו. אכן, אירוע מסלחית לא היה האירוע הראשון של הפרת הסדר בתחומי המחוז הצפוני ביום 1.10.00. לאירוע, אשר החל בשעה 14:45, קדמו אירועים שונים בתחומי המחוז, ובכלל זה, האירוע הקשה בצומת טמרה השכנה לגזרת משגב. במצב זה, לא היה זה סביר, כי מפקד בתפקידו ובדרגתו של רב פקד רייף יגיב להודעה שנתקבלה על האירוע בצומת מסלחית, כפי שרייף הגיב; כלומר - יציאה עם שוטר נוסף אחד בלבד וללא כל אמצעים לפיזור המון. יתירה מזו, בהגיעו למקום כפי שהגיע, ובהתקרבו לצעירים ויציאתו מן הרכב כפי שעשה, הוא הכניס עצמו למצב קשה ולעימות עם המתפרעים. לולא עשה כן, לא היה נזקק לירי. יש לזכור עוד, כי אירוע זה היה האירוע הראשון בתחנת משגב ולא היה קושי לגייס שוטרים במספר הדרוש לטיפול בו. כאן המקום לדחות את גרסתו המאוחרת של רייף, לפיה הזעיק כוחות במהלך נסיעתו הראשונה לזירת האירוע. גרסה זו מסר רייף לראשונה בעדותו בפנינו לאחר משלוח האזהרה אליו[387]. גרסה זו לא מצאה ביטוי כלשהו בעדויותיו הקודמות של רב פקד רייף. היא גם לא נתמכת בהודעותיו ובעדויותיו של פקד עאוני עטאללה שהיה עם רייף באירוע זה.

באשר לטענתו הנוספת של רייף, כי האירוע היה, ונועד מלכתחילה להיות, אירוע אלים ולכן לא היה משנה אם היה מגיע למקום לבדו או עם עשרות שוטרים, הרי שטענה זו דינה להידחות. ההיגיון הפשוט, ונסיונם של שוטרים רבים שהעידו בפנינו על כך מלמד, כי כמות השוטרים משפיעה על עוצמת האירוע ועל הצלחת הטיפול בו. מספר קטן של שוטרים, כמו שוטר אחד או שניים, נותן למתפרעים להאמין, כי ביכולתם לגבור על השוטרים ועל כן מעודד אותם להגביר את התפרעותם. לעומת זאת, מספר גדול של שוטרים מהווה הרתעה ומאפשר התמודדות טובה יותר עם הפרת הסדר, ללא כל צורך, או בצורך מופחת, לעשות שימוש בכוח.

262. מצב דומה אירע ביום 2.10.00 בצומת לוטם. כזכור, שוטרי המחסום בצומת לוטם דיווחו, כי קבוצת אנשים מכפר עראבה נעים עם צמיגים לכיוון הצומת. לאחר מכן, שידרה שוטרת המחסום, נופר כהן, אותות מצוקה וביקשה סיוע בכוחות. כוחות כאלה נשלחו למקום על ידי קצין האג"מ ירון מאיר. הכוחות הגיעו למקום סמוך להגעתו של רב פקד גיא רייף, אשר שמע את קריאות המצוקה והגיע אף הוא. בהגיעו למקום הוא היה מצויד בנשקו האישי מסוג מ-16 וללא כל אמצעי פיזור, כשעימו השוטר מוסא ג'דיר. רב פקד רייף לא דיווח למפקד הגזרה, סגן ניצב מאיר, על נסיעתו למקום. בהגיעו לאזור צומת המזבלה, ובהיותו במצב בו המתפרעים שהיו על הכביש הפרידו בינו לבין שוטרי המחסום בצומת לוטם, הוא יצא מרכבו וירה צרור יריות באוויר[388].

לטענת רב פקד רייף, היה זה מחובתו, בהיותו מפקד על המחסומים, להגיע לאזור במהירות האפשרית ולסייע לשוטרי המחסום. זאת הוא אכן עשה תוך כדי שהוא מזעיק כוחות שחברו אליו והגיעו איתו למקום. מכאן, כך הטענה, כי בניגוד לאמור באזהרה, הוא לא הגיע למקום בלוויית השוטר ג'דיר בלבד. עוד טען רייף, כי פעולתו ההחלטית והמהירה, ובכלל זה אופן הגעתו למקום ופעולת הירי באוויר, גרמה להרגעת המצב ולא להסלמתו.

263. אין חולק, כי קריאות המצוקה של שוטרי המחסום, ובפרט של השוטרת נופר כהן, חייבו היענות ותגובה מהירות. אך התגובה היתה צריכה להיות תגובה סבירה. בפועל, התגובה באה משני כיוונים. הכיוון האחד הוא מצידו של מפקד הגזרה סגן ניצב מאיר, אשר הזעיק למקום את שוטרי ימ"ר צפון ואת שוטרי השיטור הכפרי, והגיע למקום בעצמו. הכיוון השני הוא מצידו של רב פקד גיא רייף. רייף יצא למקום עם מוסא ג'דיר, שהיה אותה עת בתחנת המשטרה, בלא אמצעים כלשהם לפיזור המון. אין בידינו לקבל את גרסתו של רייף, כי גייס כוחות במהלך נסיעתו. האזעקה של שוטרי ימ"ר צפון ושיטור כפרי גליל, נעשתה על ידי סגן ניצב מאיר ולא על ידי רב פקד רייף. אמנם, במהלך נסיעתו נתקל רייף בכלי רכב של המשטרה וסימן להם לנסוע אחריו, אך הדבר אירע באופן אקראי בלבד. זאת ועוד, רייף הגיע למקום בלי שדיווח על כך למפקד הגזרה סגן ניצב מאיר, ובלי שידע כי כוחות רבים הוזעקו למקום ואף הגיעו אל שוטרי המחסום. נוסף לכך, בהגיעו למקום הוא ירה באוויר, בלי שבירר תחילה עם שוטרי המחסום מה מצבם. אם היה מברר זאת, היה מגלה כי כבר הגיעו אליהם שוטרי ימ"ר צפון. הירי שלו לא היה דרוש בנסיבות המקרה. הוא יצר גם בהלה אצל השוטרת נופר כהן, אשר שמעה את היריות וצעקה בקשר שיורים עליה. רב פקד רייף נאלץ להרגיע אותה באומרו בקשר שהוא היורה. מפקד סביר בתפקידו ובדרגתו של רייף היה מעדכן בראש ובראשונה את מפקד הגזרה ירון מאיר אודות נסיעתו, ושומע מפי מפקד הגזרה מה

תגובתו לקריאות המצוקה של השוטרת כהן. זו הפעולה הסבירה הנדרשת בראש ובראשונה. נוסף לכך, מפקד שקול היה מברר עם שוטרי המחסום בהגיעו לזירת האירוע מה מצבם, בטרם יחל בירי שיצר בהלה ובטרם יחל בעימות עם המתפרעים שהפרידו בינו לבין שוטרי המחסום. לנוכח כל האמור נראה, כי הגעתו של רייף למקום והירי שביצע היו מעשים שמפקד סביר בתפקידו ובדרגתו לא היה עושה בנסיבות העניין.

264. תרחיש דומה והתנהגות דומה של רב פקד רייף התממשו באירוע פטרוס, סמוך לאירוע בצומת לוטם, באזור התעשייה תרדיון. כזכור, בדרכו חזרה מלוטם, קיבל רב פקד רייף קריאה מצדוק יפתח, קצין הבטחון במועצה האזורית משגב, שעל תוכנה המדויק יש גרסאות שונות, אך עיקרה הוא כי צעירים עולים על מפעל פטרוס. רייף הגיע למקום בלוויית השוטר ג'דיר, בלי שהזעיק למקום כוחות נוספים כלשהם. בהגיעו למקום התקדמו השניים, ביחד עם יפתח, כ-30 מטר לכיוון דרום-מזרח ורק אז ראו את הצעירים והאחרונים ראו אותם. הצעירים היו אז במרחק 100-80 מטר מהם. משהבחינו הצעירים בשוטרים החלו להשליך אבנים לעברם והחל להתפתח עימות קשה שבמהלכו ירה רייף ירי באש חיה לכיוון הצעירים. מכלול חומר הראיות הנסיבתיות שבפנינו מצביע לכאורה על כך, כי הירי שביצע רייף הוא שפגע במנוחים וליד אבו סאלח ועימאד גנאים, וגרם למותם. באירוע זה ובטענות רייף לגביו דנו בהרחבה בדין וחשבון זה[389]. בין היתר קבענו, כי נסיעתו של רייף לאזור התרדיון, כשהוא וג'דיר לבדם, כדי להתגבר על הצעירים העולים על פטרוס (כפי שתואר בפניו המצב, אם כי לא זה בדיוק היה המצב בפועל), היתה החלטה שגויה[390].

265. נמצא, כי הן באירוע מסלחית, ביום 1.10.00, והן באירועי צומת לוטם ומפעל פטרוס, ביום 2.10.00, הגיע רייף לזירת האירועים בלוויית שוטר בודד, בלא שיש עימו אמצעים הולמים, בין בכוח אדם ובין באמצעים לפיזור הפגנות. כך פעל בלי שדאג להזעיק עזרה או להפנות כוחות לזירות האירועים, כפי שנתבקש בנסיבות העניין. בהתנהגותו זו לא הפעיל רייף שיקול דעת, כפי שמפקד בתפקידו ובדרגתו חייב להפעיל, ויצר סיכון בלתי סביר להסלמה באירועים אלה, סיכון אשר התבטא בכך שבכל אחד מן האירועים האמורים עשה שימוש בירי של אש חיה. המסקנה היא, אפוא, כי הוכחו עובדות פרט האזהרה הראשון.

פרט האזהרה השני

266. בפרט האזהרה השני מיוחס לרב פקד רייף, כי:

"ביום 2.10.00, באזור התעשייה תירודיון, נקלע למצב אותו היה יכול למנוע, בו הוא מתעמת עם עשרות צעירים הזורקים אבנים. באותו אירוע, עשה שימוש, בין היתר, באש חיה לכיוון אותם צעירים, ללא הצדקה, ובכך גרם למותם של שני אזרחים ולפציעתם של אזרחים נוספים".

267. באירוע מושא האזהרה דנו בהרחבה במקום אחר[391]. לבחינת האזהרה נחדד, בקצרה, את רכיביה השונים. הרכיב הראשון, הוא ההיקלעות למצב אותו יכול היה רייף למנוע. אכן, רייף היה יכול למנוע את המצב אליו נקלע. הוא הביא עליו מצב זה בהתנהגותו. הגעתו למקום עם השוטר ג'דיר בלבד, ללא אמצעים, בלא שהזעיק כוחות למקום וללא שהודיע למפקד הגזרה על נסיעתו למקום עקב קריאתו של צדוק יפתח, היתה פעולה שגויה.[392] הרכיב השני הוא הירי לכיוון הצעירים. על פי מכלול חומר הראיות שבפנינו, כפי שניתחנו אותן במקום אחר[393], שוכנענו, כי קיימות ראיות נסיבתיות המצביעות לכאורה על כך כי הירי שביצע רייף הוא שפגע במנוחים וליד אבו סאלח ובעימאד גנאים, וגרם למותם, וכן גרם לפציעתם של אחרים. הרכיב השלישי, הוא היעדר הצדקה לירי. גם רכיב זה הוכח בפנינו. אמנם, נזרקו על רייף אבנים, אך בין זה לבין סכנת חיים ממשית ומיידית - רב המרחק. כפי שעמדנו בהרחבה בניתוח האירוע נשוא האזהרה[394], לא היה רייף מצוי בסכנת חיים מיידית וממשית אשר הצדיקה ירי של אש חיה. זאת ועוד. על פי הנסיבות העובדתיות בשטח בזמן האירוע, שוכנענו, כי עמדה לרייף האפשרות לעזוב את המקום. כך, משום שנסיבות

המקרה מלמדות, כי כוונת הצעירים היתה לתקוף את רייף על ידי זריקת אבנים, בלי שהתכוונו לפגוע במפעלי תרדיון.

המסקנה, היא, אפוא, שרכיביה של אזהרה זו הוכחו.

פרט האזהרה השלישי

268. בפרט האזהרה השלישי יוחס לרב פקד רייף, כי:

"ביום 3.10.00, במהלך הפרת סדר שהתרחשה בכפר מנדא, עשה ללא הצדקה שימוש בירי של אש חיה, בניגוד להוראות ולנוהלי המשטרה".

רב פקד רייף מכחיש מכל וכל את עובדת הירי על ידו בכפר מנדא ביום 3.10.00. לגרסתו, הוא זרק רימון הלם וירה תחמישים בלבד, וזאת לקראת סוף האירוע והנסיגה מהמקום. הוא מוסיף וטוען, כי לשוטרים שהעידו על הירי שבוצע באש חיה היה אינטרס לפגוע בו ועדויותיהם אלה סתרו עדויות קודמות שלהם שבהן לא היתה התייחסות לירי החי שלו.

269. דין גרסתו של רייף, כי לא ביצע כל ירי באש חיה בכפר מנדא ביום 3.10.00, להידחות. על פי מכלול חומר הראיות שבפנינו שוכנענו, כי היה ירי באש חיה כלפי מעלה של מספר כדורים, אותו ביצע גיא רייף מרובה שהיה עימו. היה זה ירי בסמוך לשיחתו עם מוחמד קדח. כך עולה מעדותו של שוטר יחידת רותם, דביר שטרית[395]. כך עולה גם מעדויותיהם של עאוני עטאללה[396], דוד אנקונינה[397], אורן צריקר[398], רון לוי[399] ואחרים.[400]

אמנם, גרסאותיהם של עאוני עטאללה ודוד אנקונינה באשר לירי של רב פקד רייף, היו מפורטות יותר וניתנו בנימה ביקורתית יותר לאחר משלוח האזהרה לרייף. ברם, גם בהזדמנות הראשונה שבה נחקרו בעניין, עוד לפני שנשלחה האזהרה, מסרו השניים, וגם אחרים, על ירי של אש חיה בידי רייף בכפר מנדא ביום 3.10.00[401]. נוכל לסמוך על עדותם בנקודה זו.

270. שוכנענו גם, כי הירי נעשה ללא הצדקה. הוא בוצע בסמוך לנסיון הידברות שנעשה כדי להרגיע את הרוחות באירוע. לא נשקפה אותה עת סכנה כלשהי שחייבה ירי. הירי נעשה ללא כל אזהרה מוקדמת והוא עלול היה רק להלהיט את הרוחות. רב פקד רייף, כאמור, מכחיש מכל וכול את הירי וממילא אינו טוען, כי בנסיבות העניין היתה לירי הצדקה כלשהי. שוטרים אשר נכחו בעת הירי חשבוהו לבלתי מוצדק. ניכר היה בעדותם, שהם ראו בהתנהגותו של רב פקד רייף בנסיבות המקרה התנהגות חריגה.

המסקנה היא, אם כן, כי הוכחו גם העובדות אשר ביסוד פרט אזהרה זה.

סיכום והמלצה

271. הגענו למסקנה, כי הוכחו פרטים א', ב' וג' לאזהרה שנשלחה לרב פקד גיא רייף. הוכח, כי רב פקד רייף נהג, באורח חוזר ונשנה, להגיע לזירות של אירועי הפרות סדר לבדו או בלוויית שוטר בודד, בלא שיש עימו אמצעים הולמים, בין כוח אדם ובין אמצעים לפיזור הפגנות, לצורך התמודדות עם האירועים הנדונים, כי בכך לא הפעיל את שיקול הדעת כפי שמפקד בתפקידו ובדרגתו צריך להפעיל, ואף יצר סיכון בלתי סביר להסלמה באירועים אלה, סיכון שהתממש.

כן הוכח, כי ביום 2.10.00, באזור התעשייה תרדיון, נקלע רב פקד רייף למצב שאותו היה מסוגל למנוע, מצב של התעמתות עם עשרות צעירים הזורקים אבנים. באותו אירוע הוא עשה שימוש, בין היתר, באש חיה לכיוון אותם צעירים, ללא הצדקה, ובכך גרם למותם של שני אזרחים ולפציעתם של אזרחים נוספים. עוד הוכח, כי ביום 3.10.00, במהלך הפרת סדר שהתרחשה בכפר מנדא, עשה רייף שימוש בירי של אש חיה ללא הצדקה ובניגוד להוראות המשטרה ולנהליה.

התרשמנו מתכונות הנחישות המאפיינת את גישתו של רב פקד רייף לתפקידו במשטרה. עם זאת, דפוס ההתנהגות שלו באירועי אוקטובר הצביע על ליקויים מהותיים בשיקול דעת ועל יצירת סיכון בלתי סביר, פעם אחר פעם, לו ולזולתו. בשורה של אירועים עשה רב פקד רייף שימוש באש חיה, שלא לצורך. באחד האירועים התממש הסיכון הכרוך בדפוס ההתנהלות המתואר ונגרמו תוצאות קשות של פגיעה בנפש. על רקע זה, ולנוכח מכלול העובדות שהובאו בפני הוועדה, סבורה הוועדה, כי אין רייף ראוי לשמש מפקד במשטרה והיא ממליצה לשחררו מהשירות בה.

רס"ר נ' י'

272. נ' י', אשר שימש בעת האירועים כרס"ר במשטרה ושירת ביחידת הימ"מ, הוזהר על ידי הוועדה, כי:

"בהיותו שוטר ביחידה משטרתית מיוחדת (ימ"מ), בשעות הערב ביום 2.10.00 בנצרת, עמד בראש צוות של שוטרים של היחידה, אשר עשה שימוש בירי חי ללא הצדקה, ובניגוד להוראות המחייבות הנוגעות לכך, כמפורט להלן:

א. ביצע בעצמו ירי חי, ללא הצדקה, לכיוון אדם לאחר שזה זרק בקבוק תבערה, אף שהלה לא סיכן אותו, או שוטרים אחרים בכוח שפעל באותו ערב ובאותו מקום;

ב. בשלב מאוחר יותר של הפעילות באותו ערב, לא דאג לכך שהכוח שעמד בראשו יהיה מזוהה בבירור ככוח משטרה, ובכך יצר סיכון, שהתממש, לכך שהכוח לא יזוהה ככזה על ידי אזרחים העוברים במקום. בהמשך לכך, היה הראשון לירות, ללא הצדקה, באירוע בו ירו שלושה מאנשי הימ"מ אש חיה לעבר מכונית שנסעה ברחוב המכונה רחוב הבנקים בנצרת. כתוצאה מן הירי נפגעה קשות אשה, אשר נסעה במכונית".

אשר לשימוש בירי הנזכר בפיסקה א', עמדנו על כך שהוכח, כי נעשה שימוש כזה בירי ללא הצדקה, גם אם כתוצאה ממנו לא נפגע איש[402]. לגבי האמור בפיסקה ב' הבהרנו לעיל את הנסיבות שביסוד המסקנה, כי אף שקיימים סימני שאלה ונתונים המצביעים על אפשרות ממשית כי לא היה בנסיבות העניין כדי להצמיח, באופן סביר, תחושת סכנה אשר היתה יכולה להצדיק ירי על

מנת להרוג - לא הוכחה במידת הוודאות הנדרשת האזהרה לפיה הירי שבוצע היה בלתי מוצדק על פי מה שהובן, והיה יכול להיות מובן, על ידי נ' י' בעת האירוע. החלטנו ליהנות את נ' י' מן הספק הקיים בעניין זה, ולהימנע מלהטיל עליו אחריות בגין אזהרה זו.

לעומת זאת, קבענו כי מיקומו בקידמת הכוח, בשילוב עם כוונתו להסתיר את היותו איש משטרה בעת הפעילות במקום, סטו מההנחיות שניתנו לו ויצרו סיכון מוגבר לאירוע מן הסוג שקרה בפועל. בהתאם לכך, היה בהתנהגותו יסוד של אי סבירות החורג מגדר טעות שבשיקול דעת[403].

לנוכח העובדה שנ' י' אינו משרת עוד במשטרה, אין אנו רואים מקום או צורך להמלצה בעניינו.

מורשד ראשד

273. ראשד מורשד הוזהר, כי:

"בהיותו שוטר משמר הגבול, בעת מילוי תפקידו באירוע שהתרחש בכפר ג'ת ביום 1.10.00, ירה כדורים מצופים גומי מטווח קצר של כ-15 מטר, לכיוון פלג גופם העליון של התושבים אליהם כיוון, וזאת ללא הצדקה ובניגוד להוראות המחייבות בדבר טווחי הביטחון לירי כדורים מצופים גומי, ובדבר החובה לירות כדורי גומי לכיוון הרגליים בלבד, ותוך יצירת סיכון לפגיעה חמורה ואף קטלנית, ירי זה גרם לפגיעה בראשו של אזרח, ולמותו יום לאחר מכן".

כפי שהבהרנו לעיל,[404] עובדות האזהרה נתמכות בראיות שבאו בפנינו.

לנוכח העובדה שמר ראשד אינו משרת עוד במשטרה, אין אנו רואים מקום או צורך להמלצה בעניינו. עם זאת, המלצנו על כך שהמחלקה לחקירת שוטרים תחקור את האירוע בו היה מעורב.

חזור	לשער השישי

---

[1] מ/2187.

[2] ראו בפיסקאות 174 ואילך לשער הראשון לעיל.

[3] פיסקאות 177 ואילך לשער הראשון לעיל. ראו במיוחד בפיסקה 201 לשער האמור.

[4] פרוטוקול, עמ' 9183.

[5]

הודעת מתן וילנאי, עמ' 4, שורה 83.

[6] ראו פיסקה 174 ואילך של השער הראשון.

[7] ראו פיסקה 183 לשער הראשון לעיל.

[8] הודעת אבי דיכטר, מ/2162, בעמ' 14.

[9] שם, בעמ' 23.

[10] מ/2187.

[11] בפיסקאות 130 ואילך לשער הראשון.

[12] מ/2162, בשורות 492-493.

[13] שם, שורות 483-491.

[14] מ/753, שורות 242-255.

[15] הודעת ראש המרחב הצפוני, מ/2163, עמ' 16.

[16] מ/2163, שורה 688 ואילך.

[17] עדות אבי דיכטר, פרוטוקול עמ' 38.

[18] שם, בעמ' 41.

[19] פרוטוקול, עמ' 9193.

[20] פרוטוקול, עמ' 9215-9216.

[21] מ/4240.

[22] מ/2788.

[23] הודעת שי עמיחי, מ/766 בשורה 244-246.

[24] מ/1666, בעמ' 1.

[25] מ/1666, בעמ' 4.

[26] מ/2163, בשורה 605.

[27] פרוטוקול, עמ' 14237.

[28] פרוטוקול, עמ' 14206-14207.

[29] הודעת אהוד ברק, מ/830, עמ' 41, שורה 923 ואילך.

[30] פרוטוקול, עמ' 15823; וראה גם בעמ' 15820.

[31]

פרוטוקול, עמ' 8317-8318.

[32] פרוטוקול, עמ' 8318.

[33] הודעת שלמה בן עמי, מ/821, שורות 360-369.

[34] פרוטוקול ישיבת ממשלה מיום 2.10.00, מ/1644 עמ' 22.

[35] הודעת דוד צור, מ/776, בעמ' 15 שורה 337.

[36] שם, בעמ' 26 שורה 601-602.

[37] עמ' 7032.

[38] הודעת דוד צור, מ/776, בעמ' 18.

[39] זידאן הכחיש בהודעתו, כי היו באותו ערב מגעים בהם התבקש שלא תוכרז שביתה כללית. מ/1422 עמ' 9.

[40] הודעת דוד צור, מ/776, בעמ' 14, 16. ראו גם פרוטוקול, עמ' 7022 ואילך.

[41] ניסוח זהה נמצא בדיווח היומי המופץ במשרד לבטחון פנים. על פי דיווח זה (מ/2548), היה צפי להמשך הפרות סדר במגזר הערבי, כאשר "המוקד אום אל-פחם".

[42] מ/1251, בעמ' 2.

[43] מ/2200.

[44] מ/1646, בעמ' 5.

[45] הודעת דוד צור, מ/776 בעמ' 26, שורות 600-606.

[46] מ/1646, בעמ' 22.

[47] מ/3789.

[48] מ/1666, בעמ' 1.

[49] תמליל הראיון התקבל כמ/4283.

[50] בסעיף 139 לסיכומים.

[51] מ/766, בעמ' 11.

[52] מ/1646, עמ' 22.

[53] מ/1646, בעמ' 51.

[54] מ/2204, בעמ' 5.

[55] הודעת דוד צור, מ/776, שורות 881-882.

[56] פרוטוקול, עמ' 15824.

[57] פרוטוקול, עמ' 7506.

[58] עדות אליק רון, פרוטוקול עמ' 6087.

[59] פרוטוקול, עמ' 6088.

[60] הודעת אליק רון, מ/743, בעמ' 34 ובעמ' 33.

[61] הודעת וילק מיום 30.4.01, מ/815 בעמ' 43.

[62] שם, שם.

[63] הודעת יהודה וילק מיום 24.4.01, מ/815, בעמ' 19. ראו גם שם, בעמ' 27-28, ובעמ' 54. כן ראו מ/3970.

[64] פרוטוקול, בעמ' 13984.

[65] שם, שם.

[66] מ/4287.

[67] ראו הודעתו של עמיחי, מ/766 בעמ' 8.

[68] מ/1646, בעמ' 22.

[69] מ/3789.

[70] הודעת דוד צור, מ/776 שורות 608-610.

[71] עמ' 7936.

[72] עמ' 7936.

[73] הודעת דוד צור, מ/776, בעמ' 16.

[74] פרוטוקול, עמ' 8225.

[75] מ/1690.

[76] ראו לעיל, פיסקה 75 לשער הרביעי.

[77] מ/2163, שורות 668-669.

[78] מ/1646, עמ' 12.

[79] ראו בג"צ 8666/93 תנועת נאמני הר הבית נ' רובינשטיין, פ"ד נד(1) 199. ראו גם בג"צ 332/78 סאי טקס קורפוריישן בע"מ נ' שר האוצר, פ"ד לג(2) 593.

[80] ראו דברי השופט מצא בבג"צ 4541/94 מילר נ' שר הביטחון, פ"ד מט(4) 94.

[81] ראו בג"צ 3872/93 מיטראל בע"מ נ' ראש הממשלה ושר הדתות, פ"ד מז(5) 485. ראו גם בג"צ 6163/92 איזנברג נ' שר הבינוי והשיכון, פ"ד מז(2) 229.

[82] מ/1245.

[83]

פרוטוקול עמ' 15705. ראו באותה רוח פרוטוקול, עמ' 15714.

[84] מ/1646, בעמ' 22.

[85] ראו הערכת המצב מיום 29.9.00, מ/1650, בעמ' 21.

[86] ראו מ/1650, בעמ' 18. גם מהערכת המצב של יום 2.10.00 עולה בבירור, כי מר ברק מודע לתוצאות הפוגעניות האפשריות של כדורי הגומי. ראו מ/1664, בעמ' 25.

[87] מ/1600.

[88] פרוטוקול בעמ' 54.

[89] מ/2202.

[90] הודעת ראש המרחב הצפוני, עמ' 27, שורה 644 ואילך.

[91] פרוטוקול, עמ' 58.

[92] מ/1666.

[93] מ/4268.

[94] מ/1245, זכרון דברים של דוד צור, ראש המטה המבצעי, מיום 12.11.00.

[95] ראו לעיל, בפיסקה 62 לשער השני.

[96] מ/2205, בעמ' 3.

[97] סעיף 121 לסיכומיו של מר ברק.

[98] ראו מ/1646, בעמ' 36-35, 39 ו-50.

[99] פרוטוקול עמ' 15718.

[100] פרוטוקול, עמ' 15718.

[101] ראו הודעתו של מר ברק, מ/830, בשורה 658 ואילך.

[102] ראו לעיל, בפיסקה 195 לשער הראשון.

[103] מ/823.

[104] מ/822 ו-מ/821.

[105] חתום על ידו כחלק מחקירתו הראשית בפני הוועדה (מ/4264).

[106] מ/1415.

[107] מ/1419.

[108] בעמ' 44 לדין וחשבון.

[109] בעמ' 48 לדין וחשבון.

[110] המידע מובא מתוך דו"ח ועדת זמיר.

[111] מ/3846.

[112] ניירות מטה.

[113] מ/823, עמ' 10.

[114] פיסקה 16 בסיכומי מר בן עמי.

[115] פיסקה 18 בסיכומי מר בן עמי.

[116] מ/825 - מסמך שכותרתו "רצף פעילויות השר בנושא ערביי ישראל בשנה שקדמה לאירועי אוקטובר".

[117] ראו לעיל, בפיסקאות 183 ו-194 לשער הראשון.

[118] פיסקאות 210 ואילך בשער הראשון לעיל.

[119] בעמ' 7976.

[120] בעמ' 6862.

[121] מ/1229.

[122] מ/823 - עמ' 10 לנייר עמדה של השר אשר הוגש לוועדה.

[123] ראו לעניין זה לעיל, בפיסקה 77 לשער זה.

[124] מ/1726.

[125] ראו פיסקה 226 לשער הראשון לעיל.

[126] בעמ' 6774.

[127] מ/776, בעמ' 23.

[128] עמ' 21 בהודעתו הראשונה, מ/815.

[129] בעמ' 15377.

[130] בעמ' 15399-15400.

[131] בעמ' 7976 ובעמ' 15399.

[132] עדותו בעמ' 15384.

[133] עדותו בעמ' 15336.

[134] לעיל, בפיסקה 174 ואילך לשער הראשון.

[135] בעמ' 15392.

[136] ראו בפיסקה 1 ואילך לשער הרביעי.

[137] בעמ' 15403.

[138] מ/1479.

[139] מ/821, עמ' 41.

[140] בעמ' 15408.

[141] מ/823.

[142] מ/821.

[143] בעמ' 41-42 להודעה.

[144] בעמ' 43.

[145] בעמ' 8026.

[146] בעניין זה פסקנו בסמוך, ראו פיסקה 60 ואילך לשער הרביעי לעיל. ראינו, כי היועץ המשפטי ממליץ למעשה על הפסקה כמעט מוחלטת של השימוש באמצעי זה.

[147] לכך יש להעיר, כי בישיבות בהן נטל חלק השר בן עמי, עמדו מפקדי המשטרה, ובראשם המפכ"ל וילק, באורח מפורש וחד-משמעי על השימוש באש חיה. מודעות לכך עולה גם מדברי ראש הממשלה דאז, מר ברק, בביקור הדרג המדיני במטה המחוז הצפוני של המשטרה ביום 3.10.00.

[148] בעמ' 76 לתצהיר.

[149] בעמ' 15429.

[150] ראו לעיל, בפיסקה 357 ואילך לשער הראשון.

[151] מ/379 - הודעת דני הקר, עמ' 3.

[152] מ/821.

[153] בעמ' 9-10.

[154] ראו בפיסקה 157 לשער הראשון.

[155] בעמ' 8231.

[156] ראו בפיסקה 159 ואילך לשער הראשון לעיל.

[157] בפיסקה 257 ואילך לשער הראשון לעיל.

[158] בעמ' 15434-15436.

[159] בעמ' 7931.

[160]

תצהירו מ/4264, בעמ' 80-79.

[161] ראו לעיל בפיסקאות 43-42 בשער זה.

[162] לעיל, בפיסקאות 25-21 של שער זה.

[163] ראו האזהרה הרביעית שנשלחה למר ברק.

[164] ראו לעיל, בפיסקאות 59-56 של שער זה.

[165] בפיסקה 72 בעמ' 67.

[166] בפיסקאות 177 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[167] בפיסקה 192 לשער הרביעי הנ"ל.

[168] בפיסקאות 145 ואילך לשער הרביעי.

[169] ראו א"ב 50/03, 131/03 ואח'.

[170] בפיסקאות 164 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[171] ראו פיסקה 1 ואילך של השער הרביעי לעיל.

[172] ראו הודעת נחמני, מ/756, שורה 444 ואילך.

[173] הודעת דוד צוד, מ/776 שורות 951-950. ראו גם שורות 413-412.

[174] הודעת מרדכי נחמני, מ/756, בשורה 242 ואילך.

[175] בפיסקה 220 ואילך לשער הראשון לעיל.

[176] בעמ' 14249.

[177] ראו מ/2405.

[178] פיסקאות 202 ואילך לשער הראשון לעיל.

[179] בפיסקאות 258 ואילך בשער הראשון לעיל.

[180] פרק ג' בשער הראשון.

[181] בפיסקה 206 בשער הראשון לעיל.

[182] ראו פיסקה 121 לשער הראשון לעיל.

[183] מ/1095.

[184] מ/2438, עמ' 235.

[185] מ/2192.

[186]

ראו גם עדותו של מר דיכטר, ראש השירות, בעמ' 32-33.

[187] התראות כאלה היו כמפורט בפיסקה 173 לשער הראשון לעיל, אך אלה לא הגיעו לידיעת המפכ"ל.

[188] בפיסקה 263 בשער הראשון לעיל.

[189] מ/1206.

[190] מ/1255.

[191] ראו פיסקה 42 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[192] ראו לעיל, בפיסקה 225 בשער הראשון.

[193] ראו ישיבת הערכת מצב מיוחדת, מ/1251.

[194] מ/1251.

[195] ראו הודעת יהודה בכר, מ/759, בשורות 115-116.

[196] הודעת דוד צור, מ/776, בשורות 739-740.

[197] מ/949.

[198] מ/1600.

[199] ראו לעיל, בפיסקה 57 לשער הרביעי.

[200] מ/2190.

[201] ראו הודעתו, מ/2163, עמ' 17 שורה 402.

[202] מ/1110.

[203] מ/2309.

[204] בפיסקאות 42 ואילך לשער הרביעי לעיל. ראו גם פיסקה 236 ואילך לשער הראשון.

[205] מ/1546.

[206] פיסקה 120 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[207] פיסקאות 127-128 לשער הרביעי לעיל.

[208] בפיסקאות 122 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[209] עמ' 7702-7703.

[210] ראו בעמ' 121 להודעתו של מר וילק מיום 24.4.01.

[211] הודעת וילק, מ/815, 24.4.01, בעמ' 123.

[212]

בעמ' 7705.

[213] בעמ' 6662.

[214] ראו פיסקה 126 לשער הרביעי לעיל.

[215] ראו בענין זה את הודעתו של המנכ"ל לשעבר של המשרד לבטחון פנים, מר אריה רמות, אשר העיד, כי ישנה במשטרה בעיה של תרבות ארגונית של אי הפקת לקחים, על רקע החשש האמור. מ/772, בשורה 272 ואילך.

[216] מ/815, בעמ' 128, 130; עמ' 7709 ועמ' 14480.

[217] בפיסקה 130 לשער הרביעי לעיל.

[218] ראו בפיסקה 151 לשער הרביעי לעיל.

[219] בפיסקה 109 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[220] בפיסקאות 115-117 לשער הרביעי לעיל.

[221] בפיסקה 118 לשער הרביעי לעיל.

[222] בעמ' 13808-14147.

[223] מ/3676.

[224] מ/3487, מ/1832, מ/4139.

[225] מ/3437.

[226] מ/3676.

[227] מ/3676.

[228] מ/3676.

[229] מ/4098.

[230] מ/4021.

[231] מ/4021.

[232] עמ' 6035.

[233] מ/4230.

[234] מ/2544.

[235] מ/4097, מ/3658.

[236] מ/1917.

[237] מ/4098.

[238] מ/1918.

[239] מ/743, עמ' 16 שורות 10-11.

[240] עמ' 6034-6035.

[241] עמ' 6041.

[242] בעמ' 14026.

[243] עמ' 14091-14092.

[244] עמ' 6010.

[245] עמ' 6012.

[246] עמ' 13877.

[247] עמ' 6013.

[248] עמ' 6013 ו-6045.

[249] עמ' 6012-6013.

[250] מ/3526.

[251] עמ' 6338-6340.

[252] ראו, לדוגמה, את תכנית המגירה להפרות סדר ביפו, מ/3894.

[253] כפי שמופיע בתכנית הנ"ל, מ/3894.

[254] עמ' 6691.

[255] עמ' 6141-6142.

[256] מ/2437.

[257] משחק מלחמה שהתנהל בתאריך 17.2.99 ושתרגל את פיקוד המשטרה לקראת מצב דברים, שבו בעקבות הכרזה על מדינה פלסטינית, תפרוצנה מהומות בקרב ערביי ישראל.

[258] מ/1527.

[259] מ/1524.

[260] מ/1110.

[261] שם.

[262] מ/1631.

[263] מ/1632.

[264] מ/1633.

[265] מ/1634.

[266] מ/1635.

[267] מ/1636.

[268] מ/1637.

[269] מ/1638.

[270] בעמ' 6687.

[271] בעמ' 6690.

[272] בעמ' 6411-6412.

[273] בעמ' 12083.

[274] בעמ' 6071.

[275] מ/743, בעמ' 18.

[276] סיכומי רון, פסקה 27 בעמ' 39.

[277] בעמ' 13839.

[278] בעמ' 430.

[279] פיסקאות 202-206 לשער הראשון לעיל.

[280] בפיסקה 209 לשער הראשון לעיל.

[281] מ/1254, מ/1255.

[282] מ/952.

[283] מ/754.

[284] מ/948.

[285] לגבי פרטי המידעים הנוגעים למרחבי העמקים והגליל, ראו לעיל בפיסקאות 173 לשער הראשון לעיל.

[286] בעמ' 5703-5704.

[287] בעמ' 5678-5679.

[288] בעמ' 5995-5996.

[289] בעמ' 6001-6002.

[290] בפיסקאות 257 ואילך לשער הראשון לעיל.

[291] מ/1255.

[292] בפיסקה 121 ואילך לשער זה.

[293] מ/743.

[294] בעמ' 29.

[295] בעמ' 30.

[296] עמ' 75.

[297] בעמ' 13963.

[298] עמ' 14082.

[299] בעמ' 6238.

[300] בעמ' 13680.

[301] בהודעתו מ/759, בעמ' 16.

[302] הודעתו מ/756, בעמ' 12.

[303] בעמ' 14036.

[304] הודעתו מ/743, בעמ' 36.

[305] מ/2432.

[306] בעמ' 14036.

[307] מ/743, בעמ' 36.

[308] מ/2761, בעמ' 9.

[309] עמ' 7697-7700.

[310] בעמ' 14082.

[311] בעמ' 6201.

[312] בעמ' 13844-13845, 14038.

[313] בעמ' 13844.

[314] מ/743, בעמ' 36-37.

[315] נוהל הפעלת חפ"ק מפכ"ל, מ/2430.

[316] בעמ' 6149.

[317] הודעתו מ/756, בעמ' 12 שורות 271-273.

[318] ראו בפיסקאות 1 ואילך לשער הרביעי של דו"ח זה.

[319] עמ' 6059.

[320] מ/1545.

[321] מ/1546.

[322] מ/1547.

[323] מ/949.

[324] שם.

[325] שם.

[326] שם.

[327] שם.

[328] שם.

[329] מ/700.

[330] מ/1550.

[331] פיסקה 49 לשער הרביעי לעיל.

[332] פיסקאות 89-90 לשער הרביעי לעיל.

[333] פיסקה 65 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[334] בפיסקה 75 לשער הרביעי לעיל.

[335] בפיסקה 90 לשער הרביעי לעיל.

[336] בפיסקה 75 לשער הרביעי לעיל.

[337] בפיסקה 83 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[338] בפיסקאות 110 ואילך לשער הרביעי.

[339] בפיסקה 88 לשער הרביעי לעיל.

[340] בפיסקה 94 לשער הרביעי לעיל.

[341] בפיסקה 97 לשער הרביעי לעיל.

[342] בפיסקה 94 לשער הרביעי לעיל.

[343] בהודעתו מ/743, עמ' 64 שורות 8-11.

[344] עמ' 64 שורה 18.

[345] בעמ' 5969.

[346] בעמ' 6060.

[347] בעמ' 6061.

[348] בעמ' 6059 ו-6066.

[349] בעמ' 6061.

[350] ראו מ/1110.

[351] בעמ' 13842.

[352] מ/2799.

[353] נוהל "הטיפול המשטרתי בהפרות סדר והפגנות" מדצמבר 1999, מ/1199.

[354] בעמ' 6108.

[355] בעמ' 6109.

[356] ראו פיסקה 120 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[357] מ/1691.

[358] מ/1730. ראו גם פיסקה 161 ואילך לשער החמישי.

[359] ראו פיסקה 127 לשער הרביעי לעיל.

[360] פיסקה 129 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[361] מ/743, בעמ' 78.

[362] פיסקה 132 לשער הרביעי לעיל.

[363] עמ' 6273-6274.

[364] מ/1110.

[365] פיסקה 94 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[366] פיסקה 1 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[367] על השימוש הרב באמצעי זה ראו את מ/703, ממנו ניתן ללמוד על השימוש ב-5,274 גלילוני גומי במרחב העמקים.

[368] ראו פיסקה 142 לשער השלישי לעיל.

[369] ראו מ/703.

[370] מ/710, בעמ' 17.

[371] פסקה 123 ואילך לשער השלישי.

[372] בפיסקה 143 לשער השלישי לעיל.

[373] בפיסקה 129 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[374] מ/700.

[375] פיסקאות 15 ואילך לשער השלישי לעיל.

[376] בעיקר בפיסקאות 22 ואילך לשער השלישי לעיל.

[377] פיסקה 65 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[378] בפיסקה 89 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[379] פיסקה 75 לשער הרביעי לעיל.

[380] פיסקה 83 לשער הרביעי לעיל.

[381] פיסקה 65 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[382] ראו פיסקה 88 לשער הרביעי לעיל.

[383] פיסקאות 62 ואילך לשער השלישי לעיל.

[384] בפיסקה 90 בשער הרביעי לעיל.

[385] ראו בפיסקאות 620 ואילך לשער הרביעי לעיל.

[386] פיסקה 24 לשער השני לעיל.

[387] ראו עמ' 12316-12319.

[388] פיסקה 49 לשער השלישי לעיל.

[389] פיסקה 62 ואילך לשער השלישי.

[390] בפיסקה 67 ואילך לשער השלישי לעיל.

[391] פיסקאות 62 ואילך לשער השלישי לעיל.

[392] פיסקאות 67 ואילך לשער השלישי לעיל.

[393] פיסקאות 72 ואילך לשער השלישי לעיל.

[394] פיסקאות 69 לשער השלישי לעיל.

[395] מ/285 שורות 18-27.

[396] מ/2592, מ/154, עמ' 1187-1188.

[397] מ/269.

[398] מ/316; עמ' 2140-2143.

[399] מ/277; עמ' 1891-1892.

[400] ראו בנושא זה גם בפיסקה 153 לשער השלישי לעיל.

[401] מ/153, מ/268.

[402] ראו לעיל, בפיסקאות 120 ואילך לשער השלישי לעיל.

[403] ראו לעיל, בפיסקאות 115 ואילך לשער השלישי לעיל.

[404] בפיסקאות 9 ואילך לשער השלישי לעיל.

- **דו"ח ועדת אור**
- **שער ראשון - לפני אירועי אוקטובר: רקע, גורמים, צפי האירועים ומוכנות המשטרה**
- **שער שני - התפתחות האירועים ומהלכם**
- **שער שלישי - אירועים מיוחדים**
- **שער רביעי - נושאים מיוחדים**
- **שער חמישי - ההודעות שנשלחו לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה**
- **שער שישי - סיכום והמלצות**

חזור

פורסם כשירות לציבור ע"י אורי ברייטמן

שער שישי

סיכום ומסקנות

1. עמדנו בדין וחשבון זה בהרחבה על היבטים שונים הנוגעים לאירועי אוקטובר. עסקנו בשאלת הרקע לאירועים והגורמים להם. דנו בשאלת המוכנות של גורמי הביטחון להתמודד עם האירועים, ובאופן פעולתו של הדרג המדיני לקראת אירועים מסוג זה. תיארנו בהרחבה את שהתרחש באירועים עצמם. עסקנו גם בסוגיות ספציפיות אשר ראינו אותן כבעלות חשיבות, ובמרכזן סוגיות השימוש בצלפים ובגלילוני גומי, סוגיית התחקירים והדיווחים במשטרה, ויחסי המשטרה עם המגזר הערבי. דנו גם באחריותם של אישים שונים, על פי הודעות האזהרה שנשלחו להם לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה.

2. התוצאה הקשה של האירועים הינה המספר הרב של הרוגים ופצועים במהלכם של העימותים בין המשטרה והמתפרעים. תוצאה כזו צריך למנוע, לאורה של קדושת חיי האדם, ולעשות לשם כך את כל האפשר. חובתה של המשטרה הינה למצות כל דרך אפשרית, בהתחשב בנסיבות, כדי למנוע קורבנות בנפש. המלצותינו בהמשך הדברים מכוונות, בין היתר, להשגת מטרה זו בעתיד.

3. ניתן לסכם ולומר: באירועי אוקטובר 2000 רעדה הארץ. המהומות שהתרחשו בחודש זה היו חסרות תקדים. האירועים היו חריגים ויוצאי דופן מכמה בחינות. נטלו בהם חלק אלפים, במקומות רבים בעת ובעונה אחת. עוצמת האלימות והתוקפנות שבאה לידי ביטוי באירועים היתה גבוהה ביותר. נגד אזרחים ואנשי כוחות הביטחון נעשה שימוש באמצעי תקיפה מגוונים, אשר כללו יידוי בקבוקי תבערה, שימוש בגולות מתכת שיודו בקלע במהירות גבוהה, יידוי אבנים באמצעים שונים, גלגול צמיגים בוערים ובמקרים בודדים גם ירי של אש חיה. יהודים הותקפו בדרכים בשל היותם יהודים, ורכושם הושחת. במספר מקרים אך כפסע היה בינם לבין מוות מיד המון מתפרע, ואכן במקרה אחד נהרג אזרח יהודי עובר אורח. נעשו נסיונות לעלות לעבר יישובים יהודיים ולאיים עליהם. צירי תנועה ראשיים נחסמו לפרקי זמן ממושכים, והתנועה ליישובים יהודיים שונים שובשה קשות, ולעתים אף נותקה לפרקי זמן ארוכים. התוקפנות והאלימות אופיינו בנחישות רבה, נמשכו פרקי זמן ארוכים, והתמידו גם כאשר נעשו נסיונות לבלמם תוך שימוש באמצעים שונים לפיזור המון.

התפרעויות כאלה היו עלולות להתפתח, חלילה, לעימות קשה בין שני המגזרים באוכלוסייה, כדוגמת עימותים בינעדתיים אשר להם ולתוצאותיהם היינו עדים במחוזות רחוקים. עובדה היא, שבמספר מקומות בארץ אכן הביאו התפתחויות כאמור להתפרעויות של אזרחים מן המגזר היהודי כלפי ערבים.

4. זאת ועוד. המהומות התלכדו עם מהומות קשות שהתרחשו בשטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה, ונשמעו קולות לא מעטים בקרב אישי ציבור בולטים במגזר הערבי, אשר הצביעו על כך שהתלכדות זו אינה מקרית והיא משקפת יחסי גומלין בין הפלסטינים שבתוככי הקו הירוק לבין הפלסטינים שמעבר לו. אף שילוב זה של שתי החברות במהלך האירועים הוא חסר תקדים. על רקע מכלול היבטים אלה, נתפסו האירועים כ"אינתיפאדה" החורגת באופיה מהפרות סדר מקומיות.

5. האירועים, אופיים החריג ותוצאותיהם החמורות הם תולדה של גורמי עומק, אשר יצרו מצב נפיץ בקרב הציבור הערבי בישראל. גורמים אלה, כולל המדינה וממשלותיה לדורותיהן, כשלו בחוסר התמודדות מעמיקה ומקיפה עם הבעיות הקשות שמעמיד קיום מיעוט גדול של ערבים בתוך המדינה היהודית. הטיפול הממשלתי במגזר הערבי התאפיין ברובו בהזנחה ובקיפוח. הממסד לא גילה רגישות מספקת לצרכי המגזר הערבי, ולא פעל די על מנת להקצות את משאבי המדינה באופן שוויוני גם למגזר הזה. המדינה לא עשתה די, ולא התאמצה די, כדי להקנות שוויון לאזרחיה הערבים ולהסיר את תופעות האפלייה והקיפוח. בעת ובעונה אחת, לא נעשה די כדי לאכוף את החוק במגזר הערבי, והשתרשו במגזר זה תופעות בלתי לגיטימיות ובלתי רצויות.

6. גורם העומק האחר שהוביל לאירועים היה חלק מהנהגת המגזר הערבי. כמה ממנהיגיו הבולטים של מגזר זה לא השכילו לתחום את תביעותיו של המיעוט הערבי לאפיקים דמוקרטיים לגיטימיים בלבד. הם לא השכילו להבין, שהתפרעויות אלימות, חסימות צירים והזדהות עם פעילות מזוינת כנגד המדינה ואזרחיה, מהוות איום על אזרחי המדינה היהודים ופוגעות קשה במרקם העדין של יחסי יהודים וערבים במדינה. בתוך כך, החלה נוצרת תבנית של איום באלימות ושל שימוש באלימות קשה לצורך השגת מטרות שונות, כפי שבא הדבר לביטוי בתגובות על הריסות בתים והפקעת מקרקעין, וסביב נושא המשא ומתן על עתיד ירושלים ומעמד הר הבית. במסגרות שונות, הועברו מסרים של דלגיטימציה למדינה ולכוחות הביטחון שלה, וניתן ביטוי לאיבה ולעוינות עמוקים לסמליה. בתוך כך, טושטש לא אחת הקו המבחין בין הפלסטינים שבשטחי יהודה ושומרון ועזה לבין הערבים אזרחי המדינה.

7. גורמים אלה יצרו מצב דליק ומסוכן ביותר. לאורך התקופה שהובילה לאירועי אוקטובר 2000, הלכה ובשלה ההכרה, כי תהליכים אלה עלולים להביא למהומות קשות ורחבות היקף. אירועים שונים שהתרחשו במהלך שנת 2000 אותתו ביתר שאת על כך שהפוטנציאל ההרסני הטמון בתהליכים אלה הולך ויוצא מן הכוח אל הפועל. אף כי המשטרה הבינה זאת, וביצעה פעולות שונות על מנת לקדם את האפשרויות, הרי שראשיה, והדרג המדיני, כשלו בתקופה שקדמה לאירועים בכך שלא נערכו כראוי לאפשרות של מהומות נרחבות, כפי שאמנם התרחשו, ושלא נדרשו להיבטים הטקטיים והאסטרטגיים הכרוכים באיום זה. הכשל התבטא בהיעדר מדיניות ברורה לטיפול באירועים שפרצו במהלך שתי היממות הראשונות והקריטיות. הוא התבטא בהיעדר הכשרה קודמת מספקת, מבצעית ופסיכולוגית, של כוחות המשטרה לאירועים של הפרות סדר בכלל, ולאירועים מן הסוג שהתרחש בפרט. הוא התבטא בהיעדר הצטיידות מספקת של המשטרה באמצעים מתאימים לפיזור הפרות סדר. הוא התבטא בהטלת מרכז הכובד של הטיפול המשטרתי בהפרות סדר על אמצעי בעייתי ביותר, גלילוני גומי, אשר סיכוניו הרבים לא היו נהירים די הצורך למי שהשתמש בו ולמי שהחליט על העמדתו כאמצעי עיקרי, ולעתים בלעדי, לטיפול בהפרות סדר. בתוך כך, לא נעשה די כדי להטמיע את הצורך להימנע ככל האפשר מפגיעות בגוף ובנפש, גם של מפרי סדר.

8. שורה של מעשים ומחדלים, בסמוך לאירועים ובמהלכם, חברו כדי לממש את הפוטנציאל הנפיץ, אשר הלך והתעצם עם הזמן. ביקורו של אריאל שרון על הר הבית גרם לתגובות חריפות של מנהיגות המגזר הערבי ושל המנהיגות הפלסטינית בשטחי יהודה ושומרון ועזה. יום אחרי כן, אירעו בהר הבית הפרות סדר חמורות, אשר במהלך פיזורן על ידי המשטרה נהרגו אחדים ונפצעו רבים. על רקע זה החלו בשטחי יהודה ושומרון מהומות קשות, אשר גם בהן נהרגו תושבים. ועדת המעקב בחרה, במצב רגיש זה, להוציא את ההמונים לרחובות בקריאתה לעריכת תהלוכות והפגנות. לנוכח האתגר הזה, ועל רקע כל הידוע על תהליכי הרדיקליזציה ועל האירועים הקשים שהתרחשו במהלך שנת 2000, כשלו המשטרה והאחראים עליה, בדרג הפיקודי והמדיני, בכך שלא הורו על היערכות מתאימה של המשטרה לקראת 1.10.00. כוחות המשטרה לא היו ערוכים במוקדים הידועים מראש כמקורות אפשריים להפרות סדר. התוצאה היתה, שבמקומות רבים החלו הפרות סדר בלא תגובה כלל מצד המשטרה, ובמקומות אחרים לא היו כוחות המשטרה שהיו במקום מסוגלים להתמודד כהלכה עם המהומות. עד שהתעשתה המשטרה, צברו האירועים תאוצה והחלו להיגרם פגיעות בנפש, אשר הוסיפו לתבערה. גם בשלב זה היה ביד ועדת המעקב וביד הממשלה למנוע הסלמה נוספת, על ידי הימנעות משביתה כללית, מצד אחד, ופעולה נחרצת לריסון תגובתם של כוחות הביטחון על מנת למנוע פגיעה נוספת בנפש, מצד שני. רק לאחר יום דמים קשה, ביום 2.10.00, נחלצו הממשלה והגורמים האחראים במנהיגות המגזר הערבי, לפעול באופן מעשי כדי להביא למיתון האירועים ולהפסקתם. גם לאחר שלב זה, לא פסקו האירועים הקשים מיד, וחמישה אזרחים נהרגו בהפרות סדר שהתרחשו בימים שאחרי ה-2.10.00. עם זאת, אופים החריג של האירועים התמתן ושכך, ובהדרגה הושב הסדר על כנו.

9. עתה, על רקע הממצאים שהגענו אליהם, הגיעה העת לסכם את עיקרי ההמלצות והמסקנות שמתבקשות, לדעתנו, ממכלול הנושאים אותם בדקנו, על מנת שאירועים טראגיים מן הסוג שהתרחש לא יישנו עוד במקומותינו. חלק מן הדברים, וכן גם המלצות נוספות, צוינו במהלך הדיון בנושאים ובעניינים שונים לעיל. עם זאת, בחרנו לרכז את המסקנות העיקריות בחלק זה של הדין וחשבון, מטעמים של סדר ונוחיות, ובלא לגרוע מדברים שנאמרו לעיל ושלא יוזכרו שוב להלן. מטבע הדברים, מתמקד חלקן הגדול של ההמלצות והמסקנות שגיבשנו בתפקוד המשטרה. המשטרה נושאת באחריות לטיפול באירועים של סדר ציבורי והיא הגוף העיקרי אשר היה מופקד על ההתמודדות עם אירועי אוקטובר. ממילא, עמדו במוקד עבודתה של הוועדה פעולות המשטרה בהכנה לאירועים ובניהולם. חלק מן המסקנות וההמלצות משקף ביקורת, לעתים אף ביקורת קשה, על תפקוד המשטרה בתחום זה או אחר. חשוב להדגיש, כי אין במסקנות אלה כדי לגרוע מהתרשמותה הכוללת של הוועדה כי המשטרה והשוטרים המשמשים בה ממלאים שליחות ציבורית חשובה במגוון רב של עניינים. עבודת המשטרה והשוטרים נעשית לא-פעם בתנאים קשים ובמגבלות חמורות של משאבים. אנשי המשטרה נתקלים לא-אחת בעוינות ובתוקפנות, ונאלצים להתמודד עם מצבים מסוכנים בשום שכל ובשיקול דעת. התרשמותנו

היא, כי, ככלל, פועלים המשטרה, מפקדיה ואנשיה במסירות, בנחישות, באומץ ובהתמדה ראוים לשבח, ועושים לילות כימים לביצוע תפקידיהם החיוניים בשמירת הסדר והחוק במדינה. את המסקנות וההמלצות בדבר הטעון שיפור ותיקון יש לראות, על כן, בהקשר רחב זה. נציין עוד, כי תוך כדי עבודת הוועדה התברר, שנעשו במשטרה פעולות חשובות אשר תרמו תרומה ממשית לתיקון ליקויים שנתגלו במהלך דיוני הוועדה. גם לכך יינתן ביטוי בדברים שיובאו להלן.

10. המלצות אישיות. תחילה, נפרט את ההמלצות בעניינם של האישים וממלאי התפקידים שנשלחו להם הודעות אזהרה על ידי הוועדה. ניתוח פרטי האזהרה שנשלחה אל כל אחד מן האישים נעשה בשער החמישי.

פרופ' שלמה בן עמי - הוועדה ממליצה, כי פרופ' בן עמי לא ימונה בעתיד לתפקיד שר לבטחון פנים[1].

יהודה וילק - הוועדה ממליצה, כי מר וילק לא ישמש בעתיד בתפקיד פיקודי או ניהולי הקשור בבטחון פנים[2].

אליק רון - הוועדה ממליצה, כי מר רון לא ישמש בעתיד בתפקיד פיקודי או ניהולי הקשור בבטחון פנים[3].

משה ולדמן - הוועדה ממליצה, כי מר ולדמן ישוחרר משירותו במשטרה[4].

בנצי סאו - הוועדה ממליצה, כי מר סאו לא יקודם בדרגתו או בתפקידו הנוכחיים, בתקופה של ארבע שנים מיום מתן דין וחשבון זה[5].

שמואל מרמלשטיין - הוועדה ממליצה, כי מר מרמלשטיין לא יקודם בדרגתו או בתפקידו לתקופה של שנה מיום מתן דין וחשבון זה[6].

גיא רייף - הוועדה ממליצה כי מר רייף ישוחרר משירותו במשטרה[7].

כמבואר לעיל, בענייניהם של מר אהוד ברק[8], שיח' ראיד סלאח[9], ח"כ ד"ר עזמי בשארה[10], ח"כ עבד אל-מאלכ דהאמשה[11] וסגן ניצב ירון מאיר[12], אשר נשלחו להם הודעות אזהרה על ידי הוועדה, החלטנו שלא להמליץ המלצה אישית כלשהי. גם בענייניהם של נ' י[13] ומורשד ראשד[14], אשר סיימו את שירותם במשטרה, החלטנו שלא להמליץ כל המלצה אישית, אך המלצנו על חקירת המחלקה לחקירת שוטרים בעניינו של מורשד.

11. המלצות על קיום חקירה. לגבי שורה של אירועים, המלצנו על קיום חקירה מטעם המחלקה לחקירות שוטרים במשרד המשפטים, על מנת שהרשויות המוסמכות יחליטו, אם יש מקום לנקוט הליכים פליליים או אחרים כנגד מאן דהוא בגין מעורבותו באותם האירועים. למען הנוחות, נרכז אירועים אלה כאן לפי סדר התרחשותם הכרונולוגי:

א. אירוע מותו של המנוח ראמי גרה בכפר ג'ת, ביום 1.10.00.

ב. אירוע או אירועי מותם של המנוחים אחמד איבראהים ג'בארין, ומוחמד אחמד ג'בארין, באירועי אום אל-פחם, ביום 1.10.00.

ג. טענות לשימוש בכוח חריג מצד כוחות משטרה, ביום 2.10.00, בכפר כנא, כלפי נזים עומר טאהא, בן 21.

ד. אירוע הירי, שבוצע על ידי גיא רייף, ביום 2.10.00, באזור מפעל פטרוס, בו נגרם מותם של המנוחים וליד אבו סאלח ושל עימאד גנאים.

ה. אירוע מותו של המנוח איאד לואבנה בנצרת, ביום 2.10.00.

ו. אירוע מותו של המנוח אסיל עאסלה, ביום 2.10.00, סמוך לצומת לוטם.

ז. אירוע הפגיעה הקטלנית במנוח עלאא נסאר, ביום 2.10.00, בסמוך לצומת לוטם.

ח. אירוע פגיעתו של המנוח מוחמד ח'מאייסי בכפר כנא, ביום 3.10.00.

ט. אירוע הפגיעה הקטלנית במנוח ראמז בושנאק, ביום 3.10.00, בכפר מנדא.

י. האירועים בימים 2.10.00 (אום אל פחם ונצרת) ו-3.10.00 (נצרת) בהם נעשה שימוש בירי צלפים.

לגבי שני אירועים נוספים - אירוע הירי ברחוב הבנקים בנצרת, ביום 2.10.00, ואירוע הקניון בנצרת, ביום 8.10.00 - ידוע לוועדה, כי מתקיימת חקירה של המחלקה לחקירת שוטרים, ועל כן אין צורך בהמלצה דומה לגביהם.

נעבור עתה למסקנות ולהמלצות המוסדיות המתבקשות לדעתנו לגבי העניינים שבאו בפנינו.

12. הטיפול במגזר הערבי. מדובר בנושא פנימי חשוב ורגיש ביותר, העומד על סדר היום של המדינה. בתור שכזה - הוא מחייב מעורבות, טיפול והובלה אישית מצד ראש הממשלה. הנושא הוזנח במשך שנים ארוכות, ולא טופל כהלכה. הוא דורש טיפול הן בטווח הזמן המיידי, הן בטווח הזמן הבינוני והן בטווח הזמן הארוך. יעד עיקרי של פעילות המדינה חייב להיות השגת שוויון אמיתי לאזרחי המדינה הערבים. זכותם של אזרחיה הערבים של המדינה לשוויון נובעת מעצם היותה של מדינת ישראל מדינה דמוקרטית, ובהיות הזכות לשוויון זכות יסוד של כל אזרח במדינה. יחס מפלה נוגד את זכות היסוד לשוויון הגלומה, לדעת רבים, בזכות האדם לכבוד. ודאי וודאי שהדברים תופסים כשמדובר בהפליה על רקע גזע או לאום. לפיכך, מעניינה של המדינה הוא לפעול למחיקת כתם ההפליה של אזרחיה הערבים, על צורותיה וביטויה השונים.

למעשה, אין מחלוקת על הצורך החיוני בהשגת יעד זה. גם גורמי הביטחון, ובהם שירות הביטחון הכללי, עומדים השכם והערב על חשיבותו הרבה. בהקשר זה, על המדינה ליזום, לפתח ולהפעיל תכניות לסגירת הפערים, תוך שימת דגש על תחומי התקציב, בכל הנוגע לחינוך, לשיכון, לפיתוח תעשייתי, לתעסוקה ולשירותים. תשומת לב מיוחדת יש להפנות לתנאי חייהם ומצוקתם של הבדווים. אין עוד מקום להתעלמות מנושא זה או לדחיקתו לשוליים. על המדינה, באמצעות דרגיה הבכירים ביותר, לפעול לסגירת הפערים בהקדם באופן נחרץ וברור, תוך קביעת יעדים ברורים ומוחשיים, ולוחות זמנים מוגדרים.

נזכיר, כי תפקידה של המדינה בעניין זה אינו מצטמצם לעניינים חומריים בלבד. על רשויות השלטון למצוא את הדרכים שיאפשרו לאזרחים הערבים לבטא בחיים הציבוריים את תרבותם וזהותם באופן נאות ומכובד.

13. בטיפול במגזר הערבי נודעת חשיבות רבה לנושא הקרקע. נושא זה מעורר הדים מצטברים של מאבקים בני מאה שנה ויותר. קשה להתעלם מן המימד הרגשי העז הנלווה לסוגיה זו. ברם, המטענים וההקשרים הלאומיים אינם גורעים מחובת המדינה לנהוג באזרחיה הערבים, על פי עקרונות ראויים של צדק חלוקתי. למגזר הערבי צרכים לגיטימיים, הנובעים, בין היתר, מגידול טבעי. המדינה חייבת להקצות לו קרקע על פי דפוסים ועקרונות שוויוניים, כמו למגזרים אחרים. מבחינה עקרונית, אין מקום להפליה של המגזר הערבי, לרעה או לטובה, בהשוואה למקובל לגבי מגזרים אחרים. יש מקום לקביעת הסדרים תכנוניים מתאימים, בכל ההקדם, על מנת למנוע אותו חלק של הבנייה הבלתי חוקית, אשר אחד הגורמים לו הוא היעדר תכניות תקפות המאפשרות קבלת היתר לבנות. מתבקש, בהקשר זה, כי הסחבת והריפיון המאפיינים את המהלכים למציאת פיתרון לבעיה זו יפנו את מקומם לפעולה מערכתית נמרצת, אשר תעניק מענה אמיתי לסוגיית הריסות הבתים וההפקעות. לא אחת, מתקבלות בהקשר זה החלטות שסבירותן מפוקפקת, ואשר משקפות חוסר רגישות, ולעתים גם חוסר תבונה. עם זאת, בכל הנוגע לבנייה בלתי חוקית במקום בו לא ניתן להביא ללגיטימציה של המצב - וקיימים מקומות רבים כאלה - על המדינה לפעול לאכיפת החוק ללא רתיעה.

14. בהקשר זה נדרש שידוד מערכות ביחס המשטרה למגזר הערבי. המשטרה ערה לכך שפעמים רבות היא אינה נתפסת במגזר הערבי כגורם נותן שירות, כי אם כגורם עוין, המשרת שלטון חסר התחשבות. בסוגיה זו נודעת חשיבות מיוחדת לפריסת השיטור הקהילתי (מש"קים) במגזר הערבי, באופן שישופר השירות המשטרתי ביישובים הערביים. ואכן, המשטרה עשתה בנושא זה גם לפני אירועי אוקטובר וגם לאחריהם, והמלצתנו היא שנושא זה יקודם ככל האפשר. לסוגיה זו היבט תקציבי, שכן פריסת המשטרה ביישובים הערביים, במתכונת ובסדרי הכוח המקובלים ביישובים יהודיים, מחייבת הקצאת משאבים רבה. היבט זה מעורר קושי. עם זאת, על המשטרה לבחון הסטת תקציבים פנימית משמעותית, על מנת לעודד זאת.

15. זאת ועוד. לסוגיית הטיפול המשטרתי במגזר הערבי היבטים, אשר אינם תקציביים גרידא. חשוב להטמיע, בכל דרגי המשטרה, את חשיבותה של התנהלות שקולה ומתונה ביחסים עם המגזר הערבי. בתוך כך, חשוב לפעול על מנת לעקר תופעות של דעות קדומות שליליות שנתגלו, גם אצל קציני משטרה ותיקים ומוערכים, כלפי המגזר הערבי. המשטרה חייבת להטמיע בקרב שוטריה את התובנה, כי הציבור הערבי בכללו אינו אויב שלהם, וכי אין לנהוג בו כאויב.

16. המשטרה חייבת להעלות את הפרופיל והטיב של קשרי מפקדיה עם מנהיגות המגזר הערבי ואת ההידברות עימם. עליה לקיים קשרים שוטפים על בסיס קבוע עם המנהיגים בכל הרמות, כדי לזהות מבעוד מועד מקומות וזמנים מועדים לפורענות, וכדי

לקבוע הסדרים מוסכמים, אשר יאפשרו הבעת מחאה בלא לסכן את שלום הציבור ותוך הפרעה מינימלית לסדר הציבורי. במהלך עבודת הוועדה התרשמנו, כי פעולות ממשיות בכיוון זה הולכות ונעשות, ואנו מברכים על כך.

17. בד בבד, על המשטרה לגלות עמדה ברורה בכל הנוגע לאכיפת החוק מול המגזר הערבי. לא אחת מתקבל הרושם, כי ננקטת גישה בלתי ברורה בהקשר זה. אין לכך מקום. מדינת ישראל היא מדינת חוק. שלטון החוק מחייב שוויון בכפיפות לחוק, ואת אכיפתו של החוק על כולם. גישת רשויות האכיפה בנושא זה חייבת להיות עקבית ושיטתית, בין אם מדובר בקריאות בלתי חוקיות לשימוש באלימות לסוגיה ובין אם מדובר בתופעות בלתי חוקיות אחרות.

בראייה כוללת, ניתן להוסיף, שיישובי המגזר הערבי יפיקו תועלת מפעילות אכיפה נמרצת של המשטרה לביעור תופעות קשות של עבריינים אצלם, כמו עבירות סמים ורכוש הפוגעות במירקם החברתי של יישובים אלה.

18. מנהיגות המגזר הערבי. על מנהיגות המגזר הערבי לגלות יתר אחריות במסריה ובמעשיה. דברי שבח לאלימות כאמצעי להשגת מטרות, ולו גם מטרות לגיטימיות, אינם עולים בקנה אחד עם חובתה של הנהגה לפעול באחריות. יש בהם כדי ליצור סכנה לשלום הציבור בטווח הזמן המיידי, ולסדר החברתי בטווח הזמן הארוך יותר. אימוץ אסטרטגיה של איום באלימות או של שימוש באמצעים בלתי חוקיים, כדרך להשגת מטרות, אינה הולמת הנהגה אחראית במדינה מתוקנת. אכן, אין עוררין על זכות המחאה של כל אזרח, ושל המשתייכים למגזרים השונים. זכות זו כוללת גם את המחאה החריפה. ואולם, זכות המחאה אינה כוללת, בשום שיטת משטר תקינה, זכות לפתוח במהומות קשות, ולהתקיף אזרחים תמימים או אנשים של כוחות ביטחון. השמעת דברי שבח להתפרעויות שאירעו לפני אירועי אוקטובר, כמו גם לאירועי אוקטובר עצמם, יוצרת סיכון להתרחשות אירועים דומים, ואף חמורים יותר. הלהטת היצרים לפני אירועי אוקטובר, סביב נושאים שונים, ליבתה את התבערה באותם אירועים. עתה, לאחר אירועי אוקטובר, סיכונים אלה ידועים וגלויים. מן הראוי שהנהגת המגזר הערבי, על פלגיה השונים, תפנים את הדבר, על מנת למנוע הישנותם של אירועים אלימים.

19. זאת ועוד. מי שיוזם אירועי מחאה נושא באחריות לסיומם התקין, ללא פגיעה בשלום הציבור. אין לקבל את הנורמה של אירועי מחאה יזומים, המבוצעים בלא תיאום ובלא קבלת רישיון כחוק. נורמה כזו מעידה על זלזול בשלטון החוק. יש לצפות לנורמות אחרות, מתוקנות, ממנהיגי הציבור הערבים, אשר ברובם ממלאים תפקידים ממלכתיים ורשמיים בדרג המקומי או הארצי. יש לצפות גם, כי בעת היציאה לאירועי מחאה ייעשו, מבעוד מועד, הסידורים הנדרשים לשמירת הסדר. לעניין זה נדרשת ההנהגה להעביר מסר ברור לציבור, ולגבות מסר זה בהקצאת סדרנים ואנשי ביטחון, אשר יאכפו את הסדר בפועל. אכן, האפשרות של הפרות סדר כתוצאה מן התהלוכות וההפגנות עליהן החליטה הנהגת הציבור הערבי, היתה צפויה עוד בטרם יצאו התהלוכות וההפגנות לדרכן, ואלה אכן הפכו חיש מהר למהומות. מן הראוי, כי להבא יופנם לקח זה. התרשמותנו היא, כי באירועי מחאה שהתרחשו במהלך עבודת הוועדה, פעלה מנהיגות המגזר הערבי ביתר אחריות בנושא זה, תוך תיאום עם המשטרה מבעוד מועד. דפוס זה מהווה צעד חשוב בכיוון הנכון. מן הראוי, כי יהפוך לדפוס קבוע במחאות מאורגנות של הציבור הערבי ושל כלל הציבור.

20. הערה נוספת נדרשת לעניין האזרחות. נושא זה מעורר פולמוס פוליטי טעון, אשר אין אנו מתכוונים לעסוק בו. ככלל, אזרחיה הערבים של ישראל נאמנים למדינה ולחוקיה, כפי שניתן לצפות מכל אזרח. עם זאת, מסרים שהועברו לפני אירועי אוקטובר ובמהלכם טשטשו, ולעתים מחקו, את המבחין בין אזרחיה הערבים של המדינה, ומאבקם הלגיטימי לזכויות בתוכה, לבין המאבק המזוין מול המדינה, אותו מנהלים ארגונים ואנשים בשטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה. לא אחת, הוצגו שני המאבקים על ידי מנהיגים במגזר הערבי כמאבק אחד, מול יריב, ולעתים אויב, אחד. מושג האזרחות, במובנו המהותי, אינו מתיישב עם הצגת המדינה כאויב. הוא אינו מתיישב עם פרקטיקות הרואות במדינה וברשויותיה הלגיטימיות, אויב. הוא אינו מתיישב עם דברי שבח לפעולות אלימות של אויבי המדינה נגדה ונגד אזרחיה. אנו מודעים למורכבות הרגשית בה נתונים אזרחיה הערבים של ישראל, ולכך שהם רואים עצמם כאחיהם של הפלסטינים שבשטחים. ואולם, ראוי כי ההנהגה של ערביי ישראל לא תטשטש את הגבול בין זיקה זו לבין נקיטת פעולות והעברת מסרים אשר אינם מתיישבים עם הנאמנות, שכל אזרח בכל מדינה חייב כלפי מדינתו. דומה, כי באירועי אוקטובר בא לידי ביטוי גם הסיכון הטמון במסרים מסוג זה, ויש לראות באירועים תמרור אזהרה מפני המשך הליכה בדרך מסוכנת זו.

21. תפקיד השר לבטחון פנים. למשרד לבטחון פנים חשיבות רבה. המשטרה, המהווה זרוע ביצועית עיקרית של משרד זה, נושאת באחריות העיקרית לשמירה על הסדר הציבורי. ביצועה של משימה זו במדינה דמוקרטית מחייב איזונים מתמידים בין השמירה על הסדר ומניעתן של עבירות, מצד אחד, לבין שמירתן של חירויות אזרח, מצד שני. מתחייבת דרך פעולה המגשימה את הסדר הציבורי תוך פגיעה מזערית, ככל הניתן, בזכויות אדם, בין אלה שהוכרו בדין החרות ובין אלה שהוכרו בפסיקתו של בית המשפט העליון. למשרד לבטחון פנים, ולשר העומד בראשו, תפקיד חשוב בפיקוח ובבקרה על המשטרה במילוי תפקידיה, ובשמירה על האיזון העדין הכרוך בכך. לא כל שכן, שהדברים אמורים במצבים משבריים, ובפעולות הכנה לקראת מצבים צפויים כאלה. באשר למצבים מסוג זה, המחייבים הכרעות ערכיות הנוגעות לחיי אדם, אין השר לבטחון פנים יכול להסתפק בעמדה פסיווית. נדרש ממנו לעמוד על המשמר ולדאוג לכך, שיהיה בידיו כל המידע הדרוש לצורך פיקוח על עבודת המשטרה וקביעת המדיניות המנחה אותה, וכדי שיוכל לקבל החלטות מושכלות. אכן, השר לבטחון פנים אינו אמור להתערב בהחלטות אופרטיביות פרטניות של המשטרה. הוא גם אינו אמור להתערב בהחלטות בנושאים מקצועיים, כמו חקירות. עם זאת, מחובתו לגלות מנהיגות בנושאי מדיניות, ולגבש סדר יום. בעשותו כן, עליו לדאוג לקבלת כל המידע הרלוונטי, ולקבלת ייעוץ מאנשי המטה המבצעי שבמשרדו באשר למשמעות המידע.

22. המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים. תפקידו של המטה המבצעי במשרד לבטחון פנים הוא לתת בידי השר לבטחון פנים כלים לפקח על עבודת המשטרה. השר לבטחון פנים אינו גורם מקצועי. בתור שכזה, הוא זקוק לעצה מקצועית, בלתי תלויה, אשר תסייע לו במילוי תפקידו בפיקוח על הגורמים השייכים למשרדו, ובמרכזם המשטרה. מכך נגזר הצורך, שראש המטה המבצעי ואנשיו לא יהיו אנשי משטרה פעילים. מצב בו עומד בראש המטה המבצעי קצין משטרה פעיל, אשר נמצא בעיצומו של מסלול הקידום שלו, יוצר ניגוד עניינים מובנה בתפקיד זה. זאת, מהטעם הפשוט שראש המטה המבצעי עלול למצוא עצמו במצב בו מילוי חובותיו כלפי השר בביקורת על פעולת המשטרה, עלול לעמוד לו לרועץ בקידומו העתידי בתוך המשטרה. בכך יש כדי לפגוע ביכולתו של המטה המבצעי לבצע באופן מיטבי את תפקידו. בשל כך ראוי, כי לתפקיד זה ימונו אנשים אשר אינם משרתים שירות פעיל במשטרה, ואשר אינם צפויים עוד לקידום במסגרת המשטרה. דברים אלה יפים גם לגבי תפקידים בכירים נוספים במשרד לבטחון פנים. מתברר, כי בתפקידים כאלה נושאים לא-אחת אנשים בעלי דרגות קצונה בכירות במשטרה. יהיו השיקולים העומדים ביסוד מצב זה אשר יהיו, מצב זה יוצר ניגוד עניינים טבוע, ויש להפסיקו.

23. המשטרה - הנחיות ופקודות. מתברר, כי המשטרה אינה מקפידה די הצורך על תיאום ועל שיטתיות בהנחיות ובנהלים הכתובים בנושאים שונים. התוצאה היא, שנושא כמו השימוש בגלילוני גומי מטופל בשורה של נהלים והנחיות, אשר בכל אחד מהם דגשים ותכנים שונים. גורם עיקרי למצב זה הוא שבעת קבלת נוהל חדש, אין נעשית פעולה מספקת של התאמת הנוהל לאמור בנהלים הקיימים, בין בדרך של ביטול נהלים ופקודות קיימים, אשר אינם רלוונטיים עוד, ובין בדרך של שינוים והתאמתם לנוהל החדש. בשל כך נוצרת אי בהירות ביחס לתוכנן של הנחיות המשטרה. תופעה זו גורמת גם למקרים של אי-קיום הנחיות שונות של המשטרה. הואיל והנחיות אלה נוגעות לנושאים רגישים, ובהם שימוש באמצעים קטלניים, תוצאה זו היא חמורה. מתחייב, על כן, כי בעת קביעת נהלים והנחיות, תבוצע פעולה של תיאום אל מול ההנחיות והנהלים הקיימים, תוך קביעות מפורשות בדבר ביטולם או שינוים של נהלים אשר אינם יפים עוד, ומניעת אי בהירות ועמימות. כמו כן רצוי - אם לא קיים כבר נוהל כזה - כי תיערך בדיקה תקופתית של הנחיות המשטרה ונהליה, על מנת להסיר קושי זה. ראוי, שהמשטרה לא רק תגדיר גורם אחראי ומוסמך אשר ירכז את הטיפול בנושא זה, אלא גם תנהיג פרקטיקה של פיקוח ועדכון בנושא זה.

24. מתברר גם, כי המשטרה אינה עושה די כדי להטמיע הנחיות ונהלים חדשים. רבות נטען בפני הוועדה על כך שלקראת סוף שנת 1999 חל שינוי בנהלים הנוגעים לשימוש בגלילוני גומי, ונקבע כי זה יהא מותר במצבים של סכנת חיים בלבד. שינוי זה הוא לכאורה שינוי דרמטי בתפיסה של השימוש באמצעי זה. ברם, לא נעשו פעולות הולמות על מנת להביאו לתודעת השוטרים. בפועל, רובם המכריע של השוטרים שהעידו בפני הוועדה - כולל קצינים בדרגות פיקוד בכירות - כלל לא היו מודעים לשינוי זה בנהלים.

25. במהלך אירועי אוקטובר התברר גם, כי ההנחיות הניתנות לדרגי השטח אינן מועברות באופן ברור דיו. הנחיות בנושאים רגישים, כמו הפעלת אמצעים לפיזור המון, הועברו בנוסח שבלוני, טכני, בלא שניתן דגש הולם על חשיבות העניין, על המדיניות הערכית העומדת ביסוד ההנחיה, ובלא שהודגשו התוצאות האפשריות הקשות שהנחיות אלה באות למנוע. רק לאחר שהיו תוצאות קטלניות, חוזרות ונשנות, הוחל בהעברת מסרים חדים וברורים, אשר הבהירו את עמדתה הערכית של המשטרה בסוגיה זו.

26. עוד התברר, כי אין במשטרה תרבות מושרשת דיה של קיום נהלים ופקודות מחייבים. במהלך עבודת הוועדה התברר כי קיימים במשטרה פקודות ונהלים המספקים פתרונות למצבים שהתעוררו במהלך האירועים. פקודות אלה מגבשות ידע ארגוני, שנצבר במשטרה לאורך השנים, ועבודת מטה של גורמים מקצועיים, אשר השקיעו חשיבה בגיבוש הפתרונות לבעיות שונות העשויות להתעורר. ברם, לא-פעם לא בוצעו הנחיות ופקודות אלה, והדבר פגע פגיעה משמעותית בהיערכות המשטרה ובתפקודה במהלך האירועים. מובן, כי הנחיות ופקודות כתובות אינן צריכות למנוע גמישות והתאמה של דפוסי פעולה למצבים משתנים. ואולם, ניכר היה במקרים רבים כי אין מדובר בסטייה מודעת מן הדפוס שגובש בהנחיות, על רקע נסיבות אלה או אחרות, אלא בהתעלמות גמורה ממנו.

27. דוגמה לכך נמצאת במחדלים החמורים שנתגלו בדפוסי התחקור, הדיווח והתיעוד של אירועים בהם נטלה המשטרה חלק. עולה החשש, כי במשטרה לא השתרשה תרבות של דיווח ותחקיר מלא ואמיתי בזמן אמת. נתגלו תופעות של אי-רישום פעילויות שונות של כוחות משטרה, חרף חשיבותן הרבה. הוועדה נתקלה אף במקרה שבו הכשלים בבדיקה ובתחקור אמת גבלו בחריגות אתיות, כאשר מפקד מרחב היה מעורב באופן פעיל בחקירת אירוע שבו תפקודו שלו היה צריך להיבדק - ובפועל לא נבדק. במקרים רבים לא נערכו תחקירים כלל לאחר אירועים של שימוש בנשק, ובמקרים אחרים התקיימו תחקירים חלקיים בלבד. באופן דומה, התגלתה תופעה נרחבת של היעדר תיעוד, בכתב או באמצעי אחר, של פעילות המשטרה באירועים שונים. על פיקוד המשטרה לפעול, ללא פשרות, על מנת להפוך את המשטרה לגוף המתחקר את עצמו ומתעד את פעילותו באופן אמיתי וככל האפשר - גם בשלמות. בהקשר זה, אין הוועדה מקבלת את הטענה, כי בהיעדר חיסיון חקוק לתוכנם של תחקירים, לא ניתן לקיים תחקירי אמת. החובה לקיים תחקירי אמת נובעת ממעמד המשטרה כנאמן של הציבור, ויש לה חשיבות רבה להבטחת רמת התפקוד והשירות של המשטרה. עם זאת, ראוי לשקול אם יש מקום לקביעת הסדר חקוק, דומה לזה שנקבע בחוק השיפוט הצבאי באשר לתחקירים הנערכים בצבא[15], תוך התאמות מתאימות. הוועדה מעלה שאלה זו לדיון מבלי לקבוע בה עמדה, שכן העניין לא נחקר על ידה עד תום.

28. בנושא הדיווח ובנושא קיום הנחיות, הליקויים שנתגלו אינם נחלת הדרג הזוטר בלבד. גם בצמרת המשטרה התגלתה תופעה של אי-דיווח על נושאים בעייתיים, ובפעמים אחרות - של מתן דיווחים חלקיים, אשר לא-תמיד שיקפו את מצב הדברים במלואו. הדוגמה הבולטת לעניין זה היא ירי הצלפים במהלך אירועי אוקטובר, אשר הוסתר מן הדרג המדיני, בלא צידוק סביר. משטר דמוקרטי תקין מחייב, כי המשטרה תמסור דיווח מלא לדרגים הממונים עליה ותמלא את הנחיותיהם, ככל שהנחיות אלה נתונות במסגרת סמכויותיהם. הן המשטרה והן הדרג המדיני האחראי עליה, חייבים ליצור דפוסי התנהגות ברורים שיבטיחו, כי כפיפות המשטרה לדרג המדיני תקבל ביטוי מעשי הן במסירת מידע לדרג זה, והן במילוי הנחיותיו. לא-תמיד פעלה המשטרה ברוח הנחיות הדרג המדיני בשלב של טרום האירועים. כך, למשל, היא לא קיימה את ההנחיה בדבר החזרה מחופשות לקראת יום 30.9.00 ואילך.

29. בהקשר קרוב, מתברר גם, כי במשטרה אין תרבות מושרשת דיה של יישום לקחים שהיא עצמה הפיקה מאירועים. לא-פעם מקיימת המשטרה תהליך של הפקת לקחים, בלא שאלה מיושמים בפועל. התוצאה היא, שביום פקודה חוזרת המשטרה על טעויות שנעשו באירועים קודמים, חרף הלקחים שנועדו לתיקון נקודות התורפה. הדברים נוגעים, לדוגמה, להיעדר שליטה של מפקדי כוחות בשימוש באמצעים לפיזור המון. המלצה בעניין זה הופיעה בלקחי אירועי אל-רוחה ב-1998, אך הבעייה חזרה על עצמה באירועי אוקטובר. היתה המלצה באותם לקחים גם בנושא של תיעוד האירועים בהם המשטרה נוטלת חלק, וגם כאן שב אי התיעוד ונשנה באירועי אוקטובר.

30. המשטרה - טיפול בהפרות סדר. הכל מסכימים, כי אלמלא אילוצי משאבים ותקציב, הפיתרון הראוי לנושא זה הוא הקמת כוח ייעודי, שימנה אלפי שוטרים, אשר יטפל באופן בלעדי בהפרות הסדר. הטעם לכך נובע הן מן הייחודיות של נושא זה בעבודת המשטרה, והן מכך שקיים יתרון מובנה, בטיפול בהפרות סדר, לקיומו של כוח משטרה גדול, מאומן וממוגן היטב. מתברר, כי כוח כזה מסוגל למנוע הסלמה של הפרות סדר והוא אף נוטה למזער את הפגיעה בגוף ובנפש משני צידי המתרס.

העמדת המשטרה במצב בו תהיה מצוידת כהלכה, בכוח אדם ובמשאבים, לצורך טיפול במלוא הפוטנציאל של הפרות הסדר אשר עימן היא עלולה להתמודד, מחייבת הקצאת תקציבים מתאימה. אכן, אחד הלקחים העולים מראיות רבות שבאו בפנינו הוא, כי

קיים מחסור תקציבי קשה ומכביד, המגביל את כוח האדם במשטרה ואת יכולת המשטרה לתפקד ולמלא את חובותיה. הגדלה מסיבית של התקציב המוקצה לצרכי המשטרה, היתה מסייעת לפתור חלק גדול מן הקשיים בהם נתונה המשטרה, ואנו ממליצים עליה. עם זאת, גם במצב התקציבי הקיים, ניתן לשפר את תפקוד המשטרה בנושא בו אנו דנים, חרף הקשיים התקציביים. על המשטרה לצייד את היחידות המשמשות ככוח העיקרי בפיזור המון באמצעי המיגון הנדרשים, על מנת להשהות ככל הניתן את הצורך בתגובה כוחנית של השוטרים ולמנעה. מהלך כזה החל בעקבות אירועי אוקטובר, ועל המשטרה לדאוג לכך שיושלם בהקדם האפשרי.

31. סוגיה אחרת נוגעת לנושא האמצעים המשמשים לפיזור המון. המשטרה אימצה את גלילוני הגומי בתקופת המפכ"ל וילק, כאמצעי עיקרי לטיפול בהפרות סדר. מדובר במהלך שהגדיל באופן משמעותי את הסיכון לפגיעה בגוף ובנפש בעת פיזור המון. תוצאה אפשרית זו היתה ידועה בעת שההחלטה נתקבלה. ברם, ההחלטה והמדיניות בדבר שימוש מוגבר בגלילוני גומי נתקבלו ללא עבודת מטה ראויה שבחנה את המשמעויות של מהלך זה. באופן דומה, לא נעשתה עבודת מטה ראויה לפני שהוכנס לשימוש אמצעי הגומי, ואף לא בעקבות אירועי אום אל-פחם בשנת 1998, בהם נפגעו רבים מגלילוני גומי. גם הצעת חוק שהוגשה בנושא זה לא גרמה למשטרה לבצע עבודת מטה, ובמרכזה איסוף מסודר של נתונים וניתוח מסודר של המשמעויות הנודעות לחלופות השונות העומדות על הפרק. התנהלות המשטרה בנושא זה חשפה ליקוי מבני בדרך פעולתה. דומה כי ליקוי זה נובע, לפחות בחלקו, מכשל קונצפטואלי, לפיו אמצעי הפיזור שברשות המשטרה הם נושא טכני, מקצועי, אפסנאי בלבד. תפיסה זו היא שגויה. לאמצעי הפיזור המופעלים השלכה מרחיקת לכת על יחסי המשטרה עם הקהל עימו היא מתמודדת, והעיקר - יש לאמצעים אלה השלכה ישירה על פגיעות בגוף ובנפש. היעדר התייחסות מספקת להשלכות אלה הוליך לקבלת החלטה בשטח זה שהיתה בעלת משמעות מרחיקת לכת, בלא שתהליך הבדיקה שקדם להחלטה עמד ביחס סביר לחשיבותה. מן הראוי, כי החלטות מסוג זה יתקבלו לאחר עבודת מטה מסודרת, שתציג את העובדות, ואת משמעויותיהן הצפויות, בפני מקבלי ההחלטות. רק לאחר אירועי אוקטובר הסיקה המשטרה את המסקנות המתבקשות, הקימה ועדה לחקור את השימוש בירי של גלילוני גומי, והסיטה את הדגש באמצעי הפיזור שברשותה מגלילוני גומי לאמצעים של גז מדמיע.

32. לעיצומם של דברים, הוועדה סבורה כי יש להבהיר, באופן חד-משמעי, כי ירי של אש חיה, לרבות ירי על ידי צלפים, אינו אמצעי לפיזור המון על ידי המשטרה. ירי חי הוא אמצעי לטיפול במצבים מיוחדים, כמו מצב של סכנת חיים ממשית ומיידית, או של חילוץ בני ערובה. אשר לגלילוני גומי, הרי שאמצעי זה אינו ראוי לשימוש בשל הסיכונים עליהם עמדנו בהרחבה[16], ועל המשטרה להוציאו משימוש. אין בכך כדי למנוע מן המשטרה להכניס לשימוש אמצעים קינטיים אחרים, לרבות אמצעי גומי. עם זאת, הכלל המנחה חייב להיות, כי אמצעי בעל פוטנציאל קטלני יוכל לשמש רק במצבים של סכנת חיים ממשית ומיידית, ורק במקרה שמדובר באמצעי אשר רמת הדיוק שלו מאפשרת פגיעה רק - ואך ורק - במי שיוצר סכנת חיים כאמור. בכל המצבים האחרים על המשטרה לעשות שימוש באמצעים לא-קטלניים.

33. היבט אחר של הטיפול בהפרות סדר נוגע לצורך בתורת הפעלה מסודרת בתחום זה ובאימונים אשר יספקו הכשרה מספקת ואימון ממשי לכוחות המופקדים על ההתמודדות עם הפרות סדר. הדברים נוגעים גם לצד הפסיכולוגי. עד לאירועי אוקטובר לא היתה למשטרה תורת הפעלה שיטתית אשר נתנה מענה סדור וברור לקשיים הפסיכולוגיים המורכבים עימם מתמודדים שוטרים בהפרות סדר. גם לא נעשו פעולות הכשרה רציניות ומסודרות בתחום זה. על המשטרה לצייד את שוטריה בכלים שיאפשרו להם להתמודד עם הקשיים האמורים. אין די באמירה שלפיה על השוטרים לגלות איפוק. יש להבהיר להם מהם הגורמים העלולים למנוע מהם איפוק ולהקשות עליהם לגלות ריסון עצמי במצבים כאלה. יש לחשוף אותם לאימונים, לסימולציות ולמשובים, אשר יאפשרו להם להבין, הבנת אמת, את הגורמים הללו ואת השפעותיהם על פעילותם. בהקשר זה לא למותר להעיר, כי במספר אירועים אותם בדקה הוועדה - אום אל-פחם ביום 2.10.00, אירוע לוטם ביום 2.10.00, אירוע פטרוס ביום 2.10.00 ואירוע הקניון ביום 8.10.00 - הסלימה התגובה המשטרתית, לא פעם, עד לשימוש בתחמושת קטלנית, כתגובה כמעט מיידית לכך ששוטר מן השוטרים או המפקדים במקום נפגע מיידוי אבנים מצד מפרי סדר. בכל אותם מקרים חרגה התגובה המשטרתית במידה ניכרת מן הנדרש ומן המתחייב בנסיבות העניין, שכן לא נוצר בפועל סיכון מהסוג שחייב תגובה קטלנית. יש במקרים אלה כדי להמחיש את הקושי האמיתי בהנחלת תובנה של ריסון עצמי לשוטרים, אשר תעמוד להם גם בתנאים קשים של לחץ וסכנה.

34. בהקשר זה יש גם צורך לחדד לשוטרים ולמפקדים בשטח את המשמעות החמורה של שימוש באמצעים אשר עלולה להיות להם תוצאה קטלנית. במקרים רבים נעשה באירועי אוקטובר שימוש באמצעים כאלה, בלא שהיתה לכך הצדקה אובייקטיווית בכך שסכנה חמורה נשקפה לשוטרים. ניתן לזהות במקרים רבים נטייה, אשר על המשטרה לפעול באופן נמרץ כדי לבערה, להגיב בכוח

בעל פוטנציאל קטלני גם להתגרויות שאין בהן אופי מאיים. על המשטרה לפעול כדי להטמיע את הצורך לעשות שימוש באמצעים שאינם קטלניים, דוגמת הגז המדמיע והמכת"ז, באופן שאלה יהוו כלים מעשיים, אשר כוחות המשטרה יודעים להפעילם, הם מצוידים כהלכה על מנת להפעילם, והם מודעים לחובה למצות את השימוש בהם בטרם יעברו לאמצעים חמורים יותר. אכן מתברר, כי במקרים רבים אמצעים אלה היו זמינים, אך מפקדי המשטרה במקום לא שקלו את השימוש בהם ובחרו להשתמש באמצעים חמורים - בגלילוני גומי, ולעתים גם באש חיה. גם בהקשר זה ניכרת מגמה של שיפור במשטרה לאחר אירועי אוקטובר. כך, למשל, הוחלט במחוז הצפוני של המשטרה לא לעשות שימוש בגלילוני גומי. ראוי כי מגמה זו תונחל לכלל המשטרה באופן מסודר, כחלק מתורת ההפעלה של טיפול בהפרות סדר. בתוך כך, על המשטרה להביא בחשבון, במסגרת תורת ההפעלה שלה בנושא זה, את האופן בו נתפס השימוש בכלי ירייה - גם אם האמצעי הנדון הוא גלילוני גומי - על ידי הצד שכנגד. מתברר, כי השימוש בגלילוני גומי אינו נתפס, בעיקרם של דברים, כשונה משימוש באש חיה, על כל התוצאות הנובעות מכך לגבי הדינמיקה של האירועים. אכן, אפילו שוטרים אינם יודעים להבחין, מראייה או משמיעה בלבד, אם נורית מכלי ירייה תחמושת חיה או גלילוני גומי.

35. בהקשר זה יש לציין, כי במהלך אירועי אוקטובר נעשה שימוש בכוחות של ימ"מ לצורך אבטחת שוטרים שעסקו בהתמודדות עם הפרות סדר. עניין זה מעורר סימני שאלה. מומחיותם של אנשי הימ"מ הוא בחילוץ בני ערובה ובטיפול באיומים הנובעים מירי של אש חיה. לימ"מ דרכי פעולה מבצעיות, אשר לא-תמיד עולות בקנה אחד עם המתחייב מפעילות בתוך שטח אשר בו אזרחים רבים. מדובר, בין היתר, באופן החימוש של אנשי הימ"מ, בדרכי זיהוים ובדפוסי תגובתם לאיומים, אמיתיים או נחזים. זאת ועוד. מתברר, כי גם כשאנשי הימ"מ נלווים ליחידות אחרות, הם פועלים כיחידה אוטונומית, באופן מלא או חלקי. מצב זה מעורר קושי שעה שהאירוע בו מדובר הוא בעיקרו הפרת סדר, אשר אין בה, לכתחילה, היבט הנוגע לתחום המומחיות של אנשי הימ"מ. על רקע כל אלה, מתבקש לקבוע הסדרים, אשר יבטיחו כי אנשי הימ"מ לא יפעלו כחלק מן הכוח המטפל בהפרת סדר, וייכנסו לפעולה רק במענה לאיומים הנמצאים במסגרת הטיפול הייחודי של כוח זה. בכל מקרה, יש להבטיח את יישומו של הנוהל הכתוב, לפיו אנשי הימ"מ כפופים למפקד כוח המשטרה הטריטוריאלי אליו הם מצטרפים. יש להבטיח גם, כי פעילותם תדווח ותתועד גם אל מול הפיקוד הטריטוריאלי, ולא כפי שהיה בעת אירועי אוקטובר.

36. היבט נוסף הנוגע לטיפול המשטרתי בהפרות סדר נוגע לשליטה בכוחות המשטרה המופעלים באירועים מסוג זה. הפרות סדר הן, מעצם טיבן, אירועים דינמיים אשר עשויים להתפתח באופן בלתי צפוי מראש. מעורבים בהם שוטרים לא-מעטים. מדובר גם באירועים הנמשכים לעתים פרקי זמן ממושכים של שעות. השוטרים נתונים לרוב במצבי דחק ואיום לא קלים. הדבר גורם לסיכון אינהרנטי של תגובה בלתי מבוקרת מצד שוטר זה או אחר בשלב מסוים של אירוע. תגובות כאלה עלולות לגרום לתוצאות קשות, ליציאת אירוע מסוים משליטה ואף להקרנה על אירועים במקומות אחרים. אין מדובר בסתם חשש תיאורטי. באירועי אוקטובר היו מקרים בהם שוטרים הגיבו באופן שאינו שקול, עשו שימוש בכוח מופרז ובלתי נחוץ והביאו להסלמה מיותרת ומזיקה באירועים. על רקע זה, בבואה לבחור את השוטרים המשמשים ביחידות המופקדות על נושא הסדר הציבורי, על המשטרה לתת משקל רב לקריטריון של שיקול דעת וריסון עצמי.

37. אך לא רק זאת. על המשטרה לעשות לשיפור רמת השליטה של המפקדים בכוחותיהם. המקרים הנזכרים של פעולת שוטרים שהיתה לא-ממושמעת, נמהרת או כוחנית שלא לצורך אירעו, בחלקם, בנוכחות מפקדים. מקרים אחרים מסוג זה לא זכו לתגובה פיקודית או אחרת, אשר היה בה כדי להעביר מסר ברור אודות הנדרש משוטרים המופקדים על שמירת הסדר הציבורי.

38. לאחר אירועי אוקטובר גיבשה המשטרה תורת הפעלה מפורטת וסדורה לטיפול בהפרות סדר. מרבית הלקחים עליהם עמדנו מטופלים במסגרת תורת הפעלה זו. במסגרת זו, מן הראוי שהמשטרה תשקוד על הטמעת הלקחים בקרב השוטרים והמפקדים שבשטח, על מנת שיחול שיפור של ממש ביכולת העמידה של השוטרים במצבי הלחץ הקשים הנוצרים בעת טיפול בהפרות סדר.

39. נושא נוסף הנוגע לטיפול בהפרות סדר נוגע לכך, שלא אחת מוליכות אלה לחסימת צירי תנועה, ובכלל זה צירים ראשיים. תופעה זו אינה ייחודית להפרות סדר במגזר הערבי דווקא. עם זאת, בהקשר של אירועי אוקטובר הושמעה על ידי אישים בולטים במגזר הערבי הדעה, כי אירועים אלה הוכיחו שחסימת צירים לתנועה מהווה מנוף אפקטיבי באמצעותו ניתן להשפיע על עמדת הרשויות והחלטותיהן כלפי המגזר הערבי. בחירת התגובה לאסטרטגיה זו כרוכה בדילמה לא פשוטה. מצד אחד, חסימת צירי תנועה ראשיים גורמת הפרעה חמורה וקשה לחיים התקינים. כאשר נלווית לה אלימות, והדבר קורה לא אחת, יש בה גם משום סיכון ממשי

לעוברים בדרך - סיכון אשר אף התממש באירועי אוקטובר וגרם לפצועים, ובמקרה אחד גם למוות. הבטחת הסדר הציבורי, חופש התנועה והביטחון האישי של העוברים בדרכים, מחייבת על כן את הגורמים האחראיים לעשות ככל יכולתם על מנת למנוע חסימת התנועה בצירים ראשיים. ברור, שאין זה סביר לתת לגיטימציה לשיטת הפעולה של חסימת צירים, שכן יהא בכך משום תמריץ לעשות שימוש תכוף ומוגבר באמצעי בלתי חוקי ופוגעני זה. מצד שני מתברר, כי פתיחת צירים בכוח במצב של הפרות סדר המוניות אינה ניתנת לביצוע בלא לגרום לנפגעים. בשל כך, נוהגת המשטרה לא-אחת לסגור באופן יזום צירים אשר יש בהם, או צפויות בהם, הפרות סדר.

בבעיה זו התחבטו גורמים שונים המופקדים על בטחון המדינה, בלא שהתגבשה מדיניות ברורה. יש חשיבות רבה בהקשר זה לגיבוש מדיניות ולהבהרתה לכל הנוגעים בדבר, על מנת שכללי המשחק יהיו ברורים לכל, ומראש. לגופם של דברים דומה, כי ניתן להגביל במידת-מה את הנזק הכרוך בהתנכלות לצירים על ידי תיאום מראש, ברמות הפיקוד הבכירות של המשטרה ובמקרי הצורך גם של הדרג המדיני, עם הנהגת המגזר הערבי. תיאום כזה יוכל לאפשר תהלוכה או הפגנה במקום זה או אחר, לפרק זמן קצוב מראש, מבלי לגרום לשיבוש צירי התנועה. לצורך זה, על המשטרה להיות דרוכה וקשובה לאפשרות כי במקום או במועד מסוים עלולות להיות הפרות סדר שיגרמו לחסימת כבישים, וליזום הידברות מבעוד מועד. דרך זו עשויה להפחית את הסיכון להפרות סדר, הגם שאין בה ערובה כי אלה יימנעו לחלוטין. במקרה כזה, כשהידברות אינה מועילה, עדיין יש לזכור כי מניעת פגיעות בנפש, לרבות פגיעה בעוברים בדרך, היא שיקול עליון בטיפול המדינה באירועים מסוג זה, שיקול המחייב איפוק. עם זאת, יכולת האיפוק של המדינה אינה בלתי מוגבלת. לא ניתן להשלים עם חסימת צירים לפרקי זמן ממושכים. לא ניתן גם להשלים עם חסימת צירים הפוגעת באינטרסים בטחוניים. במקרים כאלה, תגובה נחושה, ובמקרה הצורך תגובה כוחנית, לחסימת צירים עשויה להיות פעולה סבירה ומתבקשת.

40. בסופו של פרק זה סברנו, כי לא נמלא את חובתנו, אם נסיים דין וחשבון זה בלא הערות אחדות הנוגעות לעתיד יחסי יהודים וערבים בארץ הזאת. התרשמנו מעדים רבים אותם שמענו, כי סיום האירועים לא ריפא את הצלקת העמוקה שאלה הותירו בליבם של אזרחי המדינה, יהודים וערבים. גם בחלוף הזמן שעבר מאז שככו האירועים והסתיימו, לא עלתה ארוכה לפצעים.

אנו חשים צורך להביע את השתתפותנו ברגשותיהם של קרבנות האירועים: של האזרחים שמצאו את עצמם מותקפים באלימות קשה בכבישי ארצם ויישוביה; של תושבי היישובים אשר חשו באיום על גדרותיהם ובתיהם; של המשפחות השכולות אשר איבדו את יקיריהן באירועים אלה, ואין להן מנחם, יהיו הנסיבות אשר יהיו; של אלה שנפצעו באירועים וחוו בהם לא אחת טראומות שלא במהרה יישכחו; של השוטרים המסורים שמצאו עצמם ביום פקודה, לעתים מעטים מול רבים, חסרי מיגון ואמצעים מתאימים מול המון מתפרע ומשולהב, ואשר לא אחת נפגעו אף הם, לעתים פגיעות קשות, במלאם את תפקידם.

41. אירועי אוקטובר הרחיקו מהשגה את המטרה של חיים ביחד תוך כבוד הדדי. למעשה, נתגלעו ניגודים ועימותים קשים עוד בטרם פרצו אירועי אוקטובר 2000, אולם ההתנגשויות במהלך אירועים אלה ותוצאותיהן החמורות הרחיבו את השסע, הביאו לצמצום המגעים בין שתי החברות והגבירו את החשדנות והעוינות. עם זאת, אין אנו סבורים כי האירועים סימנו נקודת אל-חזור ביחסיהם של שני המגזרים. מעבר לדברים הקשים הנשמעים משני הצדדים לא אחת, קיימים בכל צד אינטרסים מוצקים וברורים לקיים יציבות ושיתוף פעולה. בסופו של חשבון, אירועי אוקטובר דווקא הוכיחו את התלות ההדדית בין שתי החברות והמחישו את הסכנות האורבות לפיתחם של קיטובים ועימותים. גם אם התפייסות מלאה ביניהן אינה ניתנת להשגה בזמן קצר, היא בהחלט אפשרית.

אכן, יש לחתור ולפעול כדי להבטיח חיים ביחד בשלום של יהודים וערבים בארץ הזאת, ובכך גם להבטיח שאירועים דומים לאירועי אוקטובר לא יחזרו עוד. חיי השכנות של יהודים וערבים מהווים עובדה קיומית, המותירה לצדדים רק אפשרות מעשית אחת, והיא קיום יחדיו מתוך כבוד הדדי. כל שאר האפשרויות הן מרשמים להגברת מתחים, להתגברות המצוקות ולהתערערות הסדר.

42. קיום יחדיו אינו מושג בנקל. הוא מציג תביעות שאינן קלות לשני הצדדים. הוא מחייב להקשיב לזולת, להבין את רגישויותיו

ולכבד את זכויותיו הבסיסיות. על האזרחים הערבים לזכור, כי ישראל מהווה את התגשמות כיסופיו של העם היהודי למדינה משלו, מדינה יחידה שבה היהודים הם הרוב, מדינה שקיבוץ הגלויות הוא אחד מעיקריה - וכי זו תמצית הוויתה של המדינה בעבור אזרחיה היהודים. יהדותה של המדינה היא נתון קונסטיטוציוני הבא לכלל ביטוי, בין השאר, גם במרכזיות של מורשת ישראל ושל הלשון העברית בחייה הציבוריים[17]. על הרוב היהודי לזכור, כי המדינה אינה רק יהודית אלא גם דמוקרטית, כי - כפי שנאמר לעיל - השוויון הוא אחד הנדבכים המרכזיים במבנה החוקתי של המדינה, וכי איסור ההפליה חל על כלל אזרחיה. עליו להבין, כי האירועים שהפכו את הערבים למיעוט במדינה היו בעבורם אסון לאומי, וכי השתלבותם במדינת ישראל היתה כרוכה מצידם בקרבנות כואבים. הרוב היהודי חייב לכבד את זהותם, את תרבותם ואת שפתם של האזרחים הערבים. אולי הגיעה השעה לתת ביטוי בחיים הציבוריים גם למכנה המשותף לכלל האוכלוסייה, על ידי הוספת אירועים וסמלים ממלכתיים שכל האזרחים יוכלו להזדהות עימם. מן הראוי למצוא דרכים לחיזוק תחושת ההשתייכות של האזרחים הערבים למדינה, בלי לפגוע בהשתייכותם לתרבותם ולקהילתם.

באומרנו דברים אלה, אין אנו נוקטים עמדה בתביעות, אשר חלקן פורט לעיל, למתן זכויות קיבוציות למגזר הערבי בתחומים שונים. נושא טעון זה מעורר רגישות רבה בשני הצדדים. הוא עלה בדיוני הוועדה והובעו לגביו עמדות שונות. בין היתר, ניתן לציין את עדות ראש הממשלה לשעבר, מר ברק, אשר גרס כי לציבור הערבי בישראל זכויות קהילתיות, כקולקטיב, למורשת ולתרבות משלו, אך הבחין בין זכויות כאלה לבין זכויות לאומיות קולקטיביות, המאיימות על זהותה היסודית של המדינה כמדינה יהודית[18]. פתרונו של המתח העולה מהבחנה זו אינו פשוט. הדיון בנושאים אלה נושא אופי פוליטי מובהק, אשר מן הראוי שיתלבן בדו-שיח שיתנהל בפורומים המתאימים.

43. הוועדה מודעת לכך, שהקמתה נעשתה בנסיבות של משבר ציבורי עמוק והלכי רוח סוערים ומיוסרים. היא גם יודעת שהקמתה של ועדת חקירה ממלכתית כרוכה תדיר בציפייה שפעולתה תשכך כאבים ותשקם יחסי אמון. אנו מקווים, כי הצגת מידע מוסמך על אירועי אוקטובר הקשים, הסברת הגורמים אשר הביאו או תרמו להתרחשותם והצגת הקשיים והסיכונים אשר רבצו ורובצים לפתח היחסים בין יהודים לערבים בישראל - כפי שכל אלה מצאו את ביטוים בדין וחשבון זה - עשויים לתרום להגשמתה של ציפייה כזו. אכן, הגם שהוועדה העמידה מעל לכל שיקול את דבקותה בחקר העובדות של אירועי אוקטובר לאמיתן, אין היא מוותרת על התקווה שעבודתה תתרום, בסופו של חשבון, גם לקירוב הלבבות בין יהודים לערבים בישראל.

חזור

---

[1] ראו פיסקה 105 לשער החמישי לעיל.

[2] ראו פיסקה 183 לשער החמישי לעיל.

[3] ראו פיסקה 240 לשער החמישי לעיל.

[4] ראו פיסקה 247 לשער החמישי לעיל.

[5] ראו פיסקה 252 לשער החמישי לעיל.

[6] ראו פיסקה 257 לשער החמישי לעיל.

[7] ראו פיסקה 270 לשער החמישי לעיל.

[8] ראו פיסקה 73 לשער החמישי לעיל.

[9] ראו פיסקה 106 לשער החמישי לעיל.

[10] ראו פיסקה 107 לשער החמישי לעיל.

[11] ראו פיסקה 108 לשער החמישי לעיל.

[12] ראו פיסקה 255 לשער החמישי לעיל.

[13] ראו פיסקה 271 לשער החמישי לעיל.

[14] ראו פיסקה 272 לשער החמישי לעיל.

[15] ראו סעיף 539א לחוק השיפוט הצבאי, התשט"ו-1955.

[16] ראו פיסקה 1 ואילך בשער הרביעי.

[17] א"ב 11280/02 ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השש-עשרה נ' אחמד טיבי (טרם פורסם).

[18] עמ' 15908-15909.

- **דו"ח ועדת אור**
- **שער ראשון - לפני אירועי אוקטובר: רקע, גורמים, צפי האירועים ומוכנות המשטרה**
- **שער שני - התפתחות האירועים ומהלכם**
- **שער שלישי - אירועים מיוחדים**
- **שער רביעי - נושאים מיוחדים**
- **שער חמישי - ההודעות שנשלחו לפי סעיף 15 לחוק ועדות חקירה**
- **שער שישי - סיכום והמלצות**

חזור

פורסם כשירות לציבור ע"י אורי ברייטמן

מזכיר הממשלה

ירושלים, י׳ חשון תשס״א
8 בנובמבר 2000

לכבוד
פרופ׳ אהרון ברק
נשיא בית-המשפט העליון
ירושלים

אדוני הנשיא,

1. הנני מתכבד להביא לתשומת-לבך את החלטה מס. 2490 של הממשלה מישיבתה ביום ד׳, י׳ בחשון התשס״א (08.11.2000):

״הקמת ועדת חקירה לבירור התנגשויות בין כוחות הבטחון לבין אזרחים ישראליים החל מיום 29.9.2000

א. לקבוע, כי ההתנגשויות בין כוחות הבטחון לאזרחים יהודים וערבים בהן בין היתר, נהרגו ונפצעו אזרחים ישראלים החל מיום 29 בספטמבר 2000, הוא נושא בעל חשיבות ציבורית חיונית בשעה זו שטעון בירור;

ב. בהתאם לכך:

1. להקים ועדת חקירה בהתאם לסעיף 1 לחוק ועדות חקירה התשכ״ט- 1969 לגבי האירוע האמור.
2. הוועדה תחקור השתלשלות האירועים ותקבע ממצאים ומסקנות לגבי כל מה שהתרחש בהם ולגבי הגורמים שהובילו להתרחשותם באותו מועד, ובכלל זה התנהגות המסיתים והמארגנים משתתפי האירועים מכל המגזרים, וכוחות הבטחון.
3. בעקבות המלצת יו״ר ועדת הבירור השופט (בדימ.) שלום ברנ׳ בפני ראש הממשלה על סיום עבודת ועדת הבירור ומינוי ועדת חקירה כפי שנובע מכח סעיף 28(א) לחוק ועדות חקירה תשכ״ט-1968, לא תמשיך ועדת הבירור בפעולתה.
4. הועדה תגיש לממשלה את המלצותיה ומסקנותיה ככל שתמצא לנכון.
5. להודיע על החלטה זו לנשיא בית-המשפט העליון.״

2. בהתאם לסעיף 4 לחוק ועדות חקירה, נודה לכבו׳ אם תמנה את חברי הועדה.

בברכה

יצחק הרצוג

העתק: ראש הממשלה
שר המשפטים
היועץ המשפטי לממשלה

http://uri.mitkadem.co.il/vaadat-or/herzog-letter-or-committe-618x1036.gif[15/09/2020 21:08:18]